

Tomas Sodeika, Jūratė Baranova

Filosofija

Vadovėlis **XI–XII** klasėms

ir, «I,

VILNIUS 2002

V 9271

y j **otoi**

UDK 1(075.3)
So-27

Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos
rekomenduota 2001 12 11 Nr. 257

Recenzavo:

hab. dr. *Zenonas Norkus,*

dr. *Lilija Duoblienė,*

dr. *Vaiva Vaicekauskienė*

Parengta Kauno Vytauto Didžiojo universitete ir
Vilniaus pedagoginiame universitete

TURINYS

VIETOJ PRATARMĖS. KAS YRA FILOSOFIJA?

1. Filosofija kaip filosofinė antropologija.....	16
Filosofija kaip gyvenimo būdas. <i>Karlas Jaspersas (Kari Jaspers)</i>	18
2. Kaip studijuoti filosofiją?.....	19
Teksto interpretavimas. <i>Vilhelmas Diltajus (Vilhelm Dilthey)</i>	20
Pokalbis kaip dialogas. <i>Mišelis Montenis (Michel Montaigne)</i>	22
Diskusija kaip autentiškas komunikavimas. <i>Karlas Jaspersas (Kari Jaspers)</i>	23
Meditacija. <i>Johanesas Baptistas Locas (Johannes Baptist Lotz)</i>	26
Dešimt meditacijos taisyklių.....	28
3. Trikampis: interpretacija-diskusija-meditacija.....	29
Keletas patarimų, kaip skaityti vadovėlį ir mokytis.....	30

I. KAS YRA ŽMOGUS?

1.1. Žmogus ir jo kūnas

I.1.a. Kas yra man mano kūnas? <i>Morisas Merlo-Ponti (Maurice Merleau-Ponty)</i> ...	33
I.1.b. Mano nosis ir mano ausys. <i>Sigitas Parulskis</i>	34
I.1.c. Kūnas ir asmenybės realumas. <i>Liudovigas Fojerbachas (Ludwig Feuerbach)</i> ...	35
I.1.d. Kūnas ir troškulys. <i>Antuanas de Sent Egziuperi (Antoine de Saint-Exupéry)</i>	37
I.1.e. Kūnas ir alkis. <i>Leonas Bojarskas</i>	38
I.1.f. Kūnas ir skausmas. <i>Žanas Ameri (Jean Amery)</i>	41
I.1.g. Tortūros. <i>Vislava Šimborska (Vivislava Szymborska)</i>	42
I.1.h. Kūnas ir kančia. <i>Juozas Girnius</i>	43

1.2. Kūnas ir siela

I.2.a. Nejaugi aš - tik maišas? <i>Chulijas Kortasaras (Julio Cortazar)</i>	47
I.2.b. Siela yra smegenyse. <i>Renė Dekartas (René Descartes)</i>	48
I.2.c. Siela - kūno forma. <i>Gotfrydas Vilhelmas Leibnicas (Gottfried Wilhelm Leibniz)</i> ..	50
I.2.d. Dvi to paties dalyko pusės. <i>Maksas Šeleris (Max Scheler)</i>	51

1.2.e. Ar gali egzistuoti bekūnės būtybės? <i>Hermanas Melvilis (Hertnan Melville)</i>	53
1.2.f. Siela negenda. <i>Sigitas Parulskis</i>	55

1.3. Asmuo

1.3.a. Aš - mano metafizika ir mano fizika. <i>Mišelis Montenis (Michel Montaigne)</i>	58
1.3.b. Asmuo - tai savimonė. <i>Maksas Sėleris (Max Scheler)</i>	59
1.3.c. Kur esu Aš? <i>Viktoras Pelevinas</i>	59
1.3.d. Kodėl esu viename asmenyje? <i>Vislava Šimborska (Wisława Szymborska)</i>	62
1.3.e. Kas esu Aš? <i>Blezas Paskalis (Blaise Pascal)</i>	62
1.3.f. Neįsakyčiau - tik mano savybės? <i>Alberas Kamiu (Albert Camus)</i>	63
1.3.g. Išsiskyrimas su antrininku. <i>Vytautas Rubavičius</i>	64
1.3.h. Neviltis kaip nenoras būti savimi. <i>Siorenas Kjerkegoras (Soren Kierkegaard)</i>	66
1.3.i. Aš ir sąmonės vienybė. <i>Imanuelis Kantas (Immanuel Kant)</i>	67
1.3.j. Kaip galiu save sukurti? <i>Frydrichas Nyčė (Friedrich Nietzsche)</i>	67
1.3.k. Aš kaip beribiškumas. <i>Emanuelis Munjė (Emmanuel Mounier)</i>	69

1.4. Žmogus ir gyvūnas

1.4.a. Kaip turiu elgtis karvės akivaizdoje? <i>Vitoldas Gombrovičius (Vvitold Gombrovič)</i>	71
1.4.b. Gyvūnas ir jo aplinka. <i>Jakobas fon Iukskiūlis (Jakob von Uexküll)</i>	72
1.4.c. Žmogus ir laisvė. <i>Žanas Žakas Ruso (Jean-Jacques Rousseau)</i>	74
1.4.d. Žmogus - būtybė, gebanti sakyti „Ne“. <i>Maksas Sėleris (Max Scheler)</i>	75
1.4.e. Žmogaus stygius. <i>Arnoldas Gėlenas (Arnold Gehleri)</i>	76
1.4.f. Kaip vilkas. <i>Jonas Strielkūnas</i>	78
1.4.g. Betirpstanti riba. <i>Hermanas Hesė (Hermann Hesse)</i>	78
1.4.h. Svajonių kriauklė. <i>Gastonas Bašlaras (Gaston Bachelard)</i>	81

1.5. Žmogaus mįslė

1.5.a. Žmogus - mąstanti būtybė. <i>Aristotelis</i>	84
1.5.b. Žmogus kaip kūrinys. <i>Džovanis Piko dela Mirandola (Giovanni Pico della Mirandola)</i>	86
1.5.c. Žmogus - mąstanti nendrė. <i>Blezas Paskalis (Blaise Pascal)</i>	89
1.5.d. Žmogus - būties piemuo. <i>Martinas Heidegeris (Martin Heidegger)</i>	91
1.5.e. Žmogus - laisva egzistencija. <i>Karlas Jaspersas (Kari Jaspers)</i>	92
1.5.f. Žmogus - klausianti būtybė. <i>Emerichas Korėtas (Emerich Coreth)</i>	93

1.6. Žmogus ir mašina

I.6.a. Žmogus - tai laikrodis. <i>Žiuljenas Ofrè de Lametri (Julien Offray de Lamettrie)</i> ...	96
I.6.b. Žmogus - tai elektroninė mašina. <i>Karlas Steinbuchas (Kari Steinbuch)</i>	98
I.6.c. Žmogus - intelektu aprūpintas variklis. <i>Ferdinandas Redenbacheris (Ferdinand Redtenbacher)</i>	100
I.6.d. Ar kompiuteris geba mąstyti? <i>Valteris Šulcas (Walter Schulz)</i>	102
I.6.e. Kaip žmogus tampa mašina? <i>Cžuan Cžè</i>	103
I.6.f. Meistras ir Golemas. <i>Klemensas Brentanas (Clemens Brentano)</i>	105
I.6.g. Ar žmogus yra Viešpats ar vergas? <i>Vincas Vyčinas</i>	107
I.6.h. Mašina - tik priemonė. <i>Antuanas de Sent Egziuperi (Antoine de Saint-Exupéry)</i>	108

I. 7. Žmogus ir prasmė

I.7.a. Gamtos dviprasmybė. <i>Blezas Paskalis (Blaise Pascal)</i>	112
I.7.b. Kančia ir nuobodulys. <i>Artūras Šopenhaueris (Arthur Schopenhauer)</i>	113
I.7.c. Buvimas esinių tirštumoje. <i>Martinus Heidegeris (Martin Heidegger)</i>	115
I.7.d. Keleivis be bilieto. <i>Žanas Polis Sartras (Jean-Paul Sartre)</i>	117
I.7.e. Pasaulio tankumas. <i>Alberas Kamiu (Albert Camus)</i>	119
I.7.f. Pasaulis - tai viešbutis. <i>Sigitas Parulskis</i>	121
I.7.g. Einu namo. <i>Jonas Strielkūnas</i>	123
I.7.h. Prasmės stygius kaip tuštumos šleikštulys. <i>Eženas Joneskas (Eugene Ionesco)</i>	124
I.7A. Kaip jeiti pro mums skirtus vartus? <i>Frančas Kafka (Franz Kafka)</i>	125
I.7). Prasmės horizontas. <i>Carlsas Teiloras (Charles Taylor)</i>	127
I.7.k. Kūnas ir prasmė. <i>Alberas Kamiu (Albert Camus)</i>	128
I.7.l. Akimirka ir prasmė. <i>Aidas Marčėnas</i>	131
I.7.m. Yra tai, ko galėjo nebūti. <i>Džonas Faulzas (John Fowles)</i>	132

II. ŽMOGAUS FENOMENAI

11.1. Tiesa

II.1.a. Vaizduotė ar protas? <i>Renè Dekartas (Renè Descartes)</i>	137
II.1.b. Tiesa kaip aiškus ir ryškus suvokimas. <i>Renè Dekartas (Renè Descartes)</i> ...	139
II.1.c. Tiesa kaip verifikuotas tikėjimas. <i>Bertranas Raselas (Bertrand Russell)</i>	141

II.1.d. Tiesa ir tikroji būtis. <i>Martins Heidegeris (Martin Heidegger)</i>	143
II.1.e. Tiesa kaip patogus mąstymo būdas. <i>Viljamas Džeimsas (William James)</i> ..	145
11.1.f. Tiesa - tik kalbos žaidimas. <i>Ričardas Rortis (Richard Rorty)</i>	147
11.2. Kalba	
II.2.a. Kalba - žmogaus atrama. <i>Lui Jelmsevas (Louis Hjelmslev)</i>	152
II.2.b. Kalba ir gestas. <i>Žanas Žakas Ruso (Jean-Jacques Rousseau)</i>	153
II.2.C. Kalba ir bendras išgyvenimas. <i>Frydrichas Nyčė (Friedrich Nietzsche)</i>	155
II.2.d. Kalba ir jos vartojimas. <i>Liudvigas Vitgenšteinas (Ludwig Wittgenstein)</i> . . .	157
II.2.e. Kalba kaip universalus raštas. <i>Gotfrydas Vilhelmas Leibnicas (Gottfried Wilhelm Leibniz)</i>	158
II.2.f. Ar galimas „galutinis“ žodynas? <i>Ričardas Rortis (Richard Rorty)</i>	160
II.2.g. Bylojantis tylėjimas. <i>Martinas Buberis (Martin Buber)</i>	162
II.2.h. Tylėjimas kaip kalba. <i>Martinas Heidegeris (Martin Heidegger)</i>	165
II.2.i. Kaip išreikšti tylą? <i>Vislava Šimborska (Wisława Szymborska)</i>	165
11.2.j. Tylėjimas ir neišreiškiamumas. <i>Liudvigas Vitgenšteinas (Ludwig Wittgenstein)</i>	167
11.3. Darbas	
II.3.a. Darbas - kančia ir vargas? <i>Heinrichas Veinstokas (Heinrich Weinstock)</i>	169
II.3.b. Daiktai kaip savęs atpažinimas. <i>Georgas Vilhelmas Hėgelis (Georg Wilhelm Hegel)</i>	170
II.3.c. Darbas ir susvetimėjimas. <i>Karlas Marksas (Karl Marx)</i>	172
II.3.d. Nedarbas kaip nuodėmė. <i>Maksas Vėberis (Max Weber)</i>	175
II.3.e. Kodėl aš net sapnuose nedirbu? <i>Aidas Marčėnas</i>	177
II.3.f. Ką aš veikiu Paryžiuje? <i>Herkus Kunčius</i>	179
11.3.g. Dykinėjimo menas. <i>Hermanas Hesė (Hermann Hesse)</i>	180
11.4. Žaidimas	
II.4.a. Žaidimas kaip betikslis spontaniškumas. <i>Džordžas Santajana (George Santayana)</i>	184
II.4.b. Žaidimas kaip „magiškoji repeticija“. <i>Danilas Elkoninas</i>	187
II.4.C. Žaidimas ir kūrybos laisvė. <i>Johanas Frydrichas Šileris (Johann Friedrich Schiller)</i>	188
II.4.d. Žaidimas ir kultūra. <i>Johanas Heizinga (Johan Huizinga)</i>	190

II.4.e. Žaidimas ir organizacija. <i>Frydrichas Georgas Jungeris (Friedrich Georg Jtinger)</i>	191
11.4.f. Gyvenimas kaip prieglobstis ir kaip žaidimas. <i>Hermanas Hese (Hermann Hesse)</i>	193

11.5. Kova

II.5.a. Kova ir draugystė. <i>Markas Tulijus Ciceronas</i>	196
II.5.b. Kodėl tapome svetimi? <i>Frydrichas Nyčė (Friedrich Nietzsche)</i>	197
II.5.C. Kova ir ginčas. <i>Tomas Hobsas (Thomas Hobbes)</i>	198
II.5.d. Kova ir priešas. <i>Karlas Smitas (Carl Schmitt)</i>	199
II.5.e. Nedraugingas draugingumas. <i>Imanuelis Kantas (Immanuel Kant)</i>	200
H.5.f. Kova ir artumo antipatija. <i>Zigmundas Froidas (Sigmund Freud)</i>	202
II.5.g. Karo dinamika. <i>Elijas Kanetis (Elias Canetti)</i>	203
II.5.h. Teroristas, jisai žiūri. <i>Vislava Šimborska islamu Szymborska</i>	206
II.5.i. Aš įsčiau. <i>Osama bin Ladenas</i>	207
11.5.j. Pasipriešinimas be kovos. <i>Martinas Liuteris Kingas (Martin Luther King)</i>	211

11.6. Meilė

II.6.a. Mylintis žvilgsnis. <i>Nikolajus Hartmanas (Nicolai Hartmann)</i>	214
II.6.b. Meilė kaip pirmapradis fenomenas. <i>Viktoras Emanuelis Franklas (Viktor Emmanuel Frankl)</i>	215
II.6.C. Meilės rūšys. <i>Maksas Seleris (Max Scheler)</i>	217
II.6.d. Meilė kaip fizinė aistra. <i>Žanas Žakas Ruso (Jean-Jacques Rousseau)</i>	220
II.6.e. Jokios aistros. <i>Džeromas Deividas Selindžeris (Jerome David Salinger)</i>	223
II.6.f. Meilė kaip nuosavybė. <i>Frydrichas Nyčė (Friedrich Nietzsche)</i>	225
II.6.g. Meilė ir baimė. <i>Eženas Joneskas (Eugene Ionesco)</i>	227
II.6.h. Don Žuano meilė. <i>Alberas Kamiu (Albert Camus)</i>	228
II.6.i. Nebeliko tavęs. <i>Antanas A. Jonynas</i>	231
11.6.j. Meilės pabaiga. <i>Maksas Frišas (Max Frisch)</i>	232

11.7. Mirtis

II.7.a. Kaip atrodo mirtis? <i>Žanas Polis Sartras (Jean-Paul Sartre)</i>	235
II.7.b. Mirtis kaip nuosavybė. <i>Filipas Ariesas (Philippe Aries)</i>	237
II.7.C. Tėvas mirė. <i>Sigitas Parulskis</i>	239
II.7.d. Kodėl bijome mirties? <i>Fransis Beikonas (Francis Bacon)</i>	243

11.7.e. Mirtis ir nerimas. <i>Eženas Joneskas (Eugene Ionesco)</i>	244
11.7.i. Mąstau apie savižudybę. <i>Džonas Faulzas (John Foivles)</i>	246
II.7.g. Nepatenkinti poreikiai. <i>Edvinas S. Šneidmanas (Edwin S. Shneidman)</i>	249
II.7.h. Kaip padėti? <i>Erlas Grolmanas (Erl Grollman)</i>	251
II.7.i. Atminties akmuo. <i>Vytautas Rubavičius</i>	255
II.7.j. Aš išdaviau. <i>Alfredas Alvaresas (Alfred Alvarez)</i>	255
II.7.k. Susitaikyti su praradimu. <i>Erlas Grolmanas (Erl Grollman)</i>	257
11.7.1. Nemąstykite apie mirtį. <i>Frydrichas Nyčė (Friedrich Nietzsche)</i>	261
II.7.m. Šlovė kaip mirties įveika. <i>Žanas Polis Sartras (Jean-Paul Sartre)</i>	261
II.7.n. Mirties nėra. <i>Epikūras</i>	263
H.7.O. Išmokti būti. <i>Ėrichas Fromas (Erich Fromm)</i>	264
II.7.p. Gyvenimas svarbiau nei mirtis. <i>Romams Gvardinis (Romano Guardini)</i>	265

III. ŽMOGAUS INSTITUTAI

111.1. Mokslas

III.1.a. Mokslas - apie amžinus dalykus. <i>Antuanas de Sent Egziuperi (Antoine de Saint-Exupéry)</i>	269
III.1.b. Mokslas: ne fantazija, o bandymas. <i>Izaokas Niutonas (Isaac Newton)</i>	271
III.1.c. Mokslininkas kaip teisėjas. <i>Immanuelis Kantas (Immanuel Kant)</i>	274
III.1.d. Ar mokslas pažįsta realybę? <i>Albertas Einšteinas (Albert Einstein)</i>	275
III.1.e. Mokslas ir tikėjimas. <i>Karlas Frydrichas fon Veiczekeris (Carl Friedrich von Weizsacker)</i>	277
III.1.f. Mokslas ir pasaulio patyrimas. <i>Morisas Merlo-Ponti (Maurice Merleau-Ponty)</i>	278
III.1.g. Mokslas ir mokyumas. <i>Mišelis Montenis (Michel Montaigne)</i>	279
111.1.h. Tarp mokslininkų. <i>Vitoldas Gombrovičius (V Vitold Gombrowicz)</i>	281

II 1.2. Menas

111.2.a. Grožis ir gėris. <i>Platonas</i>	284
III.2.b. Grožis - ne pamėgdžiojimas. <i>Georgas Vilhelmas Hėgelis (Georg mihelm Hegel)</i>	285
III.2.C. Grožis ir ideali galimybė. <i>Dorotė Volš (Dorothy Walsh)</i>	287
III.2.d. Grožis ir emocijos. <i>Tomas Manrou (Thomas Munro)</i>	289
III.2.e. Grožis ir kontempliacija. <i>Immanuelis Kantas (Immanuel Kant)</i>	290

m.2.f. Kodėl gi tu rašai? <i>Frydrichas Nyčė (Friedrich Nietzsche)</i>	292
III.2.g. Kūryba - omens gausmas. <i>Vytautas Rubavičius</i>	294
III.2.h. Aš netapau poetu. <i>Džonas Fitūlas (John Fozzles)</i>	296
III.2.i. Kūryba ir originalumas. <i>Immanuelis Kantas (Immanuel Kant)</i>	297
III.2.j. Kūryba ir amžinoji meno esmė. <i>Frydrichas Nyčė (Friedrich Nietzsche)</i> . . .	299
III.2.k. Kūryba ir neurozė. <i>Zigmundas Froidas (Sigmund Freud)</i>	300
III.2.1. Kūryba ir archetipai. <i>Karlas Gustavas Jungas (Carl Gustav Jung)</i>	303
III.2.m. Kūryba ir svajonė. <i>Gastonas Bašlaras (Gaston Bachelard)</i>	307
III.2.n. Grožis ir forma. <i>Klaivas Belas (Clive Bell)</i>	309
III.2.0. Menas be žmogaus. <i>Chosė Ortega i Gasetas Uosė Ortega y Gasset</i>	310
III.2.p. Moteris ir kūryba. <i>Virdžinija Vulf (Virginia Woolf)</i>	311
111.2.r. Grožis ir vartojimas. <i>Tedis Brunijus (Teddy Brunius)</i>	313

II 1.3. Moralė

111.3.a. Aš - svarbiausia problema? <i>Vitoldas Gombrovičius (Witold Gombrovicz)</i> . . .	317
III.3.b. Kur kiti? <i>Eženas Joneskas (Eugene Ionesco)</i>	319
III.3.C. Kaip kitus priartinti? <i>Eženas Joneskas (Eugene Ionesco)</i>	320
III.3.d. Kaip gerbti kitą? <i>Sigitas Parulskis</i>	322
III.3.e. Sąžinės kilmė. <i>Frydrichas Nyčė (Friedrich Nietzsche)</i>	323
m.3.f. Pareiga - žmonių ar dievų valia? <i>Sofoklis</i>	324
III.3.g. Etika yra transcendentali. <i>Liudovigas Vitgenšteinas (Ludwig Wittgenstein)</i> ...	326
III.3.h. Kaip susipažinti? <i>Antuanas de Sent Egziuperi (Antoine de Saint-Exupéry)</i>	328
III.3.i. Kaip kalbėtis? <i>Frydrichas Nyčė (Friedrich Nietzsche)</i>	329
III.3.j. Aš-Tu santykis. <i>Martinus Buberis (Martin Buber)</i>	330
111.3.k. Aš-Tu santykio asimetrija. <i>Emanuelis Levinas (Emmanuel Levinas)</i>	332

II 1.4. Politika

111.4.a. Filosofas - politikų kritikas. <i>Sokratas</i>	336
III.4.b. Filosofas kaip valdovas. <i>Platonas</i>	337
III.4.C. Egalitarinis ir autoritarinis intelektualizmas. <i>Karlas Raimundas Poperis</i> (<i>Kari Raimund Popper</i>).....	340
III.4.d. Politikas kaip profesionalas. <i>Aristotelis</i>	342
III.4.e. Filosofas - ne politikas. <i>Seneka</i>	343
III.4.f. Valdovas - ne moralistas. <i>Nikolas Makiavelis (Niccolo Machiavelli)</i>	345
III.4.g. Moralus politikas - ne politinis moralistas. <i>Immanuelis Kantas</i> (<i>Immanuel Kant</i>).....	348

111.4.h. Atsakomybės etika. <i>Maksas Vėberis (Max Weber)</i>	351
III.4.i. Racionalus politikas. <i>Karlas Raimundas Poperis (Kari Raimund Popper)</i>	353

II 1.5. Teisė ir teisingumas

111.5.a. Dorovė ir įstatymas. <i>Aristotelis</i>	357
III.5.b. Įstatymo kilmė. <i>Tomas Hobsas (Thomas Hobbes)</i>	358
III.5.C. Aukščiausioji valdžia - teisinga pati savaime? <i>Immanuelis Kantas (Immanuel Kant)</i>	361
III.5.d. Teisės leidyba ir vykdymas. <i>Sarlis Luji Monteskjė (Charles-Louis Montesquieu)</i>	363
III.5.e. Prigimtiniai ir pozityvieji įstatymai. <i>Sarlis Luji Monteskjė (Charles-Louis Montesquieu)</i>	364
III.5.f. Teisė ir nuosavybė. <i>Georgas Vilhelmas Hėgelis (Georg Wilhelm Hegel)</i>	366
III.5.g. Fobija: nusikalsti. <i>Herkus Kunčius</i>	368
III.5.h. Už ką aš areštuotas? <i>Francas Kafka (Franz Kafka)</i>	370
m.5.i. Teisingumas - stipresniojo teisė. <i>Trasimachas</i>	372
m.5.j. Teisingumas - valstybės harmonija. <i>Platonas</i>	373
III.5.k. Įstatymas - visai piliečių bendruomenei. <i>Aristotelis</i>	375
m.5.1. Teisingumas kaip santykinė lygybė. <i>Aristotelis</i>	375
III.5.m. Laisvė be socialinio teisingumo. <i>Frydrichas Augustas fon Hajekas (Friedrich August von Hayek)</i>	378
III.5.n. Nešališkas teisingumas. <i>Džonas Rolsas (John Rawls)</i>	380
III.5.o. Istorinis teisingumas. <i>Robertas Nozikas (Robert Nozick)</i>	383
111.5.p. Teisingumo sferos. <i>Maiklas Volseris (Michael Walzer)</i>	386

II 1.6. Istorija

111.6.a. Istorija kaip ciklas. <i>Mirčia Eliadė (Mircea Eliade)</i>	389
III.6.b. Istorija kaip kūrinys. <i>Aurelijus Augustinas</i>	392
III.6.C. Romantinė istorija. <i>Johanas Gotfrydas Herderis (Johann Gottfried Herder)</i>	394
III.6.d. Švietėjiškoji istorija. <i>Immanuelis Kantas (Immanuel Kant)</i>	396
III.6.e. Istorija ir pasaulinė dvasia. <i>Georgas Vilhelmas Hėgelis (Georg Wilhelm Hegel)</i>	399
III.6.f. Istorija ir ekonominių formacijų kaita. <i>Frydrichas Engelas (Friedrich Engels)</i>	402
III.6.g. Istorija ir kultūrų kaita. <i>Osvaldas Špengleris (Oswald Spengler)</i>	404
III.6.h. Istorija ir civilizacijų kaita. <i>Arnoldas Toinbis (Arnold Toynbee)</i>	407

m.6.i. Kodėl istorija nepažangėja? <i>Reinholdas Nyburas (Reinhold Niebuhr)</i>	409
III.6.j. Istorija ir ašinis laikas. <i>Karlas Jaspersas (Kari Jaspers)</i>	412
111.6.k. Istorija - ne mano praeitis. <i>Arvydas Šliogeris</i>	414
III.6.1. Istorija prasmės neturi. <i>Karlas Raimundas Poperis (Kari Raimund Popper)</i>	417

III. 7. Religija

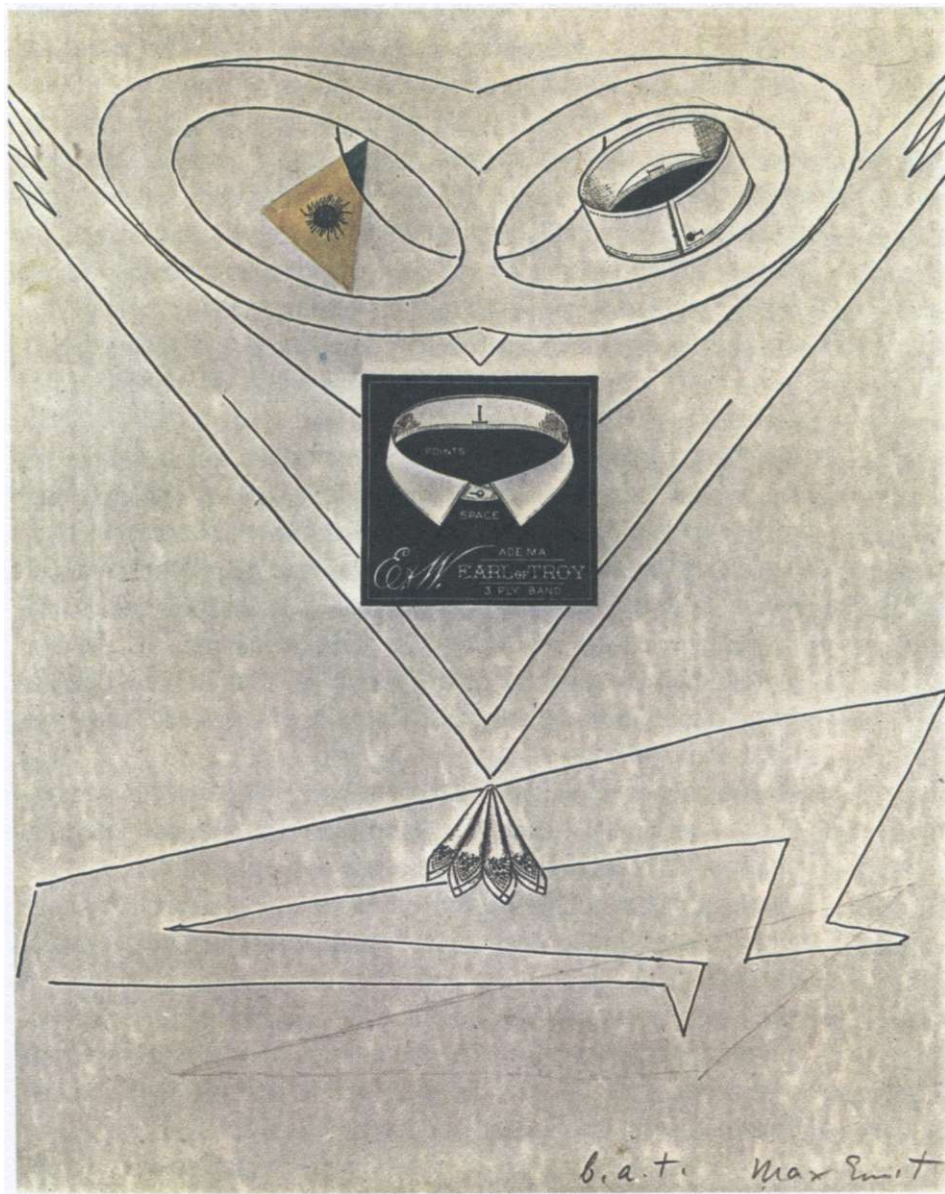
111.7.a. Žodžio „religija“ reikšmė. <i>Antanas Maceina</i>	420
III.7.b. Dievas - ne vien intelektas. <i>Anzelmas Kenterberietis</i>	422
III.7.C. Dievas - pirmasis judintojas. <i>Tomas Akvinietas</i>	424
III.7.d. Kodėl klaidingas pirmosios priežasties argumentas? <i>Bertranas Raselas (Bertrand Russell)</i>	425
III.7.e. Dievo mirtis. <i>Frydrichas Nyčė (Friedrich Nietzsche)</i>	427
m.7.f. Dievas - kūrėjas ar globėjas? <i>Žanas Polis Sartras (Jean-Paul Sartre)</i>	429
III.7.g. Dievas - žmogaus dvasia. <i>Liudoigas Fojerbachas (Ludvig Feuerbach)</i>	430
III.7.h. Aš šalia. <i>Raineris Marija Rūkė (Rainer Maria Rūke)</i>	431
m.7.i. Kas gali jį protu patirti? <i>Johanas Volfgangas Gėtė (Johann Wolfgang Goethe)</i> .	433
m.7.j. Dievas - daiktas ir gyvas Dievas. <i>Martinus Buberis (Martin Buber)</i>	435
III.7.k. Dievas ir tyla. <i>Tomas Mertonas (Thomas Merton)</i>	437
Keletas žodžių ne tik filosofijos mokytojams.....	440
Iliustracijų sąrašas.....	444

SUTARTINIAI ŽYMĖJIMAI

Vadovėlio autorių tekstas

Klausimai prieš tekstą

VIETOJ PRATARMĖS. KAS YRA FILOSOFIJA?

Vokiečių dailininko M. Ernsto (*Ernst*) paveikslas vadinasi *Šokanti pelėda*. Pelėda - išminties simbolis. Ką gali simbolizuoti pelėdos šokis?

1. Filosofija kaip filosofinė antropologija

Žmogus mąsto arba apie pasaulį, arba pats apie save. Antikos filosofai ikisokratikai - Talis, Anaksimandras, Anaksimenas, Demokritas, Herakleitas - mąstė apie pasaulį. Juos domino ir stulbino regimasis kosmoso vaizdas. Siekdami suprasti, iš ko sudarytas pasaulis, jie ieškojo pirmojo visų daiktų elemento, visą būtį vieningo prado - *arché*. Taigi filosofavimo kilmės šaltinis yra nuostaba. Platonas rašė: „Nuostaba yra nuostata žmogaus, kuris tikrai myli tiesą; juk nėra filosofijos kitos pradžios, kaip tik nuostaba“. Aristotelis jo mintį dar labiau išplėtė. Pasak jo, „nuostaba ir anksčiau, ir dabar skatina žmones filosofuoti. Iš pradžių jie stebėjosi tuo, ką tiesiog matė, bet nesuprato. Vėliau jie pamažu skverbėsi gilyn ir ėmė kelti reikšmingesnius klausimus, kaip antai apie Mėnulio, Saulės ir žvaigždžių judėjimą arba apie Visatos kilmę. O kas klausia ir stebisi, tas jaučiasi nežinąs“.

Filosofas, teigia Platonas, nuo kitų žmonių skiriasi tuo, kad jis siekia įžvelgti tiesą. Dažniausiai žmonės tenkinasi atsitiktinėmis nuomonėmis, įspūdžių nuotrupomis. O filosofas trokšta pamatyti tai, kas visada tapatu sau, - nekintamą daiktų esmę. Filosofas jaučiasi nežinąs ir todėl jis trokšta žinoti. Jis myli išmintį. Platonas veikalė *Puota* rašo, jog nefilosofuoja ir nesiekia išminties tik dievai ir kvailiai, nes Dievas žino išmintį, o kvailys, „nebūdamas nei gražus, nei tobulas, nei protingas“, tiesiog per daug savimi patenkintas ir mano ją žinąs.

Mes remsimės prielaida, kad filosofija yra meilė išminčiai ir nuolatinis jos siekimas. Tačiau šiuo vadovėliu kviesime jus mąstyti ne apie pasaulio sandarą ar būties prasmę, o apie žmogų.

Pirmieji žvilgsnį nuo kosmoso į žmogų nukreipė sofistai. Žmogus, teigė sofistas Protagoras, yra visų daiktų matas. Ešančių - kad jie yra. Nesančių - kad jų nėra. Visas filosofijos mokyklas, pasirinkusias mąstymo atsparos tašku būtent žmogų, galima pavadinti vienu bendru pavadinimu - filosofine antropologija. Todėl ir šiam vadovėliui labiau tiktų pavadinimas „Filosofinė antropologija“, bet paprastumo sumetimais pavadiname jį „Filosofija“.

Filosofinės antropologijos terminas yra pakankamai platus. Jis apima ir antikos etiką, kuri siekė atsakyti į klausimą „Koks gyvenimas geriausias žmogui“, ir XVI–XVII a. mąstytojus, pvz., racionalistą Mišelį Montenį (*Montaigne*), egzistenciškai filosofavusį Blezų Pa-

skalį (*Pascal*). Filosofine antropologija gali būti laikomas ir egzistencializmas ((Siorenas Kjerkegoras (*Kierkegaard*), Žanas Polis Sartras (*Sartre*), Alberas Kamiu (*Camus*)), ir gyvenimo filosofija ((Artūras Šopenhaueris (*Shopenhauer*), Frydrichas Nyčė (*Nietzsche*), Viljamas Džeimsas (*James*)), ir dialogo filosofija ((Francas Rozencveigas (*Rosenzweig*), Martinas Buberis (*Buber*), Emanuelis Levinas (*Levinas*)), ir aksiologija ((Maksas Šėleris (*Scheler*), Nikolajus Hartmanas (*Hartmann*)).

Tačiau ir filosofai racionalistai - Aristotelis, Imanuelis Kantas (*Kant*), Georgas Hėgelis (*Hegel*), kuriuos įprasta laikyti metafizikais, nes jie svarstė visų pirma būties ir pažinimo galimybės klausimus, taip pat siekė atsakyti į klausimą „Kas yra žmogus?“. I. Kantas *Grynojo proto kritikos* skyriuje „Apie aukščiausiojo gėrio idealą“ proto tikslus nusako trim pamatiniais klausimais, aprėpiančiais visus proto interesus - tiek teorinius, tiek praktinius: „Ką aš galiu žinoti? Ką aš privalau daryti? Ko aš galiu tikėtis?“ Vėliau jis iškelia ir ketvirtąjį klausimą - „Kas yra žmogus?“, - kuriuo apibendrina visus tris pirmuosius klausimus ir teigia, jog į jį atsakanti disciplina vadinama antropologija. Jei metafizika atsakanti į pirmąjį klausimą, etika - į antrąjį, religija - į trečiąjį, tai filosofinė antropologija - į ketvirtąjį. I. Kantas priduria: „Iš esmės visos dalys gali būti laikomos antropologija, nes pirmieji trys klausimai yra susiję su paskutiniu juo“. Mes matysime, kad į klausimą „Kas yra žmogus?“ siekė atsakyti daugybė įvairių sričių mąstytojų: ir filosofų, ir mokslininkų, ir rašytojų. Siūlome ir jums pasvarstyti, pamąstyti, pamedituoti, padiskutuoti su jais...

Ši knyga nėra įprastas filosofijos vadovėlis. Tai - „filosofijos pratybų“ knyga. Todėl joje pateikiami tekstai neturėtų būti traktuojami kaip atsakymai į „filosofinius klausimus“. Veikiausiai tai nuorodos, užuominos, paakinimai patiems klausiti ir ieškoti atsakymų, svarstyti, diskutuoti ir medituoti, trumpai tariant - filosofuoti. Atsakyti į klausimą „Kas yra filosofija?“ neįmanoma tiesiogiai - 1, y. pateikiant tam tikrą apibrėžimą. Sužinoti, kas yra filosofija, galime tik tiesiogiai filosofiją praktikuodami - 1, y. patys filosofuodami.

„Filosofas stovi viduryje tarp išminčių ir kvailių“, - sakis Diotima Sokratui. Sokratas šią Diotimos mintį persakė kitiems pokalbio dalyviams. Kartu perdavė ir mums. Įsivaizduokime, kad toliau kalbamės su Sokratu ir jo draugais. Filosofija, - teigia šiuolaikinis amerikiečių filosofas R. Rortis (*Rorty*), - tai nenutrūkstamas žmonijos pašnekesys. Kiekvienas filosofas bando išklausti kitus ir išsako savąją nu-

l.n l.l.

monę. Įsivaizduokite, kad ir šis vadovėlis tėra tik dviejų žmonių - jo autorių - nugirstas ir perpasakotas pokalbis, o gal vien jo fragmentas, padėsiantis jums į šį filosofinį žmonijos pašnekesį įsiklausyti ir jį išgirsti. Galbūt tęsti. Nenusiminkite, jei nerosite galutinio atsakymo į čia keliamus klausimus. Svarbiausia, kad aptiktumėte esminius klausimus, mąstymo apie juos galią ir prasmę ir pajustumėte tiesos ieškojimo aistrą. Juk nė vienas filosofas, jeigu jis tikras filosofas, o ne kvailys, kaip įspėjo mus Diotima, negali jaustis žinantis galutinę tiesą. Filosofinis mąstymas nėra vien teorinis. Pavyzdžiui, praktinis protas kelia klausimą, ne kaip pažinti pasaulį, o kaip jame gyventi. Koks gyvenimas žmogui yra geriausias? Šis klausimas tapo pagrindiniu vėlyvosios antikos filosofijos (hedonistų, stoikų, kinikų, skeptikų) klausimu. Antikos filosofas Epikūras filosofuoti skatino visus - tiek jaunos, tiek senus. Nes, jo manymu, „niekam ne per vėlu rūpintis sielos sveikata“. Filosofas - tai sielos gydytojas. Nefilosofuojantis žmogus, sako Seneka, tarsi ligonis - kuo didesnis, tuo geriau jaučiasi. Jis tarsi sapnuoja. Šį sunkų sapną tegali išblaškyti vien filosofija. Filosofija keičia filosofuojančio žmogaus asmenybę. Ji maldo aistras ir teikia ramybę.

Tad kas iš tikrųjų yra filosofija? Gal ji - grynai asmenišką paties filosofuojančiojo reikalas?

Atidžiai perskaitykite vokiečių filosofo K. Jasperso (*Jaspers*) tekstą. Pabandykite įsidėmėti (pabraukite arba nurašykite) tas vietas, kurios jums atrodo itin svarbios.

Nenusiminkite, jei ne viską suprasite, - prie teksto galėsite grįžti.

Filosofija kaip gyvenimo būdas. *Karlas Jaspersas (Kari Jaspers)*

Filosofinio gyvenimo būdo troškulys kyla iš tamsos, į kurią nublokštas individas, iš praradimo, kurio ištiktas jis, nebegalėdamas mylėti, tarsi spokso į tuštumą, iš savimaršos, kuriai jį pasmerkia rutina, kai jis staiga atsipeikėja, išsigąsta ir klausia savęs: kas esu, ką praradau, ką turiu daryti? [...]

Filosofavimas yra ryžtas atsiverti ištakoms, sugrįžti į save ir, kiek leidžia jėgos, suaktyvinti save vidiniais veiksmais.

Tiesa, kasdienėje egzistencijoje visų pirma tenka atlikti realias užduotis, nusilenkti dienos reikalavimams. Tačiau tuo nepasitenkinti, o priešingai, j kasdienį darbą ir smulkių tikslų vaikymąsi žvelgti kaip į savimaršos kelią ir visa tai patirti kaip praradimą ir kaltę - štai kas yra troškinti filosofinio gyvenimo

būdo. O be to, labai svarbu rimtai žiūrėti į tai, ką patiri drauge su kitais žmonėmis, į laimę ir skausmą, į sėkmę ir nesėkmę, į sielos sutemas bei sumaištį. Ne-užsimiršti, neišsisukinėti, bet suaktyvinti visą savo vidujybę, nelikti abejingam, bet apmąstyti - štai koks yra filosofinis gyvenimo būdas.

Yra du jo keliai: mąstanti *meditacija* vienatvėje ir abipusiškai suprantanti, abipusiškai veikianti, abipusiškai kalbanti, abipusiškai tylinti *komunikacija* su žmonėmis.

Mums, žmonėms, nepamainomos yra kasdienės gilaus susimąstymo akimirkos. Mes įsitikiname savimi, kad išsibarstydami kasdienybėje neprarastume sąlyčio su absoliutu.

Tą, kam religijose tarnauja kultas ir malda, filosofijoje atitinka sąmoningas susikaupimas, atsigręžimas į pačią būtį. Tai turime daryti tuo metu, kai nusi-gręžiame nuo pasaulio tikslų, tačiau nejaučiame tuštumos, bet susiliečiame su tuo, kas esminga. Tai gali būti rytas, vakaras arba atokvėpio akimirkos.

Filosofinis susimąstymas, skirtingai nuo kultinio, neturi švento objekto, šventos vietos ir nusistovėjusios formos. Jo vyksmo tvarka netampa taisykle, bet lieka laisvai kintančia galimybe. Filosofinis susimąstymas, skirtingai nuo kultinės bendruomenės, realizuojamas vienatvėje.¹

A

Kaip suprantate posakį „sugrįžti į save“? Ar ne keista ir prieštarin-ga taip sakyti? Argi ne visuomet esame „savyje“?

2. Kaip studijuoti filosofiją?

Pradėkime nuo filosofijos teksto. Skaitydami jį, interpretuojame. Interpretacijos sąvoka jums jau turbūt pažįstama iš literatūros pamokų, per kurias interpretuojate grožinės literatūros kūrinius. Tačiau bene akivaizdžiausiai interpretacijos esmę atskleidžia muzika. Kompozitoriaus parašytą kūrinį atlikėjas atlikdamas interpretuoja. Skirtingi atlikėjai tą patį kūrinį atlieka skirtingai, nes kiekvienas jį savaip supranta.

Vokiečių filosofas V. Diltajus (*Dilthey*) supratimo prigimties klausimą svarstė plėtodamas hermeneutiką².

¹ Jaspersas K. *Filosofijos įvadas*. V.: Mintis, 1989, p. 139-140. Iš vokiečių kalbos vertė A. Šliogeris.

Red. pastaba. Vadovėlyje cituojamų ištraukų kalba šiek tiek pataisyta.

Skaitmenimis žymimi bibliografijos duomenys, taip pat tekstų šaltinių ir vadovėlio leidėjų komentarai.

² Hermeneutika - teorija, nagrinėjanti supratimo sąlygas ir budus.

Skaitykite filosofo tekstą ir bandykite stebėti save tarsi iš šalies, tarsi klausdami savęs: „Skaitau tekstą, kuris parašytas prieš šimtą metų, bet aš jį beveik suprantu. Kodėl?“

Teksto interpretavimas. Vilhelmas Diltajus (Wilhelm Dilthey)

Supratimu vadiname „vidinio turinio“ pažinimo procesą, kai remiamės išoriniais ženklais, kuriuos suvokiame savo jausmėmis. [...]

Supratimas aprėpia ir kūdikio lemenimą, ir Hamleto svarstymus, ir „Grynojo proto kritiką“. Akmuo, marmuras, muzika, judesiai, žodis ir raštas, veiksmai, ekonomikos dėsniai ir konstrukcijos - visa tai yra žmogaus proto apraiškos, proto, kuris kreipiasi į mus ir reikalauja supratimo; todėl supratimas, kurį lemia tam tikri intelekto veiksmai, visada turi bendrų bruožų: iš esmės jis visur vienodas. Antai jei noriu suprasti Leonardą da Vinčį, aš turiu interpretuoti veiksmus, paveikslus, piešinius ir raštus. Darydamas visa tai, aš turiu taikyti bendrą - sintetinį - metodą.

Supratimas gali būti nevienodo lygio. Pirmiausia šitai priklauso nuo to, kokių mastu aptariamasis dalykas mus domina. Kaip nekantraujame kartais, kai tenka klausytis kieno nors ilgų postringavimų! Girdėdami juos, pastebime tik tai, kas mums patiems praktiškai svarbu, ir visiškai nesidomime vidiniu pašnekovo gyvenimu. Kitais atvejais, priešingai, gaudome menkiausius pašnekovo veido išraiškos pokyčius, kiekvieną žodį, padedantį įsiskverbti į jo vidų. Tačiau net labiausiai sutelktas dėmesys gali tapti įprastu veiksmu ir laiduoti kontroliuojamą objektyvumo mastą tik tada, kai gyvenimo faktas yra užfiksuotas ir galime bet kada prie jo grįžti. Mokymą apie *užfiksuotų išoriškų gyvenimo apraiškų supratimą* vadinsime *egzegeze*, arba *interpretavimu*.

Šia prasme galime kalbėti ir apie pačią hermeneutiką, kurios objektas yra skulptūros arba paveikslai; [...] vis dėlto tokia nebylių kūrinų interpretacija visuomet pasmerkta remtis literatūriniais aiškinimais.

Jei norime įsiskverbti į dvasios gyvenimą ir į istoriją, nepaprastai svarbi tampa literatūra. Mat tik kalba asmens išgyvenimai gali būti išreikšti visiškai, iki galo ir objektyviai suvokiamu būdu. Kaip tik dėl to supratimo menas pirmiausia vystosi interpretuojant *žmogaus dvasios rašytinius paminklus*.

Šių paminklų egzegezė ir ypač jų kritinė analizė ilgainiui tapo filologijos pagrindu. Filologija - tai pirmiausia asmens gebėjimai, būtini nagrinėjant raštijos paminklus. Be filologijos ir be jos laimėjimų neįmanomas joks kitos rūšies paminklų ar istorijos paveldo interpretavimas. Mes galime klysti

V. van Gogo (*Gogh*) paveikslas *Natiurmortas su Biblija*. Ar dailininkas, tapydamas knygą, atskleidžia ir tai, kas joje parašyta?

bandydami suprasti to ar kito istorinio asmens poelgių motyvus; žmonės, kurie veikia mūsų akivaizdoje, gali sąmoningai mus klaidinti, bet iškilias rašytojo, išradėjo, religijos genijaus ar filosofo darbai negali būti niekas kita, kaip tik tikra jo vidinio gyvenimo išraiška. Melo prisisunkusioje mūsų visuomenėje tokie kūriniai visuomet yra teisingi ir, priešingai negu kiti užfiksuoti liudijimai, gali būti visuotinio ir objektyvaus interpretavimo objektais. Dar daugiau: kaip tik tokie kūriniai padeda suprasti ir kitus epochos meno paminklus bei amžininkų istorinius veiksmus.

Interpretavimo menas rutuliojosi palyginti lėtai ir laipsniškai, žingsnis po žingsnio, panašiai kaip, pavyzdžiui, ir eksperimentinis gamtos tyrinėjimas. Interpretavimo meno atsiradimą ir plėtotę lėmė asmeninis mokslininko filologo virtuoziškumas. Virtuoziskumas jį ir nuolat skatina. Interpretavimo meno prigimtis tokia, kad jis perteikiamas asmeniškai bendraujant su egzegezės virtuožais arba studijuojant jų veikalus. Vis dėlto kiekviena meno sritis turi tam tikras taisykles, kurios padeda įveikti išskylančias kliūtis - t. y. saugo sukauptą individualaus meistriškumo patirtį. Interpretavimo menas palyginti greitai pajuto esąs pajėgus suformuluoti savo taisykles. Hermeneutika atsirado iš šių taisyklių kon-

flikto, iš priešpriešos tarp, viena vertus, svarbiausių kūrybinių interpretavimo būdų įvairovės ir, antra vertus, reikalo suformuluoti griežtas interpretavimo taisykles.¹

Perskaitytą tekstą, bandykite apie jį pasikalbėti su kitu žmogumi. Pokalbis su kitu neturėtų išvirsti į monologą. Siekite dialogo. Kaip reikia kalbėtis, kad susikalbėtume?

Pokalbis kaip dialogas. Mišelis Montenis (Michel Montaigne)

O dėl mokėjimo bendrauti su žmonėmis, tai neretai pastebėdavau vieną trūkumą: užuot siekę geriau pažinti kitą žmogų, mes stengiamės pirmiausia save išaukštinti... Reikia vaiką išmokyti pradėti ginčą ar pokalbį tik tuo atveju, jei matys, kad priešininkas tokios kovos yra vertas; taip pat reikia išmokyti vaiką pasinaudoti ne visais prieštaravimo būdais, kokiais tik įmanoma, bet tik pačiais stipriausiais. Reikia, kad jis mokėtų kruopščiai parinkti argumentus, teikdamas pirmenybę patiems svariausiems, taigi ir patiems trumpiausiems. Tačiau pirmiausia tegul jis išmoksta gerbti tiesą ir sudėti prieš ją ginklus, kai tik ją kur pamatys, - nesvarbu, ar ji sužėrės jo priešininkui, ar jam pačiam. Juk jam neteks žengti į katedrą, kad pasakytų iš anksto išmoktus žodžius. Juk jis niekam nėra įsipareigojęs ginti nuomonę, su kuria nesutinka. Juk jis taip pat nėra iš tų, kurie už grynus pinigus parduoda teisę išpažinti savo nuodėmes ir gailėtis dėl jų. *Neque, ut omnia quae praescripta et imperata sint, defendat, necessitate ulla cogitur.*²

Tegul mokinio sąžinė ir dorybės atsispindi jo kalboje ir tegul jis neturi jokio kito vadovo, išskyrus protą. Ir tegul jis būna raginamas suprasti, kad pripažinti klaidą, kurią padarei savo paties samprotavimuose, net jeigu to niekas nepastebėjo, yra požymis proto ir nuoširdumo, kurio jis pirmiausia turi siekti; tuo tarpu būti užsispyrusiam dėl savo įsitikinimų ir dėl jų ginčytis - įprastos savybės, itin būdingos pačioms niekingiausioms sieloms; atvirkščiai, mokėjimas pakeisti nuomonę, pačiam pasitaisyti, prisipažinti ginčo įkarštyje suklydus, - retos, vertingos savybės, būdingos filosofams.³

¹ Dilthey W. *Die Entstehung der Hermeneutik*// Dilthey W. *Gesammelte Schriften*. Bd. 5. Stuttgart: Teubner, 1957, p. 318-320. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

* Jokia būtinybė neverčia jo ginti tai, kas raštu ar žodžiu įsakyta (*lot.*).

Montenis M. *Esė*. V.: Mintis, 1983, p. 47-48. Iš prancūzų kalbos vertė D. Droblytė.

Kai norėdami geriau suprasti filosofijos tekstus juos interpretuojame, neišvengiamai susiduriame su teiginiais, kurie mums vienu ar kitu požiūriu atrodo ginčytini.

Kai kas mums atrodo painu, neaišku, kai kas - nepriimtina. Su kai kuriais teiginiais nenorime, juntame negalį sutikti. Tokiais atvejais klausiame savęs: „Kodėl autorius taip mano?“, „Kodėl man toks požiūris nepriimtinas?“ Tarsi ginčijamės su autoriumi.

Sakoma, kad ginčijantis gimsta tiesa. Ką šis posakis byloja? Ar kiekvienam ginčui jis tinka?

Diskutuodami mes pateikiame argumentus. Tai reiškia, kad nuomonės, kurias kiekvienas turime, iškeliamos į dienos šviesą, ir, kai jos susiduria su kitomis nuomonėmis, išbandomas kiekvienos jų tvirtumas.

Diskusija kaip autentiškas komunikavimas. *Karlas Jaspersas*

(Kari Jaspers)

Dalykiniam supratimui būtinas pokalbis, kuriame į dienos šviesą iškeliamas tiesa. Jei politinių derybų galutinis tikslas yra tam tikras valios sprendimas, tai dalykinė diskusija orientuota į teisingą turinio supratimą ar bent užčiuopimą. Juk daug kas ima aiškėti pateikiant teiginius ir priešingus jiems teiginius, taip pat argumentus ir kontrargumentus.

Praktinio tikslo siekiama ir „*pasitarimais*“: kai keletas vieno tikslo siekiančių ir vienodai nusiteikusių žmonių nori išsiaiškinti, kurie būdai yra geriausi jų pasiekti. Jei tariantis paaiškėja, kad tikslai nevienodi, diskusija tuojau pat tampa politinėmis derybomis arba išvirsta į egzistencinį komunikavimą.

Teorinės diskusijos tikslas yra visiškai nešališkai išlukštenti svarbiausią tiesą. Joje tikrinama ir patvirtinama. Egzistenciniam sąlyčiui pakanka vien pasitikėjimo, vienijančio žmones, kuriems rūpi tikslai dalykiškumo savidisciplina ir bendros idėjos, suteikiančios svarstomoms problemoms prasmę ir vertę.

Tad diskusija yra tik *autentiško komunikavimo būdas*, bet ne rezultatas. Galima egzistencija leidžiasi įtraukiama į diskusiją norint išsiaiškinti, ar įsitikinimai ir lūkesčiai prasmingi. Diskusijos dalyviai dar nežino, ko iš tikrųjų nori pasiekti. Diskutuodami jie aptinka tuos dalykus, dėl kurių sutaria arba nesutaria ir kurie diskutuojant turi įgauti aiškiai suformuluotų principų, kurie jiems kol kas dar neaiškūs, pavidalą. Joks principas nėra absoliutus - kaip proto išvada jis visuomet yra tik tarpinis tikslas. Todėl vėl prasideda klausinėjimas ir

bandymas. Kai sąmonė jau iš kitų šaltinių įgavusi egzistencinės sąsajos pasitikėjimo, tai tokia diskusija jau yra kelias į būtiną filosofinį mano buvimo savimi su kito buvimo savimi atskleidimą. Tik dabar svarbiausias dalykas - ne egzistencinis atskirtumas, bet diskusijos dalyvių vieną su kitu siejanti problema.

Kiekvienos diskusijos - tiek grynai dalykinės, neangažuojančios būti savimi, tiek tos, kuri remiasi egzistencine galimybe, - būtina sąlyga yra realus diskutuojančiųjų *buvimas čia*. Jau pačioje racionalioje diskusijoje glūdi tendencija krypti į *sofizmus*, jei jos nekontroliuoja žmonės, kurie diskutuodami rimtai svarsto apie dalyką ar apie save pačius. Sofistiniai nukrypimai galimi tik tada, kai iš pagrindų sugriauta intelektualioji sąžinė. Kas palieka kitam lukštenti savo sofizmus, tas vėjais paleidžia egzistencinio komunikavimo galimybę. Sofizmai - tai tarsi hidros galvos: net vieną sofizmą sutriuškinti yra ganėtinai sunku, nes jo vietoje tuojau pat iškyla daugybė naujų. Sofizmai esti ne vien loginiai. Jie reiškiasi ir iškreiptų vertinimų, jausmų arba valios aktų pavidalu. Jie susipina į neišpainiojamą mazgą ir tampa priemonėmis supainioti pašnekovą, perkalbėti jį ir palenkėti savo pusėn. Autentiškas komunikavimas darosi įmanomas tik tada, kai galima egzistencija išlikdama savimi visur saugosi sofizmų.

Tad racionali diskusija pati savaime gali tęstis iki begalybės ir todėl būti bergždžia, tačiau kaip dalyvių komunikavimo apraiška ji iš esmės yra rišli ir todėl turininga. Klausytojas užbėga už akių bekylančiam priešininko supratimui ne vien intelektu, bet ir tuo, kad paliečiami jo substanciniai impulsai, kuriais remdamasis jis sykiu suvokia tik tai, kas esmiška. Jo proto šviesa sugriebia per akimirką tai, ko išsamus minčių plėtojimas negali aprepti. Tik taip diskusija įgyja apibrėžtumą ir reikiamą pobūdį.

Diskusija galima tik kaip *kalbėjimas pakaitomis*. Nei vienam įkalbinėjant, nesitikint jokio atsako ir traktuojant šį tik kaip stimulą toliau kalbėti, nei tuomet, kai atsakymo apskritai nėra, diskutuoti neįmanoma. Kas yra linkęs į monologus - t. y. kai pašnekovas vienpusiškai užpilamas žodžiais, - tas ir tyli netinkamai. Kalbėjimas vaisingas tik vykstant kaitai tarp klausančiojo supratimo ir atsakančiojo mąstymo. Griežtas pokalbio planavimas riboja pasirengimą klausytis. Bet jei kliaujamasi vien atsitiktinai į galvą ateinančiomis mintimis, ištinka chaosas, kuris suardo pokalbio vyksmą. Tad būtinas tam tikras komunikatyvus sąžiningumas - 1, y. to, ką būtinai noriu pasakyti, kontroliavimas ir savidisciplinuojanti pastanga kalbėti trumpai ir tiksliai. Jei abi pusės stengiasi laikytis šio komunikavimo pagrindo, randasi tikrieji pokalbio padariniai, pokalbio, kuriame vienas pašnekovas, suvokdamas kito pašnekovo minčių aiškumą, padaro jas dar aiškesnes. Pasiekiamas ypatingas pasitenkinimas - jis kyla iš komunikatyviame diskutavime vykstančio judė-

jimo pirmyn ir atgal. Įprasta klaida yra tiek klausymas bet kokio plepėjimo, kuris neturi nei krypties, nei turinio, tiek abipusis kalbėjimas, neišsiklausant, ką sako kitas, ir jaučiant malonumą tik tada, kai pats gali kalbėti.¹

Kuo diskusija skiriasi nuo teksto skaitymo?

Pirmiausia tuo, kad ji - tai gyvas pokalbis, t. y. tam tikru laiku vykstantis vyksmas: jei praleidai progą ir nepataikei atsakyti, kitos progos gali ir nebūti.

Diskutuodami stipriau juntame mąstymo laikiškumą, o tekstas yra belaikis. Jį galime skaityti daug kartų, atidėti ir vėl grįžti prie jo, kai to panorime. Tekstas nesikeičia. Jis toks pats šiandien, koks buvo vakar ar prieš du tūkstančius metų.

Kita vertus, diskutuodami mes kur kas labiau įsitraukiame į svarstymą, labiau angažuojamės. Mintys, kurias čia mąstome, teiginiai, kuriuos čia teigiame, tampa mums artimesni -1, y. mūsų savastimi. Bet ar iš tikrųjų keliamos mintys ir teiginiai yra mūsų?

Šis klausimas kreipia mus dar vienos filosofinio gyvenimo krypties - meditavimo - link.

Medituodami mes tarsi liekame vieni, patys su savimi, ir klausiamo: „Kas gi iš tikrųjų aš esu? Kas slypi po visais tais vaidmenimis, kuriuos kasdien vaidinu?“

Meditavimas pirmiausia yra savojo autentiškumo, arba tikrumo, ieškojimas ir jo įtvirtinimas.

Tai tylą, kurioje atsiduriame, kai nutyla ne tik išorės, bet ir vidaus triukšmas. Taip, vidaus! Juk nepakanka likti vieniems, kad galėtume jaustis „niekieno netrukdomi“. Kiekvienas savyje nešiojamės „vidinį triukšmą“, kuris užgožia ne tik „daiktų bylojimą“, bet dažnai ir žmonių balsus. Esame egoistai net tuomet, kai, rodos, aukojamės ar tarnaujame kitiems. „Vidinis triukšmas“ yra viena didžiausių filosofavimo kliūčių.

Atidžiau įsižiūrėję pastebėsime, kad tas „vidinis triukšmas“ - tai ne kas kita, kaip nuolatinis bėgimas nuo savęs. Bėgimas, kuris vyksta lyg savaime, be mūsų pastangų. Tai nevaldomas mūsų minčių srautas, kuris neša mus nežinia kur.

Ar esame dabar? Šis klausimas iš pirmo žvilgsnio atrodo keistas.

¹ Jaspers K. *Philosophie*. Bd. 2. Daseinserhellung. Julius Springer-Vlg., Berlin, 1932, p. 100f. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

Iš tikrųjų - ne. Geriau pagalvoję suprantame, kad tai, ką manome galį laikyti savimi ir vadinti vienaskaitos pirmojo asmens įvardžiu „aš“, iš tikrųjų yra tik mūsų prisiminimai arba svajonės. Vis dėlto, vos tik pabandome bent kiek ilgiau „būti savimi“, paaiškėja, kad tai ne taip paprasta.

Atrodytų, jei egzistuoja mąstymas, mintis, tai turi būti ir tas, kuris mąsto. Bet ar tikrai taip?

Įsivaizduokime scenoje vaidinantį aktorį. Juk tie žodžiai, kuriuos jis sako, ne jo žodžiai. Juos parašė dramaturgas. Ir mintys, kurias jis tais žodžiais išreiškia, ne jo mintys. Tad kas gi kalba ir mąsto?

Tai, ką patiriame medituodami, dažniausiai esti žodžiais neišreikiama patirtis, bet ji yra ne mažiau prasminga negu tai, apie ką galime kalbėtis, nes kaip tik ji ir yra mūsų tikriausia tikrovė.

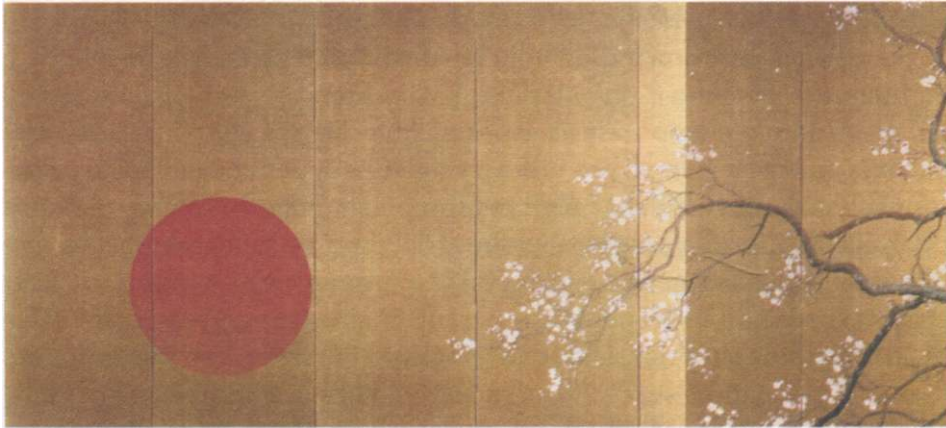
Meditacijos mokovas ir mokytojas vokiečių filosofas ir teologas J. B. Locas (*Lotz*) nurodo tris svarbiausius jos aspektus.

Meditacija. *Johanesas Baptistas Locas (Johannes Baptist Lotz)*

1. Patirtis

Čia kalbama ne tik apie abstraktų mąstymą ar paprastą visų daiktų giliausios esmės svarstymą; tai veikiau atsidavimas arba *atsiduotumas*, kurių dėka toji gelmė visu tikrumu mus pasitinka, į mus prabyla ir užvaldo. Tai vyksmas, į kurį įtraukiamas *visas* žmogus, kuriame dalyvauja visos žmogaus galios, kuris persmelkia visus žmogaus sluoksnius. Čia dalyvauja ir žinojimas, bet ne racionalus, o *antracionalus*, veikiau žiūrėjimas, jautimas, jutimas, kuris skleidžiasi susiliejęs su meile ir nuolankumu. Tokį išgyvenimą žmogus patiria, kai šis į jo širdį ateina iš kito žmogaus ir kai jis tam kitam atsiveria iš pačių širdies gelmių. Tačiau tokius išgyvenimus viršija *didžioji patirtis*, taip vadinama todėl, kad joje išnyra didžiausia didybė arba galutinė paslaptis, apie kurią sukasi meditacija.

Tokioje patirtyje daugiau *pasyvumo*, bet vis dėlto yra ir nemenka dalis *aktyvumo*, nes žmogus to patyrimo siekia, jį į save priima ir leidžia jam įsisiūbuoti; žodis „leisti“ gerai apibūdina pasyviai aktyvią laikyseną. Apie pastarąją aiškiausiai pasako tai, kad niekas vien panorėjęs negali liepti didžiajai patirčiai atsirasti ir lyg niekur nieko ją turėti; veikiau ji mumyse apsigyvena veikiant slaptiems dėsniams, suteikia mums laimę ir malonę. Dažnai turime ilgai jos laukti; tegalime pasiruošti jos atėjimui ir likti budrūs.

Dėmesingai įsižiūrėkite į šį japonų dailininko Šimonūros (*Shimonura*) paveikslo *Kanzanas*. *Vargšas vienuolis* fragmentą. Neieškokite vienuolio figūros - ji kitame fragmente. Tiesiog leiskite akims laisvai klaidžioti. Slopinkite mintis. Atsiverkite tam, ką matote.

2. Persimainymas

Su patirtimi glaudžiai siejasi persimainymas, nes iš didelės patirties, kaip savaime suprantama jos pasekmė, gimsta didelis persimainymas. Regėdamas galutinę visų dalykų paslaptį, žmogus negali likti abejingas ir atsiribojęs; jis veikia *sukrečiamas* iki pat giliausių gelmių. Didžiosios patirties dėka susijungęs su *pirmaprade*, kurion jį panardino jo paties gelmė, jis nebegali likti ankstesnėje būklėje. Taip prasideda didysis persimainymas, vedantis žmogų nuo kasdienybės paviršiaus į galutinę gelmę, kuri jo buvime taip padeda prasiveržti pirmapradei, kad ši visiškai nulemia jo buvimą.

Daugeliui tai ištis revoliucinis įvykis - *visų matų povertinimas* ir visų vertybių perkainojimas. Paviršiuje esantys dalykai, kuriais žmogus ligi šiol gyveno, netenka svorio ir reikšmės, užtat buvę tolimi neįtikėtinais išauga ir savo prasme viską nušviečia, pavergdami ir veik nenugalimai prie savęs traukdami medituotoją. Taip paveiktas, jis vis labiau keičia savo gyvenimą arba viską, kas yra jo gyvenimas, nukreipia kita linkme. Viskas įgyja didesnę vidujybę, gelmę, prasmę ir dėl to teikia didesnę laimę negu tuščias gyvenimo šurmulytis, kuriame žmogus ligi tol gyveno ir kuris, naujos šviesos nušviestas, priešais jį tįso visoje nuobodulį keliančioje niekybėje.

3. Skaidrumas

Su didžiaja patirtimi ir didžiuoju persimainymu ateina skaidrumas [...]. Padidėjusio gebėjimo išgyventi dėka, kurį subrandina minėtieji du aspektai, medituotojuje kaip tretysis aspektas ima skleistis subtili pajauta arba *imlumas* giliausiai gelmei, pro viską išvelgiantis švytint tą gelmę. Po paviršiumi slypėję dalykai dabar iškyla į pirmą planą; buvusi tolimesnė, paslaptis priartėja ir tampa matoma kasdieniuose dalykuose. Gelmės reginčiam medituotojo žvilgsniui nebėra nieko plokščia ir paviršutiniška, nes jam visur atsiveria bedugnė, todėl per būtį ir pasaulį jis eina kaip *regintysis* tarp aklujų. Jo nejaudina šių priekaištai, kad jis vaikosi fantazijų arba kliesių, nes jo skaidrumo patirtis stipresnė už šnekas tų, kurie iš tikrųjų tarsi akli kalba apie spalvas. Dėkingas už tai, ką gavęs, medituotojas nesipuikuodamas būna su tais, kurie slenksčio neperžengė, įsitikinęs, kad neregį turi mokyti regintysis, o ne atvirkščiai.

Gali pasirodyti, kad medituotojo *pozicija silpnesnė*, nes, pasitelkdamas pagalbon įprastus metodus ir esamus įrodymus, kuriais kiti įpratę remtis kaip vieninteliais, jis negali parodyti paslapties. Tačiau jo pozicija tik tariamai silpnesnė, nes *metodinę klaidą* daro kita pusė, atsisakanti žengti keliu, kuriuo einant kaip tik ir atsiveria skaidrumas, arba norinti pasiekti skaidrumą keliu, kuris į jį neveda. Kad šiandien į jį, kaip į tuščią romantiką, daugelis tik numoja ranka, teigėdavo, kaip toli nuo jo nuklydo mūsų laikai ir kaip jiems kuo skubiausiai reikalinga meditacija jam susigražinti. Čia teoriniai samprotavimai gali atlikti paruošiamąjį darbą, tačiau neįstengs pakeisti patirties.¹

Dešimt meditacijos taisyklių

- Pasirinkite VIENĄ mintį - tokią, kuri skaitant ar diskutuojant jums pasirodė svarbi ir įdomi.
- Atsisėskite nesiremdami į kėdės atlošą - taip, kad stuburas būtų tiesus. Galvą taip pat laikykite tiesiai. Užsimerkite.
- * Paeiliui sutelkite dėmesį į paskiras savo kūno dalis: pajuskite rankas, pečius, kojų pėdas, blauzdas, šlaunis, dubenį, nugarą, sprandą, galvą, veidą. Stenkitės, kad nebūtumėte įsitempę.

¹ Lotz J. B. *Apie meditaciją II Naujasis židinys*. 1992, nr. 11, p. 12-13. Iš vokiečių kalbos vertė G. Sodeikienė.

- Pajuskite savo kvėpavimą, bet nesistenkite jo kontroliuoti. Pajuskite kvėpavimo malonumą.
- * Pajuskite, kaip jūsų kūno centras su kiekvienu iškvėpimu vis labiau susitelkia pilve ir dubenyje.
- ' Pajuskite, kaip jumyse randasi ramybė ir tylą.
- Sutelkite dėmesį į pasirinktą VIENĄ mintį. Leiskite jai ramiai pulsuoti jūsų kvėpavimo ritmu ir pasklisti po visą kūną. Stenkitės, kad jokios kitos mintys neblaškytų.
- * Baigdami meditaciją, dėmesį vėl sutelkite į kvėpavimą ir savo kūno padėtį.
- ' Keletą kartų giliai įkvėpkite ir iškvėpkite. Atsimerkite.
- ' Baigę meditaciją, galite pasidalyti įspūdžiais su klasės draugais.

(Rekomenduotina meditacijos pratybų trukmė - 15-20 min.)

3. Trikampis: interpretacija-diskusija-meditacija

Tad galima sakyti, kad filosofavimas, kuris tik ir leidžia mums suprasti, kas yra filosofija, - tai mūsų minčių judėjimas trikampiu: teksto interpretacija-diskusija-meditacija.

Diskutuodami, gretindami ir priešindami savąsias įžvalgas su kitų žmonių įžvalgomis, mes plečiame savąjį supratimą. Tai lyg šaknų kerojimas platyn.

Meditavimas gilina mūsų supratimą. Tai, ką stengiamės suprasti, tampa mums labiau sava. Medituodami įsišaknijame būtyje - skverbdamiesi į jos gylį, mes įsitvirtiname joje.

Visi trys minėti būdai papildo ir sustiprina vienas kitą.

Antai teksto supratimas gali tiesiogiai pereiti į meditavimą, kai apsistojame prie mus stipriau paveikusių minties -1, y. susitelkiame prie jos ilgiau. O meditavimas gali išvirsti į diskusiją, kai gilindamiesi į pašnekovo pasakytus žodžius trumpesnį ar ilgesnį laiką sustabdome diskusijos tėkmę.

Keletas patarimų, kaip skaityti vadovėlį ir mokytis

- Pasižymėkite svarbesnes mintis, kurios jums ateina į galvą, kai perskaitote temos pavadinimą: ką žinote apie aptariamąjį dalyką, ko nežinote.
- Atidžiai skaitykite tekstus. Skaitydami nepamirškite, kad kiekvienas tekstas yra tarsi kriminalinis romanas - dažniausiai viskas paaiškėja tik pabaigoje. Todėl, jei ko ir nesuprantate, skaitykite iki galo. Skaitykite keletą kartų.
- Pabraukite tai, kas jums neaišku (nežinomus žodžius ar vardus, terminus ir t. t.). Naudodamiesi enciklopedijomis ir žodynais pabandykite išsiaiškinti.
- ' Užsirašykite kritines pastabas, kurios ateina į galvą skaitant tekstus.
- Pasižymėkite svarbesnes tekstų vietas ir pagrindines sąvokas.
- Suskaidykite tekstus į smulkesnes dalis taip, kad išryškėtų autoriaus minčių seka. Pabandykite tų dalių turinį trumpai nusakyti savais žodžiais. Sudarykite kiekvieno teksto planą.
- ' Pasistenkite trumpai išdėstyti (žodžiu arba raštu) perskaityto teksto autoriaus poziciją taip, kaip, jūsų nuomone, jis pats tai būtų daręs.
- ' Sugretinkite autoriaus poziciją su kitų mąstytojų ir savo požiūriu aptariamuoju klausimu.
- Aptarkite nagrinėjamąjį klausimą su klasės draugais. Jei nuomonės nesutaps, bandykite argumentuoti savo poziciją kartu atidžiai įsiklausydami į oponentų' argumentus. Jeigu tie argumentai jūsų neįtikina, pasistenkite išsiaiškinti, kodėl.
- Savo požiūrį išdėstykite raštu. Jį dėstydami naudokitės savo ankstesniais užrašais (*1 punktas*), kritinėmis pastabomis (*4 punktas*) ir diskusijos rezultatais (*9 punktas*).
- ' Ramiai apmąstykite įstrigusias mintis. Medituodami leiskite joms įsitvirtinti jūmyse.

' Oponentas - žmogus kitokios nuomonės; tas, kuris kam nors prieštarauja.

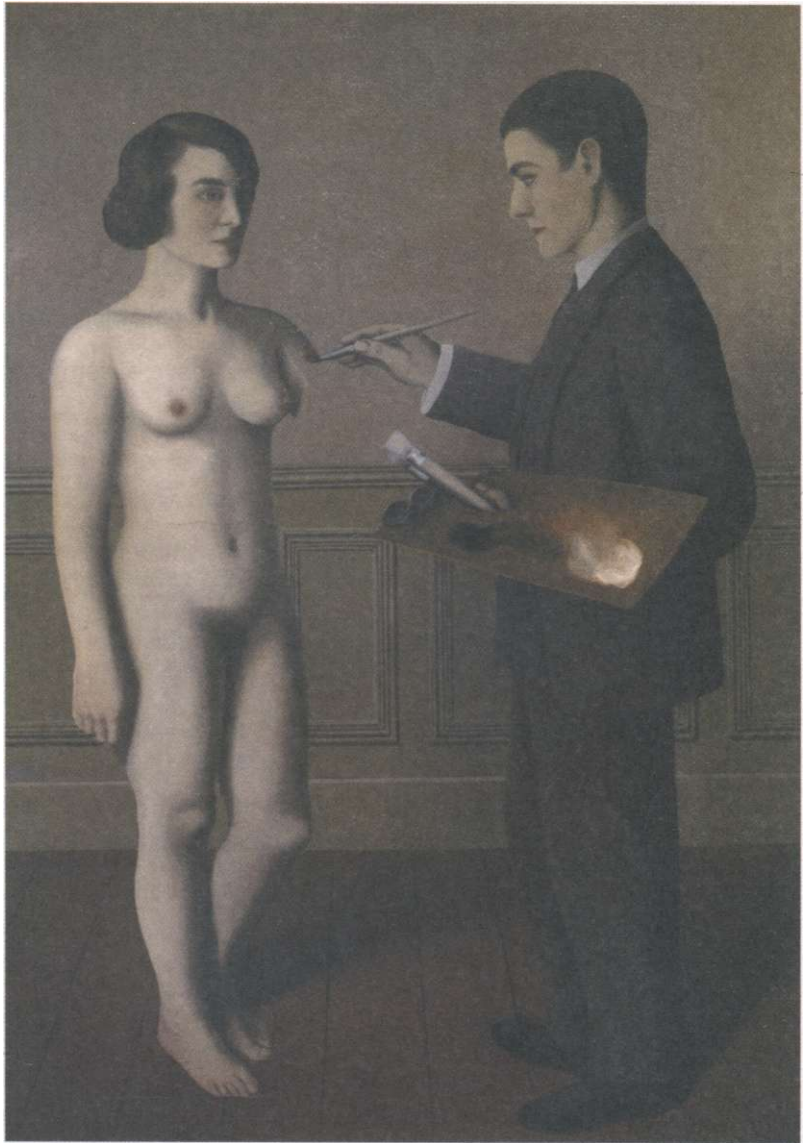
I. KAS YRA ŽMOGUS?

Svarbiausia filosofijos tema yra žmogus. Vokiečių filosofas I. Kantas (*Kant*) teigė, jog klausimas „Kas yra žmogus?“ aprėpia visus svarbiausius filosofijos klausimus.

Ką iš tikrųjų pasakome teiginiu „Aš esu žmogus“?

Kada tinka vartoti žodį „žmogiškumas“, o kada - „žmoniškumas“?

1.1. ŽMOGUS IR JO KŪNAS

R. Magrito (*Magritte*) paveiksle dailininkas tapo - kuria žmogaus kūną. Ar tai realus (tikras) kūnas? Kaip manote, kodėl paveikslas pavadintas *Siekimas to, kas neįmanoma*?

Žmogaus kūnas - objektyvus. Tai daiktas tarp kitų pasaulio daiktų. Savo kūno nesirenkame. Jis mums duotas. Esame priversti prie jo prisitaikyti. Su juo sutarti. Jį prisijaukinti. Atėjus laikui - su juo atsiveikinti.

Ką pirmiausia aptinkame mąstydami apie žmogų - sielą ar kūną? Sielos mes nematome, o kūną matome. Todėl sielą siekiame įžvelgti. Apie sielą mąstome. O apie kūną?

Mąstydami negalime aptikti kūno kaip objekto, - teigia Merlo-Ponti (*Merleau-Ponty*). Kodėl?

I.1.a. Kas yra man mano kūnas? *Morisas Merlo-Ponti*

(*Maurice Merleau-Ponty*)

Kai bandau jį [savo kūną] mąstyti kaip trečiojo asmens vyksmų - kaip antai „matymo“, „motorikos“, „seksualumo“ - sancaupą, tai pastebiu, kad šios „funkcijos“ viena su kita ir su pasauliu susijusios ne priešastiniai ryšiais, o sudaro visumą, kuri sudėtingu implicitiniu' būdu susipynusi į vieną dramą. Tad kūnas nėra objektas². Bet tuomet ir manasis kūno suvokimas nėra mąstymas, - aš juk negaliu kūno išardyti, paskui vėl sudėti, kai noriu gauti aiškų jo vaizdinį. Jo vienovė visuomet yra implicitinė ir kartu netvirta. Jis visuomet yra kažkas kita, o ne tai, kas yra (pavyzdžiui, seksualumas visuomet sykiu yra ir laisvė); jis visados išsakniųes gamtoje, tačiau ir visados perkeičia save kultūroje, jis niekad os neužsisklendžia savyje, tačiau niekad os nėra ir peržengiamas. Ar tai būtų kito žmogaus kūnas ar mano paties - kūną pažinti galime tik jį išgyvendami, t. y. dramą, kuri jame vyksta, prisiimdami ir su ja susitapatindami. Tad aš pats sau esu mano kūnas bent jau tuo mastu, kuriuo savo nuosavybę vadinu sava, ir atvirkščiai - mano kūnas, kaip mano būties visumos projektas, yra toks pat natūralus subjektas³ kaip ir visa kita. Šitai savo paties kūno patyrimas priešinasi refleksijos veiksmui, kuris, siekdamas atskirti objektą nuo subjekto ir subjektą nuo objekto, iš

¹ Implicitinis (lot. *implicitus* - supainiotas) - neišreikštas, numanomas.

² Lot. *objectus* - daiktas. Nuo XVII a. objekto sąvoka vartojama gnoseologine prasme. Objektas - tai, kas egzistuoja nepriklausomai nuo subjekto ir ką subjektas siekia pažinti.

Lot. *subjectum* - veiksnys. Šiais laikais subjektu vadinamas aktyviai veikiantis ir pažįstas, sąmonę ir valią turintis žmogus.

tiesų mums teikia tik minčių apie kūną, o ne patį kūno patyrimą - tik kūno idėją, o ne jo tikrovę.¹

Ar sutinkate su Merlo-Ponti (*Merleau-Ponty*), kad savo kūną galime pažinti tik jį jisdami? Bet ar skaitydami gydytojų pateiktą mūsų kūno būklės analizę mes nemąstome kūno kaip objekto?

Kaip patiriame turintys kūną?

Kūno dalims nerūpi, kas yra jų savininkas. O ar jos rūpi savininkui?

I.1.b. Mano nosis ir mano ausys. *Sigitas Parulskis*

Taip jau susiklostė istorinės aplinkybės, kad visų mūsų giminės vyrų iš tėvo pusės nosys išaugdavo didesnės, nei siūlo auksinio vidurio taisyklė ir kiti saiko bei proporcijų matai. Mes visai pagrįstai, sekdami romėnų pavyzdžiu, galėtume vadintis Nazonais, tai yra Nosiečiais arba Nosininkais.

Horoskopai ir kiti moterų smalsumą bei vaizduotę kurstyti skirti šaltiniai apie tokias kaip mūsų nosis kalba su tam tikra intymia potekste - esą didelės nosies savininkas savo kūne turėtų turėti kažkokį tokios didelės ataugos veide giminaitį, nosis esanti tarsi jo *alter ego* arba, paprasčiau tariant, akivaizdžiai styranti užuomina apie paslėptą lobį. Manychiau, jog tai mitas, prie kurio sukūrimo ir paskleidimo mūsų giminės vyrai tikrai neprišidėjo, nebent prosenelis, kuris mėgo griežti violončele, o iš žmonių, sugėbančių priversti paklusti tokį instrumentą, galima tikėtis ko tik nori.

Galiu būti tikras tik tuo, jog senelis, o po to tėvas prosenelio nosį man perdavė kaip pereinamąją taurę, indą, kurio paskirtis gali apimti funkcinę amplitudę nuo šiukšliadėžės iki Gralio ar per mišias naudojamos, nemirtingumo sklidinios taurės, tačiau apie kokią nors specifinę jos paskirtį jokių žinių nepaliko.

Taip pat pakankamai tvirtai žinau, jog mūsų giminės vyrų nosys negali būti lyginamos su iš minios norinčiu išsiskirti kretinu, kuris visuomet išsikiša į priekį, ketindamas tapti tos minios pranašu arba auka. Mūsų nosys ne styro, ne kyšo, jos tiesiog dunkso kaip išlikę kolonų fragmentai Kretos saloje.

Mūsų giminės vyrų ausys irgi nepanoro atsilikti nuo nosies - jos nėra kuo nors ypatingos, neatlėpusios, nenusmukusios, bet labai vešlios. Apie

¹ Merleau-Ponty M. *Phénoménologie de la perception*. Paris: Gallimard, 1945, p. 230-231. Iš prancūzų kalbos vertė T. Sodeika.

ausis moterų vaizduotę ir intymųjį smalsumą kurstančiuose šaltiniuose taip pat kalbamos įvairios nešvankybės - esą tokių ausų nešiotojai pasižymi jausmingumu, jautrumu, gležnumu, o gal atvirkščiai, neatsimenu, bet to, netikiu nė vienu žodžiu - kūno dalys paprastai nė velnio nežino apie savo savininkus, jos kaip šunys ištikimai jam tarnauja, prisitaiko prie jo keistenybių ir blogų įpročių, o vėliau susidėvi, pasensta ir tarnauti nebeturi. Ką gali mano vešlios ausys pasakyti apie mane? Nieko. Nebent į jas įsikibusiai moteriai lengviau suvaidinti seniai prarastą, o gal niekad ir nepatirtą orgazmo džiaugsmą. Guodžiuiosi bent tu, jog su tokiomis ausimis Indijoje nesunkiai padaryčiau šventiko karjerą.

Tokių ausų savininkui vis dėlto kartais išskyla netikėtų keblumų, kadangi jos ne tik vešlios, bet dar ir ganėtinai talpios: maudantis ir nardant - tai svarbus, kone kertinis žodis šiame pasakojime - į jas visuomet patenka neįtikėtinais gausūs kiekiai skysčių. O kadangi minėtosios ausys puikuoja savo vešliu masyvumu, tai ir jų išlaikymas reikalauja iš organizmo pakankamai daug energijos - ausyse ima gamintis tam tikros nesunaudoto kuro atliekos, iš kurių susidaro vadinamieji sieros kamščiai.

Apie tai, kad į tokių ausų galingą lapiją gali nesunkiai įlįsti koks nors parazitas, pavyzdžiui, skruzdė arba tarakonas - ko gera, nedidukė pelytė taip pat jose jaustųsi kaip namie, - geriau nė nekalbėsiu, nes tai tiesiog kokčiai nemalonu. Esu girdėjęs istoriją apie žmogų, vidurnaktį su tarakonu ausyje per visą miestą lėkusį pas daktarus, ir man to visiškai pakanka, kadangi nesu iš tų, kurie būtinai viską turi patirti savo kailiu.'

j sakinį „Ką gali mano ... pasakyti apie mane?“ vietoj daugtaškio įrašykite trūkstamą žodį.

Parašykite šia tema esė.

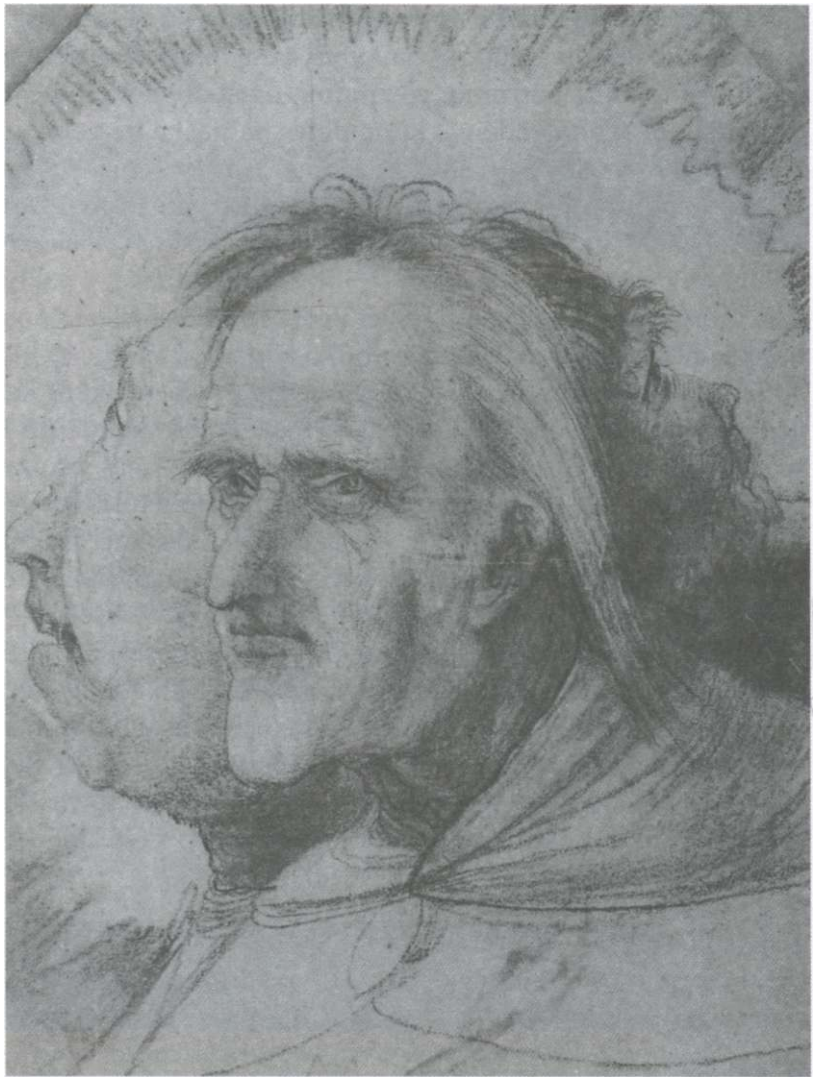
Ar gali žmogus gyventi nepatirdamas kūno?

I.I.c. Kūnas ir asmenybės realumas. *Liudvigas Fojerbachas*

(Ludzoig Feuerbach)

Kai asmenybė, *ego*, sąmonė atsiejami nuo gamtos, jie pavirsta į nieką arba, o tai yra tas pat, tampa tuščia, beesme abstrakcija. O gamta, kaip įrodyta ir šiaip savaime aišku, yra *niekas be kūno*. Tik *kūnas* yra ta *neigiančioji, ribojančioji, koncentruojančioji, glaudinančioji jėga, be kurios asmenybė iš viso neįmanoma*. Atimk

¹ Parulskis S. *Kūnas // Šiaurės Atėnai*. 2001 09 22, nr. 35 (573), p. 1.

Ar M. **Griunevaldo** (*Grünewald*) paveikslas *Triveidis* nekelia siaubo?

iš savo asmenybės kūną - ir iš jos nebeliks nieko. *Kūnas* - tai asmenybės pagrindas, jos subjektas. Tikroji asmenybė skiriasi nuo kokios nors įsivaizduojamos vaiduoklio asmenybės vien *kūnu*. Kokios abstrakčios, neapibrėžtos, tuščios būtų mūsų asmenybės, jeigu mūsų nesaugotų neprisiskverbiamumo predikatas¹,

¹ Predikatas (lot. *praedicatum* - kas pasakyta): 1. log. objekto požymis - tai, kuo objektai panašūs arba skirtingi; 2. kalbot. - tarinys.

jeigu, be mūsų pačių, toje pačioje vietoje, tuo pačiu pavidalu galėtų būti dar ir kiti? Tik erdvinis apibrėžtumas sąlygoja asmenybės realumą. Bet ir to maža - jos gyslomis turi tekėti kraujas. Kūnas ir kraujas yra gyvybė, ir tik gyvybė yra asmenybės tikrovė.¹

A Siūlome pažiūrėti lenkų režisieriaus K. Kislovskio (*Kieslovski*) kino filmą *Dvigubas Veronikos gyvenimas*. Čia veikia dvi identiškos Veronikos - viena gyvena Lenkijoje, kita - Prancūzijoje.

Ar, jūsų manymu, gali egzistuoti viena asmenybė dviejuose kūnuose? Arba dvi identiškos asmenybės dviejuose tapačiuose kūnuose? Ką patirtumėte, jei sužinotumėte, kad kitur gyvena jums tapatus asmuo? Ar laikytumėte jį savimi?

Žmogaus kūnas nėra sau pakankamas. Jis negalėtų išgyventi be to, ką gauna iš išorės, - be maisto ir vandens.

Ar žmogus nėra įkalintas savo kūno?

Kodėl tokia sudėtinga sistema kaip žmogus tampa pažeidžiama, kai alksta ar trokšta?

I.I.d. Kūnas ir troškulys. *Antuanas de Sent Egziuperi* (*Antoine de Saint-Exupéry*)

Čia galima be vandens išbūti gyvam tik devyniolika valandų. O ką mes gėrėme nuo vakar vakaro? Kelis rasos lašus praaušus! Bet tebepučia šiaurės rytų vėjas, tad bent kiek lėčiau išgaruoja mūsų kūno drėgmė. Todėl

¹ Foerbachas L. *Krikščionybės esmė*. V.: Mintis, 1985, p. 148-149. Iš vokiečių kalbos vertė A. Tekorius.

aukštai danguje antai susidaro įvairios debesų konstrukcijos. Ak, jei jie nu-smuktų žemyn, jei palytų! Bet niekad nelyja dykumoje. [...]

Prevo - ar ne stebuklas! - rado tarp lėktuvo nuolaužų išlikusį apelsiną. Mudu jį pasidalijome. Aš susijaudinau baisiausiai, bet ką reiškia tas vienas apelsinas, jei mums reikia bent dvidešimties litrų vandens.

Gulėdamas prie savo naktinio laužo, žiūriu į tą spindulingą vaisių ir sakau sau: „Žmonės nežino, kas tai yra apelsinas...“ Ir dar sakau sau: „Mes pasmerkti žūti, bet aš, kad ir būdamas tuo tikras, dar pajėgiu džiaugtis. Si apelsino puselė, kurią aš dabar tvirtai laikau rankoje, man teikia patį didžiausią džiaugsmą mano gyvenime...“ Išsitiesiu aukštelninkas, čiulpiu savo vaisių, skaičiuoju krintančias žvaigždes. Štai aš esu be galo laimingas valandėlę. Ir vėl aš pagalvoju: „Tik tada teįstengiame suprasti pasaulio tvarkymosi dėsnius, kai patys savo kailiu juos pažįstame“. Dabar tik aš supratau, ką reiškia pasmerktajam mirti cigaretė ir romo stiklelis. Anksčiau aš nesuprasdavau, kaip galima priimti tokią niekingą išmaldą. O pasmerktasis iš tikrųjų patiria didelį malonumą. Jei tada jis nusišypso, daug kas mano, kad tai narsus žmogus. Bet juk jis šypso tik todėl, kad geria romą. Žmonės nežino, kad jis visai kitaip mato viską ir kad ši viena paskutinė jo valanda jam pavirto ištisu žmogaus gyvenimu.¹

Jei jums leistų įsivaizduojamame pasaulyje sukurti žmogų iš naujo, ar paliktumėte jam alkio ir troškulio jausmą?
Ar pajėgia išlaikyti savąjį orumą alkanas žmogus?
Kuo jis gali pavirsti?

I.1.e. Kūnas ir alkis. *Leonas Bojarskas*

Mūsų valgiai. Valgom 2 kartus per dieną. Rytą visai šeimai (5 žmonės) - 2 silkutės, išvirtos vandenyje. To „buljonėlio“ geriam kiek norim. Vakare kartojasi vėl tas pats. Duonos gaunam po riekutę. Per dieną vidutiniškai po 520 g vienam žmogui. Darbai sunkūs ir ilga darbo diena - 10 vai. Jei pridėti keliones iki darbo vietos, tai susidaro 12-13 valandų. Žmonės nuo pat ryto kalba apie tai, kad alkani. O ką kalbėti iki vakaro. Visų lūpose svajonė apie juodą duoną: pvz., Kalėdų I-ąją dieną kasant sniegą Vaidutis

¹ Egziuperi A. *Žemė žmonių planeta*. K.: Šviesa, 1985, p. 156-157. Iš prancūzų kalbos vertė V. Drazdauskas.

R. Magrito (*Magritte*) paveiksle *Magas* žmogus vienu metu ir valgo, ir geria keturiomis rankomis. Kodėl? Jis pernelyg alkanas, ištroškęs? Skuba? Taupo laiką? Žaidžia? Eksperimentuoja?

klausia Monikos: „Kai būsim Lietuvoj, ar tu man priraikysi pilną lėkštę duonos?“ Visi pavargę ir išalkę...

Gegužės 12 d. prasidėjo poliarinė diena. Saulę danguje matom visą parą. Kai poliarinė naktis, tai tamsa ir tamsa. Tuomet nuotaikos labai liūdnos ir vargingos.

Gegužė jau baigiasi. Pavasario nei žymės. Šiandien gegužės 28 d., o didžiausia pūga, kokios ir žiemą nebuvo. Patekti į Mostachą neįmanoma. Verslovės vadovas gąsdina aktais ir „pragulais“, nors per pusnis išbristi neįmanoma. Žmonės, kurie nueina į verslovę, verčiami dirbti neįmanomomis sąlygomis. Valdininkų elgesys - grynas pasityčiojimas iš mūsų visų. Kenčiam dantis sukandę. Visi peralkę ir nepaprastai pervargę. „Pavalgęs“ jautiesi alkanesnis negu nuo valgio užsikentęs. Pasidarai mažesnis už mažą vaiką. Kai matai, kad kitas ką nors kramto, negali susilaikyti - bėga seilės. Iš alkio žmogus padarai ir daug nesąmonių, nuo kurių Lietuvoj ir

juodas akmuo paraudonuotų. Vieni tik raminius - viltimi ir troškimu pradėti naujo žmogaus gyvenimą, troškimu per išpažintį apsiplauti nuo visų purvų, gėdos ir nesusivaldymų. Raminies maldoje. Tik gaila, kad iš alkio esu silpnas, po maldos dažnai vėl grimztu į nesąmones, nors dėl to labai nervinuosi, kankinuos ir pasidarau savo artimiesiems žiaurus, nesukalbam. Dėl to vėl naujos kančios, nauji išgyvenimai. Vieno baisu - bado mirties. Blogiausia, kad alkanas turi sunkiai dirbti. Žmogus esi bejėgis. Aš pats labai sutinęs, ypač kojos, kurias ir pakelti sunku. Mano žmona visai išsvarginta, alkana, basa ir menkai apsirengusi. Visus rūbus ir avalynę pravalgėme. Baugina ateinanti žiema. Vaikai išblyškę, ypač Arūnas ir Sigutė, kurių ir paakiai nuolat pabrinkę ir pajuodavę. Iš viso - gyvename kančių dienas. Jei nebūtų vilties, gyvenimo nebebūtų. Jokių žinių ir naujienų neturime, gyvename lyg maiše.

Mūsų pagrindinis valgis - duona, bet ji yra lyg šokoladas Lietuvoj. Valgiai paprastesni. Mes valgome ne tik kokia papuola žuvis, bet ir kauliukus, galveles, odeles. Džiaugiamės gavę sėlenų. Iš jų verdame skaniausią košę. Jei kas turi kokių miltų - išsiverda skaniausio kisieliaus. Žodžiu, įdomiausi valgiai. Altajuje gaudavom bulvių. Dabar apie jas bijome ir svajoti, nes tai tik kelia dar didesnę apetitą. Mūsų šeiminkės iš paprasčiausių produktų skaniausius valgius gamina, kokių Lietuvoj niekas nežinojo. Mes dabar labai dažnai pavydim Lietuvos ubagui. Jo valgiai - mūsų svajonė. Mes pavydim Lietuvos bernui, kumečiui darbo ir šeiminko elgesio su jais. Oi, kaip norėčiau būti Rimkevičienės ar Sulmos kumečiu, ar bent skurdžium. Taip, ten jie sotūs. O mes... Vienas Dievas mato. Šiandien sekmadienis, 1943 m. gegužės 30 d. Būk tai užvalgiau. Dabar susitraukiau ant narų ir kenčiu alkį, apie valgius svajoju. Kol netindavau ir nejausdavau sunkumo ant širdies, alkį marindavau vandeniu. Tada išgerdavau 4–6 l vandens ir nors laikinai būdavo geriau. Apie tai gana.¹

Kaip galėtumėte paguosti alkstantį ar trokštantį žmogų?
Ką darytumėte atsidūrę toli ir likę be maisto ir vandens?
Sukurkite planą, kaip elgtis ypač sunkiomis aplinkybėmis.
Ar šiuo metu jūsų mieste, kaime nėra alkstančių ir badaujančių žmonių? Kaip galima jiems padėti? Pateikite siūlymų.

¹ Bojarskas L. *Sekmadienio reportažai nuo Laptevų jūros // Leiskit j Tėvynei: Tremtinių atsiminimai / sudarė K. Pūkelis. K.: Šviesa, 1989, p. 224-225.*

Akivaizdžiausiai turį kūną pajuntame tada, kai ką nors suskausta. Būtent kankinamas žmogus, tvirtina Ameri (*Ameri*), pajunta turįs kūną ir susitelkia tik į jį. Kodėl?

I.1.f. Kūnas ir skausmas. *Žanas Ameri (Jean Amery)*

Bunkerio palubėje kabojo per skridinį permesta grandinė, prie kurios apatinio galo buvo pritvirtintas tvirtas lenktas plieno kablys. Mane pastatė po šiuo įtaisau. Kabliu prikabino virves, kuriomis už nugaros buvo surištos mano rankos. Tada, traukdami už grandinės, ėmė mane kelti, kol atsidūriau maždaug per metrą nuo grindų. Šitaip kyboti ant už nugaros surišėtų rankų ir išlaikyti įkypą padėti gali tik labai trumpai, be to, įtempęs visas jėgas. Per šias kelias minutes, kai jau, rodos, tuoj neteksi paskutinių jėgų, kai per kaktą ir lūpas ima žliaukti prakaitas ir užgniaužia kvapą, neįmanoma atsakyti nė į vieną klausimą. Bendrininkai? Adresai? Susitikimo vietos? Vargiai visa tai pasiekia sąmonę. Vienintelėje kūno dalyje, būtent pečių sąnariuose, sutelkta gyvybė nereaguoja į nieką, nes ji visiškai išsekusi dėl kūno įstangų. Net fiziškai tvirti žmonės negeba ilgai to išverti. Juo labiau aš - turėčiau labai greitai pasiduoti. Ir štai mano pečiai trakšteli, - mano kūnas negali to iki šiol pamiršti. Sąnariai išnyra. Kūno svoris traukia mane žemyn, aš krintu į tuštumą ir pakimbu ant už nugaros užlaužtų, išsuktų ir virš galvos suglaustų rankų. Žodis „tortūra“ („kankinimas“) kilęs iš lotynų kalbos žodžio *torquere* (išnarinti): kokia akivaizdi etimologijos pamoka! Prie viso to dar pridėjime bizūno smūgius. Stiprieji tiesiog prakerta mano plonas vasarines kelnes, kuriomis aš šią 1943-ųjų liepos 23 dieną mūvėjau.

Nėra jokios prasmės stengtis aprašyti mane užplūdusį skausmą. Ar įvardyčiau: „lyg įkaitusi geležis mano pečiuose“, ar: „lyg po pakaušiu kalamas bukas medinis kuolas“, - kiekvienas palyginimas bus tik tušti žodžiai, ir galiausiai mes imsime suktis beviltiškoje palyginimų karuselėje. Skausmas buvo skausmas, ir tiek. Daugiau čia nieko neprisidursi. Pojūčių negali nei lyginti, nei aprašyti. Tai tik įrodo kalbos išraiškos galimybių ribotumą. Kas nori perteikti savo skausmą, tas priverstas pasitelkti jį patį ir kartu atsidurti budelio kaily.

Nors skausmo „*kaiip*“ neįmanoma perteikti, vis dėlto pamėginsiu bent apytikriai nusakyti, „*kas*“ jis. Jis - tai visa tai, ką mums reiškia policininkų smūgiai, būtent manoj Aš ribų nepaisymas, ir to negali sumažinti nei pagalbos laukimas, nei priešinimasis. Kankinimas ir yra visa tai, ir dar šis tas daugiau. Tas, kuris yra kankinamas ir kurį įveikia skausmas, savo kūną patiria ypatingu būdu. Aukos kūnas visiškai save paneigia. Iš dalies kanki-

nimas - tai viena iš tų gyvenimo akimirų, kurią kiek švelniau patiria ir suvokia pagalbos laukiantys pacientai, ir įprastas posakis, esą mums tada gerai, kai kūno neįjuntame, iš tikrųjų teisingas. Vis dėlto tik kankinamas žmogus yra paverčiamas vien kūnu: kankinamasis, kuris staugia iš skausmo, visiškai priklauso nuo prievartos, nebesitiki jokios pagalbos ir visiškai negeba apsiginti, yra tik kūnas ir niekas daugiau. [...]

Galime manyti, kad skausmas - aukščiausia įmanoma mūsų kūno išbandymo pakopa. Tačiau tikriausiai tai yra ir dar šis tas daugiau, būtent - mirtis. Mirties link neveda joks protu grįstas kelias, tad galime manyti, kad skausmas nutiesia kelią į ją per jausmus. Galiausiai aptinkame lygtį: kūnas = skausmas = mirtis, kurią aptariamam atveju galima redukuoti į hipotezę, kad kankinimas, kuriuo kiti mus paverčia kūnu, išsprendžia mirties prieštaravimą ir suteikia progą išgyventi savo mirtį. Tačiau tai - vien bėgimas nuo esmės. Jį galime pateisinti tik asmenišku išgyvenimu, o kad būtų aiškiau, turime dar pridurti, jog kankinimas turi indelebilis¹ pobūdį. Tam, kuris buvo kankintas, kankinimo žymė lieka visam laikui. Kankinimas jame tiesiog įspaustas neištrinamai - net kai neįmanoma aptikti jokių kliniškai įrodomų pėdsakų. Kankinimo paliktas atspaudas leidžia tam, kuris buvo kankintas, daryti spekuliatyvias išvadas, kurios nebūtinai turi būti svarios, bet vis dėlto jos gali pretenduoti į tam tikrą reikšmingumą.²

Ar kančia nepalieka pėdsakų kūne? Veido išraiškoje? O kankinamojo asmenybėje?

Ar prieš du tūkstančius metų žmonės kentėjo daugiau ar mažiau nei dabar?

O prieš dešimt tūkstančių metų?

I.I.g. Tortūros. *Wisława Szymborska* (*Wisława Szymborska*)

TORTŪROS

Niekas nepasikeitė.

*Kūnas yra jautrus skausmui,
vis dar privalo valgyti ir kvėpuoti, miegoti,
jis - plona oda, o po ja - kraujas,*

nepanaikinama (lot.).

Amery J. *Jenseits von Schuld und Sühne. Bewältigungsversuche eines Ubenndtigten.* Klett-Cotta-Vlg., Stuttgart, 1980, p. 58-59. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

*didoka dantų ir nagų atsarga,
kaulai trapūs, sąnariai elastingi.
Tortūrose visa tai turima omeny.*

*Niekas nepasikeitė.
Kūnas dreba, kaip drebėjo
prieš įkuriant Romų ir po įkūrimo,
dvidešimt amžių prieš Kristų ir po,
tortūros tokios kaip buvo, susitraukė tik žemė,
ir jeigu kas dedas, girdėt kaip už sienos.*

*Niekas nepasikeitė.
Pasigausino tik žmonių,
be senų prasikaltimų atsirado naujų,
tikrų, įkalbėtų, laikinų ir visokių,
tačiau riksmas tas, už kurį žmogus neatsako,
buvo, yra ir bus nekaltumo riksmas,
pagal pirminį diapazonų ir aprašų.¹*

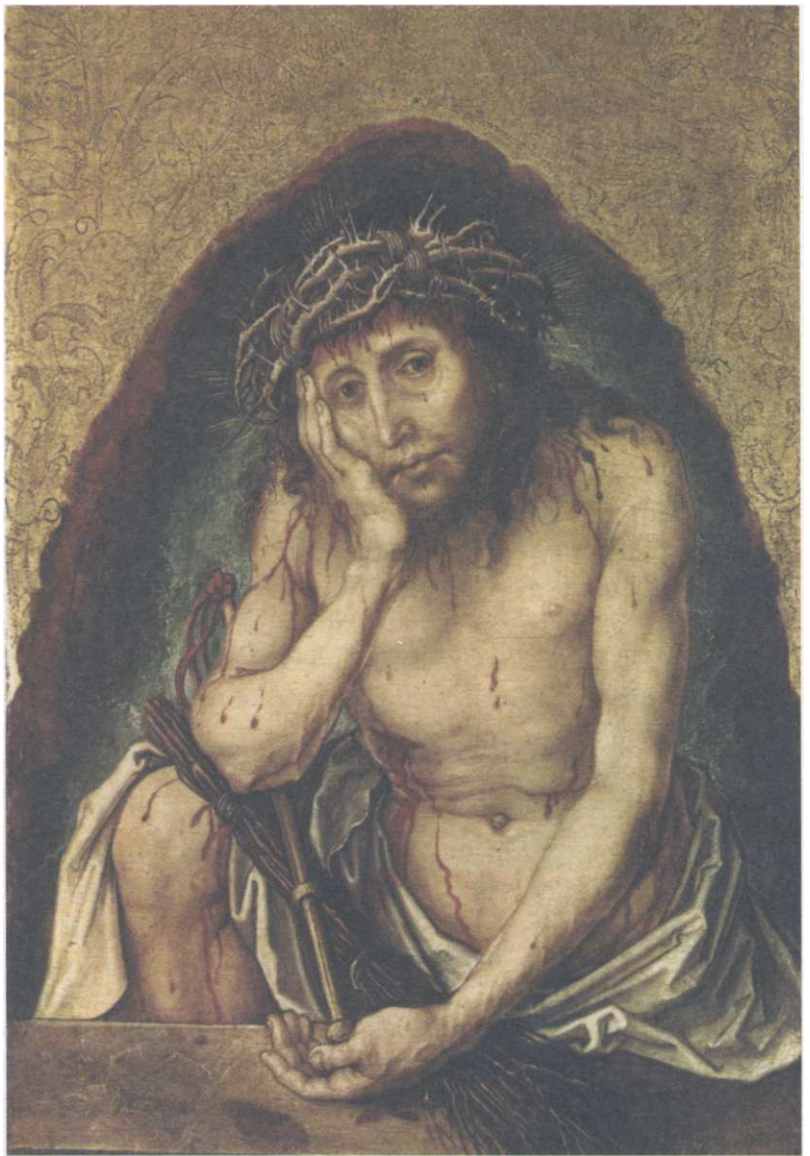
;> Kodėl poetė riksmą, „už kurį žmogus neatsako“, vadina „nekaltumo riksmu“?
Ką žmogui atveria kančia?

I.1.h. Kūnas ir kančia. Juozas Girnius

Kančia yra tiek plati ir gili, kiek platus ir gilus pats žmogiškasis gyvenimas. Nėra nė vienos jo srities, kurią kančia aplenktų. Juo mes pasiekiame aukštesnio žmogiškosios egzistencijos laipsnio, juo mes turime patirti ir gilesnės kančios. Ji prasideda fiziniu skausmu ir siekia religinių abejonių aukštumos.

Žmogus - kenčianti būtybė. Jis vienas pasaulyje pažįsta kančią. Visos kitos būtybės savo ribotybę akiai pergyvena. Tik žmoguje visus kūrinius esmingai žyminčios baigtinybės išgyvenimas pasiekia sąmonės, atseit kančios, rango. Kančia yra sąmonės laipsnį pasiekęs skausmas. Ji - sąmoningas žmogiškosios baigtinybės skausmo išgyvenimas. Galima pasakyti, kad

¹ Szyborska W. *Poezje zoybrane. Poezijos rinktinė*. V.: Baltos lankos, 1998, p. 167. Vertė S. Geda.

A. Diurerio (Dürer) paveikslas *Ecce Homo* (Štaižmogus). Ar šiame paveiksle pavaizduota Dievo Sūnaus kančia skiriasi nuo žmogaus kančios?

kančia yra lyg ta kaina, kurią mes turime mokėti už mūsų žmogiškąją tobulybę, už mūsų pirmąją vietą kitų pasaulio būtybių tarpe.

Kančia - žmogiškosios tobulybės kaina. Pastarasis atskleidimas nurodo į gilią ontologinės būties genezės tiesą: mūsų pasaulyje būties tobu-

Įėjimas eina drauge su jos baigtinybės išreiškimo, arba „skausmo“, tobulėjimu. Juo kuri būtybė pasiekia aukštesnio būties laipsnio, juo ji giliau („tobuliau“) turi išgyventi ir savąją ribotybę: priklausomybę nuo žemiau stovinčiosios būties dėsnių ir drauge neperžengiamybę to tarpo, kuris skiria kūrinčius, baigtines būtybes, nuo Kūrėjo, Nebaigtinės Būties. Viena žodžiu, *kurtiniame pasaulyje būties kilimą lydi ir jos baigtinybės skausmo gilėjimas. [...]*

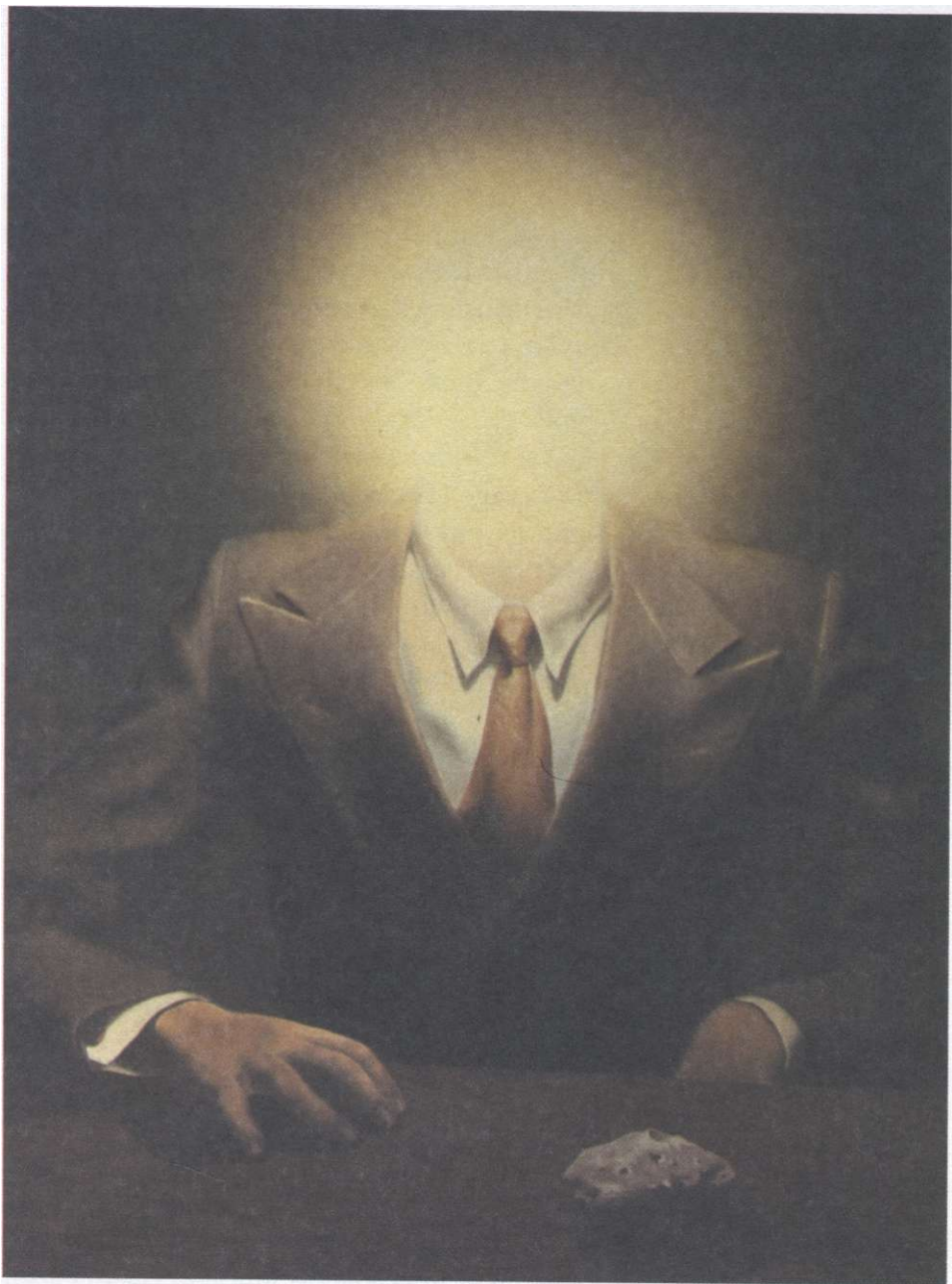
Juo kuri būtybė yra pasiekusi aukštesnio būties rango, juo jai skaudesnė ir priklausomybė nuo žemiau jos stovinčiosios būties. Savarankiškiausia šio pasaulio tvarkoje ir nuo kitų būties laipsnių nepriklausoma yra negyvoji gamta. Savo sustingusiai egzistencijai tęsti ji nėra reikalinga kitų būties laipsnių pagalbos. Todėl ir pats baigtinybės skausmas joje lyg sustingsta nepasiekęs išraiškos aukščio. Būties baigtinybę išreiškiančiam tapsmui negyvoji gamta lieka abejinga. Suskaldyti akmenį dar nėra jį „nuskausti“, jam pikta padaryti. Kas kita jau nuskinti gėlę. Gėlės prigimtinėi tobulybei priklauso žydėjimas, kaip jos vegetatyvinės gyvybės išreiškimas. Nuskinti gėlę todėl ir reiškia atimti jai priklausančią tobulybę, „padaryti jai pikta“. Nuskinta gėlė pasmerkta prieš laiką sudžiūti, atseit vėl grįžti į žemesnijį negyviosios gamtos laipsnį. Gyvūnija jai daromą blogį jau patiria kaip organinį skausmą. Šiuo skausmu ji ir apmoka savąjį juslinės gyvybės laimėjimą. Bet visas šis ribotybės bei netobulybės pergyvenimas gamtinės būties laipsniuose lieka lyg aklas. Visiškai kitos prasmės jis įgauna žmogiškosios būties laipsnyje. Atitinkamai šiame laipsnyje laimimai sąmonei bei laisvei žmogiškasis ribotybės, arba baigtinybės, pergyvenimas pasiekia kančios rango. *Kančia ir yra ne kas kita kaip sąmoningas laisvos žmogiškosios būtybės savosios baigtinybės pergyvenimas*

Kodėl teksto autorius mano, kad tik žmogus „pasaulyje pažįsta kančią“?

Ar gyvūnai nepatiria kančios?

¹ Girnius J. *Žmogiškoji kančios prasmė II* Girnius J. *Raštai*. V.: Mintis, 1991,1.1, p. 226-227.

1.2. KŪNAS IR SIELA

R. Magrito (*Magritte*) paveiksle *Malonumo principas* žmogaus galva tampa šviesos šaltiniu. Ką reiškia šviesos simbolika? Kada žmogus šviečia? Kas šviečia žmoguje?

Siela (*artima, psyche*) yra tai, kas suteikia gyvybę kūnui: jį išjudina, padaro jį jautrų arba nejautrų. Siela visada individuali ir unikali. Lygiai taip kaip ir kūnas.

Kaip siela susisieja su kūnu?

Ar siela - kūno tęsinys, ar kai kas visiškai nuo jo skirtinga?

I.2.a. Nejaugi aš - tik maišas? *Chulijās Kortasaras (Julio Cortazar)*

Kai nusikarpau nagus arba išsitrenku galvą, arba netgi dabar, kai rašau šias eilutes, girdžiu gurgant pilvą, ir vėl man toks jausmas, jog kūnas paliko užpakaly (nepasiduodu taip lengvai dualizmomams, bet skiriu save nuo savo nagų) ir jog kūnui kažkas darosi, lyg jo per maža, lyg per daug (nelygu).

Kitaip sakant: mums jau praverstų geresnis mechanizmas. Psichoanalizė rodo, kaip anksti randasi įvairūs kompleksai, stebint savo kūną. (Ir Sartras - gyvas pavyzdys: iš to fakto, kad moteris „kiaura“, jis padarė tam tikras egzistencialines¹ implikacijas², kurios turėjo pasekmių visam jo gyvenimui.) Sunku apsibrasti su mintimi, jog, nors einam ir pralenkę kūną, vis dėlto pralenkėm jį per vėlai, galbūt visai be reikalo, tiesiog negerai padarėm, kad pralenkėm, nes tie nagai, ta bamba,

turiu galvoje ką kita, kažką neapčiuopiama: jog „dvasia“ (manasis „aš“ - ne nagai) - tai nesamo kūno dvasia. Gal dvasia stūmė žmogų kūno evoliucijos keliu, bet nuvargę besitampydama ir nuėjo toliau viena. Vos nužengė porą žingsnių,

ir išleido dvasią, ak, nelaiminga dvasia, mat nebuvo tikrojo jos kūno, tad nebuvo kas ją laiko, ir ji tėsėsi žemėn, šlept.

Vargšėlė parėjo namo ir taip toliau, bet tai jau visai kas kita, nebe aš. Ir apskritai. [...]

Kiekvienąkart, kai kyla jausmas, jog kūnas - tai lyg parazitas, lyg priekibęs kirminas, žmogus atranda savo dvasią. Gana pajusti, kad gyveni (ir ne tik todėl, jog tai suvoki, jog kaip-yra-taip-gerai), ir pati artimiausia, labiausiai branginama kūno dalis, pavyzdžiui, dešinė ranka, staiga virsta daiktu, grasiai vykdančiu dvigubą užduotį: būti ne manimi ir priklausyti man.

¹ Egzistencializmas - egzistavimo filosofija, teigianti, jog žmogaus „egzistencija ankstesnė už esmę“. Terminas *egzistencija* - termino *būtis* sinonimas. Tačiau nuo pastarojo skiriasi tuo, kad terminas *egzistencija* žymi išskirtinai žmogaus buvimą pasaulyje, jo įpasaulintumą.

² Implikacija (lot. *implicatio* - sąsaja) - loginis veiksmas, reiškiamas jungtimi „jei..., tai...“.

Valgau sriubą. Truputį vėliau, beskaitant knygą, dingtelėja mintis: „Sriuba yra manyje, turiu ją maišelyje, kurio niekad nepamatysiu, - skrandyje“. Apčiuoپیu pirštais iškilumą, jaučiu, kaip viduje juda maistas. Vadinasi, aš - tai maišas, pilnas maisto.

Tuomet gimsta dvasia: „Ne, aš esu kas kita“.

O betgi (nors kartą pridėkime ranką prie širdies)

anaiptol ne kas kita. Skrupulingiems leistina gražiai išsisukti: „Ir *tai man nesvetima*“. Arba žengti dar toliau: „Aš to *neneigiu*“.

Skaitau *The Waves*, tuos nėrinius iš pelenų, tą pasaką iš putų. Trisdešimčia centimetrų žemiau akių skrandžio maišelyje kliuksi sriuba, ant šlaunies želia plaukai, ant pečių nepastebimai kaupiasi riebalai.

Baigiantis vaišėms, kurias Balzakas būtų pavadinęs orgija, vienas individas be jokių metafizinių polėkių lyg ir juokais man pasakė, girdi, defekacija atrodanti jam nerealus dalykas. Gerai pamenu jo žodžius: „Atsistoji, atsigręži, pasižiūri ir sakai: Nejaugi čia mano darbas?“

(Kaip Lorkos eilėraštis: „Ką beveiksi, sūnau, vėmk! Ką gi beveiksi“. Manding, ir tas pusprotis Sviftas yra pasakęs: „Negali būti! Selija, Selija, Selija irgi eina lauk“.)¹

Patirdami save, kaip kūną, suprantame, kad esame kai kas daugiau, ne vien tik kūnas. Kas yra tas „kai kas daugiau“?

Ši žmogaus dalis įvardijama žodžiu „siela“. Kūną galima matyti. Jį galima nupiešti, nufotografuoti, nufilmuoti. Arba paliesti, paglostyti. Jį galima sužeisti ir sunaikinti. O kaip pamatyti sielą? Ar galima ją apčiuopti taip, kaip liečiamės prie kūno? Kur ji yra?

I.2.b. Siela yra smegenyse. *Renė Dekartas (Rene Descartes)*

Kas yra pojūtis ir kaip mes jaučiame. [...] Nors mūsų siela susijusi su visu kūnu, vis dėlto pagrindines savo funkcijas ji atlieka smegenyse. Smegenimis ji ne tiktai suvokia ir įsivaizduoja, bet ir jaučia. O jaučia nervais, kurie tarsi plonytės gijos iš smegenų nusidriekia į visas kitas kūno dalis, su kuriomis yra taip susiję, kad neįmanoma paliesti beveik jokios žmogaus kūno dalies, nesukeliant judėjimo kokio nors nervo galūnėse ir ne-

Kortasaras Ch. *Žaidžiame „klases“*. V.: Lietuvos rašytojų sąjungos 1-kla, 1993, p. 373-375. Iš ispanų kalbos vertė V. Petrauskas.

perduodant jo šiuo nervu į tą smegenų vietą, kur yra juslė [...]. Būdami skirtingi, judesiai, taip perduodami nervais į tą smegenų vietą, su kuria mūsų dvasia yra glaudžiai susijusi, įteigia jai skirtingas mintis. Šie skirtingi mūsų proto dirgsniai, arba mintys, atsirandą tiesiog iš judesių, kuriuos nervai sukelia smegenyse, tiesą sakant, ir vadinami jutimais, arba pojūčiais. [...]

Kaip įrodyti, jog siela jaučia tik todėl, kad ji yra smegenyse. Galima lengvai įrodyti, jog siela jaučia ne todėl, kad yra kiekvienoje kūno dalyje, o tik todėl, kad yra smegenyse, į kurias nervai savo judesiais perduoda įvairius veiksmus daiktų, liečiančių tas kūno dalis, kuriose glūdi tie nervai. Todėl pirmiausia yra ligų, kurios, nors žeidžia tiktai smegenis, iškraipo pojūčių veiklą. Panašiai yra su miegu. Kaip mes kasdien patiriame, jis gerokai mums trukdo justis, nors, išskyrus smegenis, jis nieko niekur nepakeičia. Be to, nors ir nebūtų jokių pakitimų nei smegenyse, nei tose kūno dalyse, kuriose yra išorinių pojūčių organai, jei tiktai vienas iš nervų, nutįsusių iš smegenų iki tų kūno dalių, kur nors sutrinka, to užtenka, kad ta kūno dalis, kurioje yra šio nervo galas, pasidarytų nejautri. Kartais mums skauda, ir skausmas, atrodo, eina iš kokios nors kūno dalies, nors jo priežastis yra ne skaudama kūno dalis, bet kažkuri kita arčiau smegenų esanti vieta, per kurią pereina nervai, perduodantys dvasinį skausmą. Tai galėčiau patvirtinti daugybe bandymų, tačiau pasitenkinsiu, pateikdamas tiktai vieną, labai akivaizdų. Vienai merginai skaudėjo ranką. Chirurgas, atėjęs jos pertvarstyti, užrišdavo akis, nes mergina negalėdavo į tai žiūrėti. Paskiau ranka pradėjo gangrenuoti, ir ją prisiėjo iki alkūnės amputuoti. Nenorint nuliūdinti merginos, tai buvo padaryta, jos neperspėjus. Ranka buvo taip sutvarstyta, kad mergina dar ilgai to neįtarė. Ir kas svarbiausia, ji tebejautė skausmą rankoje, kurios neturėjo. Ji skundėsi tai vieno, tai kito piršto skausmais. Tai galima paaiškinti tik tuo, kad rankos nervai, kurie dabar baigėsi ties alkūne, buvo judinami taip pat kaip anksčiau, kai, atėję iš smegenų, baigdavosi pirštų galuose, dėl to, kad siela, esanti smegenyse, galėtų jausti tokius skausmus. O tai akivaizdžiai rodo, jog siela skausmą rankoje jaučia ne todėl, kad ji būtų rankoje, bet todėl, kad ji smegenyse.¹

iv Ar Dekartas (*Descartes*) jus įtikino, kad siela yra smegenyse? Kokiais argumentais?

Ar visose kultūrose buvo manoma, kad siela yra smegenyse?

¹ Dekartas R. *Filosofijos pradai* // Dekartas R. *Rinktiniai raštai*. V.: Mintis, 1978, p. 314, 318-319. Iš prancūzų kalbos vertė P. Račius.

Jei sielos buveinė - smegenys, ar ji nėra tik smegenų produktas?
Gal siela irgi substanciali?
Skaitykite, ką apie tai sako G. V. Leibnicas (*Leibniz*).

I.2.c. Siela - kūno forma. *Gotfrydas Vilhelmas Leibnicas* (*Gottfried Wilhelm Leibniz*)

Siela, arba forma, suteikia tikrąją vienybę, atitinkančią tai, ką mes vadiname savuoju „aš“ ir ko negali būti nei dirbtinėse mašinose, nei paprastoje materijos masėje, kad ir kokia ji būtų organizuota, - j ją galima žiūrėti tiktai kaip į armiją arba kaimenę, arba tvenkinį, pilną žuvų, arba laikrodį, susidedantį iš ratukų ir spyruoklių. Tačiau jeigu nebūtų tikrų substancinių vienetų, tai ir sandaupoje nebūtų nieko nei substancialaus, nei realaus. [...] Tačiau materialūs atomai prieštarauja protui, be to, ir jie susideda iš dalių, nes neišardomas vienos dalies ryšys su kita (jeigu tiktai galima jį įsivaizduoti arba pagrįstai tarti esant įmanomą) nesunaikina jų įvairovės. Yra tiktai substanciniai atomai, t. y. realūs vienetai, absoliučiai neturintys dalių, kurie yra veiksmų šaltiniai ir pirmieji absoliutūs daiktų darybos pradai, ir tarsi paskutiniai elementai nagrinėjant substancijas. Juos būtų galima pavadinti metafiziniais taškais: jie pasižymi tam tikra gyvybe ir savotišku suvokimu [...]; tiktai metafiziniai, arba substanciniai, taškai (sudaryti iš formų ar sielų) yra tikri ir realūs taškai; be jų nebūtų nieko realaus, nes be tikrų vienetų negali būti jokio daugio. [...]

Nustatęs šiuos dalykus, buvau bemanąs, kad priplaukiau uostą, tačiau, susimąstęs apie sielos ir kūno ryšį, buvau tarsi vėl nublokštas atgal į atvirą jūrą. Mat niekaip neįstengiau paaiškinti, nei koku būdu kūnas gali ką nors perduoti sielai, nei, atvirkščiai, koku būdu viena substancija gali bendrauti su kita sukurta substancija. Ponas Dekartas, sprendžiant iš jo veikalų, nesiėmė šito aiškinti, o jo mokiniai, matydami, kad įprasta nuomonė nepriimtina, nutarė, jog mes juntame kūno ypatybes todėl, kad Dievas taip padaro, jog, vykstant materijos judėjimams, mūsų sieloje kyla mintys, o kai siela nori pajudinti kūną, jie manė, kad kūną jai judina Dievas. [...]

Taigi, priverstas pripažinti, jog yra neįmanoma, kad siela arba kokia nors kita tikra substancija galėtų gauti ką nors kitaip nei Dievo visagalybės dėka, aš nepastebimai priėjau prie išvados, kuri mane nustebino, tačiau atrodė neišvengiama [...]. Ta išvada tokia: Dievas iš pat pradžių taip sukūrė sielą arba bet kurią kitą tikrąją vienybę, kad viskas joje atsiranda iš jos pačios gelmių, visiškai savaimingai jos pačios atžvilgiu ir vis dėlto taip, kad visiškai atitinka išorinius daiktus. Tad, kadangi mūsų vidiniai jutimai, t. y.

esantys pačioje sieloje, o ne smegenyse ar smulkiose kūno dalyse, tėra tik reiškiniai, lydintys išorinius daiktus, arba veikiau tikrieji reiškiniai ir tarsi gerai surikiuoti sapnai, tai tie vidiniai, pačioje sieloje esantys vaizdiniai turi atsirasti joje dėl jos pačios pirminės sandaros, t. y. dėl jos atvaizduojančiosios prigimties (sugebančios išreikšti už jos esančius daiktus per santykį su jos organais), kuri jai buvo duota nuo pat jos sukūrimo ir kuri sudaro jos savitumą. Todėl kiekviena iš šių substancijų savaip ir tam tikru požiūriu tiksliai atvaizduoja visą visatą, ir išorinių daiktų vaizdiniai, arba išraiškos, atsiranda sieloje tam tikru momentu dėl jos pačios dėsnių, tarsi kokiam atskirame pasaulyje ir tarsi be Dievo ir jos nieko daugiau nebūtų [...]. Dėl to tarp visų šių substancijų turi būti visiška santarvė, kuri sąlygoja tą patį, ką matytume, jeigu jos visos bendrautų tarpusavyje, perduodamos rūšis ir kokybes, kurias vaizduojasi minios filosofų [...]. Be to, kadangi organizuota masė, kurioje glūdi sielos požiūris, artimiau ją išreiškiantis, savo ruožtu yra pasirengusi veikti pati savaime pagal kūno mašinos dėsnius vos tik sielai panorėjus ir viena nepažeidžia kitos dėsnių, o gyvybinės dvasios ir kraujas sukelia judesius būtent tada, kai jie turi atsiliepti į sielos afektus ir vaizdinius, tai šis abipusis atitikimas, iš anksto nustatytas kiekvienoje visatos substancijoje, ir sukelia tai, ką mes vadiname jų bendravimu; vien tik tai ir sudaro sielos ir kūno ryšį. Šitai padeda suprasti, koku būdu kūnas yra betarpiškai jame esančios sielos buveinė; tas buvimas negali būti didesnis, nes siela yra kūne kaip vienybė daugį sudarančių vienetų eilėje.¹

Pasak Leibnico (*Leibniz*), viskas sieloje atsiranda iš jos pačios gelmių. Tad koku būdu siela gali atitikti išorinius daiktus?

Ar vien tik siela pajėgi aptikti žmogaus, kaip būtybės, egzistavimo prielaidas? Ar žmogaus kūnas nėra ontologiškai toks pat svarbus kaip ir siela?

I.2.d. Dvi to paties dalyko pusės. *Maksas Šėleris (Max Scheler)*

Šiandien galime pareikšti, kad *kūno ir sielos problema*, kuri ilgus šimtmečius gniaužė kvapą, mums prarado metafizinę reikšmę. Filosofai, medikai, gamtos tyrinėtojai, svarstantys šį klausimą, vis labiau sutaria ir prieina prie

¹ Leibnias G. V. *Naujoji substancijų prigimties ir bendravimo, taip pat ryšio, esančio tarp sielos ir kūno, sistema // Filosofijos istorijos chrestomatija. Renesansas* / sudarė B. Genzelis. V.: Mintis, 1986, t. II, p. 436-438. Vertė P. Račius.

vienos pagrindinės išvados. Todėl tai, kad lokalizuoti sielos substancijos (kurią pripažino Descartes'as) neįmanoma, yra savaime suprantama jau vien dėl to, kad nei žmogaus smegenyse, nei kokioje kitoje žmogaus kūno vietoje nėra pagrindinės vietos, į kurią subėgtų visi jautrieji nervų audiniai ir kurioje susitiktų visi nerviniai procesai. Tačiau Descartes'o mokymo klaida štai kokia: kai jis teigia, kad psichiką sudaro tik „sąmonė" ir kad psichika susijusi tik su didžiųjų smegenų pusrutulių žievės raukšlėmis. Kruopštūs psichiatrų tyrimai parodė, kad žmogaus „charakterio" pagrindą lemia psichikos funkcijos, ir pirmiausia visa tai, kas priklauso *instinktyviajam* gyvenimui ir afektams (o juk šitai mes pripažinome kaip psichikos *pagrindą* ir *pirminę formą*), ir fiziologinius paralelinius procesus valdo visiškai ne didieji smegenų pusrutuliai, bet smegenų kamienas [...].

Visas kūnas - jokiū būdu ne vien smegenys - yra psichinių procesų veikmės laukas. Tad ar įmanoma rimtai kalbėti apie tokį išorišką sielos ir kūno substancijų ryšį, apie kokį kalbėjo Descartes'as. Taigi *vienas ir tas pats gyvenimas* yra tai, kas savo vidujybėje turi psichinį, o būtyje kitiems - kūnišką pavidalą. Kaip galima tvirtinti, kad Aš yra vienas ir nedalomas, o kūnas - tai tik sudėtinė „ląstelių valstybė". Šiuolaikinė fiziologija visiškai paneigė ląstelių valstybės vaizdinį, drauge ir požiūrį, kad nervų sistemos funkcijos tik sumuojamos, t. y. nėra visuma, ir kad jos kiekviena skyrium grynai lokaliai ir morfologiškai yra apibrėžtos jau *iš pradžių*.

Fiziologinio ir psichinio gyvenimo procesai yra ontologiškai visiškai tapatūs, taip manė jau Kantas. Nors ir būdami skirtingi fenomenai, vis dėlto jie paklūsta tiems patiems *struktūriniams* dėsniams ir yra tapatūs tėkmės *ritmo* požiūriu: *abu* procesai (ir fiziologinis, ir psichinis) yra nemechaniški, abu jie *tikslingai* orientuoti į *visumą*. Tie procesai yra tuo labiau fiziologiniai, kuo žemesni (o ne aukštesni) yra nervų sistemos segmentai, kuriuose jie vyksta; ir psichiniai procesai yra tuo labiau visa apimantys ir tuo tikslingesni, kuo jie *paprastesni*. Abu procesai yra tik dvi dalys *vieno* gyvybinio vyksmo, kurio struktūra ir funkcijų sąveika rodo, jog jis yra nemechaninio pobūdžio. Tad tai, ką mes vadiname „fiziologiniu" ir „psichiniu", yra tik *dvi vieno* - t. y. *to paties gyvybinio vyksmo* - *nagrinėjamasis dalys*. Yra „vidaus biologija" ir „išorės biologija".¹

- A Ar pritardami Šelerui (*Scheler*), kad kūnas ontologiškai toks pat svarbus kaip siela, vis dėlto nemanome, jog kūnas, skirtingai nei siela, pavergia žmogaus laisvę? Siela - atvirkiščiai - išlaisvina.
Kodėl kūnas vis dėlto menkina žmogaus orumą?

¹ Scheler M. *Die Stellung des Menschen im Kosmos*. Darmstadt: Otto-Reichel-Vlg., 1928, p. 85-86. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

Pastebėta, kad žmogus, amputavus kurią nors galūnę, vis dar ją tebejunta. Jei įmanomas nesamų kūno dalių patyrimas, tai galbūt įmanomas apskritai bekūnis patyrimas? Gal galima egzistuoti neturint kūno?

I.2.e. Ar gali egzistuoti bekūnės būtybės? *Hermanas Melvilis*

(Herman Melville)

AHABAS:[...] Klausyk, dailide, tu laikai save tikru šito amato meistru, taip? Tai sakyk, ar bus galima geru žodžiu paminėti tavo darbą, jei aš, stovėdamas ant kojos, kurią dabar dirbi, jausiu toje vietoje kitą, tai yra savo senąją, prarastą koją, tą iš mėsos ir kraujo? Ar įstengsi tujen išvyti senąjį Adomą?

Po teisybei, ponas kapitone, jau pradedu kai ką suvokti. Taip, esu girdejęs tų keistų dalykų; sako, žmogus, netekęs stiebo, niekada visiškai nenustoja jautęs savo pirmykščio rangauto, jam vis kur nors dursteli. Nuolankiai klausiu, ponas kapitone, ar taip yra iš tikrųjų?

Taip, žmogau. Žiūrėk, dėk savo gyvą koją čia, kur kažkada buvo mano; dabar akims čia tik viena koja, o sielos akims - dvi. Ten, kur tu jauti tvink-sint gyvybę, ten, tiksliai toje pat vietoje, jaučiu ir aš. Argi tai ne mįslė?

Nuolankiai drįščiau ją pavadinti neįspėjama, ponas kapitone.

Tada klausyk. Iš kur tu žinai, kad kokia nors vientisa, gyva, mąstanti būtybė nestovi nematoma ir nesusiliejęsi su tavimi ten, kur tu pats stovi, aha, ir stovi tavęs nepaisydama? Nejaugi visiškos vienatvės valandomis tu nesibijai, kad tavęs slapčiomis kas nors klausosi? Palauk, neatsakyk! Ir jeigu aš vis dar jaučiu deginantį skausmą sutrupintoje kojoje, nors jos jau seniai nebėra, kodėl tada ir tu, dailide, neturėtum amžinai jausti deginančių pragaro kančių ir be kūno?

Dieve mielaširdingas! Po teisybei, ponas kapitone, jeigu jau viskas taip pakrypo, turiu geriau pagalvoti, man regis, jog aš nieko nesusigraibau.

Klausyk, avigalviams nėra ko samprotauti... Kiek dar sugaiši prie šios kojos?

Kokią valandą, ponas kapitone.

Tada gadink ją toliau, paskui atneši man (*pasigręžia eiti*). O gyvenime! Štai aš - išdidus kaip graikų dievas, tačiau skolingas šitam mulkiui už kaulo gabalą, ant kurio stoviu. Tebus prakeiktas tas mirtingųjų abipusis prasiskolinimas, negalįs apsieiti be buhalterijos knygu. Norėčiau būti lais-

S. Žvirgždo nuotrauka *Pasakos nepasakos*. Kas čia vyksta?

vas kaip vėjas, bet mano vardas įrašytas viso pasaulio skolininkų knygo-
se. Aš toks turtingas, jog galėčiau pasirungti su lobingiausiais pretoriais¹

¹ [...] Senovės Romoje respublikos laikais - konsulai ir diktatoriai, vėliau - konsulų padėjėjai; imperijos laikais - miesto aukštieji pareigūnai.

išparduodant varžytinėse Romos imperiją (kuri ir buvo visas pasaulis), bet esu skolingas net už savo liežuvį, kuriuo dar giriuosi. O dangau! Pašiimsiu tiglį ir išsitirpinsiu jame iki paskutinio slankstelio. Taip!¹

Palyginkite Dekarto (*Descartes*), Melvilio (*Melville*) ir Šelerio (*Scheler*) požiūrį į sielos ir kūno santykį.

Medituokite. Stebėkite savo kvėpavimą: prisiminkite jo pagrindus.

Pajuskite svorio ir šilumos pojūtį rankose ir kojose, širdies ritmą.

Kuo siela iš pagrindų skiriasi nuo kūno?

I.2.f. Siela negenda. *Sigitas Parulskis*

Beveik žinau, kada prasidėjo didysis mano gedimas, prieš dvidešimt septynias vasaras, vasarą, viešpataujant pagoniškajai saulės inkvizicijai, du vyrai, mokyklos, kurioje tuomet mokiausi (Viešpatie, juk ten ir buvo tik viena mokykla), pedagogai, sustojo kieme ir išlipę iš automobilio ėmė kaltinti mane vagyste - iš mokytojų kambario dingo kažkokie optiniai prietaisai, lyg ir mokomieji mikroskopai. Jaučiausi kaip utėlė po didinamuoju stiklu, pro kurį į mane žvelgė savo teisumu įsitikinusių suaugusių vyrų rūstybė - pavogei! Prisipažink! Visi anksčiau ar vėliau koku nors būdu praranda tiesos nekaltybę, bet apstulbimas, kurį tuomet patyriau, nepalieka iki šiol. Tiesą sakant, tiems dviem moraliniams pedofilams negaliu atleisti iki šiol, nors vienas jų jau miręs. Tiksliau, aš, dabartinis, galiu atleisti, nusispjauti dabar man į tai, bet kaip atleis tas devynerių metų vaikas, kuris šventai tikėjo, jog pasakęs tiesą visuomet bus teisingai suprastas. Tai, jog sakyti tiesą visiškai nieko nereiškia, ko gero, didžiausias sukrėtimas, ištikęs Vakarų civilizaciją per du tūkstančius metų. Juolab kad vėliau, kai tikrasis vagišius buvo surastas, to vaiko niekas neatsiprašė. Netikiu atsiprašymais, netikiu atleidimo gestais, - kokiems hamburgeriai sentimentaliems idiotams. Atleidimas tokia neįkainojama, mūsų sielą apvalanti vertybė, tai ko vertos visos biblinės keršto, ir ne bet kokio, o dieviško keršto, istorijos, sodomos ir gomoros, tvanai bei gąsdinimai apokaliptiniais šou? Iš ko mokytiis atlaidumo, jeigu tas, pagal kurio atvaizdą aš nulipdytas, toksai kerštingas ir sklidinąs perrūgusios pagiežos. Siutinti save ir žiūrovus nusenuosio kūdikėlio naivumu, - vis dar paguoda.

¹ Melvilis H. *Mobi Dikas, arba banginis*. V.: Vaga, 1987, p. 421-422. Iš anglų kalbos vertė I. Balčiūnienė.

Nuo to laiko aš nepaliaujamai gendu: gendu sužinodamas vis daugiau kiaulyščių, būdingų ir netgi privalomų šiam pasauliui ir jį gausiai apgyvenusiems žmonėms, genda skrandis, burnos kvapas, dantys, akys, grybai, santechnika ir šventoji kanalizacija, skleidžianti bedieviškus kvapus iš tųpyklos, šaldytuvus, maistas, spausdintuvus, nuotaika, dviratis, genda tekstas, kurio negaliu suvaldyti, siūbuoja, mėto mane į šalis kaip girtą matrosą ant šlapio denio - viskas, po velnių, genda. Tik siela vis tokia pat - nedvokia. Nors ji ir nėra aukščiausia gera, kas visai negali gesti, nors ji nėra ne gera, kas negali gesti, nes nėra kam genda. Ji vis dar yra kažkas tarp, ir kaip gerai, kad niekas jos negali atimti, netgi siūlymai mainyti į nemirtingumą... Viešpatie, koks mielas demagogas Augustinas, tačiau tas visas šventasis muilas, kurio pilni jo „Išpažinimai“, vis dėlto įtikina, yra tikras, galingas, literatūra gerąja puse.

Vaizdinys, išplaukęs iš ežero, kuriame maudžiausi po audros: tas pats Kristus, tik prikaltas veidu į kryžių, nugarą atsukęs man... Negalėčiau rasti tikslesnio savo tikėjimo simbolio apibūdinimo, nors tai ir šurpu. Ir griaustinis, tarsi mirusieji vartytųsi karstuose.

Mano asmeninis Dievas šiandien milžiniška sraigė, bejėgiškai velkanti visatą su visomis jos būtimis ant kupros, o man niekad neužteks nei jėgų, nei kantrybės, nei paprasčiausiai laiko sužinoti, koks jo kelionės tikslas. Ko gero, sraigėms nebūdingas atsakomybės jausmas.¹

Ką turėjo galvoje rašytojas sakydamas, kad siela yra „kažkas tarp“?

Kodėl sielos niekas negali atimti?

Bet gal galima ją atiduoti? Parduoti?

Kas ištiko V. Gėtės (*Goethe*) herojų Faustą?

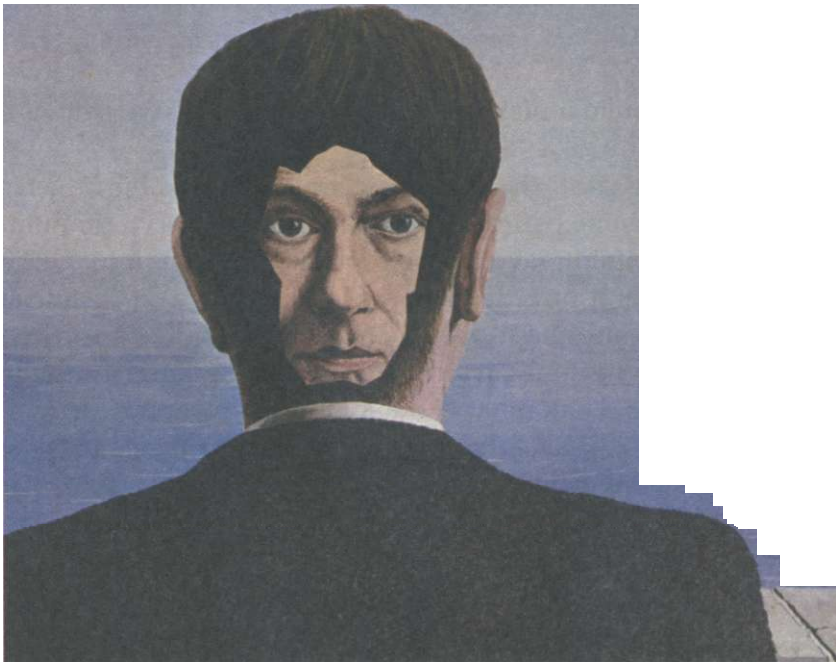
Užbaikite sakinį „Mano asmeninis Dievas šiandien...“ ir parašykite šia tema esė.

Perskaičius šią ištrauką, siūlome medituoti M. Liugailos paveikslą *Jos būtis* (žr. 81 psl.).

¹ Parulskis S. *Sraigė II Šiaurės Atėnai*. 2001 08 04, nr. 29 (567), p. 1.

1.3. ASMUO

m-futį

R. Magrito (*Magritte*) paveiksle *Stiklinis namas* žmogus j mus žiūri atsisukęs nugarą. Kas pasikeistų, jei pasaulį galėtume matyti ir tomis kūno dalimis, kuriomis dabar nematome? Ką pamatytume? Kokias paslaptis? Ar išliktume tu, kuo esame dabar?

Sąvoka „individitas“ nusako kiekvieno mūsų priklausomybę žmonių giminei. Tai rūšinė sąvoka. Ji daugiau apibrėžia mūsų tapatybę-tai, kuo esame panašūs į kitus žmones. Kad vos gimęs kūdikis priklausytų žmonių biologinei rūšiai, atskiriame iš to, kuo jis reikšmingai skiriasi nuo tokio pat amžiaus beždžionės ar kengūros palikuonio.

Sąvoka „asmenybė“, arba „asmuo“, žymi tai, kuo žmogus tampa, - jo unikalumą ir autentiškumą. Ji apibrėžia tai, kuo esame nepakartojami ir nepanašūs. Kartais „asmenybės“ sąvokai suteikiamas vertės aspektas ir sakoma, jog tik kuo nors pasižymėję, išskirtiniai asmenys yra asmenybės. Bet ar iš tiesų? Ar, kad taptume asmenybėmis, būtinai turime nustebinti pasaulį? Gal pakanka vien būti tokiam, koks esi?

Bet ar įmanoma suprasti, koks esi?

Kaip apibrėžti save kaip asmenį? Gal suprasti savąjį /iš gali padėti filosofija? O gal pakanka vien savos patirties?

I.3.a. Aš - mano metafizika ir mano fizika. *Mišelis Montenis*

(Michel Montaigne)

Niekuo aš taip nesidomiu ir nieko taip nestudijuoju, kaip save patį. Aš - mano metafizika ir mano fizika.

Man svarbiau gerai pažinti save, o ne Ciceroną. Jeigu aš būsiu geras mokinys, tai mano asmeninė patirtis bus pakankama pasidaryti išmintingam. Kas pasistengs prisiminti savo pykčio protrūkį, prisimins ir to pykčio padarinius ir kur visa tai jį nuvedė; ir suvoks geriau negu iš Aristotelio knygų visą tos aistros bjaurumą ir daug labiau jos vengs. Kas prisimena savo patirtas ir grėsusias nelaimes, įvairiausius nuotykius, kurie jį stumdė iš vienos vietos į kitą, tas ne tik rengiasi naujoms savo gyvenimo permainoms, bet ir mokosi suvokti savo tikrąją būtį. Cezario gyvenime nerasime pamokomų pavyzdžių daugiau negu mūsų pačių gyvenime. Ir valdovo, ir valstiečio gyvenimas visada yra žmogaus gyvenimas, kupinas įprastų staigmenų. To niekada nereikia užmiršti...¹

Kuo reiškiasi manasis Aš? Gebėjimu protauti, kentėti, jausti?

¹ Montenis M. *Esė*. V.: Mintis, 1983, p. 166. Iš prancūzų kalbos vertė D. Droblytė.

I.3.b. Asmuo - tai savimonė. *Maksas Šeleris (Max Scheler)*

Žmogaus esmė ir tai, ką galėtume pavadinti jo „išskirtine padėtimi“, aprėpia daugiau nei gebėjimą protauti ar rinktis [...].

Jau graikai išskyrė šį pradą ir pavadino jį „protu“. Mes šį X pažymėsime platesnę reikšmę turinčiu žodžiu - žodžiu, kuris, nors ir aprėpia „proto“ sąvoką, tačiau, be „idėjų mąstymo“ [...], dar aprėpia ir tam tikrą *volityvinių* bei *emocinių* aktų grupę - taigi gerumą, meilę, atgailą, pagarbą, dvasios nuostabą, palaimą ir neviltį, laisvą apsisprendimą. Tas žodis yra „*dvasia*“. O aktų šaltinį, kurio dvasia reiškiasi baigtinės būties srityse, pavadinsime „*asmeniu*“. [...]

Dvasios aktas, kurį gali atlikti žmogus, priešingai negu paprasta gyvūno kūno sandaroje aptinkama signalinė sistema ir jos veikla, iš esmės susijęs su tam tikru aukštesniu -1, y. refleksijos akto - lygmeniu. Pavadinkime šį aktą „susitelkimu“, o aprėpdami jį patį ir jo tikslą drauge - „dvasios aktų šaltinio savivoka“, arba „*savimone*“. Gyvūnas, skirtingai negu augalas, nors turi sąmonę, tačiau savimonės jis neturi [...].¹

Kas yra savimonė?

Įsisąmonindamas save, vis dėlto ieškau tikslios savojo Aš vietos.

Kurgi iš tikrųjų yra mano Aš?

I.3.c. Kur esu Aš? *Viktoras Pelevinas*

- Norėdamas, Petka, kalbėti apie sudėtingus reikalus, pirmiausia perprask paprastus. Štai „mes“ - sudėtingiau negu „aš“, ar ne?

- Taip.

- Ką tu vadini „aš“?

- Matyt, save.

- Gali man pasakyti, kas esi?

- Piotras Pustota.

- Toks tavo vardas. O kas yra tas, kuris turi šį vardą?

¹ Scheler M. *Die Stellung des Menschen im Kosmos*. Darmstadt: Otto-Reichel-Vlg., 1928, p. 36-38. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

Ką liudija kaukės išraiška S. **Eidrigevičiaus** paveiksle *Šakelė (Kaukės)*?

- Na, - pasakiau, - galima sakyti, kad aš - psichinė asmenybė. Įpročių, patirties visuma... Na, žinių dar, skonių.
- Kieno tie įpročiai, Petka? - išvalgiai paklausė Čiapajevas.
- Mano, - gūžtelėjau pečiais.
- Taigi ką tik pasakei, kad tu ir esi įpročių visuma. Jeigu tie įpročiai tavo, išeitų, kad šitie įpročiai yra įpročių visumos?
- Skamba komiškai, - pasakiau, - bet iš esmės taip ir yra.
- O kokių įpročių turi įpročiai?
- Pasijutau susierzinęs.
- Visas šis pokalbis gana primityvus. Mes juk pradėjom nuo to, kas aš iš prigimties. Jeigu jau taip, laikau save... Na, tarkim, monada. Leibnico terminu.
- O kas tada tasai, kuris laiko save šitąja manda?
- Monada ir laiko, - atsakiau tvirtai pasiryžęs tvardyti.
- Gerai, - sutiko Čiapajevas gudriai prisimerkdamas, - apie „kas“ mes dar pakalbėsime. O dabar, mielas drauge, išsiaiškinkim „kur“. Pasakyk man, kur ta manda gyvena?
- Mano sąmonėje.
- O sąmonė kur?
- Štai čia, - parodyčiau pabarbenęs sau į galvą.
- O galva kur?
- Ant pečių.

- O pečiai kur?
- Kambarų.
- O kur kambarys?
- Name.
- O namas?
- Rusijoje.
- O Rusija kur?
- Varge, Vasilijau Ivanovičiaus.
- Tu man baik, - riktelių jis griežtai. - Juokausi, kai vadas įsakys.

Kalbėk.

- Na kaip kur. Žemėje.

Mes susidaužėm ir išgėrėm.

- O Žemė kur?

- Visatoje.

- O Visata kur?

Šiek tiek pagalvojau.

- Pati savyje.

- O kur toji pati savyje?

- Mano sąmonėje.

- Tai ką gi, Petka, išeina, tavo sąmonė - tavo sąmonėje?

- Išeina, taip.

- Taip, - pasakė Čiapajevs ir padailino ūsus. - O dabar klausykis mažes atidžiai. Kokioje ji vietoje?

- Nesuprantu, Vasilijau Ivanovičiaus. Vietos sąvoka - ir yra viena iš sąmonės kategorijų, taigi...

- Kur ta vieta? Kur yra vietos sąvoka?

- Na, tarkim, tai visai ne vieta. Galima sakyti, jog tai re...

Užsikirtau. Štai, pagalvojau, kur jisai suka. O jeigu pavartosiu žodį „realybė“, jis vėl viską suves į mano mintis. O paskui paklaus, kur jos yra. Pasakysiu, kad galvoje, ir... gambitas. Žinoma, galima leisti į citatas, tačiau kiekviena sistema, su kuria galėčiau sutikti, staiga su nuostaba pagalvojau, arba apeina šią prasminę spragą, arba užkemša ją pora lotynizmų. Taip, Čiapajevs visai ne paprastas.¹

A Ką atskleidė šis dviejų romano veikėjų pokalbis?
Ar gebėtumėte rasti argumentą, kuris išspręstų romano ištraukoje keliamą problemą?

¹ Pelevin V. *Čiapajevs ir Pustota*. V.: Tyto alba, 1998, p. 143-145. Iš rusų kalbos vertė R. Vanagas.

Apie save niekada nesakome „mes”.
Apie save kalbame tik vienaskaita. Kodėl?

I.3.d. Kodėl esu viename asmenyje? *Wisława Szymborska* (*Wisława Szymborska*)

NUOSTABA

*Kodėl esu vienam asmeny, vienam daikte?
Sitam, ne kitam? Ir ką turiu veikti?
Dieną, vardu antradienis? Namie, ne lizde?
Su oda, ne žvynais? Veidu, o ne lapais?
Kodėl tiktai kartą savim esu tapus?
Ar iš tikro žemėj? Po blausia žvaigžde?
Kai tiek erų praleidau atgulus į kapą?
Po tiekos laiko, jūržolių visokių,
po duobagyvių, po dangišku sodų?
Būtent dabar? Kaulams, kurie trapūs?
Pati sau savy? Kodėl esu šiapus
čia ir dabar, ne per šimtą varstų,
ne vakar ir ne prieš šimtą metų
sėdžiu ir žiūriu į tamsią kertę
- kaip įžūliai savo galvą atkraginęs
urzgiantis žiūri ir šuniu vadinas?¹*

Raskite į V. Šimborskos (*Szymborska*) eilėraštyje pateiktus klausimus atsakymus.

Ar egzistuoja nekintama mano asmenybės esmė?
Jei egzistuoja, ar galiu ją aptikti?

I.3.e. Kas esu Aš? *Blezas Paskalis* (*Blaise Pascal*)

Kas yra aš?

Žmogus atsisėda prie lango, kad matytų praeivius. Jei aš ten praeinu, ar galiu sakyti, kad atsisėdo pamatyti manęs? Ne, jis negalvoja specialiai apie mane. Jei kas myli kitą žmogų dėl jo grožio, ar myli jį? Ne, nes dėl

¹ Szymborska W. *Poezje įvybrane. Poezijos rinktinė*. V.: Baltos lankos, 1998, p. 127. Vertė S. Geda.

raupų, kurie sunaikina grožį, nesunaikindami asmens, jo nebemylės. Jei mane myli dėl mano sveiko proto, atminties, ar tai esu mylimas *aš*? Ne, nes šias savybes galiu prarasti, neprarasdamas savęs. Tad kur tas *aš*, jei jo nėra nei kūne, nei sieloje? Ir kaip mylėti kūną ar sielą, jei ne dėl šių savybių, kurios manęs nesudaro, nes yra prarandamos? Argi mylėtume sielos esmę atsajai, vis tiek, kokias turėtų savybes? Tai neįmanoma ir būtų ne-teisinga. Tad visada mylimas ne asmuo, bet vien jo savybės.

Todėl nesityčiokime iš tų, kurie gerbiami dėl savo rango ar posto, nes asmuo branginamas vien dėl jo skolinų savybių.¹

Pasirinkite kurį nors iš B. Paskalio (*Pascal*) iškeltų klausimų ir parašykite ta tema esė.

Jei suskaičiuosiu visas savo ypatybes - ir išorines, ir vidines, jei patikrinsiu save psichologiniais testais, ar galėsiu būti tikras, kad radau savąjį *Aš*?

I.3.f. Neįau *Aš* - tik mano savybės? *Alberas Kamiu* (*Albert Camus*)

Apie ką mes galėtume be abejonės pasakyti: „Tai gerai žinau!“? Man-nyje širdis; ją galiu patikrinti, todėl sprendžiu, kad ji yra. *Aš* fiziškai pa-juntu pasaulį ir taip pat sprendžiu, kad jis egzistuoja. Čia baigiasi mano žinios, visa kita yra susikurta. Jei *aš* bandyčiau suprasti tą save, kuriuo norėčiau būti tikras, jei bandyčiau jį apibrėžti ir reziumuoti, tai būtų tas pat, kaip noras sučiupti tekantį tarp pirštų vandenį. *Aš* galėčiau nupiešti vieną po kitos visas savo veido išraiškas, visus įgimtus bruožus, galėčiau nusakyti išsilavinimą, kilmę, būdo karštumą arba romumą, vidinį kilmin-gumą arba niekšiškumą. Tačiau veido išraiškų negalima sudėti aritmetiš-kai. Mano paties širdis visada paliks man neapibrėžiama. Tarp tikrumo mano paties egzistavimu ir turinio, kurį bandau suteikti šiam užtikrintu-mui, yra neužpildoma praraja. *Aš* visuomet būsiu svetimas pats sau. Psi-chologijoje, kaip ir logikoje, yra daug tiesų, bet nė vienos tikros tiesos. Sokrato mokymas „pažink pats save“ turi tiek pat reikšmės, kaip mūsų nuodėmklausių pamokymai „būk dorybingas“. Jie parodo ilgesį, o kartu

¹ Pascal B. *Mintys*. V.: Aidai, 1997, p. 103-104. Iš prancūzų kalbos vertė A. Tamošaitis.

nežinojimą. Jie - tik bevaisiai žaidimai dideliais dalykais. Tie pamokymai gali būti teisėti, tik būdami apytiksliai.¹

A

Ar ne paradoksalu teigti: „Aš visuomet būsiu svetimas pats sau“?
Ką tai galėtų reikšti?
Ar negali bandymas žodžiais priartėti prie savęs vesti prie savosios tuštumos supratimo?

I.3.g. Išsiskyrimas su antrininku. *Vytautas Rubavičius*

IŠSISKYRIMAS SU ANTRININKU. II

*Niekada nebūna išangos
kuri padėtų pasiruošti:
ima vertis durys lyg plyštų širdis
grikši garso rutuliukas burnoje
ėda veidą tikroji tamsa
ta kurios įkalbėti nereikia
kuri užlieja
kad pamatytum save - tuščią
nieko niekam nesakantį*

*veriasi durys: daugėja praėjusių metų
stovyla atkakliau paryškina erdvę
spindulio moneta suka kilpą
iš kur - klausi - iš kur
aš čia atėjau
iš kokio miesto iš kokios ateities
kokiuos dokumentuos ilsis
mano vaikystė
grama gerklėje nesuvokiami gyvožodžiai
plaukia - norėtumei pasakyti - vėlei
plaukia debesys
viršuj lengvesni
netruks tas stovėjimas
teks žengti žingsnį nieko nematant:*

¹ Kamiu A. *Sizifo mitas II Filosofijos istorijos chrestomatija. XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija* / sudarė B. Genzelis. V.: Mintis, 1974, p. 422. Vertė G. Bartkus.

R. Magrito (Magritte) paveiksle *Polio Nužo (Paul Nougé) portretas* matome du tapačius individus. Ar jie dvyniai? O gal tai viena asmenybė dviejuose kūnuose? Kas nutiks, jei pavyks atverti duris? Jie susitiks?

*nesi teisesnis esi tik
tuščiau nusprendęs būti
kai veriasi durys
ir viskas yra sukaupta
tavo vieninteliame žingsny¹*

Parašykite esė tema „Iš kur aš čia atėjau?“.

¹ Rubavičius V. *Pilkosios eilės*. V.: Regnum fondas, 1998, p. 27-28.

Galima trokšti suprasti, kas esi, ir to nepasiekti. Tačiau galima ir priešinga laikysena. Tarkim, desperatiškai norėti būti kuo nors kitu, tik ne pačiu savimi. Kodėl?

I.3.h. Neviltis kaip nenoras būti savimi. *Siorenas Kjrkegoras*

(*Seren Kierkegaard*)

Betarpiskumas nusivildamas neturi pakankamai *Paties* net tam, kad norėtų ar svajotų, jog vis dėlto yra tapęs tuo, kuo netapo. Betarpiskasis padeda sau kitu būdu - jis nori būti kitas. Tuo galima lengvai įsitikinti stebint betarpiskus žmones; nevilties akimirka jie nieko netrošksta labiau kaip to, kad būtų buvę kitu arba kad kitu taptų. Šiaip ar taip, neįmanoma susilaikyti nenusišypsojus iš tokio nusivylusiojo, kuris, žmogiškai kalbant, nors ir nusivylęs, bet toks nekal-tas. Dažniausiai toks nusivylusysis be galo komiškas. Įsivaizduokite *Patį* (o po Dievo nieko nėra taip amžino kaip *Pats*) ir tuomet įsivaizduokite, kad tam *Pa-čiam* šauna į galvą, ar nebūtų įmanoma, kad jis būtų kuo kitu, nei savimi pačiu. Ir toks nusivylusysis, kurio vienintelis troškimas yra šis beprotiškiausias iš beprotiškiausių virsmų, įsimylėjęs savo įsivaizdavimą, kad toks pokytis gali įvykti taip lengvai, kaip drabužių persirengimas. Mat betarpiskasis nepažįsta savęs, jis - visiškai pažodžiui - pažįsta save tik iš drabužio, tai, kad turi *Patį*, jis žino tik iš to, kas išoriška (o tai vėl be galo komiška). Vargu ar esama juokingesnio nesu-sipratimo; mat *Pats* kaip tik be galo skiriasi nuo išoriškumo. Dabar, kai betarpis-kajam visa išoriška yra pasikeitę ir jis nusivylė, jis žengia tolesnį žingsnį, jis mąsto maždaug taip ir tai tarsi tampa jo troškimu: o jei tapčiau kitu, jei gaučiau sau naują *Patį*? Taip, o jei jis taptų kitu - įdomu, ar jis save atpažintų? Pasakojama apie valstietį, basomis atėjusį į sostinę ir ten gavusį tiek pinigų, kad galėjo nusipirkti kojines ir batus, ir likę pakankamai, kad prisigertų, - pasakojama, kad jis girtas grįždamas namo užmigo vidur kelio. Tuo keliu važiavo vežimas, ir vežikas šūktelejo jam, kad pasitrauktų, antraip pervaziuosias kojas. Girtas valstietis pabudo, pažvelgė į savo kojas ir, kadangi dėl kojinių ir batų jų neatpa-žino, tarė: važiuok sau, tai ne mano kojos. Taip yra betarpiskajam, kai jis nusi-vilia, - neįmanoma jo teisingai aprašyti išvengiant komizmo, tai yra, jei norite, jau tam tikras pokštas - tuo žargonu kalbėti apie *Patį* ir apie neviltį.¹

Ar neįžvelgiate paradokso, kad nusivylęs žmogus tegali atpažinti save tik iš to, kas išoriška?

Tačiau nusivylęs žmogus, sako S. Kjrkegoras (*Kierkegaard*), vien iš demoniškos nevilties gali pašėlusiai siekti būti pačiu savimi, sukilti prieš visą būtį. Kodėl?

¹ Kierkegaard S. *Liga mirčiai*. V.: Aidai, 1977, p. 90-91. Iš danų kalbos vertė J. Adomėnienė.

Kodėl mums svarbus mūsų pačių asmuo? Ar jį aprėpia sąvoka Aš?
Kas atsitiktų, jei sąvokos Aš atsisakytume - niekada nevartotume?

I-3-i. Aš ir sąmonės vienybė. *Immanuelis Kantas (Immanuel Kant)*

Tai, kad žmogus turi Aš vaizdinį, iškelia jį virš kitų žemėje gyvenančių būtybių. Tokiu būdu jis tampa *asmeniu* ir dėl sąmonės vienybės vykstant įvairiems pokyčiams išlieka vienas ir tas pats asmuo, t. y. būtybė, kuri padėtimi ir orumu visiškai skiriasi nuo *daiktų*, t. y. proto neturinčių gyvūnų, su kuriais gali daryti kas tinkama; net jei jis dar negeba ištarti žodžio Aš; nes juk mintyse jau skamba šis žodis, panašiai kaip visose kalbose, kai kalbama pirmuoju asmeniu, juk būtent tai reikia turėti omeny, nors specialaus žodžio šiam „aš-iškumui“ išreikšti gali ir nebūti. [...]

Nuostabu tai, kad vaikas, kuris jau beveik gerai kalba, vis dėlto palyginti gana vėlai (tikriausiai vienerius metus vėluodamas) pradeda kalbėti sakdamas Aš, o iki tol apie save kalba trečiuoju asmeniu („Karolis nori valgyti, eiti ir t. t.“), ir kad jam lyg šviesa nušvinta, kai jis pradeda kalbėti pirmuoju asmeniu; ir nuo to laiko jis jau nebegrįžta prie senojo kalbėjimo būdo. Iki tol jis tik *jautė* save, dabar jau save *mąsto*.¹

Pabandykite „įsijausti“ į kalbėjimą apie save trečiuoju asmeniu. Kuo skiriasi šis savęs suvokimas nuo įprasto - 1, y. tokio, kai suvokiame save kaip Aš?

Kad žmogus taptų „pats savimi“ ir pats save atpažintų ne išoriškai, o iš vidaus, gal jis turi tapti savo paties - t. y. savo gyvenimo - kūrėju? Savosios egzistencijos poetu?

Argi nesame pajėgūs suteikti savajai gamtinei prigimčiai mums vieniems būdingo unikalios stiliaus?

1.3.j. Kaip galiu save sukurti? *Frydrichas Nyčė (Friedrich Nietzsche)*

Vienas dalykas būtinas. „Suteikti stilių“ savo charakteriui - tai didelis ir retas menas! Jo mokosi tas, kuris geba apžvelgti savo iš prigimties turimas jėgas ir silpnynes ir paskui jas jausti į meninį audinį taip, kad kiekviena atrodytų me-

¹ Kant I. *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht* // Kant I. *Werke in 6 Bden.* Bd. 6. Frankfurt a. M.: Insel, 1964, p. 347. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

niška ir protinga ir net silpnybė dar trauktų akį. Štai čia reikia pridėti visokių smulkmenų, o ten atimti vieną stambų dalyką - abiem atvejais ilgai mažčius ir kasdien gerokai padirbėjus. Va šitai, kas bjauru ir nesidavė pašalinama, čia tenka paslėpti, o tenai - padaryti patrauklų. Daug visokių blankybių, iš kurių nieko negali išeiti, - palikti ir panaudoti perspektyvai formuoti: tai turi vilioti į neišmatuojamus begalinius tolius. Pagaliau, kai darbas baigtas, atsiskleidžia, kokios veikė skonio jėgos, kurios reiškėsi tiek dideliuose, tiek mažuose dalykuose: ar skonio būta gero, ar blogo, yra ne taip reikšminga, negu manoma, - pakanka, kad tai skonis! - Bus stiprių, valdingų asmenybių, kurios dėl tokios prievartos, tokios susietybės ir pagal savo pačių nusistatytą dėsnį sukurtos tobulybės patirs subtiliausią džiaugsmą; jų milžiniškos valios aistra atlégsta matydama bet kokią gamtos stilizaciją, bet kokią įveiktą ir priverstą tarnauti gamtai; ir net tada, kai tenka statydintis rūmus ir užveisti sodus, jie nenori duoti gamtai valios. - Ir priešingai, yra silpnų, su savimi nesusitvarkančių charakterių, kurie stačiai *neapkenčia* stiliaus varžtų: jie jaučia, kad jeigu tektų patirti šią didžiai nemalonią ir nelemtą prievartą, jie pasidarytų, kęsdami jos priešpaudą, *niekam verti* - tarnaudami jie darosi vergai, todėl neapkenčia tarnavimo. Tokios asmenybės - jos gali priklausyti ir elitui - visuomet linkusios pačios save ir aplinką formuoti arba aiškinti kaip *gamtos laisvę* - laukinę, savivališką, fantastišką, netvarkingą, šokiruojančią; ir taip darydami, jie elgiasi tinkamai, nes tik taip jie daro gera sau! Vienas dalykas yra būtinas - kad žmogus *pasiektų* pasitenkinimą savimi, - nesvarbu, ar pasitelkęs kokią nors poetinę kūrybą, ar meną: tiktai tada jis iš viso laikytinas pakenčiamu! Kas būna savimi nepatenkintas, nuolat esti pasirengęs už tai keršyti: mes, kiti, tampame jo aukomis, nors ir tuo, kad turime kęsti jo amžinai bjaurią išvaizdą. Šlykštybės regėjimas daro žmogų blogą ir niūrų.¹

Kuo skiriasi savimi patenkintas kūrėjas nuo nepatenkinto? Ar visada kūriniai teikia jam džiaugsmą? Jei asmuo nusivilia tuo, ką pavyko sukurti, ar jis dar turi galimybę kūrimo veiksmą pakartoti? Ar suteikdamas savajam „charakteriui stilių“ kuriu tik išorinę - 1, y, estetinę - savo asmens pusę, ar sykiu ir gelmę?

¹ Nietzsche F. *Linksmasis mokslas*. V.: Pradai, 1995, p. 198-199. Iš vokiečių kalbos vertė A. Tekorius.

Ar gebėčiau kurti savąją asmenybės gelmę, jei manyčiau ją esant paslaptį ir begalybę?

I.3.k. Aš kaip beribiškumas. *Emanuelis Munjė* (*Emmanuel Monnier*)

Paslaptis (vidinis „aš“). Kokio gi galutinio tikslo siekia tas susikaupimas? Kokios formulės? Asmenybės gilinimasis į save neišvengiamai pasitelkia į pagalbą tam tikras sąvokas, schemas, struktūras'. Čia nereikia pernelyg skubotai imti remtis tuo, kas neišreiškia. Bet paaiškinimas pagal apibrėžimą neapima to, kas savita, vieninga ir nedaloma. Asmenybė - ne „kažkas“, ką gauname kaip analizės *rezultatų*, arba tai, ką apibrėžtume kaip įvairių bruožų derinį. Jeigu asmenybė būtų tam tikra suma, ją būtų galima išskaidyti į dėmenis, bet ji yra prieglobstis to, *ko neįmanoma suinventorinti* (G. Marselis). Jeigu ji būtų suinventorinama, ją būtų galima ir apibrėžti, o ji yra laisvės prieglauda. Ji yra veikiau *buvimas* (*présence*) nei būtis (išstatyta išorei būtis), aktyvus ir beribis buvimas. Šiuolaikinė psichologija ištyrė kelias pragariškas jos gelmės sritis. Bet neskyrė tiek dėmesio tam, ką būtų galima pavadinti jos viršūnėmis, į kurias pakyla kuriančioji egzaltacija ir mistinis gyvenimas. Mokslo sąvokos ir meno nuojautos tik truputį praveria tiek vienas, tiek kitas gelmes.

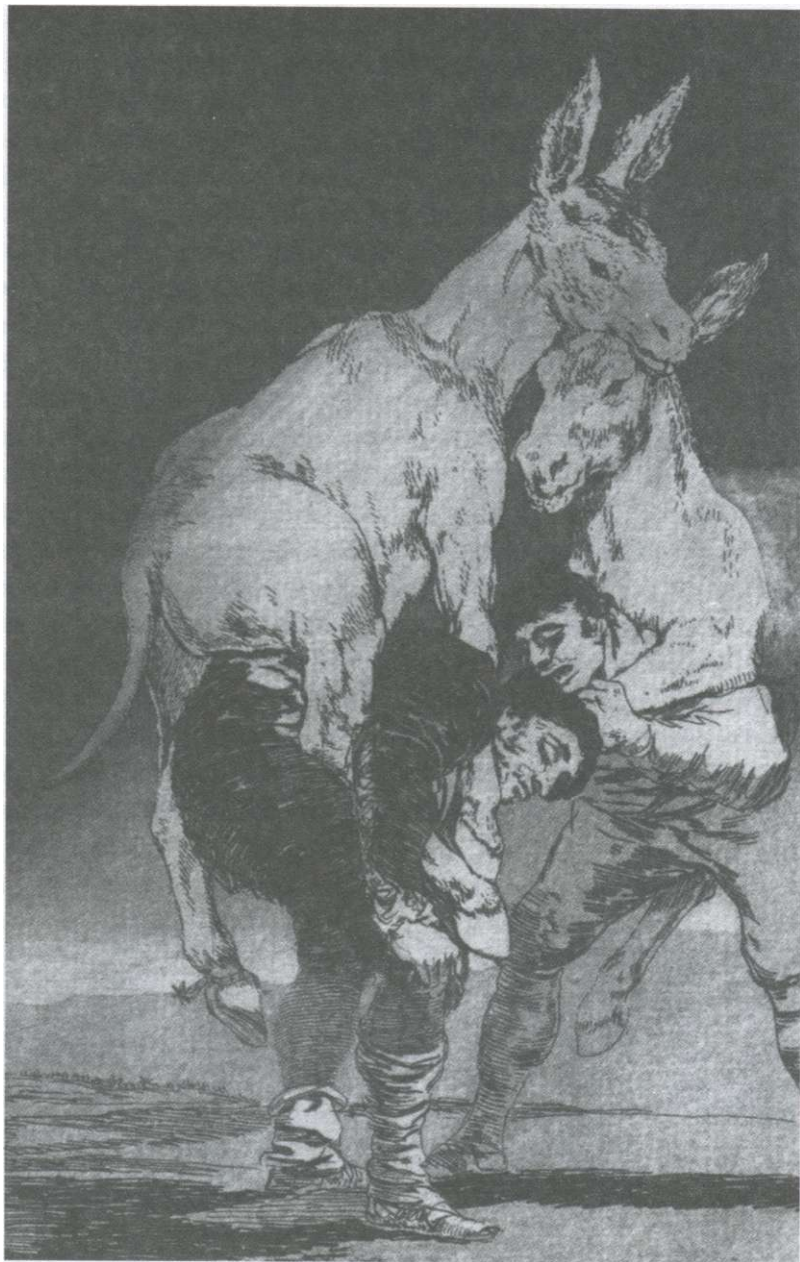
Aišku, kad asmenybės gyvenimas iš prigimties yra *slėpiningas*. Žmonės, kurie perdėm atlapai, perdėm atviri, nepasižymi paslaptینگumu, savitumu, gilumu. Jie skaitomi kaip atversta knyga ir užtat greitai nusibosta. Neturėdami gelmės pojūčio, jie nesugeba „gerbti paslapties“ - nei savos, nei svetimos. Jie turi blogą įprotį šnekėti, pasakoti apie save ir versti išsipasakoti kitus, atvirauti ir knaisiotis kitų reikaluose. Santūrumas ir pagarbi atodaira būdingi asmenybei, pasižyminčiai beribiu vidiniu gyvenimu. Ji niekada nepajėgia iki galo atsiskleisti per tiesioginį bendravimą, o labiau mėgsta netiesioginio bendravimo priemones - ironiją, humorą, paradoksą, mitą, simbolį, išmonę ir 1.1.²

Grafiškai pavaizduokite sąmonės ir savimonės schemas. Nustatykite, ar tai atitinka tiesioginį savęs suvokimą.

¹ Plg. E. Munjė „Traktato apie charakterį“ I skyrių.

² Munjė E. *Personalizmas*. V.: Pradai, 1996, p. 106-107. Iš prancūzų kalbos vertė P. Račius.

1.4. ŽMOGUS IR GYVŪNAS

F. Gojos (Goya) grafikos darbas *Tu, kuris negali* (iš ofortų serijos *Kapričaji*). Jame pavaizduoti du žmonės neša po asilą. Kodėl asilai jaučiasi geriau nei žmonės?

Žmogus yra gyva būtybė, kitaip tariant, gyvūnas. Žmogus priskiriamas tam tikrai gyvūnų rūšiai - žinduoliams. Evoliucijos teorija netgi įrodinėjo, kad žmogus išsivystęs iš beždžionės. Tačiau žmogus nebegali grįžti į gyvūnų pasaulį ir kartu likti žmogumi. Todėl natūraliai kyla reikalas žmogų lyginti su kitais gyvūnais ir pasiaiškinti, kas jį sieja su jais ir kas skiria.

Ar žmogui savaime aiški jo giminystė gyvūnams? Ar sutikęs gyvūną jis atpažįsta jame *alter ego*?

I.4.a. Kaip turiu elgtis karvės akivaizdoje? *Vitoldas Gombrovičius*

(V Vitold Gombroivicz)

Karvės.

Kai žingsniuojau pro karvių bandą, jos pakelia galvas ir seka mane akimis, kol praeinu pro šalį. Visai kaip pas Russovichius, Corrientes. Bet anuomet šito neėmiau į galvą, tuo tarpu dabar dėl „karvės, kuri mane pamatė“, tie žvilgsniai man atrodo regintys. Žolė ir gėlės! Medžiai ir laukai! Žalioji pasaulio gamta! Pranykstu tose platybėse, tarytum būčiau nusiyręs nuo kranto, ir apglėbia mane buvimas, sudarytas iš milijardų būčių. Gyva, pulsuojanti materija! Nuostabūs saulėlydžiai, šiandien nusidriekė dvi baltos, gelsvos ir rusvos spalvos salos su kalnais ir bokštais iš spindinčių stalaktitų, ir visa tai su rubinų vainiku. Paskui salos susiliejo sudarydamos mistiško mėlynumo įlanką, mėlynumo tokio skaidraus, kad beveik įtikėjau Dievą, - o paskui prie pat horizonto atsirado tamsus ir šliaužiantis tirštulys - ir iš visų rusvų iškilumų, viešpatavusių danguje, tik vienas liko spindintis - plakanti šviesos širdis. Hosana! Nelabai noriu apie tai rašyti, nes literatūroje, ypač mūsų, aprašyta begalė saulėlydžių.

Man rūpi kas kita. Kaip turiu elgtis karvės akivaizdoje?

Gamta. Kaip turiu elgtis gamtos akivaizdoje?

Štai šitaip einu per pampą ir jaučiu, kad šioje gamtoje esu svetimšalis, aš savo žmogišku pavidalu... svetimas. Kitoks, o tai kelia nerimą. Kitos rūšies padaras. [...]

Vaikštinėjau sau eukaliptų alėja, tik staiga iš už medžio pasirodė karvė. Stabtelėjau, ir mes pažvelgėme vienas kitam į akis.

Jos karviškumas taip netikėtai užklupo mano žmogiškumą, - ta valandėlė, kai mūsų žvilgsniai susitiko, buvo labai įtempta, - kad sutrikau *kaip žmogus*, tai yra kaip savo, žmonių, rūšies, atstovas. Keistas jausmas, ir, ko

Dž. B. dela Portos (*Portą*) kūrinys *Žmogiškoji fizionomika*. Ar žmogus panašus į gyvūną tik išoriškai ar ir vidumi?

gero, patyriau jį pirmą kartą - tą žmogišką gėdą gyvūno atžvilgiu. Leidau, kad ji pažvelgtų į mane ir pamatytų, - per šitai mes susilyginom - tad ir aš tapau gyvūnu, - tačiau keistu, netgi, sakyčiau, neįmanomu. Tėšiau nu-trauktą pasivaikščiojimą, bet jaučiausi nejaukiai... gamtoje, kuri supo ma-ne iš visų pusių ir tarytum... stebėjo.¹

Kodėl žmogus, stebimas gamtos, gali pasijusti nejaukiai?

Ar ne dėl to, kad ji pirmesnė už jį. Gamta nepriklausoma - ji juk egzis-tuotų ir tada, jei nebūtų žmogaus. Gamtoje susiklostę tik jai vienai atpažįstami santykiai. Jų žmogus beveik neįstengia sąlygoti, keisti. Toliau pateikiamas tekstas nėra griežtai filosofinis. Jo autorius - biologas. Tačiau jame aprašyti gyvūnų santykio su aplinka stebėji-mai turi gilią filosofinę potekstę, kuri itin išryškėja, kai sugretiname šį tekstą su kitais tekštais, pateikiamais toliau.

I.4.b. Gyvūnas ir jo aplinka. Jakobas fon Iukskiūlis (*Jakob von Uexkiill*)

Visi gyvūnai - ir paprasčiausi, ir sudėtingiausi - yra vienodai tobulai prisitaikę prie aplinkos. Paprasto gyvūno - paprasta aplinka, sudėtingo ir įvairialypio - sudėtinga ir įvairialypė. [...]

¹ Gombrovicz W. *Dienoraštis*. 1957-1961, II. V.: Vyturys, 1999, p. 41, 39. Iš lenkų kalbos vertė I. Aleksaitė.

Erkė nejudėdama kybo ant šakos miško proskynoje. Tokia padėtis teikia jai galimybę nukristi ant pro šalį einančių žinduolių. Jos nepasiekia joks aplinkos dirgiklis. Bet štai netoliese pasirodo žinduolis, kurio kraujas būtinas erkės palikuonims.

Ir atsitinka nuostabus dalykas: iš visų signalų, kuriuos skleidžia žinduolio kūnas, tik trys ir tik dėl tam tikros priežasties virsta dirgikliais. Iš begalinės erkę supančio pasaulio įvairovės tie trys dirgikliai, - lyg trys tamsoje blykstelėję žiburiai, - erkei tampa kelrodžiais, kurie be klaidų rodo jai kelią į tikslą. [...]

(Tai cheminis - pieno rūgštis - dirgiklis, mechaninis - žinduolio plaukų prisilietimo - dirgiklis ir žinduolio odos temperatūros dirgiklis.)

Šie požymiai sąlygoja erkės veiksmų seką taip griežtai, kad ji gali atlikti tik tam tikrus - griežtai apibrėžtus - veiksmus.

Visas be galo turiningas erkę supantis pasaulis susitraukia ir virsta skurdžiu dariniu, kurį sudaro tik trys požymiai ir trys veiksmai. Tai jos aplinka. Tačiau kaip tik šios aplinkos skurdumas sąlygoja erkės veiksmų neklaidinumą, ir tai jai daug svarbiau už įvairovę. [...]

Žiedo stiebelis, kuris mums tėra tik augalo žiedo atrama, tam tikrai cikadų rūšiai virsta skysčio pripildytu vamzdeliu, iš kurio jos čiulpia skystį, reikalingą iš burbuliukų lipdomam būstui.

Skruzdei tas pats žiedo stiebelis - tai aukštyn kylantis takas, jungiantis gimtąjį lizdą su žiedu - jos medžioklės vieta.

Besiganančiai karvei žiedo stiebelis, kurį ji žiaumoja plačiu snukiu, - tik gardaus maisto dalis.¹

Ar žmogus geba patobulinti žinduolių kūno sandarą? O erkės reakciją į šviesą?

Įsivaizduokite žmogų, kuris kartoja įprastus karvės judesius. Į ką jis panašus?

¹ Uexküll J.v. // Kriszat G. *Streifzüge durch die Umwelten von Tieren und Menschen*. Hamburg: Rowohlt, 1956, p. 27-29. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

Ar žmogus liktų žmogus, jei kaip ir gyvūnas darytų tik tai, ką gamta jame užprogramavo?

Kuo skiriasi žmogaus elgesys nuo griežtai apibrėžtos gyvūno egzistencijos?

1.4.c. Žmogus ir laisvė. *Žanas Žakas Ruso (Jean-Jacques Rousseau)*

Kiekvieną gyvūną aš laikau tik gudragalve mašina', gamtos apdovanota jausmais, kad galėtų pati užsivesti ir šiek tiek apsisaugoti nuo viso to, kas galėtų ją sunaikinti arba sugadinti. Lygiai tą patį aš matau ir žmogiškoje mašinoje; skirtumas tik toks, kad gamta viena pati valdo visus gyvūno veiksmus, tuo tarpu žmogus pats čia dalyvauja kaip laisvai veikiantis asmuo. Gyvūnas pasirenka arba atmeta instinktyviai, o žmogus - savo laisvos valios aktu; dėl to gyvūnas negali nukrypti nuo jam nustatytos tvarkos, net jeigu tai jam būtų naudinga, o žmogus dažnai nukrypsta nuo šios tvarkos savo nenaudai.

Būtent dėl to balandis numirtų badu prie mėsos prikrauto puodo, o katė - prie vaisių ar grūdų krūvos, nors abu puikiausiai galėtų maitintis šiuo maistu, kurį niekina, jei tik susiprastų jo paragauti. Būtent dėl to nesusilaukantis žmonės atsiduoda nesaikingumams, kurie sukelia susijaudinimą ir mirtį, nes protas tvirkina jausmus, o geismas, prigimčiai nutilus, dar išlieka.

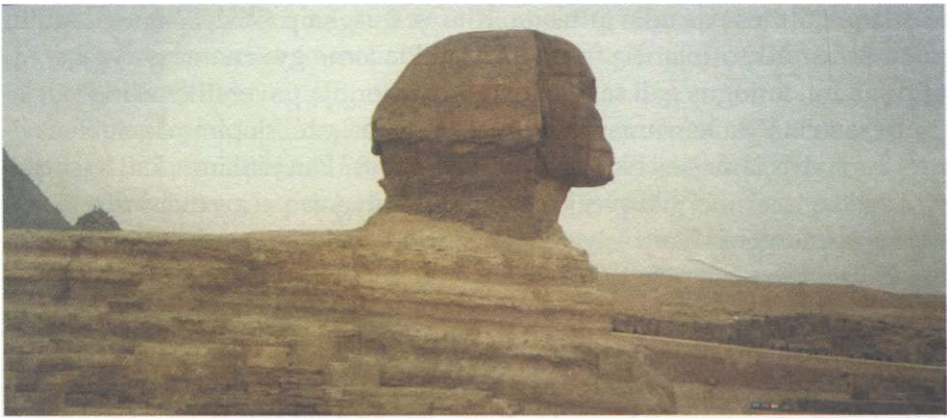
Kiekvienas gyvūnas turi savo vaizdinius, nes jis turi jausmus; jis netgi šiek tiek derina savo vaizdinius, ir šiuo atžvilgiu žmogus nuo gyvūno skiriasi tik kaip didesnis nuo mažesnio. Kai kurie filosofai netgi teigė, kad vienas žmogus labiau skiriasi nuo kito žmogaus, negu žmogus - nuo gyvūno. Vadinasi, specifinis žmogaus bruožas, išskiriantis jį iš kitų gyvūnų, yra ne tiek protas, kiek jo sugebėjimas laisvai veikti. Gamta įsakinėja bet kokiai gyvai būtybei, ir gyvūnas paklūsta. Žmogus patiria tą patį poveikį, bet laiko save laisvu paklusti ar priešintis, ir kaip tik šios laisvės suvokime labiausiai pasireiškia jo sielos dvasinė prigimtis.²

A Ką suvokia gyvūnas ir ką žmogus? Kodėl?

Ar galima žmogaus gyvenime rasti situacijų arba sričių, kuriose žmogaus padėtis menkai skiriasi (arba visai nesiskiria) nuo gyvūno padėties?

¹ Šiame palyginime atsispindi mechanistinio materializmo įtaka Ž. Ž. Ruso idėjoms.

² Ruso Ž. Ž. *Samprotavimas apie žmonių nelygybės kilmę ir pagrindus II* Ruso Ž. Ž. *Rinktiniai raštai*. V.: Mintis, 1979, p. 77-78. Iš prancūzų kalbos vertė L. A. Skūpas.

Egipto sfinksas. J. Baranovos nuotrauka. G. Hégelis (*Hegel*) *Istorijos filosofijos* paskaitose sako: „Iš atvaizdų, kuriuos aptinkame Egipto senovės paminkluose, reikia atkreipti ypatingą dėmesį į *sfinkso* figūrą, kuri pati savaime yra mįslinga; tai dviprasmiškas vaizdinys, pusiau žvėris, pusiau žmogus. Sfinklą galima laikyti Egipto dvasios simboliu: žmogaus galva, žvelgianti iš žvėries kūno, vaizduoja dvasią, kuri pradeda išsivaduoti iš gamtiškumo, nuo jo atitrūkti ir jau laisviau žvalgytis aplinkui, tačiau nevisiškai nusimetus grandines“.

Kas žmoguje priešinasi „gyvūniškumui“?

I.4.d. Žmogus - būtybė, gebanti sakyti „Ne“. *Maksas Šėleris* (*Max Scheler*)

Žmogus yra tokia būtybė, kuri savąjį gyvenimą geba tvarkyti iš principo asketiškai - slopindama ir išstumdamą savo instinktyvius impulsus, neduodama jiems pojūčių ir vaizdinių peno! Palyginti su gyvūnais, kurie net ir tada, kai bjaurisi ar sprunka, bet sako tikrovei „taip“, žmogus yra „tas, kuris geba sakyti 'ne'“, jis - „gyvenimo asketas“, amžinas protestuotojas prieš nuogą tikrovę. Palyginti su gyvūnais, kurių būties pagrindas - filisteriškumas, žmogus yra amžinasis „Faustas“, *bestia cupidissima rerum novarum*, kuris niekad nepasitenkina jį supančia tikrove, o visuomet trokšta išsiveržti iš savojo čia ir dabar buvimo ir savosios „aplinkos“ rėmų, sykiu išsiplėsti ir iš savo konkrečios tikrovės. Todėl S. Freudas knygoje „Anapus malonumo principo“ žmogų laiko „instinktų slopintoju“. Ir tik todėl žmogus kaip toks gali virš savo joslėmis suvokiamo pasaulio surėsti

¹ Gyvūnas, trokštantis naujų dalykų (*lot.*).

idealaus minties pasaulio antstatą. Kita vertus, kaip tik dėl šių nuslopintų instinktų snūdurojančią energiją jis teikia jame gyvenančiai dvasiai. Kitaip sakant, žmogus gali savąją instinktų energiją paversti dvasine veikla.

Tačiau čia kyla lemiamas klausimas: ar tik askezė, slopinimas, sublimavimas kuria dvasią, ar šioji tik iš tai gauna energijos? Esu įsitikinęs, kad toji negatyvi veikla, tasai „ne“ tikrovei jokių būdu nesąlygoja pačios dvasios, o tik ap rūpina ją energija ir šitai sąlygoja jos gebėjimą reikštis. Pati dvasia, kaip sakėme, galiausiai yra vien žmogui būdingas būties atributas ir reiškiasi save į save patį „surenkančio“ asmens koncentracijos vienviete. Tačiau dvasiai, kaip tokiai, - pirmą kartą „grynai“ pavidalu, - nebūdinga jokia „galia“, „jėga“, „veikla“. Kad ji bent mažumėlę taptų veiksminga, pirma turi rasti toji askezė, tas instinktų slopinimas ir sykiu sublimavimas, apie kurį kalbėjome.¹

Remdamiesi lukskiūlio (*Uexküll*) tekste pateiktu erkės aplinkos aprašymu pabandykite suformuluoti „aplinkos“ sąvoką. Ar ši sąvoka siejasi su žmogaus „aplinkos“ apibrėžimu? Kaip?

Palyginkite gyvūnų santykio su aplinka ir žmogaus, kaip būtybės, gebančios jai išarti „Ne“, situacijas.

Ar žmogus, praradęs dvasios gyvybingumą, išgyventų gamtos pasaulyje? Ar gebėtų konkuruoti su kitais gyvais padarais?

I.4.e. Žmogaus stygius. *Arnoldas Gėlenas (Arnold Gehlen)*

Kur tik pažvelgę, matome po visą žemę paplitusius žmones, kurie, nors fiziškai silpni, vis labiau pavergia gamtą. Todėl vargu ar įmanoma nurodyti kokias nors „aplinkos“, kokias nors natūralias ir pirmaprades sąlygas, be kurių „žmogus“ negalėtų išgyventi. Matome jį „gyvenant“ visur - ašigaliuose ir ties ekvatoriumi, vandenyje ir sausumoje, miškuose, pelkėse, kalnuose ir stepėse. Jis gyvena kaip „kultūrinė būtybė“, t. y. iš savo *numatomos*, planingos visuomeninės veiklos, kuri jam leidžia iš visiškai skirtingų kombinacijų gamtos sąlygų, jas sąmoningai ir aktyviai keičiant, pasigaminti egzistavimą garantuojančias techniką bei priemones. Visumą aktyviai *pakeistų* pirmą kartą sąlygų, kuriomis žmogus tik ir gali išgyventi, galime pavadinti „kultūros sritimi“.

Net primityviausiai kultūrai būdinga vienokie ar kitokie apsirūpinimo maistu ir maisto ruošimo būdai, vienokie ar kitokie ginklai, vienokia ar

¹ Scheler M. *Die Stellung des Menschen im Kosmos*. Darmstadt: Otto Reicherl Vlg., 1928, p. 65-66. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

kitokia bendros veiklos ar gynomosi nuo priešų, nuo meteorologinių sąlygų ir 1.1, organizacinė forma. „Gamtos“ žmonių, t. y. neturinčių bent šios tokios kultūros, apskritai nėra.

Šios planingos, aplinką keičiančios veiklos rezultatai sykiu su jai būtinomis daiktinėmis priemonėmis, mintimis ir vaizdiniais laikytini žmogaus egzistavimo *fizinėmis* prielaidomis. Tuo tarpu apie gyvūnus negalima to pasakyti. Bebrų pastatytos užtvankos, paukščių lizdai ir pan. niekados nėra iš anksto planuoti - jie atsiranda iš grynai instinktyvių veiksmų. Todėl visiškai pagrįsta ir tikslu nusakyti žmogų kaip *Prometėją*.

Pastebėjus ir pažymėjus, kad žmogaus kultūros sritis iš tikrųjų siejasi su biologijos, gali atrodyti, jog ir čia galime taikyti zoologijoje prigijusią aplinkos sąvoką. Tačiau yra esminis skirtumas: žinoma, žmogaus kūno silpnumą reikia sieti su jo kultūrinančia veikla ir suvokti tai kaip glaudžiai biologiškai susijusius faktus. Vis dėlto apie žmogaus „prisitaikymą“ prie šiai rūšiai gamtos iš anksto nustatytų natūralių sąlygų specialaus komplekso, kuris nusakomas aplinkos sąvoka, čia negali būti jokios kalbos. Kaip gyvūnams įgimta specializacija ir ją atitinkanti aplinka viena kitą papildo, taip ir žmogaus nespecializavimas ir kūno bejėgiškumas yra jo kultūros srities atitinkmuo. Tačiau, kadangi aplinka reiškia tas pirmaprades sąlygas, kurias žmogus pakeitė, paversdamas jas tinkamomis gyventi, nėra ir jokių natūralių aplinkos tinkamumą žmogaus gyvenimui ribojančių sąlygų. Šias ribas nustato tik techninės sąlygos: žmonių paplitimą žemėje sąlygoja ne gamta, o kultūrą kuriančios veiklos (pirmiausia dvasinių ir materialių priemonių) gausinimo ir gerinimo lygis.

Tad organiniu požiūriu žmogus yra „stygių būtybė“ (Herderis) ir jis nepajėgtų gyventi atsitiktinėje natūralioje aplinkoje. Todėl žmogus pirmiausia turi susikurti *antrąją gamtą* - sau pritaikytą dirbtinį pasaulį, kuris patenkintų jo netobulo organizmo reikmes. Kaip tik tai žmogus ir daro visur, kur tik mes jį aptinkame. Jis gyvena, galime tarti, dirbtinai nukenksmintose, savo rankomis susikurtoje ir savo gyvenimui prisitaikytoje gamtoje, kuri ir yra kultūros sritis. Galima netgi tvirtinti, kad žmogus biologiškai yra verčiamas pavergti gamtą.¹

Kodėl žmogus biologiškai verčiamas pavergti gamtą? Ar negalima žmogaus ir gamtos harmonija?

Siūlome perskaityti H. D. Toro (*Thoreau*) romaną „Voldenas, arba gyvenimas miške“. Ką liudija Voldeno gyvenimas?

¹ Gehlen A. *Anthropologische Forschung*. Reinbeck: Rohvvoit, 1961, p. 46-48. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

Iki šiol aptarėme tai, kuo žmogus skiriasi nuo gyvūno. Tačiau kas gi juos sieja? Net jei žmogus skiriasi nuo gyvūno tuo, kad turi laisvą dvasią, ar tikrai jame nėra nieko gamtiška?

Kodėl žmogus dažnai lygina save su gyvūnu? Štai poeto Jono Strielkūno eilėraščio lyrinis subjektas - su vilku.

I.4.f. Kaip vilkas. Jonas Strielkūnas

KAIP VILKAS

*Žaibui svilinant skeldinčių svirtį,
Kuri links vis žemiau ir žemiau,
Parkeliausiu kaip vilkas numirti
Į kraštus, kur kaip vilkas gimiau.*

*Ir nešvies kaip Ulisui Itakė
Tas kampelis tamsios Lietuvos.
Vien tik svirtis liepsnos tartum žvakė
Virš nugaišusio vilko galvos.*

1996 09 17-20¹

Kaip manote, ką išreiškia vilko simbolis?

Perskaitykite H. Hėsės (Hesse) romano *Demian* ištrauką. Palyginkite ją su V. Gombrovičiaus (*Gombrovicz*) dienoraščio ištrauka.

Kokį skirtumą įžvelgiate?

I.4.g. Betirpstanti riba. Hermanas Hėsė (*Hermatin Hesse*)

Man nežinant, vargonininkas Pistorijus davė pirmąją pamoką, kai kniūbsti gulėjome priešais židinį ant jo niūraus, atsiskyrėliško kambario grindų. Tas žiūrėjimas į ugnį man buvo naudingas: jis sustiprino ir patvirtino mano polinkius, kurių turėjau visada, tik, deja, jais iš esmės niekada nesirūpinau. Pamažu man tai iš dalies paaiškėjo.

¹ Strielkūnas J. *Praėjęs amžius*. V.: Vaga, 2001, p. 378.

R. Magrito (*Magritte*) paveiksi *e Kolektyvinis išradimas* matome būtybę, kurios kojos moters, o galva - žuvis. Ar šiame paveiksle žmogus nustelbia žuvį ar žuvis - žmogų? O gal jie koegzistuoja harmonijoje?

Dar mažą vaiką mane vis traukdavo įsiziūrėti į įmantrias gamtos formas, ne stačiai stebėti, o atsiduoti jų savotiškiems kerams, jų vingriai ir sodriai kalbai. Ilgos, sustabarėjusios medžių šaknys, spalvotos gyslos uolienoje, alyvos dėmės, plaukiojančios ant vandens, įskilimai stikle ir panašūs daiktai vienu metu kėlė man nepaprastą žavesį, bet ypač kerėjo vanduo ir ugnis, dūmai, debesys, dulkės, o labiausiai - judančios spalvotos dėmės, kurias matydavau užsimerkęs. Po pirmo apsilankymo pas Pistorijų vėl ėmiau šitai prisiminti. Nes pastebėjau, jog už tam tikrą pastiprinimą ir džiaugsmą, už sustiprėjusį savęs pajautimą turiu būti dėkingas vien tam žiūrėjimui į ugnį. Tai buvo nepaprastai malonus ir naudingas užsiėmimas!

Prie tų nedaugelio patyrimų, kuriuos iki šiol buvau įgijęs kelyje į savo gyvenimo tikslą, prisidėjo dar vienas - tai, kad stebėdami tokius vaizdus, atsiduodami iracionalioms, keistoms ir įmantrioms gamtos formoms, mes pajuntame savo vidinio pasaulio ir valios, leidusios šiems vaizdams atsirasti, darną, ir netrukus mums kyla pagunda pasilaikyti tas formas savo užgaidoms, saviems kūriniais, mes pamatome, kaip nyksta ir tirpsta ribos, skiriančios mus nuo gamtos. Tampa pažįstama nuotaika, kada negalime tiksliai pasakyti, kokia vaizdų mūsų tinklainėje priežastis - ar išori-

niai įspūdžiai, ar vidiniai. Per šiuos pratimus visų lengviausia ir paprasčiausia atrasti, koku mastu mes kūrėjai, ar mūsų siela tolydžio ir nuolat dalyvauja kuriant pasaulį. Tas pats nedalomas dieviškas pradas veikia ir mumyse, ir gamtoje, o jei išorinis pasaulis žūtų, vienas iš mūsų sugebėtų jį atkurti, nes mumyse slypi kalno ir upės, medžio ir lapo, šaknies ir žiedo, kiekvieno padaro pirmavaizdžiai, kylantys iš sielos, kurios esmė - amžinybė, kurios mes nepažįstame, bet vis tiek pajuntame - dažniausiai kaip galias mylėti ir kurti.

Tik po kelerių metų šiuos pastebėjimus radau patvirtintus - ir kaip tik vienoje Leonardo da Vinčio knygoje, kurioje jis užsimena, koks smagus ir didžiai jaudinantis dalykas yra stebėti mūro sieną, kurią apspjau-dė daugybė žmonių. Stovėdamas priešais drėgną mūrą ir žvelgdamas į jo dėmes, jis jautė tą patį, ką ir mudu su Pistorijumi, gulėdami priešais ugnį.

Kai susitikome kitą kartą, vargonininkas man paaiškino:

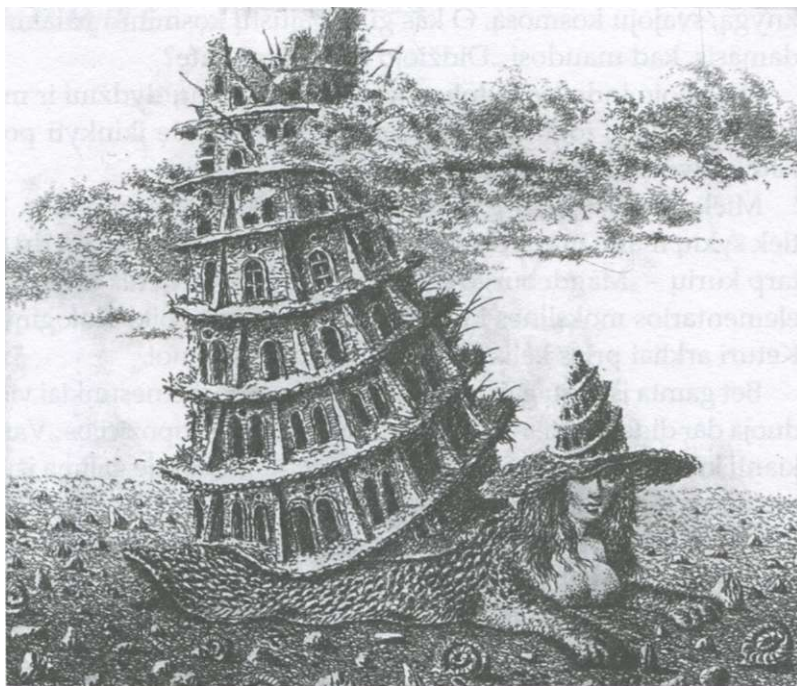
- Mes visada įspraudžiame savo asmenybę į jau itin siauras ribas! Savo asmeniu laikome vien tai, kas mus išskiria iš kitų kaip individą, ką pastebime esant skirtinga. O juk mes, kiekvienas iš mūsų - iš visa, kas tik esti pasaulyje: kaip mūsų kūnai išlaikė vystymosi nuo žuvies ir dar nuo anksčiau atmintį, taip ir mūsų sieloje yra visa, kas kada nors gyvavo žmonių sielose. Visi buvusieji dievai ir velniai - nesvarbu, graikų, kinų ar mulkių zulusų - visi slypi mumyse, egzistuoja šią akimirką kaip galimybės, kaip norai, kaip išeitys. Jei žmonija išmirtų ir liktų vienas vienintelis pusėtinai gabus vaikas, negavęs jokio mokslo, šitas vaikas vėl atrastų, kaip viskas vyksta, vėl atkurtų dievus, demonus, rojų, Dievo įsakymus ir draudimus, Senąjį ir Naująjį Testamentą - viską sugebėtų padaryti iš naujo.¹

Kodėl nykstančios ribos tarp žmogaus ir gamtos atskleidžia žmogui jo, kaip pasaulio kūrėjo, galią?

Užsimerkite ir pagalvokite. Gal aptiksite savo atmintyje žuvies prisiminimą? Arba kurio kito gyvūno prisiminimo pėdsakus? Pavyzdžiui, moliusko. Gal kada esate gyvenę kriauklėje?

Pasvajokite. Įsivaizduokite, kad esate gyvūnas. Kur skraidina jus svajonė?

¹ Hesė H. *Demjatas*. K.: Mens Sana, 1998, p. 118-120. Iš vokiečių kalbos vertė Z. Ardickas.

M. Liugaila. *Jos būtis*. Ką tempia ši sraigė-moteris?

Pateikiamas tekstas skirtas medituoti. Užsirašykite visas laisvas asociacijas, kurios jums ateis į galvą jį skaitant.

I.4.h. Svajonių kriauklė. *Gastonas Bašlaras (Gaston Bachelard)*

Gamta moka mus labai paprastai nustebinti: ji sugeba viską padidinti. Kriauklė, kuri paprastai vadinama „Didžiuoju indu“, puikiai parodo, kaip gamta svajoja beribę globą, globos svaigulį, pasiekiantį milžinišką mastą. Moliuskas „sveria tik 14 svarų, bet jo kiekvienos geldelės svoris nuo 250 iki 300 kilogramų, o ilgis - nuo vieno iki pusantro metro [...]“. Šios garsiai „Stebuklų Bibliotekai“ priklausančios knygos autorius priduria: „Kinijoje... turtingi mandarinai turi iš tokių kriauklių padarytas vonias“. Koks malonus maudymasis tokioje moliusko priebėgoje. Kaip galingai privalo ilsėtis 14 svarų gyvūnas, užimęs tokią erdvę! Nieko nežinau apie biologinę realybę. Esu tik knygų svajotojas! Tačiau skaitydamas Armano Landreno

knygą, svajoju kosmosą. O kas gi nepajustų kosminės palaimos, vaizduodamasis, kad maudosi „Didžiojo indo“ kiaukute?

„Didžiojo indo“ jėga tolygi jį saugančių sienų dydžiui ir masei. Vienas autorius teigia, jog reikėtų į kiekvieną jo geldelę įkinkyti po du arklius, kad „priverstume jį prasižioti“.

Mielai pažvelgčiau į šį žygdarbį vaizduojančią graviūrą. Tarsi matau tiek sykių mano mąstytas dviejų arklių figūras, įkinkytas į du pusrutulius, tarp kurių - „Magdeburgo eksperimentu“ sukurta tuštuma. Sis legendinis elementarios mokslinės kultūros vaizdas būtų puiki biologinė iliustracija. Keturi arkliai prieš kelis kilogramus glebaus kūno!

Bet gamta iš tiesų gali visa padidinti. O žmogus nesunkiai visa tai įsivaizduoja dar didesnį. Vienoje Hieronimo Boscho kompozicijos „Vandeniui plaukianti kriauklė“ motyvais sukurtoje Korko graviūroje galima išvysti didžiulį moliusko kiaukutą, kuriame telpa apie dešimt personažų, keturi vaikai ir šuo. Šio žmonėmis apgyvendinto moliusko gražią reprodukciją galime pamatyti puikioje Lafono knygoje apie Hieronimą Boschą (p. 106).

Ši hipertrofinė svajonė apgyvendinti visus tuščiavidurius daiktus pasaulyje lydima Boscho vaizduotei savitų groteskinių scenų. Navigatoriai puotauja moliusko viduje. Rimties svajonė, kurios trokštama „sugrįžus į savąjį kiaukutą“, užgožiama tapytojo genijui būdingo siautulio.

Po hipertrofuotos svajonės visada būtina grįžti prie pirminių paprastų apmąstymų. Gerai žinoma, jog reikia būti vienišam, kad gyventumei kiaukute. Išgyvendami šį vaizdą, taikomės su vienatve.

Gyventi vienam, kokia didi svajonė! Pats inertiškiausias, pats absurdiškiausias fiziniu požiūriu, pavyzdžiui, gyvenimo kiaukute, vaizdas gali būti tokios svajonės užuomazga. Ši svajonė aplanko visus - silpnuosius, stipriuosius, didžiojo liūdesio valandomis kaip ginklas prieš žmonių ir lemties neteisybę. Taip atsitinka Salavenui, švelnaus liūdesio apimtai būtybei, kuris guodžiasi savo ankštame kambarėlyje todėl, kad tas ankštas, ir jis gali sau tarti: „Ar neturiu šio mažyčio kambarėlio, gilaus ir paslaptingo it kiaukutas? Ak, sraigės nežino, kokios yra laimingos!“¹

A

Kaip interpretuotumėte sakinį „Ak, sraigės nežino, kokios yra laimingos!“? Parašykite šia tema esė.

Bachelard G. *Svajonių džiaugsmas*. V.: Vaga, 1993, p. 416-418. Iš prancūzų kalbos vertė G. Bauzytė-Cepinskienė.

1.5. ŽMOGAUS MĮSLĖ

R. D'Hesès (*D'Haese*) skulptūra *Leitenantas* vaizduoja žmogų, ištiesusį priekin rankas. Kodėl taip keistai ištemptas jo kaklas?

Nerasime vieno atsakymo į klausimą „Kas yra žmogus?“. Galima tik išskirti kelias antropologines hipotezes. Graikai, anot M. Šėlerio (*Scheler*), sukūrė žmogaus, kaip racionalios būtybės (*homo sapiens*), sampratą, teigiančią, jog žmogus radikaliai skiriasi nuo gyvūno tuo, kad turi protą.

Krikščioniškoji antropologija paremta žmogaus sukūrimo ir nuopolio mitu. Savo gyvenamuoju laikotarpiu vyravusią antropologinę žmogaus sampratą M. Šėleris pavadino gaminančio žmogaus (*homo faber*) ideologija.

Pragmatistinė, pozityvistinė ir natūralistinė žmogaus sampratos įžvelgia žmoguje vyraujant visų pirma ne protą, o jo troškimus.

Žmogų galima interpretuoti ir kaip kenčiančiąją būtybę.

Galima taip pat ir žmogaus, kaip kūrėjo, kaip vitališkos, kuriančios būtybės, antropologinė samprata. Ja paremta A. Bergsono (*Bergson*), F. Nyčės (*Nietzsche*), N. Hartmano (*Hartmann*) ir paties M. Šėlerio filosofinė antropologija.

Graikų filosofai ir krikščioniškieji autoriai žmogaus prigimtį suprato skirtingai. Kaip skirtingai? Pateikiame dvi ištraukas. Pirmojoje ištraukoje (iš Aristotelio knygos *Nikomacho etika*) rasite išdėstytą graikų kultūroje susiklosčiusią žmogaus esmės sampratą, o antrojoje ištraukoje (iš Piko dela Mirandolos (*Mirandola*) veikalo *Žmogus tarp tvarinių*) aptariama krikščioniškoji antropologinė hipotezė. Palyginkite jas. Pabandykite įžvelgti skirtumus. Ištraukose pabraukite raktinius žodžius - tuos, kurie, jūsų manymu, yra svarbiausi -1, y. padeda aptikti reiškiamą mintį.

I.5.a. Žmogus - mąstanti būtybė. Aristotelis

Aukščiausiojo gėrio sutapatinimas su laime galbūt jau yra apskritai visų pripažįstamas dalykas, bet vis tiek būtų pageidautina tiksliau nusakyti, kas ji yra. Į tai atsakysime, jei nustatysime, kokie yra žmonėms būdingi darbai. Mat kaip fleitininco, skulptoriaus, kiekvieno menininko ir apskritai kiekvieno dirbančio ir ką nors pasiekiančio vertingumą ir sėkmę lemia darbo rezultatai, taip, atrodo, turėtų lemti ir žmogaus, jei žmogui iš viso yra būdingi kokie darbai. Dailidė ir batsiuovys dirba ir pasiekia tam tikrų rezultatų. Nejaugi žmogus kaip toks nieko nedirbtų ir iš prigimties būtų neveiklus? Kaip akis, ranka, koja ir apskritai kiekviena kūno dalis turi sau būdingą funkciją, taip, matyt, ir žmogus, be dalinių funkcijų, turi tam tikrą savo funkciją. Kas tai galėtų būti? Tai

nebus gyvybės pasireiškimas, nes jis yra bendras ir augalams, o mes ieškome to, kas būdinga tik žmogui. Taigi atmeskime gyvybės pasireiškimą, - jos funkcija yra maitinti ir augti. Toliau būtų gyvybė kaip pojūčių pasireiškimas. Bet ir ši gyvybės apraiška yra bendra ir arkliui, ir jaučiui, ir kiekvienam gyvūnui. Tad belieka tik tam tikra protą turinčios sielos dalies veikla. Ta sielos dalis paklūsta protui, o kita vertus, ji pati turi protą ir veikia protaudama. Kadangi ši [su sielos protingąja dalimi susijusi] gyvybės apraiška yra suprantama dvejo-pai¹, tai iš tų dviejų prasmių reikia pasirinkti gyvybės apraišką kaip proto veiklą, nes ji geriau atitinka gyvybės sąvoką. Jeigu žmogui priderantis darbas yra jo sielos veikla, kuri remiasi jos protinguoju pradū arba vyksta ne be jos protingojo prado, jeigu tam tikro žmogaus ir žymaus žmogaus darbą rūšies atžvilgiu vadiname tapačiais, pavyzdžiui, kitaristo ir žymaus kitaristo darbą, ir taip darome visais atvejais, atitinkamo darbo pranašumu laikydami meistriškumą: kitaristo darbas yra grojimas, o žymaus kitaristo - puikus grojimas; jeigu taip yra ir jeigu žmogaus darbu laikome tam tikrą gyvenimo būdą, t. y. gyvenimą kaip sielos veiklą ir darbą remiantis protinguoju sielos pradū, o žymaus žmogaus gyvenimą laikome tokiu pačiu, tik geriau ir tobuliau veikiančiu; jeigu kiekvienas darbas tobulai atliekamas tik remiantis jam būdinga dorybe, - jei taip yra, tai aukščiausias žmogui pasiekiamas gėris yra sielos veikla jai būdingos dorybės prasme, o jeigu yra daug dorybės² formų, tai geriausios ir tobuliausios dorybės prasme.

Reikia dar pridurti: per visą žmogaus gyvenimą, nes „viena kregždė dar ne pavasaris“, taip pat ir viena diena. Panašiai nepadarys žmogaus laimingo viena diena ar trumpas laiko tarpas.³

Iš kur kyla žmogaus veiklumas? Gal, anot Aristotelio, iš būtinybės išgyventi, o gal iš pačios žmogaus prigimties?

¹ „Dvejo-pai“ reiškia, kad sugebančios protauti būtybės gyvenimas filosofų gali būti suprantamas kaip pasyvi, statinė šio sugebėjimo turėjimo būseną (*hexis*) ir kaip veikla (*energeia*), jei sugebėjimas protauti yra valdomas, juo naudojamas, kaip naudojamas, pavyzdžiui, kalba.

² Turima galvoje filosofinė išmintis.

³ Aristotelis. *Nikomacho etika II* Aristotelis. *Rinktiniai raštai* / sudarė A. Rybelis. V.: Mintis, 1990, p. 72-73. Iš senosios graikų kalbos vertė J. Dumčius, M. Ročka, V. Sezemanas.

Žmogus nuo gyvūno skiriasi tuo, kad jis kelia susižavėjimą, sako filosofas Mirandola (*Mirandola*). Kodėl?
Kas yra nuostabaus žmoguje?

I.5.b. Žmogus kaip kūrinys. *Džovani Piko dela Mirandola* (*Giovanni Pico della Mirandola*)

Skaičiau, gerbiamieji tėvai, arabų raštuose, kad Abdala Saracėnas¹, paklaustas, kas šiame pasaulyje jam atrodo nuostabiausia, atsakė: „Nieko nėra nuostabiau už žmogų“. Šią mintį patvirtina ir Merkurijus²: „Didis stebuklas yra žmogus, o Asklepijau³“. Kai susimąstau apie šių posakių prasmę, manęs nepatenkina argumentai daugelio tų, kurie daug kalbėjo apie žmogiškosios prigimties pranašumą: kad žmogus esąs tarpininkas tarp visų kūrinių, artimas aukščiausiems, valdovas žemiausių, dėl proto išvalgumo ir mąstymo aiškumo galintis būti gamtos aiškintoju, užimantis tarpinę padėtį tarp pastovios amžinybės ir tekančio laiko, pasaulio mazgas, kaip sako persai, ir net Himenėjas⁴, Dovydo liudijimu, nedaug ką menkesnis už angelus (*Ps 8, 6*). Tai iš tiesų reikšminga, tačiau ne svarbiausia, dėl ko žmogui teisėtai būtų pripažinta privilegija kelti didžiausią susižavėjimą. Kodėl mums labiau nesižavėjus angelais ir puikiais dangaus chorais? Pagaliau, man atrodo, supratau, kodėl žmogus yra laimingiausia ir labiausiai susižavėjimo verta būtybė ir kas lemia tokią jo išskirtinę padėtį visatoje, kurios jam pavydi ne tik žvėrys, bet ir žvaigždės, ir aname pasaulyje esančios sielos. Neįtikėtina ir nuostabu! O kaipgi kitaip? Juk dėl to žmogus teisėtai yra vadinamas ir laikomas didžiausiu stebuklu ir nuostabos verta būtybe. Tad išklauskite, tėvai, kodėl taip yra, ir būkite atlidūs šiam mano darbui.

Jau aukščiausiasis tėvas kūrėjas Dievas pagal paslaptinius išminties dėsnius sukūrė šiuos pasaulio namus, kurie mums atrodo kaip nuostabiausia dievybės šventovė. Viršdangišką sritį papuošė protu, eterio gelmes atgavino amžinomis sielomis, o apterštas ir dvokiančias žemutinio pasaulio

¹ Abdala Saracėnas - plačiai paplitęs arabų vardas. Saracėnais senovėje buvo vadinami Šiaurės vakarų Arabijos ir Sinajaus pusiasalio arabai. Viduramžiais taip buvo vadinami visi arabai, o po kryžiaus kovų - visi musulmonai. Kokį Abdalą turėjo galvoje Dž. Piko dela Mirandola, sunku pasakyti.

~ [...] Romėnų mitologijoje Hermio kultą atitiko Merkurijaus kultas.

Asklepijas - senovės graikų mitologijoje gydymo dievas. [...]

⁴ Himenėjas - senovės graikų ir romėnų mitologijose santuokos dievas.

A. Diureris (*Dürer*). *Adomas. Ieva (fragmentas)*, 1507. „Bet žaltys tarė moteriai: „Jūs tikrai nemirsite! Ne! Dievas gerai žino, kad atsivers jums akys, kai tik jo užvalgysite, ir jūs būsite kaip Dievas, kuris žino, kas gera ir kas pikta“. (*Pr 3, 4-5*)

dalį užpildė gausybe visokių rūšių gyvūnų. Tačiau, užbaigęs darbą, kūrėjas panorą, kad būtų kas nors, kas pajėgtų įvertinti tokį didelį darbą, pamiltų jo grožį ir stebėtusi jo užmoju. Taigi, sukūręs visus daiktus (kaip

liudija Mozė (*Pr 1, 26*) ir Timėjas¹), ėmė pagaliau galvoti apie žmogaus sukūrimą. Tačiau nebuvo nei jokio pavyzdžio, pagal kurį būtų galėjęs sukurti naują palikuonį, nei lobyne nebuvo nieko, ką būtų galėjęs dovanoti naujam sūnui kaip palikimą, nebuvo nei vietos dangaus skliaute, kur sėdėjo visatos stebėtojas. Jau viskas buvo užbaigta, viskas išskirstyta po aukščiausias, viduriniąsias ir žemutines sritis. Bet neturejo trūkti tėviškos galios paskutiniam palikuoniui, tarsi ji būtų išsekusi, nederėjo svyruoti jo išminčiai būtino dalyko atžvilgiu dėl to, kad nėra patarimo, nepritiko jo maloningai meilei, kad tas, kuris kituose turėjo garbinti dieviškąjį dosnumą, smerktų jį savyje. Pagaliau aukščiausiasis kūrėjas nusprendė, kad tas, kuriam jis negali duoti nieko savita, turėtų bendra su kitais visa tai, kas buvo būdinga atskiriems kūriniais. Taigi jis sutiko, kad žmogus - neiškilios išvaizdos būtybė, įkurdino jį pasaulio centre ir taip jam tarė: „Neduo-dame tau, o Adomai, nei nustatytos vietos, nei būdingos išvaizdos, nei kokių nors ypatingų pareigų, kad vietą, išvaizdą ir pareigas turėtum pagal savo norą, savo valia ir savo sprendimu. Visų kitų būtybių prigimtis yra apibrėžta ir apribota pagal mūsų nurodytus dėsnius. Tau nėra jokių apri-bojimų: atiduodu tave į tavo paties rankas, kad pasirinktum savo prigimtį pagal savo valią. Įkurdinau tave pasaulio centre, kad iš čia galėtum pato-giau stebėti visa, kas dedasi pasaulyje. Nepadariau tavęs nei dangiško, nei žemiško, nei mirtingo, nei nemirtingo, kad, būdamas laisvas ir pagarbos vertas kūrėjas, pats sau suteiktum tokią formą, kokios nori. Galėsi nusi-leisti iki žemiausių, neprotingų būtybių ir savo dvasios valia galėsi pakilti iki aukščiausių, dieviškų būtybių“.²

Aristotelio filosofijoje svarbiausia žmogų išskirianti savybė buvo mąstymas, o kokia krikščioniškojoje antropologijoje? Kodėl ši pasigėrėjimo verta būtybė - žmogus - pasidavė žalčio gundymui?

¹ Timėjas Lokrietis ([...] gimęs apie 490 m. pr. m. e.) - senovės graikų filosofas pitagorininkas, Platono mokytojas. Jam priskiriamas traktatas „Apie pasaulio ir gamtos sielą“.

Mirandola Dž. *Kalba apie žmogaus orumą II Filosofijos istorijos chrestomatija. Renesansas* / sudarė B. Genzelis. V.: Mintis, 1.1, p. 122-125. Vertė E. Ulčinaite.

Perskaitykite XVII šimtmečio mąstytojo B. Paskalio (*Pascal*) veikalo *Mintys* ištrauką.

Pagalvokite: kaip Paskalio žmogaus samprata pratęsia abi anksčiau cituotas antropologines sampratas? O ką ji pasako nauja?

I.5.c. Žmogus - mąstanti nendrė. *Blezas Paskalis (Blaise Pascal)*

Žmogus tėra nendrė, trapiusias iš gamtos kūrinių, bet tai mąstanti nendrė. Norint jį sunaikinti, nereikia apsiginkluoti visai visatai: garų, vandens lašo pakanka jam užmušti. Bet net jei visata jį sunaikintų, žmogus vis tiek būtų kilnesnis už tai, kas jį žudo, nes jis žino, kad miršta, ir žino, kad visata pranašesnė už jį, o visata nežino nieko.

Taigi mąstymas yra visa mūsų didybė. Jis mus išaukština, o ne erdvė ir laikas, kurių mes negalėtume užpildyti. Tad stenkimės gerai mąstyti - štai dorovės principas. [...]

Kai mąstau apie trumpalaikį savo gyvenimą, panardintą į amžinybę, kuri tęsiasi iki manęs ir po manęs - *memoria hospitis unius diei praetereuntis* - apie mažą erdvę, kurią užimu ir netgi kurią matau nugrimzdusią begalybėje beribių erdvių, kurių aš nežinau ir kurios nežino apie mane, aš išsigąstu ir nustembu, matydamas save būtent čia, o ne ten, nes nėra jokio pagrindo man būti čia, o ne ten, dabar, o ne tada. Kas mane čia įkurdino? Kieno paliepimu, kam vadovaujant man buvo lemta ši vieta ir šis laikas?²

Kaip suprantate žodžius: „nėra jokio pagrindo man būti čia, o ne ten, dabar, o ne tada“?

Palyginkite Paskalio (*Pascal*), Aristotelio ir Mirandolos (*Mirandola*) samprotavimus apie žmogų. Pabandykite išryškinti jų dėstomus požiūrius: kuo jie panašūs ir kuo skiriasi.

¹ „[...] Atsiminimas praeinančio vienos dienos svečio“ (*Išm 5, 15*).

² Paskalis B. *Mintys // Filosofijos istorijos chrestomatija. Renesansas* / sudarė B. Genzelis. V.: Mintis, 1986, t. II, p. 356, 354. Vertė A. Sverdiolas.

Pateikiama B. Paskalio (*Pascal*) *Minčių* ištrauka yra tikra filosofinė meditacija. Ją skaitykite stengdamiesi įsijausti į autoriaus aprašytą begalybių išgyvenimą.

Kas yra žmogus begalybėje?

O kad pamatytų kitą stebuklą, tokį pat stulbinantį, tegul jis tiria mažiausius jam žinomus dalykus. Tegul mažyčiame erkės kūne jis įžiūri nepalyginti mažesnes dalis; kojas su sąnariais, tų kojų gyslas, kraują tose gyslose, to kraujo skystį, to skysčio lašus, garus tuose lašuose. Tegul, toliau dalydamas pastaruosius, jis išėikvoja savo jėgas mąstydamas; ir paskutinis dalykas, kurį jis pajėgs pasiekti, tebūnie dabar mūsų svarstymo objektas. Galbūt jis pamans, kad nieko mažesnio gamtoje nėra?

Noriu parodyti jam čia naują bedugnę. Noriu jam nupiešti ne tik matomą visatą, bet ir beribę gamtą, kurią galima suvokti šiame mažučiame atome. Tepamato jis jame begalę pasaulių, iš kurių kiekvienas turi savo dangaus skliautą, savo planetas, savo Žemę, tų pačių proporcijų, kaip ir matomas pasaulis, o toje Žemėje - gyvūnus ir galiausiai erkes, kuriose jis vėl ras visa tai, ką buvo radęs pirmosiose, ir, šiose vėl aptikdamas tą patį be galo ir be paliovos, jis pasimes tuose stebukuose, taip pat stulbinančiuose savo mažumu, kaip anie - savo didumu. Juk kas gi nesistebės tuo, kad mūsų kūnas, ką tik buvęs neižiūrimas pasaulyje, kuris pats yra neižiūrimas visybės platybėje, dabar tapo milžinu, pasauliu ar greičiau viskuo, palyginti su nieku, kurio neišmanoma pasiekti. Kas taip save pasvers, išsigąs pats savęs ir, matydamas save esant vietoje, kurią jam suteikė gamta tarp tų dviejų bedugnių - begalybės ir nieko, - jis sudrebės, išvydęs šiuos stebuklus; ir, manau, kai jo smalsumas virs susižavėjimu, jis bus greičiau linkęs juos tyliai kontempliuoti, negu išdidžiai tyrinėti.

Juk kas gi pagaliau yra žmogus gamtoje? Niekas, palyginti su begalybe, viskas, palyginti su nieku, vidurys tarp nieko ir visko. Jis be galo toli nuo kraštutinumų supratimo; daiktų pabaigą ir pradus neišvengiamai gaubia paslaptis, kurios jam neišpėti.¹

Parašykite esė tema „Juk kas gi pagaliau yra žmogus gamtoje?“.

¹ Paskalis B. *Mintys II Filosofijos istorijos chrestomatija. Renesansas* / sudarė B. Genzelis. V.: Mintis, 1986, t. II, p. 349-350. Vertė A. Sverdiolas.

1

S
•i-

»

Tai vokiečių dailininko **P. Klė** (*Klee*) paveikslas *Su ereliu*. 1956 m. **M. Heidegeris** (*Heidegger*) Freiburge architektams skaitė paskaitą apie **P. Klė**. Kaip manote, kodėl filosofas domėjosi šio dailininko tapyba?

Žmogaus esmė glūdi ne kūne, sako M. Heidegeris (*Heidegger*).
Kodėl?

Kodėl žmogaus esmės neapibrėžia nei nemirtinga siela, nei gebėjimas protauti?

I.5.d. Žmogus - būties piemuo. Martinas Heidegeris (*Martin Heidegger*)

Tai, kas yra žmogus, t. y. tradicine metafizikos kalba - žmogaus „esmė“, glūdi jo ek-sistencijoje. Tačiau taip apmąstyta ek-sistencija nesutampa su tradicine *existentia*, kuri reiškia tikrovę, o ne *essentia* kaip galimybę. [...] Žmogus esti taip, kad jis yra kaip „čia“, t. y. kaip būties prošvaistė. Si čia-būtis, ir tik ji, turi ek-sistencijos, t. y. ek-statinės stovėsenos būties tiesoje, sugebėjimą. [...]

Taip apibūdinus žmogų, žmogaus, kaip *animal rationale*, kaip „personos“, kaip dvasiškai-psichiškai-kūniškos esybės, humanistinės interpretacijos nėra nei atmetamos, nei laikomos neteisingomis. Veikiau išsakoma

mintis, kad svarbiausi humanistinės žmogaus esmės apibrėžimai neišreiškia tikrojo žmogaus orumo patirties. [...]

Tačiau šita priešprieša visiškai nereiškia, kad toks mąstymas peršoka į humaniškumo priešingybę ir skelbia nehumaniškumą, gina nežmoniškumą ir žemina žmogaus orumą. Mąstoma prieš humanizmą, nes jis žmogaus *humanitas* iškelia nepakankamai aukštai. Žinoma, žmogaus didybė reiskiasi ne tuo, kad jis yra esinių substancija kaip jų „subjektas“, kad jis, tarsi koks būties viešpats, ištirpdo esinių esiniškumą pernelyg garsiai šlovinamame „objektyvume“.

Žmogus yra veikiau pačios būties „nublokštas“ j būties tiesą, kad, taip ek-sistuojamas, saugotų būties tiesą, kad būties šviesoje esinys pasirodytų kaip esinys, turintis būtį. Ar jis taip pasirodo, ar Dievas ir dievai, istorija ir gamta įžengia j būties prošvaistę, esti ar ne, - tai nuo žmogaus nepriklauso. Esinių pasirodymas glūdi būties likime. Tačiau žmogui lieka klausimas, ar jis suranda jam priderančią esmę, atitinkančią tą likimą; juk šito likimo lemta, kad jis, kaip ek-sistuojantis, saugotų būties tiesą. Žmogus yra būties piemuo.¹

Parašykite esė tema „Žmogus yra būties piemuo“.

Galbūt žmogus gali atskleisti savo esmę tobulindamas pažinimą?

1.5.e. Žmogus - laisva egzistencija. *Karlas Jaspersas* (*Kari Jaspers*)

Kas yra žmogus? Fiziologija jį tiria kaip kūną, psichologija - kaip sielą, sociologija - kaip visuomeninę būtybę. Mes regime žmogų kaip natūrą, kurią pažįstame kaip ir kitų gyvūnų natūrą, ir kaip istoriją, kurią pažįstame kritiškai išgrynindami tradiciją, suprasdami žmogaus veiklos ir mąstymo prasmę, aiškindami įvykius motyvų, situacijų ir natūralistinių realiųjų pagrindų. Tyrinėdami žmogų, sukaupėme įvairiausių žinių, tačiau žmogaus kaip visumos nepažinome.

Abejotina, ar apskritai žmogus gali būti suvoktas remiantis tuo, ką apie jį galima sužinoti, ar galbūt jis yra kažkas daugiau, negu pats apie save žino, būtent laisvė, nesutapatinama su jokia objektiniu pažinimu, tačiau duota žmogui kaip neišvengiama galimybė.

¹ Heidegeris M. *Apie humanizmą// Gėrio kontūrai/* sudarė B. Kuzmickas. V.: Mintis, 1989, p. 231-233,236. Vertė A. Šliogeris.

Realiai žmogus gali suvokti save dvejopai: kaip tyrimo objektą ir kaip jokiame tyrimui neprieinamą laisvą egzistenciją. Vienu atveju žmogų tariame esant objektą, kitu - neobjektinę realybę, kurioje žmogus išsiskiria, autentiškai save suvokdamas. Kas yra žmogus, negalime sužinoti jį pažindami, bet galime patirti pasinerdami į mūsų mąstymo ir veiklos ištakas. Žmogus iš principo yra kažkas daugiau, negu jis gali apie save žinoti.¹

- r Kokie žmogaus aspektai, taikant mokslinio tyrimo metodus, gali būti ištirti ir kokie ne?
Padiskutuokite K. Jasperso (*Jaspers*) siūloma tema „Žmogus iš principo yra kažkas daugiau, negu jis gali apie save žinoti“.
Jeigu žmogaus esmės neatskleidžia pažinimas, gal svarbu jau vien tai, kad žmogus pats apie save geba išskirti klausimą?

I.5.f. Žmogus - klausianti būtybė. Emerichas Korėtas (*Emerich Coreth*)

Žmogus yra klausiančioji būtybė. Jis yra tas, kuris geba klausti ir privalo klausti. Klausiti gali tik žmogus. Nei akmuo, nei augalas, nei gyvūnas to negeba. Jie nugrimzdę dusliame savojo buvimo neklausimingume. Net gyvūnas, kuris, nors ir suvokia aplinką, klausiti negeba. Jis visą laiką lieka susaisytytas kiekvieno naujo reiškinių duotybės - jos neperžengia ir neklausia apie tai, kas yra anapus reiškinių. Apie tai, ką jis mato, lieka nepaklausta. Jis yra anapus klausimo kėlimo slenkščio. Tik žmogus yra atsidūręs klausimo galiomybės ir būtinybės plotmėje. Tai nuostabus išskirtinis jo esmės požymis. Kas tad tai per būtybę, kuri skiriasi nuo kitų gebėjimu klausiti ir priederme klausiti? Kas tai per būtybę, kuri klausdama pati tampa klausimo objektu ir kuriai tenka klausiti apie savąją esmę: kas yra žmogus? Klausiti apie savo paties esmę įstengia tik žmogus. Tik čia galime sakyti: joks kitas daiktas, jokia kita gyva būtybė pasaulyje to negeba. Visos kitos būtybės skendi nesąmoningoje ir todėl nebylioje esamybėje. Jos neįstengia paklausti savęs apie savo pačių esmę. Tik žmogus yra klausiančioji būtybė, kuri visų, net savęs paties, klausia apie esmę ir tokiu būdu peržengia tiesioginę duotybę ir eina dar toliau - jos pamato link. Tačiau kiekvienam klausimui turi būti tam tikros prielaidos. Klausiti galiu tik tada, kai dar nežinau to, apie ką klausiu; ki-

¹ Jaspersas K. *Filosofijos įvadas*. V.: Mintis, 1989, p. 81-82. Iš vokiečių kalbos vertė A. Šliogeris.

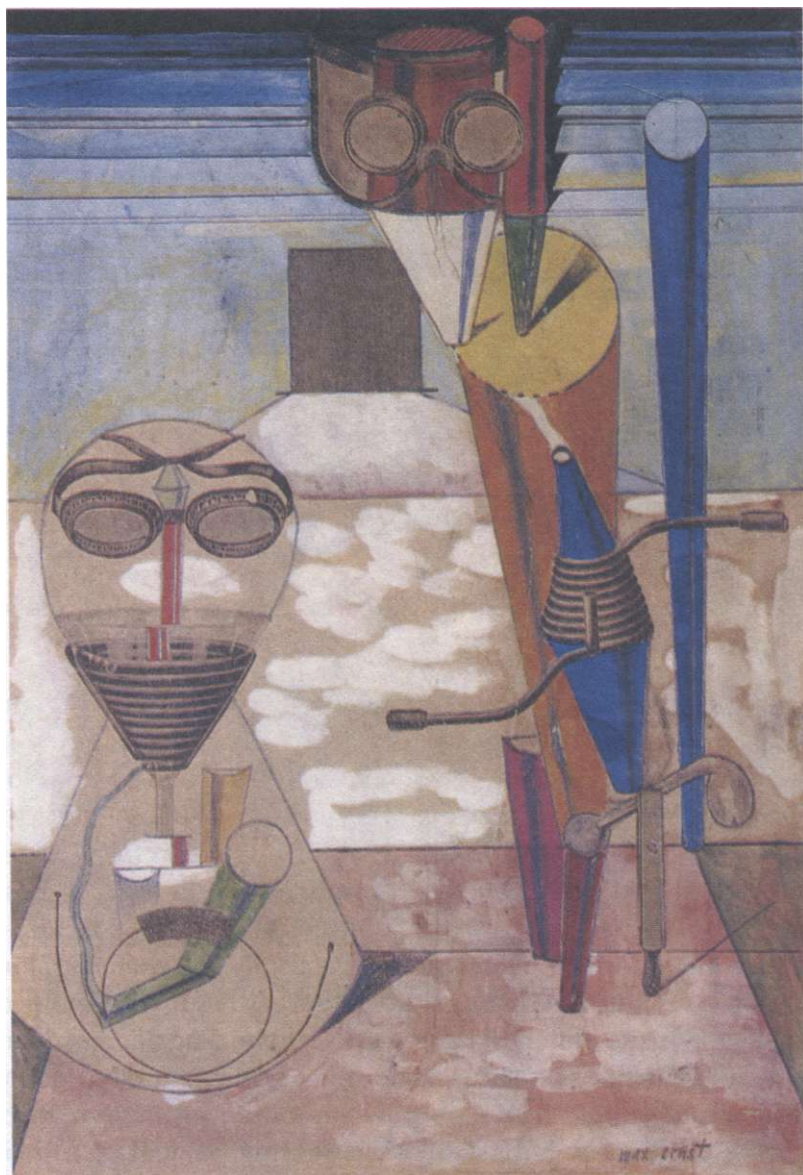
taip klausimą užgožia žinojimas, ir jis tampa nebeįmanomas. Ir vis dėlto klausti galiu tik tada, kai tai, apie ką klausiu, jau žinau; kitaip mano klausimas neturės krypties nei tikslo ir bus neįmanomas. Jo prielaida yra tam tikras išankstinis žinojimas apie klausiamąjį dalyką. Tas žinojimas dar yra miglotas, neapibrėžtas. Tai žinojimas „aš žinau, kad nežinau“, kaip sakė Sokratas, - t. y. žinojimas, jog aš ne viską žinau arba netobulai žinau, kitaip tariant, žinojimas apie žinojimo ribas, sąmoningas nežinojimas - *docta ignorantia*, kaip sako Augustinas ir Nikolajus Kuzietis. Tačiau žinojimas apie žinojimo ribas jau reiškia, kad mes peržengiame tiesioginės duotybės ir to, ką jau žinome, ribas, - tai reiškia tolesnių, dar nežinomų dalykų numatymą, dalykų, kurių aš dar nežinau, bet kuriuos noriu žinoti. Klausimas įmanomas tik jau atvertame horizonte - t. y. tokiame, kuris peržengia ligšiolinį paskirų dalykų žinojimą ir pažadina klausimo kėlimą.¹

Kodėl klausimo kėlimas leidžia peržengti tiesioginės duotybės ribas? Kodėl žmogui svarbu jas peržengti?

¹ Coreth E. *Was ist der Mensch?* Innsbruck, Tyrolia Vlg., 1986, p. 11. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

1.6. ŽMOGUS IR MAŠINA

M. Ernsto (Ernst) paveikslas *Du dviprasmiški personažai*. Kodėl šie personažai dviprasmiški?

Žmogus kuria mašinas. Jis jas išranda. Šiuo aspektu mašina simbolizuoja žmogaus kūrybiškumą, jo intelektualiąją vaizduotę, kurios neturi nei gyvūnai, nei daiktai. Kita vertus, mašina - žmogaus darbo įrankis. Su jos pagalba jis įgyja vis daugiau galios gamtai. Ir tobulėja pats. Patobulėjęs žmogus pajėgus sukurti tobulesnę mašiną. Todėl mašina yra žmogaus intelektualiosios raidos ir civilizacijos laimėjimų rodiklis. Šių laikų robotai toli pralenkę pirmąsias žmogaus išrastas mašinas. Tačiau ar negali nutikti taip, kad ateityje mašinos bus tobulesnės už patį žmogų?

Ar gali mašinos pačios, be žmogaus, kurti kitas mašinas?

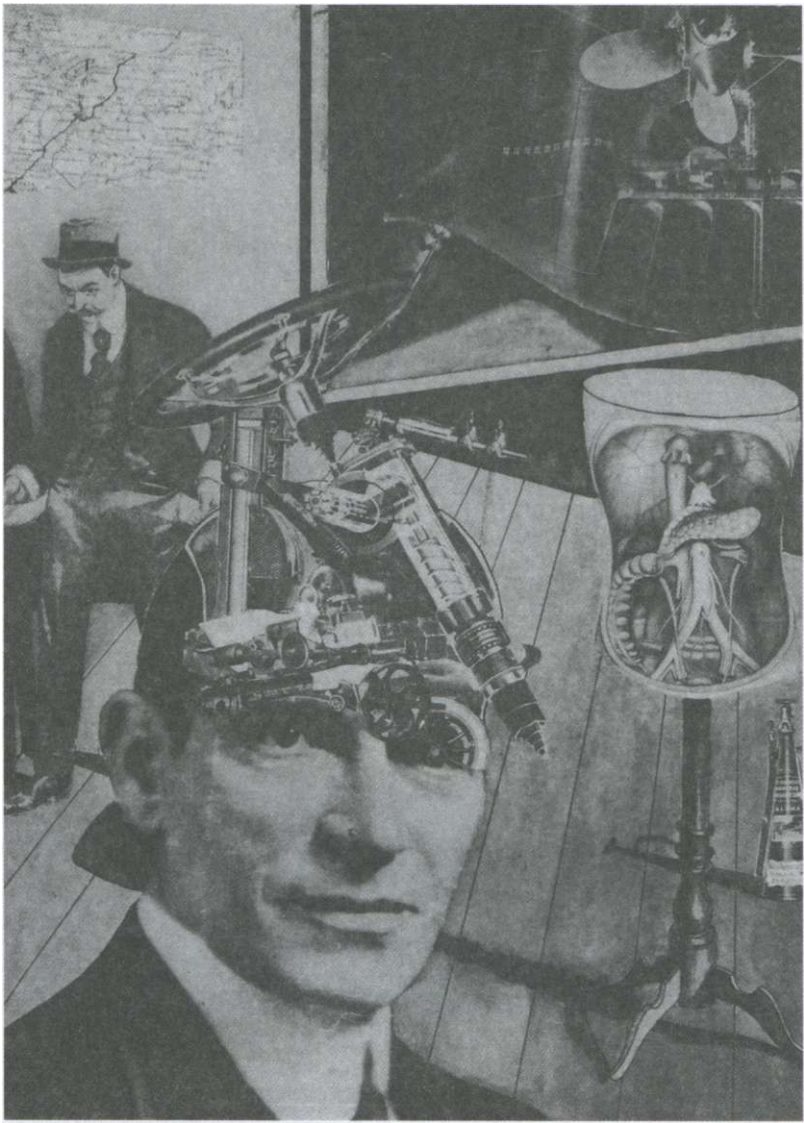
Požiūris į žmogų, kaip į sudėtingą mašiną, senas, bet ir šiais laikais vis dar gyvybingas. Kodėl? Ar žmogus išoriškai panašus į mašiną? Kuo? Pasakykite pirmus į galvą atėjusius žodžius. Jei norėtumėte būti panašus į mašiną - į kokią?

O jei, jūsų manymu, žmogus nepanašus į mašiną, kodėl nori būti panašus? Ar mašina - įdomesnė ir vertingesnė už žmogų, kuris kuria mašinas? Kodėl kūrėjas nori būti panašus į savo kūrinį? Gal kad išsilaisvintų iš priklausomybės -1, y. todėl, kad nenori būti kieno nors kito (pavyzdžiui, aukštesnės būtybės - Dievo) kūrinium?

I.6.a. Žmogus - tai laikrodinis. *Žiuljenas Ofrė de Lametri (Julien Offray de Lamettrie)*

Iš tiesų, jei tai, kas mano smegenyse mąsto, nėra šio organo, o kartu ir viso kūno dalis, kodėl gi tuomet mano kraujas užkaista ir mano proto susijaudinimas persiduoda venoms, kai, ramiai gulėdamas lovoje, svirstau kokio nors kūrinio planą arba užsiimu abstrakčiu mąstymu? Pasi klauskite to lakios vaizduotės žmonių, didelių poetų, tų, kam būdingi stiprūs jausmai, geras skonis, kuriuos žavi gamtos grožybės, tiesa arba dorybės; iš jų entuziazmo, pasakojimų apie savo pojūčius - žodžiu, iš padarinių galėsite spręsti apie priežastis; iš tos *harmonijos*, kurią Borelis¹ ar bet kuris kitas anatomas suvokia geriau negu visi Leibnico šalininkai kartu, pažinsite materialią žmogaus vienybę. Pagaliau jei dėl nervų įtampos, sukeliančios skausmus, atsiranda karštligė, nuo kurios sutrinka protas ir silpnėja valia, jei dėl pernelyg apkrauto proto savo ruožtu sutrinka kūnas, užsiliepsnodamas alinančia ugnimi, [...] jei tam tikras nervų dir-

¹ Alfonsas Dž. Borelis (1608-1679) - italų matematikas, fizikas ir medikas, visus žmogaus organizmo vyksmus aiškinęs kaip mechaninius procesus.

R. Hausmanas (Hausmann). *Tatlinasčia*, 1920. Kuo ypatingos šio žmogaus smegenys?

gulus verčia mane norėti ir karštai geisti to, kas prieš akimirką man visai nerūpėjo, kita vertus, jei kai kurie išpūdžiai, atsiradę smegenyse, sukelia tokį pat dirgulį ir tokius pačius norus, - kam iš vieno akivaizdaus dalyko daryti du? Veltui telkiamasi į pagalbą valią. Vieną kartą išsikiusi, vėliau ji turi šimtą kartų paklusti. Ir kas čia nuostabaus, kad sveikas kūnas pa-

klūsta valiai, jei kraujoplūdis ir gyvybinės dvasios jį priverčia taip elgtis; valia turi savo žinioje visą legioną nematomų skysčių, greitesnių už žaibą ir visada pasirengusių jai tarnauti. [...]

Ko dar reikia [...], norint įrodyti, jog žmogus - ne kas kita, kaip gyvūnas arba mechanizmas, surinktas iš viena kitą varančių dalių taip, kad neišku, nuo kurio jo galo gamta pradėjo savo veiklą? Jeigu tos dalys ir skiriasi viena nuo kitos, tai tik savo vieta ir intensyvumu, o ne prigimtimi. Taigi siela tėra judėjimo pradai, arba juntanti materialioji smegenų dalis, kurią neapsirinkant galima laikyti pagrindine viso mechanizmo spyruokle, veikiančia kitas dalis ir, atrodo, atsiradusia pirmiausia. [...]

Įgimtas, arba būdingas mūsų mašinai, ir panašus į švytuoklės svyravimas, kuriuo pasižymi kiekviena skaidula ir, kaip sakoma, kiekvienas skaidulingas elementas, negali trukti be paliovos. Nykstantį jį reikia nuolat atnaujinti, suteikti naujų jėgų, kai jis nusilpsta, pristabdyti, kai jis kenčia nuo jėgų ir energijos pertekliaus. Tai ir yra medicinos esmė.

Kūną galima palyginti su laikrodžiu, kuris užvedamas nauju maistu. Jam patekus į kraują, gamtai pirmiausia rūpi sukelti kažką panašaus į karštligę, kurią chemikai, visą laiką tesvajojantys apie lydkrosnes, turėjo palaikyti rūgimu. Ši karštligė pagreitina gyvybinių dvasių filtravimą, mechaniškai sužadinantį raumenis ir širdį, tarsi visa tai būtų daroma valios įsakymu.¹

Jei tęstumėte šį Lametri (*Lametrie*) pasiūlytą žaidimą, sutikę su jo taisyklėmis, kad žmogus-tai mašina, kokį kitą mechanizmą (pvz., pianiną, grotuvą, gręžimo stakles ir t.t.) galėtumėte pasiūlyti, kaip tinkantį metaforiškai nusakyti žmogų? Pabaikite sakinį „Žmogus - tai..." (vietoj daugtaškio įrašykite kokios nors mašinos pavadinimą). Parašykite rašinį šia tema.

Ką lengviau iširti - žmogų ar mašiną?

Kodėl žmogaus nervų tinklo veikla nelygintina su elektroschemų?

I.6.b. Žmogus - tai elektroninė mašina. *Karlas Šteinbuchas*

(*Kari Steinbuch*)

Tai, ką matome nagrinėdami dvasios funkcijas, yra ne kas kita, kaip informacijos gavimas, perdirdimas, kaupimas ir pateikimas. Jokiu būdu nedera laikyti neginčijamu ar priimtiniu dalyku, kad aiškindami dvasios funkcijas turime remtis prielaidomis, peržengiančiomis fizikos ribas. [...]

¹ Lametri Ž. O. *Du traktatai*. V.: Mintis, 1981, p. 75-78, 82-84. Iš prancūzų kalbos vertė P. Rafius.

Kai norime racionaliai analizuoti mąstymo procesus, mes taikome ne *chemijos* formules. Esminiai procesai čia juk ne substanciniai pokyčiai, bet visų pirma nervų sistemos signalai, kuriuos galima palyginti su elektros srove telegrafo laiduose.

Taigi, siekdami racionaliai analizuoti mąstymo procesus, esame priversti pasitelkti elektroschemos pavyzdį, panašiai kaip elektrotechnikai. Schemos pavyzdys, papildytas paaiškinimu, leidžia elektrotechnikui gana detalai aprašyti tos schemos savybes. Tačiau tarp elektrotechnikoje aptinkamų schemų ir nervų tinklo schemų yra milžiniškas kvantitatyvinis skirtumas: radijo aparatuose yra apie kelis šimtus schemos elementų, pvz.: varžos, kondensatoriai, ritės, diodai, tranzistoriai ir t.t. Elektroniniuose kalkuliatoriuose yra maždaug nuo dešimties iki šimto tūkstančių schemos elementų, tuo tarpu žmogaus nervų tinklą sudaro apie 15 milijardų neuronų. Todėl tiksli tokio tinklo analizė tiesiog neįmanoma. Galime nurodyti keturias kliūtis: pirma, neuronai - nepaprastai maži ir ižiūrimi tik pro mikroskopą, antra, jie vienas su kitu susipynę erdvėje, trečia, labai sunku gyvus žmogaus neuronus prijungti prie matavimo prietaisų (o tiriant veikiančias elektroschemas tai įmanoma), ir ketvirta, jų funkcijas iš išorės sunku atpažinti, nes nėra „etikečių“. Tačiau net jei nekreipsime dėmesio į šiuos sunkumus ir tarsime, kad biologas gali nervų tinklo schemą suvokti taip pat greitai, kaip elektromechanikas suvokia radijo aparato schemą, problema bus vis tiek neišsprendžiama. Geras elektromechanikas gali išanalizuoti vidutinio radijo aparato, sudaryto iš 200 elementų, schemą maždaug per 5 valandas. Net jeigu tarsime, kad analizei reikalingas laikas proporcingas schemos elementų skaičiui, biologui, norinčiam išanalizuoti nervų tinklo schemą, tam prireiks sugaišti maždaug 40 000 metų.¹

A Palyginkite Lametri (*Lametrie*) „žmogaus-mašinos“ aprašymą, kur žmogus gretinamas su mechaniniais automatais, ir „modernesnį“ Šteinbucho (*Steinbuch*) aprašymą, kur į žmogų žiūrima kaip į elektroninę mašiną.

Kuo panašūs ir kuo skiriasi šie žmogaus aprašymai?

Ar jūsų požiūris sutampa su šiuose dviejuose tekstuose išdėstytais požiūriais? Ar žmogus gali būti aprašytas taip pat kaip mašinos sandara? Pasistenkite pateikti argumentų „už“ ir „prieš“.

Palyginkite šias „mašininės“ žmogaus sampratas su Jasperso (*Jaspers*), Mirandolos (*Mirandola*), Paskalio (*Pascal*) tekstuose išdėstytais sampratomis. Ar šios sampratos siejasi?

¹ Steinbuch K. *Automat und Mensch. Auf dem Wege zu einer kybernetischen Anthropologie*. Berlin-Heidelberg: Springer-Verlag, 1971, p. 2,10. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

Jeigu žmogus yra variklis, tai gal jis sugebėtų sukonstruoti tokį pat save -1, y. save dubliuojantį variklį?

I.6.c. Žmogus - intelektu aprūpintas variklis. *Ferdinandas Redenbacheris* (*Ferdinand Redtenbacher*)

Net jei nepaisome to, ką mums sako jausmas, religija ar filosofija, jau vien grynas egoizmas, paprasčiausias pelno siekimas verčia mus nenaudoti žmogaus kaip variklio visur ten, kur vietoj jo galima panaudoti neorganinės prigimties variklį. [...]

Amatininkų dirbtuvėse ir fabrikuose žmogus jau nebenaudojamas vien kaip variklis. Jis čia atlieka tik tokius darbus, kurių mašinos negali atlikti, arba jis padeda vandens ar garo varomai mašinai, valdo ją ir jai nurodinėja. Žmogus yra palyginti silpnas ir brangus, vis dėlto sykiu intelektu (nors kartais ir menku) aprūpintas variklis. Dėl savo kūno sandaros ir dėl savo proto jis yra universali mašina, gebanti atlikti daugybę visiškai skirtingų veiksmų. Jis yra pats save transportuojantis variklis - gali pats atvykti į darbo vietą, gali savo valia pradėti, nutraukti ar užbaigti darbą, gali pagal reikalą pereiti nuo vienos veiklos prie kitos, gali įveikti kartais atsitiktinai iškylančias vienos ar kitos veiklos kliūtis ar pašalinti sutrikimus. Taigi yra begalė įvairių darbų, kurių negali atlikti niekas kitas. Tačiau žmogus pasirodo kaip netobulas ir bejėgis štai kada: 1) kai reikia milžiniškos jėgos, 2) kai susiduriame su darbu, reikalaujančiu daugybės visiškai vienodų veiksmų. Verpimas, audimas, gręžimas, obliavimas, dildymas ir t.t. - tai tos veiklos rūšys, kurių rezultatas yra tuo geresnis, kuo vienodesni atliekami veiksmai, todėl čia mašinų darbas išties pranašesnis už rankų darbą. Net virtuoziškiausias amatininkas negali pasiekti tokio judesių vienodumo, kokį minėtuose darbuose lengvai pasiekia gerai sukonstruotos mašinos.¹

Kodėl žmogus nėra toks „tobulas variklis“ kaip mašina? Kokias žmogaus, kaip variklio, ypatybes išskiria autorius?

Ar jūs sutinkate, kad žmogų galima pavadinti varikliu?

¹ Redtenbacher F. *Der Maschinenbau*. Bd.1, Mannheim: Springer-Verlag, 1862, p. 436-437. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

A. Mencelis (Menzel). *Geležies valcavimo gamykla.* Kas pranašesnis: mašina ar žmogus?

Gal ir mašina geba mąstyti? Šis klausimas dar visai neseniai buvo plačiai diskutuojamas. Prie bendros nuomonės neprieita ir susidomėjimas juo atslūgo.

Vis dėlto klausimas apie mašinos gebėjimą mąstyti įdomus ir svarbus ne tik kibernetikams, bandantiems sukurti „mąstančią mašiną“, bet ir filosofams, kurie nagrinėja žmogaus mąstymo kilmės klausimą.

I.6.d. Ar kompiuteris geba mąstyti? *Valteris Šulcas (Walter Schulz)*

Nuodugniau panagrinėję nuomones, ar kompiuteris geba mąstyti, galime išskirti tris jų grupes:

[Pirmojo] požiūrio būdingas bruožas yra tas, kad mąstymas traktuojamas kaip *objektyvus elgesys*, kurį galima tyrinėti apčiuopiamų padarinių požiūriu. Pirmiausia reikia nustatyti, kas iš tikrųjų yra tie apčiuopiami padariniai. Kitaip tariant, bendroji „mąstymo“ sąvoka turi būti išskaidyta į tokius reiškinius kaip kombinavimas, prisiminimas, mokymasis ir planavimas. Tik tada galima klausti, kokių mastu šiuos reiškinius galime aptikti kompiuterio sistemoje. Šis klausimas susijęs su techniniu klausimu apie mąstančių mašinų kūrimą. Pirmiausia čia kyla problema, kaip *aukštesniuosius mąstymo veiksmus* galima paversti į matematinius skaičiavimus ir tokiu būdu padaryti juos programuojamus kompiuterio. Sakoma, jog kuo geriau suprasime žmogaus mąstymo struktūrų mechanizmus, tuo didesnė galimybė jas *įdiegti* kompiuteryje. [...] Tad žmogaus mąstymas gretinamas su kompiuterio mąstymu vien padarinių požiūriu. [...]

Beje, turime neišleisti iš akių, kad toks požiūris neapėmia visos problemos. Kadangi čia remiamasi vien objektyviais padariniais, nuošalėję atsiduria *santykis su subjektu*. Tai reiškia, kad čia nekreipiama dėmesio į tą paprastą faktą, jog mašina mąsto ne pati savaime, - t. y. jos „mąstymo“ prielaida yra ne kas kita, kaip techninė konstrukcija. Čia lieka neatšizvelgta į konstruktorių ar programuotoją, nes nekreipiama dėmesio į tą faktą, jog kibernetinis procesas - tai dialektinis tarpininkavimo veiksmas, kurį *režisuoja* konstruktorius ar programuotojas ir kuris priklauso vien nuo jų. Taigi imama skyrium šio proceso *vidurinė grandis* - mašinos „mąstymas“ - ir ji traktuojama kaip tokia pat savarankiška kaip ir konstruktoriaus ar programuotojo mąstymas. Abu veiksmai subsumuojami bendrąja „mąstymo“ sąvoka, kurios struktūra nusižiūrima nuo žmogaus. Tad neatšizvelgiama ne tik į faktą, kad žmogus yra kibernetinio proceso pradžia ir pabaiga, bet ignoruojamas ir teiginys, jog kompiuteris plečia žmogaus žinojimą, - juk ir čia nurodoma į dialektinį žmogaus tarpininkavimą sau.

Objektyvaus sugretinimo sąlygota „santrumpa“ jokiu būdu nėra klaidinga. Vien apie įrankio tobulumą mąstančiam *technikui* ji turi gilią prasmę. Žmogaus veiklos ir galimos kompiuterio veiklos sugretinimai čia tiesiog neišvengiami. Tačiau kaip tik ši santrumpa reiškia, kad žmogaus, režisuojančio kibernetinį procesą, pranašumas lieka nuošalėj. [...]

Ir čia, norėdami pabrėžti esminį savimonės pranašumą, turime prisiminti tai, kad žmogus *naudoja* kompiuterį kaip įrankį. [...] Kaip save suvokiantis Aš, žmogus yra tas, kuris visą kibernetinį procesą sieja *su savimi* kaip būtent su tuo, kuriam kompiuteris tarpininkauja.¹

ii) Kuriuos mąstymo požymius tekste aptartų trijų pozicijų atstovai laiko esminiais? Kurios pozicijos šalininkai mano, kad kompiuteriai geba mąstyti, o kurios - ne? Kaip manote jūs? Pagrįskite savo požiūrį.

Kaip suprantate teiginius: „Paukščiai skrenda į pietus“, „Lėktuvas skrenda dešimties kilometrų aukštyje“, „Aš skrendu į Rio de Žaneirą“, „Sakoma, kad vaikai dažnai skraido sapnuose“, „Netverdamas džiaugsmu tiesiog skrendu“?

Remdamiesi skridimo pavyzdžiu, pabandykite paaiškinti, ką reiškia „analogijos schema“. Kuo panašus žmogaus ir kompiuterio mąstymas?

Pabandykite grafiškai pavaizduoti V. Šulco (*Schulz*) teiginį, kad žmogui būdingas „dialektinis tarpininkavimas sau“. Paaiškinkite tai remdamiesi „skridimo“ pavyzdžiu. Pateikite daugiau pavyzdžių.

Skaitykite medituoti skirtą tekstą.

I.6.e. Kaip žmogus tampa mašina? Čžuan Czė

Keliaudamas į šiaurę nuo Han upės, Czė-kunas pamatė darže triūsiantį senį. Tas lipo į šulinį, kėlė į viršų indą su vandeniu ir pylė vandenį į iškastus drėkinimo griovius. Senis dirbo be atvangos, bet darbo vaisiai buvo menki.

Czė-kunas jam tarė: „Yra įtaisas, su kurio pagalba galima per vieną dieną pripildyti šimtą griovių. Jėgos daug nereikia, užtat naudos nemažai. Ar nepraverstų ir tau toks įtaisas?“

¹ Schulz W. *Philosophie iri der veriinderten Welt*. Pfullingen: Neske, 1972, p. 222-225. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

Kao (*Kao*). *Kanzanas*. Kodėl šis žmogus negali tapti mašina?

Kanzanas atsiskyręs gyveno Tientai kalno oloje, virtuvės pagalbininkas jam atnešdavo iš vienuolyno maisto. Jie sėdėdavo, gėrėdavosi mėnuliu ir rašydavo eilėraščius. Kao nutapė Kanzaną, žiūrintį j mėnulį ir besidžiaugiantį - apimtą slapto džiaugsmo.

Daržininkas atsitiesė, pažvelgė į jį ir paklausė: „O kas tai per įtaisas?“

Czė-kunas tarė: „Paimk medinę kartį, tokią, kad vienas galas būtų sunkesnis, o kitas - lengvesnis. Ja galėsi semti vandenį taip, kad tas net kun-kuliuos. Šį įtaisą žmonės vadina svirtimi“.

Senio veidą nutvieskė paniekos šypsenėlė. Jis piktai nusijuokė ir tarė:

„Iš savo mokytojo esu girdėjęs tokius žodžius: 'Kas naudoja mašinas, tas viską daro kaip mašina; kas viską daro kaip mašina, to širdis tampa kaip mašina. Kieno širdis kaip mašina, tas jau neturi tyro paprastumo, o juk be tyro paprastumo niekas negali pasitikėti savo dvasia. O kai negali pasitikėti savo dvasia - tai jau visko pabaiga'. Aš ne todėl nesinaudoju tuo įtaisu, kad neišmanau apie jį, o tik todėl, kad man gėda tai daryti".¹

Kaip manote, kas **buvo** šis senis? Kodėl jis taip pasakė?

Žmogus, kurdamas ir gamindamas mašinas, siekia sau naudos. Mašinos turi palengvinti gyvenimą, pagelbėti dirbti. Tačiau ar visuomet žmogui pavyksta pasiekti šį tikslą? Ar neatsitinka priešingai?

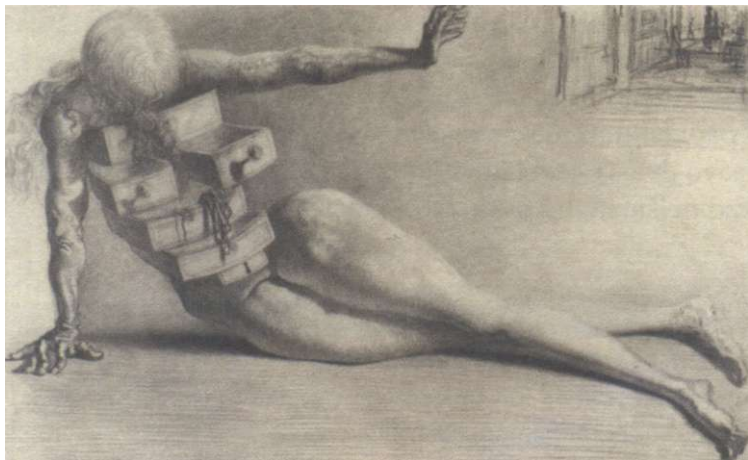
Toliau pateikiamas tekstas bando atsakyti į šiuos klausimus. Vokiečių poetas K. Brentanas (*Brentano*) pasakoja seną legendą apie dirbtinį žmogų, kuris pražudė savo kūrėją.

1.6.f. Meistras ir Golemas. Klemensas Brentanas (*Clemens Brentano*)

Golemai - tai pagal žmogaus pavidalą iš molio sukurtos figūros. Ištarus stebuklingą galią turinčią kabalistinę formulę „šemaforas" ir ant kaktos užrašius žodį „anmanth" (tiesa), jos atgyja ir tampa išoriškai panašios į tą būtybę, kurią atvaizduoja. Tačiau burtininkui jie labai pavojingi, nes taip greitai auga, kad netrukus tampa galingesni už savo kūrėją. Sykiu tik jų pavidalas grėsmingas, bet vidus tuščias. Kol golemą lipdantis meistras pasiekia jo kaktą, jam nesunku savo kūrinį sunaikinti, mat tereikia nuo kaktos nutrinti žodžio „anmanth" pirmąjį skiemenį „an", ir tuomet lieka vien skienu „manth", kuris reiškia „mirtis". Tada jie vėl virsta moliu.

Bet jeigu tik meistras pražiopso šį momentą, ta vien pavidalą turinti pamėklė išauga ir tampa galingesnė už savo kūrėją. Tada ji virsta jo valdovu. Viena rabinų istorija pasakoja tokį nutikimą. Kartą senas mokslingas rabis sukūrė tokį golemą ir pražiopsojo momentą, kai dar galėjo jį sunaikinti. Todėl golemas pats ėmė jį valdyti, visaip kamuoti ir pagrasė net namo stogą (mat išaugo labai didelis) nukelti. Tada burtininkas sumanė klasą. Jis golemui liepė nuauti jam batus. Kai tik golemas pasilenkė, burtininkas kuo greičiausiai nutrynė jam nuo kaktos žodį „anmanth". Tačiau, deja,

¹ МаАМБНН В. В. *НхуаR-Лј3би*. М., 1985, р. 134. Iš rusų kalbos vertė T. Sodeika.

Ispanų kilmės dailininko S. **Dali** (*Dali*) paveikslas *Antropomorfinis rašomasis stalas* Ką mato žmogus žvelgdamas į pravirus stalčius?

golemas buvo taip pasilenkęs, kad staiga virtęs moliu visu svoriu užgriuvo vargšą rabj ir šis žuvo po sutrupėjusio molio krūva.

Si stebuklinė pasaka - tik vaizduotės kūrinys, bet ji turi pagrindą. Juk visas netikras išoriškas menas galiausiai pražudo savo kūrėją. Pavyzdžių galime rasti visais laikais.¹

J

Kas yra golemas tiesiogine ir perkeltine prasme?

Ką autorius nori pasakyti žodžiais: „vien pavidalą turinti pamėklė išauga ir tampa galingesnė už savo kūrėją“?

Ką reiškia autoriaus išvada: „Ši stebuklinė pasaka - tik vaizduotės kūrinys, bet ji turi pagrindą“?

Mitai bando paaiškinti žmogaus gyvenimą. Ką apie žmogų sako ši - golemo - istorija?

Kokių panašių istorijų dar žinote?

Brentanas (*Brentano*) teigia: „Juk visas netikras išoriškas menas galiausiai pražudo savo kūrėją. Pavyzdžių galime rasti visais laikais“. Ar tai galioja ir mūsų laikais?

¹ Brentano C. *Werke*. Bd. 4. München: Deutsche Taschenbuch-Vlg., 1971, p. 119. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

Pateikiamas tekstas - tai užsienyje gyvenančio lietuvių filosofo Vinco Vyčino samprotavimai apie technikos vaidmenį šių laikų pasaulyje.

I.6.g. Ar žmogus yra Viešpats ar vergas? *Vincas Vyčinas*

Kur eina technika, pergalingai besivystydama vis pirmyn? Ir kur ji veda žmogų? Prie ko artėja visos realybės suvirškinimas ta prasme, kad visur belieka tik tiekiniai?

Kai viskas bus suvirškinta, viskas tada taps susumuota mygtukų lentoje. Spaudant juos, tiekiniai bus įvairingai ir gal tiksliai tiekiami. Laikinės, nedomestikuotos¹ realybės nebeliks. Svarbiausia gal yra tai, kad ir žmonės bus ištiekti įvairiausiai tiekimais, nepaliekant žmogaus kaip žmogaus - žmogaus savo žmogiškoje laisvėje.

Kaip atrodys tada žmogaus gyvenimo kelias? Gimęs vaikas tada bus metamas ant elektroninių kompiuterinių svarstyklių. Šios svarstyklės nustatys vaike slypinčias vertybes, užregistruodamos jame besirandančias galimybes būti tiekimais. Kai visi vaike glūdį savumai bus taip suregistruoti, jam automatiškai bus paskirta lavinimosi programa. Mašina nustatys vaiko vystymosi kelią, kurį išėjęs vaikas bus paruoštas būti tinkamas įtilpti į grupę ar uniją kitų tokių kaip jis. Visi žmonės automatiškai, kaip sijojančio ir skirstančio grūdus arpo, bus surikiuoti į jiems nustatytą, juos atitinkantį gyvenimo kelią. Technika kaip Tiekmė tada bus ne kas kitas, kaip absoliutus viską valdąs ir tvarkąs robotas. Kaip bičių koriai, realybė bus surikiuota bei suorganizuota į didesnius vienetus, o šieji į daugybę celių. Kai daiktas ar asmuo, funkcionuojąs kaip viena iš tų celių, susidėvės, jis automatiškai bus pakeistas kita tolygia, jau eilės laukiančia, nauja cele. Susidėvėjusį „specialistą“ pakeis naujas tolygus tiekiny (specialistas). [...]

Kai viskas bus visiems prieinama, tai yra, kai viskas bus suvirškinta ir patiekta tiekimais, [...] tada neišvengiamai iškils klausimai: Kas iš viso to? Kur link veda šis beprotiško tempo žengimas pirmyn nenuėinant niekur? Kokia gi yra žmogaus gyvenimo prasmė? Ar šitai yra žmogaus taip brangiama laisvė - funkcionuoti kaip ratelis laikrodyje ar kaip ląstelė organizme? Ar žmogus yra viešpats ar vergas? Kai visą realybę tvarką laidai bus suvesti į vieną centrinę, į metalinį superkompiuterį, be širdies ir be klai-

¹ neprijaukintos.

dos, laisva žmogaus mintis, kūrybinga jo dvasia bus eliminuota, suvedant ją kaip vieną iš „Centrinės“ tiekinių. Tada bus aišku, kad ne žmogus valdo techniką, bet technika žmogų.¹

V. Vyčinas kelia klausimus: „Kur link veda šis beprotiško tempo žengimas pirmyn nenuėinant niekur? Kokia gi yra žmogaus gyvenimo prasmė? Ar šitai yra žmogaus taip branginama laisvė - funkcionuoti kaip ratelis laikrodyje ar kaip ląstelė organizme? Ar žmogus yra viešpats ar vergas?“ Ar tikrai tokių klausimų iškilis ateity?

Ar V. Vyčino išdėstytas požiūris į techniką sutampa su pasakojimo apie golemą autoriaus požiūriu?

Gal mašina nekelia žmogui jokios grėsmės? Kokius mašinos ir žmogaus santykių aspektus išvelgia A. de Sent Egziuperi (*Exupéry*)?

I.6.h. Mašina - tik priemonė. *Antuanas de Sent Egziuperi* (.*Antoine de Saint-Exupéry*)

Man atrodo, daugelis iš tų, kur nuogaštuoja dėl mūsų techninės pažangos, neatskiria tikslo nuo priemonės. Žinoma, kas kovoja vien rūpindamasis materialinėmis gėrybėmis, tas nedagos derliaus, dėl kurio vertėtų gyventi. Bet mašina nėra tikslas. Lėktuvas nėra tikslas: jis yra tik padargas. Toks pat padargas kaip plūgas.

Pažiūra, kad mašina gadinanti žmogų, atsirado tik dėl to, kad mes nematome savo laikų iš didesnio atstumo ir todėl nepajėgiame teisingai vertinti savo laikų naujovių, taip ūmai įvykusių. Ką reiškia vienas technikos šimtmetis, kai žmogaus istorija jau trunka du šimtus tūkstančių metų? Juk mes dar vos tikta kuriamės kasyklų ir elektros stočių peizaže. Juk mes vos tikta pradėdami gyventi name, kurio dar net nespėjome baigti statyti. [...]

Be abejo, mūsų namai darysis vis tinkamesni žmogui gyventi. Taip pat ir mašina, kuo ji bus tobulesnė, tuo labiau prisitaikys savo vaidmeniui. Atrodo, kad visos žmogaus techninės pastangos, visi skaičiavimai,

¹ Vyčinas V. *Žmogus ir technika II Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos metraštinis* / Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija (red. A. Liuima, S. J.). Roma, 1985, t. VI, p. 380-381.

Belgų dailininko **P. Delvo** (*Delvaux*) paveiksle *Mélynas traukinys* matome merginas ir traukinį. Ar iš tiesų merginos laukia traukinio?

visos jo nemigo naktys prie brėžinių turi tik vieną regimą tikslą - formos paprastumą, tarytum reikėjo daugelio žmonių kartų patirties išgryninti pamažu kolonos, laivo ar lėktuvo linijai, kad ji atgautų paprastą peties ar krūtinės linijos grynumą. Atrodo, kad inžinierių, braižytojų, skaičiuotojų darbas studijų biuruose - tiktai poliruoti, gludinti, čia sujungimą palengvinti, ten sparną subalansuoti tiek, jog net nebūtų žymu, kad čia esama sujungimo, nebematytumei, kad čia yra sparnas, prikabinatas prie lėktuvo kūno, bet matytumei vien tobulai išvystytą formą, išvadotą galų gale iš medžiagos gaivalo, tam tikrą savaimingą ansamblį, paslaptinai sujungtą vienovėn, tokios pat kokybės kaip poema. Atrodo, kad tobulumas pasiekiamas ne tada, kai jau nebėra ko bepridėti, bet tada, kai jau nebėra ko bepašalinti. Savo evoliucijos viršūnėje mašina liaujasi buvusi mašina.

Taigi išmonė tada yra tobula, kai pradedame nebematyti, kad tai yra išmonė. Ir kaip bet kuris padargas ilgaiui praranda mechanikos ypatybes ir atitenka mums nusiglundinęs ir paprastas it pajūrio akmenėlis, taip ir mašina: kuo daugiau ji yra naudojama, tuo labiau pamiršti, kad ji mašina.

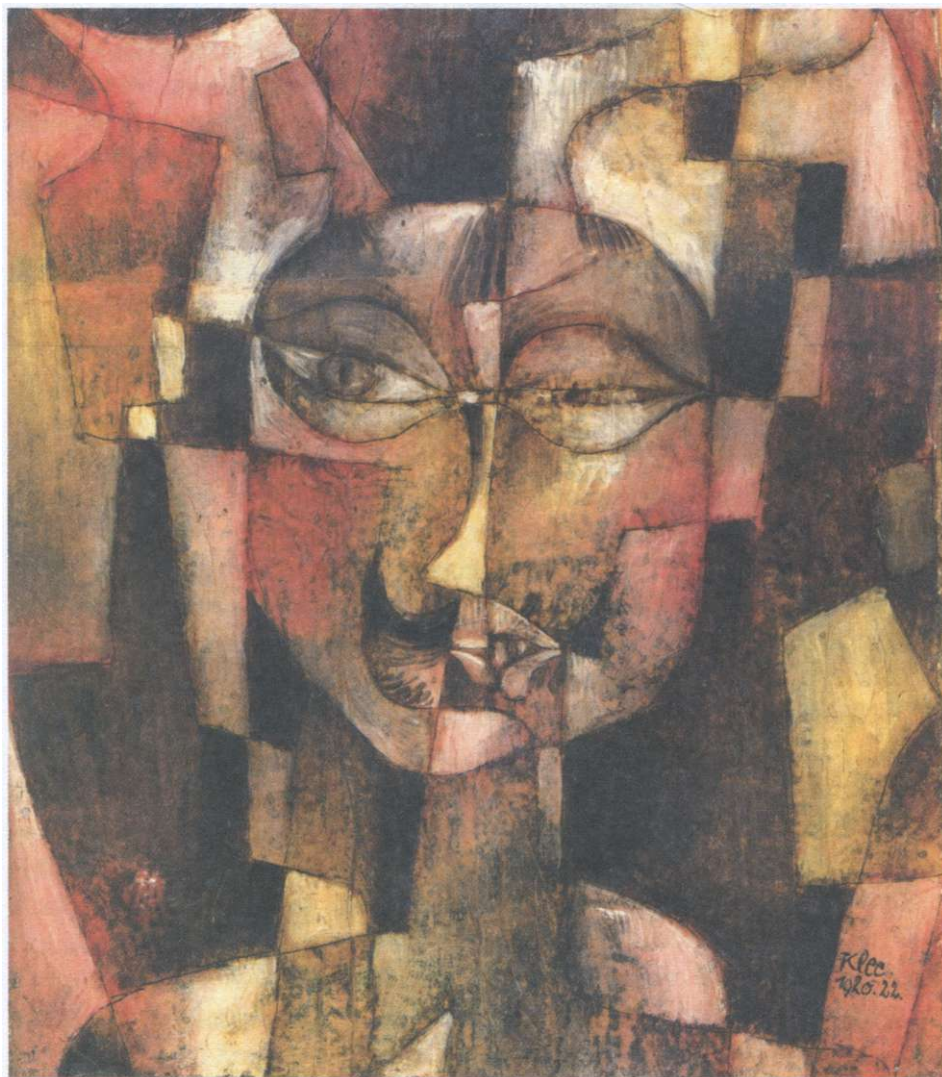
Kadaise ji atrodė mums sudėtingas fabrikas. O dabar net užmirštame, kad motoras sukasi. Jis atitinka pagaliau savo paskirtį: motoras sukasi, kaip mūsų širdis - plaka, ir mes nė dėmesio nekreipiame, kad ji plaka. Padargas nebedomina mūsų. Už jo ir per jį mes vėl atrandame senąją prigimtį - sodininko, jūreivio, poeto.

Lakūnas, pakilęs skristi, sueina į kontaktą su vandeniu, su oru. Kada motorai įjungti, hidroplanas rėžia vagą jūros paviršiumi, jo korpusas, į bangas atsidauždamas, gaudžia kaip gongas, ir žmogus gali spręsti apie jo darbą iš savo paties kūno virpėjimo. Jis jaučia savo lėktuvą, kaip sekundė po sekundės, įgaudamas greičio, kaupia jėgas. Jis jaučia, kaip toje penkiolikoje tonų medžiagos bręsta galia, kuri leis jam pakilti skristi. Lakūnas spaudžia rankom vairą ir pamažu ima tą galią it kokią dovaną. Imant šią dovaną, metaliniai valdymo organai tampa pasiuntiniais, vykdančiais jo galią. Kai jėgos visiškai pribręsta, lakūnas lengvutėliu judesiu, it gėlę skindamas, pakelia lėktuvą nuo vandens ir įtvirtina jį ore.¹

Kodėl išmonė tobula tik tokia, kai jau neatskiriame, kad tai tėra išmonė?

¹ Egziuperi A. *Žemė žmonių planeta*. K.: Šviesa, 1985, p. 96-98. Iš prancūzų kalbos vertė V. Drazdauskas.

1.7. ŽMOGUS IR PRASMĒ

Kodēl **P. Klē (Klee)** paveiksle *Galva su vokiškais ūsais* žmogus ir jī supantis pasaulis padalyti j tiek daug daleliū?

Kuo gyvenimo prasmės klausimas skiriasi nuo kitų žmogui kylančių klausimų? Keldamas praktinius klausimus žmogus veikia, racionaliai siekia tikslo. Tarkime, klausimas „Kaip nuvažiuoti į Paryžių?“ nėra klausimas apie gyvenimo prasmę. Jį keliant mąstoma apie praktines šio sumanymo galimybes. Jei pasiseka - sumanymą įgyvendiname. Klausimas „Paryžius - Prancūzijos ar Kanados sostinė?“ yra pažintinis. Šiuo klausimu ieškome informacijos - tikslių duomenų, pagrindžiančių faktą. Į jį galima atsakyti pasitelkus vadovėlius, enciklopedijas. Galima paklausti geografijos mokytojo. Tačiau klausimas „Kas pasikeis mano gyvenime, jei aš nuvažiuosiu į Paryžių?“ nėra pažintinis. Čia klausiama apie poelgio paminę prasmę. O plačiau - ir apie gyvenimo prasmę, į jį negali atsakyti nei enciklopedijos, nei geografijos mokytojas. Ar apskritai žmogui prasminga kur nors vykti? Seneka rašė, kad kelionės-tuščias blaškymasis. Kad ir kur važiuotum, nuo savęs nepabėgsi. M. Montenis (*Montaigne*), priešingai, keliones vertino kaip progą naujais įspūdžiais lavinti protą. Bet kai A. Kamiu (*Camus*) romano *Svetimas* veikėjui Merso viršininkas pasiūlė nuvykti į Paryžių, jis atsisakė. Kodėl? Todėl, kad jau seniai supratęs, jog gyvenimas visur vienodas. Ir kad viskas neturi prasmės. Ką ir kodėl žmogus gyvendamas veikia? Kas įprasmina jo buvimą? Ar apskritai žmogaus gyvenimas turi vieną tikslą, ar jis - tik paskirų nuotrupų virtinė? Jei žmogaus gyvenimas turi tikslą ir prasmę - kokie jie? Koks jūsų gyvenimo tikslas?

O jeigu jis - tik paskirų fragmentų virtinė? Kas juos sieja? Ar būtinai, kad juos kas sietų? Ar apskritai tikslinga kelti egzistencinius klausimus?

Gyvenimo prasmės klausimai kyla iš egzistencinio nerimo. Tačiau ar jie mažina jį, ar vis dėlto didina? Gal verčiau turime veikti ir kurti praktinius projektus, o ne mąstyti apie galutinius tikslus. Bet ar įmanoma juos pamiršti? Kaip išmokti gyventi akimirka - čia ir dabar?

Ar žmogui gali padėti atsakyti į gyvenimo prasmės klausimus gamta?

I.7.a. Gamtos dviprasmybė. *Blezas Paskalis (Blaise Pascal)*

Štai ką aš matau ir kas mane trikdo. Žvalgausi į visas puses ir matau vien tamsą. Gamta neteikia nieko, kas neduotų pagrindo abejonėms ir nerimui. Jei nematyčiau joje nieko, kas bylotų apie dievybę, apsispręščiau ją

neigti; jei visur matyčiau Kūrėjo ženklus, rasčiau atilsį tikėjime. Tačiau matydamas per daug, kad neigčiau, ir per mažai, kad įsitikinčiau, esu apgailėtinoje būklėje. Šimtus kartų troškau, kad, jei gamta remiasi Dievu, ji tai nedviprasmiškai parodytų, o jei ženklai, kuriuos ji duoda, yra apgaulingi, ji juos visai pašalintų, sakytų viską arba nieko, kad žinočiau, kurios pusės turiu laikytis. O dabar aš nežinau, kas esu ir ką turiu daryti, nežinau nei savo padėties, nei savo pareigos. Visa širdimi trokštu žinoti, kur yra tikrasis gėris, kad juo sekčiau. Dėl amžinybės aš pasirengęs viskam.

Pavydžiu tiems, kuriuos matau tikint, bet gyvenant taip nerūpestingai ir taip prastai naudojantis dovana, kuria, man rodos, aš visai kitaip naudočiausi.¹

Žmogui lyginant save su visata dažnai kyla ne prasmės, o beprasmybės jausmas. Kodėl?

Gal prasmės stoka - žmogaus vidinio netobulumo ir nerangumo rodiklis?

I.7.b. Kančia ir nuobodulys. Artūras Šopenhaueris (Arthur Schopenhauer)

Kiekvienoje pakopoje, apšviestoje pažinimo, valia reiškiasi kaip individas. Begalinėje erdvėje ir begaliniame laike žmogiškasis individas jaučiasi esąs baigtinė, vadinasi, erdvės ir laiko atžvilgiu niekinga būtybė, įmesta į juos. Dėl jų beribiškumo individas savo būtimi visada yra santykinis, ir niekada nėra absoliutus *kada* ir *kur*, nes jo vieta ir jo trukmė yra begalybės ir beribiškumo baigtinės dalys. Jo tikroji egzistencija esti tik dabartyje, kurios nesulaikomas bėgsmas į praeitį yra nuolatinis perėjimas į mirtį, nuolatinis mirimas. Juk prabėgęs žmogaus gyvenimas, išskyrus kai kuriuos jo padarinius dabarčiai ir žmogaus valios pėdsakus, yra visiškai baigtas, miręs, ir jo jau nebėra. Štai kodėl proto požiūriu žmogui nėra jokio skirtumo, koks buvo praeities turinys - kančios ar malonumai. O dabartis jo rankose nuolat virsta praeitimi; ateitis visai netikra ir visada trumpalaikė. Tad jo egzistavimas, net traktuojamas tik iš formaliosios pusės, yra nuolatinis dabarties kritimas į mirusią praeitį, nuolatinis merdėjimas. O jei į žmogų pažvelgsime iš fizinės pusės, tai akivaizdu, kad

¹ Paskalis B. *Mintys // Filosofijos istorijos chrestomatija. Renesansas* / sudarė B. Genzelis. V.: Mintis, 1986, t. II, p. 354. Vertė A. Sverdiolas.

E. Munkas (*Munch*). *Susinervinus*. *Autoportretas*. Dailininkas nervinasi. Kodėl?

panašiai kaip mūsų ėjimas yra tik nuolat sulaikomas kritimas, taip ir mūsų kūno gyvenimas yra tik nuolat sulaikomas mirimas, vis iš naujo atidedama mirtis. Pagaliau ir mūsų dvasios veikla yra nuolat atstumiamas nuobodulys. Kiekvienas kvėptelėjimas atstumia nuolat besiantinančią mirtį, su kuria tokiu būdu mes grumiamės kiekvieną sekundę, o per didesnius laiko tarpus su ja mes kovojame kiekvienu pavalgymu, kiekvienu miegojimu, kiekvienu sušilimu ir t. t. Galiausiai mirtis turi nugalėti, nes mes jai priklausome nuo pat gimimo, o ji tik laikinai žaidžia su savo grobiu, kol jo nepraryja. O iki to laiko didelėmis pastangomis ir spaudžiami daugybės rūpesčių tęsiame savąjį gyvenimą, kiek tai įmanoma, panašiai kaip kiek

įmanoma ilgiau pučiamas kuo didesnis muilo burbulas, nors gerai žinoma, kad jis sprogs.

Jei jau nesąmoningoje gamtoje mes matėme, kad jos vidinė esmė yra nuolatinis siekimas be tikslo ir pertrūkio, žvelgdami į gyvūnus ir žmones, tai matome dar aiškiau. Valiوتي ir siekti yra visa jų esmė, visai panaši į nenumaldomą troškulį. O bet kokio valiojimo pagrindas yra stoka, trūkumas, vadinasi, skausmas, kuriam žmonės ir gyvūnai pavaldūs jau iš pat pradžių ir dėl savo prigimties. Jeigu žmogus neturi valiojimo objektų, - kadangi juos tuojau pat iš jo atima pernelyg lengvas troškimų patenkimas, - jį užvaldo baisinga tuštuma ir nuobodulys: t. y. jo esmė ir pati jo egzistencija jam tampa nepakeliama našta. Taigi jo gyvenimas svyruoja panašiai kaip švytuoklė, pirmyn ir atgal, tarp kančios ir nuobodulio, kurie faktiškai yra galutiniai gyvenimo elementai. Tai buvo labai savotiškai išreikšta, tariant, kad po to, kai visas kančias ir vargus žmogus perkėlė į pragarą, dangui nebuvo palikta nieko, išskyrus nuobodulį.¹

Kodėl žmogaus egzistavimas, teigia Šopenhaueris (*Schopenhauer*), yra nuolatinis merdėjimas? Ar veikiame tik todėl, kad atstumtume nuobodulį? Kaip būtų galima išsiveržti iš svyravimo tarp kančios ir nuobodulio?

Kur esti žmogus? Kur jo vieta? Kaip jis ją aptinka?

1.7.c. Buvimas esinių tirštumoje. *Martinas Heidegeris* (*Martin Heidegger*)

Kaip tikra tai, kad mes niekada negalime absoliučiai suvokti esinių visumos pačios savaime, taip neabejotina, kad mes vis dėlto suvokiame stovį kažkaip atsiveriančios esinių visumos tirštumoje. Galų gale egzistuoja esminis skirtumas tarp esinių pačių savaime visumos suvokimo ir savijautos, kad esi esinių visumos viduje. Pirmasis dalykas neįmanomas iš principo. Antrasis nuolat vyksta mūsų būtyje. Žinoma, egzistuoja regimybė, kad kaip tik kasdienėje gyvensenoje mes pririšti prie vieno ar kito esinio, tarsi būtume pasinėrę į vieną ar kitą esinių sritį. Kad ir kokia atrodytų suskaldyta kasdienybė, ji visada, nors ir blyškiai, esinį įstato į „visumos“ vienybę. Net tada ir kaip tik tada, kai mes nesame tiesiogiai užsiėmę daiktais ir savimi, ši „visuma“ mus ir užgriūva. Pvz., tikrai nuobodžiaujant. Ji dar toli, kai

¹ Schopenhauer A. *Pasaulis kaip valia ir vaizdinys*. V.: Pradai, 1995, p. 433-434. Iš vokiečių kalbos vertė A. Šliogeris.

mums galų gale nusibosta ši knyga ar koks spektaklis, anas užsiėmimas ar ta pramoga. Ji išiveržia, kai „nuobodu“ apskritai. Gilus nuobodulys, plūduriuojantis būties gelmėse tarsi tamsi nebyli migla, visus daiktus, žmones, o kartu su jais ir save sutelkia į kažkokį keistą abejingumą. Šitoks nuobodulys atveria esinių visumą.

Kita tokios atverties galimybė glūdi džiaugsme, kurį sukelia mylimo žmogaus - ne abstraktaus asmens - būties artumas.

Tokia nuotaika, kai „jautiesi“ taip ir taip, mums, tos nuotaikos apimtiems, leidžia pasijusti esantiems esinių visumoje. Per nuotaiką pasireiškianti savijauta ne tik savotiškai atskleidžia esinių visumą; šis atskleidimas kartu yra - neturėdamas nieko bendro su tuo, kas mums tik atsitinka, - mūsų čia-būties pamatinis įvykis.

Tai, ką mes apskritai vadiname „jausmais“, nėra nei paviršutiniškas šalutinis mūsų mąstymo ir valios aktų priedas, nei gryna priežastinė jų paskata, nei šiaip kokia mummyse atsirandanti būseną.

Bet kaip tik tada, kai nuotaikos taip mus pastato prieš esinių visumą, jos paslepia nuo mūsų Nieką, kurio mes ieškome. Dabar mes dar mažiau būsime įsitikinę, kad nuotaikos horizonte atsiveriančių esinių neigimas pastato mus prieš Nieką. Šis dalykas galėtų atsitikti pakankamai pirmapradiškai tik pasidavus tokiai nuotaikai, kuri pačia savo atveriamą prasme atskleidžia Nieką.

Ar žmogaus būtyje atsiranda toks nusiteikimas, kuriam pasidavęs jis yra pastatomas prieš patį Nieką?

Taip gali įvykti ir iš tikrųjų įvyksta - nors ir gana retai - tik akimirkomis, pamatinėje baimės (*Angst*) nuotaikoje. [...]

Mes sakome, kad baimėje „kažkam yra baisu“. Ką reiškia „yra“ ir „kažkam“? Mes negalime pasakyti, kodėl kažkam baisu. Kažkam taip yra apskritai. Visi daiktai ir mes patys paskęstame kažkokiame abejingume¹. Tačiau tai nereiškia, kad daiktai išnyksta; nutoldami jie į mus atsisuka. Šitoks esinių visumos nutolimas, mus užgriūvantis baimėje, neduoda mums ramybės. Nebelieka jokios atramos. Taip išslystant esiniams, lieka tik šitas mus pagaunantis „joks“.

Baimė atveria nieką.

Mes „pakimbame“ baimėje.²

Pagalvokite ir pasakykite, kuo skiriasi nuobodulio interpretacija Heideggerio (*Heidegger*) ir Šopenhauerio (*Schopenhauer*) tekstuose.

¹ M. Heideggerio marginalija (lot. *marginalis* - paraštinis, pastaba parašėte): „Esinyš nieko daugiau mums nepasako“.

² Heideggeris M. *Kas yra metafizika II* Heideggeris M. *Rinktiniai raštai*. V.: Mintis, 1992, p. 117-119. Iš vokiečių kalbos vertė A. Šliogeris.

Ar žmogus geba atsakyti sau į klausimą, kodėl gimė? Ar jis turi teisintis pasauliui, kad apskritai gyvena? Iš kur atėjome ir kur link keliaujame? Ar turime kelionės bilietą?

I.7.d. Keleivis be bilieto. *Žanas Polis Sartras (Jean-Paul Sartre)*

Visų dievinamas ir niekam nereikalingas, aš likau nuošaly ir, būdamas septynerių metų, nebeturėjau prie ko glaustis, išskyrus save patį, tiktai manęs dar nebuvo - buvo tušti veidrodiniai rūmai, kuriuose atsispindėjo gyvenimą pradedančio šimtmečio nuobodulys. Aš gimiau todėl, kad man labai reikėjo savęs; ligi tol aš tebuvo patyręs vien tuščius saloninio šunelio džiaugsmus; įstumtas į puikybę, tapau išpuikėliu. Kadangi niekas *rimtai* manęs nepasigesdavo, užsibrėžiau tapti reikalingas visam pasauliui. Ar gali būti kas didingiau? Ar gali būti kas kvailiau? Teisybę pasakius, aš neturėjau pasirinkimo. Keliaudamas slapčia, užsnūdau ant suolo ir prabudau, kontrolieriaus purtomas: „Jūsų bilietas!“ Turėjau prisipažinti, jog neturiu. Neturėjau nė pinigų bilietui nusipirkti. Iš pradžių ėmiau teisintis: asmens dokumentus pamiršau namie, stotyje nežinia kaip prasmukau pro palydovą, tačiau pripažinau, jog į traukinį patekau neteisėtai. Nė nemanydamas neigti kontrolieriaus teisių, aš garsiausiai reiškiau pagarbą jo pareigoms ir iš anksto sutikau paklusti jo nuosprendžiui. Iš tokio kraštutinio pažeminimo aš teradau vieną išeitį - apversti padėtį aukštyn kojomis: ėmiau aiškinti keliaujant į Dižoną svarbiais ir slaptais reikalais, liečiančiais Prancūziją ir galbūt visą žmoniją. Šitaip žiūrint į dalyką, visame traukiny nebūtų atsiradę žmogaus, turinčio didesnę teisę užimti jame vietą. Savaiame suprantama, kalba eina apie aukštesnę teisę, prieštaraujančią bendrai tvarkai, tačiau, jei kontrolierius išlaipintų mane iš traukinio, kiltų rimtos komplikacijos, už kurias jis pats turėtų ir atsakyti; maldavau jį pagalvoti: argi protinga visą žmonių giminę stumti į chaosą tam, kad būtų išlaikyta tvarka traukinyje? Tokia yra puikybė: vargšams ji - apsigynimo priemonė. Tik su bilietais važiuoją keleiviai turi teisę būti kuklūs. Aš taip ir nesupratau, ar laimėjau, ar ne: kontrolierius tylėjo; ėmiau vėl aiškinti: buvau tikras, jog, kol kalbėsiu, manęs neišlaipins. Taip mes ir keliavome toliau - vienas neprasižiodamas, kitas neužsičiaupdamas, o traukinys mus nešė Dižono link. Traukinys, kontrolierius ir prasižengėlis buvau aš pats. Aš buvau taip pat ir ketvirtasis personažas - organizatorius, kurio vienintelis troškimas buvo apmulkinti patį save, nors valandėlę pamiršti, kad visa tai - jo paties darbas. [...]

Kad pasijusčiau reikalingas, manęs turėjo kas nors pasigesti. Kurį laiką

A. Sutkus. *Ž. P. Sartras (Sartre) Nidos kopose.* „Aš vėl tapau tuo pačiu keleiviu be bilieto“.

tokią iliuziją man puoselėjo šeima, nuolat kartodama, jog aš - dangaus dovana, jog buvau labai laukiamas, jog be manęs nei senelis, nei motina negalėtų gyventi; dabar aš tuo nebetikėjau, tačiau širdyje išliko jausmas, kad žmogus gimsti niekam nereikalingas, nebent būtum atėjęs į pasaulį specialiai tam, kad patenkintum kažkieno troškimą. Tuo metu aš buvau toks išdidęs ir toks vienišas, jog troškau arba numirti, arba būti reikalingas visam pasauliui. [...]

Nuo to laiko aš pasikeičiau. Vėliau papasakosiu, kokios rūgštys suėdė mane deformavusį permatomą kiautą, kada ir kaip susipažinau su prievara, suvokiau savo negražumą, - jis ilgą laiką buvo mano negatyvinis principas, tos negesintos kalkės, kuriose ištirpo nuostabūs kūdikis, - kokios priežastys privertė mane sistemingai mąstyti, prieštaraujant pačiam sau, ir prieštaraujant iki tiek, kad juo didesnę nepasitenkinimą man kėlė mano idėja, juo akivaizdesnis man buvo jos teisingumas. Praeities iliuzija subyrėjo į šipulius; kančia, išganymas, nemirtingumas - viskas sužlugo, mano suręstas pastatas virto griuvėsiais, šventąją dvasią aptikau rūsyje ir išvijau; ateizmas - žiaurus ir didelės ištvermės reikalaujan-

tis užmojis; man rodos, aš jį atvedžiau ligi galo. Žiūriu į viską blaiviai, nebeturiu iliuzijų, žinau savo tikruosius uždavinius, tikriausiai esu vertas premijos už pilietiškumą; maždaug jau dešimt metų esu žmogus, kuris, atsigavęs po ilgos, karčios ir drauge saldžios beprotybės, negali atsitokėti, negali be šypsenos prisiminti savo senų klaidų ir nežino, ką daryti su savo gyvenimu. Aš vėl tapau tuo pačiu keleiviu be bilieto, kaip septintaisiais savo amžiaus metais: kontrolierius įėjo į mano kupė, žiūri į mane, nors ir ne taip rūsčiai kaip anuomet: iš tikrųjų jis tenori vėl išeiti, leisti man ramiai keliauti toliau; reikia tiktai, kad aš kiek įtikinamiau pasiteisinčiau, nesvarbu kaip - jam bus gerai. Deja, pasiteisinimo aš nerandu jokio, o be to, ir ieškoti nenoriu: taip mes ir važiuosime dviese, baisiai nejaukiai jausdamiesi, ligi pat Dižono, kur - aš puikiai žinau - manęs niekas nelaukia.¹

Ar suvokti savo gyvenimo prasmę sunku tik septynerių metų berniukui, ar apskritai kiekvienam žmogui tai neišsprendžiamas uždavinys? Kodėl?

Kodėl žmogaus protas nepajėgia atsakyti į svarbiausius būties klausimus?

I.7.e. Pasaulio tankumas. *Alberas Kamiu (Albert Camus)*

Netgi pačiuose sudėtingiausiuose mąstymo veiksmuose didžiausias proto noras sutampa su nesąmoningu žmogaus jausmu prieš paties žmogaus pasaulį: norima viską pajungti sau, pažinti, trokštama aiškumo. Žmogui suprasti pasaulį - vadinasi, jį aiškinti žmogišku masteliu, pažymėti jį savo antspaudu. Katino pasaulis nebus skruzdėlyno pasaulis. Sena tiesa - „Bet kokia mintis yra antropomorfiška“ - kitos prasmės neturi. Taip ir su protu, trokštančiu suprasti realybę: jis bus patenkintas tik tada, kai tą realybę suves į savo minties rėmus. Žmogui pakaktų, jei įsimintų, kad, panašiai kaip ir jis, pasaulis gali mylėti ir kęsti. Jei minčiai pavyktų besikeičiančiuose reiškinių atspindžiuose atrasti pastovius santykius, kurie būtų paprastai išreikšti, o kartu, jei minčiai pavyktų pačiai save paprastai išreikšti - vienu principu, - tada galima būtų kalbėti apie tokią proto laimę, prieš kurią nublanktų palaimintųjų pasaulio mitas. Vieningumo ilgesys, absoliuto troškimas rodo žmogiškosios dramos pagrindinę kryp-

¹ Sartras Ž. P. *Žodžiai*. V.: Vaga, 1966, p. 102-103,151-152,232-233. Vertė A. Merkytė.

tį. Tačiau šitas ilgesys dar nereiškia, kad jis turėtų būti kuo skubiau numalšintas. Jeigu pavyktų nugalėti tą prarają, kuri norus padarytų turimu lobiu, mums tektų su Parmenidu¹ teigti Vieno (kad ir koks jis būtų) realumą, tektų pakliūti į juokingą proto prieštaravimą, kai protas teigia visišką vienumą ir savo teigimu įrodo jo paties skirtingumą nuo to, apie ką kalba, ir nevienodumą to, ką teigia ir kas yra pats. Sis antras ratas užtemdo visas mūsų viltis.

Tai akivaizdūs dalykai. Aš dar sykį pakartosiu, kad jie patys nėra įdomūs, įdomios yra iš jų kylančios išvados. Aš žinau dar vieną akivaizdų dalyką: *žmogus yra mirtingas*. Vis dėlto galima išskaičiuoti protus, kurie iš to paties padarė kraštutines išvadas. Šios esė rėmuose nuolatinį neatitikimą tarp to, ką mes įsivaizduojame žiną, ir to, ką mes iš tiesų žinome, reikėtų laikyti nenutrūkstama referencija², taip pat referencija tarp praktinio susitarimo ir slepiamo nežinojimo, dėl ko mes gyvename pilni tokių idejų, nuo kurių turėtų būti apverstas aukštyn kojomis visas mūsų gyvenimas, jei tik tas idėjas iš tiesų išbandytume. Proto painiuose prieštaravimuose ryškiau pamatysime nesutarimą, kuris skiria mus nuo mūsų susikurtojo pasaulio. Kai tik protas nutilsta savo nejudančiame vilčių pasaulyje, viskas atsispindi ir susigrupuoja ilgesio³ vienybėje. Tačiau nuo pirmo judesio šis pasaulis sprogs ir sugriūva: sąmonei „pasiperša“ daugybė raibuliuojančių skeveldrų. Beviltiliška iš jų kada nors atstatyti mums suprantamą lygų paviršių, kuris patenkintų mūsų norą. Ištiesi ieškojimų amžiai, didžiulis mąstytojų atsidavimas mums rodo, kad tiktai mes galime pasakyti apie savo žinojimą. Tikrieji racionalistai manė būsią išimtis, tačiau šiandien tikro žinojimo nebesitikima. Jei reikėtų parašyti vienintelę reikšmingą žmonijos minties istoriją, tektų rašyti apie nuolat pasikartojančias nusivylimo bangas ir minties bejėgiškumą.⁴

Sartras (*Sartre*) egzistencinį benamiškumo jausmą nusakė kelionės traukiniu metafora. Kodėl mus kankina šis jausmas?

¹ Parmenidas - graikų filosofas iš Pietų Italijos (540-480 m. pr. m. e.). Parmenido mokyimo centras - sąvoka apie nekintamą, amžiną, nesikeičiančią viso esamo substanciją. Regimieji pasikeitimai - tik subjektyvūs, atsiradę dėl jausminio suvokimo klaidų. Verf.

Referencija (lot. *refero* - pranešu) - santykis tarp kalbos ženklų ir to, ką jis ženklina tikrovėje - jo denotato.

³ A. Kamiu žodį „ilgesys“ (*nostalgie*) vartoja tokia prasme: siekimas kuo daugiau pažinti, noras pažintus dalykus tiksliai sugrupuoti, aiškaus tikslumo troškimas. *Vert.*

⁴ Kamiu A. *Sizifo mitas II Filosofijos istorijos chrestomatija. XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija* / sudarė B. Genzelis. V.: Mintis, 1974 p. 420-421. Vertė G. Bartkus.

E. Joneskas (*Uonesco*) rašo apie egzistencinį nerimą, kylantį su-
pratus, kad neturi namų. (Žr. 124 psl.)

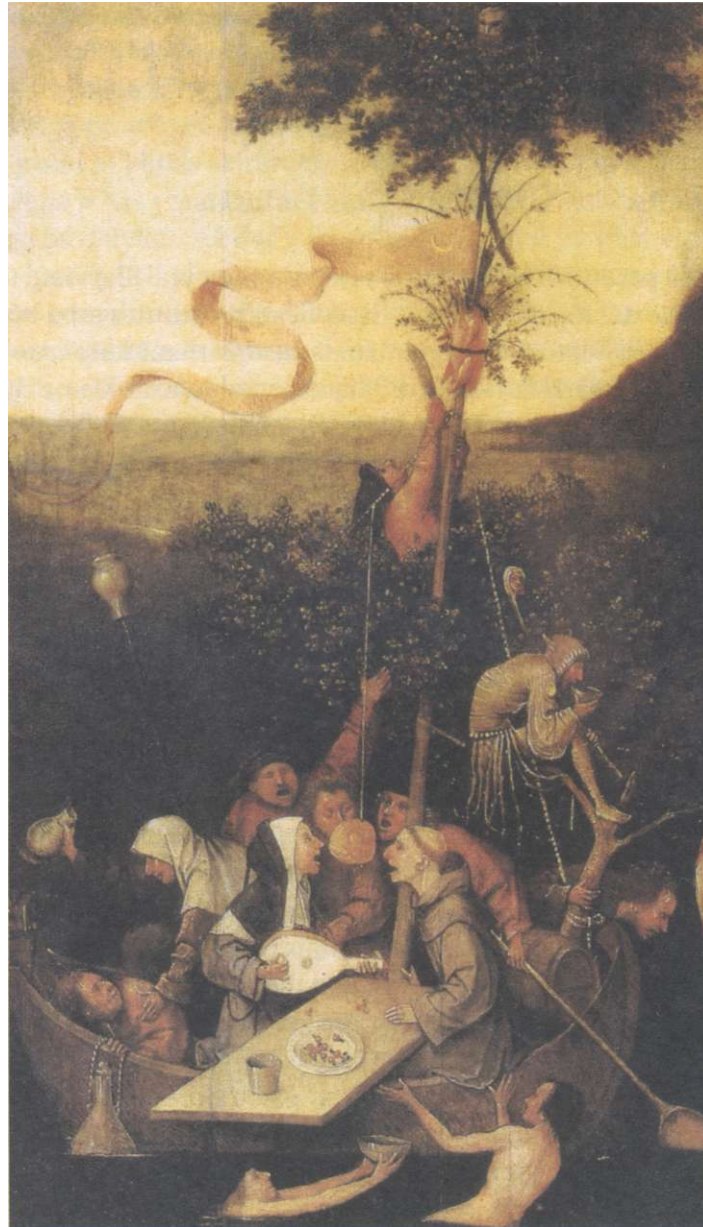
S. Parulskis pasaulį prilygina viešbučiui. Kodėl?

I.7.f. Pasaulis - tai viešbutis. *Sigitas Parulskis*

Visuose pasaulio viešbučiuose visi pasaulio vyrai likę vieni užsiima onanizmu, ir ne dėl to, kad negalėtų išsikviesti prostitutės arba būtų pernelyg kompleksuoti. Vienatvė ir onanizmas neatskiriami kaip *animus* ir *anima*, kaip Marxas ir marksizmas. O didžiausia vienatvė laukia ne dykumoje, ne vienuolynuose, netgi ne blaivykloje - vienviečiame viešbučio kambaryje. Štai tokia situacija ir susiklostė Stokholmo pakrašty, kur gaudžiant vėjui skandinavų dievas Odinas už langų gerė poezijos midų, o aš virpančiom rankom laikiau virš kaktos iškėlęs karčią vienatvės taurę, ir nebuvo nieko, kas galėtų ją atitolinti nuo mano lūpų. Jau vienišų vyrų globėjas Onanas suprato siaubingą žmogaus lemtį - kad pasaulis viso labo tėra milžiniškas viešbutis, į kurį be didelio džiaugsmo įsikraustai ir iš kurio be jokio gailėsčio esi išmetamas. Todėl tebūnie jis kuo mažiau apgyventas, tetrykšta sėkla, kone vienintelė žmogaus gaminama substancija, pajėgianti nors akimirkai įveikti gravitacijos jėgas, tekrenta ji į bergždžias paklodžių iščias ir tebūnie palaimintas pornografijos kanalas, suteikiantis blėstančiai senstančio kūno vaizduotei gašlių, nors ir suvaidintų, reginių, tetrykšta ne kančios ir gėdos, bet dėkingumo ašarų palydima, ir palaimingu, šventu liūdesiu tešvyti vienišo vyro, besionanizuojančio viešbučio kambaryje, veidas, o sopulingieji šventieji su savo atributais tegul nusisuka iš pasibjaurėjimo, tegul kankina juos kaltės jausmas, kad jų nuopelnai tokie blankūs viešbučio vienatvės akivaizdoje, tegul nulenkia savo liepsnojančias galvas prieš bejėgišką viltimi rusenantį žmogaus siekį apvaisinti tuštumą, sielos tuštumą, kurioje pasiklydo visi pranašai, su pačiu Baruchu priešakyje...

Net iš ryto viskas man kalbėjo apie vienatvę - ir pagyvenęs taksistas, ir tuščia geležinkelio stotis, ir kretinai vokiečiai, šeštą ryto tuščiam, į oro uostą lekiančiame eksprese geriantys alų ir žvengiantys kaip fašistai, net kontrolierė akmeniniu kaip Stokholmas veidu - viskas čia maitinosi vienatve...

Dievas gyvena sieloje, ne bažnyčioje, o mano sieloje gyveno vėjas. Net ir prakeiktai mažame lėktuve, kur *business class* persvara prieš likusius keleivius įgauna karštų dešrelių pavidalą, - net ir virš skandinaviškų fiordų pakilęs, ėsdamas karštas dešreles, užgerdamas jas likusiu viskio šlakeliu iš

M. Fuko (Foucault) knygoje *Beprotybė ir civilizacija* interpretuoja **H. Boscho (Bosch)** paveikslą *Kvailių laivas*. Jis rašo, jog „pasodintas į laivą beprotis įkalinamas - iš čia jis negali pabėgti. Jis yra kalinys vidur to, kas yra laisviausia, kelių atvirume: tvirtai uždarytas kelių begalybėje. Jis yra keleivis *par excellence*: tai yra kelionės kalinys. Nežinoma šalis, į kurią jis atvyks. [...] Jo tiesa ir jo gimtinė yra tik ta jam negalinti priklausyti bevaisė erdvė tarp dviejų šalių“.

plastmasinio butelio, aš negalėjau užkimšti atsivėrusios tuštumos paširdžiuose, neturėjau jėgų pašlovinti kūrinijos grožio ir neatšaukiamo tragizmo negalėjau, - man paprasčiausiai buvo gera bijoti mirties, ir tik tiek.¹

Kodėl namų metafora simbolizuoja prasmės ilgesį, o viešbučio - to, kas atsitiktina ir nebūtina, suvokimą?

„Einu namo“, - sako poeto Jono Strielkūno eilėraščio lyrinis subjektas. Turi galvoje artėjančią mirtį. Ji artėja ne vien jam. Ji artėja visiems. Mirtį galima pasitikti kaip įprasto pasaulio - namų - praradimą. Tačiau lyrinis subjektas tvirtina iki šiol buvęs benamis. Kodėl?

1.7.g. **Einu namo.** Jonas Strielkūnas

EINU NAMO

*Einu namo. Prie kelio akys žiba.
Lyg ir vilkų. O gal piktų žmonių.
Einu. Prie vartų - kažkokia sargyba.
Kiekvienas vamzdis - pilnas šovinių.*

*Einu namo, nes nebėra jau laiko
Klajot po svieta ir ganyt kiaules
Ne savo. Pareinu po viso klaiiko.
Greit kūnų švelnūs juodvarniai sules.*

1999 01 02¹

i Kodėl žmogui darosi nejauku „klajot po svieta“?

¹ Parulskis S. *Kai aš gulėjau puikybės patale // Šiaurės Atėnai*. 2000 01 06, nr. 1(539), p. 1.
~ Strielkūnas J. *Praėjęs amžius*. V.: Vaga, 2001, p. 509.

Jeigu nepajėgiame iki galo suprasti pasaulio ir jį pažinti, kaip galime būti tikri, kad jis apskritai egzistuoja? Galima atsakyti, jog jaučiame, kad esame čia ir kad pasaulis - mūsų buveinė. O jeigu prarandame šį jausmą? Kas nutinka, jei imame abejoti daiktų egzistavimu?

I.7.h. Prasmės stygius kaip tuštumos šleikštulys. Eženas Joneskas
(*Eugene Ionesco*)

Kur mane nudangino? Pasaulis siūbavo. Visa visuma virto kažkuo kitu. Aš buvau kitoje būtyje. Man reikėjo iš naujo mokytis pažinti daiktus ir jų funkcijas. Bet funkcijos neatskleidė daiktų esmės. Ir viskas, kas buvo aplink mane, buvo kiti. Ir aš buvau kitas. Ar grindys nejlūš? Tuoj pat viską mesiu. Bet ar pats nebūsiu išmestas? O kur? Į ką? Ir kas galėtų būti tas „kur“ ir tas „į ką“. Pamėginus atsiversti knygą ir skaityti apie dalykus, kurie kažkada man atrodė banalūs ir kasdieniški, tas nepaaiškinamas banalumas ir kasdieniškumas man badyte badė akis. Aš liečiau staliuką, klausdamas savęs, kodėl jis taip vadinasi ir ką tai reiškia. Iš kur aš? Kas yra kas? Jei taip sutrikusio manęs nesukaustydavo baimė, sukaustydavo nerimas. Kad nesu namie. Kad neturiu savo namų. Kad neturiu savęs. Tyčia pajudindavau rankas ir imdavau jas žiūrinėti. Judindamas, aišku, jausdavausi lyg kūdikis, kuris žiūri į savo rankas, nežinodamas, kas tai yra. Jeigu visa tai būtų vykę su džiaugsmu, tapę savotišku atradimu, aš būčiau buvęs laimingas. Kažkada atradimas mane pradžiugindavo. Džiaugsmo aš nebejutau. Jis manęs nebejaudino. Džiaugsmas - tai, kai staiga, tarsi antgamtinės jėgos pastūmėtas pastebi, kad pasaulis yra čia ir kad tu esi pasaulyje, - kad esi tu, esu aš. Dabar viskas, regis, stengiasi įrodyti, kad nėra daiktų, nėra ir manęs paties. Aš bijojau išnykti. Klausantis ar įdėmiai apžiūrinėjant tą kambarį, ar žvalgantis pro langą man rodėsi, kad menki, nepastebimi, bet gana dažni požeminiai smūgiai darė pasaulį didžiai trapų. Viskas dūlėjo, visa kam kilo grėsmė paskęsti kažkokioje nežinomybėje. Pasaulis, kuriame realybė vis mažiau priešinosi. Ar yra kas nors už šių dekoracijų? Ar yra kas nors, - kitos dekoracijos, ar visai nieko? O kas tai yra visai nieko? Aš jaučiausi sugniuždytas sugriuvusiame pasaulyje. Keista: viskas yra ir kartu nėra, - taip sunku, taip painu ir taip trapu. Ar tai iš tikrųjų egzistuoja? Ar tai kada nors egzistavo? Koks nors stipresnis smūgis - ir viskas subyrėtų į tūkstančius gabalėlių. Jaučiausi esąs vienas iš spindinčių fejerverkų puokštės taškelių. Tuš-

tumos šleikštulys. Ir dar: persisotinimo šleikštulys. Kiek tai dar gali trukti - kurį laiką, jeigu apskritai laikas egzistuoja. Galbūt yra tik pavienės akimirkos.¹

Kodėl suvokimas, kad pasaulis yra čia ir kad tu esi pasaulyje, kelia džiaugsmą? O kodėl pojūtis, jog „nesu namie“, „neturiu savęs“, - šleikštulį?

Kaip išvengti tuštumos šleikštulio? Gal ko nors siekiant ir tikslingai veikiant? Bet ko siekiant? To, kas mums atrodo svarbu? Gal tikslą reikia tiesiog susikurti? Ir siekti jo, net jeigu nesame tikri, kad pasieksime. Net jei mums kas nors trukdys. Kas? Gal kiti? O gal mes patys?

1.7.i. Kaip įeiti pro mums skirtus vartus? *Franca Kafka (Franz Kafka)*

Prie Įstatymo vartų stovi durininkas. Ir ateina pas šį durininką sodietis ir prašosi įleidžiamas į Įstatymą. Tačiau durininkas sako dabar negalys jo įleisti. Sodietis pagalvoja ir klausia, ar galės kada vėliau įeiti. „Galbūt, - atsako durininkas, - tiktai ne dabar“. Kadangi Įstatymo vartai yra atviri kaip visada, o durininkas stovi šalia jų, sodietis pasilenkia dirstelėti pro vartus į vidų. Tai pastebėjęs, durininkas nusijuokia ir sako: „Jeigu taip nekantrauji, pamėgink įeiti vidun, neklausydamas mano draudimo. Tačiau įsidėmėk: aš esu galingas. O juk aš - tik pats žemiausias durininkas. Ten prieš kiekvieną menę stovi durininkai, vienas galingesnis už kitą. Net aš nedrįstu pažvelgti jau į trečią iš jų“. Tokių sunkumų sodietis nesitikėjo, juk Įstatymas turi būti prieinamas kiekvienam ir bet kuriuo metu, galvoja jis, tačiau dabar, atidžiau apžiūrėjęs kailiniuotą durininką, išvydęs jo didelę smailią nosį, jo ilgą retą juodą totorišką barzdą, vis dėlto nusprendžia geriau palaukti, kol gaus leidimą įeiti. Durininkas duoda jam suolelį ir leidžia atsisėsti šalia vartų. Taip sodietis ir sėdi ten dienų dienas, metų metus. Daugel kartų bando gauti leidimą įeiti ir kamuoja durininką savo prašymais. Durininkas dažnai tardo jį, klausinėja apie tėviškę ir daugybę kitų dalykų, tačiau tai tik iš aukšto, visai prabėgomis mesti klausimai, kaip visada klausinėja dideli ponai, o galiausiai vis pakartoja kol kas negalys sodiečio įleisti. O šis, leisdamasis į kelionę, buvo pasiėmęs aibes visokio turto, tad dabar, norėdamas papirkti durininką, atiduoda jam viską, net pačius

¹ Ionesco E. *Vienišius*. V.: Tyto alba, 1998, p. 84-85. Iš prancūzų kalbos vertė V. Gylikienė.

VJV

Kas draudžiama R. Magrito (*Magritte*) paveiksle *Draudžiama reprodukuoti*?

brangiausius daiktus. Durininkas, tiesa, viską priima, tačiau visada sako: „Imu tik todėl, kad nepamanytum, jog ko nors nepadarei“. Per tuos daugelį metų sodietis beveik be perstogės stebi durininką. Jis užmiršta kitus durininkus, jam atrodo, kad šitas pirmasis yra vienintelė kliūtis kelyje į Įstatymą. Pirmaisiais metais sodietis garsiai keikia šį nelemtą sutapimą, o vėliau, kai pasensta, tik murma sau panosėje. Jis visai suvaikėja, o kadangi, ilgus metus tyrinėdamas durininką, išmoko pastebėti net blusas ant sargo kailinių apykaklės, tai ir jas prašo padėti jam perkalbėti durininką.

Galų gale sodiečio akys apsiblausia, ir jis nė pats nežino, ar iš tikrųjų sute-
mo, ar tik akys jį klaidina. Tačiau dabar, tamsoje, jis aiškiai mato spindesį,
nepaliaujamai trykštantį pro Įstatymo vartus. Po to jis nebeilgai tegyvena.
Prieš mirtį per visą tą laiką sukaupta patirtis pavirsta jo galvoje vienu vie-
ninteliu klausimu, kurio jis iki šiol dar nebuvo davęs durininkui. Jis pamo-
ja šiam, nes stingstantis jo kūnas jau nepajėgia pasikelti. Durininkas turi
žemai pasilenkti, nes ūgių skirtumas labai pasikeitė sodiečio nenaudai. „Na,
ką gi tu dar nori sužinoti? - klausia durininkas. - Tu nepasotinamas". -
Juk visi veržiasi į Įstatymą, - sako sodietis. - Tai kodėl per tokią daugybę
metų niekas neatėjo paprašyti įleidžiamas?" Durininkas mato, kad sodie-
tis jau vos gyvas, ir rėkia, kad pasiektų jo silpstančią klausą: „Niekas dau-
giau negalėjo būti pro čia įleistas, nes šie vartai tau vienam buvo skirti.
Dabar nueisiu ir juos užrakinsiu".¹

Palyginkite Jonesko (*lonesco*) romano veikėjo ir Kafkos (*Kafka*) so-
diečio laikysenas. Kodėl sodietis nejaučia tuštumos šleikštulio? Ar
jis trumparegiškesnis už Jonesko veikėją? Ar jis galėjo įeiti pro jam
skirtus vartus? Kodėl nejėjo?

Jeigu daiktų ir mūsų pačių buvimo prasmė neįrodoma, tai gal vis-
kas gali įgauti prasmę apsibrėžtame suprantamumo horizonte? Gal
būtina mums patiems apsibrėžti prasmės horizontą? Kaip?

1.7.j. Prasmės horizontas. Čarlsas Teiloras (*Charles Taylor*)

Kai mes pagaliau suprantame, ką reiškia apsibrėžti save, ką reiškia nu-
statyti savo originalumą, mes pamatome, jog turime remtis tam tikra pra-
smingumo samprata. Apsibrėžti save reiškia rasti tai, kuo aš skiriuosi nuo
kitų. Aš galiu būti vienintelis asmuo su 3732 plaukais ant galvos arba to
paties ūgio kaip koks Sibiro lygumos medis. Tačiau kas iš to? Kai imu saky-
ti, jog mane apibūdina sugebėjimas artikuliuoti reikšmingas tiesas, kaip
niekas kitas skambinti klavesinu arba prikelti protėvių tradiciją, - štai tuo-
met aš atsiduriu atpažįstamo savęs apsibrėžinėjimo teritorijoje.

Skirtumas akivaizdus. Mes iškart suprantame, kad pastarosios savybės
turi žmogiškąją prasmę arba bent jau žmonės jas tokiomis lengvai gali lai-
kyti, o pirmosios tokios prasmės neturi - tai yra neturi be papildomo pa-

¹ Kafka F. *Procesas. Pilis. Novelės*. V.: Vaga, 1994, p. 168-169. Iš vokiečių kalbos vertė A. Gailius.

aiškinimo. Galbūt kokioje nors visuomenėje 3732 yra sakralinis skaičius, ir tuomet tokio plaukų skaičiaus turėjimas gali būti prasmingas. Tačiau tatai prieiname šį skaičių susiedami su sakralumu.

Anksčiau [...] mes aptarėme, kaip šiuolaikinė autentiškumo kultūra slysta į nuosaikųjį reliatyvizmą. Tai suteikia papildomos jėgos bendram subjektyvizmo požiūriui į vertybes: daiktai reikšmingi ne patys savaime, bet todėl, kad juos tokius padaro žmonės, - tarytum žmonės savo sprendimu pajėgūs nustatyti tai, kas prasminga, - ar net atsitiktinai ir visai nejučia tai pajusti. Nesąmonė. Aš negaliu *nuspręsti*, kad prasmingiausia veikla - krintinti kojų pirštus šiltame purve. Be specialaus paaiškinimo tai - tiesiog nesuvokiama pretenzija (panašiai kaip ir su minėtais 3732 plaukais). Taigi aš net nežinočiau, kokią prasmę suteikti kieno nors *šitokiam nusiteikimui*. Ką tasai, kuris taip pasakė, turėjo galvoje?

Tačiau jeigu tai prasminga vien tik su paaiškinimu (nes galbūt purvas yra pasaulinės dvasios elementas, ir šitaip jūs prisiliečiate prie jos savo kojų pirštais), tai šis dalykas atviras kritikai. O kas, jeigu paaiškinimas klaidingas, nepasitvirtina ar gali būti pakeistas geresniu? Tam tikras jūsų nusiteikimas niekada negali būti pakankamas pagrindas gerbti jūsų poziciją, nes jis negali *determinuoti* to, kas prasminga. Nuosaikusis reliatyvizmas pats save griaua.

Daiktai įgyja prasmę tam tikrame jų suprantamumo kontekste. Pavadinkime jį horizontu. Tai reiškia, kad vienintelis dalykas, kurio mes negalime (jeigu norime save prasmingai apsibrėžti), - tai panaikinti ar paneigti daiktams prasmingumą suteikiančius horizontus.¹

^^ Kodėl ir kada prasmingumo samprata žmogui tampa svarbi?
Kada daiktai įgyja prasmę?
Gal žmogus gali rasti prasmę savo kūne? Arba pasinerdamas į kontempliaciją?
Ar negali kilti viltis iš to, kad apskritai nėra vilties?

I.7.k. Kūnas ir prasmė. *Alberas Kamiu (Albert Camus)*

Ir vis dėlto ne čia reikėtų sustoti. Juk nebuvo pasakyta, kad laimė nieku būdu neatskiriama nuo optimizmo. Ji susijusi su meile, o tai skirtingi dalykai. Man žinoma valandėlių ir vietų, kur laimė gali pasirodyti tokia karti, jog

¹ Taylor Ch. *Autentiškumo etika*. V.: Aidai, 1996, p. 53-54. Iš anglų kalbos vertė A. Jokūbaitis.

Sešius (Sesshu). Ežerai ir kalnai. Dzenbudistinis peizažas buvo tapomas fiksuojant tam tikrus pastovius momentus. Čia buvo pušys, kalnai, meistras ir jo lankytojai, žvejų laivai netoli kranto, šventyklos, arbatos nameliai toluomoje. Dažnai peizažai buvo konstruojami, o ne tapomi iš natūros. Dailininko tikslas - sukurti tobulos ramybės pasaulį.

mieliau priimi jos pažadą. Bet taip atsitiko todėl, kad tomis valandėlėmis ar tose vietose man pristigdavo drąsos mylėti, tai yra neišsižadėti. Čia kaip tik ir reikia pakalbėti apie žmogaus įžengimą į žemės ir grožio šventes. Juk tą akimirką savo dievo akivaizdoje jis atsisako, tarytum neofitas paskutinių

savo šydų, tokio mažmožio kaip jo paties asmenybė. Taip, esama aukštesnės laimės, kurią pasiekus laimė atrodo menkas daiktas. Florencijoje aš užkopiau per Boboli parką aukštyn iki terasos, nuo kurios ligi pat horizonto veriasi Alyvų kalnas ir miesto aukštumos. Ant visų tų kalvų alyvmedžiai buvo blyškūs nelyginant dūmeliai, lengvame jų rūke stiepėsi ryškesnės kiparisų puokštės, tos, kur arčiau, - žalios, o tolumoje - juodos. Sodriai mėlyną dangų išmušė dėmėmis didžiuliai debesys. Pavakary sušvito sidabrinė šviesa, kurioje viskas nuščiuvo. Iš pradžių kalvų viršūnė buvo uždengta debesų. Bet pūstelėjo švelnus vėjelis, ir aš veidu pajutau jo dvelk-telėjimą. Paskui už kalvų debesys prasiskyrė tartum kokia uždanga. Ir viršūnės kiparisai, rodės, iškart ūgtelėjo į ūmai prasivėrusį mėlį. Kartu su jais visa kalva ir tas alyvmedžių bei akmens peizažas palengva pakilo aukštyn. Užslinko kiti debesys. Uždanga užsiskleidė. Ir kalva vėl nusileido žemyn drauge su kiparisais ir namais. Paskui tolumoje, ant kitų kalvų, vis neryškesnių, tas pats vėjelis čionai praskleisdavo tankias debesų klostes, o ten sumesdavo jas į krūvą. Šitaip didingai alsuojant pasauliui, kas keletą sekundžių vis tolėliau atsikartodavo akmens ir oro tema iš pasaulinio masto fugos. Toji tema kaskart prarasdavo po vieną toną: kuo labiau tolo, tuo labiau aš rimau ją sekdamas. Ir, pasiekęs širdį jaudinančio tolio galą, aprėpiau žvilgsniu sutartinai alsuojančių kalvų bėgsma, o kartu su juo tarytum visos žemės giesmę.

Žinojau, kad milijonai žmonių yra stebėję šį peizažą, o man jis buvo kaip pirmoji dangaus šypsena. Jis išmušė mane iš pusiausvyros tikrąja tų žodžių prasme. Įtikino, kad, išskyrus mano meilę ir šitą gražų akmens šauksmą, viskas bergždžia. Pasaulis gražus, ir anapus jo - jokio išsigelbėjimo. Didžioji tiesa, kurią jis kantriai kalė man į galvą, - kad protas ir netgi širdis yra niekas. Ir kad saulės sušildytas akmuo ar kiparisas, išdidintas atsivėrusio dangaus, apibrėžia vienintelę erdvę, kur žodžiai „būti teisiam“ reiškia gamtą be žmonių. Šitas pasaulis mane visiškai sutriuškina. Jis mane veda prie ribos. Jis mane neigia be pykčio. Tą vakarą, kuris leidosi ant Florencijos laukų, aš būčiau pasukęs išminties link, kur viskas jau buvo užkariauta, jeigu ašaros nebūtų užplūdusios man akių ir galinga mane užtvindžiusi poezijos rauda nebūtų privertusi užmiršti pasaulio tiesą.

Prie šito svyravimo ir reikėtų sustoti: tai - ypatinga akimirka, kai dvasingumas išsižada dorovės, kai laimė gimsta iš vilties nebuvimo, kai dvasia randa savo prasmę kūne. Jeigu teisybė, kad kiekviena tiesa turi kartėlio, tai teisybė ir tai, kad kiekviena neigime gali sužydėti „taip“. Ir šita beviltiškos meilės giesmė, gimstanti iš atidaus stebėjimo, gali pateikti ir pačią veiksmingiausią elgesio taisyklę. Žengiantis iš kapo prisikėlęs Kris-

tus Piero della Francesca'os paveiksle žvelgia ne žmogaus žvilgsniu. Jo veide nežymu nė menkiausios laimės prošvaistės, vien nuožmus ir be-sielis didingumas, kurio aš negaliu nepalaikyti ryžtu gyventi. Juk išmin-čius, kaip ir kvailys, daug neaiškina. Tas atsikartojimas mane pasiutusiai žavi.¹

A Kodėl meilė ir „akmens šauksmas“ A. Kamiu (*Camus*) yra prasmingi? Ką reiškia žodžiai „akmens šauksmas“? Kaip gali kilti laimė iš vilties nebuvimo? Prasmė atsiveria staiga -1, y. tada, kai nesvarbus tampa pats klausimas apie prasmę. Dzenbudizmo mokiniai, iškėlę klausimą „Kokia yra gyvenimo prasmė?“, nesulaukdavo atsakymų. Tik tylos, o kartais - lazdos kirčių. Poeto A. Marčėno eilėraščio lyriniam subjektui gyvenimo prasmės klausimas nekelia nei liūdesio, nei beprasmybės jausmo. Kodėl?

1.7.1. Akimirka ir prasmė. *Aidas Marčėnas*

KAS JĄ ŽINO

S. P.

*jokios prasmės gyvenimas neturi,
o jei ir turi - kas ją žino, kas?
pro butelį iš rankų į rankas
žemai virš marių plaukia saulės burė*

*du susitrejinę poetos, rytas,
išildęs lapkritį vos stingstančia lava
dar tik įskilusių širdžių, ir ritas
karaliaus saulės nukirsta galva*

*į atmintį, į užmarštį, į niekų,
nors tiek gudrauta, šviesta - tepalieka
tų pokalbių beveik nei bū nei mė*

Camus A. *Jungtuovės II* Camus A. *Rinktiniai esė*. V.: Baltos lankos, 1993, p. 113-115. Iš prancūzų kalbos vertė V. Tauragienė.

*tik buteliu ropoja riebios musės,
bylodamos - čia esam, čia nebūsim,
ir taip ramu, ir tai galbūt prasmė¹*

Kaip išmokti išgyventi akimirką?

Ar nėra prasminga jau vien tai, kad žmogus ateina į pasaulį? Kad jis yra, nors galėjo jo ir nebūti? Kad pats pasaulis yra, nors galėjo ir jo nebūti, kad yra kažkas, o ne niekas.

Dž. Faulzas (*Fowles*) rašo apie gyvenimo paslaptį. Jei gyvenimas turi „didžiąją paslaptį“ - jis turi ir prasmę. Kodėl?

I.7.m. Yra tai, ko galėjo nebūti. Džonas Faulzas (*John Fozoles*)

- Eime. Aš parodysiu jums didžiausią gyvenimo paslaptį. Eime. - Jis greitai nuėjo link kolonados. Nusekiau iš paskos laiptais į viršų. Čia jis išstūmė mane į terasą.

- Eikit ir sėskit prie stalo. Nugara į saulę.

Netrukus pasirodė nešdamas kažin ką sunkų, suvyniotą į baltą rankšluostį. Atsargiai padėjo tai vidury stalo. Paskui patylėjo, įsitikino, ar aš žiūriu, prieš įspūdingai nutraukdamas audeklą. Tai buvo akmeninė galva, sunku pasakyti, vyro ar moters. Nosis truputį nudaužta. Plaukai surišti siaura juoste. Bet visa jėga buvo veide. Slypėjo pergalingoje šypsenoje, šypsenoje, kuri būtų pasipūtėliška, jei nebūtų tokia kupina gryno metafizinio humoro. Akys šiek tiek rytietiškos, ir kaip pamačiau, kai Končis uždėjo ranką ant burnos, taip pat šypsojosi. Burna buvo gražiai iškalta, nepriklausomai nuo laiko protinga ir žavi.

- Štai tiesa. Ne pajautavas ir kūjis. Ne žvaigždės ir juostelės. Ne kryžius. Ne saulė. Ne auksas. Ne *in* ir *jan*. Bet ši šypsena.

- Tai Kikladų kultūra, ar ne?

- Nespėliokite, kas tai. Pažvelkite į ją. Žiūrėkite į jos akis.

Jis buvo teisus. Apšviestas saulės šviesos, šis daiktas buvo kažkuo mistiškas ar ne tiek dieviškas, kiek pažinęs dieviškumą, visiškai tikras. Tačiau bežiūrėdamas aš pradėjau justti dar kai ką.

- Šioje šypsenoje glūdi kažkas nepermaldaujama.

- Nepermaldaujama? - Jis priėjo iš už nugaros prie mano kėdės ir pa-

¹ Marčėnas A. *Dėvėti*. V.: Lietuvos rašytojų sąjungos 1-kla, 2001, p. 142.

žvelgė per mano galvą. - Tai tiesa. Tiesa yra nepermaldaujama. Bet ne tos tiesos prigimtis ir prasmė.

- Pasakykite man, iš kur ji atkeliavo.

- Iš Didimos Mažojoje Azijoje.

- Ar ji sena?

- Šešto ar septinto amžiaus prieš Kristų.

- Įdomu, ar ji taip šypsotųsi, jei būtų žinojusi apie Belseną.

- Dėl to, kad jie mirė, mes žinome, kad dar gyvename. Kadangi žvaigždės sprogs ir tūkstančiai tokių pasaulių kaip mūsų žūsta, mes žinome, kad šis pasaulis egzistuoja. Tai ir reiškia šypsena: kad tai, ko galėtų nebūti, yra. - Paskui jis pasakė: - Kai aš mirsiu, šalia mano lovos bus ši galva. Tai paskutinis žmogiškas veidas, kurį noriu matyti.

Maža galvutė sekė, kaip mes ją stebime; ironiška, tikra ir beveik pikta-vališkai nesuvokiama. Man šmėstelėjo, kad tai ta pati šypsena, kuria kartais šypsosi Končis, lyg jis būtų sėdėjęs prieš galvą ir treniravęsis. Kartu aš aiškiai supratau, kuo ji man nepatiko. Tai buvo visų pirma dramatiškos ironijos šypsena, tų, kurie turi privilegijuotą informaciją. Atsigrėžiau į Končio veidą ir supratau, kad buvau teisus.¹

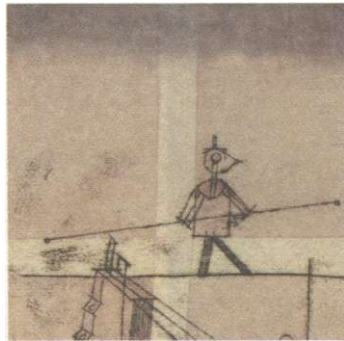
A

Kokią „privilegijuotą informaciją“ žinojo „akmeninė galva“? O Končis?

Perskaitykite Dž. Faulzo [*Fowles*] romaną „Magas“.

¹ Fowles J. *Magas*. V.: Alma littera, 1997, p. 176-177. Iš anglų kalbos vertė N. Norkūnienė.

II. ŽMOGAUS FENOMENAI

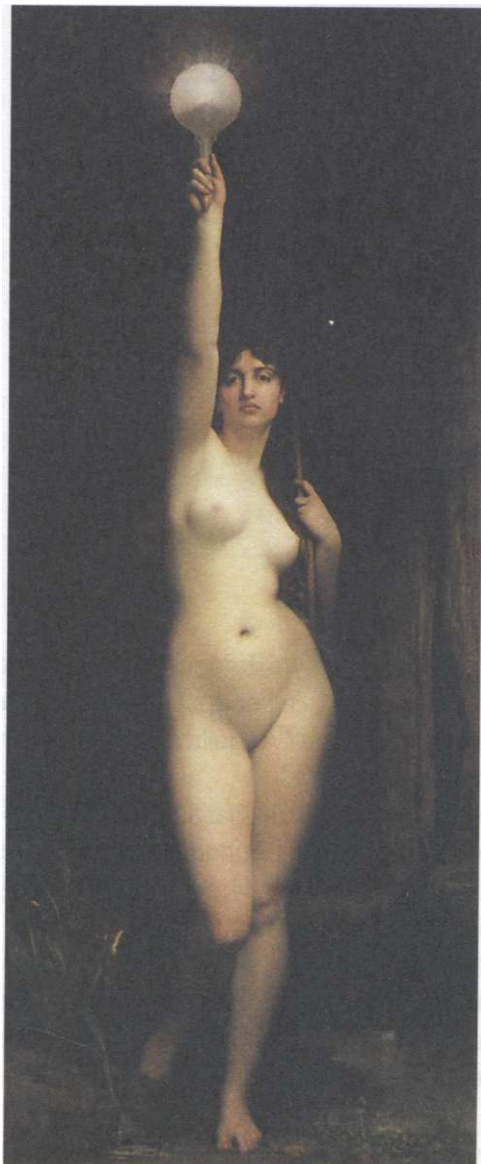
Ar atsakėme į klausimą „Kas yra žmogus“? Gal radome atsakymą, kas sudaro žmogaus esmę? Bet ar apskritai egzistuoja ikipatyrinė (apriorinė) žmogaus esmė? Ar galima rasti vieną - nekintamą - žmogaus apibrėžimą?

Gal žmogaus neįmanoma abstrakčiai apibrėžti, o tik konkrečiai nusakyti, nurodant ir apmąstant pagrindines jo veiklos formas. Gal filosofinė antropologija tėra svarstymai, kaip ir kodėl žmogus siekia pažinti, kaip jis kalba ir tyli, kaip jis dirba ir žaidžia, kaip kovoja ir myli, kaip pasitinka mirtį.

Minėtieji fenomenai yra bendri apskritai visiems žmonėms, bet kartu ir kiekvienam asmeniui nepakartojamas, unikalus egzistencinis įvykis. Šiame skyriuje kalbėsime apie šiuos pamatinius žmogaus fenomenus.

Kaip manote, kuris jų svarbiausias? Ar gali būti kuris nors fenomenas svarbiausias? Kuris svarbiausias jums? O gal dar yra tokių žmogaus fenomenų, kurių mes čia nepaminėjome?

11.1. TIESA

Ž. Lefevras (*Lefebvre*). *Tiesa*, 1870. Kodėl tiesa nuoga?

Platonas veikale *Valstybė* rašė, kad filosofas skiriasi nuo nuomonių mylėtojų tuo, kad trokšta išvelgti tiesą arba daiktų esmę. Daiktų esmė yra tai, kas visada tapatu sau, ko negali pakeisti atsitiktinumas. Aristotelis rašė, kad tiesa - tai daikto ir idėjos atitikimas. Tiesa - pažinimo tikslas ir intelektualioji žmogaus vertybė.

Kodėl norime būti tikri, kad mūsų idėjos turi atitikmenį toje realybėje, kuri nėra mūsų sąmonė ir mūsų vidinis Aš? O kas tuomet, jei neturi ir jei tiesa tėra mūsų pačių susikurtas pasaulio vaizdas?

Gal tiesa - tik pažinimo idealas, postuluojamasis¹ siekiant išlaikyti pasaulį stabilų?

Kaip patikrinti ir įsitikinti, kad kuri nors idėja iš tiesų atspindi pasaulį ir gali būti laikoma tiesa?

Kaip daikto vaizdas virsta idėja? Ar daikto supratimas - vaizduotės ar proto veiklos padarinys?

II.1.a. Vaizduotė ar protas? *Renė Dekartas (Rene Descartes)*

Dabar apžvelkime dalykus, kurie paprastai laikomi lengviausiais pažinti ir kuriuos manome geriausiai pažįstą, būtent matomus ir liečiamus kūnus, bet ne kūnus apskritai, nes bendrosios sąvokos paprastai esti kiek miglotos, o kokį nors paskirą daiktą. Pavyzdžiui, paimkime gabaliuką vaško, išimtą ką tik iš avilio, dar nepraradusį medaus skonio ir išsaugojusį kvapą gėlių, iš kurių buvo surinktas. Jo spalva, forma, dydis yra akivaizdūs. Jis - kietas, šaltas, tšusus, suduotas suskamba. Pagaliau jis turi visus požymius, iš kurių galima pažinti kūną.

Tačiau, taip kalbėdamas, priartinsiu jį prie ugnies, ir jame likęs skonis pranyks, kvapas išsisklaidys, spalva pasikeis, forma dings, apimtis išsiplės, vaškas virs skysčiu, įkais, pasidarys lipnus, begarsis. Ar tai bus tas pats vaškas? Reikia pripažinti, kad taip. Niekas tuo neabejoja, niekas negalvoja kitaip. Ką gi buvo galima aiškiai žinoti apie šį vaško gabalą? Žinoma, tai negali būti niekas iš to, ką pastebėjau pojūčiais, kadangi visa, ką galima paragauti, pauostyti, pamatyti, paliesti, išgirsti, kinta, nors vaškas lieka vašku. Galbūt buvo taip, kaip aš galvoju dabar, būtent, kad vaškas nebuvo nei medaus skonis, nei malonus gėlių kvapas, nei blyški spalva, nei forma, nei garsas, o tik tai kūnas, kurį truputį anksčiau įsivaizdavau viena juntama forma, o dabar - kita. Bet ką gi, tiesą sakant, aš įsivaizduoju, taip jį suvokdamas? Ati-

¹ *Postuluoti* - priimti pradinį teiginį be įrodymų.

H. Boscho (Bosch) paveiksle *Kvailumo išgydymas* matome, kaip vyksta tariama smegenų operacija - iš jų išimamas pamišimo akmuo (sausas žiedas), - tuo dažnai vertėsi ano meto šundaktariai. Kas tai per akmuo? Ar išėmus šį akmenį žmogus pamatys tiesą?

džiai patyrinėkime, kas liks, jei atmesime visa, kas nepriklauso vaškui. Aišku lieka kažkas tįsaus, lankstaus ir kintamo. Bet kas yra „kintamumas“ ir „lankstumas“? Ar tai, kad įsivaizduoju, jog šis apvalus vaško gabalas gali virsti keturkampiu, o iš jo - trikampių? Žinoma, ne, nes žinau, kad jis gali turėti daugybę tokių pakitimų. Aš net negalėčiau įsivaizduoti šios daugybės. Vadinas, ir manasis vaško supratimas nėra vaizduotės padarinys. O kas yra „tįsumas“? Gal jis taip pat nežinomas? Juk prie didesnės šilumos vaškas tirpsta ir užverda, jo apimtis vis didėja ir didėja. Todėl aiškiai ir teisingai taip ir nesuprasčiau, kas yra vaškas, jei negalvočiau, kad mūsų tiriamas gabaliukas tįsumo atmainų gali turėti daugiau, negu aš galiu įsivaizduoti.

Tad reikia sutikti, kad vaizduotė taip ir nepadės man suprasti, kas yra

vaškas. Tai gali padaryti tik protas. Galvoje turiu šį konkretų atvejį. Kai kalbame apie vašką apskritai, tai matyti dar akivaizdžiau. Koks gi tas vaško gabalas, kurį galima suprasti tiktai suvokimu, arba dvasia? Žinoma, jis toks pat, kokį aš jį matau, lyčių, įsivaizduoju, pagaliau toks, kokį aš jį maniau esant iš pat pradžių. Reikia pažymėti, jog supratimas apie vašką - ne regėjimas, ne lytėjimas, ne vaizduotė ir niekada nebuvo tuo, nors anksčiau man taip ir atrodė. Jis yra tiktai proto žvilgsnis, kuris gali būti netobulas ir miglotas, kaip buvo anksčiau, arba aiškus ir ryškus, kaip yra dabar, žiūrint, kiek dėmesio skirsime tam, kas šį supratimą sudaro. [...]

Kada aiškiau ir tobuliau suvokiau, kas yra vaško gabalas: ar tik jį išvydęs ir taręs, jog pažįstu jį išoriniais pojūčiais, arba, kitaip sakant, nuovoka (kaip tie pojūčiai yra vadinami), t. y. sugebėjimu įsivaizduoti, ar dabar, išsamiai ištyręs, kas yra vaškas ir kaip jį galima pažinti? Aišku, būtų juokinga tuo abejoti. Kas gi aiškaus buvo pirmajame suvokime? Kas buvo jame, ko savo pojūčiais nesuvoktų ir gyvulys? Bet kai aš atskiriu vašką nuo išorinių formų ir, tarsi jį nurengęs, tiriu visai nuogą, tai, nors mano sprendime dar gali pasitaikyti kokia nors klaida, darosi aišku, jog vis dėlto aš negaliu jo suvokti be žmogiškojo proto.¹

- A Kodėl Dekartas (*Descartes*) pasirinko vaško pavyzdžiu norėdamas įrodyti, kad supratimas apie daiktus galimas tik „proto žvilgsnio“ dėka?
Žmogus nenori klysti. Bet kodėl klysta? Kaip įmanoma netiesa? Kodėl tikrumas savo paties mąstymu gali tapti mokslo tiesos kriterijumi?

II.1.b. Tiesa kaip aiškus ir ryškus suvokimas. *Renè Dekartas* (*Renè Descartes*)

Kodėl, niekada nenorėdami klysti, vis dėlto klystame savo valia. Žinant, kad mūsų klaidos priklauso nuo valios ir kad niekas nenori apsirikti, gali pasirodyti keista, jog kartais klystame. Tačiau reikia pažymėti, kad yra didelis skirtumas tarp noro būti apgautam ir noro pritarti nuomonėms, esančioms mūsų klaidų priežastimis. Tad, nors niekas tyčia nenori apsirikti, vargu ar

¹ Dekartas R. *Metafiziniai apmąstymai* II Dekartas R. *Rinktiniai raštai* / parengė R. Ozolas. V.: Mintis, 1978, p. 174-176. Iš prancūzų kalbos vertė P. Račius.

yra žmogus, kuris nenorėtų pritarti dalykams, kurių jis akivaizdžiai nepažįsta. Esti ir taip, kad noras pažinti tiesą būna ta priežastis, dėl kurios žmonės, nežiną, kaip reikia ieškoti tiesos, jos nepasiekia ir apsirinka, nes noras pažinti tiesą verčia juos skubotai protauti ir laikyti tikrais dalykus, kurių jie gerai nepažįsta. [...]

Mes niekada negalime apsirikti, pritardami tikrai aiškiai ir ryškiai suvoktiems dalykams. Be to, yra tikra, kad, samprotaudami tik apie tai, ką aiškiai ir ryškiai suvokiame, klaidingo dalyko nelaikysime tikru. [...]

Apie tai, ko aiškiai nesuvokiame, galime spręsti tikrai klaidingai, nors mūsų sprendimas gali būti ir teisingas; mus dažnai suklaidina atmintis. Be to, yra visiškai tikra, jog, pritardami kokiam nors įrodymui, kurio gerai nesuvokiame, mes arba suklystame, arba tikrai atsitiktinai randame tiesą, todėl negalime būti tikri, kad neklystame. Mums retai pasitaiko pritarti dalykams, žinant, kad jų gerai nepažįstame, nes natūrali [proto] šviesa pasako, jog niekada nereikia spręsti apie tai, ko prieš tai nesame akivaizdžiai pažinę. Tačiau dažnai klystame todėl, kad manome, jog daugelį dalykų kitados pažinome, ir, vos tik juos prisiminę, pritariame jiems, tarsi būtume juos pakankamai ištyrę, nors iš tiesų niekada ir nebuvo jų gerai pažinę. [...]

Kas yra aiškus ir ryškus suvokimas. Yra daug žmonių, kurie per visą savo gyvenimą nieko nesuvokia taip, kad galėtų apie tai teisingai nuspręsti, nes suvokimas, kuriuo galime pagrįsti neabejotiną sprendimą, turi būti ne tikrai aiškus, bet ir ryškus. Aiškiu suvokimu vadinu tokį, kuris yra akivaizdus ir suprantamas dėmesingam protui, panašiai, kaip kad sakome, jog aiškiai matome prieš akis esančius ir pakankamai stipriai jas veikiančius dalykus, kai mūsų akys nusiteikusios juos matyti. O ryškiu vadinu tokį suvokimą, kuris nuo viso kito skiriasi taip, jog turi tik tai, kas aišku reikiamu būdu jį stebinčiam žmogui. [...]

Suvokimas gali būti aiškus, nebūdamas ryškus, bet ne priešingai. Pavyzdžiui, kai kas nors junta stiprų skausmą, šį skausmą jis suvokia visiškai aiškiai, bet ne visada ryškiai, nes suvokimą žmonės paprastai painioja su klaidingu sprendimu apie prigimtį to, ką spėja esant skaudamoje vietoje, ir laiko panašiu į skausmo idėją arba jausmą, esantį jo sąmonėje, nors aiškiai suvokia tikrai patį pojūtį arba miglotą mintį.¹

Ar ryškiam ir aiškiam suvokimui užtenka vien proto galios?
Kodėl protui, pasak Dekarto (*Descartes*), nereikia faktų, įrodančių
daikto ir idėjos atitikimą?

¹ Dekartas R. *Filosofijos pradai* // Dekartas R. *Rinktiniai raštai* / parengė R. Ozolas. V.: Mintis, 1978, p. 245-246. Iš prancūzų kalbos vertė P. Račius.

Kuo tiesa skiriasi nuo fakto ir tikėjimo? Kada tikėjimas tampa tiesa? Kuo teisingas tikėjimas skiriasi nuo neteisingo? Ar įmanomas teisingas tikėjimas, kai nėra tikrovės patikrinto (verifikuoto) fakto?

II.1.c. Tiesa kaip verifikuotas tikėjimas. *Bertranas Raselas*

(*Bertrand Russell*)

A. *Faktas*. „Faktas“, kaip aš suprantu šį terminą, gali būti apibrėžtas tik akivaizdžiai. Visa, kas yra pasaulyje, aš vadinu „faktu“. Saulė yra faktas; Cezario perėjimas per Rubikoną buvo faktas; jei man skauda dantį, mano danties skausmas yra faktas. Jeigu aš ką nors teigiu, tai mano teigimo veiksmas yra faktas, ir, jeigu teiginys yra teisingas, tai yra faktas, kurio dėka jis yra teisingas, bet šio fakto nėra, jeigu teiginys neteisingas. [...] Faktai yra tai, kas teiginius daro teisingus ar neteisingus. [...]

B. *Tikėjimas*. [...] Savo labiausiai išvystyta forma, kurią daugiausia tyrinėja filosofai, tikėjimas pasireiškia sakinio tvirtinimu. Pauostę orą, jūs sušunkate: „Viešpatie! Namas dega!“ Arba, ruošdamasis piknikui, jūs sakote: „Pažvelkite į debesis. Bus lietaus“. Arba važiuodamas traukiniu optimistiškai nusiteikusių bendrakeivių jūs norite atvėsinti pastaba: „Kai pasuktinį kartą čia važiauvau, tris valandas vėlavome“. Tokios pastabos, jeigu jūs neketinate suklaidinti, išreiškia tikėjimą. [...] Tikėjimas, kaip aš suprantu šį terminą, yra tam tikra kūno ar sąmonės, arba jų abiejų būseną. Kad išvengčiau tuščiažodžiavimo, vadinsiu jį organizmo būseną ir nekreipsiu dėmesio į skirtumą tarp kūniškų ir psichinių veiksnių.

C. *Tiesa*. Tiesa yra tikėjimo savybė ir kaip išvestinė tikėjimą išreiškiančių sakinių savybė. Tiesa išskyla kaip tam tikras tikėjimo ir vieno ar daugiau skirtingų nuo tikėjimo faktų santykis. Kai šio santykio nėra, tikėjimas neteisingas. Sakinys gali būti vadinamas „teisingu“ arba „neteisingu“ net tada, jei niekas juo netiki, nors galima būtų patikėti. Šis tikėjimas pasirodytų esąs teisingas arba neteisingas priklausomai nuo aplinkybių.

Visa tai, kaip sakėme, yra akivaizdu. Tačiau neakivaizdūs yra tokie dalykai, kaip santykis tarp tikėjimo ir fakto, kuriuo tikima; galimo fakto, darančio tą ar kitą tikėjimą teisingą, apibrėžimas; vartojamo šiame sakinyje žodžio „galimas“ reikšmė. Kol kas į šiuos klausimus nėra atsakymo, mes neturime jokio adekvataus „tiesos“ apibrėžimo. [...]

Skirtumas tarp teisingo ir neteisingo tikėjimo yra panašus į skirtumą tarp ištekėjusios moters ir senmergės: teisingo tikėjimo atveju yra faktas, su kuriuo jis turi tam tikrą ryšį, neteisingo - tokio fakto nėra. Kad api-

J. Vermeras (*Vermeer*). *Astronomas*. Ką astronomas laiko tiesa?

brėžtume „tiesą“ ar „netiesą“, mums reikia aprašyti tą faktą, kuris duotąjį tikėjimą daro teisingą, bet šis aprašymas neliečia nieko realaus, jeigu tikėjimas neteisingas. Kad sužinotume, ar moteris yra ištekėjusi, ar ne, galime atlikti aprašymą, liečiantį jos vyrą, jeigu ji jį turi, ir aprašymą, neliečiantį nieko, jeigu ji netekėjusi. Šis aprašymas galėtų būti, pavyzdžiui, toks: „Vyriškis, kuris stovėjo šalia jos bažnyčioje arba pas notarą, kada buvo sakomi tokie ir tokie žodžiai“. Mums reikalingi panašiu būdu atliekami fakto arba faktų aprašymai, kurie, jeigu jie yra iš tikrųjų, mūsų tikėjimą daro teisingą. Tokį faktą ar faktus aš vadinu tikėjimo „verifikatoriumi“ [...]. [...]

Imkime pavyzdį. Džefersonas tikėjo, ir jo tikėjimas buvo nusakomas žodžiais: „Siaurės Amerikoje esama mamutų“. Šis tikėjimas galėjo būti teisingas, net jeigu niekas nematė nė vieno mamuto; kada savo tikėjimą jis

reiškė žodžiais, negyvenamoje Uolotų kalnų dalyje galėjo gyventi pora mamutų ir tuoj po to jie galėjo būti nunešti į jūrą per Kolorado upės poptvynį. Šitokių atveju, nors jo tikėjimas ir teisingas, niekas negalėtų jam paliudyti. Tikri mamutai būtų buvę faktas ir tikėjimo „verifikatoriai“ anksčiau minėta prasme. Faktas-verifikatorius, nesuvoktas patyrimu, dažnai gali būti aprašytas, jeigu jis turi žinomą iš patyrimo ryšį su kažkuo iš patyrimo žinomu, todėl mes ir suprantame tokią frazę, kaip, pavyzdžiui, „Adomo tėvas“, kuri iš tikrųjų nieko neaprašo. [...]

Panagrinėkime tokį teiginį: „Jums skauda dantį“. Bet kuriame tikėjime, susijusiam su kito žmogaus patyrimu, gali slypėti toks pat žodžiais neišreiškiamas turtingumas, kuris, kaip matėme, dažnai slypi mūsų pačių patiriamuose laukimuose... [...]

Tikėjimas tuo, kas nepatirta, kaip parodė anksčiau pateiktas svarstymas, liečia ne individus, esančius už patyrimo ribų, bet klases, kurių nė vienas narys nėra patirtas. Tikėjimas visada turi būti toks, kad jį būtų galima skaidyti į elementus, kuriuos patyrimas padarė prasmingus, bet, kai tikėjimas išreiškiamas logine forma, jis dažnai reikalauja kitokios analizės, kurioje operuojama nežinomais iš patyrimo elementais. Jeigu išvengtume tokios psichologiškai klaidinančios analizės, galėtume apibendrintai pasakyti: kiekvienas tikėjimas, kuris nėra paprastas impulsas veiksmui, pagal prigimtį yra pavaizdavimas, sujungtas su pritarimo ar nepritarimo jausmu. Pritarimo atveju jis yra „teisingas“, jeigu yra faktas, tiek pat panašus į pavaizdavimą, kuriuo tikima, kiek prototipas panašus į vaizdą; nepritarimo atveju jis yra „teisingas“, jeigu tokio fakto nėra. Tikėjimas, kuris nėra teisingas, vadinamas „neteisingu“.

Tai ir yra „tiesos“ ir „netiesos“ apibrėžimas.¹

- Jl Kaip Raselas (*Russell*) apibrėžia faktą? O kaip tikėjimą?
Kodėl tiesa yra tikėjimo savybė?
Kas yra tikėjimo verifikavimas (patvirtinimas)?
Koks santykis tarp tiesos ir tikrumo? Tiesos ir tikrovės? Tiesos ir autentiškumo?

II.1.d. Tiesa ir tikroji būtis. *Martinas Heidegeris* (*Martin Heidegger*)

Taigi, ką įprasta laikyti „tiesa“? Sis kilnus ir kartu subanalintas ir beveik nebylus žodis „tiesa“ reiškia tai, kas tikrą dalyką daro tikrą. Kas yra tikrumas? Pvz., sakome: „dalyvauti sprendžiant šią užduotį yra tikras džiaugs-

¹ Raselas B. *Žmogiškasis pažinimas II Filosofijos istorijos chrestomatija. XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija* / sudarė B. Genzelis. V.: Mintis, 1974, p. 261-263, 266. Vertė B. Kuzmickas.

mas". Turime galvoje: tai yra grynas, tikroviškas džiaugsmas. Tiesa yra tai, kas tikroviška. Į tai orientuodamiesi, mes kalbame apie tikrą auksą kitaip negu apie netikrą. Netikras auksas iš tikrųjų nėra tai, kas jis atrodo. Jis yra tik „regimybė" ir todėl netikroviškas. Netikroviškas dalykas laikomas tikroviško priešingybe. Tačiau ir tariamas auksas yra kažkas tikroviška. Į tai orientuodamiesi, mes sakome aiškiau: tikroviškas auksas yra autentiškas auksas. Tačiau „tikroviški" yra jie abu, autentiškas auksas - ne menkliau negu cirkuliuojantis neautentiškas. Taigi autentiško aukso tikrumas negali būti patvirtintas jo tikroviškumo. Vėl iškyla klausimas: ką čia reiškia būti autentiškam ir tikram? Autentiškas auksas yra tokia tikrovė, kurios tikroviškumas sutampa su tuo, ką mes iš anksto ir nuolat „iš tikrųjų" laikome auksu. Priešingai, kur mes spėjame esant netikrą auksą, ten mes sakome: „Čia kažkas neatitinka teisybės". Priešingai, kas yra taip, „kaip pridera", apie tai mes sakome: tai atitinka teisybę. *Dalykas atitinka teisybę.*

Tačiau tikru mes vadiname ne tik tikrovišką džiaugsmą, autentišką auksą ir visus kitus tokios rūšies esinius, - tikrais ir netikrais visų pirma mes vadiname teiginius apie esinį, kuris pats pagal savo rūšį gali būti autentiškas ar neautentiškas, o savo tikrove gali būti vienoks arba kitoks. Koks nors teiginys yra teisingas, jeigu tai, kas juo išreiškiama ir pasakoma, sutampa su tuo dalyku, apie kurį kalbama. Ir šiuo atveju mes sakome: tai atitinka teisybę. Tačiau dabar teisybę atitinka ne dalykas, o *sakinys*.

Tikra, ar tai būtų tikras dalykas, ar teisingas sakinytis, yra tai, kas atitinka teisybę, teisybės atitikmuo. Tikroji būtis ir tiesa čia reiškia atitikimą, ir atitikimą būtent dvejopa prasme: pirmu atveju dalyko ir to, kas apie jį manoma, o kitu - to, kas išreikšta teiginiu, ir dalyko atitikimą.

Toks dvejopas atitikimo pobūdis atskleidžia tradicinį tiesos esmės apibrėžimą: *veritas est adaequatio rei et intellectus*. Tai gali reikšti: tiesa yra dalyko prilyginimas pažinimui. Tačiau tai gali reikšti ir štai ką: tiesa yra pažinimo prilyginimas dalykui. Žinoma, įprastą minėtą tiesos apibrėžimą galima nusakyti tik formule: *veritas est adaequatio intellectus ad rem*. Tačiau taip suvokta tiesa, kaip teiginio tiesa, yra galima tik dalyko tiesos, *adaequatio rei ad intellectum*, pagrindu. Abi esminės *veritas* sąvokos nuolat išreiškia įsikreipimą į... ir tuo būdu tiesą interpretuoja kaip *teisingumą*.

Tačiau viena tiesos interpretacija nėra tik kitos apvertimas. Priešingai, čia kiekvienąkart skirtingai suvokiama *intellectus* ir *res*. Kad tai atskleistume, mes privalome įprastai tiesos sąvokai taikomą įprastą formulę nuvesti prie jo pirminio (viduramžiais atsiradusio) šaltinio. *Veritas* kaip *adaequatio rei ad intellectum* išreiškia [...] krikščioniškąjį teologinį tikėjimą, kad dalykai tuo, kas jie yra ir kad jie yra, yra tiek, kiek jie, kaip sukurtieji (*ens creatum*), atitinka *intellectus divinitus*, t. y. Dievo dvasioje mąstomą idėją, ir tuo būdu

yra idėją atitinkantys (teisingi) ir šia prasme „atitinkantys tiesą“. [...] Jeigu visi esiniai yra „sukurtieji“, žmogiškojo pažinimo tiesos galimybė grindžiama tuo, kad dalykas ir teiginys vienodai atitinka idėją ir todėl, priklausydami vieningam kūrimo planui, atitinka vienas kitą. [...] *Veritas* iš esmės visur reiškia *convenientia*, esinių, kaip sukurtųjų, sutapimą su kūrėju, „teisybės atitikimą“ pagal kūrimo tvarkos apibrėžtį.

Tačiau ši tvarka, atitraukta nuo kūrimo idėjos, gali būti įsivaizduojama kaip visuotinė ir neapibrėžta pasaulio tvarka. Teologiškai apmąstytos kūrimo tvarkos vietą užima visų objektų planinga tvarka, nustatyta pasaulinio proto, kuris duoda sau įstatymą pats ir todėl suponuoja tiesioginį savo veiksensos suprantamumą (tai, kas laikoma „logiška“). [...] Taigi tiesos esmės formulė (*veritas est adaequatio intellectus et rei*) įgyja savotišką, kiekvienam tiesiogiai akivaizdų, visuotinumą. Viešpataujant šiam iš esmės neapmąstytam tokio tiesos supratimo savaiminiam suprantamumui, kaip savaime suprantamas dalykas priimama ir tai, kad tiesa neišvengiamai turi savo priešybę ir kad egzistuoja netiesa. Sakinio netiesa (neteisingumas) yra teiginio ir dalyko neatitikimas. Dalyko netiesa (neautentiškumas) reiškia esinio ir jo esmės neatitikimą.¹

Kodėl netapačios sąvokos „tikroviškas“ ir „autentiškas“?

Palyginkite sakinius: „Tiesa yra dalyko prilyginimas pažinimui“ ir „Tiesa yra pažinimo prilyginimas dalykui“. Kuo jie skiriasi?

Kodėl galima netiesa?

Ar tiesa galima apioriškai (iki patyrimo) ar tik aposterioriškai (po patyrimo)?

Ar galima tiesa, jei nejmanoma jos patikrinti (verifikuoti)?

Kada tiesa tampa santykinė?

Ar įmanoma absoliuti tiesa?

Pasvarstykite, kaip, anot V. Džeimso (*James*), vyniojasi tiesos kamuo­ly­s ir koks santykis tarp tiesos ir faktų.

II.1.e. Tiesa kaip patogus mąstymo būdas. *Viljamas Džeimsas*

(*William James*)

Scholastai, sekdami Aristotelium, griežtai skyrė kokybę ir veiksmą. Sveikata *in actu*², be kitų dalykų, reiškia gerą miegą ir virškinimą. Bet sveikam žmogui nereikia visą laiką miegoti ar virškinti, lygiai kaip turtingam žmo-

¹ Heidegeris M. *Apie tiesos esmę* // Heidegeris M. *Rinktiniai raštai* / sudarė A. Šliogeris. V.: Mintis, 1992, p. 292-295. Iš vokiečių kalbos vertė A. Šliogeris.

Is tikrųjų, faktiškai (*lot.*).

gui nereikia visą laiką leisti pinigus, o stipruoliui - kilnoti svarsčius. Šios savybės tuo metu, kai aktyviai nesireiškia, pereina į kokybės būseną; lygiai taip pat ir tiesa tampa tam tikrų mūsų idėjų ir įsitikinimų kokybe tuo metu, kai nevyksta verifikacijos procesai. Bet šie procesai yra visa ko pagrindas, jie lemia ir kokybės buvimą ramybės periodais.

„Tiesa“, trumpai tariant, yra tik patogus mūsų mąstymo būdas, kaip „teisingumas“ yra tik patogus mūsų elgesio būdas. Patogus beveik visais atžvilgiais, bet patogus, žinoma, apskritai, nes kas tinka visam esamam patyrimui, nebūtinai lygiai taip pat tiks ir visam tolesniam patyrimui. Patyrimas, kaip žinote, kartais išsilieja per kraštus ir verčia mus tikslinti savo formuluotes.

„Absoliuti“ tiesa, t. y. tai, ko joks tolesnis patyrimas niekada nepakeis, yra tas idealus sąlyčio taškas, kuriame, mūsų manymu, kada nors susieis visos mūsų laikinos tiesos. Ją tiksliai atitinka tobulai išmintingas žmogus ir visiškai užbaigtas patyrimas; jeigu šitie idealai bus kada nors įgyvendinti, tai jie bus įgyvendinti visi kartu. Tuo tarpu mes turime gyventi su ta tiesa, kurią galime pasiekti šiandien, ir būti pasirengę rytoj pavadinti ją melu. Ptolemajo astronomija, euklidinė erdvė¹, aristotelinė logika, scholastinė metafizika buvo tinkamos išstisus šimtmečius, bet žmogaus patyrimas peržengė jų ribas, ir dabar mes vadiname šiuos dalykus tik santykinai teisingais, teisingais tik tam tikrose patyrimo ribose. Absoliučia prasme jie yra klaidingi, nes mes žinome, kad šios ribos buvo atsitiktinės ir kad praeities teoretikai taip pat galėjo jas peržengti, kaip peržengė dabartiniai mąstytojai.

Kai naujas patyrimas veda prie retrospektyvių sprendimų, išsakomų būtuju laiku, tai, ką teigia šie sprendimai, buvo teisinga, net jei nė vienas praeities filosofas prie to nepriėjo. Kaip pasakė vienas danų mąstytojas, mes gyvename ateitimi, bet mūsų supratimas yra atgalinis. Dabartis meta atšvaitus ant buvusių pasaulio procesų. Jų dalyviams tai galėjo būti tiesos procesai. Tačiau jie nėra tokie žinančiam tolesnį istorijos vyksmą.

Šita reguliatyvi potencialios geresnės tiesos, kuri turi būti nustatyta vėliau, kuri galbūt kada nors bus nustatyta absoliučiai ir galios atgaline tvarka, sąvoka, kaip ir kitos pragmatizmo sąvokos, nukreipta į konkrečią tikrovę ir į ateitį. Kaip ir mūsų dalinės tiesos, absoliuti tiesa turi būti *sukurta*, sukurta kaip santykis, būdingas didėjančiai verifikacijos procesų masei, kurią nuolat gausina pusiau teisingos idėjos.

¹ Senovės graikų astronomas Klaudijus Ptolemajas [...] veikale „Didžioji astronomijos sandara“ („Almagestas“) pateikė geocentrinės pasaulio sistemos matematinį modelį; euklidinė erdvė - tai senovės graikų matematiko Euklido [...] suformuluota erdvės samprata, kurios paprasčiausi pavyzdžiai yra dvimatė (plokštuma) ir trimatė erdvė, išreiškianti realios erdvės abstraktų vaizdą.

Aš jau pabrėžiau, kad tiesa daugiausia kuriama iš ankstesnių tiesų. Žmonių įsitikinimai visada yra patyrimo *kapitalas*. Bet patys įsitikinimai yra dalis viso pasaulio patyrimo ir todėl tampa tolesnio kapitalo kaupimo medžiaga. Jei tikrovė yra patyrimui prieinama tikrovė, tiek ji, tiek žmonių įgytos tiesos apie ją nuolat kinta. Galbūt šis kitimas vyksta konkrečiau tikslo linkme, bet vis tiek tai yra kitimas.

Matematikai moka spręsti uždavinius su dviem kintamaisiais. Pavyzdžiui, pagal Niutono (Newton) teoriją, pagreitis kinta kintant atstumui; bet ir atstumas savo ruožtu kinta kintant pagreičiui. Tiesos procesų srityje faktai pasirodo nepriklausomai nuo mūsų ir laikinai nulemia mūsų įsitikinimus. Bet šie įsitikinimai verčia mus veikti, ir tada jie parodo arba sukelia naujus faktus, kurie atitinkamai pakeičia mūsų įsitikinimus. Taigi tai, kaip vyniojasi tiesos kamuolys, yra dvigubos įtakos rezultatas. Tiesos kyla iš faktų, bet jos vėl nugrimzta į faktus ir prisijungia prie jų, o tie faktai vėl sukuria ir atskleidžia (nesvarbu, kokį žodį pavartosime) naują tiesą, ir taip toliau be galo. Patys „faktai“ nėra *teisingi*. Jie tiesiog yra. Tiesa yra mūsų įsitikinimų, kurie atsiranda ir baigiasi tarp faktų, funkcija.¹

- iv Kaip paaiškintumėte teiginius: tiesa - tai idėjų kokybė, tiesa - tik patogus mūsų mąstymo būdas?
Kuo skiriasi dalinė tiesa nuo absoliučios tiesos?
Kodėl tiesa yra kuriama?
Koks santykis tarp tiesos ir faktų?
R. Rortis (*Rorty*) - amerikiečių postmodernistas ir taip pat kaip ir V. Džeimsas (*James*) pragmatistas. Klasikinei tiesos sampratai jis priešina ironiškąją. Kuo ironiko tiesa skiriasi nuo metafiziko tiesos?

II.1.f. Tiesa - tik kalbos žaidimas. *Ričardas Rortis (Richard Rorty)*

Metafizikas tebėra susijęs su sveika nuovoka tuo, kad neabejoja pagrindinėmis galutinio žodyno banalybėmis, o ypač ta, kuri teigia už daugelio laikinų regimųjų esant vieną nuolatinę tikrovę. Jis nesistengia naujai aprašyti, o veikia tiria senus aprašymus, pasitelkdamas kitus senus aprašymus.

Ironikas elgiasi priešingai, - jis yra nominalistas ir istoristas. Jis mano, kad

¹ Džeimsas V. *Pragmatizmas*. V.: Pradai, 1995, p. 226-229. Iš anglų kalbos vertė R. Rybelienė, L. Rybelis.

vidinės prigimties, tikrosios esmės neturi niekas. Jo nuomone, tai, kad laikinajame galutiniame žodyne pasitaiko tokių terminų, kaip „teisinga“, „moksliška“ ar „racionalu“, dar nereiškia, kad sokratiškas teisingumo, mokslo ar racionalumo esmės tyrimas gali nuvesti už to laikotarpio kalbos žaidimo ribų. Ironikas nuolat jaudinasi dėl to, kad galbūt pateko ne į tą gentį, galbūt buvo išmokytas ne to kalbos žaidimo. Jis nerimauja, kad socializacijos procesas, per kalbą pavertęs jį žmogum, galėjo jam suteikti ne tą kalbą, todėl pavertė ne tuo žmogum. Tačiau jis negali pasakyti, kas yra „ne tai“. Taigi kuo dažniau jam tenka išreikšti savo padėtį filosofiniais terminais, tuo dažniau jis prisimena savo šaknų nebuvimą, nuolat vartodamas terminus, kaip „Weltanschauung“¹, „perspektyva“, „dialektika“, „konceptuali schema“, „istorinė epocha“, „kalbos žaidimas“, „naujas aprašymas“, „žodynas“ ir „ironija“.

Metafizikas atsako į tokias šnekas, pavadindamas jas „reliatyvistinėmis“ ir teigdamas, kad svarbu ne vartojama kalba, o *tiesa*. Metafizikai mano, kad žmonės iš prigimties trokšta žinių. Jie taip mano todėl, kad jų paveldėtas žodynas, jų sveika nuovoka vaizduoja žinias kaip sąsają tarp žmonių ir „tikrovės“, kartu teigdami, kad žmonėms reikia ir privalu šia sąsaja pasinaudoti. Be to, teigiama, jog „tikrovė“, jeigu tinkamai jos paklausime, padės mums nuspręsti, koks turi būti mūsų galutinis žodynas. Taigi metafizikai tiki, kad kažkur pasaulyje egzistuoja tikrosios esmės, kurias privalome rasti, padedami jų pačių. Jie netiki, kad kitaip apibūdinant bet ką galima paversti geru ar blogu, o jeigu ir tiki, tai smerkia šį faktą ir įsikimba minties, kad tikrovė padės mums atsispirti tokioms pagundoms.

Ironikai nelaiko galutinio žodyno paieškos priemone (bent iš dalies) išskirti iš žodyno kažką apibrėžtą. Jie nemano, kad diskursyvi mintis yra *žinanti*, - tomis prasmėmis, kurias išreiškia sąvokos „tikrovė“, „tikroji esmė“, „objektyvus požiūris“ ir „atitikimas tikrovės kalbai“. Jie nelaiko jos tikslu rasti kažką tiksliai atspindintį žodyną, kuris būtų aiškus tarpininkas. Ironikai „galutinio žodyno“ nelaiko „išsklaidančiu visas abejones“ arba „patenkinančiu pilnumo, adekvatumo ar optimalumo kriterijų“. Jie nemano, kad refleksiją gali valdyti kriterijai. Jų požiūriu, kriterijai - tik banalybės, kontekstualiai apibrėžiančios šiuo metu vartojamo galutinio žodyno terminus. Ironikai sutinka su Davidsono nuostata, kad mes nesugebame išeiti iš kalbos tam, kad palygintume savo kalbą su kažkuo kitu, jie sutinka ir su Heideggeriu, nurodančiu kalbos atsitiktinumą ir istoriškumą.

¹ Pasaulėžiūra (*vok.*).

K. Stiuartas (*Stevvart*). *Mergaitė atsilošia*. „Kaip pasakė vienas danų mąstytojas, mes gyvename ateitimi, bet mūsų supratimas yra atgalinis“.

Dėl šio skirtumo išryškėja nevienodas požiūris į knygas. Metafizikams bibliotekos padalytos pagal disciplinas, susijusias su įvairiais žinių objektais. Ironikams bibliotekos padalytos pagal tradicijas, kurių atstovai iš dalies perima, o iš dalies pakeičia knygų autorių žodyną. Ironikai laiko visų poetiškų, originalių, gebėjusių savaip apibūdinti mąstytojų - Pitagoro, Platono, Miltono, Newtono, Goethe's, Kanto, Kierkegaard'o, Baudelaire'o, Darwino, Freudo - veikalus grūdais, kuriuos reikia permalti tomis pačiomis dialektinėmis girnomis. Metafizikai, priešingai, iš pradžių siektų išsiaiškinti, kurie iš šių asmenų buvo poetai, kurie - filosofai, o kurie - mokslininkai. Jiems esmiškai svarbu atskirti žanrus - surūšiuoti tekstus pagal anksčiau apibrėžtą tvarką, kuri tarp kitų dalykų pateikia mūsų dėmesiui žinių sritį, aiškiai atskirtą nuo kitų. O ironikas norėtų nerūšiuoti skaitomų knygų pagal *jokių* tvarką (tačiau ironiškai nuolankiai supranta, kad toks rūšiavimas turbūt neišvengiamas).

Metafizikui „filosofija“, apibrėžta pagal kanoninę Platono-Kanto seką, - tai bandymas sužinoti apie tam tikrus dalykus, pakankamai bendrus ir svarbius. Ironikui taip apibrėžta „filosofija“ - tai bandymas pritaikyti ir plėtoti tam tikrą anksčiau parinktą galutinį žodyną, besisukantį apie regimybių ir tikrovės skiriamąją ašį. Jie vėl nesutaria dėl kalbos atsitiktinumo - ar mūsų kultūros sveikąją nuovoką su Platonu ir Kantu siejanti kalba yra užuomina apie pasaulio padėtį, ar ji - tik tam tikroje erdvėje ir tam tikrame laike

gyvenančių žmonių diskurso¹ savybė? Metafizikas mano, kad mūsų tradicija neiškelia neišsprendžiamų problemų, kad žodynas, kuris, kaip nerimauja ironikas, gali būti tik „graikų“, „vakariečių“ ar „miesčionių“, vis dėlto yra priemonė pasiekti kažką universalų.²

Nubraižykite lentelę. Padalykite ją į dvi skiltis. Vienoje surašykite tai, ką apie tiesą mąsto metafizikas, kitoje - ką mąsto ironikas. Pasiskirstykite į dvi grupes: „ironikų“ ir „metafizikų“. Polemizuokite. Pabandykite nustatyti, kurios grupės - „ironikų“ ar „metafizikų“ - argumentai pagrįstesni.

Diskursas (pranc. *discours* - kalba, tekstas) - kalbinis arba nekalbinis procesas, turintis vienokią ar kitokią prasmę.

² Rorty R. *Privati ironija ir liberalioji viltis* // *Kultūros barai*. 1997, nr. 7, p. 12. Vertė T. Baranovas.

11.2. KALBA

A. Gotlybo (*Gottlieb*) paveikslas *Ženklas*. Ar tai kalbos ženklas?

Žmogus, netekęs kalbos, grįžta į gyvūnų pasaulį. Kad vėl taptų žmogumi, jis turi iš naujo mokytis kalbėti.

Žmogus ne tik pats kalba. Jis nori prakalbinti ir daiktus. Todėl gamina kalbančias lėles, žaislus, robotus. Kalba net kompiuteriai. Kodėl žmogus nori, kad daiktai, kaip ir jis pats, kalbėtų?

Žmogus gyvena kalbėdamas. Kalbos padedamas jis siekia pažinti pasaulį, suprasti save. Kalbėdamas jis myli ir išduoda. Save suranda ir praranda.

Nuteistajam mirti paliekama paskutinio žodžio teisė. Kodėl?

Visi įsidėmi, kokią paskutinę frazę ištaria mirštantysis. Kodėl būtent tokią? Ar verta žmogaus klausytis, jei jis daugiau neprabilis?

Kaip atsiranda žmogaus fenomenas - kalba?

Ar kalba tolina žmones ar artina? Pateikite pavyzdžių, kai ji išskiria ir kai suartina. Gal įmanoma sukurti visus žmones vienijančią kalbą?

Ar nebūna, kad kartais tylėjimas iškalbingesnis už kalbėjimą?

Kiek ir kokias funkcijas atlieka kalba?

II.2.a. Kalba - žmogaus atrama. *Lui Jelmslevas (Louis Hjelmslev)*

Kalba - žmonių šneka - tai įvairiausių lobių neišsemiamą sąkaupą. Kalbos neatskirsi nuo žmogaus, ji lydi jį visur, ką tasai beveiktų. Kalba - tai instrumentas, kuriuo žmogus formuoja mintį ir jausmą, nuotaiką, norą, valią ir veiklą, instrumentas, kuriuo žmogus paveikia kitus žmones, o kiti paveikia jį; kalba - tai visų pirmiausias ir būtinausias žmonių visuomenės pamatas. Bet ji ir svarbiausia būtinoji žmogaus asmenybės atrama, žmogaus prieglobstis vienvėsiams valandomis, kai protas stoja į kovą su gyvenimu ir konfliktas išsilieja poeto ir mąstytojo monologu. Iki mūsų sąmonės pirmutinio nubudimo kalba buvo mums aidas, galintis išsakyti pirmąjį švelnų mūsų minties vapėjimą ir nesiskirdamas lydėti mus visur: ir paprasčiausioje šiokiadienėje veikloje, ir subtilesnėmis bei intymesnėmis akimirkomis - tomis akimirkomis, iš kur šilumos ir jėgos kasdieniniam gyvenimui semiamės atminties galiomis, kurių mums teikia toji pat kalba. Tačiau kalba - ne laukujis žmogų lydintis reiškinys. Ji glaudžiai susijusi su žmogaus protu. Tai atminties turtas, paveldimas asmenybės ir genties, tai budinti sąmonė, kuri ir primena, ir išpėja. Ir šneka yra būdingas asmenybės bruožas, gražiai ar prastai besireiškiantis, šeimos ir tautos skiriamasis požymis, žmogiškojo taurumo liudijimas.

Kalba taip giliai įsišaknijusi į asmenybę, šeimą, tautą, žmoniją ir patį gyvenimą, kad kartais knieti paklausti, ar tik nebus kalba ne vien reiškinių atspindys, bet ir jų įkūnijimas - toji sėkla, iš kurios jie dygę.

Dėl šių priežasčių kalba visados traukė žmonių dėmesį, ja stebėtasi, ji aprašinėta poezijos ir mokslo. Mokslas ėmė žiūrėti į kalbą kaip į nuoseklią seką garsų ir išraiškingų gestų, kuriuos įmanoma tiksliai aprašyti fiziškai ir fiziologiškai, kurie yra sąmonės apraiškų ženklai. Psichologiniais ir loginiais aiškinimais mokslas ieškojo kalboje žmogaus psichikos kintamumo ir minties pastovumo; pirmojo - kalbos raidoje ir vingriuose pakitimuose, antrojo - jos ženkluose, kurių buvo nustatytos dvi rūšys: žodis ir sakiny - akivaizdūs sąvokos ir sprendimo simboliai.

Suprantama kaip ženklų sistema ir stabilus darinys, kalba gali būti raktas suprasti žmogaus mąstymo sistemą, žmogaus psichikos prigimtį. Suprantama kaip superindividuali socialinė institucija, kalba pasitarnauja apibūdinti tautą. Suprantama kaip svyruojantis ir kintantis reiškinys, ji atveria kelią pažinti ir asmenybės stilių, ir praeities kartų gyvenimo įvykius. Į kalbą šiandien žiūrima kaip į svarbiausią poziciją, iš kurios atsiveria perspektyvos daugeliui krypčių.¹

Kas pirmesnis - pasaulis ar kalba?

Ar svarbesni daiktai, ar juos įvardijantys žodžiai?

Išrinkite visus epitetus, kuriais teksto autorius apibūdina kalbą. Pasvarstykite, ką jie byloja.

Kalba domisi ir poetai, ir mokslininkai. Ar jie vienodai vartoja kalbą?

Kaip manote, ar kalbėjo pirmieji žmonės? Ar vis dėlto žmogus tik pamažu išmoko kalbėti? Kodėl?

Kaip ir kodėl atsirado kalba?

II.2.b. Kalba ir gestas. *Žanas Žakas Ruso (Jean-Jacques Rousseau)*

Pirmoji žmogaus kalba, visuotinė, išraiškingiausia ir vienintelė jam reikalinga, kol dar nereikėjo įtikinėti kuo nors jau susibūrusių žmonių, - tai pačios prigimties riksmas. Kadangi riksmas žmogui išsiverždavo tik instinktyviai, esant būtinam reikalui, kad paprašytų pagalbos, iškilus dide-

¹ Iš L. Jeltslevo knygos „Kalbos teorijos prolegomenai“ (L. Hjelmslev. *Prolegomena to a Theory of Language*. Baltimore, 1953). Vertė B. Savukynas // *Žodžiai ir žmonės*. V.: Mintis, 1974, p. 8-9.

liam pavojui, arba palengvinti sunkias kančias, tai jį retai vartodavo kasdieniniame gyvenime, kur viešpatauja santūresni jausmai. Kai žmonių vaizdiniai ėmė plėstis ir darytis sudėtingesni ir kai žmonės ėmė glaudžiau bendrauti, jie pasistengė surasti daugiau ženklų ir labiau išvystytą kalbą, jie padidino balso pakitimų skaičių ir prie jų pridėjo gestus, kurie savo prigimtimi yra išraiškingesni ir kurių prasmė mažiau priklauso nuo išankstinės sąlygos. Vadinasi, matomus ir judančius daiktus žmonės išreiškėdavo gestais, o klausą veikiančius - garsų pamėgdžiojimu. Tačiau, kadangi gestai žymi beveik vien tik tokius daiktus, kurie yra čia pat, arba tokius, kuriuos lengva nusakyti, ir matomus veiksmus, kadangi jie nėra universalūs, nes tamsa ar koks nors kliūtimi tapęs daiktas padaro juos bergždžius, nereikalingus, ir todėl, kad jie veikiau reikalauja dėmesio, o ne sužadina jį, galų gale sumanė pakeisti gestus balso kaitaliojimais, kurie, neturėdami tokio pat ryšio su konkrečiais vaizdiniais, vis dėlto geriau gali išreikšti juos sąlyginiais ženklais. Šis pakeitimas gali įvykti tik visiems sutinkant ir, be to, tokiu būdu, kurį buvo gana sunku realizuoti žmonėms, kurių netreniruojami kalbos padargai buvo silpnai išsivystę; be to, pats toks pakeitimas atrodo dar labiau neįmanomas, nes vieningas pritarimas turėjo būti kaip nors motyvuotas, vadinasi, pirmiausia reikėjo įvaldyti kalbą, kad būtų galima pradėti ją vartoti.

Reikia manyti, kad pirmieji žmonių vartoti žodžiai turėjo jiems žymiai platesnę reikšmę, negu žodžiai, vartojami jau susiformavusiose kalbose, ir, kad, nemokėdami skaidyti kalbos į sudėtinę dalį, iš pradžių jie kiekvienam žodžiui suteikdavo viso sakinio prasmę. Kai jie išmoko veiksnį nuo tarinio ir veiksmažodį nuo daiktavardžio atskirti - o tai buvo nemažas žmogaus genijaus žygdarbis, - iš pradžių daiktavardžių buvo tiek, kiek buvo tikrinių vardų: infinityvas [...] buvo vienintelis veiksmažodžių laikas; na, o supratimas apie būdvardžius turėjo vystytis labai sunkiai, nes kiekvienas būdvardis - abstraktus žodis, o abstrakcijos - sunkios ir nelabai natūralios operacijos.¹

Riksmas - gestas - kalba. Kaip jie susiję? Kaip formavosi kalba?

Ruso Ž. Ž. *Samprotavimas apie žmonių nelygybės kilmę ir pagrindus* // Ruso Ž. Ž. *Rinktiniai raštai*. V.: Mintis, 1979, p. 84-85. Iš prancūzų kalbos vertė L. A. Skūpas.

Ką sako F. Nyčė (*Nietzsche*) apie kalbos kilmę?
Ar žodžiai gali atsirasti nepriklausomai nuo žmogaus patirties?
Kodėl tos pačios tautos žmonės geriau supranta vieni kitus?

II.2.C. Kalba ir bendras išgyvenimas. *Frydrichas Nyčė* (*Friedrich Nietzsche*)

Pagalčiau kas yra bendrumas? - Žodžiai - tai sąvokų garsiniai ženklai; o sąvokos - daugmaž apibrėžti dažnai pasikartojančių ir tuo pat metu kylančių pojūčių ir jų grupių vaizdiniai ženklai. Norint suprasti vienas kitą, nepakanka vartoti tuos pačius žodžius; tais pačiais žodžiais reikia išreikšti vienodus išgyvenimus, galiausiai reikia turėti bendrą su kitais žmonėmis patirtį. Todėl vienos tautos žmonės supranta vienas kitą geriau negu skirtingų tautų atstovai netgi tuo atveju, kai pastarieji kalba ta pačia kalba; arba, kita vertus, jeigu žmonės ilgai gyvena panašiomis sąlygomis (klimato, dirvos, pavojaus, poreikių, darbo), tai atsiranda kažkas, kas „supranta save“, - tauta. Visose sielose dažnai pasikartojantys išgyvenimai persveria retesnius, pirmųjų veikiami žmonės supranta vienas kitą greit ir laikui bėgant dar greičiau - kalbos istorija yra trumpinimo proceso istorija, - o greit suprantančius vienas kitą žmones ima sieti vis glaudesnis ryšys. Kuo didesnis pavojus, tuo didesnis poreikis greit ir lengvai susitarti dėl to, ką būtina daryti; išvengti nesusipratimų pavojaus akivaizdoje - štai sąlyga, be kurios žmonių bendravimas būtų neįmanomas. Netgi draugystė ar meilė reikalauja išbandyti vienas kitą: toks ryšys negali ilgiau trukti, jei išaiškėja, kad vienas, girdėdamas ar tardamas tuos pačius žodžius, jaučia, mąsto, suvokia, trokšta, bijo kitaip nei antras. („Amžino nesusipratimo“ baimė - štai tas gerasis genijus, kuris skirtingos lyties asmenis taip dažnai sulaiko nuo pernelyg skuboto ryšio, nors jausmai ir širdis jo trokšta, - o visai *ne* kažkoks Schopenhauerio „rūšies genijus“!) Pojūčių grupės, kurios greičiausiai gali nubusti sieloje, gauti žodį, duoti įsakymą, nulemia visą jos vertybių hierarchiją, galiausiai viso gėrybių sąrašo turinį. Žmogaus vertinimai iš dalies išduoda jo sielos *struktūrą* ir tai, ką jis laiko gyvenimo sąlygomis bei tikrąja savo reikme. Tarus, kad reikmė nuo seno suartindavo tik tokius žmones, kurie panašiais ženklais išreikšdavo panašius poreikius, panašius išgyvenimus, paaiškėja, kad gebėjimas lengvai *perteikti* reikmę, t. y. iš esmės tik įprastus ir *bendrus* išgyvenimus, turi būti galingiausia iš visų jėgų, iki šiol valdžiusių žmogų. Panašesni, labiau įprasti žmonės turėjo ir visada turi pirmenybę, o išrinktieji, subtilesni, rečiau sutinkami, sunkiau supran-

tami lengvai lieka vieniši, dėl savo vienatvės patiria negandas ir retai dauginasi. Reikia pasitelkti nepaprastai galingas priešingas jėgas, norint sustabdyti šį natūralų, per daug natūralų *progressus in simile*¹, laipsnišką žmonijos transformavimąsi į kažką *panašų, įprastą, vidutinišką*, būdingą bendai - į kažką *bendrą!*²

Kas yra „amžino nesupratimo“ baimė? Ar kada esate ją patyrę? Siūlome pažiūrėti režisieriaus I. Bergmano (*Bergman*) kino filmą „Tyla“. Kodėl, kad suprastume vienas kitą, neužtenka vartoti tuos pačius žodžius?

¹ supanašėjimą (*lot.*).

Nyčė F. *Anapus gėrio ir blogio II* Nyčė F. *Rinktiniai raštai I* sudarė A. Rybelis. V.: Mintis, 1991, p. 477-478. Vertė E. Nekrašas.

Jeigu kalba artimai siejasi su žmogaus patirtimi, galbūt kalbos vartojimo pokyčiai galėtų keisti patį gyvenimą?

Gal sprendžiant kalbos problemas galima išnarplioti filosofines problemas?

II.2.d. Kalba ir jos vartojimas. *Liudvigas Vitgenšteinas*

(*Ludwig Wittgenstein*)

Kai aš šneku apie kalbą (žodį, sakinį ir kt.), aš turiu šnekėti kasdiene kalba. Argi ši kalba per grubi, materialu tam, ką mes norime pasakyti? O *kaipgi tuomet kitokia būtų sudaryta?* - Ir kaip keista, kad savąja mes apskritai kažką galime išreikšti!

Tai, kad jau savo aiškinimuose, liečiančiuose kalbą, aš privalau vartoti pilnakrauję kalbą (ne kokią nors paruošiamąją, laikiną), rodo, jog apie kalbą aš galiu tik kažką išorinį pareikšti.

Taip, bet kaip tuomet šie paaiškinimai gali mus patenkinti? - Ką gi, jau patys tavo klausimai buvo suformuluoti šia kalba; jie turėjo būti išreikšti šita kalba, jei jau kažką reikėjo paklausti!

O tavo abejonės yra nesusipratimai.

Tavo klausimai liečia žodžius; taigi aš privalau kalbėti apie žodžius.

Tu sakai: ne žodžiuose reikalas, bet jų reikšmėje; ir galvoji apie reikšmę lyg apie tos pat rūšies, kaip žodis, dalyką, nors ir besiskiriantį nuo jo. Čia žodis, ten reikšmė. Pinigai ir karvė, kurią už juos galima nusipirkti. (Tačiau iš kitos pusės: pinigai ir jų nauda.) [...]

Kas nors pagalvotų: jei filosofija kalba apie žodžio „filosofija“ vartojimą, tuomet dar turi būti antro laipsnio filosofija. Tačiau taip nėra: čia greičiau kaip ortografijoje, kuri nagrinėja žodį „ortografija“ greta kitų žodžių, bet nėra antrojo laipsnio. [...]

Pagrindinis mūsų neteisingo supratimo šaltinis yra tas, kad mes neturime *aiškaus vaizdo* apie žodžių vartojimą. - Mūsų gramatikai trūksta aiškumo. - Aiškų atvaizdavimą teikia supratimas, kuris glūdi būtent tame, kad mes pamatome „tarpusavio ryšius“. Čia ir *tarpinių grandžių* atradimo bei jų išradimo svarba.

Aiškaus atvaizdavimo sąvoka mums yra fundamentaliai reikšminga. Ji žymi atvaizdavimo formą, būdą, kuriuo mes regime daiktus. (Ar tai yra „*Weltanschauung*“?) [...]

Išvengti neteisingumo ir bergždumo savo tvirtinimuose mes galime, tik pateikę tokį modelį, koks jis yra, kaip palyginimo objektą, taip sakant,

¹ „Požiūris į pasaulį“ (vok.).

kaip mastelį, bet ne kaip išankstinį nusistatymą, kuri tikrovė turi atitikti. (Dogmatizmas, į kuri mes filosofuodami taip lengvai pakliūvame.) [...]

Mes norime įvesti tvarką tame, ką žinome apie kalbos vartojimą: tvarką tam tikru apibrėžtu tikslu; vieną iš daugelio galimų tvarkų; ne vienintelę tvarką. Tuo tikslu mes nuolatos *pabrėšime* skirtingumus, kurių kasdienės mūsų kalbos formos verčia mus nepastebėti. Dėl to gali susidaryti išpūdis, tarsi mes regime savo uždavinį kalbos reglamentavime.

Tokia reforma tam tikrais praktiškais tikslais, mūsų terminologijos patobulinimui, siekiant išvengti nesusipratimų praktiniame kalbos vartojime, yra visiškai galima. Bet tai ne tie atvejai, kurie mums rūpi. Painiavos, kurios mums rūpi, kyla tuomet, kai kalba prastovi, o ne atlieka darbą. [...]

Mes neketiname negirdėtais būdais patobulinti arba papildyti mūsų žodžių vartojimo taisyklių sistemos.

Kadangi aiškumas, kurio mes siekiame, žinoma, yra *visiškas*. Bet tai tiesiog reiškia, kad filosofinės problemos turėtų *visiškai* išnykti.

Tikrasis atradimas yra tas, kuris įgalina mane nutraukti filosofavimą, kada aš to geidžiu. - Tas, kurs suteikia filosofijai ramybę, ir ji nebekankinama klausimų, abejojančių ja pačia. - Vietoj to metodas dabar demonstruojamas pavyzdžiais, ir šitų pavyzdžių seriją galima nutraukti. - Sprendžiamos problemos (pašalinami sunkumai), bet ne *vienintelė* problema.¹

Kodėl mes neteisingai suprantame dalykus?

Kuo žodžio reikšmė skiriasi nuo paties žodžio?

Kodėl mums fundamentaliai² reikšminga aiškaus atvaizdavimo sąvoka?

Kada filosofiją nustos kankinė klausimai?

Jeigu skirtingos kalbos skiria žmones, ar neįmanoma sukurti vienos universalios kalbos, kuri mus jungtų ir kurią būtų lengva išmokti, - t. y. kalbos, tikslios kaip matematika (pagrįstos matematika), kuri leistų išspręsti kylančius ginčus?

II.2.e. Kalba kaip universalus raštas. *Gotfrydas Vilhelmas Leibnicias*

(*Gottfried VVilhelm Leibniz*)

Kadangi man išties pavyko patobulinti atradimų meną, tiksliau, matematinę analizę, tai aš žengiau dar toliau - keliais, kuriais dar niekas nėjo. Aš pabandžiau visus žmogaus samprotavimus redukuoti į tam tikrą skai-

¹ Vitgenšteinas L. *Filosofiniai tyrinėjimai* (1953) // *Filosofijos istorijos chrestomatija. XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija* / sudarė B. Genzelis. V.: Mintis, 1974, p. 291-293. Vertė R. Pavilionis.

Fundamentalus - tvirtas, solidus, patvarus, svarbus, esminis.

čiavimą, kuris padėtų nustatyti tiesą, pabandžiau padaryti taip, kad tiesa būtų nustatoma kiek įmanoma *ex datis* \ t. y. iš to, kas duota arba yra žinoma; jei turimų žinių nepakanka norint iškeltą klausimą išspręsti, tai šis metodas, kaip ir matematikoje, galėtų padėti rasti sprendimą, arba pateikti galutinį atsakymą, kiek tai leidžia turimi duomenys, ir padėti tiksliai nustatyti, ar tai yra tiesa. Sykiu toks visuotinis skaičiavimas būtų ir savaip universalus raštas, kurio pranašumas kinų rašto atžvilgiu būtų tas, kad jį suprastų žmogus, kalbantis nesvarbu kokia kalba. Dar daugiau, jis tikrai pranoktų kinų raštą, nes norint jį išmokti pakaktų keletu savaičių, - juk jo ženklų tarpusavio santykis atitinka dalykų tarpusavio santykį ir ryšius, tuo tarpu kinai vartoja daugybę ženklų įvairiems daiktams žymėti, ir reikia sugaišti visą gyvenimą, kad ganėtinai įvaldytume jų raštą.

Sis raštas, arba kalba (jei ženklus tarsime balsu), turėtų greitai paplisti po pasaulį (nes šios kalbos būtų galima išmokti per keletą savaičių) ir tapti visuotinio bendravimo priemone. O šitai juk nepaprastai svarbu skleidžiant religiją ir švietimą tarp visų tautų.

Tačiau tai tik pats menkiausias šio rašto privalumas, mat jis dar panašus į visuotinę algebrą ir suteikia galimybę samprotauti skaičiuojant; todėl, užuot ginčijusis, užtektų pasakyti: paskaičiuokime! Ir tada paaiškėtų, kad samprotavimų klaidos yra ne kas kita kaip skaičiavimo klaidos, o aptikti jas būtų galima patikrinant kaip aritmetikoje.

Žmonėms tai būtų tikrai neklystantis teisėjas, nes jie visuomet galėtų sužinoti, ar galima išspręsti vieną ar kitą problemą, remiantis tuo, ką jie jau žino, o jei net sprendimo ir nerastų, tai visuomet galėtų nustatyti, kas labiausiai tikėtina. Kaip aritmetikoje, kur mes visuomet galime pasakyti, įmanoma ar neįmanoma rasti tam tikrą skaičių, kuris seniai žinomas, remiantis tuo, kas apie tą skaičių mums žinoma, ir todėl dažnai mes juk galime pasakyti: šis skaičius turi būti vienas iš dviejų arba iš trijų tokių ir tokių skaičių ir pan., nusakydami tiksliai ribas, kuriose slypi tiesa. [...]

Pavyzdžiui, terminus „gyvūnas“, „žmogus“, „protingas“ aš pažymiu skaičiais a, b, c taip, kad terminai, kurie paimti kartu sudaro kokį nors kitą terminą, būtų žymimi skaičiais, kuriuos sudauginę gautume to termino skaičių; antai, kadangi sąvokos „gyvūnas“ ir „protingas“ sudaro sąvoką „žmogus“, tai šis terminas b bus lygus terminui ac, kurį gausime a padauginę iš c. Kategorinį, visuotinai teigiantį, teiginį, pavyzdžiui, „žmogus yra gyvūnas“ išreikškime taip: $b/a = y$, arba $b - ya$. Tai reiškia, kad skaičius, kuris žymi „žmogų“, dalijasi iš skaičiaus, kuris reiškia „gyvūną“

¹ Iš duomenų.

(to, ką gauname padaliję, būtent y, nenagrinėsime, nes ir taip akivaizdu, kad tai bus c). Jei žinome, kad y yra vienetas, tai b ir a bus ekvipolentiški¹, arba, jei jie ekvipolentiški, tai y bus lygus vienetui. [...] Tarkim, „gyvūno“ skaičius yra 2, „protingo“ - 3, tada „žmogaus“ skaičius bus 6. [...] Iš to kyla, kad teiginys visuomet gali būti paverstas lygtimi, nes jei predikato² skaičių padauginsime iš kokio nors kito skaičiaus, būtent - iš skaičiaus, kurį gauname dalydami subjektą³ iš predikato, tai gausime skaičių, kuris bus lygus subjekto skaičiui.⁴

^^
Raštas - visuotinė bendravimo priemonė. Raštas - skaičiuotė.
Raštas - neklystantis teisėjas. Kaip sukurti tokį raštą?
Kodėl tiek daug tikimasi iš kalbos?
Ar žinote, kiek pasaulyje yra kalbų? Kiek kalbos grupių? Kuriai ir kodėl priklauso jūsų gimtoji kalba?
Kodėl mes mokomės svetimų kalbų? Ar įmanoma visiškai suprasti kitos kalbos žodžius? Kas trukdo? Kodėl?
Kiek jau mokate kalbų? Kiek ruošiatės išmokti? Jei kalbėsite tik viena kalba - gimtąja, plėsis ar siaurės jūsų pasaulėvaizdis?
Pasiskirstykite grupelėmis ir pabandykite sukurti dirbtinę kalbą. Surrašykite principus ir taisykles. Pademonstruokite ją kitiems. Palyginkite, kaip kūrė kalbos žaidimą kitos grupės. Ar apskritai esama bendrų kalbos kūrimo taisyklių? Kokios jos?
Gal žodžiai neišreiškia daiktų esmės? Žodžiai yra tik žodžiai, ir tiek.
Kodėl ironikas nesiekia apibrėžti daikto esmės žodžiais?

II.2.f. Ar galimas „galutinis“ žodynas? *Ričardas Rortis (Richard Rorty)*

Žmones nuolat lydi žodžiai, pateisinantys jų veiksmus, įsitikinimus ir gyvenimą. [...] žodžiais giriame draugus, smerkiame priešus, išreiškiame ilgalaikius planus, giliausias abejones ir aukščiausias viltis. Jais perspektyviai ir kartais retrospektyviai pasakojame savo gyvenimo istoriją. Šiuos žodžius pavadinsiu žmogaus „galutiniu žodynu“.

¹ Ekvipolentiškomis vadinamos sąvokos, kurių turiniai sutampa, bet kurios nusakomos nurodant skirtingus požymius. Pavyzdžiui, „lygiakraštis trikampis“ ir „trikampis, kurio visi kampai lygūs“, pažymimo, veiksnį.

⁴ Leibniz G. W. *Philosophische Schriften*. Bd. VII. Hrsg. v. C. G. Gerhardt. Hildesheim, 1966, p. 24-25, 57-58. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

Jis „galutinis“ todėl, kad suabejojus šių žodžių verte jų vartotojas negali nedviprasmiškai argumentuotai apsiginti. Tai jo kalbos vartojimo riba; už jos - tik bejėgiškas pasyvumas arba smurtas. Nedidelę šio žodyno dalį sudaro paviršutiniški, lankstūs ir universalūs terminai, pavyzdžiui, „tikra“, „gera“, „teisinga“, „gražu“. Didesnė žodyno dalis susideda iš sodresnių, griežtesnių ir siauresnių terminų, pavyzdžiui, „Kristus“, „Anglija“, „profesiniai standartai“, „padorumas“, „gerumas“, „revoliucija“, „Bažnyčia“, „progresyvu“, „atšiauru“, „kūrybiška“. Kuo terminas siauresnis, tuo jo vaidmuo didesnis.

Ironiku vadinsiu žmogų, tenkinantį šias tris sąlygas: 1) jis nuolat abejoja dėl galutinio žodyno, kurį šiuo metu vartoja, nes jį veikia kiti žodynai, kuriuos laiko galutiniais, kiti sutikti žmonės ar knygos; 2) jis supranta, kad dabartiniu galutiniu žodynu išreikštas argumentas negali nei patvirtinti, nei išsklaidyti šių abejonių; 3) filosofuodamas apie savo padėtį, jis nemano, kad jo žodynas artimesnis tikrovei negu kitų ir siejasi su išorine jėga, o ne su juo pačiu. Filosofuoti linkę ironikai pasirinkimą tarp žodynų vertina ne kaip neutralaus ir visuotinio metažodyno¹ dalį ar mirażų išsklaidymą siekiant pamatyti tikrovę, o kaip žaismą seną keičiant nauju.

Tokius žmones vadinau „ironikais“, nes jų supratimas, kad bet ką galima paversti geru ar blogu kitaip apibūdinant, ir jų atsisakymas suformuluoti galutinių žodynų pasirinkimo kriterijus paverčia jų padėtį, Sartre'o žodžiais tariant, „metastabilia“: jie niekada nebegali pažvelgti į save rimtai, nes nuolat suvokia, kad terminai, kuriais jie save apibūdina, gali kisti, ir nuolat suvokia galutinių žodynų, o kartu ir jų pačių atsitiktinumą ir trapumą. [...] Jeigu jie dar ir liberalai, tai jau tokie žmonės, kuriems, pasak Juditos Shklar, „žiaurumas yra blogiausia, ką jie daro“. [...]

Ironijos priešybė - sveika nuovoka. Tai devizas tų, kurie nesidrovėdami apibūdina viską, kas svarbu, terminais iš galutinio žodyno, prie kurio jie ir jų aplinkiniai yra pripratę. Vadovautis sveika nuovoka reiškia laikyti savaime suprantamu dalyku, kad galutinio žodyno terminais suformuluotų teiginių pakanka apibūdinti ir vertinti kitokių galutinių žodynų vartotojų įsitikinimams, veiksams ir gyvenimui. Tie, kurie didžiuojasi savo sveika nuovoka, pirmoje knygos dalyje aprašytą (*t. y. ironišką* - red.) mąstyseną palaikys bjauria.

Pakibus grėsmei virš sveikos nuovokos, jos šalininkai atsako, apibendrinami ir iškeldami viešumon jiems įprasto kalbos žaidimo taisykles (pavyzdžiui, kai kurie graikų sofistai ir Aristotelis savo etiniuose veikaluose).

¹ Metažodynas - tai žodynas, kuris apima įprastinės kalbos žodžius.

Tačiau jeigu nė viena banalybė senajame žodyne pakankamai gerai neat-sakytų į argumentuotą iššūkį, tai atsakymo poreikis paskatintų pakilti virš banalybių. Čia pokalbis galėtų virsti sokratišku. Klausimas „Kas yra x ?“ dabar užduodamas taip, kad nebūtų galima atsakyti tiesiog išvardijant ke-letą paradigminių x reiškinių pavyzdžių. Reikalaujama apibrėžimo, esmės.¹

Kas yra kalbos vartojimo riba?

Kas yra ironikas? Kodėl jis abejoja galutiniu žodynu?

Ar sukurtas naujasis žodynas galėtų keisti ir patį pasaulį?

Ar visada kalba reiškia tik žodžiais? Ar nieko mums nesako žmo-gaus laikysena? Ar nebyloja pati tyla? Pabandykite penkias minu-tes ramiai pasėdėti ir patylėti. Įsiklausykite į tylą. Ką girdite?

II.2.g. Bylojantis tylėjimas. *Martinus Buberis* (*Martin Buber*)

Kaip karščiausias kalbėjimas vienas kitam dar nėra pokalbis (aiškiausiai tai matyti, kai turime reikalą su anuo keistu šiokių tokių mąstymo gebėji-mų turinčių žmonių sportu, kuris taikliai vadinamas diskusija ar polemi-ka), taip pokalbiui nereikalingi garsai ar net judesiai. Kalba gali neturėti jokių juslinių požymių, ir vis dėlto tai bus kalba.

Žinoma, turiu omenyje ne išimylėlių švelnų tylėjimą-vienas-kitame, ku-riam pakanka žvilgsnyje ar net paprastame santykių turtingo žvelgimo į tolį bendrume esančios išraiškos ir supratimo. Bet turiu omenyje ir ne mistinį tylė-jimą-sykiu, tokį kaip pasakojime apie Pranciškaus mokinį Egidijų ir Prancūzi-jos karalių Liudviką (ar beveik tokiame pačiame pasakojime apie du chasidų rabius), kurie, vieną vienintelį kartą susitikę, nepasakė vienas kitam nė žo-džio, bet, „atsispindėję dieviškojo Veido veidrodyje“, patyrė vienas kitą; mat dar ir šiuo atveju judesys, laikysena vienas kito atžvilgiu yra išraiška.²

¹ Rorty R. *Privati ironija ir liberalioji viltis// Kultūros barai. 1997, nr. 7, p. 11.* Vertė T. Baranovas.

Šventojo Pranciškaus žiedeliuose skaitome tokią istoriją: „Kai šv. Liudvikas, Prancūzijos karalius, nusprendė aplankyti pasaulio šventoves, jis išgirdo patikimus pasakojimus apie didžiulę brolio Egidijaus, vieno iš pirmųjų šv. Pranciškaus bendražygių, šventumo šlovę, dėjosi tai į širdį ir nusprendė pats jį aplankyti. Todėl keliaudamas padarė lankstą į Perudžią, kur tuo metu buvo apsistojęs brolis Egidijus. Priėjęs prie vienuolių būsto vartų su keliais draugais kaip vargšas nepažįstamas piligrimas, jis atkakliai ėmė klausinėti brolio Egidijaus, nepasisakęs broliui vartininkui, kas jis. Tad brolis vartininkas nuėjo pas brolį Egidijų ir pasakė, kad prie vartų jo laukia kažkoks piligrimas. Brolis Egidijus savo dvasia iškart suprato, kad tai - Prancūzijos karalius.

Su dvasiniu įkarščiu jis tuojau išėjo iš savo celės ir greitai nubėgo prie vartų. Ir nieko vienas kito ne-klausdami, niekada vienas kito nematę, jie puolė kits kitam į glėbį, pagarbiai priklaupė ir taip nuoširdžiai

Tai, ką turiu omenyje, norėčiau paaiškinti pavyzdžiu.

Įsivaizduokime du vyrus, sėdinčius greta kažin kur pasaulio vienatvėje. Jie nesikalba, jie nežiūri vienas į kitą, jie net neatsigręžia vienas į kitą. Jie nėra bičiuliai, nė vienas iš jų nieko nežino apie kito gyvenimą, jie susitiko tik širyt, keliaudami savais keliais. Šią akimirką nė vienas iš jų negalvoja apie kitą (mums nesvarbu, apie ką jie galvoja). Jie abu sėdi ant to paties suolo. Vienas - taip, kaip, tikriausiai, yra įpratęs: romus, pasiruošęs priimti viską, kas tik jam bus duota; jo esybė tarsi sako: maža būti pasiruošusiam, reikia dar tikrai būti *čia*. Kitas: jo laikysena neišduoda, kas jis yra, tai uždaras, santūrus vyras; tačiau tie, kas jį pažįsta, žino, kad jį saisto vaikystės užkeikimas, kad jo santūrumas yra šis tas daugiau negu vien laikysena, po šia laikysena slypi neįveikiamas nesugebėjimas-save-komunikuoti (*Sich-nicht-mitteilen-können*). Staiga - įsivaizduokime, kad tai viena iš tų valandų, kai pavyksta sudaužyti septynis geležies apkaustus, kuriais surakinta mūsų širdis, - užkeikimas netenka galios. Tačiau ir dabar tas vyras tebesėdi nebylus ir net nekrusteli. Vis dėlto jis kažką daro. Jis buvo išlaisvintas, nors net piršto nepajudino, ir nesvarbu, iš kur tas išlaisvinimas atėjo. Tačiau dabar jis įveikia tą atodairą (*Ruckhalt*), kurią įveikti gali

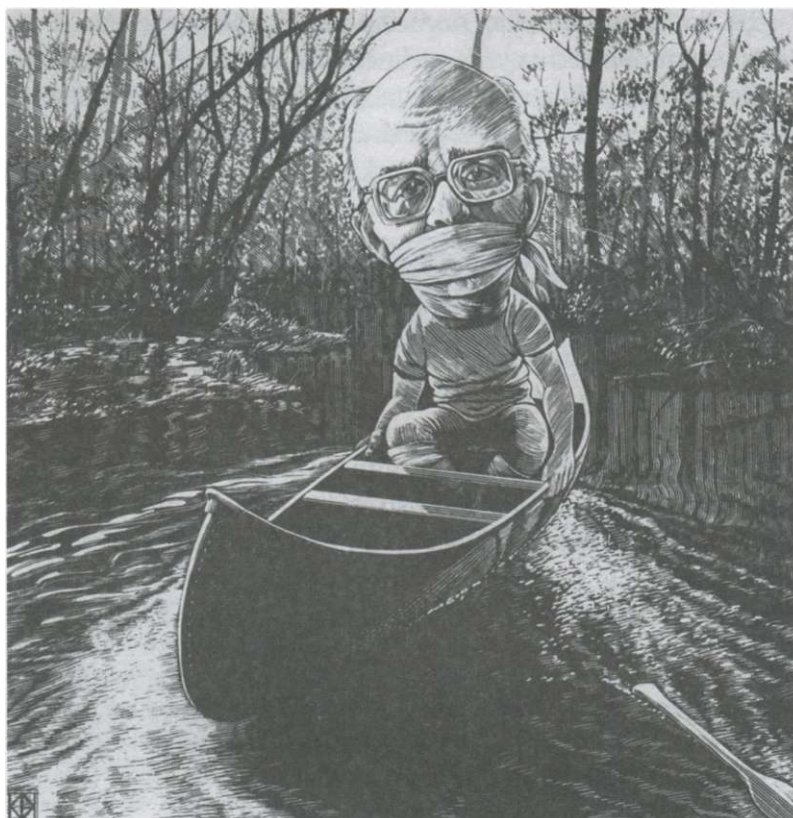
pasibučiavo, tarsi būtų ilgai nesimatę seni geri bičiuliai. Ir jie neištarė kits kitam nė žodžio, tik tyliai klūpojo nuoširdžios draugystės glėbyje. Taip praklūpoję nemaža laiko, jiedu be žodžių išsiskyrė. Šv. Liudvikas iškeliavo toliau, o brolis Egidijus sugrįžo į savo celę.

Karaliui Liudvikui iškeliaujant, vienas vienuolis paklausė jo draugo, kas tas žmogus, su tokia meile apkabinęs brolių Egidijų. Šis atsakė, jog čia buvo Prancūzijos karalius Liudvikas, per savo maldingą kelionę užsukęs pamatyti brolio Egidijaus. Taip taręs, su kitais karaliaus draugais skubiai išvyko tolyn. Vienuoliai labai nuliūdo, kad brolis Egidijus nepasakė karaliui nė žodžio, ir priekaištaudami taip kalbėjo: „O, broli Egidijau, kaip čia nutiko, kad tu nepanorai nieko pasakyti tokiam didžiam karaliui, atvykusiam iš Prancūzijos tavęs pamatyti ir išgirsti iš tavęs bent kelis žodžius?“

Brolis Egidijus atsakė: „Brangūs broliai, nesistebėkite, kad nei jis, nei aš nepajėgėme pratarti nė žodžio, mat vos tik mes apsikabinome, dieviškosios Išminties šviesa atvėrė jo širdį man, o mano širdį - jam. Ir taip iš Dievo malonės mes pažvelgėme vienas kitam į širdį, ir tai, ką jis norėjo pasakyti man ar aš - jam, mes supratome be lūpų ar liežuvio ir dar geriau, su didesne paguoda, nei būtume kalbėjęsi. Nes jei būtume norėję žodžiais išreikšti tai, ką jautėme širdimi, dėl netobulos žmonių kalbos, kuria neįmanoma aiškiai išsakyti Dievo slėpinių, nebent mistikos simboliais, toks pokalbis veikiau būtų mus nuliūdinęs, negu suraminęs. Todėl būkit tikri, kad karalius iškeliavo nepaprastai paguostas“ (*Šventojo Pranciškaus žiedeliai*. V.: Taura, 1993, p. 101-102).

Panašią istoriją randame ir M. Buberio surinktuose pasakojimuose apie chasidus: „Kai rabis Mendelis, Vorkų cadiko sūnus, ir rabis Eleazaras, Kozinieco Magido anūkas, pirmą kartą gyvenime susitiko, jie vienu du jėjo į pirkia, atsisėdo vienas prieš kitą ir taip gerą valandą sėdėjo tylėdami, o po to išsiskyrė ir nuėjo kas sau. „Štai ir baigėme“, - tarė rabis Mendelis.

Kai jis kartą buvo Kocke, Kocko rabis paklausė: „Kur tu išmokai tylėjimo meno?“ Rabis Mendelis buvo beatsakąs, tačiau apsigalvojo ir liko savajam menui ištikimas“ (Buber M. *Die chasidischen Bticher*. Verlag von Jakob Hegner in Hellerau, 1928, p. 598).

Čia matome žmogų, kuris nekalba. Ar galime apie jį pasakyti: „tylintis žmogus“? K. H. Bartonas (*Barton*). *Vatas (Watt) išdavė savo partiją*

tik jis pats. Dabar iš jo nebevaržomai srūva komunikacija ir tylėjimas ją neša kaimyno link, kaimyno, kuriam ta komunikacija juk ir buvo skirta ir kuris taip pat ją priima be atodairos (*rtickhaltlos*), kaip kiekvieną tikrą, jam skirtą dalią. Niekam, net sau pačiam jis nepajėgs papasakoti, ką patyrė. O ir ką gi jis „žino“ apie tą kitą? Žinojimas čia nebereikalingas. Mat kai tarp žmonių įsiviešpatauja, kad ir bežodis, beatodairiškumas (*Rückhaltlosigkeit*), tada įvyksta dialoginio žodžio sakramentas.¹

Kas yra mistinis žmonių tylėjimas drauge?
Kuo nuo jo skiriasi dialogo tyla?

¹ Buber M. *Dialogo principas II. V.*: Katalikų pasaulis, 2001, p. 49-51. Vertė T. Sodeika.

Ar šnekalai - nenuilstamas kalbėjimas - stiprina supratimą ar silpnina? Kodėl tylėti dar nereiškia būti nebyliam?

II.2.h. Tylėjimas kaip kalba. *Martinus Heideggeris (Martin Heidegger)*

Tie, kurie per pokalbį tyli, gali „duoti suprasti“, t. y. formuoti supratimą, tikriausiai negu tie, kurių žodžių srautas nesiliauja. Daugiažodžiavimas apie ką nors nėra kiek nepadedas, kad supratimas pasistūmėtų priekin. Priešingai, daugiažodis kalbėjimas užgožia dalyko esmę suteikdamas supratimui tariamą aiškumą - t. y. trivialų nesuprantamumą. Tačiau tylėti nereiškia būti nebyliam. Priešingai, nebyliui būdingas noras „kalbėti“. Kaip gali nebylys įrodyti, kad geba tylėti, kai jis paprasčiausiai neįstengia to padaryti? Taip pat ir tas, kuris iš prigimties įpratęs tylėti, kaip ir nebylys, negali parodyti, jog tyli ir geba tylėti. Tas, kuris niekad nieko nesako, negali ir tylėti. Tik tikrame kalbėjime slypi tikras tylėjimas. Kad galėtų tylėti, štai-būtis¹ turi turėti ką pasakyti -1, y. disponuoti autentiška gausia savo paties atvertimi. Tada tylėjimas atskleidžia ir įveikia „šnekalus“. Tylėjimas, kaip kalbėjimo būdas, taip artikuliuoja štai-būties suprantamumą, kad iš jo kyla tikrasis gebėjimas klausytis ir skaidrus buvimas drauge.²

Ar tikrai tyli tas, kuris negeba kalbėti?
Kodėl tik tikrame kalbėjime slypi tikras tylėjimas?
Tyla gema, kai tylima. Ar apie tylą įmanoma tylėti?

II.2.i. Kaip išreikšti tylą? *Wisława Šimborska (Wisława Szymborska)*

TRYS KEISČIAUSI ŽODŽIAI

*Kai žodį Ateitis ištariu,
praeitin pirmasis skiemuo jau nuslenka.*

¹ žmogus.

² Heidegger M. *Seiti und Zeit*. Tübingen, 1993, p. 164-165. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

A. Švėgždos paveikslas **Iš „Medžio ciklo“**. Apie ką tyli šis medžio gabalas?

*Kai žodį Tyla ištariu,
ją sugriaunu.*

*Kai žodį Niekas ištariu,
sukuriu kažką, kas nepriklauso jokiai nebūčiai*

A

Ar įmanoma kalbėti apie tylą?

¹ Szymborska W. *Poezje imjbrane. Poezijos rinktinė*. V.: Baltos lankos, 1998, p. 237. Vertė A. Kalėda.

Ar kalba iš tiesų visagalė? Ar viską įmanoma išreikšti žodžiais ir apibūdinti? Nusakyti tai, kas nenusakoma?

II.2.j. Tylėjimas ir neišreiškiamumas. *Liudovigas Vitgenšteinas*

(*Ludwig Wittgenstein*)

[...] Atsakymui, kurio negalima išsakyti, negali būti išsakytas ir klausimas. *Mislės nėra.*

Jei klausimas apskritai gali būti iškeltas, tai jis *gali būti* ir atsakytas.

[...] Skepticizmas nėra nepaneigiamas, bet akivaizdžiai beprasmiškas, jei jis nori abejoti ten, kur negali būti klausama.

Nes abejonė gali būti tik ten, kur yra klausimas, klausimas tik ten, kur yra atsakymas, o atsakymas tik ten, kur kažkas *gali būti pasakyta*.

[...] Mes jaučiame, kad net jei būtų atsakyta į visus galimus mokslo klausimus, mūsų gyvenimo problemos net nebūtų paliestos. Žinoma, tuomet nebelieka jokių klausimų, o tai ir yra atsakymas.

[...] Gyvenimo problemos sprendimas yra tos problemos išnykimas.

(Ar ne dėl šios priežasties žmonės, kuriems po ilgų abejonių paaikškėjo gyvenimo prasmė, negalėjo pasakyti, kas sudaro tą prasmę?)

[...] Iš tikrųjų esama kažkas neišreiškiamas. Tai *rodo save*, tai yra mistiška.

[...] Taisyklingas filosofijos metodas būtų toks: nesakyti nieko, išskyrus tai, kas gali būti pasakyta, taigi gamtos mokslų sakinių, taigi to, kas neturi nieko bendra su filosofija, ir tuomet visada, kai kas nors panorėtų pasakyti kažką metafiziška, parodyti jam, kad kai kuriems ženklams savo sakiniuose jis nesuteikė jokios reikšmės. Šis metodas kito nepatenkintų - jis nejaustų, kad mes mokome jį filosofijos - tačiau *tai* būtų vienintelis griežtai taisyklingas metodas.

[...] Mano sakiniai aiškina tuo, kad tas, kuris mane supranta, galiausiai atpažįsta juos kaip beprasmiškus, kai jais, ant jų, per juos žengia. (Jis turi, taip sakant, numesti šalin kopėčias po to, kai jomis užlipo.)

Jis turi įveikti šiuos sakinius, tuomet jis mato pasaulį teisingai.

[...] Apie ką negalima kalbėti, apie tai reikia tylėti.¹

Parašykite esė tema „Apie ką negalima kalbėti, apie tai reikia tylėti“.
Kuo skiriasi Buberio (*Buber*) išskirta „bylojanti tyla“ nuo Vitgenšteino (*Wittgenstein*) nusakymo tylėjimo?

¹ Vitgenšteinas L. *Tractatus logicophilosophicus* // Vitgenšteinas L. *Rinktiniai raštai*. V.: Mintis, 1995, p. 111-112. Iš vokiečių ir anglų kalbų vertė R. Pavilionis.

11.3. DARBAS

E. Dega (*Degas*) paveikslas vadinasi *Medvilnės kontora Naujajame Orleane*. Kaip atpažinti, kad joje vyksta darbas?

Dirbdamas žmogus gamina tai, kuo nėra jis pats ir ko nėra gamtoje. Jis kuria daiktus. Gyvūnai tik naudojasi daiktais, kuriuos randa, bet jų negamina.

Kaip manote, kas verčia žmogų nuolatos tobulėti - įtempti kūrybinę vaizduotę ir intelektualiąsias galias?

Kas nutiktų, jei žmonija liautųsi dirbti? Ar ji nedegraduotų?

Žmogus, kad išgyventų, turi dirbti. Bet ar tai nerodo, jog darbas nėra jo laisvas pasirinkimas. Taigi ar žmogus yra laisvas - gali nedirbti? Ar darbas mūsų neįkalina? Gal trumpinti darbo laiką - tai kurti laisvesnį pasaulį? Kokį tinkamiausią darbo laiką jūs pasiūlytumėte žmonijai? Savo šalies visuomenei? Sau patiems? O gal norėtumėte nedirbti? Ką reiškia žodis „darbas“?

II.3.a. Darbas - kančia ir vargas? *Heinrichas Veinstokas*

(*Heinrich Veinstock*)

Hebrajų, graikų ir lotynų kalbose su pamatiniu žodžiu „darbas“ susiję žodžiai dažniausiai reiškia varginamą, sunkų dalyką. Romanų kalbose kamienas *lab-* yra taip sumenkęs, kad *laboreur* įvardija tik tą, kuris dirba žemę. Tuo tarpu žodžio *travail* visiškai kitoks kamienas. Šis žodis kilęs iš galų-romanų kalbų žodžio *tripalium*, reiškiančio tris kuolus, prie kurių buvo rišami skerdžiami gyvuliai. Tad *tripaliare* dar reiškę ir kankinimą. Jau nuo XII amžiaus žinomas žodis *troviller*, tad ir naujosios prancūzų kalbos žodis *travail* taip pat reiškia kančią, sunkumą. Antai *travailleur* ilgą laiką reiškę budelį, ir tik enciklopedininkai, ypač gerbę amatininkus, suteikė šiam žodžiui dabartinę - kilnesnę - reikšmę. Vokiečių kalbos šaknis *arb-*, anot Grimmų žodyno, yra gimininga lotynų kalbos šakniam *lab-*, o slavų kalbose randame *rab-* (iš čia - *robotas*=baudžiava), - visuose šiuose žodžiuose taip pat vyrauja varginamo dalyko atspalvis. Tačiau sykiu *arb-*, gotų (*arbja*) reiškia paveldėjimą (*Erbe*). Tad čia susilieja priklausomybė ir įpėdinystė, praeiksmas ir palaiminimas, ir šitokiu būdu slegiamas *laborare* įspūdis nuskaidrinamas sukilninančiu *operari* suvokimu. Naujojoje vokiečių aukštaičių kalboje šis žodis aprėpia jau ir pačias naujaušias veiklos rūšis: nuo žemės darbų iki amato ir meninės kūrybos bei dvasinės veiklos ir pan., - pagal daugialypę analogiją išreiškia mechaninius (apie žemės drebinimą Kantas sako: „gamta dirba“), organinius (širdis sunkiai dirba) ir gamtos procesus, ir net techninius procesus (mašina dirba be priekaištų).

Verta paminėti, kad anglų kalboje kamieną *arb-* išstūmė kamienas *work*. Puritoniškame krašte tai nė kiek nestebina, lygiai kaip ir tai, kad romanų kalbos šaknis įgijo siauresnę (*travel*) *kelionės* reikšmę. Siejamąją funkciją čia atlieka saugojimo ir išsaugojimo momentas, būtinas atliekant svarbų darbą ir turintis tokią pat reikšmę vokiečių kalbos žodžio *darbas* lauke. Naujojoje anglų kalboje daiktavardis ir veiksmažodis *labour* perteikia pradinę varginamos veiklos reikšmę.

Nors ši trumpa kalbos apžvalga iš esmės ir neatskleidė nieko nauja, vis dėlto patvirtino svarbiausią mūsų istorinės atminties rezultatą - tai, kad mūsų pasaulyje žodis „darbas“ turi labiau neigiamą, nei teigiamą atspalvį, arba krūvį. Prie viso to (verta šitai priminti) pridurkime fizikoje vartojamos darbo sąvokos reikšmę - „pasipriešinimo nugalėjimas tam tikroje kelio atkarpoje“.¹

A

Kuo ypatinga žodžio „darbas“ etimologija (kilmė)?

Ar išvelgiate skirtumus tarp šio žodžio atsiradimo istorijos hebrajų, lotynų, anglų, prancūzų ir vokiečių kalbose?

Jei darbas - vargas, kodėl apskritai žmogus dirba? Kodėl kuria daiktus?

II.3.b. Daiktai kaip savęs atpažinimas. *Georgas Vilhelmas Hėgelis* (*Georg Wilhelm Hegel*)

Gamtos objektai egzistuoja tik *netarpiškai* ir *vienkartinai*, tuo tarpu žmogus, kaip dvasia, *susidvejina*, mat jis *egzistuoja* ir kaip gamtos objektai, bet jis taip pat egzistuoja ir *sau*, pats save mato, pats save daro savo vaizdinių bei minčių objektu ir kaip tik dėl šios aktyvios būties sau jis yra dvasia. Tą savęs suvokimą žmogus pasiekia dviem būdais: pirma, *teoriniu* būdu, t. y. vidujai turi išsąmoninti save patį, išsąmoninti tai, kas dedasi jo sieloje, kas ją jaudina ir žadina; apskritai turi save stebėti, turi vaizduotis sau tai, ką mintis aptinka kaip daikto esmę, taip pat turi įtvirtinti save tame, ką savyje atrado, ir tame, ką gavo iš išorės, atpažinti tik save patį. Antra, žmogus tampa sau kai kuo praktinės veiklos dėka, t. y. dėl polinkio save išreikšti visur kur, kas jam tiesiogiai duota, kas jam egzistuoja kaip išoriniai daiktai, ir atpažinti visur kur save patį. Šį tikslą jis pasiekia keisdamas išorinius objektus, kuriuose jis išpaudžia savo vidujy-

¹ VVeinstock H. *Arbeit und Bildung. Der Rolle der Arbeit im Prozeji um unsere Menschivierung*. Heidelberg, 1954, p. 36-37. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

R. Magrito (**Magritte**) paveikslas **Hégelio** (Hegel) **atostogos**. Kas bendra tarp filosofo Hégelio, jo atostogų ir šio paveikslo?

bės atspaudus ir kuriuose jis tada atranda tas savo savybes, kurios yra jam būdingos. Žmogus tai daro todėl, kad, kaip laisvas subjektas, panaikintų ir pasaulio neprieinamumą, svetimumą ir galėtų džiaugtis objektų pavidalais kaip savąja vidine tikrove. Jau pirmieji vaiko instinktai rodo polinkį praktiškai keisti išorinius objektus: mažas berniukas meta akmenį į upę ir gėrisi vandens paviršiumi sklindančiais ratilais, matydamas juos kaip savo paties kūrinį. Šis poreikis reiškiasi įvairiausiais pavidalais, o ypač savęs kūrimu išorinių daiktų formomis, kurias aptinkame meno kūrinuose. Taip žmogus elgiasi ne tik su išoriniais objektais, bet ir su pačiu savimi, su savo paties pavidalu - jo jis nepalieka tokio, koks jis yra, bet sąmoningai visai keičia. [...] Žmogaus paskirtis

yra tą vidinį ir išorinį pasaulį kaip objektą pakylėti iki savo paties dvasinės sąmonės lygmens, iki lygmens, kuriame jis atpažįsta save patį. Šios dvasinės laisvės poreikį jis patenkina, viena vertus, šitaip: tai, kas yra, jis paverčia savo vidumi, suima į save, o antra vertus, tą būtį sau jis realizuoja išoriškai ir šiuo susidvejinimu padaro, kad ir jis pats, ir kiti gali stebėti ir pažinti tai, kas jame glūdi. Tai sudaro žmogaus laisvo sąmoningumo esmę, to sąmoningumo, kuriuo remiasi ir iš kurio būtinai kyla ir bet kokia veikla, ir pažinimas, ir menas.¹

Kuo skiriasi praktinis žmogaus savęs išreiškimas nuo teorinio?
Kaip žmogus siekia panaikinti pasaulio svetimumą?
Kodėl žmogus keičia ne tik pasaulį, bet ir save?
Ar daiktai negali tapti svarbesni už žmogų? Jam svetimi? Kodėl darbo prigimtyje slypi žmogaus nuvertėjimas?

II.3.C. Darbas ir susvetimėjimas. *Karlas Marksas (Kari Marx)*

Kuo daugiau darbininkas pagamina turto, kuo labiau didėja jo produkcijos galia ir apimtis, tuo labiau jis nuskursta². Kuo daugiau darbininkas gamina prekių, tuo pigesne preke tampa jis pats. Žmogaus pasaulio *nuvertinimas* tiesiog proporcingas daiktų pasaulio *vertinimui*. Darbas gamina ne tik prekes; jis gamina save patį ir darbininką kaip *prekę*, ir būtent tokiu santykiu, koku jis apskritai gamina prekes.

Sis faktas teišreiškia štai ką: daiktas, kurį darbas gamina, jo produktas, darbo atžvilgiu reiškiasi kaip *svetima esmė*, kaip nuo gamintojo *nepriklausoma jėga*. Darbo produktas yra darbas, kuris fiksuojamas daikte, daiktiškai įkūnijamas, jis yra darbo *sudaiktinimas*. Darbo įgyvendinimas yra jo sudaiktinimas. Politinės ekonomijos numatytomis aplinkybėmis šis darbo įgyvendinimas reiškiasi taip, kad darbininkas *šalinamas iš tikrovės*, sudaiktinimas tampa *daikto netekimu* ir *vergavimu daiktui*, daikto įsigijimas - *susvetimėjimu*, susvetiminimu³.

¹ Hegel W. G. *Asthetik*. Bd. I, Aufbau-Vlg., 1965, p. 41-42. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

² Tokia išvada buvo gana paplitusi to meto socialinėje kritinėje literatūroje. Pavyzdžiui, V. Veitlingas savo veikale „Harmonijos ir laisvės garantijos“ rašė: „Kaip duobė atsiranda pilant pylimą, taip ir skurdas atsiranda kaupiant turta“.

Terminai *Etitfremdung* (susvetimėjimas) ir *Entaufierung* (susvetiminimas) šio K. Markso rankraščio kontekste kartais yra sinonimiški. Tačiau terminas *Entfremdung* kai kada Markso vartojamas ir kitokia reikšme, būtent veiklos pasikeitimo, perėjimo iš vienos būklės į kitą, įsigijimo, t. y. juo žymimi tokie ekonominiai ir socialiniai reiškiniai, kurie nereiškia priešiško ir svetimumo santykių. Greta termino *Entfremdung* Marksas vartojo - *Selbstentfremdung* (savęs susvetiminimas). Šiuo terminu jis žymėjo darbininko veiklą, jo darbą kapitalizmo sąlygomis, todėl ta veikla nukrypsta prieš patį darbininką, nėra jo valioje ir jam nepriklauso.

Darbo įgyvendinimas reiškiasi tokiu šalinimu iš tikrovės, kad darbininkas yra šalinamas iš tikrovės ir įstumiamas į bado mirties glėbį. Sudaiktinimas reiškiasi kaip daikto netekimas tokiu mastu, kad iš darbininko atimami būtinausi daiktai - ne tik pragyvenimo reikmenys, bet ir darbui reikalingiausi daiktai. Netgi pats darbas tampa daiktu, kurį darbininkas gali gauti tik didžiausiomis pastangomis ir visiškai nereguliais tarpais. Daikto įsigijimas reiškiasi kaip susvetimėjimas tokiu mastu, kad kuo daugiau daiktų darbininkas gamina, tuo mažiau jų jis gali turėti ir tuo labiau jis turi paklusti savo produkto, kapitalo, valdžiai. [...]

Darbininkas nieko negali sukurti be *gamtos*, be *juntamojo išorinio pasaulio*. Gamta yra ta medžiaga, kurią apdorodamas šis darbas veikia, iš kurios jis gamina savo produktus, ir gamina jos padedamas.

Tačiau kaip gamta darbui teikia *egzistavimo reikmenis* ta prasme, kad darbas negali *gyvuoti* be daiktų, kurie yra jo veikimo objektas, taip, antra vertus, ji teikia *egzistavimo reikmenis* siauresne prasme, būtent paties *darbininko* fizinio gyvenimo reikmenis.

Taigi kuo daugiau darbininkas savo darbu *įsavina* išorinį pasaulį, juntamąją gamtą, tuo labiau jis dvejopai netenka *pragyvenimo reikmenų*: pirma, juntamasis išorinis pasaulis vis labiau nustoja buvęs jo darbo objektas, jo darbo *egzistavimo priemonė*; antra, šis pasaulis vis labiau nustoja buvęs *pragyvenimo reikmenys* tiesiogine prasme, darbininko fizinio gyvenimo reikmenys. [...]

Iki šiol darbininko susvetimėjimą, jo susvetiminimą nagrinėjome tik vienu požiūriu, būtent - koks yra jo *santykis su savo darbo produktais*. Tačiau susvetimėjimą išryškina ne tik *gamybos* rezultatas, bet ir *jos aktas*, pati *gamybinė veikla*. Kaip galėtų darbininko veiklos produktas būti jam svetimas, jeigu darbininkas nesusvetimėtų pačios gamybos akte? Juk produktas tėra veiklos, gamybos rezultatas. Vadinasi, jeigu darbo produktas yra susvetiminimas, tai pati gamyba turi būti aktyvus susvetiminimas, veiklos susvetiminimas, susvetiminimo veikla. Darbo objekto susvetimėjimu tik sumuojamas paties darbo veiklos susvetimėjimas, jos susvetiminimas.

Kuo pasireiškia darbo susvetiminimas?

Pirma tuo, kad darbas darbininkui yra *išorinis* dalykas, t. y. nepriklauso jo esmei, kad todėl jis savo darbu neįtvirtina savęs, bet save neigia, dirbdamas nesijaučia gerai, bet jaučiasi esąs nelaimingas, neišsiugdo laisvos fizinės ir dvasinės energijos, bet alina fizines savo jėgas ir žlugdo savo dvasią. Todėl darbininkas jaučiasi savimi tik ne darbo metu, o dirbdamas - atitrūkęs nuo savęs. Jis yra kaip namuose, kai nedirba, o kai jis dirba, jaučiasi esąs svetur. Todėl jo darbas nėra savanoriškas, bet prievartinis, *prievartos darbas*. Tai nėra darbo poreikio patenkinimas, o tik *priemonė* kitokiems, ne

darbo poreikiams tenkinti. Darbo svetimumas aiškiai reiškiasi tuo, kad nuo darbo bėgama kaip nuo maro, kai tik nėra fizinės ar kitokios prievartos. Išorinis darbas, darbas, kurį dirbdamas žmogus susvetimėja, yra pasiaukojimo, alinimo darbas. Pagaliau darbo išoriškumas darbininkui reiškiasi tuo, kad jis ne savas, bet yra kito, kad jis jam nepriklauso, kad darbininkas dirbdamas priklauso ne sau pačiam, bet kitam. Kaip religijoje žmogaus vaizduotės, žmogaus smegenų ir žmogaus širdies savaveiksmiškumas veikia individą nepriklausomai nuo jo paties, t. y. kaip kažkokia svetima, Dievo ar velnio, veikla, taip ir darbininko veikla nėra jo savaveiksmiškumas¹. Ji yra kito veikla, joje darbininkas praranda save patį.

Dėl to rezultatas yra toks, kad žmogus (darbininkas) jaučiasi nevaržomas tik atlikdamas gyvuliškas savo funkcijas: valgydamas, gerdamas ir pratęsdamas savo giminę, daugiausia dar gyvendamas bute, puošdamasis ir t. t., o atlikdamas žmogiškas savo funkcijas jaučiasi esąs tik gyvulys. Tai, kas gyvuliška, tampa žmogiška, o tai, kas žmogiška, tampa gyvuliška.

Žinoma, valgymas, gėrimas, savo giminės pratęsimas ir t. t., irgi yra tikros žmogiškos funkcijos. Tačiau gyvuliškomis jos tampa suabstraktintos, kai jos yra atskirtos nuo kitokios žmogaus veiklos ir paverstos paskutiniu ir vieninteliu galutiniu tikslu.²

A

Kodėl darbininko darbo vertė atvirkščiai proporcinga jo pagamintų prekių kiekiui?

Kas yra darbo sudaiktinimas?

Kaip darbas gimdo susvetimėjimą?

Kodėl darbas darbininkui yra išorinis dalykas?

Kaip supratote K. Markso (*Marx*) mintį: „Tai, kas gyvuliška, tampa žmogiška, o tai, kas žmogiška, tampa gyvuliška“?

¹ Čia išsakyta mintis yra panaši į L. Fojerbacho teiginį: jis manė, kad religija ir idealistinė filosofija esančios susvetiminta žmogaus būtis ir dvasinė jo veikla. L. Fojerbachas rašė, kad Dievas, kaip kažkas kraštutinis žmogaus atžvilgiu, kaip kažkas nežmoniška, esąs objektyvi proto esmė, Dievas ir religija - tai daiktiška fantazijos esmė. Jis taip pat rašė, kad Hėgelio logikos esmė - tai subjekto veikla, pagrobtas jo mąstymas, kad absoliučioji filosofija susvetimina žmogaus esmę, jo veiklą.

Marksas K. *Susvetimėjęs darbas ir privatinė nuosavybė*// Marksas K. *Ankstyvieji filosofijos raštai*. V.: Mintis, 1986, p. 359-363. Iš vokiečių kalbos vertė V. Balaišis.

Ar žmogus dirba vien dėl to, kad nedirbdamas neišgyventų? O jei jis būtų turtingas arba visuomenė būtų jį pajėgi išlaikyti?
Gal laiko švaistymas - tiesiog nuodėmė? Todėl darbas - ne pra-
keiksmas, o pašaukimas?

II.3.d. Nedarbas kaip nuodėmė. *Maksas Vėberis* {*Max Weber*}

Tikrai smerktinas dalykas yra *ramus tenkinimasis* nuosavybe [...], *mėgavimasis* turtu ir iš to kylantys padariniai - dykaduoniavimas ir kūniškų įgeidžių tenkinimas, o pirmiausia - „švento“ gyvenimo siekio užmiršimas. Ir tik dėl to, kad nuosavybė kelia šį pavojų atsipalaiduoti ir nurimti, ji yra abejotina. Mat „amžinoji ramybė“ laukia „šventojo“ anapus, o šioje žemėje žmogui, kad taptų tikras dėl savo malonės, „reikia dirbti darbus to, kuris mane siuntė, kolei diena“¹.

Dievas aiškiai apreiškė savo valią, kad Jo šlovę didina ne dykaduonia-
vimas ir mėgavimasis, o tik veikla [...]. Tad svarbiausia ir pati sunkiausia iš
visų nuodėmių yra *laiko švaistymas*. [...]

Visą pagrindinį Baxterio veikalą persmelkia atkaklus, o kartais beveik
aistringas raginimas imtis nuolatinio fizinio arba protinio darbo [...]. Čia
akivaizdi dviejų motyvų įtaka. Pirmą, darbas nuo seno yra išbandyta *as-
ketinė priemonė*. Tokį jį nuo senų laikų labai vertino [...] Vakarų bažnyčia
ir tuo griežtai skyrėsi ne tik nuo Rytų krikščionybės, bet ir nuo daugu-
mos vienuolių regulų visame pasaulyje [...]. Kaip tik darbas yra specifi-
nė prevencinė priemonė nuo visų pagundų, kurias puritonizmas pava-
dino „unclean life“². [...]

Bet darbas dar pirmiausia yra Dievo iškeltas viso žmogaus gyvenimo *sa-
vaiminis* tikslas [...]. Pauliaus žodžiai „Kas nedirba, tas tegul ir nevalgo“ -
besąlygiški ir taikomi visiems [...]. Nenoras dirbti yra malonės stokos po-
žymis [...].

Čia matome, kad šis požiūris akivaizdžiai skiriasi nuo viduramžių po-
žiūrio. Sv. Pauliaus žodžius interpretavo ir Tomas Akviniėtis. Tačiau, jo
aiškinimu [...], darbas tik *natūrali ratione*³ yra būtinas tiek pavienio žmo-
gaus, tiek ir visuomenės gyvenimui palaikyti. Kur nėra tokio tikslo, šis
priesakas nustoja galioti. Jis tinkamas tik žmonių giminei, bet ne pavie-

¹ Jn 9,4.

²

Nešvarus gyvenimas (*angl.*)

³ Dėl natūralių priežasčių (*lot.*)

nedirbdamas. Žinoma, ir kontempliacija kaip dvasinė aktyvumo forma Dievo karalystėje yra svarbesnė negu Pauliaus įsakymas, suprastas pažodžiui. [...]

Savaime suprantama, kad Baxteris ne tik panaikina šias etinės pareigos dirbti išimtis, bet ir labai sugriežtina Pauliaus principą teigdamas, kad ir turtas neatleidžia nuo šios besąlygiškos pareigos [...]. Pasiturintis irgi negali valgyti, jeigu nedirba, mat jeigu jis ir gali nedirbdamas tenkinti savo poreikius, vis dėlto galioja Dievo įsakymas, kuriam jis turi paklusti taip pat kaip ir vargšas [...]. Juk Dievo apvaizda visiems be išimties davė pašaukimą (*calling*), kurį reikia pažinti ir kurį privalu įgyvendinti. Kitaip negu liuteronybėje [...], čia šis pašaukimas suprantamas ne kaip lemtis, kuriai reikia paklusti ir ja tenkintis, bet kaip Dievo įsakymas kiekvienam žmogui dirbti Dievo garbei. [...]

Mat jeigu Dievas, kurio pirštą puritonas mato visose savo gyvenimo aplinkybėse, suteikia vienam iš savo išrinktųjų kokį nors šansą pasipelninti, Jis daro tai turėdamas savų ketinimų. Todėl tikintis krikščionis turi paklusti šiam raginimui ir pasinaudoti tuo šansu [...]. „Jeigu Dievas rodo jums kelią, kuriuo eidami jūs be žalos savo sielai ar kitiems *galite* teisėtai *pasipelninti daugiau*, negu eidami kitu keliu, o jūs tai atmetate ir renkatės mažiau pelningą kelią, tai *jūs žlugdote vieną iš jūsų pašaukimo (calling) tikslų*. *Jūs atsisakote būti Dievo patikėtiniais* (stevart) ir priimti jo dovanas, kad jas panaudotumėte Jam, kai Jis to pareikalaus. *Jūs turite dirbti, kad praturtėtumėte*. Žinoma, ne kūniškiems malonumams tenkinti ir ne tam, kad nusidėtumėte, bet *Dievui*“. [...] Turtas yra pavojingas tik kaip pagunda pasiduoti tingiai ramybei ir nuodėmingai mėgautis gyvenimu, o turto siekimas pavojingas tik tada, kai jo tikslas yra galimybė vėliau nerūpestingai ir linksmai gyventi. Bet kaip profesinės pareigos atlikimo išdava turtas yra ne tik leistinas, bet tiesiog privalomas.¹

- iv Kodėl darbas puritonams - askezės būdas? Ar pritartumėte puritonams, kad nedarbas - nuodėmė?

¹ VVeber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia*. V.: Pradai, 1997, p. 139-146. Iš vokiečių kalbos vertė Z. Norkus.

Kuo skiriasi fizinis darbas nuo intelektualaus? Ar galime vartoti sąvokas „neprievartinis darbas“, „nelaisvas darbas“? Kuo jos skiriasi? Jei jums tektų rinktis vieną iš dviejų įsivaizduojamų pasaulių, kur viename dirbtumėte lengvą, o kitame - sunkų, bet įdomų darbą, kurį rinktumėtės? Kodėl?

Ar žmogus visada privalo dirbti? Ar visi žmonės pajėgūs dirbti?

Ar nedirbantis žmogus turi jaustis kaltas? Kodėl? Kieno atžvilgiu?

II.3.e. Kodėl aš net sapnuose nedirbu? *Aidas Marčėnas*

Tiesą sakant, su poetais sapnuose dažnokai turiu reikalų. Su Kornelijum Plateliu ir Liudviku Jakimavičium esu dalyvavęs ne vienoje konferencijoje (praskleidžiant šių sapnų paviršių nereikia būti ypatingu froidistu: K. P. - poezijos ministras su portfeliu ar be, tiesiog sutvertas visokiems simpoziumams bei konferencijoms, o ir L. J. su savo portfeliuku net kebliausiomis poetinio gyvenimo akimirkomis nesiskiria); su Vytautu Rubavičium esu grojęs (V. R. - gitara, aš - balalaika, pamažu virstančia kastanjetėm) rusiškas dainuškas kažkokiam Alvydo Slepiko vadovaujama VIA; esu ilgai šnekėjęs su a. a. Vaidotu Dauniu, ir ligi nubundant tas pokalbis atrodęs labai prasmingas, vertas kuo skubiausio užrašymo ir visai nepriemantis Andrejaus Rubliovo pašnekesio su Teofanu Graiku A. Tarkovskio filme; su Sigitu Geda Uolėtuosiuose kalnuose kopėm į Komunizmo viršukalnę ir 1.1., ir pan.

Tuo tarpu Parulskis (mano Parulskis, o dar teisingiau - Mano parulskis) mano sapnuose niekams laiko nešvaisto, vis ką nors įnirtingai dirba, plūša, dažniausiai lauko darbus - prie kelių, vieškelių ir takelių. Štai prieš kokius metus nedideliame gotikiniame sapno miestelyje vadovavo brigadai darbininkų, kurie rausė tranšėjas ir keitė gatvės grindinį. Paklaustas, kodėl dabar čia dirba kažkokiu darbų vykdytoju, o ne rašo, atkirto, jog tai prasmingiau, nei rašyti. O dar sykį paklaustas, kam gera, senovinį sapno grindinį keičia kažkokiu nauju, taikiai kalbant, nei šiokiu, nei tokiu, burbtelejo: juk sakiau, jog prasmingiau, nei rašyti.

O štai praeitą naktį... Medžiūškių trobelė, kurioje dabar ir rašau (gal teisingiau - maigau?), atsiduria Palangoje. Negudri trobelės architektūra smarkiai patobulinta beigi suluošinta - pristatyta kažkokių įstiklintų verandų. Birželio pradžia, o prisnigę beveik ligi kelių. Bet nešalta - iš pasivaikščiojimo po parką grįžtu basas ir labai džiaugdamasis visu tuo birželio sniegu. Gražiausias sniegas - ant mano kojų pirštų. Ir sugrįžęs trobelėn

m

Šis P. Breigelio (**Bruegel**) paveikslas flamandų kalba vadinasi **Luilekkerland** *Lui* reiškia „tingus“, o *lekker-* „godus“. Tai kvailių rojus. Pasak legendos, į jį galima pakliūti išsiklus kanalą po grikių košės kalnu. Paveikslu kairėje pusėje matome ką tik sėkmingai tikslą pasiekusį būsimąjį šios žemės gyventoją. Kaip manote, ar tai, ką jis pamatė, atitiko jo svajonę?

visaip mėginu tą sniegą išsaugot, vaikščiolt labai atsargiai. Vienoje stiklinėj verandoj, vokiškų baldų „skuduryne“ pirktaime fotelyje, kojas užsikėlęs ant dulkių siurblio „Ural“, pusiau gulom ilsisi trobelės krosnį sumūrijęs diedukas. Numirė prieš porą mėnesių. Dabar štai - nuo Vokietijos ligi Uralo. Didokas diedukas, - galvoju busdamas veidu į krosnį. Gyvendamas buvo menkesnis, o sapne apskritai - susitraukęs, mažutis. Eik, - sako dar nespėjusiam ligi galo pakirsti, - ten Sigitas sniegą valo, padėsi. Koks Sigitas? - nesuprantu. Koks koks, - verčias ant kito šono diedukas, - Parulskis. Eik, - liepia, - kartu ir šunį pašersi. Nešersiu, - suniurnu. Kodėl? - nesupranta. Pastipo, - sakau. Pats tu pastipai, - numoja ranka diedukas, ir aš išeinu ne tikrovėn, bet pasižiūrėti, kaip Mano parulskis valo sniegą. Ir tikrai - valo. Kasa dviem vaikiškais plastmasiniais kastuvėliais ir dar tirpdo lempa, kokia svilnamos paskerstos kiaulės. O ir nuvalęs jau beveik viską. Niekše, tokį grožį sušikai, - mandagiai pasisveikinu. Ne tavo reikalas, - atitaria, - jei ne aš, tai studentai nukas, o pragyvent reikia. Tai kiek gauni už valymą? - tei-

raujuos. Rimtai dirbant per sapną trisdešimt susidarys, - beveik didžiuojasi. O kiek moki už kambario nuomą Palangoje (nes visi mes - nuomininkai šioje palangėj)? - klausiu. Ir Mano parulskis, lyg pirmą sykį susimąstęs apie darbo ir algos prasmingumą, palūžta: trisdešimt per sapną.

Ir nesvarbu, jog šis nusiasapnavimas - tik iš pirmo žvilgsnio absurdiškas, o iš tikrųjų pasako daug karčios tiesos apie žmogaus gyvenimo prasmę ir beprasmybę, vis tiek: pasakoti savo sapnus, jei klausytojas ne psichoanalitikas, - neetiška ir neestetiška: nesvarbu, jog Mano parulskis - tik mano *alter ego*, mano priešingybė, mano užslėpta Dirbančioji Pusė, vis tiek: taip dažnai minėti Sigitą Parulskį, jei klausytoja ne Dama n, - neestetiška ir neetiška.¹

A Ar galėtume pavadinti darbu bandymą „išsaugoti sniegą ant kojų pirštų“? O prasminga veikla? Juk sniegas birželio mėnesį - retas dalykas.

Ar pasaulio stebėjimas nėra įtempta dvasinė veikla? Nors nebūtinai darbas. O gal darbu mes laikome ne tik fizinę veiklą?

Kuo skiriasi kontempliatyvus gyvenimas nuo veikliojo?

II.3.f. Ką aš veikiu Paryžiuje? *Herkus Kuttčius*

Atsibeldžiame iki Monparnaso. Jau tamsu. Kavinėse verda gyvenimas, tačiau nusispjaut ir nusišikt ant jų gyvenimo ir kavinių, kaip ir ant tų taurių ir kavos puodelių, kurių besilinksminantys išgeria vos po vieną. Mums reikia daugiau. Daug daugiau. Milijoną kartų daugiau! Mes visai kitaip linksminamės.

Prisipirkę vyno sėdime ant suolo priešais kavinę. Ranka pasiekiami lauke sustatyti kavinės staleliai, kėdės. Mus skiria metras. Mus skiria, rodos, tik metras, tačiau tarp mūsų - bedugnė. Nė vieni nesirengia šokti per ją. Nė vieni nenori būti kitoje pusėje. Mes šalia ir kartu nepasiekiami. Iš butelių liejasi vynas į mūsų gerkles. Kažkas nori piktintis, tačiau nedrįsta. Mes nepažeidžiam jų įstatymų. Mūsų vyno buteliai sukišti į nepermatomus maišelius. Juos ir mus globoja angelai. Jie sėdi šalia prie stalių ir kažką tauškia. Mes sėdime ant suolo ir tylime. Jei mes prabilisime, jie užsičiaups. Nenorime atimti iš jų kalbos dovanos. Jie nenori, kad mes kalbėtume. Tylintys ir mirę jiems artimesni ir ne tokie baugūs. Mums jie nieko nereiškia.

¹ Marčėnas A. *Pirmasis puslapis II Šiaurės Atėnai*. 2001 06 30, nr. 24 (562), p. 1.

Mums jie absoliutūs nuliai, kaip ir mes, beje, jiems, nors jie ir pakenčia mus šalia savęs. Jie tariasi darantys mums malonę. Deja, deja. Niekas nedaro malonių šiaip sau. Niekas. Man nutrūksta juosta...

Atsitokėju namuose.

- Dainavai, nepadoriai keikeisi, šaukei fašistinius šūkius, baubei Vermachto dainas, - pasakoja man apie mane nepraradusieji nuovokos.

Turėčiau gėdintis. Nė už ką! Aš apsvaigintas svetingumo, muziejų, prisigrobtų vertybių. Jaučiu, kad man viso to gana. Nežinau kodėl, tačiau esu persisotinęs - apsirijęs ir persigėręs. Gaivinuosi alumi, o galvoje šviesu šviesu. Tik vienas klausimas: ką gi aš čia veikiu?

Tyla. Atsakymo nėra. Tyla.

- Mes rytoj išvažiuojame, - sako Markas.

- Taip, žinoma...

Taip, žinoma, daugiau nėra ką čia veikti. Nėra. Visi kada nors iš čia išvažiuoja - Rilke, Hemingvėjus, Mileris... Visi pabūna, nusivilia ir išvažiuoja. Vėliau, žinoma, grįžta. Kiti net atsiveža jaunas meilužes, kad pasirodytų ir papasakotų joms, kaip šauniai čia buvo leistas laikas, kokie visi buvo nuostabūs, įdomūs, nepakartojami, kokių dabar nė su žiburiu nerasi. Visada reikia išvažiuoti. Ne, kol kas aš nesirengiu. Žinau, kad ten, kur nuvyksiu, bus šimteriopai blogiau. Žinau, kad tik išlipęs iš lėktuvo gailėsiuosi, kad nepasilikau dar vieną dieną.¹

Ar galėtume H. Kunčiaus romano herojų vadinti puritonu?

Ką jis veikia Paryžiuje?

Gal nedirbti taip pat reikia mokėti? Kad tai gebėtum, galbūt reikia ypatingos patirties ir turėti savitą pasaulio sampratą?

II.3.g. Dykinėjimo menas. *Hermanas Hesė (Hermann Hesse)*

O rytietiškojo meno, kuris mus taip didžiai žavi, pagrindas tėra rytietiškas tingumas, t. y. išlavintas, skoningai įvaldytas ir mėgstamas dykinėjimas. Arabų istorijų pasakotojas įtempčiausių savo pasakos momentu visada dar turi į valias laiko smulkiai ir su visomis detalėmis apibūdinti karaliaus purpurinę palapinę, brangakmeniais nusagstyta patiesalą po balnu, dervišo dorybes arba tikro išminčiaus tobulybes. Prieš duodamas savo prin-

¹ Kunaus H. *Būtais dažninis kartas*. V.: Tyto alba, 1998, p. 205-206.

cui ar princesei prasižioti, jis mums nuosekliai aprašo jos lūpų raudonį ir išlinkį, gražių baltų dantų spindesį ir formą, drąsiai blyksinčio arba droviai nuleisto žvilgsnio žavesį ir išpuoselėtos, nepriekaištingo baltumo ramos gestą, kurios rožiniai nagai it opalai spindesiu varžosi su daugybe brangakmenių nusagstytais žiedais. Ir klausytojai jo nepertraukia, nepažįsta nekantros ir šiuolaikiško skaitytojo rajumo, su tokiu pat atsidėjimu ir malonumu išklauso apibūdinamas žilo atsiskyrėlio savybes, kaip ir kokio jaunikaičio meilės džiaugsmus arba nemalonėn patekusio vizirio savižudybę.

Skaitant mūsų nepalieka ilgesingai pavydus jausmas: šitie žmonės turi laiko! Marias laiko! Jie gali sugaišti visą parą, kad sumanytų naują palyginimą gražuolei arba piktadario niekšybei! Ir klausytojai ramiai sau atgula, kai vidurdienį pradėta istorija vakare tik įpusėjama, pasimeldžia ir dėkodami Alachui užsnūsta, nes rytoj - vėl diena. Jie - laiko milijonieriai, semiantys lyg iš bedugnio šulinio, kur kokios nors valandos, dienos ir savaitės nuostolis nedaug tereiškia. O mes skaitome tas begalines, tarpusavy susipynusias, įmantrias pasakėčias bei istorijas ir patys savotiškai daromės kantresni, netrokštame greitesnės pabaigos, nes valandėlę mus pakerėjo dykinėjimo dievaitė, palietė savo stebuklinga lazdele.

Tikrai daugelį iš galybės tų, kurie nūnai tokie išvargę ir tikintys vėl parkeliauja prie gimtojo žmonijos bei kultūros lopšio ir sėdasi prie didžiojo Konfucijaus ir didžiojo Lao Džė kojų, paprasčiausiai varo nuoširdus to dieviško dykumo ilgesys. Kas yra nuo rūpesčių atpalaiduojantys Bakcho kerai ir saldus, migdantis hašišo malonumas palyginti su bedugne rimitimi pasaulio bėglio, kuris sėdėdamas ant kalno keteros stebi savo šešėlio judėjimą ir pameta savo klausančią sielą nuolatiniam, tyliam svaiginančiam aplink skriejančių saulių ir mėnulių rituale? Čionai, skurdžiam Vakarų krašte, laiką esame sudraskę į mažiausias daleles, kurių kiekviena dar turi monetos vertę; o ten jis tebeteka nepadalintas nuolat plūstančia vilnimi, pakankamas numalšinti pasaulio troškulį, neišsenkamas kaip jūros druska ir žvaigždžių šviesa.

Aš toli gražu nenoriu patarinėti asmenybę edančiai mūsų gamybai ir mokslui. Jei pramonei ir mokslui nebereikia asmenybių, ką gi, jie jų ir neturės. Tačiau mes, menininkai, per patį didelį kultūros bankrotą apsigyvenę saloje su vargiai tepakenčiamomis gyvenimo galimybėmis, turime laikytis lyg ir kitų dėsnių. Mums asmenybė - ne prabanga, o egzistencijos sąlyga, gyvasties oras, kapitalas, be kurio neapsieisi. Aš menininkais laikau visus tuos, kuriems reikmė ir būtinybė - justu save gyvenant ir augant, įsisąmoninti savo galių pamatus ir statyti ant jų pagal įgimtus dėsnius,

taip pat neprisidėti prie jokios saistomos veiklos bei gyvenimo išraiškos, kurios esmė ir poveikis aiškiai ir prasmingai nesisietų su fundamentu taip, kaip gero pastato skliautai siejasi su mūru, stogas su kolonomis.

Bet menininkams nuo seno reikėjo laikinai padykinėti, iš dalies dėl to, kad gyyti nauji dalykai išryškėtų, o nesąmoningai dirbami - subręstų, iš dalies dėl to, kad netyčia atsiduodami artėtų prie prigimties, vėl taptų vaikais, vėl pasijustų žemės, augalų, uolų ir debesų draugais ir broliais. Nesvarbu, ar jie nori tapyti paveikslus, ar rašyti eiles, ar vien ugdyti, kurti save pačius ir mėgautis, - kuriant nė vienam neišvengiama pauzė. Dailininkas stovi priešais ką tik nugruntuotą drobę ir jaučia, kad dar nėra reikalingo susitelkimo ir vidinio augimo, ima bandyti, abejoti, išgalvoti ir galiausiai įtūžęs ar nuliūdęs viską meta, jaučiasi nepajėgus ir nepriaugęs jokiai didžiam uždaviniui, prakeikia dieną, kai tapo dailininku, užrakina dirbtuvę ir pavydi kiekvienam gatvės praeiviui, kuriam dienos bėga patogiai dirbant ir jaučiant sąžinės ramybę. Rašytojas suglumsta pradėto plano akivaizdoje, nebejaučia ten būtros pradinės didybės, brauko žodžius ir puslapius, rašo juos iš naujo, greit ir tuos meta į ugnį, staiga išvysta taip aiškiai regėtus dalykus be kontūrų virpant blyškioje tolumoje, staiga savos aistros ir jausmai jam pasirodo menki, netikri, atsitiktiniai, jis bėga nuo jų ir lygiai taip pat pavydi praeiviui.¹

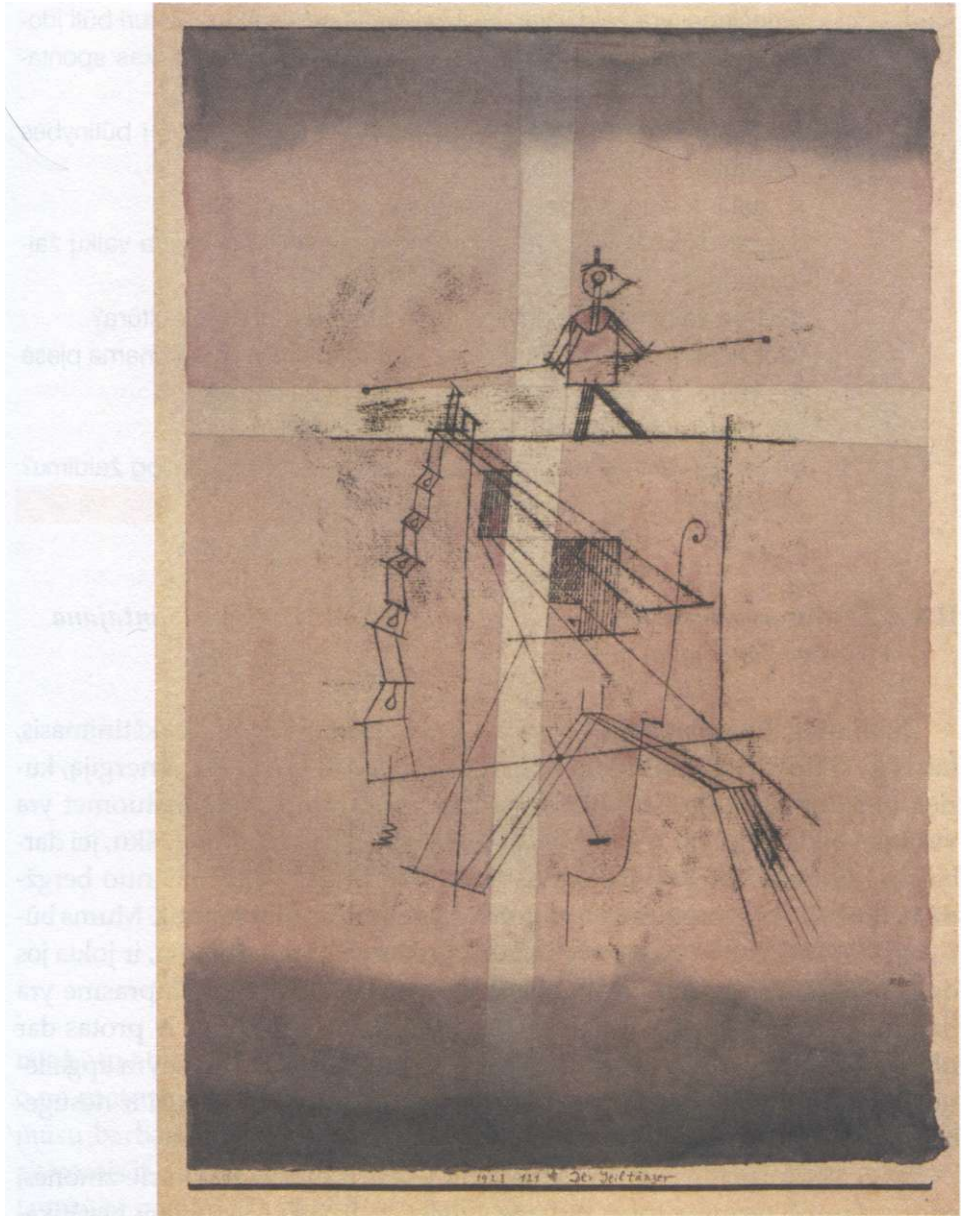
A

Kaip Rytų ir Vakarų kultūrų žmonės junta laiką? Ar skirtingai? Kodėl, anot H. Hesės (*Hesse*), skaitančiam arabų pasakas vakariečiui kyla pavydas? Kodėl menininkui būtina padykinėti? Parašykite esė tema „Aš - laiko milijonierius“.

¹ Hesė H. *Dykinėjimo menas* // Hesė H. *Esė*. V.: Mintis, 1991, p. 106-107. Sudarė ir iš vokiečių kalbos vertė Z. Ardicikas.

11.4. ŽAIDIMAS

P. Klē (Klee) paveikslas *Akrobatas*. F. Nyčė (Nietzsche) veikale *Štai taip Zaratustra kalbėjo* rašė: „Žmogus-tai tarsi lynas, tarp gyvulio ir antžmogio nučišęs, tai lynas virš bedugnės“. Ką jis turėjo galvoje?

Vaikai žaidžia, o suaugę žmonės dirba. Darbas - tai organizuota racionali veikla, kuria siekiama tam tikro tikslo. Jis reikalauja pasikar-tojimo - įgūdžių. Todėl tam tikra monotonija dirbant neišvengiama. Priešingai yra žaidžiant: kad žaidimas nenutrūktų, jis turi būti įdo-mus. Vadinasi, visada naujas ir netikėtas. Įdomu tai, kas sponta-niška ir kada rezultatų negalima numatyti iš anksto.

Ar nustojęs žaisti žmogus nenubloškiamas iš laisvės į būtinybės pasaulį?

O gal ir suaugęs žmogus niekada nenustoja žaisti?

Pagalvokite, kokia suaugusio žmogaus veikla primena vaikų žai-dimus.

Gal be žaidimo neįmanoma jokia kūryba ir drauge kultūra?

Gal visas gyvenimas tėra didelė teatro scena, kur vaidinama pjesė be pabaigos arba vyksta inscenizuotas žaidimas?

Jei prieštaraujate, pateikite argumentų.

Ar yra gyvenime kas nors, ko negalime pavadinti tiesiog žaidimu?

Kuo žaidimas esmingai skiriasi nuo darbo?

II.4.a. Žaidimas kaip betikslis spontaniškumas. *Džordžas Santajana* (*George Santayana*)

Žaidimu galime pavadinti visa, kas yra betikslė veikla, mankštinimasis, kuris kyla dėl fiziologinio poreikio, reikalaujančio iškrauti tą energiją, ku-rios nepareikalavo kraštutiniai gyvenimo būtinumai. Darbas tuomet yra visokia veikla, kuri yra reikalinga arba naudinga gyvenimui. Aišku, jei dar-bas ir žaidimas objektyviai skiriasi kaip naudingas veiksmas nuo bergž-džio, darbas yra panegirinis terminas, o žaidimas - niekinantis. Mums bū-tų geriau, kad visa mūsų energija būtų tinkamai panaudojama, ir jokia jos dalis neturėtų būti išeikvojama betikslei veiklai. Žaidimas šia prasme yra netobulos adaptacijos ženklas. Jis dera vaikystei, kai kūnas ir protas dar nepajėgūs susitvarkyti su aplinka, bet jis netinka subrendus ir yra apgailė-tinas senatvėje, nes rodo žmogiškosios prigimties atrofavimąsi ir nesuge-bėjimą išnaudoti gyvenimo galimybių.

Taigi žaidimas iš esmės yra lengvabūdiškas dalykas. Kai kurie žmonės, suprasdami šį terminą tokia prasme, jaučia antipatiją [...] tokiam klasifika-vimui, kai visuomeniniai malonumai, menas ir religija priskiriami žaidi-mams ir todėl pasmerkiami [...] laipsniškam išnykimui, rasei pasiekus bran-dumo laikotarpį. Bet, jeigu visos nenaudingos mūsų gyvenimo puošme-

y- mL
" v • v v' T-^A.f-'^jpj

Paveiksle matome du besipešančius gaidžius. Dzeno meistras juos dėmesingai stebi. Kodėl? Ar tai nėra tuščias laiko gaišimas? M. Musašis (*Musashi*). *Hotejis, stebintis gaidžių kovą*

nos būtų atmetos, vykstant adaptacijos procesui, evoliucija nuskurdintų, o ne praturtintų mūsų prigimtį. Gal tokia ir yra evoliucijos tendencija, o mūsų barbariškieji protėviai, užimti darbu ir karais, su liepsnojančiomis aistromis ir mitologijomis gyveno geresnį gyvenimą, nei tas, kuris yra skirtas mūsų gerai prisitaikiusiems palikuonims.

Tačiau galima tikėti, kad tam tikra vaizduotė gali išgyventi, parazituo-dama netgi tvirčiausiose smegenyse. Kad ir kaip pakryptų istorija, - o čia mums nerūpi pranašystės, - šituo nepaliečiamas klausimas apie tai, kas

yra pageidautina. Pasmerkti spontaniškus ir džiaugsmą teikiančius užsiėmimus dėl to, kad jie nenaudingi savisaugai, reikštų gyvenimą vertinti nekritiškai, neatsižvelgiant į jo turinį. Tokiai sistemai vertingiausia visatos funkcija turėtų būti amžino judėjimo įgyvendinimas. Nenaudingumas yra fatališkas kaltinimas, kurį galima nukreipti prieš kiekvieną veiksmą, kuris atliekamas ne dėl numatomo naudingumo; o veiksmai, atliekami dėl jų pačių, patys pateisina save.

Tuo pačiu metu neginčijamai teisinga, kad bet kokia žmogaus bei jo vaizduotės laisva veikla vadinama žaidimu, nes ji yra spontaniška ir nėra atliekama iš būtinybės ar pavojaus. Jos naudingumas savisaugai gali būti labai netiesioginio ir atsitiktinio pobūdžio, bet dėl šios priežasties ji nėra bergždžia.

Priešingai, galima išmatuoti laimės bei civilizacijos laipsnį, kurį pasiekė bet kuri rasė proporcingai energijai, atiduotai laisviems ir kilniadvasiams siekiams, gyvenimo puošimui ir vaizduotės kultūrai puoselėti, nes būtent spontaniškame savo sugebėjimų žaisme žmogus randa save ir savo laimę. Vergija yra labiausiai žeminantis būvis, kuriam žmogus yra pajėgus, ir dažnai jis toks pat vergas žemės šykštumo bei dangaus atšiaurumo, kaip ir kokios nors institucijos ar šeimnininko. Jis tampa vergu, kai išekvoja visą savo energiją, vengdamas kančios ir mirties, kai visi jo veiksmai yra pirmesti iš šalies, ir jam pačiam nebelieka jėgų laisvai pramogai.

Darbas ir žaidimai čia įgauna skirtingą reikšmę ir tampa lygiaverčiai vergavimui ir laisvei. Pakitimas glūdi subjektyviame požiūryje, pagal kurį dabar nustatome šį skirtumą. Darbu mes jau nebelaikome visa, kas atliekama naudingai, bet tik tai, kas atliekama nenoriai ir tik verčiant būtinybei. Žaidimu mes vadiname jau ne tai, kas daroma bergždžiai, bet visa, kas daroma spontaniškai ir sau pačiam, nežiūrint, ar tai turi kokios nors naudos ar ne. Žaidimas šia prasme gali būti naudingiausias užsiėmimas. Laipsniška adaptacija nepadarytų žaidimų atgyvenusių, bet siektų galiausiai panaikinti darbą, o žaidimus padaryti visuotinius. [...]

Taigi šia antrąja ir subjektyviąja prasme darbas yra paniekiamasis terminas, o žaidimas - eulogistinis (pagiriamasis).¹

Kodėl Santajana (*Santayana*) nepritaria nuomonei, kad žaidimas - iš esmės lengvabūdiškas dalykas?

Kodėl apie visuomenės laimę galima spręsti iš to, ar ji geba žaisti?

¹ Santajana Dž. *Grožio jausmas II Filosofijos istorijos chrestomatija. XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija* / sudarė B. Genzelis. V.: Mintis, 1974, p. 230-232. Vertė R. Pavilionis.

Gal žaidimas - tai pasirengimas darbui? Gal nežaidžiantis žmogus negebėtų įsilieti į visuomenę?

Kas atstoja žaidimus suaugusio žmogaus gyvenime? Kodėl?

II.4.b. Žaidimas kaip „magiškoji repeticija“. *Danilas Elkoninas*

Galima įsivaizduoti, kad grupė medžiotojų grįžta po nesėkmingos medžioklės. Si nesėkmė buvo nesuderintų kolektyvinių veiksmų padarinys. Pasidaro būtina išankstinė repeticija, orientavimasis aplinkybėse ir būsimos veiklos organizavimas, kad medžioklė būtų sėkmingesnė. Grynai mintinio ir scheminio atlikimo galimybės dar ribotos, tad būsimos medžioklės dalyviai akivaizdžiai ir veiksmais atkuria artėjančios medžioklės situaciją bei organizavimą. Kuris nors medžiotojas vaizduoja protingą ir gudrų žvėrį su visais jo įpročiais, o kiti - visą jo medžioklės organizavimo procesą. Tai savotiški „manevrai“, kuriais atkuriamos pagrindinės atskirų dalyvių funkcijos ir bendrų veiksmų organizavimo sistema. Tokiam būsimos veiklos atkūrimui stinga kai kurių bruožų, būdingų tikrai medžioklei, visų pirma realaus proceso operacinio techninio aspekto.

Galima ir kita situacija. Medžiotojai grįžta su laimikiu. Džiaugsmingai juos sutinka gentainiai, ir medžiotojai pasakoja, kaip vyko medžioklė, atgamindami visą jos eigą: kas ką ir kaip darė, kaip kas pasižymėjo. Dramatinis pasakojimas baigiasi bendra linksmybe. Tokiame atkūrimo savotiškai abstrahuojamasi nuo grynai operacinio techninio proceso aspekto ir išskiriama bendra veikimo schema, bendras organizavimas ir ta santykių sistema, kuri sąlygoja sėkmę.

Psichologiniu požiūriu svarbu, kad šiose abiejose situacijose iš visuminės realios darbinės (utilitarinės) veiklos išskiriama ta jos dalis, kurią galima pavadinti orientacine ir kuri skiriasi nuo vykdomosios veiklos, tiesiogiai susijusios su materialaus rezultato gavimu. Abiem atvejais ši iš darbinės veiklos realizavimo visuminio proceso išsiskyrusi jos dalis tampa atkūrimo objektu, po to ji sankcionuojama, įgyja maginių apeigų pobūdį. Tokios „magiškos repeticijos“ tampa savarankiška veikla. [...]

Žmonių tarpusavio santykių taisyklės, sąlygojančios realios kolektyvinės veiklos sėkmę, pasikartodamos begalę kartų, palaiapsniui išsiskyrė. Jų atkūrimas už realios utilitarinės situacijos ribų ir sudaro [...] žaidimo turinį. [...]

Taigi mes priename išvadą, kad žmonių žaidimas - tai tokia veikla, kurioje socialiniai žmonių tarpusavio santykiai atkuriami nepriklausomai nuo tiesioginės utilitarinės veiklos sąlygų. Mūsų parengtinis ir bendras api-

brėžimas yra artimas, nors ir netapatus, tam, kurį pateikė V. Vsevolodskis-Gerngrosas [...]: „Žaidimu mes vadiname visuomeninės praktikos atmainą, kurią sudaro bet kokio gyvenimiško reiškinių ar jo dalies veiksmingas atgaminimas be jo realios praktinės nuostatos. Socialinę žaidimo reikšmę sudaro tai, kad jis treniruoja žmogų ankstyvosiose jo formavimosi pakopose bei kolektyvizuoja jį“¹. [...]

Taip nagrinėjant išplėtotą žaidimo formą, atsiranda galimybė atskleisti jo giminumą menui, kurio turinį taip pat sudaro žmonių gyvenimo bei veiklos normos ir, be to, gyvenimo prasmė bei motyvai. Meno esmė, mūsų nuomone, ir yra tai, kad jis ypatingomis meninės formos priemėmis interpretuoja šias žmogaus gyvenimo ir veiklos puses ir papasakoja apie jas žmonėms, priverčia juos išgyventi šias problemas, priimti arba atmesti menininko siūlomą gyvenimo prasmės sampratą.

Būtent ši žaidimo ir meno giminystė paaiškina, kaip įvairios meno formos palaipsniui išstumia išplėtotas žaidybinės veiklos formas iš suaugusių visuomenės narių gyvenimo.²

A

Kaip istoriškai atsirado žaidimas?

Ar jis nuo pat pradžių buvo savarankiškas, ar tik vėliau atsiskyrė nuo darbinės veiklos?

Kokia yra socialinė žaidimo reikšmė?

Pabandykite įsivaizduoti, kad kažkada gyveno žmonės, kurie nemėgo ir negebėjo žaisti. Kaip jie atrodė?

Kodėl žaidimas plečia žmogiškumo ribas?

Kodėl žaidimas kuria kultūrą ir meną?

II.4.C. Žaidimas ir kūrybos laisvė. *Johanas Frydrichas Šileris* (*Johann Friedrich Schiller*)

Kuo reiškiasi laukinio perėjimas į žmogiškumą? Kad ir kiek mes gilintumės į istoriją, visose tautose ir gentyse, išsivadavusiose iš gyvuliško gyvenimo vergovės, tą fenomeną visada sudaro vienas ir tas pat: mėgavimasis *regimybe*, polinkis į *puošimąsi* ir *žaidimą*.

¹ *Мрпу НрпогоВ СССР / СОСТ. ВееВООАОАКННи В. Н. Н АР- М—А., 1933, р. XXII.*

² *Elkoninas D. Vaidmeninio žaidimo socialinė prigimtis // Menas ir laisvalaikio kultūra / sudarė K. Stoškus. V.: Mintis, 1981, p. 299-300, 302-304. Vertė A. Poviliūnas.*

Vos tik prabyla potraukis žaisti, per kurį žmogus patiria malonumą iš regimybės, tuoj atbunda ir potraukis kurti formas pamėgdžiojant, kuris regimybę traktuoja kaip savarankišką dalyką. Kai žmogus pasiekia tokią pakopą, kad sugeba išvelgti skirtumą tarp regimybės ir tikrovės, formos ir kūno, tai jis jau gali atskirti juos vieną nuo kito; juk jis jau ir padarė tai, išvelgdamas skirtumą tarp jų. Taigi sugebėjimas kurti formas pamėgdžiojant apskritai yra duotas kartu su sugebėjimu išvelgti formą [...]. [...]

Tiesa, jau ir neprotingiems padarams gamta duoda daugiau, negu jiems yra būtinai reikalinga, šitaip pažerdama pluoštelį laisvės spindulių į tamsų gyvūno gyvenimą. Kai liūto nekamuoja alkis ir kitas plėšrūnas nešaukia jo į dvikovą, jo nepanaudota energija pati sau susikuria objektą: skardžiose dykumų platybėse aidi jo nirtulingas riaumojimas, ir jėgų perteklius mėgaujasi betiksliai savęs paties eikvojimu. Džiaugdamasis gyvenimu, vabzdys skraido saulės spinduliuose; aišku ir tai, kad melodingame paukščio čiulbėjime mes girdime ne poreikio balsą. Visais šiais veiksmais, be abejo, reiškiasi laisvė, tačiau laisvė ne apskritai nuo poreikio, o tik nuo tam tikro, išorinio, poreikio. Gyvūnas *dirba*, kol jo veiklos stimulus yra koks nors nepriteklus, ir jis *žaidžia*, kai toks stimulus yra jėgų perteklius, kai pernelyg didelis gyvybingumas skatina veikti pats save. Net ir žemesnėse gyvosios gamtos pakopose galima pastebėti tą jėgų švaistymą ir paskirties neapibrėžtumą, kuriuos šia materialia prasme, ko gero, galima pavadinti žaidimu. Medis išleidžia begalinę daugybę pumpurų, kurie nunyksta neišsprogę, ir, ieškodami maisto, tiesia daug daugiau šaknų, šakų bei lapų, negu jų sunaudojama jo, kaip individo, bei visos jo rūšies išsaugojimui. Tai, ką jis iš savo pertekliaus gausybės nesuvartojęs ir neiššvaistęs grąžina stichijų karalystei, gyvas padaras gali iššvaistyti, smagiai judėdamas. Taip gamta jau savo materialioje karalystėje parodo begalybės užuomazgą ir iš dalies jau čia sutrauko grandines, kurias visiškai nusimeta formos pasaulyje. Nuo poreikių prievartos, arba *fizinio rimtumo*, per pertekliaus prievartą, arba *fizinį žaidimą*, gamta pereina prie estetinio žaidimo, ir pirmiau, negu pasiekia kilnią grožio laisvę nuo bet kokio tikslingumo, ji bent jau iš tolo priartėja prie tos nepriklausomybės per *laisvą judėjimą*, kuris yra pats sau ir tikslas, ir priemonė.

Kaip ir kūno instrumentai, žmogaus vaizduotė turi savą judėjimo laisvę ir savus materialius žaidimus, kurių metu ji, visai neatsižvelgdama į pavidalą, mėgaujasi tiktai savo nevaržoma valdžia ir jokių grandinių nebuvimu. Kol tuose fantazijos žaidimuose dar visai nedalyvauja forma ir visą tų žaidimų esmę sudaro tiktai laisva vaizdų kaita, tol tie žaidimai, nors jie būdingi

vien žmogui, dar priklauso tiktai jo gyvuliškajam gyvenimui ir liudija tiktai jo išsivadavimą nuo bet kokios išorinės jutiminės prievartos, bet neleidžia spręsti apie kokią nors jame nubudusią savarankišką kūrybinę galią [...]. Nuo šito *laisvos idėjų kaitos* žaidimo, kuris yra dar visai materialus ir paaiškinamas vien tik gamtos dėsniais, vaizduotė, bandydama sukurti *laisvą formą*, daro šuolį prie estetinio žaidimo. Tai reikia vadinti šuoliu, nes čia ima veikti visai nauja galia: juk čia pirmą kartą į aklo instinkto veiklą įsikiša įstatymus diktuojanti dvasia, kuri pajungia savo amžinam ir nekintančiam vieningumui savavališką vaizduotės veiklą, perkeldama savo savarankiškumą į kintančius dalykus, savo begalybę - į jutiminį pasaulį.¹

Kaip suprantate Šilerio (*Schiller*) žodžius: "... kvailumas negali pakilti virš tikrovės, o protas negali sustoti, nepasiekęs tiesos"?
Ar būtų atsiradusi kultūra, jeigu žmogus nebūtų žaidęs?

II.4.d. Žaidimas ir kultūra. *Johanas Heizinga (Johan Huizinga)*

Didžiosios pirmykštės žmonių bendravimo formos jau visos persunktos žaidimu. Imkime, pavyzdžiui, kalbą, tą pirmąjį ir svarbiausią įrankį, kurį žmogus susikūrė, kad galėtų modeliuoti, mokyti, paliepti. Kalbą, kurios dėka žmogus gali skirti, apibūdinti, konstatuoti, žodžiu, pavadinti - tai yra padėti daiktams patekti į dvasios sferą. Kalbą kurianti dvasia visą laiką žaisdama šokinėja nuo daiktų prie minties. Kiekviename žodyje, reiškinčiame abstraktų dalyką, glūdi metafora, o kiekvienoje metaforoje - žodžių žaismas. Taip žmonija kaskart iš naujo sukuria išraišką tam, kas egzistuoja, - antrą, išgalvotą, pasaulį greta gamtos pasaulio. Arba imkime mitą, kuris irgi yra egzistuojančių dalykų išreiškimas vaizdais, tik kruopštesnis negu atskiras žodis. Mitu pirmykštis žmogus stengiasi paaiškinti žemiškus reiškinius ir perkelia žmogiškus dalykus į dievų sferą. Kiekviename iš tų įstabių vaizdų, kuriais mitas apgaubia tai, kas egzistuoja, išradiną dvasia žaidžia ant ribos tarp pokšto ir rimtumo. Galų gale imkime kultą. Ankstyvoji bendruomenė savo sakralinius veiksmus, kurie jai yra pasaulinės gerovės laidas, - savo ritualus, aukojimus, misterijas, - atlieka vien tik žaisdama tiesiogine šio žodžio prasme.

¹ Šileris F. *Laiškai apie estetinį žmogaus auklėjimą* // *Menas ir laisvalaikio kultūra* / sudarė K. Stoškus. V.: Mintis, 1981, p. 252-254, 260-262. Vertė A. Gailius.

Tačiau iš mito ir kulto kilo didžiosios kultūrinio gyvenimo formos: teisė ir tvarka, komunikacijos ir gamyba, amatai ir menas, poezija, išmintis ir mokslas. Tad ir šių dalykų ištakos glūdi žaidime. [...]

Mūsų sąmonėje žaidimas yra rimtumo priešingybė.¹

Kaip kalba siejasi su žaidimu?

Kodėl ir teisės, ir gamybos, ir meno, ir mokslo ištakos glūdi žaidime? Kurie išvardyti žaidimai (stalo tenisas, lauko tenisas, liūtų medžioklė, pokeris, kompiuteriniai žaidimai, eilių kūrimas, peizažų tapymas, jodinėjimas arkliais, serenadų dainavimas, ruletė ir 1.1.) jums atrodo svarbiausi? Kodėl? Toliau tęskite žaidimų sąrašą. Palenkyniaukite, kuris daugiau jų išvardysite.

Kodėl žaidimas neatsiejamas nuo linksmumo? Ar žaidžia liūdnas žmogus? Ar liūdnas žmogus žaisdamas pralinksmėtų? Kuriuos žaidimus?

II.4.e. Žaidimas ir organizacija. *Frydrichas Georgas Jungeris* (*Friedrich Georg Jünger*)

Visuose pasilinksminimuose, kuriuose naudojami mechanizmai, slypi kažkas nykaus; jiems stinga šviesaus džiugumo. Nesunku pastebėti, kad juose esama prievartos elemento, pančiojančio laisvą žmogaus judesį. Techninėje visuomenėje gyvenantis žmogus nėra linksmas ir negali būti linksmas jau vien dėl to, kad nebeturi laisvalaikio. Linksmumo nėra ir darbe. Šitai matyti iš to, kad darbas vis labiau giriamas ir garbinamas tiesiog su etiniu fanatizmu. Vaizdas, kuris atsiveria pramonės miestuose su mechanškai judančiomis miniomis, niūrus ir slegiantis. Apolonas ir Dionisas - didieji švenčių valdovai - iš čia jau seniai išguiti.

Visur vien negyvas sustingęs mechaniškas ritmas. Kur tik jis prasiskverbia, ten dingsta ritmingi ir pasikartojantys žmogaus judesiai. Periodiškumas, kuriuo remiasi bet koks ritmas, ir ritmiški judesiai išvirsta į mechaniškumą. Jis sustingdo net ir laiką. Taigi cikliškai sutvarkytu judėjimu pagrįstas metų švenčių ciklas nyksta tuo labiau, kuo labiau tobulėja technika. Liaudies švenčių pobūdis nuolat kinta. Jei pažvelgsime į kurią nors iš švenčių, kurioje dar bent kiek ryškus liaudies šventės pobūdis, matysime, kad tokių

¹ Heizinga J. *Žaidimas ir kultūra // Menas ir laisvalaikio kultūra / sudarė K. Stoškus. V.: Mintis, 1981, p. 278-279. Vertė A. Gailius.*

P. Breigelio (*Bruegel*) paveikslas *Valstiečių šokis* Žmonės linksminasi. Kodėl?

švenčių būdingas bruožas yra tai, kad į jas susirenka valstiečiai iš viso krašto, nes būtent valstietija yra ta tautos dalis, kuri labiausiai prisirišusi prie ciklinės metų ir švenčių tvarkos, - taigi, jei pažvelgsime į Spalio šventę Miunchene ir pavaikštinėsime per ją, netruksime pastebėti, kaip smarkiai techninė visuomenė yra paveikusi šventės organizaciją. Visur kur matysime mechaniškai judinamas ir mechaninės muzikos lydymas sūpuokles, vežimėlius, karuseles ar automatų, kurie kviečia mus dalyvauti mechaninės prigimties pasilinksminime. Ir kaip stebėdami sporto varžybas matome, jog joms stinga improvizacijos, taip ir pasilinksminimai akivaizdžiai rodo, kad tokiu pat mastu, koku jie tampa mechaniški, dingsta jų laisva improvizacija, spontaniškumas. Pasilinksminimuose vis labiau ir labiau ima vyruoti organizavimo ir techniškumo principai. Atrodo, kad žmogus vis labiau praranda gebėjimą pats linksintis ir pramogauti, kad reikia vis išrasti įrenginių, kurie turėtų žmogui čia pagelbėti, taigi net jo laisvalaikis pajungiamas automatiniam reguliavimui. Dabar poilsio tikslu tampa atsipalaidavimas, kuris turi ateiti po mechaninio darbo įtampos. Kadangi judesiuose akivaizdūs nuovargio ženklai, todėl jį pašalinti pirmiausia ir bando įvairiausios gimnastikos mokyklos. Nagrinėjant netgi tokį laisvą meną kaip šokis ir tyrinėjant skirtingų kartų šokius, į akis krinta, kiek juose jau daug mechaniškumo. Mu-

zika čia grojama ne tik muzikantų, kurie mechanizavo ritmą, bet jau ir automa-
matų. Tačiau patys didžiausi šių laikų automatai yra radijas ir kinas ir jie vis
labiau įsiviešpatauja masių pasilinksminimuose.¹

A

Ar iš tiesų spontaniškas žaidimas šių laikų pasaulyje praradęs
galią?

Ar jūs sutinkate su autoriumi, kad pasilinksminimai tampa vis me-
chaniškesni?

Ar iš tiesų vieni žmonės sukurti eiti savuoju keliu - rasti savyje prie-
glostį, o kiti - žaisti? Ar gali žaidimas nepaliesi tikrosios žmogaus
esybės?

II.4.f. Gyvenimas kaip prieglobstis ir kaip žaidimas. *Hermanas Hese* (*Hermann Hesse*)

Jis matė žmones, gyvenančius vaikišką arba gyvulišką gyvenimą, kuri
jis ir mylėjo ir kurio neapkentė. Matė juos triūsiančius, kenčiančius ir žy-
lančius dėl dalykų, kurie jam atrodė visai nevertingi - dėl pinigų, mažų
malonumų, menkos garbės; matė juos vienas kitą barant ir užgaunant, matė
dejuojančius nuo skausmo, juokingo šamanui, regėjo juos kenčiančius to-
kius nepriteklius, kurių samanas nejaučia.

Jis buvo atviras viskam, ką tik šie žmonės teikdavo. Mielai laukė pre-
kiautojo, pasiūliusio pirkti drobes, mielai laukė skolininko, norinčio pa-
skolos, mielai laukė elgetos, kuris visą valandą pasakojo savo skurdo isto-
riją, nors nė per pusę nebuvo toks vargšas, kaip bet koks samanas. [...] Jis
patardavo, užjausdavo, dovanodavo, leisdavosi šiek tiek apgaunamas - ir
visas šis žaidimas, toji aistra, kuri apėmė visus tuos žaidžiančius, dabar už-
valdė ir jo mintis taip, kaip kažkada jas valdė dievai, Brahmanas. Kartais
giliai krūtinėje jis pajusdavo mirštantį, tylų balsą, kuris perspėjo ir skundėsi
taip tyliai, kad vos girdėjosi. Tada kokią valandėlę jis aiškiai jausdavo gyve-
nęs keistą gyvenimą, dirbęs tokią darbą, kuris tėra žaidimas; suprasdavo, kad
kartais gal ir apima linksmybė ar džiaugsmas, tačiau tikrasis jo gyvenimas
teka pro šalį ir jo neliečia. Kaip žonglierius žaidžia kamuoliais, taip ir jis žai-
dė savo sandėriais, savo aplinkos žmonėmis, stebėjo juos, turėjo iš jų malo-

¹ Jünger F. G. *Die Perfektion der Techtik.* Vittorio Klostermann Vlg.FrM, 1946, p. 60-61. Iš vokiečių kalbos
vertė T. Sodeika.

numo, o jo širdis, patsai jo esybės šaltinis likdavo nepaliestas. Tas šaltinis tekėjo kažkur, be galo toli nuo jo paties, sruvo ir sruvo nematomas, visiškai atskirtas nuo jo gyvenimo. Keletą kartų jį išgąsdino tokios mintys; jis panor, kad ir jam pavyktų žaisti tą vaikišką žaidimą aistringai ir nuoširdžiai, iš tikrųjų pajusti gyvenimo skonį, užuot likus amžinu žiūrovu.

Bet ir vėl traukdavo pas gražiąją Kamalą, mokėsi meilės meno, atsidavė malonumų kultui, kuriame daugiau nei kur kitur kiek duodama, tiek ir paimama, plepėjo su ja, mokėsi, patarinėjo jai ir pats gaudavo patarimų. Ji suprato jį geriau negu kadaise Govinda - ji buvo panašesnė į Sidharta.

Kartą jis pasakė:

- Tu tokia kaip aš, tu kitokia negu daugelis žmonių. Tu - Kamala, ir niekas kitas, turi savyje ramų prieglobstį, į kurią tu bet kada gali įeiti ir būti namie; jį turiu ir aš. Mažai žmonių turi prieglobstį, o juk galėtų turėti visi.

- Ne visi žmonės protingi, - tarė Kamala.

- Ne, - ėmė prieštarauti Sidharta, - čia ne protingumas kaltas. Kamasvamis toks pat protingas kaip ir aš, bet vis dėlto neturi savo prieglobsčio. O kiti, kurių protas lyg mažvaikių, jį turi. Daugelis žmonių, Kamala, - tarsi krintantys lapai, kurie plazda ir sukasi ore, virpėdami bei supdamiesi leidžiasi žemėn. O kiti - tokių mažuma - lyg žvaigždės, keliaujančios savo amžinu keliu, joks vėjas neblaško jų, jos laikosi savo įstatymų ir savojo kelio. Daug pažinojau mokslininkų ir samanų, tačiau vienas buvo šiuo atžvilgiu tobulas, niekada jo nepamiršiu. Jis - Gotama, Prakilnūsis, ano mokymo skelbėjas. Tūkstančiai sekėjų kas dieną girdi jo mokymą, kiekvieną valandą vykdo jo nurodymus, bet jie visi - tik krintantys lapai, ne iš jų pačių vidaus kilo tas mokymas ir įstatymas.¹

J f \ Kas yra žaidimas? Kaip įvardytumėte jo priešybę?
Apie kokį „prieglobstį“ kalba Sidharta?
Kodėl tai, ar žmogus turi prieglobstį, ar ne, nepriklauso nuo protin-
gumo lygio?

11.5. KOVA

P. Pikaso (*Picasso*) paveikslas *Bulių kautynės*. Čia sunku atskirti, kur žmogus, kur arklys, kur bulius. Kodėl kilo chaosas? Kas pradėjo kovą - žmogus ar bulius? Kokiu tikslu?

Žmogus kalbėdamas vartoja žodžius, žyminčius jo geravališkumą (pavyzdžiui, „draugystė“, „meilė“, „pasitikėjimas“, „pasiaukojimas“ ir 1.1.). Tačiau drauge vartoja žodžius, kurie reiškia jo agresyvumą ir distanciją kitų atžvilgiu (pavyzdžiui, „neapykanta“, „kerštas“, „išdavystė“, „žmogžudystė“ ir 1.1.).

Iš kur kyla destruktivūs ir savidestruktivūs žmogaus troškimai? Kodėl kovojame vieni su kitais? Ar neįmanoma gyventi be kovos - santarvėje? Bent su artimais žmonėmis? Su mylimaisiais?

Jei neįmanoma, kodėl žmogus, būdamas agresyvus, iki šiol nesunaikino savęs? O gal ruošiasi sunaikinti? Pabandykime įsivaizduoti pasaulį be agresijos ir kovos. Koks jis? Gal nuobodus? O gal jame suklestėtų žmogaus prigimties išsradingumas ir kūrybiškumas?

Draugas taip pat gali virsti priešu. Kodėl? Kaip nutraukti draugystę garbingai - be kovos?

II.5.a. Kova ir draugystė. *Markas Tulijus Ciceronas*

Kai kada atsitinka tam tikra bėda, kai tenka nutraukti bičiulystę (mano kalba nuo išminčių bičiuliavimosi dabar leidžiasi prie įprastinės draugystės). Dažnų bičiulių ydos staiga paveikia ne tik jų bičiulius, bet ir svetimus žmones, tačiau tas ydas lydinti nešlovė krinta ir ant jų bičiulių. Taigi bičiulystės su tokiais žmonėmis reikia atsikratyti nutraukiant su jais santykius, o tai padaryti, kaip sakė Katonas, dera verčiau pamažu traukiant, o ne kirste nukertant, nebent įvyktų tokia visiškai nepakenčiama neteisybė, kad atrodytų ir neteisinga, ir negarbinga tuoj pat su bičiuliu neišsiskirti ir nuo jo neatsižegnoti. Na, o jeigu tam tikrų pokyčių patirs, kaip dažnai būna, ar charakteriai, ar siekiai arba iškilis nesutarimų dėl vaidmens valstybėje (juk, kaip neseniai minėjau, kalbu ne apie išminčių, o - kasdienį bičiuliavimąsi), tada teks pasisergėti, kad žmonės nepagalvotų ne tik apie bičiulystės nutraukimą, bet net apie kilusį priešiškimą. Mat nėra nieko bjauriau už karą su žmogumi, su kuriuo artimai bičiuliavaisi. Kaip žinote, Scipionas dėl manęs atsisakė bičiulystės su Kvintų Pompėjumi¹, o dėl nesu-

¹ Kvintus Pompėjus Nepotas - Romos valstybės veikėjas, 141 m. pr. Kr. ėjęs konsulo, 131 m. pr. Kr. - cenzoriaus pareigas. Buvo kalbama, kad jis žadėjo paremti Lelijų per konsulo rinkimus, tačiau užuot taip pasielgęs jis pats iškėlė savo kandidatūrą ir pasistengė laimėti konsulo vietą.

tarimų valstybės klausimais jisai nutolo ir nuo mūsų kolegos Metelo¹; ir vieną, ir kitą žingsnį jis žengė oriai, be didelio griežtumo ir apmaudo sieloje.

Dėl šios priežasties pirmiausia reikia stengtis, kad tarp bičiulių nekiltų nesantaika; bet jei jau ji kiltų, tai reikėtų siekti, kad bičiulystė atrodytų veikiau išblėsusi, o ne nutraukta. Be to, būtina saugotis, kad bičiuliški saitai nevirstų stipriu priešiškimu, gimdančiu barnius, piktžodžiamumus ir užgauliojimus. Jei pastarieji būtų dar pakeliami, tai juos derėtų perkentėti ir vis rodyti senovinei bičiulystei pagarbą, idant kaltas atrodytų tasai, kuris neteisingai elgiasi, o ne tasai, kuris patiria neteisybę.²

- l. Kodėl negarbinga kovoti su buvusiu draugu? O apskritai ar svarbu, kaip draugystės nutraukimas atrodys iš šalies?
Kodėl gęsta draugystė net tarp labai artimų žmonių? Ar nėra žmoguje kažki kokios subtilios paslapties, kuri atitolina jį nuo kito žmogaus net prieš jo paties valią?

II.5.b. Kodėl tapome svetimi? *Frydrichas Nyčė (Friedrich Nietzsche)*

Per lieptą. Bendraudamas su žmonėmis, kurie gėdijasi savo jausmų, turi mokėti apsimesti; jie staiga ima neapkęsti to, kuris juos užklumpa apimtus švelnaus, svajingo ar stiprėjančio jausmo, tarsi būtum išvydęs jų paslaptis. Jei tokiomis akimirkomis nori būti jiems malonus, tai prajuokink juos arba suskelk kokį neutralų anekdotą: jų jausmas atlėgs ir jie vėl susitvardys. Tačiau moralę šįkart pateikiu pirm istorijos. - Gyvenime juk esame kartą buvę tokie artimi, kad atrodė, jog niekas nebepamaisys mūsų draugystei ir broliškam artumui - tik siauras lieptas beskyrė mus. Kaip tik tą akimirką, kai norėjai juo žengti, aš paklausiau: „Ar žadi ateiti pas mane per lieptą?“ Ir tada tu nebenorėjai; ir kai dar kartą pasiteiravau, tylėjai. Nuo to laiko tarp mūsų stojo kalnai ir nusidriekė sraunios upės, visa tai, kas žmones skiria ir daro svetimus; net jei ir norėtume pas vienas kitą, jau nebegalėtum

¹ Kvintas Cecilijus Metelas Makedonietis - Romos valstybės ir karo veikėjas, 143 m. pr. Kr. ežes konsulo pareigas. Scipionų priešininkas. Lelijus ir Metelas kalbamuoju metu priklausė augūrų partijai.

² Ciceronas. *Lelijus, arba apie bičiulystę*. V.: Vyturys, 1998, p. 102-103. Iš lotynų kalbos vertė S. Narbutas.

me! Prisiminęs dabar tą siaurą lieptą, tu nebegalėtum ištarti žodžio, - tik raudotum ir stebėtumeis.¹

A

Ar galime būti tikri, kad ateityje nenutolsime nuo tų, su kuriais šiandien artimai bičiuliaujamės? Jei taip nutiktų, ar sumažėtų šiandieninės draugystės vertė? Ar įmanoma amžina draugystė?

Ko daugiau turėjote savo gyvenime - priešų ar draugų? Ar norite turėti priešų?

Pagalvokite, kurios iš išvardytų laikysenų padeda išvengti kovos su buvusiu bičiuliu, o kurios - ją sustiprina? (1. Sutikęs buvusį draugą, jo nepastebėk. 2. Sutikęs buvusį draugą, pašiepk jį. 3. Sutikęs buvusį draugą, parodyk savąjį pranašumą. 4. Sutikęs buvusį draugą, papasakok, kaip puikiai tau sekasi. 5. Sutikęs buvusį draugą, pasi-guosk jam. 6. Sutikęs buvusį draugą, apsimesk, kad esi nudžiugęs, ir būk ypač meilus. 7. Sutikęs buvusį draugą elkis taip, tarsi nieko nebūtų įvykę. 8. Stenkis buvusio draugo niekada nebesutikti. 9. Iš-važiuk gyventi į kitą miestą. 10. Parašyk atsisveikinimo laišką.)

Kokia čia nepaminėta laikysena jums atrodo taip pat tinkama?

Kaip, jūsų manymu, mes įgyjame arba susikuriame priešų?

II.5.C. Kova ir ginčas. *Tomas Hobsas (Thomas Hobbes)*

Žmonės nepakenčia ne tik priešininko kontrargumentų, bet net ir nepritario jų nuomonei. Juk nepritarime jau glūdi nebylus priekaištas, kad jie klysta. Būti kitokios nuomonės dažniausiai reiškia tą patį, [...] ką ir turėti reikalą su kvailiu, su kuriuo neįmanoma susitarti. Tai matyti iš to, kad joks karas nepranoksta nuožmumu to, kuris kyla tarp skirtingų *vienos* religijos sektų arba tarp skirtingų *vienos* valstybės partijų, kai ginčijamasi vien dėl tikėjimo teiginių arba dėl politinės išminties dalykų. O kadangi didžiausias džiaugsmas patiriamas tada, kai pavyksta rasti žmogų, su kuriuo save palyginus galima apie save patį būti geros nuomonės, tai žmonės savo neapykantą ar panieką vienas kitam ir išreiškia čia juoku, čia žodžiais, čia judesiais, čia kokiais kitais ženklais, nes nėra nieko skaudesnio, o sykiu teikiančio daugiausia malonumo, kaip įžeisti kitą.²

¹ Nietzsche F. *Linksmasis mokslas*. V.: Pradai, 1995, p. 65. Iš vokiečių kalbos vertė A. Tekorius.

² Hobbes Th. *Body, Man and Citizen*. Ed. by R. S. Peters London, 1962, p. 80. Vertė T. Sodeika.

Siūlome pažiūrėti režisieriaus M. Malkevičiaus (*Malkevicz*) kino filmą „Prieš lietų“. Jo veiksmas rutuliojasi vykstant karui Balkanuose. Filmą sudaro trys pasakojimai. Kiekvienas jų baigiasi žmogaus žūtimi. Du iš veikėjų nužudo savi: mergaitė albane žūsta nuo brolio rankos, jos tėvas - nuo pusbrolio. Kodėl? Kodėl „savas“ staiga tampa „priešu“? Kodėl kovojama net su „savu“? Ar tik todėl, kad vyksta karas?

II.5.d. Kova ir priešas. *Karlas Smitas (Carl Schmitt)*

Sąvoka „priešas“ susijusi su tikrovėje glūdinčia kovos galimybe. Sakydami „kova“ mes abstrahuojamės nuo visų atsitiktinių istorijos raidos sąlygotų karo technikos ir ginklų pokyčių. Taigi apskritai karas reiškia ginkluotą kovą tarp organizuotų politinių vienetų, o pilietinis karas - ginkluotą kovą tarp organizuotų (bet dėl to ir problemišku) darinių šalies viduje. O sąvokos „ginklas“ esmė tokia: čia turime reikalą su žmogaus fizinio naikinimo priemone. Žodį „kova“, kaip ir žodį „priešas“, čia reikia suprasti kaip pirmaprades būties apibrėžtis. Tai ne konkuravimas, ne „grynai dvasinė“ diskusinė kova ir ne simboliškas „rungtyniavimas“, kur vienas ar kitaip dalyvauja kiekvienas žmogus, nes juk visas žmogaus gyvenimas reiškia „kovą“ ir kiekvienas žmogus yra „kovotojas“. Tokių sąvokų kaip „draugas“, „priešas“ ir „kova“ tikroji reikšmė ima aiškėti tada, kai jos

susiejamos su realia fizinio naikinimo galimybe. Karas kyla iš priešišku-
mo, nes šis yra būtiškas kitos būties neigimas. Karas yra ne kas kita, kaip
kraštutinis priešiškuo realizavimas. Nesvarbu, ar mes jį laikome norma-
liu, idealiu ar pageidautinu dalyku, tačiau jis visuomet, kol sąvoka „prie-
šas“ turi apibrėžtą turinį, lieka kaip realus galimas pavojus. [...]

Jeigu tautos dalis paskelbia nebeturinti priešų, tai ji stoja priešo pusėn
ir jam padeda. Priešo ir draugo skyrimas dėl to neišnyksta. Jeigu valstybės
piliečiai teigia, jog neturi priešų, tai šis teiginys neturi nieko bendra su
mums rūpimu dalyku todėl, kad privatus asmuo politinių priešų neturi.
Daugiausia, ką jis gali šiuo teiginiu pasakyti, yra tai, kad jis atsiskiria nuo
politinės bendruomenės, kuriai anksčiau priklausė, trokšdamas gyventi
tik kaip privatus asmuo.¹

Kaip „priešo“ sąvoka susijusi su karo galimybe?

Kaip mąstytojas vertina tvirtinimus tų, kurie sako neturintys priešų?

Ar žmogus pajėgia visą laiką mylėti kitus? Jei nepajėgia - kodėl?

Ar kova negali būti pažangos šaltinis?

II.5.e. Nedraugingas draugingumas. *Immanuelis Kantas* (Immanuel Kant)

*Priemonė, kuria naudojasi gamta, siekdama išvystyti visus žmonių pradus, yra jų antagonizmas visuomenėje, nes jis galiausiai tampa jų įstatyminės tvar-
kos priežastimi. Šiuo atveju antagonizmą aš suprantu kaip žmonių nedrau-
gišką draugiškumą, t. y. jų polinkį bendrauti, susijusį su visuotiniu pasi-
priešinimu, nuolat keliančiu grėsmę šiam bendravimui. Veikiausiai mi-
nėti pradai slypi žmogaus prigimtyje. Žmogus linkęs bendrauti su pana-
šiais į jį, nes tada jis jaučiasi labiau žmogumi, t. y. jaučia vystantis savo
natūralius pradus. Tačiau žmogui taip pat būdingas didžiulis poreikis
atsiskirti vienumon (izoliuotis); juk drauge jis savyje aptinka nedraugiš-
ką savybę visa daryti tik savo nuožiūra, todėl iš visur laukia pasipriešini-
mo; mat apie save žino, jog jis savo ruožtu linkęs priešintis kitiems. Bet
kaip tik šis pasipriešinimas pažadina visas žmogaus galias, priverčia jį
įveikti įgimtą tingumą, ir, skatinamas garbės, valdžios arba turto troški-
mo, jis susikuria padėtį tarp savo likimo draugų, kurių nors ir negali
pakęsti, bet taip pat negali palikti. Būtent čia prasideda pirmieji tikri žings-*

¹ Schmitt C. *Der Begriff des Politischen*. Berlin, 1963, p. 33,52. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

niai, vedantys iš grubumo į kultūrą, kurią iš tikrųjų ir sudaro žmogaus visuomeninė vertė. Tuomet palaipsniui vystomi visi talentai, lavinamas skonis, o nepaliaujamai šviečiantis, formuojasi mąstymo būdas, galintis, laikui bėgant, dorovinio skyrimo grubius natūralius pradus paversti tam tikrais praktiniais principais ir galiausiai *patologiškai* priverstinį susitarimą gyventi visuomenėje - *moraline* visuma. Be tų savaime nepatrauklių, nedraugiškų savybių, iš kurių kyla pasipriešinimas, su kuriuo kiekvienas būtinai susiduria savo egoistinėse pretenzijose, t. y. gyvendamas Arkadijos piemenų gyvenimą, kur viešpatauja tobulas sutarimas, nuosakumas bei tarpusavio meilė, visi talentai amžinai liktų tik užuomazgose. Žmonės, būdami tokie pat geri, kaip ir jų ganomos avys, vargiai suteiktų savajai egzistencijai didesnę vertę už tą, kurią turi šie naminiai gyvuliai; atsižvelgiant į žmonių protingos prigimties diktuojamą tikslą, jie neužpildytų kūrinių tuštumos. Vadinasi, tebus padėkota gamtai už nepakantumą, už pavydžiai lenktyniaujančią tuštybę, už nepasotinamą troškimą turėti ir valdyti! Be šito visi nuostabūs pradai liktų žmonijoje amžinai neišvystyti. Žmogus nori sutarimo, bet gamta žino geriau, kas geriau, kas gera jo giminei; ji nori nesantaikos. Jis nori gyventi nerūpestingai ir linksmai, bet gamta nori, kad jis atsisakytų vangumo bei neveiklaus pasitenkinimo ir pultų į darbą bei patirtų vargus, idant rastų priemonių, įgalinančių protingai iš jų vėl išsikapstyti. Tad natūralios paskatos, nedraugiškumo bei visuotinio pasipriešinimo šaltiniai, iš kurių kyla tiek daug nelaimių, bet kurie savo ruožtu skatina vėl įtempti jėgas, vadinasi, daugiau išvystyti natūralius pradus, liudija esant būtent tokį išmintingojo Kūrėjo sumanymą, o ne piktos dvasios ranką, pridergusią jo puikiame statinyje arba sugadinusią jį iš pavydo.¹

Ką reiškia šis paradoksalus žodžių junginys: „nedraugingas draugingumas“? Kodėl žmogus, sako I. Kantas (*Kant*), negali būti nei absoliučiai draugiškas, nei absoliučiai priešiškas?

Kodėl egoizmas stiprina žmogaus galias?

Ar pritariate Kanto nuomonei?

¹ Kantas I. *Visuotinės istorijos idėja pasaulio pilietijos požiūriu* II Baranova J. *Istorijos filosofija*. V.: Alma littera, 2000, p. 137-138. Iš vokiečių kalbos vertė G. Žukas, vertimą peržiūrėjo T. Raudeliūnas.

Gal priešiškumas kitam - neatsiejama sąmoninė žmogaus sąvybė?

II.5.f. Kova ir artumo antipatija. *Zigntundas Froidas (Sigmund Freud)*

Kaip rodo psichoanalizė, beveik kiekvieno ilgiau trunkančio intymaus emocinio dviejų asmenų ryšio - santuokos, draugystės, tėvų ir vaikų santykių - pamatas yra atstumiantys, priešiški jausmai, kurių tik dėl išstūmimo nesuvokiame. Atviriau jie pradeda reikštis tada, kai kompanionas barasi su savo bendrininkais ar pavaldinys burnoja prieš viršininką. Tas pat nutinka tada, kai žmonės susiburia į didesnes grupes. Visuomet, kai dvi šeimos susyja tarpusavyje vedybų ryšiais, kiekviena iš jų laiko save geresne ar pranašesne už kitą. Kiekvienas iš dviejų gretimų miestų laiko kitą nevykusių partneriu, kiekvienas kantonas iš aukšto žiūri į kitą. Ypač artimos tautos nemėgsta viena kitos: pietų vokiečiai negali pakęsti šiaurės vokiečių, anglai apie škotus pripasakoja visokiausių blogybių, o ispanai niekina portugalus. Todėl visiškai nestebina, kad didžiausia antipatija kyla tada, kai yra didesnių skirtumų: galų - germanams, arijų - semitams, baltųjų - spalvotiesiems.

Atsiradusį priešiškumą šiaip jau mylimiems asmenims mes įvardijame sąvoka „ambivalentiški jausmai“ ir pernelyg racionalizuodami aiškiname šitai įvairiais interesų konfliktais, kurie kyla būtent tokiuose intymiuose santykiuose. O šit neslepiamoje antipatijoje svetimam žmogui, su kuriuo tenka artimiau bendrauti, galime atpažinti savimeilės, *narcisizmo* apraišką, narcisizmo, kai bandoma teigti save ir elgtis taip, tarsi mūsų individualybės apraiškų nepaisymas būtų kritika ir skatinimas jas keisti. Kodėl taip jautriai reaguojama būtent į palyginti menkus skirtumus, mes nežinome; tačiau akivaizdu, kad tokiu žmonių elgesiu reiškiasi neapykantos potencialas, agresyvumas, kurio kilmės nežinome ir kuris dažniausiai sietinas tiesiog su charakteriu.

Vis dėlto nepakantumas trumpesnį ar ilgesnį tarpsnį dingsta tada, kai ima formotis masė, arba pačioje masėje. Kol masė formuojasi arba kol ji būna susiformavusi, individai elgiasi taip, tarsi jie būtų vienodi, pakenčia vienas kitą, prisitaiko ir nejaučia jokios antipatijos. *Viena iš tokių fiksacijų* - narcisizmas, mūsų teorijos požiūriu, sukeliama tik vienos priežasties - libidinio prisirišimo prie kito asmens. *Savimeilę tramdo tik kito meilė - objekto meilė*. Iš karto kyla klausimas, argi pakantumą ir kitų akceptavimą skatina ne interesų bendrumas pats savaime be jokių libido priedų? Atsakyti į šį klausimą galima taip: pastovi narcisistinė fiksacija šiuo pagrindu neįmanoma, nes pakantumas trunka tik tol, kol iš bendradarbiavimo gaunama

tiesioginės naudos. Vis dėlto šio verto aptarti klausimo praktinė reikšmė yra daug menkesnė, nei galima manyti. Patyrimas rodo, kad bendradarbiaujant bendradarbiams nuolatos susikuria libidiniai ryšiai, iškeliantys tarpusavio santykius aukščiau už siekj gauti tiesioginės naudos ir taip juos įtvirtinantys. Socialiniams žmonių santykiams būdinga tai, ką psichoanalitiniai tyrinėjimai aptiko būdinga asmens libido plėtotei. Libido sietinas su svarbiausių gyvenimo poreikių patenkinimu ir todėl kiekvienas asmuo kitam tampa objektu. Ir kaip individų, taip ir visos žmonijos raidoje kaip *tik meilė* reiškiasi kaip kultūrinis faktorius - t. y. perėjimas nuo *egoizmo* prie altruizmo. Tai tinka ir vyro meilei moteriai su visais iš to kylančiais reikalavimais paisyti to, kas patinka moteriai, ir deseksualizuotai, sublimuota! homoseksualiai vyro meilei vyrui, kai tai susiję su bendra veikla.

Tad jei masėje reiškiasi tokių narcisistinės savimeilės fiksacijų, kokių kitur nepasitaiko, tai šitai ir yra akivaizdžiausias įrodymas, jog masių susidarymo esmė glūdi savituose libidiniuose masės narių tarpusavio ryšiuose.¹

- Ji\ Kas, anot Z. Froido (*Freud*), glūdi už kiekvieno intymaus, artimo santykio? Kodėl?
Ar suvokiame savo agresijos kitiems šaltinį?
Kodėl kurį laiką bendradarbiavimas didina pakantumą?
Kas įgalina žmogų pereiti nuo egoizmo prie altruizmo? Kodėl?
Ar prasidėjusi agresyvi kova nestiprėja pati savaime? Kaip tai vyksta? Kokios priežastys sukelia karus?

II.5.g. Karo dinamika. *Elijas Kanetis (Elias Canetti)*

Vidinė karo dinamika arba gaujos dinamika yra tokia: iš žuvusįjį apraudančios gaujos ima telktis karo gauja, kuri siekia atkeršyti už jį. Iš nugalėjusios karo gaujos formuojasi dar gausesnė triumfuojanti gauja.

Pirmas žuvusysis yra būtent tas, kuris visus užkrečia grėsmės jausmu. Sis pirmasis žuvusysis yra nepaprastai reikšmingas - jis kaip ta kibirkštis, nuo kurios išliepsnoja karas. Valdantieji, trokštantys pradėti karą, puikiai žino, kad pirmiausia reikia parūpinti pirmąjį žuvusįjį, arba sugalvoti, kaip tai padaryti. Juo gali būti niekuo nepasižymintis žmogus, neretai net visai nežinomas. Svarbu yra tik jo mirtis, visa kita - nesvarbu. Visi turi patikėti, kad dėl jos kaltas priešas. Visi motyvai, dėl kurių jis buvo nužudytas, nu-

¹ Freud S. *Massenpsychologie und Ich-Analyse*. FrM, 1967, p. 40. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

M. Fuko (Foucault) knygoje *Beprotybė ir civilizacija* rašo: „Užtenka pažvelgti į **Diurerio (Dürer)** Apokalipsės raitelius, pasiūstus paties Dievo: tai nėra triumfo ir susitaikymo angelai, tai nėra romaus teisingumo šaukliai, bet susišiaušę beprotiško keršto kariai. Pasaulis paniręs į beprotišką [tūžį. Nugalėtoju netampa nei Dievas, nei Velnias: nugali Beprotybė“.

stumiami į antrą planą, išskyrus vienintelį - jis žuvo dėl to, kad priklausė tai pačiai grupei, kuriai ir mes priklausome.

Paskubomis susitelkusi žuvusiųjų apraudanti gauja pradeda kristalizuotis į masę, kitaip tariant, ji *tampa atvira*: svarbiausia čia yra tai, kad visi jaučiasi

atsidūrę pavojuje dėl tos pačios priežasties. Jos nuostata tampa karo gaujos nuostata.

Karas, kuriam išiziebti pakanka vieno ar keleto žuvusiųjų, pražudo daugybę žmonių. Bet kai pasiekama pergalė, rauda dėl žuvusiojo, kitaip negu karo pradžioje, ima slopti. Pergalė, kuri suvokiama kaip lemiamas priešų skaičiaus sumažinimas (o gal ir apskritai jų sunaikinimas), sumenkina savų žuvusiųjų apraudojimo reikšmę. Jie buvo pasiūti j mirusiųjų šalį kaip avangardas ir paskui save nusivedė kur kas daugiau priešų. Šitaip jie išvadavo mus iš baimės, be kurios nebūtume išsirengę į karą.

Priešas nugalėtas, grėsmės, kuri vienijo saviškius, nebėra, ir kiekvienas dabar paliekamas gyventi pats sau. Karo gauja pasklinda ir įninka *plėšikauti* visiškai taip pat, kaip tai daro medžiotojų gauja. Kai grėsmė nėra suvokiama kaip visuotinis dalykas, tada vieninteliu motyvu tampa plėšikavimas, kuris tik dar ir gali paakinti žmones eiti kariauti. Svarbu tik netrukdyti plėšikauti; seno raugo karvedys vargiai ryšis savo pavaldiniams šitai uždrausti. Tačiau pavojus, kad plėšikaujanti kariuomenė visiškai pakriks, toks didelis, jog visuomet ieškota būdų, kaip atkurti karingą dvasią. Ir tas būdas buvo rastas - tai *pergalės šventės*.

Priešo pažeminimo ir savęs pačių išaukštinimo priešstata - štai tikroji pergalės švenčių prasmė. Per jas sušaukiama visa tauta - vyrai, moterys ir vaikai. Nugalėtojai žygiuoja išsirikiavę ta pačia tvarka, kokią išžygiavo į karą. Pasirodydami tautai jie ir užkrečia visus pergalės nuotaika. Vis daugiau žmonių ima plūsti, kol galiausiai susirenka visi, kas tik pajėgia išeiti iš namų.

Bet nugalėtojai ne tik patys pasirodo. Jie daug atsigabeno - todėl jie eina su prisiplėštu turtu. Jų grobis rodomas tautai. Čia tiek daug visko, ko stinga ir kas geidžiama, ir kiekvienas ką nors iš to gauna: pasitaiko, kad nugalėtojas karvedys ar karalius gausiai apdovanoja tautą, arba pažadama sumažinti duoklę, arba paskelbiamos kokios kitokios lengvatos. Grobis - tai ne vien auksas ir gėrybės. Atvedami ir belaisviai, ir didžiulė jų gausybė dar akivaizdžiau parodo, kaip sumenko priešų skaičius.¹

Kodėl, norint sukelti karą, svarbu parūpinti pirmąjį žuvusįjį arba sugalvoti, kaip tai padaryti? Kodėl pergalė tampa svarbesnė už žuvusiųjų mirtį?

Koks yra santykis tarp karo ir plėšikavimo?

Ar plėšikavimas ir pergalės šventės - vien tik karo, ar apskritai bendra žmonių tarpusavio kovos santykių tendencija?

¹ Canetti E. *Masse und Macht*. Fischer Vlg. Frankfurt a. M., 1980, p. 152-153. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

M. Rėjus (Ray). *Destrukcijos objektas* Ką liudija žvilgsnis?

Kariaujant žmogaus mirtis tampa kasdieniu įvykiu. Ar galima j kitą žmogų žvelgti tik kaip j judantį objektą?

II.5.h. Teroristas, jisai žiūri. *Wisława Śitnborska (Wistawa Szymborska)*

TERORISTAS, JISAI ŽIŪRI

Trylikta valandą dvidešimt bare sprogs bomba.

Dabar tiktai trylikta šešiolika.

Kai kas dar suspės įeiti.

Kai kas išėiti.

Teroristas jau perėjo į kitą gatvės pusę.
Atstumas šis apsaugo jį nuo blogų netikėtumų,
na, ir reginys tartum kine:

Moteris geltona striuke, jiniai įeina.
Vyras tamsiais akiniais, jis išeina.
Džinsuoti vaikinai, jie šnekučiuojasi.
Trylikta septyniolika ir keturios sekundės.
Anam žemesniajam nusišypsojo laimė, jis apžergė motociklą,
o šis aukštesnis kaip tik įeina.
Trylikta septyniolika ir keturiasdešimt sekundžių.
Mergina su žalia juoste plaukuose, ji eina.
Bet kad tas autobusas ją ūmai užstoja.

Trylikta aštuoniolika.
Merginos jau neregėti.
Ar ji buvo tokia kvaila ir įėjo, ar ne,
aišku pataps, kai išneš.¹

Parašykite esė tema „Ar ji buvo tokia kvaila ir įėjo...“.

Pateikiame stenogramą vaizdo įrašo, kur kalbasi islamų fundamentalistų teroro išpuoliams 2001 m. rugsėjo 11 d. Niujorke vadovavęs Osama bin Ladenas su jį aplankiusiu šeichu. Kuo pašnekovai argumentuoja kovos būtinybę?

Kaip manote, kodėl jie neapgailėstauja dėl aukų? Ko apskritai siekia teroristai?

II.5.L Aš įsakiau. *Osama bin Ladenas*

O. BIN LADENAS: Tešlovina tave Alachas. Sveiki atvykę.

ŠEICHAS (*pasakoja apie savo kelionę*): Jie pervedė mus per sieną. Aš maniau, kad kalnuose būsime skirtingose olose, tad labai maloniai nustebau, kai pamačiau svečių namą. Švarų ir patogų. Dėkui Alachui, taip pat suprato, kad ši vieta saugi, su Alacho palaiminimu. Tai švari vieta ir mums čia labai patogiu.

¹ Szymborska W. *Poezje įvybrane. Poezijos rinktinė*. V.: Baltos lankos, 1998, p. 139. Vertė A. Kalėda.

O. BIN LADENAS (*neaiškiai*):... .kai žmonės mato stiprų ir silpną arklius, jie, suprantama, pasirenka stiprų žirgą. Yra tik vienas tikslas. Tie, kurie nori, kad žmonės šlovintų Dievą, tačiau neseka jo mokymu, seks Mahometo mokymu, ramybė jam.

Toliau O. bin Ladenas cituoja kelis posakius, priskiriamus pranašui Mahometui ir jo mokiniams.

„Aš įsakiau žmonėms kariauti, kol neliks kito dievo, išskyrus Alachą ir jo pranašą Mahometą“.

„Kai kas gali paklausti: kodėl tu nori kariauti su mumis?“

„Nėra ryšio tarp tų, kurie sako: „Aš tikiu Dievu ir Mahometu - jo pranašu, ir tų, kurie to nedaro...“ (*neaiškiai*)

„Tie, kurie nesilaiko fikchų (šariato teorinis pagrindas. - *Red.*), Mahometo įstatymų, paprasčiausiai priima (kaip tiesą) visa tai, kas jiems sako ma“.

O. BIN LADENAS: Tie jauni žmonės, kurie atliko operaciją, nepripažino jokių bendrų įstatymų, bet jie pakluso fikchui, kurį atnešė pranašas Mahometas.

Tie jauni žmonės... (*neaiškiai*)... prabilo savo poelgiais Niujorke ir Vašingtone, kalba, kuri užgožė visas kitas pasaulio kalbas. Kalba, kurią suprato arabai ir ne arabai, net kinai.

Tai buvo daugiau nei visa tai, kas buvo kalbama per žiniasklaidos priemones.

Kažkas pasakė, jog viename Olandijos centrų žmonių, kurie perėjo į islamo tikėjimą per keletą dienų po įvykio, buvo daugiau nei per pastaruosius vienuolika metų.

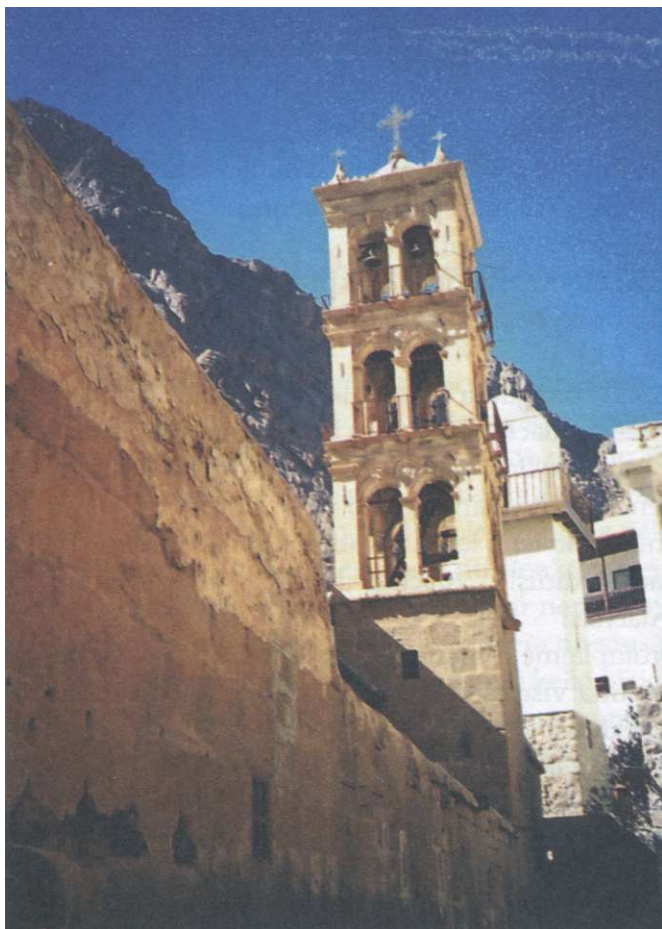
Aš girdėjau per islamo radiją vienos mokyklos Amerikoje direktoriaus kalbą. Jis pasakė: „Mums neužtenka laiko, kad patenkintume poreikius tų, kurie prašė knygų apie islamą, kad apie jį sužinotų“. Sis įvykis privertė žmones susimąstyti (apie tikrąjį islamą. - *Vert. past.*), tai puikiai pasitarnavo islamui.

ŠEICHAS: Šimtai žmonių abejojo tavimi, ir tik nedaugelis sekė tavimi iki didžiųjų įvykių. Dabar šimtai remia tave. Prisimenu šeicho al-Shuyabio regėjimą.

Jis pasakė: „Bus didžiulis smūgis, ir šimtai žmonių važiuos į Afganistaną“. Aš jo paklausiau: „Į Afganistaną?“ Jis atsakė: „Taip“.

Jis pasakė, kad nevažiuos tik kvailiai ir melagiai. Pamenu, pasakė, kad šimtai žmonių važiuos į Afganistaną. Šį regėjimą jis matė prieš metus. Šis įvykis ištrynė skirtumą tarp sekėjų.

O. BIN LADENAS (*pradžia neaiški*):... .mes iš anksto apskaičiavome prie-

Sinajaus kalnas, kur Mozė išgirdo Dievo balsą. Čia iškilo pirmasis krikščionių - Šv. Kotrynos - vienuolynas. Čia dabar viena šalia kitos glaudžiasi dvi šventyklos - krikščionių ir musulmonų. J. Baranovas nuotrauka

šo aukų skaičių, kas bus užmuštas bokšte. Apskaičiavome, kad bus sunaikinti trys ar keturi aukštai. Aš buvau didžiausias optimistas iš visų.

(Neaiškiai) ...iš savo mūšių patirties maniau, kad ugnis (sprogimo), užsidegus degalams lėktuve, išlydys pastato metalinį karkasą ir sugriaus tą vietą, į kurią smogs lėktuvas, bei visus aukščiau esančius aukštus. Tai viskas, ko mes tikėjomės.

ŠEICHAS: Šlovė Alachui.

O. BIN LADENAS: Mes buvome *(neaišku)* ..kai tai įvyko. Mus perspėjo ketvirtadienį, kad tai įvyks tą dieną.

Tą dieną mes pabaigėme darbus ir įjungėme radiją. Mūsų laiku buvo 5 valandos 30 minučių vakaro. Aš sėdėjau su daktaru Ahmadu abu al-Hairu. Mes iš karto išgirdome naujienas, kad lėktuvas įsirežė į Pasaulio prekybos centrą. Persijungėme naujienas iš Vašingtono. Naujienos tęsėsi, niekas neužsiminė apie ataką. Pasibaigus naujienoms, jie pranešė, kad lėktuvas ką tik įsirežė į Pasaulio prekybos centrą.

ŠEICHAS: Šlovė Alachui.

O. BIN LADENAS: Po kiek laiko pranešė, kad dar vienas lėktuvas įsirežė į Pasaulio prekybos centro pastatą. Mūsų broliai, išgirdę šią naujieną, apsidžiaugė. [...]

ŠEICHAS: Aš sėdėjau ir klausiausi naujienų. Mes apie nieką [...] negalvojome, ir staiga, Alacho valia, mes kalbėjome tik apie tai, kad ką tik nieko nebuvo, ir staiga tokios naujienos. Visus apėmė džiaugsmas. Taip tęsėsi iki kitos dienos, iki 4 valandos ryto.

Klausėmės kiekvieną kartą vis su naujomis detalėmis. Visi džiaugėsi ir šaukė: „Alachas didis!“, „Alachas didis!“, „Šlovė Alachui!“, „Tebūnie pagarbintas Alachas!“

Mano brolių laimė ir mane užliejo laime. Taip pat be perstojo sveikino telefonu. Motina visą laiką atsakinėjo į telefono skambučius. Šlovė Alachui, Alachas didis.

ŠEICHAS (*cituoja surą iš Korano*): „Susikaukite su jais, Alachas atiduoda juos kančioms, jis atiduoda juos kančioms jūsų rankomis. Jis apgaus juos ir dovanoja jums pergalę. Alachas atleis tikintiesiems, jis žino viską, kas vyksta“.¹

r

Kodėl bin Ladenas sako įsakęs „žmonėms kariauti“? Koks jo motyvas?

Kodėl teroristo neįaudina būsimųjų aukų skaičius? Kaip supratote šeicho žodžius: „brolių laimė ir mane užliejo laime“?

¹ *Teroristų vadeivai nekaltų žmonių žudynės suteikė laimę II Lietuvos rytas*. 2001 12 15, nr. 293, p. 12.

Ar žmogus gali suvaldyti agresyvų socialumą, kuris jame užkoduotas?

M. Gandis (*Gandhi*), vadovavęs indų išsivaduojamajai kovai prieš britus kolonistus, pasiūlė neprievartinio pasipriešinimo kelią.

Kaip galima nugalėti kitą nesipriešinant?

II.5.J. Pasipriešinimas be kovos. *Martinus Liuteris Kingas* (*Martin Luther King*)

Pirmiausia reikia pabrėžti, kad neprievartinis pasipriešinimas - tai ne balių metodas. Jis reiškia priešinimąsi. Jei kas taiko šį metodą dėl to, kad bijo, arba dėl to, kad neturi prievartos įrankių, tai iš tikrųjų jis neveikia neprievartiškai. Todėl Gandis ne kartą sakė: jei tenka rinktis tarp bailumo ir prievartos, verčiau kovoti. Jis suprato, kad yra ir dar viena galimybė: nei pavienis asmuo, nei žmonių grupė neprivalo nusilenkti neteis्यbei arba imtis prievartos, jei nori atkurti teisybę, nes yra dar ir neprievartinio pasipriešinimo kelias. Iš tikrųjų tai stipriųjų kelias. Tai nėra tingaus pasyvumo metodas. Pasakymas „pasyvus priešinimasis“ dažnai kelia klaidingą įspūdį, esą tai nieko neveikimas, kai besipriešinantysis žmogus ramiai ir pasyviai priima blogį. Tačiau iš tikrųjų yra visiškai priešingai. Neprievartinio priešinimosi šalininkas yra pasyvus tik tuo, kad jis fiziškai nepuola savo priešininko. Bet jo protas ir jausmai visą laiką aktyvūs. Toks žmogus nuolatos stengiasi įtikinti priešininką, kad tas neteisus. Nors pasyvus fiziniu požiūriu, šis metodas yra aktyvus dvasios požiūriu. Tai ne nesipriešinimas blogiui, bet aktyvus neprievartinis priešinimasis jam.

Kitas būdingas neprievartinio priešinimosi bruožas yra tas, kad nesistengiama priešininką sunaikinti ar pažeminti, bet stengiamasi išsikovoti jo draugiškumą ir supratimą. Kas priešinasi be prievartos, dažnai turi protestuoti - griebtis boikoto arba atsisakyti bendradarbiauti. Tačiau jis supranta, kad šios priemonės nėra savitikslys. Būtent jos turi sukelti priešininkui gėdos jausmą. Tikslas yra konflikto panaikinimas ir susitaikymas. Neprievartinio pasipriešinimo vaisius yra nauja nuoširdi bendruomenė, tuo tarpu prievartos padarinys - tragizmas ir kartėlis.

Trečias šio metodo bruožas yra tas, kad jo esmė - pulti blogio jėgas, o ne paskirus asmenis, kurie skleidžia blogį. Neprievartinio priešinimosi šalininkas nori sunaikinti blogį, o ne žmones, pasidavusius blogiui. Kai jis kovoja su rasine diskriminacija, jis tai daro suvokdamas, jog tikroji įtampa nėra įtampa tarp rasų. Aš dažnai kartoju Montgomerio gyventojams: „Įtam-

pa šiame mieste - tai ne įtampa tarp baltųjų ir neegrų. Iš tikrųjų tai tik įtampa tarp teisybės ir neteisybės, tarp šviesos ir tamsos jėgų [...]"

Ketvirtas neprievartinio pasipriešinimo bruožas: būti pasirengusiam iškęsti pažeminimus ir nekeršyti, priimti smūgius nesmogiant atgal. [...] Galima paklausti, kokią turi teisę neprievartinio pasipriešinimo šalininkas reikalauti, kad žmonės priimtų tokį sunkų išbandymą? Kokią jis turi teisę senąjį mokymą, kad reikia „atstatyti kitą žandą“, taikyti politinėms masėms? Atsakymas toks: jis supranta, kad kančia nekaltąjį išgano. Kančioje glūdi galinga auklėjamoji ir keičiamoji jėga. Gandis sako: „Viskas, kas tau tai yra nepaprastai reikšminga, negali būti pasiekta vien protu, o turi būti įgyta per kančią. Kančia yra kur kas galingesnė jėga už džiunglių įstatymą. Ji gali pakeisti priešininką ir atverti jam ausis, kurios šiaip kurčios proto balsui“.

Penkta, neprievartinio pasipriešinimo šalininkas nei vidujai, nei išoriškai neturi griebtis prievartos. Jis turi vengti ne tik šaudyti savo priešus, bet ir jų neapkęsti. Mokymo apie neprievartinį pasipriešinimą pagrindas yra meilės priesakas. [...] Kiekvienas privalo būti išmintingas ir moralus, kad nutrauktų neapykantos grandinę. [...]

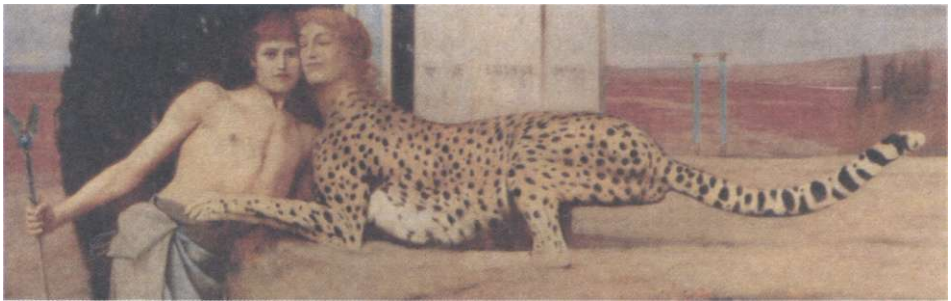
Šešta, neprievartinis pasipriešinimas remiasi įsitikinimu, kad net visata stovi teisybės pusėje. Todėl tas, kuris tiki neprievarta, giliai tiki ir ateitimi. Sis tikėjimas yra dar viena priežastis, dėl kurios neprievartinio pasipriešinimo šalininkas kenčia neatsiteisdamas. Jis juk žino, kad kovoje už teisybę net visata yra jo pusėje. Žinoma, esti karštų neprievartos šalininkų, kuriems sunku tikėti Dievu. Vis dėlto net ir jie tiki vienokios ar kitokios kūrybinės galios, kuri veikia universalią visumą, egzistavimu. Ar vadinsime ją sąmonės neturinčiu reiškiniu, beasmeniu Brahma, ar nepaprastai galinga ir be galo mylinčia asmenine galia - mūsų Visatoje egzistuoja kurianti jėga, kuri veikia ir kuri paskirus tikrovės reiškinius susieja į harmoningą visumą

Kuo skiriasi bin Ladenas ir M. L. Kingo (*King*) nuostatos: dėl ko kovojo pirmasis ir dėl ko antrasis?

Kodėl skiriasi jų kovos būdai?

¹ King M. L. *Freiheit*. Kassel, 1965, p. 78-80. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

11.6. MEILĖ

F. Knopfo (*Khnopff*) paveiksle *Menas, arba meilės glamonės (Sfinksas)* matome dvi švelniai susiglaudusias būtybes: vyrą ir moterį leopardo kūnu. Ką byloja jų veidų išraiškos?

Meilė - tai atviras ir pagarbus santykis su kitu, priešingas kovai. Kaip kovojantis žmogus tampa mylintis? O gal meilė neneigia kovos, tik ją perkeičia? Ar vis dėlto neigia? Kuo meilės fenomenas skiriasi nuo kovos fenomeno? Raskite meilės ypatybes toliau pateikiamose ištraukose.

Hartmanas (*Hartmann*) sako, kad meilė - tai paslaptingas manojo Aš dalyvavimas kito žmogaus išgyvenimuose. Kaip jūs tai suprantaite? Kodėl „mylintis žvilgsnis - tai regėtojo, pranašo žvilgsnis“?

II.6.a. Mylintis žvilgsnis. *Nikolajus Hartmanas (Nicolai Hartmann)*

Nuoširdi artimo meilė iš tikrųjų yra tiesiog nuostabus dalykas, - vien tam, kad pripažintume šį fenomeną, reikalingas nemenkas tikėjimas. Tai paslaptingas manojo „Aš“ dalyvavimas kito „Aš“ išgyvenimuose, jausmuose ir net doroviniame gyvenime, šiaip atskirtų vienas nuo kito „Aš“ ir „Ne Aš“ pasaulių etinis komunikavimas...

Artimo meilė *a priori* nesiriboja vien materialiais, išoriškais kito žmogaus išgyvenimų objektais ar tų išgyvenimų pretekstais, sykiu su empirine duotybe, kaip prielaida, ji visų pirma aprėpia tik emocinį paties išgyvenimo pobūdį. To, kad kas nors kenčia, yra susikrimtęs ar pan., aš negaliu sužinoti kitaip, kaip tik iš išorinės padėties, kurioje jis atsidūręs, arba iš išorinių jo elgesio bruožų. Tačiau ką reiškia kančia ir ypač tam tikra kančia (ką reiškia kęsti konkretų skausmą), arba kokia yra ta ypatinga graužatis, šitai aš galiu tik „*a priori* jausti“. Iš to kyla ir intuityvus kiekvieno mylinčiojo suvokimo pobūdis, išvirstantis į susitapatinimą su tuo, kurį myli. Mylintis žvilgsnis - tai regėtojo, pranašo žvilgsnis. Žaibiškai iš menkiausio ženklo - iš pusės žodžio, iš skausmingo šypsio - jis atspėja sudėtingiausias vidines būsenas. Jis remiasi apriorine mano paties jausmo reakcijos į kito jausmą nuostata ir ši nuostata yra ankstesnė už bet kurį išorės poveikį. Kai mums intuityviai ima skleistis kito žmogaus vidinis gyvenimas, kiekvieną kartą atrodo, tarsi mes jį jau seniai būtume pažinoję.¹

Gal meilė ir yra tai, kas iš esmės žmogų skiria nuo gyvūno?

Hartmann N. *Ethik*. VValter De Gruyter. Vlg., Berlin, 1962, p. 455-456. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

Kodėl sublimuotas seksualumas dar nėra meilė? Kaip žvelgia į savo partnerį mylintis žmogus?

Parašykite anoniminį rašinį tema „Aš myliu ją (jį), nes...“.

Ar mylint trokštama mylimą žmogų pakeisti kuo nors kitu?

II.6.b. Meilė kaip pirmapradis fenomenas. Viktoras Emanuelis Franklas (Viktor Emmanuel Frankl)

Meilė - tik žmogui būdingas fenomenas. Tai specifinis žmogaus bruožas, t. y. jos neįmanoma redukuoti į žemesnius negu žmogus reiškinius arba ją iš tų žemesnių reiškinių išvesti. Būdama „pirmapradis fenomenas“, kuris kaip toks negali būti redukuotas į ką nors kita, meilė yra aktas, žmogiškąjį buvimą darantis būtent žmogišką, kitaip tariant, meilė yra egzistencinis aktas. Dar daugiau: ji yra koegzistencinis¹ aktas *kat exochen*² - juk meilė yra būtent toks santykis tarp vieno žmogaus ir kito, kuris leidžia mums suvokti partnerį kaip nepakartojamą ir vienintelį. Trumpai tariant, meilei būdingas susitikimo pobūdis, o susitikimas reiškia, jog turime reikalą su santykiu tarp asmens ir asmens.

Meilė yra ne tik *tikrasis*, bet ir *pirmapradis* žmogiškas fenomenas³, kitaip sakant, ji nėra epifenomenas⁴. Tačiau ji bus epifenomenas, jei, kaip tai daro psichoanalitinės ar psichodinaminės doktrinos, ją interpretuosime kaip seksualumo sublimavimą⁵. Bet meilė negali būti seksualumo sublimavimas jau vien dėl to, kad ji pati yra sąlyga ir prielaida proceso, kur apskritai vargu ar įmanoma kalbėti apie tokį dalyką kaip sublimavimas - kai žmogui augant ir bręstant seksualumas tampa vis labiau integruojamas. [...]

Tai, kad tikrai mylintis žmogus regi partnerį kaip nepakartojamą ir vienintelį dvasinį asmenį, aiškiai matyti iš to, kaip meilė išgyvena kiekvienas žmogus. Įsivaizduokime, kad jis myli konkretų žmogų ir jo vienu ar kitu būdu netenka (tas žmogus miršta ar kur išvyksta). Mylinčiajam pasiūlomas mylimojo antrininkas - kitas žmogus, kuris psichofiziniu požiūriu kaip

¹ Koegzistencija - bendras buvimas, sambūris.

² išskirtinai (*gr.*).

Fenomenas - reiškinys.

⁴

Epifenomenas - šalutinis reiškinys, lydintis reiškinys, bet nedarantis jiems įtakos.

Sublimacija (lot. *sublimatio* - iškėlimas, išaukštinimas) - potraukio, kurio negalima realizuoti, perkėlimas į produktyvią veiklą.

du vandens lašai panašus į pirmąjį. Jei paklausime, ar mylintysis gebės tiesiog perkelti savąją meilę į tą kitą žmogų, jis neabejotinai atsakys, jog šitai neįmanoma. Iš tikrųjų tokio tikros meilės „perkėlimo“ įsivaizduoti neįmanoma. Juk tas, kuris tikrai myli, savuoju mylėjimu „suvokia“ ne kokias nors psichines ar fizines savybes, „slypinčias“ mylimame asmenyje, ne vieną ar kitą ypatybę, kurią jis „turi“, o veikiau tai, kas jis „yra“ kaip vienintelis ir nepakartojamas. Tad, kaip unikalus asmuo, jis niekadęs negalės būti pakeistas jokių antrininku, kad ir koks panašus šis būtų. O šit tam, kuris yra tik „įsimylėjęs“, antrininkas gali padėti. Jo įsimylėjimo objektas gali būti nesunkiai perkeltas į antrininką. Juk įsimylėjimo požiūriu jis yra atsigręžęs vien į psichinį charakterį, kurį jo partneris „turi“, o ne į dvasinį asmenį - tai yra į „jį“, partnerį.

Tad dvasinis asmuo, kaip tikrosios meilės objektas, tikrai mylinčiam žmogui yra nepavaduojamas ir nepakeičiamas, nes jis yra nepakartojamas ir vienintelis. Drauge iš to kyla, kad tikroji meilė pati savaime laiduoja savo tęstinumą laike. Juk kūniška būseną praeina, ir net tam tikra psichikos struktūra nėra pastovi: ir ta kūniška būseną, kuri išreiškia seksualinį susijaudinimą, yra taip pat laikina: lytinis potraukis išnyksta tuojau po to, kai jis patenkinamas; taip pat ir ta psichikos būseną, kuri įprastai vadinama įsimylėjimu, nėra amžina. Tuo tarpu dvasios aktas, kuriuo mes intencionaliai suvokiame asmenį, tarsi pergyvena pats save: jei jo turinys yra reikšmingas, jis reikšmingas visiems laikams. Taip ir tikroji meilė yra būtent mylimo žmogaus „Tu“ įžvalga jo taip-bet-ne-kitaip buvime ir ji apsaugota nuo laikinumo, kurio neišvengia atsitiktinės kūniško seksualumo ir sieliško erotizmo būsenos.

Meilė yra daugiau negu emocinė būseną. Meilė - tai intencionalus aktas. Jo intencijos objektas - kito žmogaus šitaip-būtis. Si šitaip-būtis - kito žmogaus esmė - kaip ir kiekviena šitaip-būtis, nepriklauso nuo to žmogaus faktinio buvimo. Esmė, „essentia“, nepriklauso nuo „existentia“ ir todėl pranoksta šiąją. Tik taip, o ne kitaip turėtume suprasti tai, kad meilė geba pergyventi mylimo žmogaus mirtį; tik tada mums taps aišku, kad meijė gali būti „stipresnė“ už mirtį, t. y. už mylimo žmogaus egzistencijos sunaikinimą. Mylimo žmogaus faktišką buvimą mirtis, žinoma, sunaikina, tačiau jo šitaip-būties mirtis negali įveikti. Jo unikali esmė, kaip ir visos tikrosios esmės, yra anapus laiko, taigi amžina. [...]

Žinoma, tuo nenorime pasakyti, kad meilė nesiekia „įsikūnyti“. [...] Žmogaus kūniškumas tam tikru būdu išreiškia žmogaus charakterį (tai, kas sieliška), o charakteris savo ruožtu išreiškia asmenį (tai, kas dvasiška). Dvasia reiškiasi (jai reikia tų poreikių), ir tai, kas kūniška ir kas sieliška, virsta

simboliu to, kas glūdi kūne, ir per šį išoriškai reiškiasi, bet sykiu nėra vien kūnas. Tikrajai meilei nereikia kūno nei todėl, kad ją pažadintų, nei todėl, kad ją išpildytų. Veikiau ji naudojasi kūnu kaip priemone, kad pasiektų šiuos abu tikslus.¹

jt\ Ką reiškia teiginys „Meilė yra intencionalus aktas“?
Kokį vaidmenį meilėje vaidina žmogaus kūnas? /
Ar įmanoma meilę klasifikuoti? Jei įmanoma - kaip? Kokią klasifikaciją siūlo M. Šėleris (*Scheler*)?

II.6.C. Meilės rūšys. Maksas Šėleris (*Max Scheler*)

Kadangi visus aktus mes iš principo skirstome į vitalinius, arba kūno, aktus, grynai psichinius, arba „Aš“, aktus ir dvasinius, arba asmens, aktus, tai ir meilė bei neapykanta turi tris būties formas: yra dvasinė asmens meilė, psichinė individualaus „Aš“ meilė ir vitalinė, arba aistringoji, meilė. Nors vitaliniai, psichiniai ir dvasiniai aktai jau patys savaime kaip aktai (o ne tik pagal savo pagrindus) yra skirtingi ir skirtingai išgyvenami, jie vis dėlto iš esmės yra susiję su tais pagrindais - kūnu, „Aš“ ir asmeniu. Kartu šios emocinės aktų formos yra iš esmės susijusios ir su tam tikromis vertybių rūšimis, kaip su savo *noematiniais*² *koreliatais*³. Vitaliniai aktai susiję su kilnumo ir žemumo, arba „blogio“, vertybėmis, psichiniai aktai - su pažinimo ir grožio vertybėmis (kultūrinėmis vertybėmis), o dvasiniai aktai - su šventumo (ir profaniškumo) vertybėmis. Tai gi aukščiausia meilės forma yra meilė tiems dalykams (arba asmenims), kuriems būdingas „šventumas“; psichinė meilė, „Aš“ meilė, - tai meilė kokioms nors kultūrinėms vertybėms; vitalinė meilė - tai kilnumo meilė. Dalykams, kurie teturi tik „malonumo“ vertę, nejaučiame nei meilės, nei neapykantos; yra tik malonumo jautimas (bei jo refleksyvūs būdai, pavyzdžiui, „mėgavimasis“), yra ir suinteresuotumas maloniais bei netiesiogiai maloniais, t. y. „naudingais“, dalykais, bet meilės čia nebūna*. [...] Daly-

¹ Frankl V. E. *Arztliche Seelsorge. Grundlagen der Logotherapie und Existenzanalyse*. Fischer Taschenbuch Vlg., 1987, p. 171-175. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

² Noematinis [...] - iš graikų kalbos žodžio, reiškiančio „sumanymas, ketinimas [...]“.

Koreliatai - tarpusavyje santykiaujantys elementai, sąvokos.

* Tai teisingai įžvelgė ir N. Malbranšas savo „Recherche de la vérité“.

Red. pastaba. Vadovėlyje žvaigždute žymimos pateikiamų tekstų autorių pastabos.

kai, kurie tėra tikrai „malonūs“, negali būti tikrai mylimi, kaip negalima padidinti jų vertės iki tokio lygio, kuris būtinai yra susijęs su meilės esme. Todėl nėra ir „juslinės meilės“, kol žodis „juslinė“ šiame kontekste vartojamas kaip meilės rūšies apibūdinimas, o ne kaip teiginys, kad šiuo atveju su meile yra susiję ir į ją įsipynę jusliniai pojūčiai bei jausmai. Pavyzdžiui, grynai „juslinis“ santykis su koku nors žmogum yra visiškai šaltas santykis, kuriam nėra nei trupučio meilės. Juk tas santykis neišvengiamai priverčia kitą žmogų vien tik tarnauti mūsų pojūčiams, mūsų vartojimui ir - geriausia atveju - mūsų mėgavimuisi. Tačiau toks santykis visiškai nesuderinamas su bet kokia intencija mylėti kitą kaip kitą. Etiniu aspektu yra visiškai pateisinamas toks santykis su daiktais, kurie neturi jokios kitos vertės, kaip tikrai malonumo vertę, t. y. tik su negyvais arba „negyvais“ laikomais (t. y. duotais kaip „negyvi“) daiktais. Bet jeigu toks santykis yra su kuo nors, kas turi, kaip fenomenas, kokią kitą, „aukštesnę“, vertę, net jei tai būtų ir pati menkiausia vitalinė vertė, pavyzdžiui, santykis su augalu arba gyviu, ir jei egzistuoja tik šis santykis, ir jis nėra vien reiškinys, lydintis kitas jausmų intencijas, tai toks santykis yra „blogas“ arba „piktas“ („piktas“ pačiu didžiausiu mastu tuomet, jei tai yra santykis su asmeniu). Aišku, kad tai pasakytina ir apie tokio pobūdžio santykį su savimi*. Ir šiuo atveju mes susiduriame, aišku, ne su „savimeile“, o su tokiu pat dvasinio asmens ir kūno pažeminimu, kaip ir esant tokiam santykiui su kitu. Tuo tarpu gilų šių trijų meilės formų skirtingumą aiškiai atskleidžia daugelis faktų.

Pirmiausia - tai, kad tas pats asmuo tose trijose savo egzistencijos ir vertybių pakopose šioms trimis meilės ir neapykantos formoms gali būti *kartu* ir meilės, ir neapykantos objektu (o „juslinis potraukis“ vėl gali turėti visai savitą kryptį). Pavyzdžiui, mes gebame giliai mylėti kokį nors žmogų, nors jis mums ir neįkvepia „aistringo potraukio“; priešingai, visa jo vitalinė figūra gali mums būti tiesiog atstumianti; ir priešingai, pasitaiko taip, kad žmogus jaučia kitam žmogui stiprią aistrą (tik jau ne vien „juslinį potraukį“), tačiau partnerio psichinė egzistencija, jo jutimo būdas, jo dvasiniai interesai, jo dvasinė forma, struktūra ir išsilavinimas meilės jam neįkvepia. Rašytojai yra aprašę tokį žmogaus tipą, kuris kartu ir aistringai myli, ir neapkenčia partnerio psichinės esmės, tuo pat metu neapkęsdamas savęs už tai, kad turi mylėti kaip tik tą žmogų, kurio būties vertybių aukštesnių pakopų yra priverstas neapkęsti. Kita vertus, net

/* Teisingai apie tai rašė ir I. Kantas savo veikale „Dorovės metafizikos pagrindai“, kalbėdamas apie onanizmą.

Ispanų kilmės tapytojas Ch. Miro (*Miro*) šį savo paveikslą pavadino *Meilė*. Kaip manote, kodėl?

pačioje giliausioje, visus egzistencijos klodus (išskyrus patį asmenį) apimančioje neapykantoje gali išlikti meilė „kito labui“ [...]. Neapykanta, kuri apima ir šitą aukščiausią egzistencijos pakopą, yra „velniška“; neapykanta, apimanti psichinę egzistenciją, - „pikta“, o vitalinė neapykanta - „bloga“. Žmonės, kuriems stipriai reiškiasi toks skilimas ir toks neapykantos bei meilės susidūrimas, mes trumpai vadiname „disharmo-

niškos prigimties žmonėmis". Tačiau jau pats faktas, jog visos minėtos „disharmonijos" rūšys gali egzistuoti, įrodo, kad iš esmės galimas toks šių meilės funkcijų išskyrimas net ir tuomet, kai jos faktiškai veikia visos kartu ir yra nukreiptos į vieną objektą. Šia prasme „harmoningos prigimties žmogus" tėra tik ypatingas „laimingas atsitiktinumas". Beje, galimą argumentą, jog tokio pobūdžio „disharmoniškos prigimties žmonės" yra tokie reti, kad, jais remiantis, negalima daryti išvados apie šių meilės formų skirtingumą, galima atremti pabrėžiant, kad šiuo požiūriu visiškai harmoningos prigimties žmonės yra ne mažesnė retenybė. [...] Pakalbėkime, pavyzdžiui, apie meilę ta aukščiausia prasme, kuria šis žodis vartojamas Budos kalbose arba Evangelijose, tarkime, tokiaime sakinyje: „Mylėk Dievą labiau už viską, o savo artimą kaip save patį" (Mt 22, 37-39). Jei bandysime vaizdžiai aprašyti tokią meilę, tai prieš mūsų akis iškils kilniausių ir švenčiausių žmonių visoje istorijoje figūros. Paskui mes vartojame šį žodį tokiuose junginiuose kaip „meilė draugui", „sutuoktinių meilė", „meilė tėvams, broliams ar seserims", ir visuomet turime galvoje ir aną dvasingąją meilę svetimiems individams. Pagaliau žodį „meilė" be jokių priedų mes vartojame kaip meilės aistros tarp vyro ir moters apibūdinimą. Tuo tarpu jau pati kalba grynai juslinius ryšius priešpriešina meilei, taip pat ir bet kokiai meilei.¹

Kodėl negalime mylėti tik tai, kas teikia malonumą? Kodėl santykis su kitu žmogumi be meilės yra smerktinas? Ar įmanoma jausti aistrą be meilės? Ar įmanoma mylėti ir kartu neapkęsti?

Kuo skiriasi meilė, kaip fizinė aistra, nuo kitų meilės rūšių?

II.6.d. Meilė kaip fizinė aistra. *Žanas Žakas Ruso {Jean-Jacques Rousseau}*

Tarp žmogaus širdį jaudinančių aistrų yra viena, liepsninga, nesutramdoma, kuri vieną lytį padaro reikalingą kitai; aistra siaubinga, niekinanti visus pavojus, įveikianti visas kliūtis; savo siautuliu ji, rodos, gali sunaikinti žmonių giminę, kurią jai skirta išsaugoti. Kuo pavirs žmonės, tapę

¹ Šeleris M. *Simpatijos esmė ir formos II Laikas ir idėjos* / sudarė A. Rybelis. V.: Mintis, 1980, p. 186-190. Vertė A. Gailius.

auka šios nežabotos ir grubios aistros, nežinančios nei gėdos, nei saiko, ir kasdien kraujo kaina atsikariaudami savo meilės objektą?

Visų pirma reikia pripažinti, kad kuo aistros siautulingesnės, tuo būti-nesni įstatymai, kad jas pažabotų. Tačiau nors netvarka ir nusikaltimai, kuriuos tarp mūsų kasdien sukelia šios aistros, pakankamai gerai atskleidžia įstatymų nepakankamumą šiuo atžvilgiu, būtų nebloga iširti, ar ši netvarka neatsirado kartu su pačiais įstatymais; nes, jeigu įstatymai būtų pajėgūs kovoti su netvarka, galima būtų bent jau pareikalauti, kad jie likviduotų tą blogį, kuris be jų apskritai neegzistuos.

Iš pradžių meilės jausme dvasinį pradą atskirsime nuo fizinio. Fizinis - tai apskritai geismas, vieną lytį traukiąs susijungti su kita; dvasinis - tai, kas sukonkretina šį geismą ir nukreipia jį tik į vieną objektą arba bent suteikia šiam geismui, nukreiptam į šį trokštamą objektą, didžiausią įtampos laipsnį. Taigi, nesunku pastebėti, kad dvasinė meilės pusė - tai dirbtinis jausmas, pagimdytas gyvenimo visuomenėje ir labai išmaningai ir uoliai šlovinamas moterų, siekiant sustiprinti savo valdžią ir padaryti viešpataujančią tą lytį, kuri turėtų paklusti. Šis jausmas, besiremias tam tikromis grožio ir pranašumų sampratomis, kurių laukinis apskritai negali turėti, ir palyginimais, kurių jis visiškai nesugeba daryti, jam turi būti beveik nepažįstamas. Kadangi jo prote dar negalėjo susiformuoti abstrakčios teisingumo ir proporcingumo sąvokos, jo siela nesugeba jausti susižavėjimo ir meilės, kurie, nors ir nesąmoningai, gimsta iš šių sąvokų vartojimo. Jis paklūsta tik savo temperamentui, kuriuo jį apdovanojo prigimtis, o ne skoniui, kurio jis dar negalėjo įgyti; ir bet kokia moteris jam gera.

Šie žmonės tepažįsta tik fizinę meilės pusę ir yra laimingi, nežinodami tų individualių pranašumų, kurie kursto šį jausmą ir apsunkena jį, todėl jie turi ne taip dažnai ir ne taip stipriai jausti meilės siautulio priepuolius, ir, vadinas, jų susidūrimai turi būti retesni ir ne tokie žiaurūs. Vaizduotė, pridaranti mums tiek bėdų, laukinio širdžiai nieko nesako - kiekvienas ramiai laukia prigimties impulso ir atsiduoda jam nesirinkdamas, veikiau su pasitenkinimu, o ne aistringai; ir, vos tik poreikis patenkinamas, geismas visiškai užgęsta.

Todėl neginčytina, kad ir pati meilė, kaip ir visos kitos aistros, tik visuomenėje įgijo tą nesutramdomą įkarštį, dėl kurio ji taip dažnai būna pražūtinga žmonėms; ir be galo juokinga įsivaizduoti laukinius žmones, be paliovos naikinančius vienas kitą, kad patenkintų savo žvėriškus instinktus, tuo labiau kad ši nuomonė prieštarauja faktams, ir, pavyzdžiui, karibai -

tauta, kuri iš visų dabar egzistuojančių tautų mažiausiai nutolo nuo prigimtinės būklės, - kaip tik yra patys taikingiausi savo meilės reikaluose ir mažiausiai pavydūs, nors jie gyvena karštame klimate, kuris, atrodytų, turėtų sustiprinti šias aistras.¹

A

Nejau laukinis iš tiesų negeba mylėti? Ar tai sakydamas Ž. Ž. Ruso (*Rousseau*) teisus?

Kodėl aistrą Ž. Ž. Ruso įvardija kaip siaubingą? Ar aistrai pažaboti reikalingi įstatymai? Ar meilė, kaip fizinė aistra, nėra grėsmės šaltinis?

A

Siūlome pažiūrėti režisieriaus S. Kubriko (*Kubrick*) kino filmą „Plačiai užmerktos akys“. Panagrinėkite, kodėl erotinės svajonės vos nesugriovė dviejų žmonių meilės.

Pagalvokite ir pasakykite, ar gali žmogus valdyti savo erotines fantazijas.

¹ Ruso Ž. Ž. *Samprotavimas apie žmonių nelygybės kilmę ir pagrindus II* Ruso Ž. Ž. *Rinktiniai raštai*. V.: Mintis, 1979, p. 94-96. Iš prancūzų kalbos vertė L. A. Skūpas.

Nuo ko priklauso erotinis potraukis? Kiek jis priklauso nuo asmenybės vertybinių nuostatų, kiek nuo kito žmogaus, kiek nuo santykių su kitu žmogumi, kiek nuo susiklosčiusios situacijos?

II.6.e. Jokios aistros. *Džeromas Deividas Selindžeris (Jerome David Salinger)*

Atidariau duris. Koridoriuj stovėjo prostitutė. Vienplaukė, lengvu rudeniiniu palteliu. Plaukai šviesūs, tačiau aiškiai matyt, kad dažyti. Bet ji toli gražu nebuvo kokia sena šliundra.

- Labas vakaras, - sakau. Velniškai meiliai, dievaži.

- Tai tu tas, kur man Morisas sakė? - klausia ji. Bet ne itin maloniai.

- Liftininkas?

- Aha, - sako ji.

- Taip, aš. Prašom užeiti, - sakau. Aš kas akimirka dariausi vis abejingnis. Dievaži, visai nustojau jaudintis.

Jinai įėjo, tuoj pat nusivilko paltą ir numetė ant lovos. Ji vilkėjo žalia suknele. Paskui kažkaip šonu atsisėdo ant kėdės prie rašomojo stalo ir ėmė supti koją. Užsikėlė koją ant kojos ir ėmė supti - aukštyn - žemyn, aukštyn - žemyn. Prostitutė, o tokia nervinga. Jau pernelyg, dievaži. Gal todėl, kad visai dar jauna. Maždaug mano metų. Aš atsisėdau į fotelį šalimais ir pasiūliau jai cigaretę.

- Aš nerūkau, - sako ji.

Balsas plonas plonas, vos girdimas. Net nepadėjo, kai pasiūliau cigaretę. Aiškiai matyti - neišauklėta.

- Leiskite prisistatyti. Aš Džimas Stilas.

- Ar turi laikrodį? - klausia ji. Labai jai svarbu, koks mano vardas! - Klausyk, o kiek tau metų?

- Man? Dvidešimt dveji.

- Melagis ilgaragis.

Tai gražiausia! Pasakė visai vaikiškai. Prostitutė turėtų sakyti: „Neskiesk miltais!“ arba „Nepūsk arabų“, o ji: „Melagis ilgaragis!“

- O jums kiek metų? - klausiu aš.

- Tiek kiek reikia, - sako ji. Suprask, sąmojinga. - Ar turi laikrodį? - klausia vėl. Paskui atsistojo ir per galvą nusivilko suknelę.

Man pasidarė baisiai nejauku. Dėl to, kad ji taip *staigiai* atsistojo ir nusi-rėngė. Jeigu atsistoja, nusivelka suknelę, ir dar per galvą, žmogus turi atitinkamai jaustis, įkaisti ar panašiai. O aš nieko nejaučiu. Jokios aistros, nieko. Aš greičiau nuliūdaus, negu įkaitau.

- Tai turi laikrodį, ar ne?
- Ne. Ne, neturiu, - sakau. O Viešpatie, kaip man buvo nejauku. - Kuo jūs vardu? - klausiu. Ji stovi vienais rausvais marškinėliais. Garbės žodis, man buvo taip nepatogu, nors sudek.
- Sanė, - sako ji. - Na, mikliau!
- Ar nenorėtumėt truputį pasikalbėti? - klausiu aš. Vaikiška, be abejo. Bet man buvo be galo nejauku. - Ar jūs taip labai skubat?
- Ji pasižiūrėjo į mane tarsi į beprotį.
- O apie ką čia kalbėsi?
- Nežinau. Apie bet ką. Sakau, gal jūs norėsit paplepėti...
- Ji vėl atsisėdo ant kėdės prie rašomojo stalo. Bet aiškiai nepatenkinta. Ir vėl ėmė sūpuoti koją - dievaži, nervinga mergiotė!
- Gal pasiūlyti cigaretę? - klausiu aš. Visai pamiršau, kad ji nerūko.
- Nerūkau. Klausyk, jeigu nori šnekėti, prašom, tik greičiau. Aš neturiu laiko.
- Bet aš nesugalvoju, apie ką su ja kalbėti. Norėjau paklaust, kaip ten išėjo, kad ji pasidarė prostitute, bet pabijojau. Vis tiek nebūtų pasisakiusi.
- Jūs turbūt ne iš Niujorko, ar ne? - klausiu aš. Nieko geresnio nesugalvoju.
- Iš Holivudo, - sako ji. Paskui atsistojo ir nuėjo prie lovos, kur buvo numetusi suknelę. - Gal turi pakabą? Suknelė švari, išlyginta, dar susi-glamžys...
- Turiu, turiu, - skubiai atsakiau. Labai nudžiugau, kad galiu kažką veikti. Paėmiau jos suknelę, nunešiau ir pakabinau į spintą. Keista - nuliūdau kabindamas tą jos suknelę. Įsivaizdavau, kaip ji eina į parduotuvę, kaip renkasi suknelę ir niekas nė neįtaria, kad ji prostitutė. Ir pardavėjas turbūt mano, kad ji mergaitė kaip mergaitė. Man pasidarė velniškai liūdna - pats nežinau kodėl.
- Aš vėl atsisėdau ir pamėginau tęsti pokalbį. Tačiau ji buvo prasta pašnekovė.
- Ar jūs kiekvieną naktį dirbat? - paklausiau aš. Ir tik pasakęs susiprotėjau, koks tai žiaurus klausimas.
- Aha. - Ji vaikštinėjo po kambarį. Pasiėmė nuo stalo valgiaraštį, paskaitė.
- O ką jūs veikiat dieną?
- Ji truktelėjo pečiais. Buvo visai liesutė.
- Miegu. Einu į kiną. - Ji padėjo valgiaraštį ant stalo ir pasižiūrėjo į mane. - Na, tai ką? Gyviau! Aš neturiu laiko...
- Žinot ką, - sakau, - aš labai blogai jaučiuosi. Šuniškai. Vakare gerokai

nuvargau. Dievaži, galiu persižegnoti. Aš jums užmokėsiu, nebijokit, bet nepykit - aš tikrai negaliu. Jūs nepyksit?

Aš tikrai buvau nenusiteikęs. Visai nejaučiau patraukimo. Ir liūdesys kažkoks užpuolė. Tai *jinai* mane nuliūdino. Ta jos žalia suknelė, kabanti spintoj. Ir be to, aš turbūt niekad negalėčiau šito daryti su mergiškia, kuri kiaurą dieną sėdi kažkokiam idiotiškam kine. Garbės žodis, turbūt negalėčiau.¹

Kodėl vaikinui pasidarė „velniškai liūdna“?

Kodėl jis desperatiškai siekė užmegzti pokalbį?

Kodėl mylėdami kitą žmogų drauge norime, kad jis mums vieniems priklausytų? Ar meilė nėra nuosavybės troškimas? Mylėti - tai turėti?

II.6.f. Meilė kaip nuosavybė. *Frydrichas Nyčė (Friedrich Nietzsche)*

Kas tik vadinama meile. Godumas ir meilė: kokie skirtingi jausmai mus apima, išgirdus kiekvieną iš šitų žodžių! - ir vis dėlto čia turėtų veikti ta pati paskata, tiktai skirtingai vadinama: vienu atveju juodinama tų, kurie jau šį tą turi, kurių širdyje jinai truputį apimusi ir kurie dabar baiminasi dėl savo „turto“; kitu atveju tų, kurie nepatenkinti, ištroškę, šlovinama kaip „gera“. Mūsų meilė artimui - ar ji nėra siekimas naujos *nuosavybės*? Ir ar ne taip pat yra su mūsų meile žinojimui, tiesai ir apskritai su kiekvienu mūsų naujovių potroškiu? Tai, kas sena, ką tikrai turime, palengva įgrysta, ir mes tiesiame rankas prie ko nors kitko; net puikiausios vietovės gamtai, kur gyvename trečias mėnuo, nebegaran tuojame savo žavėjimosi ja - kokia nors tolima pakrantė ima žadinti mūsų godumą: turto vertę turėjimas dažniausiai mažina. Mūsų pasitenkinimas savimi palaikomas tuo, kad jis be perstojo *mumyse pačiuose* virsta kuo nors nauju, - tai kaip tik reiškia turėjimą. Kai mums įgrysta turėti, vadinasi, mes įgrystame patys sau. (Galima kankintis ir dėl pertekliaus, - taip pat ir troškimas švaistyti, dalyti gali sau priskirti garbingą „meilės“ vardą.) Kai regime ką nors kenčiant, mielai pasinaudojame atsiradusia proga jį turėti; taip elgiasi, pavyzdžiui, geradarys ir užjaučiantysis - ir jis vadina savyje pabudusį naujo turto geismą „meile“, patirdamas pasitenkinimą tarsi masinančiu nauju užkariavimu. Bet ryškiausiai nuosavybės geismą atskleidžia lyčių meilė: mylintysis giedauja be jokių išlygų vienas pats turėti trokštamą asmenį, jis nori lygiai tokios pat besąlygiškos galios valdyti jo sielą kaip ir kūną, jis nori būti my-

¹ Salinger J. D. *Rugiuose prie bedugnės*. V.: Alma littera, 2000, p. 121-124. Iš anglų kalbos vertė P. Gasiulis.

limas tik pats vienas ir gyventi bei viešpatauti kito sieloje kaip karalius ir labiausiai geidžiamas. Kai pagalvoji, kad tai žmogui reiškia ne ką kita, kaip *atskirti* visą pasaulį nuo brangaus gėrio, laimės ir malonumo, kai pamąstai, jog mylintysis tik ir žiūri, kaip nuskriausti visus kitus varžovus ir jų atsikratyti, kaip jis norėtų pasidaryti savo aukso pilį saugančiu slibinu lyg beatodairiškiausias ir savanaudiškiausias iš visų „užkariautojų“ bei išnaudotojų, kai pagaliau neišleidi iš akių, jog mylinčiajam pačiam visas kitas pasaulis atrodo nepatrauklus, blankus, bevertis ir dėl mylimo žmogaus jis pasirengęs aukoti viską, griauti bet kokią tvarką, atsisakyti visų interesų, tai iš tikrųjų negali nesistebėti, kad šitas lyčių meilės žvėriškas godumas ir neteisingumas buvo visais laikais taip šlovinamas ir dievinamas, jog iš šitos meilės žmonės paėmė ir pačią meilės kaip egoizmo priešybės sąvoką, tačiau kaip tik jinai yra, ko gero, pati atviriausia savanaudiškumo išraiška. Čia, matyt, tą sąvoką į vartoseną paleido nieko neturintys, bet norintys turėti, - tokių visais laikais netrūko. O tie, kuriems šioje srityje buvo lemta turėti daug ir būti sotiems, tikriausiai retskyiais prasitarė apie „įtūžusį demoną“, kaip tas mieliausias ir visų atėniečių mylimiausias Sofoklis¹, tačiau Erotas kiekvieną kartą šaipėsi iš tokių išdykėlių, - kaip tik jie visuomet ir buvo didžiausi jo numylėtiniai. - Tiesa, pasaulyje vienur kitur pasitaiko kažkas panašaus į meilės tąsą, kai anas savanaudiškas dviejų asmenų veržimasis prie vienas kito užleidžia vietą naujam geismui ir gobšumui, bendram kilnesnių idealų troškimui; bet kam šita meilė žinoma? Kas ją patyrė? Jos tikras vardas - *draugystė*.²

Kuo skiriasi meilė nuo draugystės?

Kodėl „mylintysis geidauja... vienas pats turėti trokštamą asmenį“? Ar tai nėra savanaudiška?

Kodėl turėtume norėti dalytis meilės objektu?

Kaip atsikratyti noro turėti? Kaip gebėti leisti mylimam žmogui būti nuo mūsų nepriklausomam?

Reikia mokytis mylėti. Taip mums esti su muzika: iš pradžių reikia figūrą ir melodiją apskritai *mokytis girdėti*, ją išgirsti, atskirti, izoliuoti ir atriboti kaip kokį atskirą gyvenimą; paskui reikia pastangų ir geros valios ją *iškęsti*:

¹ Nevisiškai tiksliai cituojamas Sofoklis; plg. *Antigonė*, 790; *Trachinietės*, 441[^]46, taip pat Platono dialogo *Valstybė*, 32 962, kur kalbama apie Sofoklį. Šią vietą Platono dialoge nurodo ir A. Schopenhaueris savo esė *Apie žmogaus amžiaus skirtumus*; žr. *Parerga und Paralipomen*, I, 524.

~ Nietzsche F. *Linksmasis mokslas*. V.: Pradai, 1995, p. 62-64. Iš vokiečių kalbos vertė A. Tekorius.

nepaisant svetimumo, būti kantriam jos žvilgsniui ir raiškai, atleidžiam jos keistumui, - pagaliau ateina akimirka, kai prie jos *priprantame*, kai imame jos laukti, kai jaučiame, kad atsiras tuštuma, jei jos nebus; ir štai ji pradeda mus be paliovos spausti ir diegti savo žavesį tol, kol pasidarome jos nuolankūs gerbėjai, besigėrintys ja, nebenorintys iš pasaulio nieko geresnio, kaip tiktai jos. - Tačiau taip mums esti ne vien su muzika: kaip tik taip mes *išmokome mylėti* visus dalykus, kuriuos dabar mylime. Už mūsų gerą valią, mūsų kantrybę, teisingumą, atlidumą tam, kas svetima, galiausiai visuomet būna atlyginama tuo, kad svetima palengva nusimeta savo šydą ir atsiveria visa neapsakoma grožybe - tai *padėka* už mūsų svetingumą. Ir tas, kuris myli save, bus, matyt, išmokęs mylėti tokiu pat būdu - kito kelio nėra. Ir mylėti reikia mokytis.¹

Palyginkite F. Nyčės (*Nietzsche*) knygos ištraukas su Ė. Fromo (*Fromm*) meilės meno teorija (žr. Filosofinės etikos chrestomatija XI—XII klasei. Sud. Jūratė Baranova. V.: Alma littera, 2001). Kas jas sieja?

Ir Nyčė, ir Fromas sako, kad reikia mokytis mylėti. Mokytis reikia to, ko nemokame. Kodėl nemokame mylėti?

Žmogus ilgisi meilės. Kodėl? Ar kad užpildytų egzistencinę tuštumą, išvengtų vienatvės? Patirtų didžiulį nerimą? Nepaprastą pakilumą? Ką nors duotų kitam?

Vis dėlto net mylėti gali būti sunku. Kodėl?

II.6.g. Meilė ir baimė. *Eženas Joneskas (Eugene Ionesco)*

Žodis „meilė“, staiga šovęs man į galvą, įkvėpė begalinį ilgesį. Aš supratau, kad ji būtų galėjusi man padėti, - ir būtų nereikėję jokių paaiškinimų. Būti pamišusiam iš meilės. Iš tikrųjų tai buvo taip neįtikima, viskas buvo taip neįtikima, kad atrodė netgi žavu. Aš svajojau apie kelionę gražiu laivu, jūrą, dangų. Arba dykumą. Arba apie apleistus miestus. Dar turėjo jų būti negyvenamose vietovėse. Bekraštės jūros, ramios dykumos vaizdas pažadino manyje lyg ir kažkokį džiaugsmą, lyg ir kažkokią viltį. Mylėti dykumą, mylėti jūros mėlį, mylėti laivų baltumą man atrodė įmanoma. Mylėti žmones - tai jau kebliau. Nejausti jiems neapykantos - sutinku. Bet

¹ Nietzsche F. *Linksmasis mokslas*. V.: Pradai, 1995, p. 226-227. Iš vokiečių kalbos vertė A. Tekorius.

mylėti būtybes, kurios juda, kalba, nuolat ginčijasi ir triukšmauja, kurios trokšta ir dvesia? Tai veikia juokinga. Kokio norų išsipildymo dar gali tikėtis? Kuo gali baigtis neapykanta, skerdynės ar paprasčiausias pokalbis? Mes klaidžiojame tamsoje. Laukti. Pasitikėti. Meilės sklidina širdim. Meilės pripildytos širdys egzistavo. Širdys egzistavo. Ne, aš nebijojau. Ne baimė man trukdė, stabdė mano siekius. O netgi jei ir būčiau bijojęs. Baimė - žmogiškas jausmas. „Tai žmogiška, tai žmogiška“, ir aš pratrūkau juoktis. Žodis „žmogiška“ mane prajuokino. To, kas yra bijoti ir nebijoti, neįmanoma įvertinti. Vieni bijo, kiti nebijo. Viską sudėjus, tai tiesiog komiška. Aš buvau sujaudintas nesi-jaudinimo. Tai vienas iš būdų būti sujaudintam, bet man siautėjantys bepročiai neįdomūs. Aš nenoriu kančios. Tačiau aš kentėjau. Kančia mane jaudino. Teko tai pripažinti. Manyje buvo tik potroškiai, potroškiai, kurie ypač kaustė... Pavojingi ir prieštaringi postūmiai. Dar kartą pasigailėjau, kad nestudijavau filosofijos. Gal būčiau ką nors sužinojęs, bent ką nors.¹

Ar įmanoma bijoti meilės? Kodėl ir kuo mus gąsdina meilė? Kas bauginamo joje slypi?

Ar filosofija gali atstoti meilę? Kodėl Jonesko (Jonsko) romano veikėjas gailisi, kad nestudijavo filosofijos?

Ar, norint mylėti stipriai, reikia mylėti retai?

Ar meilė gali išspręsti egzistencines problemas? Numaldyti metafizinį nerimą? O gal priešingai - tik jį padidinti?

Kodėl Don Žuanas keičia meilės objektus?

II.6.h. Don Žuano meilė. *Alberas Kamiu (Albert Camus)*

Jeigu pakaktų to, kad myli, viskas būtų pernelyg paprasta. Juo labiau žmogus myli, juo labiau tvirtėja absurdas. Anaipol ne dėl meilės stygiaus Don Juanas skuba nuo moters prie moters. Juokinga vaizduoti jį kaip įkvėpimo genamą žmogų, ieškančią tobulos meilės. Ir būtent todėl, kad visas moteris jis myli su vienodu polėkiu ir kiekvienąsyk visa savo esybe, jam tolydžio tenka kartoti tą atsidavimo aktą ir skverbtis vis gilyn. Todėl ir kiekviena jų tikisi duosianti jam tai, ko iki šiol nėra davusi nė viena moteris. Kiekvienąsyk jos žiauriai apsirinka ir tik priverčia jį pajusti būtinybę pa-

¹ Ionesco E. *Vienišius*. V.: Tyto alba, 1998, p. 119-120. Iš prancūzų kalbos vertė V. Gylikienė.

M. Šagalo (*Chagall*) paveiksle *Mėnulio šviesa* matome du žmones šalia vartų ir du žmones ant namo stogo. Kas jie?

kartoti tą patį. „Pagaliau, - sušunka viena jų, - aš atidaviau tau savo meilę“. Argi nuostabu, kad atsakydamas į tai Don Juanas tik nusijuokia: „Pagaliau? Ne, - sako jis, - tik dar vieną kartą“¹. Kodėl gi, norint mylėti stipriai, reikia mylėti retai?

Ar Don Juanas liūdnas? Sunku būtų tuo patikėti. Pakanka žvilgtelėti į kroniką. Tas juokas, tas pergalingas įžūlumas, tie vaikėžiški išsišokimai ir teatrališkumas - visa tai kupina giedros ir džiaugsmo. Kiekviena sveika būtybė siekia daugintis. Toks ir Don Juanas. Be to, tokie žmonės būna liūdni dėl dviejų priežasčių: jie nežino arba jie turi viltį. Don Juanas žino ir neturi vilties. Jis primena tuos menininkus, kurie suvokia savo galimybių ribas, niekada jų neperžengia ir pasiekia nuostabaus meistriškumo ir lengvumo tomis trumpomis akimirkomis, kai pasijunta atsidūrę savo stichijoje. Ge-

¹ A. Puškino *Don Juane*, suvaidintame 1937 m. kovo 24 d. A. Camus vadovaujamos Darbo teatro grupės.

nijus - tai intelektas, suvokiantis savo ribas. Iki pat savo fizinės mirties slenksčio Don Juanas nežino, ką reiškia liūdėti. O vos tik sužinojęs, pratrūksta juoku, ir todėl jam viskas atleidžiama. Jis buvo liūdnas tuomet, kai turėjo viltį. Šiandien, prigludęs prie va šitos moters lūpų, jis ir vėl pajunta kartų ir paguodžiantį vienintelio tikro žinojimo skonį. Kartų? Kartoką: tiek netobulumo, kiek būtina norint pajusti laimę!

Smarkiai apsigausim, jeigu mėginsime išvelgti Don Juane žmogų, peno pasisėmusį iš Ekleziasto¹. Jam tuštybė - tik būsimo gyvenimo viltis. Jis tai įrodo kviesdamas iš jos palošti patį dangų. Apgailestavimas dėl malonumų gausoje prarasto geismo, toks būdingas negalei, jam svetimas. Tai labiau tinka Faustui, kuris pakankamai tikėjo Dievą, kad pasiduotų velniui. Don Juanui viskas kur kas paprasčiau. Bauginamas pragaru, de Molina'os² *Išdykėlio* herojus atkakliai kartoja: „Palūkėk! Atidėk tai kuo ilgesniam laikui!“ Kas bus po mirties - visai nesvarbu, o kokia dienų virtinė laukia to, kuris moka būti gyvas! Faustas atkakliai prašė šio pasaulio gėrybių: vargšeliui reikėjo tik ištiesti ranką. Nemokėti pradžiuginti savo sielos - reiškia ją parduoti. Don Juanas, priešingai, yra savo sotumo šeiminkas. Jis palieka moterį anaipol ne todėl, kad nebegeidžia jos. Graži moteris visados geidžiama. Jis palieka ją todėl, kad geidžia kitos, o tai visai ne tas pats.

Sis gyvenimas patenkina jį su kaupu, ir nėra nieko blogiau, kaip jį prarasti. Šitas beprotis - didis išminčius. Tačiau žmonės, gyvenantys viltim, negali prisitaikyti prie pasaulio, kuriame gerumas užleidžia vietą širdies dosnumui, švelnumas - vyriškam tylėjimui, pažiūrų, jausmų bendrumas - vienatvės drąsai. Ir visi puola aiškinti: „Jis buvo silpnas žmogus, idealistas arba šventasis“. Juk reikia kaip nors sumenkinti didumą, kuris įžeidžia.³

Pasvarstykite: kodėl Don Žuanas liūdnas? Ar Don Žuanas - egoistas?

Ar įmanoma amžina meilė? Kas silpnina meilę - kliūtys ar jos išsiildymas?

¹ *Senojo Testamento* knyga, kurios autorystė priskiriama karaliui Saliamonui.

Tirso de Molina (tikr. Gabrielis Tellezas, 1583-1648) - ispanų dramaturgas, daugiau kaip 400 komedijų autorius.

³ Camus A. *Sizifo mitas* II Camus A. *Rinktiniai esė*. V.: Baltos lankos, 1993, p. 184-186. Iš prancūzų kalbos vertė V. Tauragienė.

Žmogus dažnai gyvena ilgiau, nei trunka jo meilė. Kaip manote, ar įmanoma visą gyvenimą mylėti vieną žmogų? Kodėl meilė kartais „pavargsta“? O kai pamilstamas kitas žmogus - ar miršta ankstesnė meilė? Galbūt mes visą gyvenimą nešiojame savyje ankstesnių meilių pėdsakus?

II.6.i. Nebeliko tavęs. *Antanas A. Jonynas*

LABAI SENAS ROMANSAS

*Besileidžianti saulė manęs nenuves
į dulkėtas miestelio gatves
nėr tavęs nebeliko tavęs
ir manęs neprisimena dulkės*

*tavo marmurą dulkės nusėdusios ėda
stotys varganos bėgiais sudievu nurieda
neišsaugota mano apsaugok tą vietą
kur manęs ?ieprisimena dulkės*

*gulkis saule jau upės paklotos
iškedentos jau priemiesčio pievos miglotos
ir jausmai jau seniai susitaikė ir protas
kad manęs neprisimena dulkės*

*tiktai čiulbantis rytas per gelžkelio pylimą
varganom stotimis vėlei išveža mylimą
ir kaip merdintis marmuras dulkėm pakyla man
to miestelio užmirštos dulkės¹*

A. A. Jonyno eilėraštyje į prarastą mylimąją kreipiamasi „neišsaugota mano“. Jeigu gailimės prarastų mylimųjų, kodėl nesistengiame jų išsaugoti?

¹ Jonynas A. A. *Nakties traukinys*. V.: Vaga, 1991, p. 127.

Kitas žmogus, net ir mylimas, lieka paslaptis. Ar galime tikėtis iki galo jį atskleisti? Ko pasiektume jį pažinę? Ar kito paslaptis puoselėja meilę ar ją sekina?

II.6.j. Meilės pabaiga. *Maksas Frišas (Max Frisch)*

Įdomu pažymėti, kad apie tą žmogų, kurį labiausiai mylime, mažiausiai galime pasakyti, koks jis yra. Mes jį tiesiog mylime. Kaip tik tai ir yra meilė. Nuostabiausias dalykas meilėje yra tai, kad ji mus verčia nuolat nerimti, kad esame pasirengę sekti paskui mylimą žmogų, kad ir kur jis judėtų. Puikiai matome, kad kiekvienas žmogus, jei tik jį mylime, jaučiasi lyg perkeistas, lyg išsiskleidęs. Taip pat ir mylinčiajam viskas išsiskleidžia, viskas - tai, kas artima, kas seniai pažįstama. Meilė išvaduoja iš bet kokių vaizdinių. Labiausiai jaudina, žavi ir lyg nuotykis vilioja tai, kad žmogus, kurį mylime, mums niekad nėra užbaigtas, nes jį mylime, ir taip yra tol, kol mylime. Girdime tik mylinčius poetus. Jie apgraibomis ieško palyginių, lyg būtų girti, jie stverias kiekvieno daikto pasaulyje - gėlių ir žvėrių, debesų, žvaigždžių ir jūrų. Kodėl? Kaip Visata, kaip neišsenkanti Dievo erdvė, beribis, sklindinas galimybių, sklindinas paslapčių, nesuvokiamas yra žmogus, kurį myliu, -

Tik meilė gali jį tokį pakelti.

Kodėl mes keliaujame?

Ar ne tam, kad sutiktume žmonių, kurie nemano, kad pažino mus kartą visiems laikams; kad dar bent kartą patirtume, kokių mums šiame gyvenime dar liko galimybių, -

Kad ir kaip būtų, tokių yra tikrai nedaug.

Kai imame manyti pažįstantys kitą žmogų, meilė baigiasi. Visuomet. Tačiau priežasties ir padarinio seka čia tikriausiai yra kitokia, nei mums atrodo, - mūsų meilė baigiasi ne todėl, kad pažįstame kitą, bet priešingai - tariamės pažįstantys kitą, nes išseko meilės jėga ir tas žmogus tapo mums užbaigtas. Jis tik toks. Mes daugiau neįstengiame! Mes atsisakome toliau stebėti jo metamorfozes. Mes liaujamės pripažinti jo pretenziją būti gyvybingam ir todėl nesuvokiamam. Sykiu esame nustebę ir sutrikę, kad mūsų santykis su juo jau nėra gyvas.

„Tu nesi, - sako nusivylusysis ar nusivylusioji, - tas (arba ta), kuriuo (kuria) aš tave laikiau“.

O kuo gi laikei?

Paslaptimi, kuria žmogus juk visuomet yra, viliojančia mįsle, kuri mus išsekino. Susikuriame atvaizdą. Meilės daugiau nėra. Tai - išdavystė.¹

A

Kodėl apie žmogų, kurį mylime, mažiausiai galime pasakyti, koks jis?

Kodėl mylimas žmogus niekada nėra užbaigtas?

Kada jis tampa užbaigtas? Kodėl?

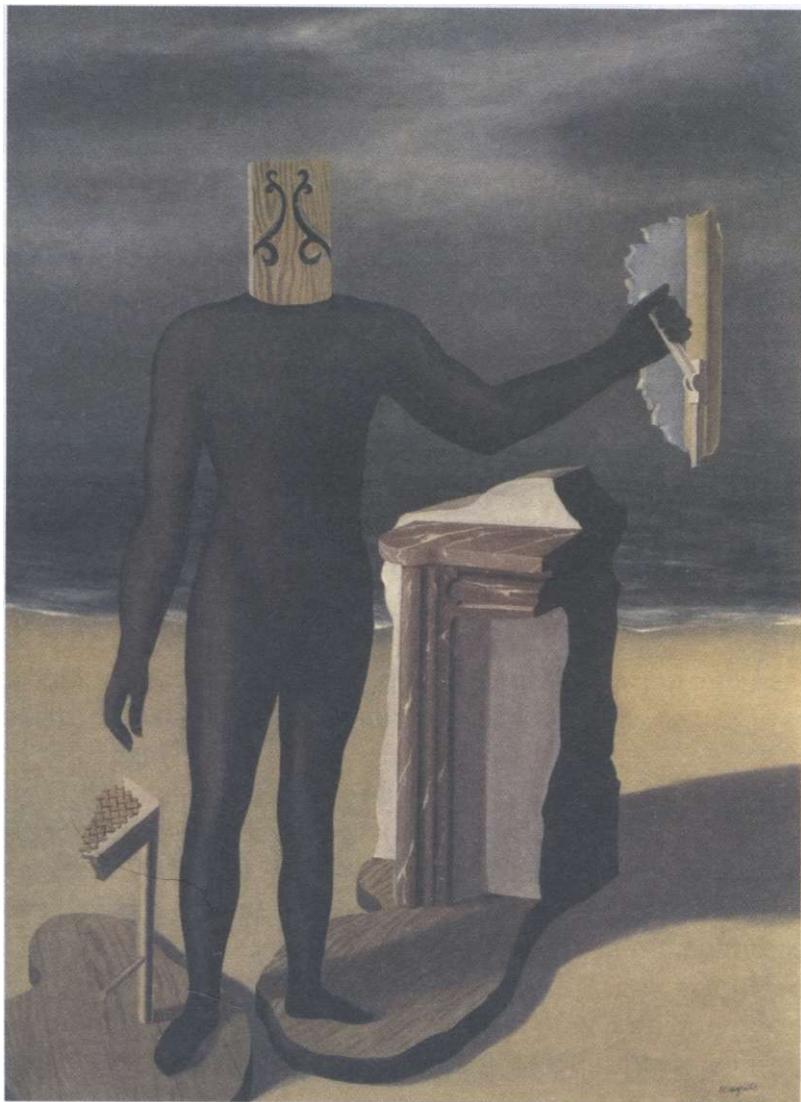
Kodėl mylintysis nori būti mylimas?

Ar kas nors nori būti mylimas vien dėl pažado ar iš įsipareigojimo?

¹ Frisch M. *Tagebuch 1946-1949*. Frankfurt a. M., 1950, p. 31-33. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

11.7. MIRTIS

R. Magrito (*Magritte*) paveiksle *Juros žmogus* matome tamsią beveidę figūrą. Figūra galinga ir grėsminga. Ji ruošiasi nuspausti rankeną. Kodėl? Kas bus, kai ją nuspaus?

Žmogus gali rinktis: dirbti arba žaisti, kovoti arba mylėti. Tai dar žmogaus galioje. Tačiau ir kovojuantis, ir mylintis, ir dirbantis, ir žaidžiantis žmogus miršta. Mirtis nepalieka galimybės rinktis: mirtis ištinka, ir viskas. Nors mirties formos skiriasi (galima mirti natūralia mirtimi, žūti įvykus nelaimingam atsitikimui, būti nužudytam ar pačiam nusižudyti), jos esmė nekinta: žmogus liaujasi būti.

Mirtis įkalina, nes niekam nepasiseka jos išvengti. Todėl mintis apie neišvengiamą mirtį kelia siaubą. Žmogus ilgėdamasis amžinybės aptinka savo ribotumą.

Kaip mąstyti mirties akivaizdoje?

Jei mąstome apie mirtį - ar mes tampame nuo jos laisvesni? Gal drąsiai žiūrėdami mirčiai į akis įveikiame ir jos baimę? Tampame nuo jos nepriklausomi? O gal apskritai apie mirtį nemąstykime? Verčiau mokykimės gyventi šia akimirka.

Kaip išmokti džiaugtis dabartimi? Kaip išmokti ramiai plaukti laiko upe neskubinant ateities ir jos nesibijant?

Žodis „mirtis“ tarsi žymi tam tikrą objektą. Koks jis - realus ar ne-realus?

Ar mirtis egzistuoja kaip reali substancija, ar mirtimi mes vadiname tik gyvenimo praradimą? Ar įmanoma įsivaizduoti mirtį? Kaip ji atrodo?

II.7.a. Kaip atrodo mirtis? *Žanas Polis Sartras (Jean-Paul Sartre)*

Kai man buvo penkeri metai, aš pergyvenau mirtį. Ji tykojo manęs, vakarais slankiodavo po balkoną, kaišiojo savo snukį prie stiklo - aš ją matydavau, bet nedrįsdavau nieko sakyti. Kartą sutikome ją Voltero krančinėje - tai buvo aukšta nepilnaprotė senė juodais rūbais; man einant pro šalį, ji sušnabždėjo: „Šitą vaiką aš įsidėsiu kišenėn“. Kitą kartą mirtis pasivertė duobe: tuomet mes buvom Arkašone; Karlemami su motina nuvyko aplankyti ponios Diupon ir jos sūnaus Gabrielio, kompozatoriaus. Aš baugščiai žaidžiau sode, nes man buvo sąkę, kad Gabrielis serga ir greitai mirs. Be nuotaikos jodinėjau ant lazdos aplink namą. Staiga pamaciau tamsią angą: kažkas buvo atidaręs rūšį. Mane apėmė nesuprantamas, tačiau akivaizdus vienatvės siaubas: aš apsigrėžiau ir, dainuodamas visa gerkle, pasileidau atgal. Tuo metu aš kas naktį su ja susitikdavau lovoje. Tai būdavo ištisas ritualas: turėdavau atsigulti ant kairio šo-

no, nusigręžęs į sieną; drebėdamas laukdavau jos, ir ji man pasirodydavo, kaip paprastai vaizduojama, - giltinė su dalgiu; tuomet aš jau turėdavau teisę apsiversti ant dešinio šono, ji nueidavo, ir galėdavau ramus miegoti. Dieną pažindavau ją įvairiausiai užsimaskavusią: vos tik motina uždainuodavo prancūziškai „Girių karalių“, aš užsikimšdavau ausis; perskaitęs pasakėčią „Girtuoklis ir jo šeima“, pusę metų neatsiverčiau Lafonteno. O tuo tarpu ji, bjaurybė, tyčiojos iš manęs: susigūžusi Merimė tomelyje, laukė, kol aš pasiimsiu skaityti „Ilio Venerą“, kad galėtų man čiupti už gerklės. Laidotuvės ir kapai manęs nejaudino: kaip tik apie tą laiką susirgo ir numirė mano senelė iš tėvo pusės. Mužu su motina, gavę telegramą, nuvažiavome į Tivjė ir radome ją dar gyvą. Buvo nuspręsta, kad geriau mane laikyti atokiau nuo tos vietos, kur baigė gesti šis ilgas nelaimingas gyvenimas; namų draugai mane paėmė į savo globą, apgyvendino pas save, parūpino tokiam atvejui tinkamų žaidimų, pamokomų, liūdnujų savo nuobodumu. Aš žaidžiau, skaičiau, kiek galėdamas stengiausi vaizduoti pavyzdinčiai susikaupusį, bet nieko nejaučiau. Nejaučiau nė tuomet, kai ėjome paskui karštą ligi kapinių. Mirtis imponavo savo nebuvimu: liautis gyvenus - ne tas pat, kas numirti, man netgi patiko šitos senutės virtimas akmens antkapiu; įvyko medžiagos pasikeitimas, tam tikras priartėjimas prie būties - apskritai maždaug tas pat, lyg kad aš būčiau iškilmingai pavirtęs ponu Simono. Šit kodėl aš visuomet mėgau ir dabar tebemėgstu itališkas kapines: antkapio akmuo tenai nelygus, tartum keista žmogaus figūra, ant jo medalionas su fotografija, primenančia pirmąją velionio pavidalą. Kai man buvo septyneri metai, aš mirtį - tą giltinę - sutikdavau visur, tik niekad kapinėse. Kaip aš ją vaizdavausi? Kaip žmogystą ir kaip grėsmę. Žmogysta buvo pamišusi, o grėsmę suvokiau taip: tamsūs nasrai gali atsiverti bet kada, nors ir pačiam vidury šviesiausios dienos, ir mane praryti. Buvo kažkokia šiurpi išvirkštinė pasaulio pusė, ji atsiskleisdavo tik tiems, kurie netekdavo proto; mirti - tai pasiekti aukščiausią beprotybės laipsnį ir joje prasmegti. Gyvenau nuolatiniame siaube, tai buvo tikra neurozė, jei paieškočiau priežasčių, jos būtų tokios: būdamas šeimos lepūnėlis, apvaizdos dovana, aš tuo skaudžiau jutau savo nenaudingumą, kad pagal šeimoje sudariusį ritualą nuolat buvau puošiamas išgalvota dorybe - reikalingumu. Jaučiausi esąs nereikalingas, vadinasi, turėjau išnykti. Buvau skurdus daigelis, be paliovos laukiantis savo žuvimo. Kitaip sakant, buvau pasmerktas, ir nuosprendis kiekvieną akimirką galėjo būti įvykdytas. Tačiau visomis jėgomis stengiausi jo išvengti, ir ne dėl to, kad būčiau brangi-

ņes gyvenimą, o dėl to, kad jo visai nevertinau: kuo beprasmiškesnis gyvenimas, tuo sunkiau pakeliama mirtis.¹

Kaip manote, kodėl mirtis iškyla vaiko vaizduotėje kaip senos moters įvaizdis?

Ž. R. Sartras (*Sartre*) sako: „Mirtis imponavo savo nebuvimu“. Kaip tai paaiškinti?

Pažiūrėkite prancūzų režisieriaus Ž. Kokto (*Cocteau*) kino filmą *Orfėjas*. Kaip atrodo mirtis šiame filme - atstumianti ar patraukli?

Ir Sartro knygoje, ir Kokto kino filme mirtis siejama su moters įvaizdžiu. Kaip manote, kodėl?

Kuo skiriasi kino filmo mirties įvaizdis nuo Sartro aprašytojo?

Jei neįmanoma išvengti mirties, gal galima su ja susitaikyti? „Pritaikyti sau“?

Ar ne paradoksalu sakyti, kad iš žmogaus galima „mirtį atimti“? Vadinasi, galima ją turėti? Kaip?

II.7.b. Mirtis kaip nuosavybė. *Filipas Ariesas (Philippe Aries)*

Tūkstančius metų žmogus buvo visiškai savo mirties ir savo mirties aplinkybių šeimininkas. Šiandien jis toks nebėra [...].

Iš pradžių atrodė normalus dalykas, kad žmogus žino, jog tuoj mirs, - arba pats tai nejučia suvokęs, arba kieno nors išpėtas. Mūsų seniesiems rašytojams buvo savaime suprantama, kad žmogus nujaučia artėjant mirtį, panašiai kaip sako La Fontaine'o artojas. Tada mirtis retai ištikdavo staiga, netgi nelaimingo atsitikimo ar karo atveju, ir staigios mirties labai bijota ne tik todėl, kad žmogui nebelineka laiko atgailoti, bet ir dėl to, kad tąsyk atimama jo mirtis. Taigi apie mirtį beveik visada būdavo įspėjama iš anksto - tais laikais, kai visos kiek sunkesnės ligos kone visada buvo mirtinos. Tik beprotis galėjo nematyti mirties ženklų, todėl moralistai arba satyrikai imdavo šaipytis iš pakvaišėlių, kurie užsimerkdavo prieš tikrovę. Rolandas „jaučia: traukiasi gyvybė“, Tristanas „pajuto, kad jo gyvybė gęsta, kad reikės mirti“. Tolstojaus valstietis, moteriškės paklaustas, kaip jaučiasi, atsako: „Mirtis jau čia“. Tolstojaus valstiečiai miršta kaip

¹ Sartras Ž. P. *Žodžiai*. V.: Vaga, 1966, p. 86-89. Vertė A. Merkytė.

Tristanas arba kaip Fontaine'o artojai, jų laikysena paprasta ir nuolanki - tai nereiškia, kad laikysena mirties akivaizdoje per visą šį laikotarpį liko tokia pat, tačiau kai kuriose visuomenės klasėse ji nepakito nuo vieno amžiaus iki kito, nepaisant mirties atmainų įvairovės. [...]

Buvo nevalia iš mirštančiojo atimti jo mirtį. Taip pat reikėjo, kad jis jai vadovautų. Žmogus viešai gimdavo, viešai ir mirdavo, ir ne tik karalius [...], bet ir kiekvienas. Kiek graviūrų ir tapybos darbų mums vaizduoja šią sceną! Kai tik kas „susirgęs atguldamas į lovą“, jo kambarys prigužėdavo žmonių - tėvų, vaikų, draugų, kaimynų, brolių narių. Langinės, langai buvo uždaromi. Užžiebiamos žvakės. Praeiviams gatvėje sutikus kunigą, nešantį Švenčiausiąjį Sakramentą, paprotys ir dievobaimingumas reikalavo eiti paskui jį į mirštančiojo kambarį, net jeigu jis jiems būdavo nepažįstamas. Mirties artumas mirštančiojo kambarį paversdavo savotiška vieša vieta. Tada suprantami Paskalio žodžiai: „Jisai mirs vienišas“, kurie mūsų laikų žmogaus taip nebesukrečia, nes šiandien žmonės beveik visada miršta vieniši. [...]

Šiandien visai nebeliko nei mirties nuojautos, kurią kiekvienas žmogus turi ar privalo turėti, nei iškilmingo mirties valandos viešumo. Tai, kas derėjo būti žinoma, nuo šiol slepiama. Tai, kas turėjo būti iškilminga, apskritai apeinama.

Laikoma, kad pirmoji šeimos ir gydytojų pareiga - slėpti nuo pasmerkto ligonio, kokia rimta jo būklė. Ligonis niekada neturi žinoti (išskyrus išimtinius atvejus), kad artinasi galas. Naujas paprotys reikalauja, kad jis mirtų nesuvokdamas, jog miršta. Tai nėra vien įprotis, naiviai perkeltas į papročius. Tai tapo moraline taisykle. [...]

Pažymėtina, kad ši evoliucija susijusi su šeimos jausmo stiprėjimu ir beveik visišku emociniu šeimos monopoliumu mūsų pasaulyje. Iš tikrųjų šios permainos priežasties reikia ieškoti ligonio ir jo šeimos santykiuose. Šeima atsisakė smūgio, kurį smogdavo mylimam asmeniui, o sykiu ir sau pačiai, mirtį padarydama artesnę, tikresnę, drausdama bet kokią apsimetimą, bet kokią apgaulę. Kiek kartų girdėjome kalbant apie sutuoktinį, giminaitį: „Nors tiek esu patenkintas, kad jis (arba ji) niekada nenujautė, kad mirs"! *Mūsų bendrinės kalbos posakis „nenujauti mirties“ pakeitė XVIIa. posakį „nujauti artėjant savo mirtį“.* [...]

Taigi žmogus miršta beveik slapčiomis, dar vienišesnis, negu atrodė Paskaliui. Šis slaptumas iš tikrųjų - tai atsisakymo galutinai priimti mylimųjų mirtį pasekmė, taip pat ir atkaklaus mirtį užgožiančio ryžto pasveikti pasekmė. Jis turi dar ir kitą aspektą, kurį pavyko atskleisti ameri-

kiečių sociologams. Ten, kur mes linkę matyti vien slėpimą, jie mums rodo empirinį mirties stiliaus kūrimą, kada santūrumas išryškėja kaip moderni orumo forma.¹

Ar gerai, kad žmogus žino, jog greitai mirs? Kodėl?

Ar ne paradoksalu teigti, jog žmogus tūkstančius metų buvo savo mirties aplinkybių šeimininkas? Ar jis galėjo laisvai rinktis, kokia mirtimi mirti? Ar niekas nežūdavo netikėtai? Pačiame jėgų žydėjime?

Ar sutinkate su F. Ariesu (*Aries*), kad šiandien iš žmogaus atimta mirtis? Kas ją atėmė?

Mirtis yra ne vien sociologinis ar kultūrinis jvykis.

Kitų mirtis mums atrodo tolima.

Kai miršta artimieji, ji tampa mūsų pačių egzistencine patirtimi. Mirtis priartėja. Bet ar tampa artimesnė?

Ar įmanoma prisijaukinti mirtį?

II.7.C. Tėvas mirė. *Sigitas Parulskis*

Užvakar mirė tėvas. Turėčiau prisiminti ką nors svarbaus, ką nors skaudaus, - kokia proga draskyti šašams, - apkaltinti tėvą ir tuojau pat atleisti, ir mėgautis savo, atleidžiančio, kilnumu. Arba - ką nors malonaus, paskui leistis į sentimentus ir apverkti netektį.

O prisimenu kažkokį kvailą epizodą: tėvas nuo aukštai sukrauto vežimo meta šieną žemyn, kur aš prie oro pūtiko žiočių (toks keistas aparatas, užpučiantis ilgu vamzdžiu šieną į fermų palėpę) reguliuoju srautą, kad neužsikimštų. Tėvas dar stiprus, stipresnis už mane. Kartais nespėju su juo, vamzdis užsikemša ir man, kankinamam klaustrofobijos, tenka lįsti į ankštą vamzdį krapštyti kamščio.

Didaktas Hieronymus Boschas van Akenas, paišęs patarles ant medinių skydų.

Tėvas iš savojo šieno vežimo jau išpešė viską, kas įmanoma. Aš dar laikaisi įsikibęs kuokšto šiaudų. Manantis, jog pasaulis prasmingas tiek, kiek nespėju jo užrašyti.

¹ Aries P. *Maršrutai* / / Aries P. *Mirties supratimas Vakarų kultūros istorijoje*. V.: Baltos lankos, 1993, p. 212-217,220. Iš prancūzų kalbos vertė B. Gedgaudaitė, D. Šarkūnaitė.

Romėnų filosofai tiesiog liguistai domėjosi savimi, vėliau paaiškėjo, jog tai naudinga ir kitiems.

Salėje taip šalta, kad lankytojai ilgai neištveria, ir šeima liekame su tėvu. Moterys linkusios graudintis, mano galva pilna nuožmaus absurdo gūsių, pasiūlau sulaužyti taisyklę „apie mirusius gerai arba nieko“, ir atmosferoje tvyrojęs stroncio švytėjimas kiek apmalšta. Visi šie budėjimo prie mirusiojo ritualai atėję iš bendruomeninių įsijautimų. Nebėra bendruomenės, ritualai tušti, salė tuščia, tėvas guli valtyje, o valtis ant kranto, kuris jam visiškai svetimas ir nebereikalingas. Bet papročiai, net ir mirę, vis dar alsuoja.

Kartais, priėjęs arčiau karsto, lyg išgirstu garsą, lyg alsuotų. Aš bijočiau pasilikti su juo vienas naktį. Bijau numirėlių, jie nepripažįsta giminystės saitų, jų giminė - visa po žeme. Šaltoje salėje šaltas kūnas, šalčio generatorius - buvusi tėvo vieta, kevalo luotas, lukštas. Ir taip užsimanau jo paklausti, - kaip vis dėlto ten buvo su Stalino paminklais, kuriuos jis pasakojimo matęs velkamus tuščiomis ankstyvo Vilniaus gatvėmis, kada tai buvo? Kai jis tarnavo kariuomenėj, Šiaurės miestelyje? Nieko nebegaliu pasitikslinti, perklausti - tėvo ausis pilna lavoninių nuodų tylos.

Buvo atvažiuavęs Šarūnas¹, pasiūlė ksanakso. Nepasitiki mano nervais, nors aš jam aiškinu, jog mano rašymai apie mirtį (Viešpatie, kiek apie ją esu pripaistęs) nenuėjo veltui - ji jau ne tokia laukinė, ji jau šiek tiek prijaukinta, ji nedarko mano veido pasišlykštėtinomis grimasomis. Šarūnui mano kalbos, matyt, nekelia didelio įspūdžio, - pataria praryti piliulę „X“. Boschas savo jautrumą pasauliui bandė pridengti ištapytais medžio gabalais, Šarūnas - drobės. Siurrealistai, pasąmonės astronautai, nieko nepadarysi, bet kartais jie labai padeda.

Stebėjau savo veidą veidrodyje: paakiai kiek juostelėję, tačiau nieko įspūdingo, dar nepanašu į pandą, kinų valstiečių sugautą ryžių laukuose. Neskustas smakras taip pat be jokio tragiškumo kontūro, labiau primena nešvarią, susiglamžiusią nosinę. Jokio kančios archetipo bukai į save spoksančiose akyse. Absurdo veidas bedugnis. Dievas sukūrė mane ir atidavė mane man pačiam - elkis kaip išmanai. Kuris iš mūsų didesnis cinikas? Kita vertus, galima jį suprasti - su motina buvom užsukę į bažnyčią žvakčių. Būčiau Dievas, nė už ką negyvenčiau tokia klaidinga ne-gyvame, nejaukiame, tokia butaforiniame būste. Čia - tik mirusiųjų Dievui.

¹ Tapytojas Šarūnas Sauka. Žr. vadovėlyje jo paveikslų „Gėris ir blogis“, „Sakmė apie Sigitą Parulskį“, „Vaikiška liga“ reprodukcijas.

Niekaip negaliu sutapatinti tėvo su tuo, kas iš jo liko, su lavonu. Jeigu jis sujudėtų, duotų kokį nors ženklą, net jeigu vos vos krustelėtų jo krūtinė, pučiama ne mirties dujų, o prisipildančių plaučių - pripažinčiau tapatybę. Išsigąščiau, pašiurpčiau, bet pripažinčiau. Žiūriu j tolydžio vaškėjančias rankas ir veidą ir niekaip negaliu sutapatinti. Štai mirtį su mirtimi - sutapatinau, anksčiau buvusi kiek abstraktoka, metaforiška, dabar ji nusi-kratė literatūriškumo, identifikacija įvyko, o tėvo su numirėliu - niekaip. Ne tėvas - kažkoks atspaudas, kaukė, lėlė, kopija ir, beje, ne itin talentin-gai pagaminta kopija.

Mirtis galėtų būt genialesnė.

Norėčiau būti negailestingai dokumentalus, bet negailestingumas sau pačiam sunkiai įveikiamas, žinau, jog yra riba, kurios neperžengsiu, ku-rios negaliu įveikti, ir dar esu įsitikinęs, jog būtinai ją peržengčiau, tik kur, po velnių, ta riba manyje slypi. Kad ir kiek jų įveikčiau, atsiranda dar ir dar - begalinis barjerų ratas, judėjimas ratu, vainiku, į tą patį tašką. Gal tai sąmonės ar pasąmonės kompozicija, sauganti žmogų nuo išpro-tėjimo? O gal man paprasčiausiai trūksta talento būti drąšiam arba atvirkš-čiai - drąsos būti talentingam, iki galo, iki aptemimo.

Sukasi ir sukasi gedulingos muzikos kasetė, nyki muzika, bet kai ji skam-ba, ne taip šalta. Solistas rečitatyvu (toks saldus bažnytinis progiesmis) pranešinėja: „Trečioji paslaptis... ir pasiuntė į pasaulį apaštalus...“ Galėtų tro-leibusuose pranešinėti stotelių pavadinimus. Giedotojai ima nesiliaudami kartoti: Viešpatie, atleisk nusidėjėliams, atleisk... atleisk... atleisk... Tuš-čioje salėje pasigirsta ištartas pusbalsiu - „Neatleisiu“. Sesuo dėbteli prie-kaištingai. Sakau motinai: baisu būtų, jeigu pats Viešpats iš aukštybių rik-telėtų „Neatleisiu!“ Mama supratingai linkteli galvą ir, lyg pajutusi baisu-mo tūrį, pritaria: „Baisu“. Dar kiek, ir imsiu įžeidinėti Dievą, tai yra savo skystus ir visai nebeaiškius religinius jausmus. Tėvas buvo absoliutus ateistas.

Lyg ir turėčiau būti savimi šioje tragikomiškoje laidotuvių misterijoje, bet savimi galėčiau būti tik savo paties laidotuvėse. Irgi netiesa - tai jau bus mirtis kitiems, ne man, ne mano.

Duobkasiai paprašė nupirkti druskos pakelį - pašalui švelninti, o gal - kad žemė būtų biresnė. Mes galėtumėm pasiūlyti sąžinės. Grauziančios tris likusius gyvuosius dėl to, jog ketvirtasis pasitraukė.

Kaltės jausmas - dopingas patetikos raumenims auginti. Koks raume-ningas sielvartas. [...]

Tėvas nuplaukė puraus, tamsiai gelsvo smėlio upe, ir jo valtį šonus braukė egliašakės.

Galėtų būti beveik sapnas: kiek daugiau nei prieš ketvirtį amžiaus sniegas iškrito anksti, spalio mėnesį, o bulvės dar nenukaštos. Mudu su motina stovim galulaukėj įsitvėrę pintus krepšius, o nuo mūsų balto, apsnigto lauko viduriu verčiasi juoda garuojanti vaga, kurią aria tolstantis, mažėjantis tėvas.¹

Palyginkite perskaitytą ištrauką su Ž. R Sartro (*Sartre*) knygos „Žodžiai“ ištrauka. Ten sakoma: „Mirtis imponavo savo nebuvimu“. O čia? Ar pavyko šios esė herojui susitikti mirtį?

Siūlome pažiūrėti lenkų režisieriaus K. Kislovskio (*Kieslovski*) kino filmą „Mėlyna“. Filmo veikėja Žiuli ištikus automobilio avarijai netenka vyro ir dukters. Kodėl ir kaip Žiuli bando pamiršti praeitį? Ar jai pavyksta susikurti naują pasaulį?

¹ Parulskis S. *Šiaurinė kronika II Šiaurės Atėnai*. 2001 03 10, nr. 10 (548), p. 1.

Prisijaukinti galima tik tai, kas svetima. Mirtis - mums svetima. Mirtis - tamsa. Ji neatsiveria. Ar dėl to ji ir kelia baimę? Kas mirtyje mums kelia baimę? Kaip įveikti tą baimę?

II.7.d. Kodėl bijome mirties? *Fransis Beikonas (Francis Bacon)*

Žmonės bijo mirties, kaip vaikai - tamsos; ir kaip pasakos sustiprina šią įgimtą vaikų baimę, lygiai taip pat jos sustiprina ir mirties baimę. Be abejo, mintis apie mirtį kaip apie *atpildą už nuodėmes* ir perėjimą į kitą pasaulį yra šventa ir dievobaiminga, tačiau jos, kaip neišvengiamos duoklės gamtai, baimė yra silpnumas. Net ir į dievobaimingus apmąstymus kartais įsimaišo tuštybės ir prietarų. Kai kuriose vienuolių knygose apie mirties kančias jūs rasite parašyta, kad žmogus, pagalvojęs apie tai, kokį skausmą jis junta, kai prispaudžiamas arba draskomas tik jo piršto galiukas, gali įsivaizduoti, kokias kančias sukelia mirtis, kai yra ir nyksta visas kūnas; tuo tarpu mirtis dažnai yra ne tokia skausminga kaip galūnės sužeidimas, nes gyvybiniu požiūriu svarbiausios kūno dalys nėra pačios jautriausios. Ir tasai, kuris kalbėjo tik kaip filosofas ir paprastas žmogus, gerai pasakė: „*Pompa mortis magis terret quam mors ipsa*” (Mirties požymiai gąsdina labiau, negu pati mirtis. *Seneka*). Dejonės ir traukuliai, bespalvis veidas, raudantys draugai, juodi drabužiai, laidotuvės ir panašūs dalykai - štai dėl ko mirtis atrodo baisi. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad žmogaus sieloje nėra tokios silpnos aistros, kuri nesusikibtų su mirties baime ir neįveiktų jos; vadinasi, mirtis nėra toks jau bausis priešas; jeigu žmogus turi tiek daug pagalbininkų, kurie gali laimėti mūsų dėl jo. Kerštas nugalė mirtį, meilė ją niekina, garbė siekia jos, sielvartas veržiasi į ją, baimė ją pralenkia. Toliau mes skaitome, jog, kai imperatorius Otonas¹ nusižudė, gailestis (kuris yra trapiusias iš jausmų) daugelį paskatino numirti iš užuojautos valdovui ir siekiant parodyti savo ištikimybę. *Seneka* čia dar priskiria įnoringumą ir persisotinimą: „*Cogita quam diu eadem feceris; mori velle, non tantum fortis, aut miser, sed etiam fastidiosus potest*” (Pamąstytk, kaip ilgai tu darei vieną ir tą patį; norėti mirties gali ne tik narsus arba nelaimingas, bet taip pat ir persisotinęs. *Seneka*). Žmogus, kuris nėra nei narsuolis, nei nelaimėlis, būna pasirengęs numirti tik dėl to, kad jam nusibosta nuolatos daryti vis tą patį. Pravartu atkreipti dėmesį ir į tai, kaip mažai mirties artėjimas tepakeičia stiprios dvasios žmones - iki pat paskuti-

¹ *Markas Salvijus Otonas* (Otho, 32-69) - Romos imperatorius, pralaimėjęs mūsų prie Bedriako miestelio, nusižudė tevaldęs tris mėnesius.

nės akimirkos jie išlieka patys savimi. Cezaris Augustas mirė su linkėjimais: „*Livia conjugii nostri memor vive et vale!*” (Livija, prisimink, kaip mes kartu gyvenome, gyvenk ir sudie. Svetonijus. *Cezarių gyvenimas*); Tiberijus - apsimetinėdamas: pasak Tacito, „*iam Tiberium vires et corpus, non dissimulatio, deserebant*” (Jau Tiberijų apleido kūno ir gyvybinės jėgos, bet jis vis dar apsimetinėjo. Tacitas. *Analai*, VI, 50); Vespasianas - juokaudamas, sėdėdamas ant naktipuodžio: „*Ut puto, deus fio*” (Atrodo, aš tampu dievu); Galba pakišo savo kaklą budeliui tardamas: „*Feri, si ex re sit populi Romani*” (Nagi žudykite, jei tai būtina valstybei. Tacitas. *Istorija*, 1,41); Septimijus Severas mirė paskubomis: „*Adeste, si quid mihi restat agendum*” (Padėkite, jeigu man dar liko ką nors padaryti. Dionas Kasijus. *Romos istorija*, LXXVI, 17), ir 1.1. Be abejo, stotikai skyrė mirčiai pernelyg daug dėmesio ir savo dideliais pasirengimais jai padarė ją dar baisesnę. Teisingiau kalba tas, „*quifinem vitae extremum inter munera ponat naturae*” (kas laiko gamtos dovana savo gyvenimo baigtį, *juvenalis. Satyros*, X, 358). Mirti taip pat natūralu kaip ir gimti, ir kūdikiui antra tikriausiai taip pat skausminga kaip ir pirma. Tas, kas miršta už rimtą reikimą, panašus į sužeistąjį aršiamė mūšyje, iš pradžių beveik nejuntantį skausmo; todėl tas, kas linkęs į ką nors gera ir atsidėjęs tam, išvengia ir mirties kančių. Tačiau patikėkite, saldžiausia yra giesmė „*Nunc dimittis*” (Dabar atleidi, plg. *Lk 2,29*), kai žmogus pasiekė kilnius tikslus ir pateisino lūkesčius. Be to, mirtis atveria vartus šlovei ir nuslopina pavydą: „*Extinctus amabitur idem*” (Ir po mirties jį mylės, plg. *Horacijus. Laiškai*, II, 1).¹

Parašykite trumpą esė tema „Kerštas nugali mirtį, meilė ją niekina, garbė siekia jos, sielvartas veržiasi į ją, baimė ją pralenkia”.

Jeigu mirties niekas nėra regėjęs, kodėl žmonės jos bijo? Kodėl apskritai į galvą ateina minčių apie mirtį? Iš smalsumo? Iš neturėjimo ką veikti, apie ką galvoti? Iš noro jai pasirošti? Iš nevaldomo nerimo?

II.7.e. Mirtis ir nerimas. Eženas Joneskas (*Eugene Ionesco*)

Mes kenčiame. Aš irgi kenčiu. Turiu tenkintis kentėjimu. Tai jau susitaikymas su likimu. Ir kiekvieną sykį, kai nors truputį susitaikau su likimu, nusiraminu. Savotiška ramybė, poilsis. Aš tuoj užmigsiu. Būk ramus.

²

Bekonas F. *Esė, arba politiniai ir doroviniai pamokymai // Filosofijos istorijos chrestomatija. Renesansas / sudarė B. Genzelis. V.: Mintis, 1986, t. II, p. 220-221. Vertė R. Rybelienė.*

Ką išvelgiate Š. Saukos paveiksle *Vaikiška liga*? Kaip manote, kodėl sergančiojo galva panardinta į vandenį?

O paskui, netikėtai, staiga, kaip ir kiekvieną sykį, mane užklumpa mintis, kad tuoj mirsiu. Neturėčiau bijoti mirties, nes nežinau, kas tai yra, o be to, nejaugi nesakiau, kad turiu nesipriešinti? Neverta. Pašoku iš lovos, mane apima paniška baimė, žįbieiu šviesą, lakstau iš vieno kampo į kitą, nueinu iki svetainės, ten irgi uždegu šviesą. Nebegaliu nei gulėti, nei sėdėti, nei stovėti nejudėdamas. Todėl aš judu judu, vaikštau po visą butą, visur degioju šviesas ir - bėgu bėgu bėgu. Milijardai būtybių jaučia tokį pat nerimą. Kodėl mus veikia, ir dar šitokiu būdu? Joks paaiškinimas, joks žodis netinka. Iš baimės mane išpila prakaitas. Kaip ir daugybę kitų. Kiekvieną iš milijardų būtybių apninka toks nerimas, tarytum su kiekviena būtybe mirtų ji pati ir visi tie kiti milijardai būtybių. Kodėl taip yra? Kodėl? Be abejo, todėl, kad aš pakeičiau gyvenamąją vietą ir kad manęs nebekamuoja kontoros rūpesčiai: ir staiga tas nerimas, kuris taip ilgai manęs nebuvo aplankęs. Aš keičiu gyvenimą, - tai juk naujas gyvenimas, - ir vėl susiduriu su nerimu ir baime, kurie niūriame, įprastame gyvenime išdildavo. Nerimas vėl grįžo - visai kitu pavidalu, kaip pirmąją mano pirmosios nuosta-

bos ir pirmojo nerimo dieną. Žmogus ne niekas. Kiekvienas žmogus yra atskiras pasaulis. „Atsigulk ir liaukis, ir nebegalvok, nebegalvok“. Galiausiai nuovargis įveikia. Geras švelnus nugramzdinantis nuovargis apima mane su pirmąja aušros šviesa, pagaliau aš galiu gultis į lovą, užsikloti, snūduriuoti, nurimti.

Kiekviena aušra - tai pradžia arba atsinaujinimas. Tai prisikėlimas. Mirtis nutolsta. Ji eina pasislėpusi - dienos įkandin. Tai, kad rytas - atgimimas, ne vien tik simbolis. Jis juntamas psichologiškai ir fiziškai. Tai matosi ir girdisi.¹

Kodėl vienišių kankina baimė mirti?

Ar nerimas mirties akivaizdoje žmones suartina ar išskiria?

Kada ir kodėl nutolsta nerimas?

Mirties niekas negali išvengti, daugelis jos bijo. Vis dėlto kai kurie žmonės nori, kad ji ateitų greičiau. Jie mąsto apie savižudybę.

Kodėl?

II.7.f. Mąstau apie savižudybę. *Džonas Faulzas (John Fowles)*

Laiško aš neišsiunčiau, bet ir vėl, naktis po nakties, mąščiau apie savižudybę. Rodės, mirtis buvo paženklinusi mano šeimą, nuo pat tų dviejų dėdžių, kurių niekuomet nepažinojau, vienas buvo nužudytas Ipre, kitas - Pasšendelyje, paskui žuvo mano tėvai. Visos mirtys smurtinės ir beprasmiškos, žlugusios avantiūros. Aš buvau blogesnis nei Elison, ji nekenė gyvenimo, aš nekenčiau savęs. Nieko nesukūriau, priklausiau nebūčiai, *nèant*, ir man atrodė, kad mano paties mirtis - vienintelis man likęs dalykas, kurį galėjau sukurti; ir vis dėlto net tuomet maniau, kad tai galėtų mesti kaltės šešėlį kiekvienam, kuris mane kada nors pažinojo. Tai patvirtintų visą mano cinizmą, įrodytų visą mano atsiskyrėlišką savanaudiškumą, atrodytų ir būtų prisimenama kaip galutinė tamsi pergalė.

Diena prieš pasibaigiant semestruui pajutau, kad svarstyklių lėkštelė pasviro. Žinojau, ką daryti. Mokyklos vartų sargas turėjo seną dvylikto kalibro šautuvą, kurį kartą buvo siūlęs man paskolinti, jei norėčiau eiti į kalvas pamedžioti. Nuėjau ir paprašiau. Jis apsidžiaugė ir pridėjo man į kišenę šovinių; tarpeklių pušynai buvo pilni putpelių.

¹ Ionesco E. *Vienišius*. V.: Tyto alba, 1998, p. 54-55. Iš prancūzų kalbos vertė V. Gylikienė.

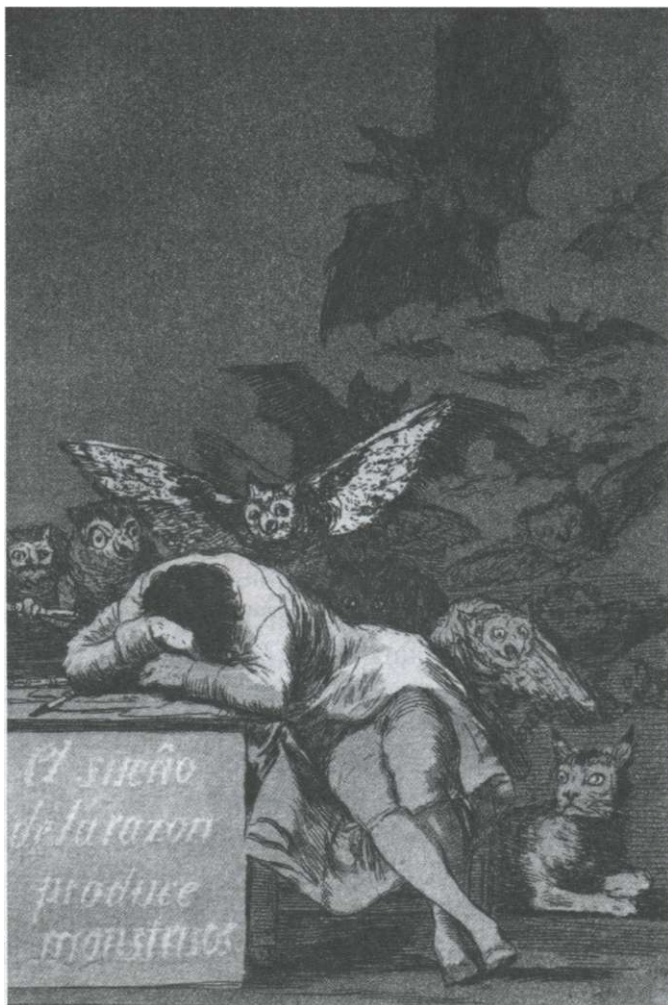
Nukeliavau anapus daubos už mokyklos, įlipau į mažą kalniuką ir įžengiau tarp medžių. Greitai atsidūriau pavėsyje. Šiaurėje, už vandens, plytėjo saulės nutviekstas žemynas. Oras buvo labai lengvas, šviesus, šiltas, dangus vaiskiai žydras. Ilgas kelias tolyn, į viršų, girdėjau ožkų bandos varpelius, jos gužo nakčiai namo į kaimą. Kurį laiką ėjau. Lyg ieškočiau vietos, kurioje išsivaduočiau, nurimčiau; turėjau būti tikras, kad niekas manęs nepamatys. Pagaliau radau uolėtą daubą.

Įsidėjau šovinį į šautuvą ir atsisėdau ant žemės, prie pušies kamieno. Aplink mane žydėjo vynmedžiai, pro pušų spyglius stiebėsi hiacintai. Apverčiau šautuvą ir pažvelgiau žemyn į vamzdį, į juodą savo nebūties „O“. Apskaičiavau kampa, kaip turėčiau laikyti galvą. Nutaikiau vamzdį prieš dešinę akį, taip pasukęs galvą, kad šūvis kaip juodas žaibas sutrintų smegenis ir prakirstų mano kaukolę pakaušyje. Siektelėjau gaiduko - visa tai buvo bandymas, repeticija - ir vos jį radau. Išsitempęs į priekį, pagalvojau, kad galėčiau paskutiniu momentu pasukti galvą ir viską sugadinti, tad susiieškėjau sausą šaką, kuri tiktų tarp apsauginio lankelio ir gaiduko. Išėmiau šovinį ir įkišau pagali, paskui atsisėdau su šautuvu tarp kelių, batų padais ant pagalio, dešinėje vamzdis per colį nuo mano akies. Kai nusileido gaidukas, išgirdau spragtelėjimą. Tai paprasta. Iš naujo užtaisiau šautuvą šoviniu.

Nuo kalvų iš už nugaros atsklido vienišas mergaitės balsas. Ji turėjo parginti žemyn ožkas ir dainavo laukiniškai, neišlavintu balsu, be jokios atpažįstamos melodijos, turkų musulmonų intervalais. Tas skambesys buvo atpalaiduojantis, išlaisvinantis sielą iš kūno, lyg sklistų iš vietovės, ne iš žmogaus. Prisiminiau, kad panašų, gal tos pačios mergaitės, balsą girdėjau kartą dainuojant ant kalvos už mokyklos. Jis atsklido į klasę, ir berniukai pradėjo kikenti. Bet dabar tai atrodė labai paslaptinga, vadavo iš vienatvės ir kančios, kurios darė mane trivialų ir absurdišką. Atsisėdau su šautuvu ant kelių, negalėdamas pajudėti, kol garsai plaukė tolyn vakaro oru. Nežinau, kaip ilgai ji dainavo, bet dangus aptemo, jūra išblyško iki perlamutrinės pilkumos. Virš kalnų - šviesiai rožinės aukštų debesų juostos dar ryškioje saulėlydžio šviesoje. Visa sausuma ir jūra laikė šviesą, lyg šviesa būtų šilta, ir ši neišblėso taip greitai, kai pasitraukė jos šaltinis. Bet balsas tolo link kaimo, paskui ištirpo tyloje.

Vėl pakėliau šautuvą, nusitaikiau vamzdį į save. Pagalys buvo parengtas, laukė, kol mano koja staigiai jį stumtelės. Buvo tylu tylu. Už daugybės mylių girdėjau prie salos artėjančio Atėnų laivo sireną. Bet ji buvo anapus tuštumos. Dabar tebuvo mirtis.

Nieko nedariau. Laukiau. Vakaro žara, blyškiai geltona, paskui švytinti

F. Goja (Goya). *Proto miegas gimdo pabaisas* (iš ofortų serijos *Kapričiai*).
„Bet ir vėl, naktis po nakties, mažčiau apie savižudybę“.

šviesiai žalia, paskui skysto spalvoto stiklo žydra, besidriekianti danguje virš kalnų keteros j vakarus. Laukiau, laukiau, sireną girdėjau vis arčiau, laukiau valios judesio, juodos akimirkos, kad ateitų ir pakeltų mano koją, ir šakalys stumtelėtų gaiduką; ir negalėjau. Visą laiką jaučiau, kad esu stebimas, nesu vienas, esu raginamas veikti kažkieno naudai, o šis veiksmas galėjo būti atliktas tik spontaniškai, tyrai - ir moraliai. Nes mano mintyse kartu su pavasario nakties vėsa vis labiau stiprėjo įsitikinimas, jog aš stengiuosi padaryti ne moralų veiksmą, bet grynai estetinį; padaryti kažką, kas

užbaigtų mano gyvenimą reikšmingai, sensacingai, turiningai. Aš ieško-
jau Merkucijaus mirties, ne tikrosios. Mirties, kurią prisimintų, o ne tikro
savižudžio tikros mirties, ne mirties išdildančios.

Ir tas balsas, ta šviesa, tas dangus. Pradėjo vis labiau temti, nutolstan-
čio Atėnų laivo sirena dejavo, aš vis dar sėdėjau rūkydamas, su šautuvu
prie šono. Iš naujo dar kartą save perkračiau. Supratau, kad nuo šiol esu
visam laikui niekingas. Buvau ir likau smarkiai prislėgtas, bet taip pat
buvau ir visada būsiu gerokai dirbtinis, netikras, egzistencialistų termi-
nais - neautentiškas. Žinojau, jog niekada nenusižudysiu, visada norė-
siu toliau gyventi su savimi, kad ir koks būčiau tuščiaviduris, kad ir koks
ligotas. Pakėliau šautuvą ir akiai šoviau į dangų. Trenksmas mane su-
purtė. Nuskardėjo aidas, kelios krintančios šakelės. Paskui sunkus tylos
siūbtelejimas.

- Ar ką nors nušovėte? - paklausė senukas prie vartų.
- Vieną kartą šoviau, - atsakiau, - bet nepataikiau.¹

A Kodėl Erfė nekenčia savęs? Ar galima sukurti savąją mirtį? Kodėl
Erfė suprato, jog jo sumanymas - teatralizuotas veiksmas? Kas
jam leido suvokti, jog jis niekada nenusižudys?
Kodėl Erfė nenuspaudė šautuvo gaiduko?
Ką reiškia „tikra mirtis“? Kuo ji skiriasi nuo „netikros mirties“?
Erfė išsigelbėjo. Bet ne visiems tai pavyksta.
Žmonės žudosi. Kodėl?
Skaitykite savižudybių specialisto psichologo komentarus, kuriuo-
se savižudybės priežastys siejamos su psichologiniu skausmu. Ko-
dėl kyla psichologinis skausmas?

II.7.g. Nepatenkinti poreikiai. *Edvinas S. Šneidmanas* (*Edvin S. Schneidman*)

Galime išskirti dvi psichologinių poreikių rūšis: pirma, motyvuotus po-
reikius, būdingus aktyviai ir veikliai asmenybei; kasdienius, t. y. *modali-
nius* poreikius. Antra, poreikius, į kuriuos individas sutelkia dėmesį pri-
verstas, sustiprėjus vidinei įtampai arba psichiniam skausmui. Tai porei-
kiai, dėl kurių individas trokšta mirti, vadinamieji gyvybiniai poreikiai.

¹ Fowles J. *Magas*. V.: Alma littera, 1997, p. 72-75. Iš anglų kalbos vertė N. Norkūnienė.

Kai žmogui kyla minčių apie savižudybę, jis perkelia dėmesio centrą nuo kasdienių (modalinių) poreikių prie nepatenkintų, arba užgniaužtų, poreikių, kurie iškyla j paviršiu, kai žmogus pajunta grėsmę, patiria nesėkmę, prievartą, skausmą, susiduria su netikėtomis aplinkybėmis, - kitaip tariant, prie psichologinių poreikių, kurie individui atrodo gyvybiškai ypač svarbūs, kad jis galėtų toliau gyventi. Kiekvienas iš mūsų galėtų išvardyti, kaip išsidėsto mūsų kasdieniai ir „netikėtai atsiradę“ poreikiai, kurių nepatenkinimas gali pastūmėti prie savižudybės.

Reiktų manyti, kad jeigu yra dvidešimt poreikių, turėtų būti ir dvidešimt savižudybės formų. Iš tikrųjų tik vos 10 ar 12 poreikių skatina savižudybę. Murray'aus apibrėžimai (ir psichologinių poreikių klausimynas) siūlo būdą atpažinti, kurie poreikiai yra pagrindiniai, ir leidžia mums išvelgti, remiantis tais poreikiais, kas vyksta žmogaus sąmonėje. Taigi pabandykime suskirstyti savižudybės atvejus pagal nepatenkintų poreikių tipus.

Beveik visas savižudybes galima sugrupuoti pagal penkias psichologinių poreikių grupes. Jos atskleidžia skirtingas psichologinio skausmo rūšis.

- 1) Sugriauti meilė, palankumas ir priklausomybė - sietini su nepatenkintais pagalbos ir asmeninių ryšių užmezgimo poreikiais.
- 2) Pažeisti kontrolė, planavimas ir tvarka - sietini su nepatenkintais profesinės sėkmės, savarankiškumo, tvarkos ir supratimo poreikiais.
- 3) Iškreiptas savivaizdis ir gėdos, pralaimėjimo, pažeminimo ir nemalorumų vengimas - sietini su nepatenkintais asmeninių ryšių užmezgimo, savisaugos ir gėdos vengimo poreikiais.
- 4) Pažeisti svarbiausi asmeniniai santykiai ir dėl to kilęs sielvartas ir neviltingis - sietini su nepatenkintais asmeninių ryšių užmezgimo ir globos poreikiais.
- 5) Sustiprėjęs pyktis, įsiūtis ir priešiškus - sietini su nepatenkintais dominavimo, agresijos ir priešišku veiksmų poreikiais.

Vis dėlto yra daugiau nei penkios savižudybės priežasčių rūšys, ir kiekvieną tragišką atvejį reikia vertinti ir suvokti atsižvelgiant į tik jam būdingus ypatumus.

Mano manymu, kiekvienas savižudis, nesvarbu, kokio jis amžiaus, yra vaikystės traumų auka, taigi būdamas vaikas patyrė psichologinių patyčių arba atstūmimą, jo svarbių psichologinių poreikių nepaisė ir nepatenkino pikti, neturėję laiko ar nesupratingi suaugusieji. Todėl visų pirma savižudybę skatinantis skausmas labiausiai susijęs ne su trapios dvasinės pusiausvyros ar laimės stoka suaugusiojo gyvenime, bet su nuolat kamuojančia ypatingų vaikystės džiaugsmų netektimi.

Tėvų, giminaičių, draugų, gydytojų, psichoterapeutų, padėjėjų, gerųjų samariečių ir netgi knygų paskirtis yra akivaizdi kiekvienam. Mes negalėtume išgyventi be kitų pagalbos. Tačiau šit, pasibaigus kūdikystei, dažniausiai mums siūloma toliau gyvenime viską daryti patiems. Neapsiriksi-
me pasakę, kad netgi kokybiškiausios psichoterapijos atveju paciento vaidmuo - „daryk pats“ - turi lemiamą reikšmę gydymo proceso sėkmei. Todėl aš kviečiu skaitytoją apmąstyti ir išanalizuoti savo poreikius, suvokti, ar jūsų sąmonė sutaria su tais poreikiais, ir, nukreipus žvilgsnį į save ir pasitelkus išeitį siūlančias priemones [...], padėti patiems sau.

Nors ką tik teigiau, kad kiekvienas žmogus asmeniškai atsakingas už savo gyvybės saugojimą, turbūt neprieštarausiu sau tardamas, kad gyvenime pasitaiko situaciją, kai negalime patys atlikti kokių nors gyvybiškai būtinų veiksmų, ir tuomet būtų daug išmintingiau ieškoti kitų pagalbos. [...] Daug nuveikti galime ir mes patys, jeigu stengsimės suprasti savo polinkius, mintis ir impulsus, skatinančius žudyti, ir bandysime paversti tuos savigriovos impulsus savęs pažinimu, skatinančiu saugoti gyvybę. Dar labiau padėsime sau, jei kilus reikalui sieksime profesionalios pagalbos suprasdami, kad patys negalime veiksmingai įveikti tam tikrų krizių.

Džiugina tai, kad aplink mus gyvena tūkstančiai žmonių, kuriems padėjo ar jų gyvybes išgelbėjo psichologų, psichiatrų, gydytojų, savižudybių specialistų ir kitų žmonių pagalba.¹

E. S. Šneidmanas (*Schneidman*) teigia, kad yra daug optimistinių vilčių padėti potencialiems savižudžiams.

Ką jūs darytumėte (ką sakytumėte draugui, artimajam, pažįstamajam ir nepažįstamajam) sužinoję, kad jis svarsto savižudybės pasirinkimo galimybę?

Skaitykite tekstą, kuriame pateikiami profesionalų parengti pagalbos galimiams savižudžiams principai.

II.7.h. Kaip padėti? *Erlas Grolmanas (Erl Grollman)*

1. *Raskite būdų išsiaiškinti, ar žmogus nesikėsina žudyti. Savižudybių prevencija - tai ne tik draugų rūpestis ir dėmesys, bet ir gebėjimas atpažinti artėjančio pavojaus požymius. Tai, kad jūs žinote savižudybių prevencij-*

¹ Schneidman E. S. *The Suicidal Mind*. New York, Oxford, 1996, p. 163-167. Iš anglų kalbos vertė A. Simanavičiūtė.

jos principus ir siekiate įgyti daugiau žinių, gali išgelbėti kieno nors gyvybę. Dalydamiesi patirtimi su kitais, jūs griaunate mitus ir klaidingas nuomones, kad neįmanoma užkirsti kelio daugeliui savižudybių.

Ieškokite galimo pavojaus požymių: tai - suicidinio pobūdžio grasinimai, ankstesni bandymai žudyti, depresija, akivaizdūs žmogaus asmenybės arba elgesio pokyčiai, taip pat bandymai pareikšti paskutinę valią. Stenkitės pajusti bejėgiškumo ir beviltiškumo apraiškas: nustatykite, ar žmogus nesijaučia vienišas arba izoliuotas. Kuo daugiau bus žmonių, suprantančių įspėjamuosius ženklus, tuo didesnė tikimybė, kad savižudybės IŠ-NYKS iš pagrindinių mirties priežasčių sąrašo.

2. *Į savižudybę li?ikusį žmogų vertinkite kaip asmenybę.* Turėkite omeny, kad ištis kiekviename žmoguje slypi savinaikos instinktas. Nemanykite, jog žmogus negeba arba negebės ryžtis savižudybei. Neretai maga neigti tikimybę, kad kas nors gali žmogų sulaikyti nuo savižudybės. Būtent todėl tūkstančiai žmonių - visų rasių, amžiaus ir socialinių grupių - nusižudo. Neleiskite, kad kiti jus suklaidintų - esą suicidinė situacija, su kuria susidūrėte, nerimta. Jeigu manote, kad kam nors gresia savižudybės pavojus, veikite vadovaudamiesi asmeniniais įsitikinimais. Pavojus, kad sutriksite, pervertinę galimą grėsmę, yra menkniekis palyginti su tuo, kad kas nors gali žūti dėl to, jog jūs nesikišote.

3. *Užmegzkite nuoširdžius santykius.* Nėra galutinių aiškių sprendimų tokios opios problemos kaip savižudybė. Tačiau jūs žengsite didžiulį žingsnį, jeigu vadovausitės principu be dvejonų užmegzti ryšį su viltį praradusiu žmogumi. Vėliau labai daug kas priklausys nuo jūsų santykių kokybės. Supratimą dera reikšti ne tik žodžiais, čia svarbi ir neverbalinė empatija; tokiose situacijose derėtų ne moralizuoti, o palaikyti. [...]

4. *Būkite dėmesingas klausytojas.* Linkę žudyti žmonės ypač kenčia dėl stipraus susvetimėjimo. Todėl jie nenusiteikę klausytis jūsų patarimų. Jiems kur kas labiau rūpi aptarti savo skausmą, nepasitenkinimą ir gyvenimo prasmę: „Neturiu nieko, dėl ko būtų verta gyventi“. Jeigu žmogų kamuoja depresija, jam labiau reikia štai ko: kad jis galėtų kalbėti pats, o ne kad jį kalbėtųmėtės su juo. [...]

5. *Nesiginčykite.* Susidūrę su žmogumi, kuris grasina nusižudyti, draugai ir giminės dažnai jam sako: „Pamanyk, juk tu gyveni daug geriau už kitus; turėtum tik dėkoti likimui“. Toks atsakymas iškart blokuoja tolesnio bendravimo galimybę; tokios pastabos ir šiaip nelaimingą žmogų dar labiau prislegia. Artimieji, užuot padėję, sukelia priešingą efektą. [...]

6. *Klausinėkite.* Užduodamuose netiesioginiuose klausimuose, kaip an-tai: „Tikiuosi, tu neketini žudyti?“, slypi numanomas atsakymas, kurį jums norisi išgirsti. Jeigu artimas žmogus atsakys „ne“, jums veikiausiai nepavyks padėti išspręsti suicidinės krizės.

Geriausias priėjimo būdas - atsargiai, bet tiesiai užduoti klausimą: „Ar tu tikrai galvoji apie savižudybę?“ Žmogui nekyla tokia mintis, jeigu anksčiau nebuvo jam atėjusi į galvą; priešingai, kai jis galvoja apie savižudybę ir kai galiausiai randa ką nors, kas neabejingas jo išgyvenimams ir kas sutinka aptarti šią draudžiamą temą, jis dažnai pajunta palengvėjimą ir jam suteikiama galimybė suvokti savo jausmus ir pasiekti palengvėjimą. [...]

7. *Neguoskite nepagrįstais pažadais.* Vienas svarbiausių psichologinės gynybos mechanizmų yra proto argumentai. Išgirdus iš ko nors žodžius apie grasinimą žudytis, jums gali kilti noras prieštarauti: „Ne, iš tikrųjų jūs apie tai negalvojate“. Dažnai tokios išvados niekuo nepagrįstos, nebent jūsų paties nerimu.

Priežastis, kodėl ketinantis žudytis žmogus atskleidžia savo mintis, - tai noras sukelti nerimą dėl situacijos, kurioje jis atsidūrė. Jeigu neparodysite susidomėjimo ir atjautos, tai depresijos kamuojamas žmogus nuomones, kaip antai: „Iš tikrųjų jūs taip negalvojate“, gali palaikyti atstūmimo ir nepasitikėjimo išraiška. Jeigu kalbėsitės su juo rodydami meilę ir rūpestį, šitai gerokai sumažins savižudybės pavojų. Ir priešingai - banaliai guosdami jį galite pastūmėti prie savižudybės kaip tik tada, kai jam žūt būt reikia nuoširdaus, rūpestingo ir nuoširdaus domėjimosi jo likimu. [...]

8. *Pasiūlykite konstruktyvių būdų.* Užuot linkusiam žudytis žmogui sakę: „Pagalvok, kokį skausmą tavo mirtis suteiks artimiesiems“, paprašykite jo pamąstyti apie alternatyvius sprendimus, kurie galbūt jam dar nebuvo atėję į galvą.

Vienas svarbiausių savižudybių profilaktikos uždavinių - padėti nustatyti psichinio diskomforto šaltinį. Tai gali būti nelengva, nes savižudžio „maitinamoji terpė“ yra slaptumas. Tinkamiausi klausimai paskatinti diskusiją galėtų būti tokie: „Kas jums nutiko pastaruoju metu?“, „Kada pasijutote blogiau?“, „Kas įvyko jūsų gyvenime nuo tada, kai prasidėjo šios permainos?“, „Su kuo iš aplinkinių tai susiję?“. Potencialų savižudį reikia paskatinti, kad jis įvardytų jį kamuojančią problemą ir kaip galima tiksliau nustatytų, kas ją stiprina. [...]

Jeigu krizinė situacija ir emocijos yra aiškios, toliau dera išsiaiškinti, kaip žmogus su panašiomis situacijomis susidorodavo praeityje. Tai vadinama „problemos sprendimo priemonių įvertinimu“. Į šį procesą įeina ankstesnės patirties analogiškoje situacijoje apibūdinimo išklausymas. Norint užmegzti pokalbį, galima užduoti klausimą: „Ar anksčiau patyrėte panašių išgyvenimų?“ Esama puikios galimybės kartu pasiaiškinti, kaip žmogus praeityje įveikdavo krizes. Šie būdai gali būti naudingi siekiant išspręsti ir dabartinę konfliktą. [...]

9. *Įkvėpkite viltį.* Darbas su depresijos kamuojamais žmonėmis, linkusiais į susinaikinimą, yra sunkus ir atsakingas. Psichoterapeutai seniai priėjo prie

išvados, kad labai svarbus dalykas yra dėmesys tam, ką tokie žmonės kalba ir jaučia. Kai išsakomos nerimą keliančios slaptos mintys, sunkumai atrodo ne tokie baisūs ir lengviau išsprendžiami. Nerimo kankinamam žmogui gali kilti mintis: „Aš neišmanau, kaip išspręsti šią problemą. Tačiau dabar, kai išsiaiškinau savo sunkumus, suprantu, kad galbūt dar yra kokia viltis". [...]

10. *Įvertinkite savižudybės rizikos mastą.* Pasistenkite nustatyti, ar tikrai grasinimas žudyti rimtas. Juk ketinimai gali skirtis: gali kilti tik trumpalaikių, neapibrėžtų minčių apie tokią „galimybę“, tačiau savižudybės planas gali būti ir įgyvendinamas: nuodijamasi, šokama iš didelio aukščio, panaudojama šaunamasis ginklas ar virvė. Labai svarbu išsiaiškinti ir kitus veiksnius, pavyzdžiui, ar žmogus nepiktnaudžiauja alkoholiu, nevartoja narkotikų, neturi emocijų ir elgesio didesnių sutrikimų, ar nejaučia beviltiškumo ir bejėgiškumo. [...]

11. *Nepalikite žmogaus, kuris atsidūręs didelės suicidinės rizikos situacijoje, vieno.* Likite su juo kaip galima ilgiau arba paprašykite ko nors pabūti su juo, kol praeis krizė arba atvyks pagalba. Gali būti, kad teks skambinti į greitosios pagalbos punktą arba kreiptis į polikliniką. Atminkite: teikdami pagalbą jūs prisiimate tam tikrą atsakomybę. [...]

12. *Pagalbos kreipkitės į specialistus.* Į savižudybę linkę žmonės pasižymi susiaurėjusiu akiračiu, savotišku padėties be išeities supratimu. Jų protas negeba rasti įmanomų būdų, kaip derėtų įveikti nepakeliamą problemą. Pirmas prašymas - pagalbos prašymas. Draugai turbūt turi gerų norų, tačiau jiems gali trūkti gebėjimų ir patirties, be to, jie dažnai linkę į perdėtą jausmingumą. [...]

13. *Rūpinimosi ir ilgalaikės pagalbos svarba.* Nors kritinė situacija ir įveikta, specialistai arba šeimos neturi leisti sau atsipalaiduoti. Juk blogiausias dalykas dar gali nutikti. Ligonio psichinio aktyvumo padidėjimas dažnai laikomas pagerėjimo ženklu. Pasitaiko atvejų, kai savižudybės išvakarėse depresijos apimtas žmogus metasi į veiklos sūkurį. Jis prašo atleidimo visų, kuriuos įskaudino. Tai matydami, jūs lengviau atsikvepiate ir tampate ne tokie budrūs. Tačiau, gražinęs visas skolas ir įvykdęs visus įsipareigojimus, jis gali nusižudyti. Duomenys rodo, kad pusė į savižudybę linkusių žmonių nusižudo maždaug per tris mėnesius nuo psichologinės krizės pradžios.¹

1\ Kurie iš šių patarimų jums atrodo lengviausiai įgyvendinami, o kurie - sunkiausiai?

рроААМай 3. *Сүүцүг: Тiпесэнчун, иимепБейиүтi, нoсмБенчун // СүүцүгoАоруН. нрoуiАoe u Нacтoмчee. М., 2001, p. 315-324. Iš rusų kalbos vertė D. Stankevičius.*

Kaip manote, ar lengva prisiimti atsakomybę už kitą žmogų?
Ar visada pavyksta ją prisiimti?

\\J.7.i. **Atminties akmuo. Vytautas Rubavičius**

ATMINTIES AKMUO

*Išduoti gali tik mylimas, savas, mylintis:
netikėtai tampa išvirkščias, oda nudirta, šalvena,
kuo gyvenai, kaip dūmas, ir jokios liepsnos,
aiškėja skausmo esmė:
niekatrasis ryškina nuotrauką, joje atsiranda
tau skirtos prasmės,
kurių dar nekeitėjai, šitai vėliau jau galėsi
vadinti gyvenimu, patirtimi. Esu vienišas
pagauni mylinčio akyse: sava tampa ženklų:
sielos prošvaistė,
kur jai regėti save?
ima lietus gramatinės formos, vis sunkiau
atskirti, kuris regi, kuris kalba,
kuris myli, pamažu
tampa bendra - tylą.
aimana ir savižudžio žvilgsnis,
dabar jau esi aš.¹*

Parašykite esė tema: „*Esu vienišas pagauni mylinčiojo akyse*“, arba: „Dabar jau esi aš“.

Ar galime būti tikri, kad pavyks išvengti nelaimės, net jei prisiėmėme atsakomybę?

Skaitykite anglų literatūros kritiko A. Alvareso (*Alvarez*) prisiminimus apie jo paskutinį susitikimą su Silvija Plat (*Platt*). Ši talentinga poetė, palikusi raštelį: „Kai rasite mane, paskambinkite gydytojui...“, nusižudė.

II.7.j. **Aš išdaviau. Alfredas Alvaresas (Alfred Alvarez)**

1962 m. Kalėdų išvakarėse man paskambino Silvija: ji su vaikais pagaliau įsikėlė į naują butą; ar aš negalėsiantis vakare užsukti apžiūrėti buto, pavakarieniauti ir pasiklausyti jos naujų eilėraščių? Atsitiko taip, kad ne-

¹ Rubavičius V. *Pilkosios eilės*. V.: Regnum fondas, 1998, p. 15.

galėjau, nes jau buvau pakviestas vakarienės pas kitus draugus, gyvenu-
sius už kelių gatvių nuo jos. Pažadėjau pakeliui užsukti taurės vyno.

Ji atrodė pasikeitusi. Jos plaukai, kuriuos paprastai būdavo kietai su-
mezgusi į mokytojišką mazgą, buvo palaidi. Jie plaikestėsi iki juosmens,
kaip karčiai, ir jos blyškus veidas ir pakumpusi figūra atrodė keistai vieni-
ši, kažin kur nugrimzdę, lyg apeigų išsekintos vaidilutės. Ji atėjo manęs
pasitikti koridoriumi, paskui užlipome laiptais aukštyn - jai priklausė du
viršutiniai namo aukštai, - jos plaukai skleidė stiprų ir aštrų, lyg gyvūno,
kvapą. Vaikai jau miegojo viršuje, ir butas atrodė tuščias. Jis buvo ką tik
baltai išdažytas ir vėsus. Prisimenu: užuolaidos dar nekabojo, ir pro lan-
gus skverbėsi nakties žvarba. Ji tyčia buvo neapkrovusi savo buto daiktais:
nendrių kilimėliai ant grindų, keletas knygų, keletas Viktorijos epochos
daiktų, melsvo padūnavusio stiklo dirbinių ant lentynų ir pora nedidelių
Leono Baskino medžio raižinių. Ten buvo savaip gražu, paprasta ir aske-
tiška, bet šalta, labai šalta, o dar labiau buto vienatvę pabrėžė negausūs
kalėdiniai blizgučiai, - kiekvienas jų, rodos, bylojo, kad ji su vaikais Kalė-
das sutiks vieni. Nelaimingiems žmonėms Kalėdos visuomet liūdnas me-
tas: kai iš visų pusių ima lietus šiurpus melagingas linksnumas, rėkiantis
apie gerą valią, taiką ir šeimos laimę, ypač sunku pakelti vienatvę ir depri-
siją. Niekada nebuvau matęs jos tokios įsitempusios.

Išgėrėme vyno, ir, kaip visados, ji man perskaitė keletą savo eilėraščių.
Vienas iš jų vadinosi „Mirtis ir Co“. Eilėraščio mintis buvo pernelyg aki-
vaizdi. Ankstesniuose eilėraščiuose mirtis visuomet būdavo tai, ką ji išgy-
vena, įveikia: „Ponia Lazarus“ baigėsi prisikėlimu ir iššūkiu, ir netgi eilė-
raštyje „Tėvas“ jai pavyko atsukti nugarą besišypsančiai, kviečiančiai figū-
rai: „Tėve, tėve, niekše, man jau gana“. Iš to turbūt ir kilo tų eilėraščių jėga,
keista beatodairiška linksmybė, drąsa. Tačiau, lyg poezija iš tikrųjų būtų
juodosios magijos forma, figūra, taip dažnai šmėsčiodavusi jos poezijoje,
kurią ji su triumfu nugalėdavo, šį kartą iškilo prieš ją slegianti ir neišven-
giama. Ji iškildavo prieš poetę įprastais pavidalais: jos tėvo, senyvo, rūs-
taus ir negyvo, ir jaunesno, taigi ir geidulingesnio, jos bendraamžio. Šį
kartą ji nerado išeities - ji tik lūkuriavo ir dėjosi nepastebima:

*Aš nejudu.
Iš šalčio randasi gėlė,
Iš rasos randasi žvaigždė,
Mirties varpas,
Mirties varpas.*

Kažkam jau galas.

Gal tas varpas skambėjo kam nors kitam, ne jai, tačiau neatrodė, kad ji tuo tikra.

Nežinojau, ką sakyti. Ankstesniuose eilėraščiuose ji visokiausiais būdais teigė, kad jai nereikalinga niekieno pagalba, tačiau dabar staiga supratau, kad galbūt ji šitaip teigė bandydama priversti kitą suvokti, kad pagalbą priimtų, jei tik tas labiau pasistengtų. Tačiau dabar ji jau buvo atsidūrusi ten, kur jos niekas daugiau negalėjo pasiekti. Iš pradžių ji kalbėjo apie tuos siaubus, viena vertus, vildamasi, kad pavyks jų nusikratyti, antra vertus, demonstruodama savo stiprybę ir nepažeidžiamumą. Dabar ji atrodė užsisklendusi - nugrimzdusi į save, suprasdama, kad negeba apsiginti.

Prisimenu, kaip bergždžiai ginčijausi dėl frazės „varinė / kondoro nuogybė“. Pasakiau, kad tai skamba liguistai, perdėtai. Ji paprieštaravo, kad būtent taip ir atrodančios kondoro kojos. Žinojau, kad ji teisi. Aš tik tuščiai mėginau sumažinti įtampą ir nors akimirką nukreipti jos mintis nuo jos pačios siaubo - tarytum tai būtų įmanoma ginčiais ir literatūros kritika. Ji turbūt jautė, koks aš kvailas ir nejautrus. Toks ir buvau. Juk jeigu būčiau buvęs kitoks, būčiau turėjęs prisiimti atsakomybę, bet vangščiausi; nebuvau tikras, kad skendėdamas savo paties depresijoje su tuo susidorosiu. Kai apie aštuntą valandą pakilau eiti pas draugus vakarieniauti, supratau, kad ją nuvyliau galutinai ir nedovanotinai. Suvokiau, kad ir jai tai akivaizdu. Tada paskutinį kartą mačiau ją gyvą.¹

- A\ Kodėl nelaimingiems žmonėms Kalėdos visuomet liūdnas metas?
Iš ko A. Alvaresas (*Alvarez*) atpažino Silvijos vienatvę ir depresiją?
Kodėl nepasiliko kartu su Silvija?
Kaip gyventi toliau tam, kuris liko gyvas?

II.7.k. Susitaikyti su praradimu. *Erlas Groltnanas (Erl Grollman)*

Terminas *postvencija* kilęs iš lotynų kalbos žodžių *post*, kuris reiškia „po“, „toliau“, „vėliau“, ir *venire* („eiti“). Terminą *postvencija* pirmą kartą (1971) pasiūlė Edvinas Sneidmanas (Sneidman), pabrėždamas pagalbos šeimai ir draugams svarbą nusižudžius artimam žmogui. Pagalbos, pasak Sneidmano, „išlikusioms gyvoms aukoms“. Nusižudžiusio žmogaus artimieji iš tie-

¹ Alvarez A. *The Savage God. A Study of Suicide*. New York, London, 1990, p. 46-47. Iš anglų kalbos vertė A. Simanavičiūtė.

sų tampa aukomis. Kaip pažymi Šneidmanas, jie netenka „neginčijamos teisės gyventi nepaženklinti savižudybės žymės“, ir priduria: „Tyrimai rodo, kad per metus po mylimo žmogaus mirties pastebimas žmonių, išgyvenusių artimojo savižudybę, sergamumo ir mirtingumo padidėjimas, palyginti su panašaus amžiaus žmonių, kurie nepatyrė tokios netekties“. Nors dvasiškai gniuždo kiekvieno žmogaus mirtis, vis dėlto gedintieji bent gali guostis mintimi, kad tokia buvusi Dievo valia, ir todėl susitaikyti su neišvengiama tikrove ir mintimi apie gyvenimo baigtinumą. Tad kiek kartų didesnę psichinę sukrėtimą turi išgyventi artimieji savižudybės atveju? Kur artimiesiems derėtų ieškoti paguodos? Savižudybė - tai pati žiauriausia mirtis atžvilgiu tų, kurie lieka gyventi.

Priimkite savo sielvartą.

Leiskite sau ir kitiems jausti emocijas, kurios natūraliai kyla dėl šios didelės žaizdos. Siekimas „išsiduoti“, „laikytis iš visų jėgų“ tik klaidins jus ir artimuosius ir sukels tariamą saugumo jausmą.

Iš pradžių jus ištinka šokas. Jūs sutrikęs ir pritrenktas to, kas įvyko. Galvoje atkakliai sukasi vienintelė mintis: „Aš tapau dramos žiūrovu. Bet juk ji apie mane ir mano mylimą žmogų, kuris nusižudė“. Tuo momentu visame kūne juntamas apmirimas, sustingimas, apima jausmas, kad viskas, kas vyksta aplink, nerealų. Šokas tarsi izoliuoja, saugo žmogų nuo nepakeliamų išgyvenimų, susijusių su netikėta siaubinga mirtimi.

Jūs nenorite tikėti tuo, kas įvyko, ir todėl galvojate: „Tai - košmariškas sapnas. Kai pabusių, pamatysiu, kad nieko baisaus neįvyko“. Šokas virsta neigimu, kai pradedama puoselėti slapta viltis, kad jūsų artimasis sugrįš ir gyvenimas vėl tekės sena vaga. Šie išgyvenimai pašaliniam stebėtoju atrodytų gana keisti. Jūs įsitikinęs, kad savižudybės iš tikrųjų nebuvo, net jei ir akivaizdu, jog tai įvyko. Vis dėlto daugeliui žmonių reikia laiko, kad pripažintų šią skaudžią tiesą. Labai sunku iš karto iki galo suvokti, kad daugiau niekada nepamatysite mylimo žmogaus ir neprisiliesite prie jo.

Kai išgyvenate sielvartą, jus gali persmelkti gėda ir sumišimas. Be socialinės gėdos dėmės, kuria visuomenė paženklina savižudžius, jūs galite susidurti su policija, kuri tiria nelaimingo įvykio aplinkybes, tardytoju arba draudimo agentu. Kartą jauna moteris prieš tekėdama paklausė: „Gal man dera sužadėtiniui pasakyti, jog mano brolis nusišovė, juk anksčiau jam esu sakiusi, kad jis žuvo per automobilio avariją. Bet tada jis dar pamanytų, kad mano šeima yra nevisavertė ir atsisakys mane vesti“.

Jums gali atrodyti, jog kraustotės iš proto. Kartais jums kilns noras kur nors pabėgti. Galvoje gali be perstogės suktis mintys apie tai, ką jautė jūsų artimasis, ryždamasis tokiam baisiam poelgiui. Jūs visa galva pasineriate į nekrologų apie panašaus amžiaus žmones, kurie nusižudė, paiešką laik-

E. Munko (*Munch*) paveikslas *Mirusi motina ir vaikas*. Ką įžvelgiate vaiko akyse?

raščiuose. Kartais skausmas tampa toks nepakeliamas, kad jūs taip pat imate trokšti mirties: „Argi ne lengviau numirti, susijungti su mylimu žmogumi, negu kankintis ir kęsti skausmą?“ Išgyvendami tai, jūs vis dėlto suvokiate, kad *neišsikraustėte* iš proto ir kad jums prireiks laiko ir didelių pastangų, kad vėl gebėtumėte valdyti savo elgesį.

Netikėtai jums gali prasiveržti stiprus pyktis. Jo objektu galite tapti jūs pats („Kodėl manęs nebuvo namie, kai ji atsiseikino su gyvenimu? Gal man būtų pavykę ją išgelbėti?“) arba pagalbą teikiančios tarnybos („Kodėl jie neužkirto tam kelio?“). Dažnai pasipiktinimas yra nukreipiamas į savižudį: „Kaip jis drįso su manim taip pasielgti ir sugriauti mano gyvenimą?“ Emociniai išgyvenimai po savižudybės dažnai sukelia somatinių sutrikimų. Krūtinėje gali atsirasti veriamas skausmas, tarsi aštrus akmuo slėgtų šonkaulius. Nuovargis jus stačiai verčia iš kojų, ir vis dėlto neįstengiate užmigti kankinamai prailgstančiomis naktimis. Prarandate apetitą. Valgo te tik todėl, jog tai būtina, kad galėtumėte judėti, arba priešingai - negalite paliauti valgęs. Kartais pilvo srityje atsiranda nemalonių pojūčių arba pradeda skaudėti nugarą. Toks skausmų jautimas neišsigalvotas. Visu kūnu juntate jus kankinančią emociją netektį.

Vienas stipriausių išgyvenimų dėl savižudybės - kaltės jausmas: „Man reikėjo būti ten... Pasiūlyti savo pagalbą... Mėginti padėti rasti teisingą sprendimą. Jeigu man tai būtų pavykę, dabar jis būtų gyvas“. Tik nedaugeliui gyvų aukų pavyksta išvengti savęs kaltinimo. Nelaimės ženklai, pranašavę

savižudybę, dažnai „paaiškėja“ tik po mirties, ir todėl jūs priekaištaujaute sau, kad laiku jų neatpažinote. Savižudžio artimuosius ar draugus dažnai persekioja mintis, kad būtent jie galėjo užkirsti kelią mirčiai. Jie įsitikinę, kad patyrė nesėkmę kaip žmonės, privalėję kitam padėti. Kaltės jausmas reiškiasi savęs kaltinimu, depresija arba priešiškumu. Gali kilti apsauginė reakcija - noras ieškoti „atpirkimo ožio“, ir juo paprastai tampa žmogus, menkiausiai gebantis susidoroti su papildomu emociniu krūviu. Jį gali atvirai apkaltinti: „Būtent tu jį nužudei! Kas, jei ne tu, leido, kad taip įvyktų?“ Iš tikrųjų viduje jūs kaltinate save, tačiau bandydami susidoroti su kaltės jausmu pyktį nukreipiate išorėn. Dažnai prisimenamos menkiausios smulkmenos, kurios pradedamos vertinti kaip pagrindinės mirties priežastys. Nuolat mintimis grįžtate prie to, kas įvyko, - randate vis kitų elgesio variantų, kurie gal būtų galėję išsaugoti nusižudžiusio žmogaus gyvybę. Iš tikrųjų dažnai ne viena savižudybė įvyksta dėl to, kad suiro šeimos santykiai. Juos suardyti gali lig tol vyravę konfliktai bei šeimos narių susvetimėjimas dėl alkoholizmo, nar-komanijos ar antisocialių artimojo veiksmų. Kad ir kaip ten būtų, kaltė - tikra ar tariama - yra svarbiausia sielvarto proceso po savižudybės dalis.

Kai kurie žmonės gali pajusti palengvėjimą, kuris yra būdinga reakcija į savižudybę: „Ačiū Dievui, jo kančios baigėsi!“ Jis kyla todėl, kad mirtis jus išvaduoja iš nerimo dėl pernelyg ilgų mylimo žmogaus kančių. Priimkite šį palengvėjimą ir neleiskite, kad jis virstų nepagrįstu kaltės jausmu. Atminkite: savižudis tuo momentu mirtį laikė vienintele išeitimi. Palengvėjimas anaipol nereiškia, kad jūs jį per mažai mylėjote ar esate nejautrus, beširdis ir egoistiškas žmogus.

Po artimo žmogaus savižudybės jūs būtinai turėtumėte kam nors išlieti savo širdį. Tuo metu labai svarbu įtvirtinti tai, ką Froidas (Freud) vadino „išstūmimu“. Tai turi didelį gydomąjį poveikį. Tai reiškia, kad žmogus turi dalytis tiek gerais, tiek nemaloniais prisiminimais apie savižudį. Prisimenant kelia skausmą mintis, kad ankstesni jausmai nebespasikartos. Bet stiprėjant skausmui pamažu pradeda silpti emociniai ryšiai su mirusiuoju. Taigi ankstesnių minčių ir jausmų „perdirbimas“ yra būtina sielvarto proceso dalis ir įžanga į susitaikymą su faktu - savižudybe.¹

Kodėl nusižudžiusio žmogaus artimuosius kankina ambivalentiški (priešingi) išgyvenimai? Kuo kaltės jausmas skiriasi nuo pykčio? Ar galima tikėtis, kad skausmas kada nors visiškai išnyks?

APAAMH 3. *Сущууг: нреBettуuM, умтeрBeиiуux, нocmBeиуun // СущуугоAоруR: ПpouиAoe и HacmoRиye. M., 2001, p. 325-329. Iš rusų kalbos vertė D. Stankevičius.*

Ar mirties keliamas nerimas - neurozė, ar normali žmogaus savi-
jauta? Ar keisdami savo gyvenimą galime šį nerimą atitolinti?

II.7.1. Nemąstykite apie mirtį. *Frydrichas Nyčė (Friedrich Nietzsche)*

Mintis apie mirtį. Jaučiu melancholišką laimę gyvendamas šitame gatve-
lių, reikmių, balsų labirinte: kiek pasitenkinimo, nekantrumo, geismo, kiek
gyvenimo troškulio ir gyvenimo svaigulio kyla čia kiekvieną akimirką! Ir vis
dėlto visiems šitiems triukšmaujantiems, gyvenantiems, ištroškusiems gy-
venti bus netrukus taip ramu! Pažvelkite, kaip už kiekvieno stovi jo šešėlis,
tamsusis jo palydovas! Tarsi paskutinėmis minutėmis prieš išplaukiant lai-
vui su emigrantais: reikia pasakyti vienas kitam daugiau nei kada nors, lai-
kas bėga, okeanas, nykus ir tylus, nekantriai laukia anapus viso šito triukš-
mo - godus ir tikras savo grobiu. Ir visi, visi įsitikinę, jog tai, kas buvo iki
šiol - niekas arba labai maža, o kas bus artimiausioj ateity - viskas: todėl
ir ta skuba, tas riksmas, tas stengimasis perrėkti ir aplenkti vienas kitą!
Kiekvienas nori pirmas suskubti į šitą ateitį, - ir vis dėlto vienintelis tik-
ras ir visiems bendras dalykas šioje ateityje - tai mirtis ir kapų tyła! Kaip
keista, kad tas vienintelis garantuotas dalykas ir toji bendrybė žmonėms
beveik neegzistuoja ir kad jie *neapsakomai toli* nuo to, jog jaustų mirties
alsavimą! Man smagu matyti, kad žmonės visai nenori galvoti apie mirtį!
Mielai ką nors padaryčiau, kad jie suprastų, jog gyvenimas dar šimtą kartų
vertesnis apmąstymui [...]

Egzistuoti! Reikia atrasti dar kitą pasaulį - ir ne vieną! Tad į laivus, jūs,
filosofai!¹

Kodėl filosofas jaučia „melancholišką laimę“ matydamas, kad žmo-
nės visai nenori galvoti apie mirtį?

Gal galima užmiršti mirtį atsidavus darbui, kūrybai, kitiems žmo-
nėms?

O gal verta siekti šlovės kaip gyvenimo po mirties?

II.7.m. Šlovė kaip mirties įveika. *Žanas Polis Sartras (Jean-Paul Sartre)*

Mirtis buvo mano haliucinacija, nes aš nemylėjau gyvenimo, ir kaip tik
dėl to ji kėlė man tokį siaubą. Sutapatinęs ją su garbe, nusprendžiau, kad
tai mano paskirtis. Panorau numirti; kartais siaubas sukaustydavo man

¹ Nietzsche F. *Linksmasis mokslas*. V.: Pradai, 1995, p. 191-198. Iš vokiečių kalbos vertė A. Tekorius.

nekantrumą, tik visada neilgam; šventasis mano džiaugsmas atgydavo, aš laukdavau akimirkos, kai blykstelės žaibas ir aš pavirsiu pelenais. Mūsų gyvenimo planuose neatskiriamai susipynę ketinimai ir išsisukinėjimai; dabar aš aiškiai matau, jog beprotiškas mano sumanymas rašymu išmaldauti atleidimą už savo gyvenimą, nors ir pagyrūniškas, ir melagingas, buvo kažkuo realus: tą patvirtina faktas, kad ir dabar, po penkiasdešimties metų, aš teberašau. Tačiau, kai sugrįžtu į pačią pradžią, matau tenai išsisukinėjimą, absurdišką savižudybę; taip, mirties aš troškau labiau negu epopėjos, labiau negu kankinio vainiko. Ilgą laiką aš baiminausi, kad man nereiktų baigti amžiaus taip, kaip pradėjau, nežinia kur ir kaip, ir kad beprasmiška mano mirtis nebūtų vien beprasmiško mano gimimo atspindys. Pašaukimas viską pakeitė: špagos smūgiai pranyksta, raštai išlieka, aš supratau, kad literatūroje dovanojantys sis gali pavirsti savo paties dovana, tai yra grynu objektu. Atsitiktinumas mane padarė žmogum, dosnumas mane padarytų knyga; aš galėčiau savo tauškalus, savo sąžinę išliedinti bronzinėmis raidėmis, savo gyvenimo tuštybę pakeisti neišdildomais įrašais, kūną - stiliumi, glebnius laiko vingius - amžinybe ir stoti prieš šventąją dvasią kalbos nuosėdų pavidalu, tapti žmoniją apsėdusia mintimi, būti pagaliau *kuo kitu*, negu aš pats, kitu, negu kiti, kitu, negu viskas. Pirmiausia apdovanočiau save viskam atspariu kūnu, o paskui atiduočiau jį vartotojams. Rašyčiau ne dėl malonumo rašyti, o tam, kad galėčiau tą nemirtingą kūną iškaldinti žodžiuose. [...] *Mane* skaito, *nuo manęs* negali atitraukti akių, *mane* cituoja, aš visų lūpose, aš - visuotinė ir ypatinga kalba; aš spindžiu smalsumu milijonuose žvilgsnių; tam, kas mane pamilsta, aš esu slapčiausias sielos virpesys, bet jei panori jis mane paliesti, aš pasitraukiu ir dingstu: aš niekur daugiau nebeegzistuoju, aš pagaliau *esu* \ [...]

Triukas pavyko: aš mirtį palaidojau, įsupęs į šlovę, ir tegalvojau po to apie pastarąją, pamiršdamas aną, nesuvokdamas, jog abi jos tapačios. Dabar, kai rašau šias eilutes, aš žinau, jog mano gyvenimas jau praėjo, beliko vieni kiti metai. Ir štai aš puikiai įsivaizduoju ne per daug džiaugsmingą senatvę, kuri jau beldžiasi į duris, ir artėjančią savo karšatį, ir mylimų žmonių karšatį ir mirtį; savo mirties - niekuomet.¹

Kodėl gali kilti „beprotiškas noras rašyti“?

Kodėl rašytojas sako neįsivaizduojąs savo mirties?

II.7.n. Mirties nėra. Epikūras

Pratinkis galvoti, kad mirtis mums nieko nereiškia, nes visas gėris ir blogis slypi pojūtyje, o mirtis yra pojūčio netekimas. Dėl to teisingas suvokimas, kad mirtis mums nieko nereiškia, daro gyvenimo mirtingumą maloniu dalyku, ne pridėdamas laiko maras, o atimdamas nemirtingumo troškimą. Juk nieko nėra gyvenime baisaus tam, kurs tikrai yra išsąmoninęs, jog nebūtyje nėra nieko baisaus. Ir tikras beprotis yra tas, kurs sakosi bijąs mirties ne dėl to, kad ji atėjusi suteiks skausmo, bet kad ji daro skausmą, dar tik ketindama ateiti. Juk tas laukiamas skausmas, kurs atėjęs nebekamuoja, yra tuščias. Taigi siaubingiausia blogybė - mirtis - nieko mums nereiškia, kadangi, kol mes gyvename, mirties dar nėra, o kai mirtis ateina, tada mūsų nebėra. Taigi ji nieko nereiškia nei gyviesiems, nei mirusiesiems, kadangi vieniems jos nėra, o kitų pačių jau nebėra.

Dauguma žmonių kartais vengia mirties kaip didžiausios blogybės, o kartais trokšta kaip gyvenimo blogybių galo. O išminčius nesibodi gyvenimu ir nesibijo mirties: gyvenimas jo neapsunkina, o mirties jis nelaiko kažkokia blogybe. Panašiai, kaip jis naudoja ne daugiau, o skanesnę maistą, taip ir amžiumi jis mėgaujasi ne ilgiausiu, o maloniausiu.

Tas, kurs ragina jaunuolį gražiai gyventi, o senį gražiai baigti gyvenimą, yra nesupratingas ne tik dėl gyvenimo patrauklumo, bet ir dėl to, kad gražiai gyventi ir gražiai mirti yra vienodas rūpestis. Kur kas blogesnis yra tas, kurs sako, kad geriau yra negimti, o „gimusiam gi kuo greičiausiai pro Hado vartus prasibrauti" (*poetas Teognidas*). O jeigu jis tai sako įsitikinęs, tai dėl ko gi nepasitraukia iš gyvenimo?! Juk tai visiškai nesunku, jei tik jis tai tvirtai nutarė. O jei jis taip kalba norėdamas pasityčioti, tai įžeidžia tuos, kurie nesutinka su juo.¹

Kodėl laukiamos mirties skausmas yra tuščias?

Kodėl mirtis mums nieko nereiškia?

Kodėl išminčius nebijo mirties?

¹ Epikūras. *Epikūras sveikina Menoikėją // Filosofijos istorijos chrestomatija. Antika / sudarė B. Genzelis. V.: Mintis, 1977, p. 303-304. Vertė R. Mironas.*

R. Šimulio nuotrauka *Kapinės* Ko joje daugiau - mirties ar gyvenimo?

Gal įsikabinimas į gyvenimą didina ir jo praradimo baimę? Ar gyvenimą galime „turėti“? O jei neturime, ar galime jį prarasti? Kaip išmokti ne gyventi, o būti?

II.7.0. Išmokti būti. *Ėrichas Fromas (Erich Fromm)*

Ar mirti bijo tik seni ir ligoniai? Ar mirties baimę jaučia kiekvienas? Ar žinojimas, kad mums lemta mirti, persekioja mus visą gyvenimą? Ar mirties baimė stiprėja ir darosi aiškiau išsąmoninta artėjant prie gyvenimo slenksčio - sulaukus senatvės ar susirgus? [...]

Kadangi tokie tyrimai neatlikti, privalome daryti preliminarias išvadas remdamiesi gausiais padrikais duomenimis.

Galbūt svarbiausias iš jų yra giliai išsąmoninta nemirtingumo troškimas, atsiskleidžiantis gausiais ritualais ir tikėjimais, kuriais siekiama išsaugoti žmogaus kūną. Antra vertus, šiuolaikinė, iš esmės amerikietiška mirties neigimo forma - kūno „gražinimas“ - taip pat liudija mirties baimę, slepiamą po paprasčiausiu jos kamufliažu.

Yra tik vienas būdas - kaip nurodė Buda, Jėzus, stoikai, Mokytojas Ekharatas - nugalėti mirties baimę - nesikabinti į gyvenimą, nelaikyti jo nuosavybe. Iš tiesų mirties baimė nėra tai, kuo ji mums atrodo, tai - ne baimė negyventi. Kaip sakė Epikūras, mirtis su mumis nesusijusi, „nes, kai mes esame, mirties dar nėra, o kai mirtis yra, mūsų jau nėra“ [...]. Žinoma, galima bijoti kančios ar

skausmo, kuriuos reikia iškęsti prieš mirtį, tačiau ši baimė kitokia negu mirties baimė. Nors mirties baimė gali atrodyti iracionali, tačiau ji tokia nėra, kai gyvenimas laikomas nuosavybe. Tada bijoma ne mirties, bet prarasti tai, ką turime: baimė prarasti savo kūną, savo ego, savo nuosavybę, savo identiškumą; baimė pažvelgti į beidentiškumo bedugnę, „išnykti“.

Kiek gyvename turėtojiškai, tiek privalome bijoti mirties. Šios baimės nepašalins jokie racionalūs paaiškinimai. Tačiau ją galima prislopinti, net ir mirties valandą, dar kartą patvirtinant savo ryšį su gyvenimu, atsiliepiant į meilę tų, kurie pajėgia pažadinti meilę mumyse. Vadavimasis iš mirties baimės turėtų prasidėti ne kaip pasiruošimas mirčiai, bet kaip nepaliaujamos pastangos riboti turėjimą ir plėtoti buvimą. Kaip sako Spinoza, išminčius mąsto apie gyvenimą, o ne apie mirtį.

Pamokymai, kaip mirti, iš tikrųjų - tai pamokymai, kaip gyventi. Kuo labiau įveikiame troškimą turėti - visas jo formas, ypač prisirišimą prie savo ego, - tuo mažiau bijome mirti, nes nėra ko prarasti.¹

A

Koks yra vienintelis būdas nugalėti mirties baimę?

Kodėl bijodami mirties bijome ne jos pačios?

Parašykite esė tema „Išminčius mąsto apie gyvenimą, o ne apie mirtį“.

Gal įveikti mirties baimę galima tikint ir teigiant sielos nemirtingumą -1, y. amžinąjį gyvenimą?

II.7.p. Gyvenimas svarbiau nei mirtis. *Romanas Gvardinis*

(Romano Gnardini)

Svarbiausias dalykas yra gyvenimas, o ne mirtis.

Sis suvokimas persmelkia atsakymus, kuriuos pateikia įvairiausių tautų ir įvairiausių laikų religijos. Visos, išskyrus vieną - budizmą, o tiksliau - grynai pietietišką jo formą, - į klausimą, kas yra mirtis, atsako amžinybės įvaizdžiais. Bet kai patyrinėjame atidžiau, matome, kad „amžinybė“ reiškia, jog tai, kas buvo apribota laiko, tęsiasi be galo tolyn. Daug kas žmogaus gyvenime, sako jos, yra laikina: visa tai, kas susiję su prigimtinio kūnu ir netarpiška daiktų tikrove. Sitai išnyksta. Tačiau žmoguje slypi ir tai, kas neišnyksta, - esmėvaizdis, jo slaptasis „Aš“, „siela“. Ji yra kitokia negu prigimtinis kūnas ar apčiuopiami daiktai. Ji - paprasta, nesunaikinama, paslaptinai galinga. Ji palieka žemiškosios būties sritį, įžengia į šurpulin-

¹ Fromas È. *Turėti ar būti?* V.: Mintis, 1990, p. 173-175. Iš anglų kalbos vertė M. Keršienė.

go autentiškumo sferą ir čia įgauna naują, mirčiai nepasiekiamą, amžiną gyvenimą.

Toks atsakymas daug svaresnis už tuos, kurie norėtų būti pranašesni. Jis kur kas labiau atitinka paties žmogaus savivoką ir kyla iš visiškai kitur - iš žmogaus būties tikrovės. Atidžiau išsižiūrėję pastebėsime, kad šiuo požiūriu slapta remiasi ir iš jo jėgų semiasi ir tariamai moksliški, ir filosofiniai atsakymai. Juk tai, kas pozityvistui, idealistui ar gyvenimo tragikui leidžia tvirtai laikytis savųjų įsitikinimų (žinoma, jei čia turime reikalą su tikrais įsitikinimais, kuriais vadovaujantis ne tik kalbama bei rašoma, bet ir gyvenama bei mirštama), yra gelminė srovė, paslaptingo amžinojo gyvenimo slapčiausia viltis.

Religijos atsakymus pateikia įvairiausiai pavidalais ir įvairiausiai metafizinio ar mitologinio pobūdžio vaizdiniais. Bet kai labiau įsigiliname, matome, kad visos jos turi bendrą bruožą - atmeta kūną ir tapatina mirties įveikimą su sielos nemirtingumu. Tikriausiai labai ankstyvose pakopose buvo kiek kitaip, ir tie vaizdiniai, kuriuos mes linke sieti su „siela“, iš tikrųjų reišė ką kita: visos žmogiškos būtybės, kartu su kūnu ir turtu, ir su padėtimi visuomenėje, turi antrąją, paslaptinę kitą, būties pusę. Tačiau šis klausimas yra pernelyg sudėtingas ir čia jo nenagrinėsime. Kad ir kaip ten būtų, šis įvaizdis laikui bėgant pakito ir dabar išreiškia tai, ką suvokiame kaip dvasinės prigimties sielą - kūno priešybę. Tai ji pergyvena mirtį ir išsaugo savyje amžinąją prasmę.

Krikščioniškas požiūris yra kitoks. Bet jam visiškai neprieštarauja „dvasingumą“ ar „vidujybę“ pabrėžiantys naujausiųjų laikų požiūriai. Tai, kas rūpi krikščionybei, yra ne „siela“ ar „dvasia“, o žmogus. Klausdami apie pomirtinį gyvenimą, iš tikrųjų klausiamo ne apie tai, ar siela nesuirs po mirties. Klausiamo, kokią vietą mirtis užima žmogaus gyvenime: ar ji esmiškai ir būtinai susijusi su gyvenimu, ar ji - tik faktas, ir todėl gali būti įveikta. [...]

Kas krikščionio požiūriu yra mirtis? Mirštantysis patiria galutinę nuodėmės pasekmę. Jis prisiima visą atsakomybę už savo, kaip žmogaus, veiklą; stoja priešais tiesą ir teismą. Tačiau ne bejėgis ir nusivylęs, o priimtas į Dievo meilės sąlygotą išganymą. Tad mirtis čia suvokiama ne kaip siaubą kelianti tamsa, o kaip neišvengiama nuodėmės pasekmė. Mirtis veikiau leidžia žmogui dalyvauti persimainyme, kuriuo Dievas pabaigą paverčia naujo pradžia. Mirtis reiškia prisikėlimą naujam gyvenimui.¹

Kas, krikščionio požiūriu, yra mirtis?

Kaip j šį klausimą atsako kitos religijos?

Kuris atsakymas j mirties klausimą - filosofijos, mokslo, religijos - jūsų manymu, labiausiai atitinka paties žmogaus nuomonę?

¹ Guardini R. *Die letzten Dinge*. VViiirzburg, Werkbund-Vlg., 1940, p. 328-330. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

III. ŽMOGAUS INSTITUTAI

Žmogus gyvena ne vienas. Jis gyvena dar ir su kitais žmonėmis. Šiam bendram gyvenimui suteikiama tam tikra struktūra. Įsteigiamos institucijos, kurios tvarko paskiras bendro gyvenimo sritis. Suinstitutintas pažintinis žmogaus interesas tampa mokslu, kūrybinis - menu, dorovinė sąmonė - morale, būtinybė valdyti teritoriškai apibrėžtą bendruomenę - politika, apsibrėžti valdymo principus - teise ir teisingumu, siekimas susivokti laiką - istorija, erdvėje - geografija ir 1.1. Kai rinkdamiesi profesiją klausiate: „Kuo būti?“, neužtenka sau pasakyti: „Būsiu savimi“. Turime rinktis ir instituciją, kuriai norėtume priklausyti. Pasirenkame, kuo norime tapti: mokslininkais, mokytojais, dvasininkais, menininkais, politikais, teisininkais, istorikais, geografais ir 1.1.

Kuri iš išvardytų institucijų, jūsų manymu, patraukliausia? Kurią jūs pasirinktumėte, jei turėtumėte galimybę? Kodėl?

Galbūt išstudijavę šį skyrių rasite aprašytas ne visas jus dominančias institucijas. Nustatykite, kurių nepaminėjome.

J. de Barbjeris (*de Barbieri*). *Luka Pačiolis (Luca Pacioli) ir jaunasis hercogas fon Urbinas (von Urbino)*, 1495. Pabandykite atspėti, apie ką žmogus (Luca Pacioli) šiuo metu mąsto.

Mokslas - sisteminga ir tikslinga žmogaus pažintinė veikla. Skiriami tikslieji mokslai (matematika, tikimybių teorija, kibernetika ir 1.1.), gamtos (fizika, biologija, chemija, geografija ir 1.1.) ir humanitariniai-socialiniai (sociologija, istorija, psichologija, lingvistika ir t.).

Ar filosofija - mokslas? O gal - mokslų mokslas?

Juk filosofinės išvalgos ugdo mūsų mąstymą ir asmenybes. Filosofinis mąstymas lavina protą.

Tačiau mokslas teikia praktinę naudą: juo remiantis galima pertvarkyti pasaulį.

O filosofija? Gal filosofija nėra mokslas? Gal ji - gyvenimo būdas?

Menas taip pat nėra mokslas. Menas remiasi atsitiktiniais įspūdziais.

Mokslas ieško patikimų pasikartojančių dėsningumų ir tvirtų dėsnų. Menininkas fantazuoja ir imituoja.

Kas nutiks, jei ims imituoti mokslininkas?

Kokią realybę atskleidžia menininkas ir kokią mokslininkas?

III.1.a. Mokslas - apie amžinus dalykus. *Antuanas de Sent Egziuperi* (*Antoine de Saint-Exupéry*)

Šeštoji planeta buvo dešimt kartų didesnė. Joje gyveno vienas senas ponas, kuris rašė didžiules knygas. [...]

- Kas ta didelė knyga? - paklausė mažasis princas. - Ką jūs čia veikiate?

- Aš esu geografas, - atsakė senasis ponas.

- Kas yra geografas?

- Tai mokslininkas, kuris žino, kur yra jūros, upės, miestai, kalnai ir dykumos.

- Tai labai įdomu, - tarė mažasis princas. - Štai kur pagaliau tikras darbas! - Ir jis pasidairė po geografo planetą. Dar niekad nebuvo matęs tokios didingos planetos.

- Ji labai graži, ta jūsų planeta. Ar joje yra vandenynų?

- Negaliu žinoti, - tarė geografas.

- A! (Mažasis princas nusivylė.) O kalnų?

- Negaliu žinoti, - tarė geografas.

- O miestų, upių, dykumų?

- Irgi negaliu žinoti, - tarė geografafas.

- Bet juk jūs geografafas.

- Taip, tiesa, - tarė geografafas, - bet aš ne tyrinėtojas. Tyrinėtojų visai neturiu. Juk neis pats geografafas skaičiuoti miestų, upių, kalnų, jūrų, vandenynų ir dykumų. Geografafas - pernelyg orus asmuo, kad visur vaikštintų. Jis neišeina iš savo kabineto. Bet jame priiminėja tyrinėtojus. Išklausinėja juos ir užrašo jų atsiminimus. Ir, jei kurio nors atsiminimai jam atrodo įdomūs, geografafas paveda surinkti žinias apie tyrinėtojo domumą.

- O kodėl?

- Todėl, kad jei tyrinėtojas būtų melagis, jis sukeltų geografafijos knygo-se tikras katastrofas. Taip pat ir tyrinėtojas, kuris per daug gertų.

- O kodėl? - tarė mažasis princas.

- Todėl, kad girtiems visi daiktai atrodo dvigubi. Taigi geografafas pažymėtų, kad yra du kalnai, kur tėra vienas. [...]

- Taigi, jei tyrinėtojo dora pasirodo esanti gera, surenkamos žinios apie jo atradimą.

- Kas nors nuvyksta jo pažiūrėti?

- Ne. Tai būtų per daug keblu. Bet iš tyrinėtojo pareikalaujama, kad pateiktų įrodymus. Jei jis, pavyzdžiui, atranda didelį kalną, reikalaujama, kad pristatytų iš jo didelių akmenų.

Geografafas staiga susijaudino.

- Bet tu atvykęs iš toli! Tu - tyrinėtojas! Aprašysi man savo planetą.

Ir geografafas, atsiskleidęs užrašų knyga, pasidrožė pieštuką. Tyrinėtojų pasakojimai iš pradžių užrašomi pieštuku. Rašalu jie įrašomi tada, kai tyrinėtojas pateikia įrodymus.

- Na? - tarė geografafas.

- O mano planetoje, - tarė mažasis princas, - nelabai įdomu, viskas labai maža. Turiu tris ugnikalnius. Du veikiančius ugnikalnius ir vieną užgesusį. Bet atsarga gėdos nedaro.

- Atsarga gėdos nedaro, - patvirtino geografafas.

- Turiu dar ir gėlę.

- Gėlių neužrašinėjame, - tarė geografafas.

- O kodėl?! Jos - visų gražiausios!

- Todėl, kad gėlės - trumpalaikės.

- Ką reiškia „trumpalaikės“?

- Geografafijos knygos, - tarė geografafas, - yra vertingiausios iš visų kny-

gų. Jos niekada nepasensta. Labai reta, kad kalnas pakeistų savo buvimo vietą. Labai reta, kad vandenynas liktų be vandens. Mes aprašome amžinius dalykus...¹

J\ Kuo skiriasi tyrinėtojas nuo geografo, sėdinčio kabinete?
Kas yra įrodymas?
Kodėl mažasis princas - ne mokslininkas?
Mokslininkas negali meluoti. Jis ieško tikslių pasaulio reiškinių priežasčių. Ar gali jas aptikti savo vaizduotėje ar tik pačioje realybėje?
Kaip mokslininkas nustato faktus ir formuluoja dėsnius?

III.1.b. Mokslas: ne fantazija, o bandymas. Izaokas Niutonas

(Isaac Newton)

I taisyklė

Reikia pripažinti ne daugiau gamtinių dalykų priežasčių kaip tik tas, kurios yra teisingos ir pakankamos jų [sukeliamiems] reiškiniams paaiškinti.

Šiuo atžvilgiu filosofai sako, kad gamta nieko nedaro tuščiai, o juk būtų tuščias daiktas, jei daugiau darytų tai, ką gali padaryti mažiau. Gamta yra paprasta ir nesišvaisto nebūtinomis daiktų priežastimis.

II taisyklė

Todėl tos pačios rūšies gamtos reiškiniams turime priskirti, kiek tai įmanoma, tas pačias priežastis.

Antai [tas pačias priežastis turime priskirti] žmonių ir gyvulių kvėpavimui, akmenų kritimui Europoje ir Amerikoje, virtuvės židinio ir Saulės šviesai, šviesos atspindėjimui žemėje ir planetose.

III taisyklė

Kūnų savybės, kurių negalima nei sustiprinti, nei susilpninti ir kurios yra būdingos visiems kūnams, su kuriais mes galime atlikti bandymus, turi būti laikomos apskritai visų kūnų savybėmis.

Kūnų savybės pažįstamos ne kitaip, kaip tik bandymais, todėl bendromis savybėmis reikia laikyti tas, kurios visuomet atitinka bandymus ir kurios, kadangi jų negalima susilpninti, negali būti pašalintos. Suprantama, nedera bandymų akivaizdumui priešpriešinti lengvabūdiškai išgalvotas fantazijas, taip pat nedera nepaisyti panašumo gamtoje, nes gamta yra pa-

¹ Egziuperi A. *Mažasis princas*. V.: Vaga, 1982, p. 46-48. Iš prancūzų kalbos vertė V. Kauneckas.

Š. Le Brenas (*Le Brun*). *Gamtos mokslų akademijos įkūrimas*, 1663. Kas čia įvyko?

prasta ir visada sutaria su savimi. Kūnų tyšumas pažįstamas ne kitaip, kaip tik jutimais, tačiau ne visų kūnų jis juntamas; bet kadangi jis aptinkamas visuose jutimams prieinamuose [daiktuose], tai priskiriamas apskritai visiems [kūnams]. Iš patyrimo žinome, kad daugelis kūnų yra kieti. Bet visumos kietumas kyla iš dalių kietumo, todėl mes teisingai darome išvadą,

kad ne tik tų kūnų, kuriuos juntame [esant kietus], bet ir visų kitų nedalios dalelės yra kietos. Kad visi kūnai yra nepralaidūs, nustatome ne protu, bet jutimais. Kūnai, su kuriais turime reikalą, pasirodo esą nepralaidūs, ir iš to mes darome išvadą, kad nepralaidumas yra apskritai visų kūnų savybė. Kad visi kūnai gali judėti ir dėl tam tikrų jėgų (kurias mes vadiname inercijos jėgomis) išlaiko judėjimo arba rimties būvį, mes nustatome pagal šias savybes tų kūnų, kuriuos matome. Visumos tįsumas, kietumas, nepralaidumas, judrumas ir inertiškumas kyla iš dalių tįsumo, kietumo, nepralaidumo, judrumo ir inertiškumo; iš to mes darome išvadą, kad visos mažiausios visų kūnų dalelės yra tįsios, kietos, nepralaidžios, judrios ir turi inerciją. Ir tai yra visos filosofijos pamatas. [...]

Pagaliau jei visi bandymai ir astronominiai stebėjimai rodo, kad visi kūnai, kurie sukasi apie Žemę, yra Žemės traukiami, ir [traukiami] proporcingai kiekvieno iš jų medžiagos kiekiui - antai Mėnulis traukiamas Žemės proporcingai jo medžiagos kiekiui, o mūsų jūros savo ruožtu traukiamos Mėnulio, ir visos planetos traukia viena kitą, kometos panašiai yra traukiamos Saulės, - tai, remdamiesi šia taisykle, turime teigti, kad visi kūnai traukia vienas kitą. [...]

IV taisyklė

Eksperimentinėje filosofijoje teiginiai, indukcijos būdu gauti iš reiškinių, nors ir gali būti jiems priešingų hipotezių, turi būti laikomi visiškai arba apytikriai teisingais, kol bus aptikti kiti reiškiniai, kurie juos arba dar labiau patikslins, arba parodys juos turint išimčių.

Šia taisykle reikia vadovautis, kad indukcijos įrodymų nepanaikintų hipotezės.¹

Niutonas (*Newton*) sako: „gamta nieko nedaro tuščiai“. Ar tai reiškia, kad gamta veikia taip kaip gyvi asmenys?

Iš kur Niutonas žino, kad kūnų savybės yra būtent tokios, kaip jis jas nusakė?

¹ Niutonas I. *Matematiniai gamtos, filosofijos pagrindai // Filosofijos istorijos chrestomatija. Renesansas/* sudarė B. Genzelis. V.: Mintis, 1986, t. II, p. 176-178. Vertė D. Dilytė ir R. Rybelienė.

Ar gali paprastas žmogus, ne mokslininkas, be tam tikro pasiruošimo, staiga atrasti gamtos dėsnį?

Jeigu dėsniai - išorinio pasaulio dimensijos, o ne mokslininko vaizduotės padariniai, - gal jis gali dėsnį tiesiog pastebėti? Gal dėsnis gali atsispindėti jo sąmonėje? Jei negali - kodėl?

Kodėl, pasak I. Kanto (*Kant*), mokslininkas turi intelektu konstruoti gamtą - 1, y. jis yra teisėjas, o ne mokinys.

III.1.C. Mokslininkas kaip teisėjas. *Immanuelis Kantas* (*Immanuel Kant*)

Nuo seniausių laikų, kuriuos siekia žmogaus proto istorija, matematika sušlavėjimo vertoje graikų tautoje ėjo užtikrintu mokslo keliu. Tačiau nereikia manyti, kad jai tą karališką kelią pavyko atrasti arba veikia pačiai praskinti taip lengvai, kaip logikai, kurioje protas turi reikalą tik su pačiu savimi; priešingai, aš manau, kad ji ilgai ėjo apgraibomis (ypač Egipte), ir ši permaina prilygsta revoliucijai, kurią įvykdė vienintelio žmogaus laiminga idėja - daryti bandymą, po kurio jau nebuvo galima klysti dėl kelio, kurį reikėjo rinktis, o tikroji mokslo eiga buvo pradėta ir nužymėta visiems laikams ir begaliniam toliams. [...] Šviesa nušvito tam pirmajam, kuris įrodė lygiašonio trikampio teoremą [...]; jis suprato, kad neturi remtis tuo, ką išvelgė figūroje arba vien tik jos sąvokoje, tarytum iš to mokydamasis jos savybių, bet turi sukurti figūrą iš to, ką jis pats *a priori* pagal sąvokas mintimis jai priskyrė ir pavaizdavo (sukonstruodamas), ir, idant ką nors tikrai *a priori* žinotų, daiktui priskirti tik tai, kas būtinai išplauktų iš to, ką jis pats į jį įdėjo pagal jo sąvoką.

Gamtotyra žymiai vėliau atrado tikrąjį mokslo kelią. Tik prieš pusantro šimto metų išvalgiojo Bekono Verulamiečio pasiūlymas iš dalies buvo šio atradimo priežastis, o iš dalies - veikia akstinas, nes jo pėdsakas jau buvo atrastas; šį atradimą taip pat galima paaiškinti tik greitai įvykusia mąstymo būdo revoliucija. [...]

Kai Galilėjus ėmė nuožulnia plokštuma ridenti savo paties pasirinkto svorio rutulius arba kai Toričelis privertė orą išlaikyti svorį, kuris, kaip jis iš anksto numatė, buvo lygus jam žinomo vandens stulpelio svoriui, arba kai dar vėliau Stalis¹ metalus pavertė kalkėmis, o šias - vėl metalais, kažką iš jų išskirdamas ir vėl su jais jungdamas,¹¹ - tada visiems gamtininkams

¹ Georgas Ernstas Štalis (*Stahl*, 1660-1734) - vokiečių chemikas ir medikas, daręs metalų oksidacijos bandymus. Tais laikais kalkėmis buvo vadinamas kalcio ir deguonies junginys - kalcio oksidas (CaO). Jį paveikus vandeniliu vėl buvo gaunamas grynas kalcis ($\text{CaO} + \text{H}_2 = \text{H}_2\text{O} + \text{Ca}$).

* Čia aš ne visai tiksliai seku eksperimentinio metodo, kurio pradmenys taip pat nėra gerai žinomi, istorijos giją.

pasidarė aišku. Jie suprato, kad protas įžvelgia tik tai, ką jis pats sukuria pagal savo planą, kad jis su savo sprendinių principais, pagrįstais pastoviais dėsniais, turi eiti priekyje ir priversti gamtą atsakyti į jo klausimus, o ne būti tik jos vedamas lyg už pavadžio, nes, priešingu atveju, atsitiktiniai, be jokio išankstinio plano atlikti stebėjimai nėra susieti jokiu būtinu dėsniu, tuo tarpu protas jo ieško ir yra jo reikalingas. Protas turi eiti prie gamtos su savo principais, tik pagal kuriuos tarpusavyje derantys reiškiniai¹ gali būti laikomi dėsniais, ir, kita vertus, su eksperimentu, kurį sugalvojo reiškinijų² pagrindu, kad gamta jį pamokytų, bet ne kaip mokinys, kuriam mokytojas pasakinėja viską, ką tik nori, o kaip teisėjas, priverčiantis liudytoją atsakyti į pateikiamus klausimus.³

A Kuo skiriasi gamtos mokslai nuo matematikos?
Kaip I. Kantas (*Kant*) argumentuoja teiginį „Protas įžvelgia tik tai, ką jis pats sukuria pagal savo planą“?
Ar gali mokslininkas tiesiogiai priartėti prie realybės?
Gal realybė - tik žmogaus intelekto konstruktas?
Kokiu mastu toks konstruktas atspindi tikrovę?
Ar žmogaus protas nekuria naujų realybių?

III.1.d. Ar mokslas pažįsta realybę? *Albertas Einšteinas (Albert Einstein)*

Devynioliktojo šimtmečio pradžios fizikai mūsų išorinio pasaulio tikrovė buvo sudaryta iš dalelių, tarp kurių veikia paprastos jėgos, priklausančios tik nuo atstumo. Jis stengėsi išlaikyti, kiek galima, savo tikėjimą, kad jam pasiseks išaiškinti visus įvykius gamtoje tomis pagrindinėmis realybės sąvokomis. Sunkumai, susiję su magnetinės adatos pakrypimu, bėdos, kilusios dėl eterio struktūros, įpiršo mums mintį sukurti subtilesnę realybę. Pasirodė svarbus elektromagnetinio lauko atradimas. Reikėjo drąsios mokslinės vaizduotės, kad galėtume visiškai suprasti, jog ne kūnų el-

¹ Terminui *Erscheinung* I. Kantas, pagal vokiečių kalbos dvasią, suteikia ir tą prasmę, kurią atitinka lietuvių k. žodis „pasireiškimas“. Tokios prasmės suteikimas svarbus aiškinant I. Kanto teoriją: egzistuoja daiktai patys savaime, kurie pasireiškia pažįstančiam subjektui.

² ~ Originalo sakinio dalis „das sie nach jenen ausdachte“ neaiški, žodis „jenen“ gali būti siejamas su reiškiniais arba su principais; tai atsispindi ir skirtinguose šios frazės vertimuose į kitas kalbas. Vis dėlto įtikimiau „jenen“ sieti su reiškiniais.

³ Kantas I. *Grynojo proto kritika*. V.: Mintis, 1982, p. 37-38. Iš vokiečių kalbos vertė R. Plečkaitis.

gesys, o kažko, kas yra tarp jų, atseit lauko, elgesys gali būti esminis dalykas įvykių kryptčiai ir jų supratimui.

Vėlesniojo vystymosi duomenys sugriovė senąsias sąvokas ir sukūrė naujas. Reliatyvumo teorija atmetė absoliutų laiką ir inertinę koordinacių sistemą. Pagrindas visiems įvykiams buvo jau ne vienmatis laikas ir trimatis erdvės kontinuumas, o keturmatis erdvės ir laiko kontinuumas, kitas laisvas išradimas, su naujomis transformacijos savybėmis. Inertinė koordinacių sistema pasidarė nebereikalinga. Paaiškėjo, kad bet kokia koordinacių sistema vienodai tinka gamtos reiškiniams aprašyti.

Kvantų teorija atskleidė naujus ir svarbius mūsų tikrovės bruožus. Diskretumas užėmė tolydumo vietą. Vietoj individualybės tvarkančių dėsnių atsirado tikimybių dėsniai.

Šių laikų fizikos sukurtoji realybė, žinoma, toli nuėjo nuo praeities dienų realybės. Tačiau bet kokios fizikos teorijos tikslas tas pats kaip ir pirma.

Fizikos teorijomis mes bandome susirasti kelią pro pastebėtų faktų labirintą, sutvarkyti ir suprasti mūsų jutiminių suvokimų pasaulį. Mes norime, kad pastebėtieji faktai logiškai kiltų iš mūsų realybės sąvokos. Be tikėjimo tuo, kad galima aprėpti tikrovę mūsų teorinėmis konstrukcijomis, be tikėjimo vidine mūsų pasaulio harmonija negalėtų būti jokio mokslo. Tas tikėjimas yra ir visuomet bus pagrindinis bet kokios mokslinės kūrybos motyvas. Visose mūsų pastangoje, kiekvienoje dramatiškoje kovoje tarp senųjų ir naujųjų pažiūrų mes atpažįstame amžiną veržimąsi pažinti, nepajudinamą tikėjimą mūsų pasaulio harmonija, tikėjimą, kurį tik stiprina kliūtys į pažinimą.¹

Kaip pasaulį matė XIX amžiaus fizikai?

Kodėl reliatyvumo teorija yra revoliucija fizikoje?

Kaip pasikeitė fizikinis pasaulio vaizdas po reliatyvumo teorijos atsiradimo?

¹ Einšteinas A., Infeldas L. *Fizikos evoliucija*. V.: Valst. politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959, p. 317-318. Iš anglų kalbos vertė A. Žukas.

Mokslo tikslas - nešališka ir objektyvi tiesa. Jis konstatuoja faktą, bet ne idealą. Tuo mokslas skiriasi nuo tikėjimo.

Tikinčiam žmogui idealai yra vilties objektas.

Bet ar iš tiesų mokslas neturi nieko bendra su tikėjimu?

Ar neįmanomas naujas tikėjimas - tikėjimas mokslu?

IH.1.e. Mokslas ir tikėjimas. *Karlas Frydrichas fon Veiczekeris*

(Carl Friedrich von Weizsacker)

Daugelis mokslo garbintojų mano, kad mokslas nuo religijos skiriasi tuo, kad tikėjimą jis pakeičia protu. Manau, kad šis požiūris sietinas būtent su tikėjimu. Dera kiek plačiau aptarti tikėjimo sąvoką, kitaip bus neaišku, kas gi iš tikrųjų yra religinis tikėjimas. Svarbiausias tikėjimo elementas yra ne laikymas teisingu, bet pasitikėjimas. Ko nors laikymas teisingu dalyku yra intelekto nuostata. Tai pritarimas kokiam nors nuomonei, neparemtai žinojimu. Tuo tarpu pasitikėjimu aš vadinu apskritai savybę asmens, kuris nesitenkina vien sąmoningu mąstymu. Kai tikrai pasitikime, tai gyvename ir veikiame taip, kaip turime gyventi ir veikti, nes tai, kuo mes pasitikime, turi būti tikra. Ne intelektualus laikymo teisingu patikinimas, o egzistencinis pasitikėjimas suteikia religiniam tikėjimui galią. Ir jei kas nors mūsų paklaustų, kas mokslą ir techniką - tuos Siamo dvynius - daro mūsų dienų stabais, būtume priversti atsakyti: tai, kad jie verti pasitikėjimo, jų patikrintas patikimumas. Paprastas naivus kaimo jaunuolis, menkai išmanantis apie dievus ir nieko nenučiuokiantis apie mokslą, išmoksta paspausti pedalą - ir mašina važiuoja. Europietis krikščionis ir europietis skeptikas vienodai išgyvena jokia refleksija neparemtą tikėjimą technika, kai kiekvieną kartą įjėjęs į kambary spusteli jungiklį ir tikisi, kad įsižiebs lempa. O kai automobilis, lempa, telefonas vieną gražią dieną sugenda, mes juk neimame priekaištauti technikos mokslui, kad jis neteisingas, bet priekaištaujame aparatui, kad jis „sugedo“ ar „prastos kokybės“. Vertiname jį mūsų tikėjimo mokslu masteliu. Tai šit koks didis yra mūsų tikėjimas mokslu.

Bet ar šis trivialus pasitikėjimas vertas tikėjimo vardo? Ar religinis tikėjimas neateina pas mus iš kito pasaulio, ar jis nėra gaubiamas paslapties ir ar nėra patvirtinamas stebuklu? Juk paprasto mūsų dienų žmogaus santykis su mokslu labiau primena tikinčiojo santykį su jam apreikštu tikėjimu. Ar atomas nėra anapusinio pasaulio atitinkmuo ir ar neatitinka matematinė formulė šventųjų raštų teksto, kuri tikintysis skaito slapta nuo netikinčiųjų? Ir argi stebuklas pirmiausia nereiškia įvykio, kuris paneigia gamtos dės-

nius, nes pati dėsnių sąvoka, kuri jį apibrėžia, yra šiuolaikinė. Taigi stebuklas yra antžmogiškos galios reiškimasis. Akivaizdžiausi stebuklai, apie kuriuos pasakoja religinis tikėjimas, buvo alkanų pamaitinimas, ligonių pagydomas ir žmogaus gyvenimo nutraukimas įsikišus protu nesuvokiama jėgai. Lygiai tokius pat stebuklus daro technizuotas žemės ūkis, šiuolaikinė medicina ir šiuolaikinė karo technika.¹

Kas yra tikėjimas? Kaip jis susijęs su pasitikėjimu?

Kodėl tikėjimas, kad mokslas pakeičia tikėjimą, pats yra tikėjimo dalykas?

Ar jūs tikite mokslu?

Pasaulis atsirado anksčiau už mokslą. Žmogus, vos gimęs, pasaulį patiria pirmiausia. Tik vėliau gali tapti mokslininku. Pasaulis yra čia iki bet kokios proto analizės. Ar mokslas neatrigoja nuo žmogaus pasaulio?

Ar tirdamas pasaulį žmogus nepraranda gebėjimo tiesiogiai jį išgyventi?

Grįžti prie daiktų - tai grįžti į pasaulį iki mokslo. Kaip ir kodėl?

III.1.f. Mokslas ir pasaulio patyrimas. *Morisas Merlo-Ponty* (*Maurice Merleau-Ponty*)

Mano būtis nėra mano kūną ar psichiką determinuojančių priežasčių rezultatas arba susikirtimas, aš negaliu samprotauti apie save patį kaip apie pasaulio dalį, paprastą biologijos, psichologijos ar sociologijos objektą arba apimti mokslo pasaulį. Visas mano žinojimas apie pasaulį, įskaitant net mokslo žinias, remiasi mano požiūriu ir pasaulio patyrimu, be kurio mokslo simboliai negalėtų nieko pasakyti. Mokslo pasaulis išties remiasi gyvenamuoju pasauliu, todėl, norėdami griežtai samprotauti apie patį mokslą, tiksliai nustatyti jo prasmę bei vertę, pirmiausia turime ieškoti šio pasaulio patyrimo, kurio antrinė išraiška yra mokslas. Mokslas neturi ir niekad neturės tos pačios būties prasmės, kurią turi suvokiamas pasaulis, nes jis determinuoja arba aiškina jį. Aš esu ne „gyva būtybė“ ir net ne „žmogus“ arba „sąmonė“, ne visi tie bruožai, kuriuos zoologija, socialinė anatomija

¹ VVeizsacker C. F. *Die Tragweite der Wissenschaft*. Bd. 1, Stuttgart, 1976, p. 4-6. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

ar induktyvinė psichologija priskiria šiems gamtos ir istorijos produktams, - aš esu absoliutus šaltinis, mano egzistencija formuojasi ne praeityje, fiziniėje ar socialinėje aplinkoje. Ji juda link šios aplinkos ir palaiko ją, nes būtent aš atgaivinu tradiciją ir palaikau jos egzistavimą (vienintele prasme, kurią man šis žodis gali turėti), nustatau tam tikrą nuotolį nuo horizonto iki manęs, kuris, nepriklausydamas pačiam horizontui, išnyktų, jeigu aš neatsidurčiau kaip tik šioje vietoje ir neapmesčiau jo žvilgsniu. Mokslo požiūris, kuris paverčia mane pasaulio dalimi, visada yra naivus ir veidmainiškas, nes numato kitą, sąmonės, požiūrį, tačiau nutyli jį, nors kaip tik jo dėka pasaulis išsidėsto aplink mane ir pradeda man egzistuoti. Grįžti prie pačių daiktų - vadinasi, grįžti į šį pasaulį iki mokslo; apie jį mokslė visada kalbama ir jo atžvilgiu bet kuri mokslo determinacija yra abstrakti, daugiaprasmė ir priklausoma lyg geografija nuo peizažo, iš kurio mes pirmiausia sužinojome, kas yra giria, kalnai ar upė.¹

Kodėl apie savo būtį negalima samprotauti kaip apie mokslo pasaulio dalį?

Kaip mokslo pasaulis remiasi gyvenamuoju pasauliu?

Ką reiškia filosofo žodžiai „grįžti prie daiktų“?

Mokėjimas tinkamai naudotis mokslu - didžiausias ir kilniausias žmonijos laimėjimas, pripažįsta prancūzų mąstytojas M. Montenis (*Montaigne*).

Vis dėlto ką reiškia posakis „tinkamai naudotis“? Kuo skiriasi mokslas nuo mokyto?

Kodėl skeptikams mokyto kelia abejonių?

IH.1.g. **Mokslas ir mokyto.** *Mišelis Montenis (Michel Montaigne)*

Kas gi, matydamas, kaip mes naudojames mokslais, nesuabejoja taip *nihil sanantibus litteris* [nieko negydančiais mokslais]² ir ta nauda, kurią mokslas gali duoti mūsų gyvenime? Argi logika išmokė ką nors mąstyti? Kur visi tie jos gražūs pažadai? *Nec ad melius vivendum nec ad commodius disserendum* [Dėl to nei geriau gyvename, nei protingiau samprotaujame]³.

¹ Merlo-Ponti M. *Suvokimo fenomenologija // Problemos*. 1980, nr. 25, p. 95-97. Vertė V. Pivorius.

Seneka. *Laiškai Lucilijui*, 59,13.

Ciceronas. *Apie gėrio ir blogio ribas*, 1,19.

F. Goja (Goya). *Skaitantis asilas* (iš ofortų serijos *Kapričiai*). Apie ką galvoja asilas?

Argi silkių pardavėjų tauškaluose girdime mažiau nesąmonių negu viešuose mokslo vyrų disputuose? Man labiau patiktų, jei mano sūnus mokytųsi kalbėti kokioje nors smuklėje, o ne mokyklose, kur mokoma tik plepėti. Pasisamdykite kokį nors laisvųjų menų magistrą ir pasikalbėkite su juo. Suteikite jam progą sublizgėti nuostabiu savo meno meistriškumu, tegul jis žavi moteris ir apgailėtinus nemokšas, tokius kaip mes, savo teiginių fundamentalumu ir jų nepriekaištingu nuoseklumu! Tegu jis vilioja mus savo išmintimi, tikina, kuo tik nori...

Jeigu jis nusiimtų savo šlikę, nusimestų mantiją, nesipuikuotų lotynišku mokytumu, neišūžtų jūsų ausų teisingomis, be jokių iškraipymų Aristotelio citatomis, tai pamatytumėt, kad jis tikrai nėra per nago juodymą negerasnis už mus, o gal net blogesnis. Aš manau, kad tos painios ir įman-

trios jų kalbos, kuriomis jie kvaršina mums galvą, panašios į fokusininkų triukus: jų mitrumas veikia mūsų jusles, traukia jas, bet niekaip negali įtikinti mūsų proto, juk, be šių triukų, visa kita - nuvalkioti niekai. Mokytumo jie turi daugiau, tačiau ir kvailumo nė kiek ne mažiau.

Aš labai gerbiu ir vertinu mokslą, lygiai kaip ir tuos, kurie jį kaip reikiant išmano, juk mokėjimas deramai juo naudotis - didžiausias ir kilniausias žmonių giminės laimėjimas. Tačiau tų (o kaip tik tokių yra daugiausia), kurie mokslu tik puikuojasi ir pučiasi, kurių visos žinios remiasi vien puikia atmintimi, *sub aliena umbra latentes* [kurie slypi svetimam šešėly]¹ ir kurie visas savo žinias semiasi tik iš knygų, - tų mokytumo, drįstu prisipažinti, aš nekenčiu labiau negu tamsumo. Mūsų laikais ir mūsų šaly mokslas gali būti naudingas tik kišenei, bet ne sielai.²

Kodėl mokslas nenaudingas sielai? Ar jūs pritariate tokiam teiginiui? Kodėl Montenis (*Montaigne*) skeptiškai vertina logikos vaidmenį žmogaus gyvenime?

Montenis sako, kad mokslininkų kalbos yra įmantrios. Bet juk jei kalba ne apie kasdienybę, o apie tai, kam neužtenka vien tik proto, - reikia specialių žinių. Ar jie gali kitaip kalbėti?

Menas nėra mokslas. Meno tikslas nėra rasti baigtas ir aiškias idėjas. Menas reikalauja, pasak lenkų rašytojo emigranto V. Gombrovičiaus (*Gombrovicz*), gebėjimo išgyventi „dar-ne-visai“ aiškų pasaulį. Kodėl menininkas gali pasijusti nejaukiai mokslininkų apsuptyje?

IH.1.h. Tarp mokslininkų. *Vitoldas Gombrovičius* (*VVitold Gombrovicz*)

Ko gero, įstengiau savo paties pavyzdžiu parodyti, kad to „dar-ne-visai“ suvokimas - dar-ne-visai-išsilavinimas, dar-ne-visai-išsivystymas, dar-ne-visai-subrendimas - ne tik nesilpnina, bet netgi suteikia stiprybės. Kad gali tapti net gyvybingumo ir vystymosi užuomazga - lygiai kaip mene kitoks (pasakyčiau: nepalankus, niekinantis) formos traktavimas gali padėti atnaujinti ir praplėsti meninės išraiškos priemonių arsenalą. Visur, kur tik įmanoma, skelbdamas principą, kad žmogus yra viršesnis už savo kūrinį, aš suteikiu laisvę, kurios šiandien taip baisiai reikia mūsų susitraukusiai sielai.

¹ Seneka. *Laiškai Lucilijui*, 33,8.

~ Montenis M. *Esė*. V.: Mintis, 1983, p. 142-143. Iš prancūzų kalbos vertė D. Droblytė.

Ar tikrai, žinovai, esate tokie trumparegiai, kad viską jums reikia sukramtyti ir įdėti į burną? Negi patys nieko negalite suprasti? Kai atsiduriu tarp tų mokslininkų, galėčiau prisiekti, kad esu paukščių fermoje. Gana kapoti mane snapais, gana pešioti! Gana kudakuoti ir kvaksėti! Nustokite su kalakuto pasipūtėlišku skandalyti, kad toji mintis jau yra žinoma, kad anoji jau buvo pasakyta, - aš nesu pasirašęs jokio kontrakto, jog pristatysiu jums tik naujas, niekad negirdėtas idėjas. Manyje tam tikros idėjos, sklidančios ore, kuriuo visi kvėpuojame, ypatingu ir nepakartojamu būdu susijungė į gombrovičinę prasmę - aš esu toji prasmė.¹

Parašykite esė tema „Aš esu toji prasmė“.

¹ Gombrovicz W. *Dienoraštis 1955-1956*.1. V.: Vyturys, 1998, p. 170. Iš lenkų kalbos vertė I. Aleksaitė.

II 1.2. MENAS

Dž. de Kiriko (*de Chirico*) paveikslas pavadintas *Didysis metafizinis interjeras*, 1917.
Kodėl šis interjeras metafizinis?

Meno siekis - ne tiesa, o grožis. Menas neatspindi tikrovės, o sukuria naują. Nėra svarbu, kad ši nauja realybė tiksliai nukopijuotų tikrovę, kurioje mes gyvename. Menui svarbu ne vaizdo tikslumas, o originalumas. Originalumas rodo, kiek kūrinys yra naujas ir paveikus.

Kodėl mes vienus meno kūrinius vadiname gražiais, o kitus - nevykusiais? Dar kitus - bjauriais? O dar kitus - bjauriais, bet įdomiais ir originaliais?

Kokia meno kūrinio savybė daro jį gražų?

Kur slypi grožio kriterijai - vertintojo prote ar pačiame meno kūrinyje?

Platono estetikoje grožis neatskiriamas nuo gėrio. Tokią estetinę meno sampratą vadiname *kalokagatija*.

Gal gražu tai, kas taurina žmogų?

Todėl Platonas, kurdamas idealios valstybės modelį, siūlė kontroliuoti menininkų kūrybą.

Ar gražūs meno kūriniai turi auklėti? Diegti moralines vertybes?

III.2.a. Grožis ir gėris. *Platonas*

- Negi mums reikės prižiūrėti tik poetus ir versti juos arba įkūnyti savo kūrinuose gerus papročius, arba visai atsisakyti kūrybos? Ar nereikės kontroliuoti ir kitų menininkų ir neleisti jiems gyvų būtybių paveiksluose, pastatuose ir kitokiuose kūrinuose įkūnyti ydų, nesivaldymo, žemumo ir bjaurumo? O tiems, kurie negalės paklusti šitiems reikalavimams, iš viso neleisime kurti; kitaip mūsų sargybiniai, augdami tarp tų blogio atvaizdų, tarsi ganydamiesi užterštoje ganykloje ir kasdien po truputį skabydami apnuodytą žolę, pamažu, nejučiomis sukauptų savo sieloje didelį blogį. Todėl mums reikia ieškoti tokių menininkų, kurie dėl savo įgimtų gabumų galėtų eiti grožio ir grakštumo prigimties pėdomis, kad mūsų jaunuoliams, tarsi sveiko krašto gyventojams, viskas eitų į naudą, kad iš kurios tik pusės jų akis ir ausis pasiektų gražūs kūriniai, jie tarsi švelnus vėjelis iš gerų kraštų neštų jiems sveikatą ir nejučiomis jau iš pat mažens suartintų juos su gražiu žodžiu ir skatintų draugauti ir sutarti su juo.

- Iš tikrųjų jie būtų gerai auklėjami!

- Glaukonai, - tariau, - ar ne dėl to dailieji menai auklėja, kad ritmas ir harmonija giliausiai įsiskverbia į sielos gelmes ir stipriausiai ją paveikia? Jie patys yra grožis ir žmogų padaro gražų, jei tik jis teisingai auklėjamas;

o jeigu ne - priešingai. Šitaip išauklėtas žmogus labai gyvai pajunta apsi-
leidimą ir bjaurumą meno ir gamtos kūrinuose ir piktinasi jais; jis giria
gražius kūrinius ir su džiaugsmu priima juos į savo širdį, jis maitinasi jais
ir pats tampa tobulas; jis teisingai peikia bjaurius dalykus ir neapkenčia jų
nuo pat vaikystės, kai dar nesuvokia protingos kalbos, o vėliau, kai ateis
tokios kalbos laikas, jis pamils ją kaip savą, suvokdamas, kad ji būdinga
jam pagal išsiauklėjimą.

- Man atrodo, - pasakė Glaukonas, - kad kaip tik dėl to dailieji menai
tokie svarbūs auklėjimui.¹

Kaip grožis įsiskverbia į žmogaus sielą?

Kodėl menininkus gali reikti kontroliuoti? Ar tai jums neatrodo keista?

Jeigu meno kūrinys auklėja, vadinasi, nėra aiškios ribos tarp meni-
nės realybės ir kasdienio gyvenimo. Auklėjantis menas turi vaiz-
duoti pačią tikrovę. Kuo tiksliau - tuo geriau?

Atspindėjimo tikslumas didina ar menkina grožio išgyvenimą?

III.2.b. Grožis - ne pamėgdžiojimas. *Georgas Vilhelmas Hėgelis*

(*Georg V Vilhelm Hegel*)

Kadangi meno vartojamos priemonės yra skurdžios ir menas gali pa-
teikti tik vienpusę iliuziją, pvz., sukurti tik vieno pojūčio tikrovės iliuziją,
tai iš tikrųjų ten, kur jis neperžengia *paprasto mėgdžiojimo* ribų, vietoj tikro
gyvenimo pateikia mums tik klaidinantį pakaitalą. Turakai, būdami musul-
monai, nepripažįsta jokių piešinių, žmogaus pavidalo atkūrimo ir t.t.; kai
James'as Bruce'as keliaudamas po Abisiniją parodė vienam turkui paveiks-
lą, vaizduojantį žuvis, tas ne juokais nustebo, tačiau po akimirkos atšovė:
„Jei ta žuvis Paskutinio teismo dieną stos priešais tave ir ims kaltinti, kad
sukūręs jos kūną neįkvėpei jam sielos, - kaip tada pasiteisinsi?“ Arba dar
vienas pavyzdys. Pranašas², kaip teigia Suna³ ir jo pirmųjų sekėjų priesa-
kų rinkinys, kai dvi moterys pasakojo jam apie paveikslus, kurie puošia
etiopų šventyklas, joms taip atsakė: „Tie paveikslai kaltins savo kūrėjus

¹ Platonas. *Valstybė*. V.: Mintis, 1981, p. 114-115. Iš senosios graikų kalbos vertė J. Dumčius.

² Mahometas.

³ Mahometo.

Paskutinio teismo dieną". Tiesą sakant, veik tobulo mėgdžiojimo pavyzdžių nestinga. Zeuksido nupieštos vynuogės dar senais laikais buvo laikomos meno triumfu ir sykiu gamtos mėgdžiojimo triumfu, mat gyvi balandžiai puldavo jas lesti. [...] Apskritai reikia pripažinti, kad menas, kuris tenkinasi vien gamtos mėgdžiojimu, niekad neatlaikys gamtos konkurencijos. Toks menas veikiau primena šliaužiantį kirminą, kuris bando pavyti dramblių. [...]

Iš tikrųjų žmogus kartais gali džiaugtis, kad tai, kas jau egzistuoja, jis geba savo pastangomis, uoliu darbu atkartoti. Tačiau kuo kopija panašesnė į originalą, tuo greičiau blėsta ir senka malonumas ir nuostaba, o kartais netgi virsta persisotinimu ir pasidygėjimu. Nemažai rasime portretų, kurie, kaip kažkas sąmojingai pažymėjo, yra tikroviški iki koktumo, o Kantas, kalbėdamas apie mėgdžiojimo pomėgį, pateikia dar ir tokį pavyzdį: žmogus, gebantis nepaprastai tiksliai pamėgdžioti lakštingalos treles, - o tokių žmonių apstu, - mums greitai pabostų, vos paaiškėtų, kad tai, ką laikome lakštingalos giedojimu, tik žmogaus balsas, ir netrukus tokio giedojimo mums būtų per akis. Suvoktume, kad tai tik triukas, o ne savarankiška gamtos kūryba ar meno kūrinys. Iš savarankiškos žmogaus kūrybos turime teisę tikėtis šio to daugiau, o ne vien panašumo į tokio pobūdžio muziką, kuri, kaip anos lakštingalos trelės, mus domina tik kaip savita apraiška gyvybės, kuri nesąmoningai kuria tonus, skambančius taip kaip besiliejančios žmogaus jausmai. Apskritai pasitenkinimas, kurį patiriame dėl tobulo mėgdžiojimo, visuomet yra gana sekclus, nes žmogus turi kur kas didesnę pagrindą džiaugtis tuo, ką pats iš savęs sukuria. Juk kur kas vertingesnis yra kiekvienas, kad ir menkiausias, technikos išradimas, ir tuo labiau žmogus gali didžiulius tuos, kad išrado, pvz., plaktuką ar vinį ir 1.1., 0 ne mėgdžiojimu, nors ir meistrišku. Daugybės mėgdžiotųjų uolumas primena vikrumą fokusininko, kuris nesuklysdamas gebėjo pataikyti lęšio grūdėliu į mažą duobutę. Savo meną jis demonstravo net pačiam Aleksandrui, tačiau šis tą mitruolį už tokį beprasmiš ir tuščią meną apdovanojo tik pūru lęšių.¹

Kaip Hėgelis (*Hegel*) vertina meną, kuris mėgdžioja gamtą? Kodėl?
Kodėl lakštingalą mėgdžiojantis žmogus mums greitai pabostų?
Kodėl iš laisvos žmogaus kūrybos tikimės daugiau nei mėgdžiojimo?

¹ Hegel G. W. F. *Asthetik*. Bd. I, Aufbau-Vlg., 1965, p. 52-53. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

Ar grožio tikslas - mus gražinti į realybę, ar, priešingai, iš jos išva-
duoti?

III.2.C. Grožis ir ideali galimybė. Dorotė Volš (Dorothy VValsh)

Pirmiausia aišku, kad menas kažką atskleidžia, jis turi pažintinį turinį, jis teikia pažinimą. Tai, kad menas mus jaudina, kad mes emocionaliai į jį reaguojame, negali, mano manymu, būti aiškinama ta prasme, kad menas yra vien emocinis stimulatorius arba vien tik emocijos išraiška. Juk daug dalykų pajėgia sukelti emocijas - bombos ir viskis ne mažiau kaip menas, - ir nors menas iš tikrųjų gali išreikšti emociją, joks menininkas negali išreikšti *a propos*¹ niekieno emocijos. Turi būti ir tam tikra pažintinė šerdis, koks nors išvelgimas kaip emocijos centras. Bet jeigu paklausime, o ką gi menas atskleidžia? Ir jeigu, ieškodami atsakymo, kaip ir reikia, imsime tyrinėti meno kūrinį, pamatysime, jog susiduriame su nepakeičiama daugybe savarankiškų nepriklausomų reginių. Čia nėra nei bendro pokalbio, nei, kita vertus, konflikto ar rungtyniavimo. Jeigu menas iš esmės atskleistų realųjį pasaulį, tuomet, matyt, mūsų požiūris į jį turėtų tendenciją, - pasireiškiančią požiūriu į mokslą, metafiziką ir teologiją, - ieškoti kokios nors suprantamos vienovės: arba atmetant ir atrenkant, arba padedant aukštesnei sintezei, kuri pranoksta ir pakeičia tai, ką absorbuoja. Tačiau, matyt, patyrimas rodo, kad mene nebūtina eiti šia kryptimi. Menas mielai priimamas su savo pliuralizmu ir įvairove. Jeigu taip, tai galėtume remtis hipoteze, kad menas yra pliuralistinis, nes kiekvienas meno kūrinys išreiškia grynai individualų ir asmeninį požiūrį. Tačiau nors kai kuriais atvejais ir galime rasti menininką jo kūryboje, vis dėlto daugeliu atvejų negalime, ir pagrindinis faktas, diskredituojantis šią hipotezę, yra tas, kad domėjimasis menu kokybiškai, matyt, visiškai skiriasi nuo domėjimosi asmenybe. Bet koks mūsų domėjimasis menininko asmenybe kyla pirmiausia iš mūsų domėjimosi pačiu meno kūriniumi.

Taigi keliu mintį, kad nors meno kūrinys yra sukurtas iš jutiminės medžiagos, kuri, būdama tokia, priklauso realiam pasauliui, ir nors jame matyti menininko gyvenimo ir jo kultūros žymės, jo svarbiausias tikslas yra jutiminio simbolizmo pagalba pavaizduoti mums idealią galimybę. Meno kūrinys tam tikra prasme yra tikrovės papildymas, tačiau papildymas, kuris, nors ir gali būti integruotas kaip kultūros produktas, nepasiduoda integracijai būtent kaip meno kūrinys. Kaip meno kūrinys jis yra uždara, izoliuota struktūra. Imtis jį kontempuoti - vadinasi, palikti tikrovės sritį ir suvokti konkrečią alternatyvą tikrovei kaip galimybę.

¹ beje.

Ch. Miro (*Miro*). *Poète*. Kur ji?

Galutinis filosofinio tyrinėjimo objektas yra realybė. Jeigu tai, kas realu, nėra sukonstruota kaip tuoj išnykstantis momento įvykis, jis turi apimti ir tai, kas yra galima, ir tai, kas yra tikra. Todėl domėjimasis tuo, kas yra galima, tik jo paties labai filosofiskai pateisinamas. Laisva mintis - tai tokia mintis, kuri nėra neatsiejamai ar griežtai prikaustyta prie dabarties ir prie tikrovės. Viena reikšmingų istorijos funkcijų yra ta, kad ji padeda mums išsivaduoti iš domėjimosi vien tik dabartimi. Tačiau gryoji matematika ir menas savo ruožtu dar svarbesni, nes išvaduoja mus nuo išskirtinio rūpinimosi vien tik tikrove. Tai ne vien klausimas, kaip išvengti tiesiogiai mus liečiančio likimo smūgių ir strėlių. Tai klausimas, kaip filosofiskai suprasti realybę, kai ji pasireiškia kaip tikrai įdomi galimybė.¹

Kuo skiriasi domėjimasis menu nuo domėjimosi menininko asmenybe?

Kodėl menas nėra vien emocijų išraiška arba vien realaus pasaulio atspindys?

Koks meno kūrinio santykis su tikrove?

¹ Volš D. *Pažintinis meno turinys II Menas ir pažinimas* / sudarė A. Katalynas. V.: Mintis, 1983, p. 236-238. Iš anglų kalbos vertė E. Kuosaitė.

Gal kurdamas meno kūrinį menininkas jame užkoduoja savo emocijas? Taigi meno kūrinys perteikia menininko emocijas meno kūrinio suvokėjui.

Ar grožio suvokimas nėra tik emocinė reakcija?

III.2.d. Grožis ir emocijos. *Tomas Manrou (Thomas Munro)*

Estetinis patyrimas yra būdas, kuriuo reaguojama į išorinius stimulus, - pirmiausia jusliniu suvokimu, bet taip pat ir su juo susijusiais psichofiziniais procesais, tokiais kaip asociacijos, supratimas, vaizduotė, geidimas ir emocijos. Visų šių procesų specifinis pobūdis ir jų tarpusavio santykiai vi-soje konfigūracijoje yra be galo įvairūs. Pavyzdžiui, sukelta geidžiamoji-emocinė reakcija gali būti žavėjimasis ir pasitenkinimas ar susierzinimas ir bjaurėjimasis, kaip žiūrint į atstumiantį paveikslą, ar nepastovus abiejų mišinys. Estetinė reakcija į vieną objektą, pavyzdžiui, į paveikslą ar gamtovaizdį, gali būti labai sudėtinga ir įvairi, išreiškianti visos asmenybės savitumą ir kintančias nuotaikas. Ji gali būti susijusi su aktyviu galūnių judėjimu ir motorine-muskuline sistema, kaip, pavyzdžiui, vaikščiojant aplink katedrą, ar būti beveik visiškai vidinė ir kitam suvokėjui nepastebima, kaip, pavyzdžiui, klausantis muzikos. Viena ar kita funkcija ar procesas gali būti palyginti aktyvūs ar dominuojantys - pavyzdžiui, vienąsyk matymas, kitąsyk girdėjimas. Kartais daugiausia dėmesio skiriama vidinėms fantazijoms ar apmąstymams, kaip, pavyzdžiui, skaitant filosofinę lyriką. Tad yra be galo daug estetinio patyrimo atmainų, iš kurių nė viena negali būti išskirta kaip *tikroji* estetinė reakcija.

Apskritai estetinis patyrimas skiriasi nuo kitų pagrindinių patyrimo ir reagavimo tipų, ypač nuo praktinio, tiriamojo ir fantazijų kūrimo tipų. Pastarieji patyrimo tipai apima įvairias nuostatas išorinio pasaulio atžvilgiu. Juos gali sukelti menas ar bet kuri kita objektų rūšis, jie būdingi visiems kasdienio patyrimo momentams. Jie gali būti momentiniai ar nuolatiniai. [...] Į tą patį namą gali žiūrėti keturi žmonės. Vienas planuoja, kaip jį įsigyti (praktinė nuostata); kitas svarsto jo architektūrinio stiliaus kilmę (tiriamoji nuostata); trečias stebi jį susidomėjęs ir žavėdamasis, neturėdamas galvoje jokios specialios problemos (estetinė nuostata); ketvirtas žvelgia į šalį ir svajoja apie tolimus savo vaikystės namus (fantazavimas).

Kasdieniam gyvenime šios nuostatos labai sumišusios ir susipynusios, yra daugybė tarpinių laipsnių. Jos išsiskiria tik savo kraštutinėmis formomis. Dauguma žmonių dažnai pereina nuo vienos prie kitos, susidūrę su

menu ar kitokio pobūdžio situacija. Estetinė nuostata paveikslų parduo-
tuvės vitrinoje atžvilgiu gali virsti praktine, kai žmogus sumano nusipirkti
jį. Praktinė nuostata, kaip, pavyzdžiui, naudojantis įrankiu krėsliui paga-
minti, gali virsti iš dalies estetinė, kai žmogus įrankio ar krėslo formą ima
suvokti kaip savaime įdomią, turinčią malonią ar nemalonią išvaizdą. Klau-
santis simfonijos, žmogaus dėmesys kuriam laikui gali nukrypti į vidines
svajones, visai ignoruojant muziką, po to grįžti prie atidaus klausymo ir
ryškesnės estetišės kontempliacijos.¹

Kodėl negalima išskirti vienos estetišės reakcijos?

Kuo skiriasi estetinis patyrimas nuo kitų patyrimo tipų?

Kaip estetinė nuostata siejasi su praktine?

Jei estetinis patyrimas - tik emocinė reakcija į meno kūrinį, kuo šis
išgyvenimas skiriasi nuo kasdieniame gyvenime patiriamų emocijų?
Gal estetinis skonio sprendimas kuo nors radikaliai skiriasi nuo prak-
tinių sprendimų?

Išskirtinį estetinio sprendimo ypatumą pastebėjo jau I. Kantas
(*iKant*). Jo estetika turėjo įtakos šiuolaikinėms formalinėms „menas
meniui“ teorijoms. Estetinius skonio sprendimus jis atskyrė nuo mo-
ralinių vertinimų.

Menas nekopijuoja tikrovės. Grožis nėra nei gėris, nei tiesa. Nesu-
sijęs jis ir su nauda. Estetiniai vertinimai nėra praktiniai.

Tad kas gi sudaro estetinio vertinimo autonomiją?

III.2.e. Grožis ir kontempliacija. *Immanuelis Kantas (Immanuel Kant)*

Malonumas ir gėris abu susiję su sugebėjimu norėti, ir tiek jie siejasi su
patikimu: pirmasis - su patologiškai² sąlygotu (paskatomis, *stimulus*), ant-
rasis - su grynai praktiniu patikimu, apibrėžtu ne tik objekto vaizdiniu,
bet kartu ir pateiktuoju subjekto ir objekto egzistavimo ryšiu. Patinka ne
tik objektas, bet ir jo egzistavimas. Užtai skonio sprendinys yra grynai *kon-
templiatyvus*, t. y. toks, kuris, būdamas indiferentiškas objekto egzistavi-
mui, tik susieja jo ypatumą su pasitenkinimo ir nepasitenkinimo jausmu.
Bet pati ši kontempliacija nenukreipta į sąvoką - juk skonio sprendinys

¹ Manrou T. *Menų forma ir stilius II Menas ir pažinimas* / sudarė A. Katalynas. V.: Mintis, 1983, p. 284-286.
Iš anglų kalbos vertė R. Rybelienė.

² jusliškai.

nėra pažintinis sprendinys (nei teorinis, nei praktinis), ir todėl jis nei pagrįstas sąvokomis, nei sąvokos yra jo tikslas.

Vadinasi, tai, kas malonu, gražu arba gera, žymi tris skirtingus vaizdinių santykius su pasitenkinimo ir nepasitenkinimo jausmu, kurio atžvilgiu mes objektus arba įsivaizdavimo būdus skiriame vieną nuo kito. Kiekvieną iš jų atitinkantys pasakymai, kuriais žymima tai, kas juose patinka, yra ne tie patys. Maloniu kiekvienas vadina tai, kas jį *džiugina*; gražiu - tai, kas jam tik *patinka*; geru - tai, ką jis *vertina*, kam pritaria, t. y. tai, ką jis išvelgia esant objektyviai vertinga. Malonumą patiria ir gyvūnai, neturintys proto; grožį - tik žmonės, t. y. gyvūnai, bet vis dėlto protingos būtybės, tačiau ne tik kaip protingos (pavyzdžiui, kaip dvasios), bet kartu ir kaip gyvūnai; o gėrį - kiekviena protinga būtybė apskritai. Ši teiginį visiškai pagrįsti ir paaiškinti bus galima tik vėliau. Galima sakyti, kad iš visų šių trijų patikimo rūšių vien tik to, kas gražu, patikimas skoniui yra nesuinteresuotas ir laisvas patikimas, nes joks interesas - nei jutimų, nei proto - neverčia pritari. Todėl apie patikimą būtų galima pasakyti, kad visais trimis minėtais atvejais jis susijęs arba su polinkiu, arba su palankumu, arba su pagarba. Juk palankumas yra vieningas laisvas patikimas. Polinkio objektas, kurio trokšti mums paskiria proto dėsnis, nepalieka mums laisvės, kad patys ką nors padarytume pasitenkinimo objektu. Kiekvienas interesas numato poreikį arba jį sukelia ir, kaip pritarimo determinantas¹, jau nepalieka laisvės sprendiniui apie objektą.

O dėl polinkyje glūdinčio suinteresuotumo tuo, kas malonu, tai kiekvienas sako: alkis - geriausias virėjas, ir žmonėms, turintiems sveiką apetitą, skanu viskas, kas tik valgoma; tad toks patikimas neliudija pasirinkimo pagal skonį. Tik tada, kai poreikis patenkintas, galima skirti, kas iš daugelio turi skonį ir kas neturi. Lygiai taip pat esti dorovė (elgesys) be dorybės, mandagumas be palankumo, padorumas be garbingumo ir t. t. Mat kur kalba dorovės dėsnis, ten objektyviai jau nėra laisvo pasirinkimo, ką reikia daryti, ir savo elgesiu (arba vertinant savo elgesį) rodyti skonį - tai visai kas kita, negu atskleisti savo moralinę mąstyseną; juk moralinėje mąstyse- noje glūdi paliepimas, ir jį sukelia poreikį, o dorovinis skonis, priešingai, tik žaidžia su patikimo objektais, nesusydamas nė su vienu iš jų.²

Su kuo susijęs estetiškas sprendinys - su malonumu ar su kontem- pliacija? Kodėl?

¹ Determinantas - ką nors lemiantis veiksnys.

* Kantas I. *Sprendimo galios kritika*. V.: Mintis, 1991, p. 61-63. Iš vokiečių kalbos vertė R. Plečkaitis.

III.2.f. Kodėl gi tu rašai? *Frydrichas Nyčė (Friedrich Nietzsche)*

*Bet kodėl gi tu rašai? A: Aš nesu iš tų, kurie mąsto, laikydami rankoje j rašalą pamirkytą plunksną, juo labiau nepriklausau tiems, kurie atsiduoda aistroms, sėdėdami priešais atkimštą rašalinę ir spoksodami j popieriaus lapą. Mane ima pyktis arba aš gėdijuosi visokio rašymo; rašymas man yra reikmė - stačiai koktu apie tai kalbėti net palyginimais. B: Bet kodėl gi tu rašai? A: Taip, broleli, tarp mūsų šnekant, aš iki šiol neradau kito būdo atsikratyti savo minčių. B: O kodėl nori jų atsikratyti? A: Kodėl noriu? Argi aš noriu? Aš privalau. - B: Užteks! Užteks!*¹

Kokį meninės kūrybos šaltinį nurodo F. Nyčė (*Nietzsche*)?

Gal menininkas kuria todėl, kad tik šioje veikloje jis patiria ir realizuoja savo išskirtinę laisvę?

*Mūsų paskutinė padėka menui. Jei mes nepritartume menams ir nebūtu-me išradę panašaus netikrovės kulto, tai visuotinio netikroviškumo ir melagingumo supratimo, kurį mums dabar teikia mokslas - iliuzijos ir klydim-o kaip pažįstamos ir suvokiamos būties sąlygos supratimo - jokių būdu neiškėstume. Sąžiningumas galų gale sukeltų šleikštulį ir vestų prie savižudybės. Tačiau dabar mūsų sąžiningumas turi atsvarą, kuri padeda mums tokių padarinių išvengti, - meną kaip *geranorį* regimybės siekį. Mes ne visuomet draudžiame savo akiai konkretizuoti, baigti kurti: ir tada nebėra tos amžinos netobulybės, kurią mes nešame per tapsmo upę, - tada įsi-vaizduojame nešą *dievaitę* ir vaikiškai didžiuojamės tuo patarnavimu. Kaip estetinis reiškiny s būtis mums vis dar *pakenčiama*, nes menas mums yra suteikęs akis ir rankas, o pirmiausia švaria sąžinę tam, kad iš pačių savęs *galėtume* tokį reiškinį kurti. Mums būtina reisykiais pailsėti nuo savęs: pasižiūrėti į save nuo galvos iki kojų ir, žvelgiant iš meninio atstumo, iš savęs pasijuokti arba *dėl* savęs paraudoti; mums būtina ištraukti į dienos šviesą tą *herojų* ir lygiai taip pat tą *koailį*, kuris slypi mūsų pažinimo aistroje; mums būtina protarpiais pasidžiaugti savo kvailybe, kad galėtume likti paten-*

¹ Nietzsche F. *Linksmasis mokslas*. V.: Pradai, 1995, p. 121. Iš vokiečių kalbos vertė A. Tekorius.

Belgų dailininkas **René Magritas** (*Magritte*) su žmona Žoržete (*Georgette*) 1920 metais. **R. Magritas** susirašinėjo su filosofu **M. Fuko** (*Foucault*). **M. Fuko** knygoje *Tai ne pypkė* interpretavo R. Magrito paveikslius. Jis pažymi, kad R. Magritas įvardija savo paveikslius tik iš pagarbos pavadinimams. Didžiulė distancija tarp pavadinimo ir paveikslo, neleidžianti mums būti vienu metu ir skaitytoju, ir žiūrovu, garantuoja netikėtą vaizdo išnirimą - pakilimą virš žodžių horizontalumo. Atsakydamas jam laiške R. Magritas rašė: „Tai, kas iš tiesų nėra neprasminga, - paslaptis, į kurią kviečia ir tai, kas matoma ir kas nematoma, ir į kurią tiesiogiai gali kreiptis mintis, sujungianti daiktus tokia tvarka, kuri yra nukreipta paslapties link“.

kinti savo išmintimi! Ir kaip tik dėl to, kad galiausiai esame sunkūs ir rimti žmonės - ir labiau svarsčiai negu žmonės, - niekas mums taip gerai netinka prie veido, kaip *juokdario kepuraitė*: ji reikalinga mums patiems - mums reikalingas išdykėliškas, skrajojantis, šokantis, pašaipus, vaikiškas ir palaimingas menas, kad neprarastume *laisvos pažiūros į daiktus*, tos laisvės, kurios iš mūsų reikalauja mūsų idealas. Mums tai būtų *recidyvas* - su savo jautriu sąžiningumu pasinerti iki ausų į dorovę ir vardan tų supergriežtų reikalavimų, kuriuos čia sau keliame, patiems pasidaryti dorovingomis pabaisomis ir kaliausėmis. Mes turime *galėti stovėti viršum* dorovės, ir ne tik stovėti baimingai sustingę, bijodami kiekvieną akimirką paslysti ir parkristi, bet ir virš jos pleventi bei ja žaisti! Tad kaip mes čia galėtume išsiversti be meno, kaip ir be to kvailio? - Ir kol jūs dar nors kiek *gėdijatės* pačių savęs, tol dar nepriklausote mums!¹

Kodėl žmogui būtina meno kuriama regimybė?

Kokį meninės kūrybos šaltinį šiame tekste išskiria Nyčė (*Nietzsche*)?

¹ Nietzsche F. *Linksmasis mokslas*. V.: Pradai, 1995, p. 136-137. Iš vokiečių kalbos vertė A. Tekorius.

III.2.g. Kūryba - omens gausmas. Vytautas Rubavičius

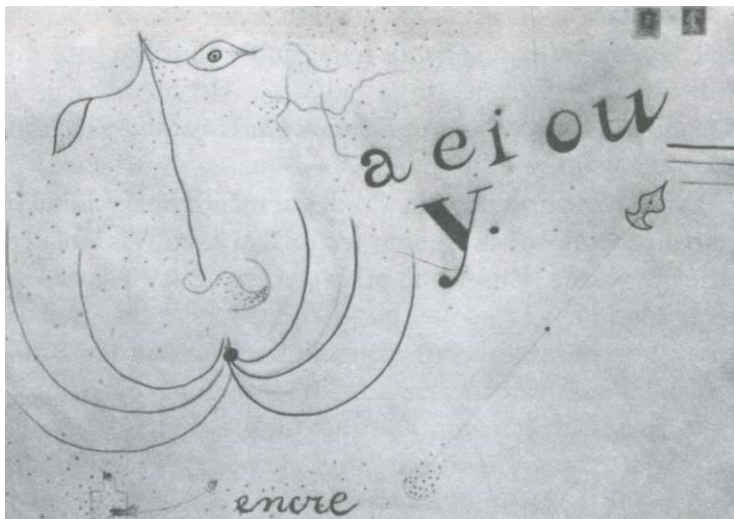
KŪRYBA - OMENS GAUSMAS

Tai gali atsitikti bet kur ir bet kada.

*gal reikalingą peizažą
pašaukia įsikalbėtos vienatvės
savaitė (ką apgauna tas įsikalbėjimas, ką nuslepia,
atrodytų, tyčia atliekami veiksmai? šitie klausimai
sugelia vėliau, kada pajunti tikrąją popieriaus lapo
grėsmę), gal neviltis,
netyčia ištraukus seną nuotrauką,
kurioje liko paskutinė draugo šypsena:
atsakas į nepasakytą eilutę, o gal
iš ryto nepažįstamas tavo veidas staiga pakeičia
veidrodžio erdvę, išsipina laikas,
tik pulsuojanti skamba vena kaip telefono laidas.*

*Yra pradžia, kurios nesitikėjai:
vėjo bokštas, keiksmožodis, smėlio kamštis burnoj,
tarpuvartės myžalo nuplikyta katė,
mėšlungio sutrauktos mylimos lūpos.*

*Parašyta buvo nedaug, net ne eilėraščiai:
įtikinėjimai išbandyti tą ar kitą nuotaiką,
meilės ar netekties motyvą (kūne įspaustas
jau veikia hieroglifas, kam nors
tava figūra jau atsitiko), atsiliepti knygos herojui,
išeit į nakties įkalinto miesto gatvės
(vienintelę laisvą zoną), susitikti tave (nejau
ir šitai buvo bandymas įsimylėt?),
tačiau tuo metu dar nesuprasta,
jog žaidimo taisyklės - mirtinos,
rašto grėsmė tik vėliau, tik vėliau
autobiografijos popierėliai ant atminties
kauburėlio: negailestingas dūris iš veidrodžio,
sapno ir mylimosios akių.*

Ch. Miro (**Miro**). **Rašytojas**. „Tai gali atsitikti bet kur ir bet kada“.

*Pamažu raidė ima graužtis į tau paliktos tarmės
uolienas, kraujas sužioruoja,
dusina eršketas tiesos skiemuo gerklėje,
už ligoninės grotų - akys, kurias bučiavai,
skausmas - žodžio syvai, ištarties tikroji tylą,
neviltis - veidrodžio šviesa,
netekties erdvė, kurioje - vardai
neišsakytos lemties.*

*Arba paprastai, einant gatve (rudens pakastas
veidas virpantis minioje prie autobusų stotelės),
arba rašant - einu gatve - neono prikelia spjūvis:
eilėraštis, jokios minties, jokio žodžių herojaus:
sidabrinis kiaušinis, pulsuoja, tau skirta paslaptis,
bežadė
šviesos sfera,
neįmanomo parašyti eilėraščio laikas*

Kiek ir kokių eilėraščių atsiradimo šaltinių išvardyta šiame eilėraštyje?

¹ Rubavičius V. *Pilkosios eilės*. V.: Regnum fondas, 1998, p. 9-11.

III.2.h. Aš netapau poetu. *Džonas Faulzas (John Fowles)*

Dar buvo mano poezija. Pradėjau rašyti eiles apie salą, apie Graikiją, tai man atrodė filosofiškai gilū ir techniškai žavū. Vis labiau svajojau apie literatūrinę sėkmę. Ištisas valandas stebeilydavau j savo kambario lubas, įsi-vaizduodamas straipsnius, laiškus, parašytus man garsių jaunų poetų, šlovė ir pagyros, ir dar didesnis išgarsėjimas. Tuo metu nežinojau Emilės Dikinson didžio apibrėžimo „Spausdinimasis - ne poeto reikalas“; būti poetu yra viskas, būti garsiam kaip poetui yra niekas. Onanistinis literatūrinis mano paties paveikslas, kurį aš glamonėjau už realybės ribų, ėmė viešpa- tauti mano gyvenime. Mokykla tapo patogiu atpirkimo ožiu - kaip gali kurti nepriekaištingas eiles, jei esi supamas bergždžios rutinos?

Bet tuomet, vieną blausų kovo sekmadienį, man nuo akių nukrito šy- das. Skaičiau graikiškas eiles ir pamačiau, kokios jos yra: nebaigti fragmen- tai, be ritmo, be struktūros, po sodria retorika gremėzdiškai kyšojo išgyve- nimo banalumas. Siaubo pagautas griečiau kitas eiles, parašytas kadaise - Oksforde, Rytų Anglijoje. Jos nebuvo geresnės; dar blogesnės. Tiesa už- griuvo mane kaip sniego lavina. Aš nebuvau poetas.

Tai suvokęs, nepajutau nusiramavimo, vien - baisiausią pyktį, kad evo- liucija galėjo leisti tokiam jautrumui ir tokiam neatitikimui egzistuoti kar- tu vienoje sieloje. Viename *ego*, mano *ego*, rėkiančiame kaip kiškis spąstuo- se. Paėmęs visas eiles, kurias tik buvau parašęs, puslapis po puslapio lėtai suplėšiau į mažus skutelius, kol įskaudo pirštai.

Paskui išėjau pasivaikščioti į kalvas, nors buvo labai šalta ir pradėjo lyti. Visas pasaulis galiausiai pareiškė esąs prieš mane. Čia buvo kažkas, į ką aš negalėjau tik gūžtelėti pečiais, absoliutus pasmerkimas. Vienas - net pačių blogiausių mano patirčių - aspektas visada būdavo tas, kad jos virsdavo degalais, rūda; galiausiai panaudojami, ne vien bergždi kentėjimai. Poezi- ja visuomet atrodė kažkas, į ką galėjau prireikus atsigręžti, įpulti - atsargi- nis išėjimas; gyvenimo plūduras, lyg ir pateisinimas. Dabar aš buvau jūro- je, o gyvenimo plūduras buvo nugrimzdęs kaip švinas. Stengiausi ne- pravirkti iš gailėsčio sau. Mano veidas sustingo, virto akmenine kauke, kaip iš akroterijo¹. Vaikštinėjau ištisas valandas ir jaučiausi lyg pragare.

Vieno tipo žmonės dalyvauja visuomenėje patys to nesuprasdami, kiti -

¹ Akroterijas - skulptūrinis dekoratyvinis elementas ant frontono kraigo arba kampu.

ją kontroliuoja. Vieni yra mechanizmas, krumpliaračiai, kiti - inžinieriai, varuotojai. Bet asmuo, kurį pasirinko, teturi vien sugebėjimą išreikšti savo laisvę tarp gyvenimo ir nebūties. Ne *cogito*, bet *scribo*, *pingo*, *ergo sum*. Išstis dienas po to jaučiau viduje nebūtį, kažką daugiau nei vien seną fizinę ir socialinę vienatvę - metafizinis jausmas, kad esu išlaipintas negyvenamoje saloje. Tai buvo beveik apčiuopiama, kaip vėžys ar tuberkuliozė.¹

A Kodėl Erfei kilo metafizinis jausmas, kad jis išlaipintas negyvenamoje saloje?
Ar būtinai visi turi būti poetai? Gal galima kurti ne vien meno kūrinys? Pavyzdžiui, save. F. Nyčės (*Nietzsche*) žodžiais, tapti savo gyvenimo poetais. Pirmiausia smulkmenose ir kasdienybėje.
Gal pakanka tiesiog išmintingai gyventi?
Ar kūrėjai mokosi kūrybos taisyklių ar patys jas kuria?
Ką turėjo galvoje Kantas (*Kant*) sakydamas, kad „dailusis menas galimas tik kaip genijaus kūrinys“?

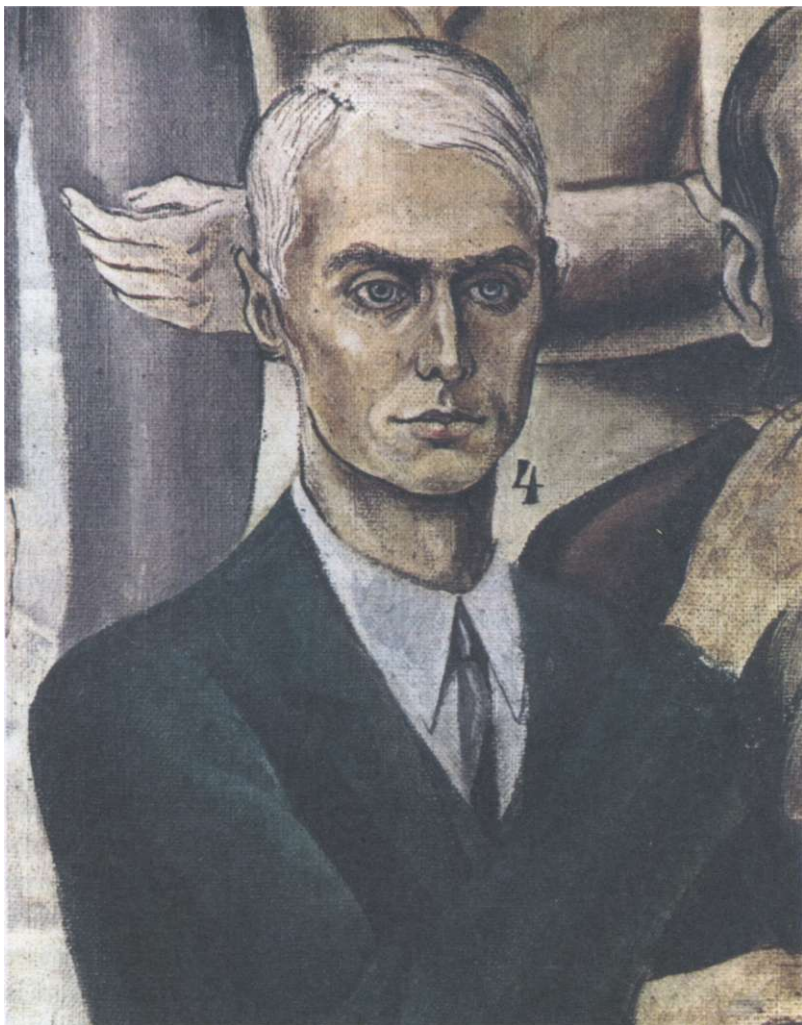
III.2.L Kūryba ir originalumas. *Immanuelis Kantas (Immanuel Kant)*

Juk kiekvienas menas numato taisykles, tik kuriomis remiantis galima įsivaizduoti kūrinio, jeigu jis turi būti vadinamas menišku, galimybę. Bet dailiojo meno sąvoka neleidžia, kad sprendinys apie jo kūrinio grožį būtų gaunamas iš kokios nors taisyklės, kurios determinantas² būtų sąvoka, taigi kad pagrindu būtų imama būdo, kaip tas kūrinys galimas, sąvoka. Vadinasi, dailusis menas negali pats sau išmąstyti taisyklės, pagal kurią jis turėtų sukurti savo kūrinį. Bet kadangi nė vieno kūrinio negalima vadinti menu be išankstinės taisyklės, tai subjekto prigimtis (ir jo sugebėjimų suderinimu) turi nustatyti meno taisyklę, t. y. dailusis menas galimas tik kaip genijaus kūrinys.

Iš to matyti, kad genialumas 1) yra talentas sukurti tai, kam negali būti jokios apibrėžtos taisyklės; tai nėra įgimtas sumanumas mokytis to, ko galima išmokti pagal kokią nors taisyklę; vadinasi, pirmasis genialumo požymis yra originalumas. 2) Kadangi originali gali būti ir beprasmybė, tai genialūs kūriniai kartu turi būti modeliai, t. y. *pavyzdiniai*; tad nors patys

¹ Fowles J. *Magas*. V.: Alma littera, 1997, p. 69-70. Iš anglų kalbos vertė N. Norkūnienė.

² Determinantas - ką nors lemiantis veiksnys.

M. Ernsto (Ernst) paveikslas *Autoportretas*. M. Ernstas-vokiečių dailininkas, šiame vadovėlyje reprodukuojamų paveikslų *Šokanti pelėda, Du dviprasmiški personažai* autorius.

jie neatsirado mėgdžiojant kitus, tačiau kitiems turi pasitarnauti kaip sek-tinas pavyzdys, t. y. būti vertinimo matu arba taisykle. 3) Genialumas pats negali aprašyti arba mokliškai parodyti, kaip jis sukuria savo kūrinį, bet jis, kaip gamta, nustato taisyklę, ir todėl kūrėjas, kuris už savo kūrinį dė-kingas savo genialumui, pats nežino, kaip jam kyla tokios idėjos, ir ne jo valia jas panorėjus arba planingai sugalvoti ir kitiems pranešti tokiomis instrukcijomis, kurios įgalintų juos sukurti panašius kūrinius. (Dėl to, ma-

tyt, žodis „genijus“ kildinamas iš *genius*, iš žmogui būdingos, jam gimstant suteiktos jį globojančios bei jam vadovaujančios dvasios, kurios įkvėptos atsiranda tos originalios idėjos.) 4) Gamta per genijų diktuoja ne mokslo, bet meno taisyklę, ir tik tiek, kiek tai turi būti dailusis menas.¹

A Kodėl „dailusis menas“ gali būti tik genijaus kūrinys?
Kas yra genialumas?
Ar meno esmė nėra amžina paslaptis? Gal ji atsiskleidžia tik kūrybos akte?
J ką panašus genijus, tapęs „pirminiu pasaulio menininku“?

III.2.j. Kūryba ir amžinoji meno esmė. *Frydrichas Nyčė* (*Friedrich Nietzsche*)

Visa priešprieša, [...] toji subjektyvumo ir objektyvumo priešprieša, estetikai išvis netinka, nes subjektas, valią reiškiantis ir savanaudiškų tikslų vedamas individas, gali būti maštomas tik kaip meno priešininkas, o ne jo šaltinis. Tačiau tuo atveju, jei subjektas - menininkas, jis jau nuo savo individualiosios valios būna atitrūkęs ir virtęs tarsi mediumu, terpe, per kurią iš tikrųjų egzistuojantis subjektas, susilietęs su tariamybe, pasijaučia esąs išlaisvintas. Mums, vertiems pažeminimo ir išaukštinimo, pirmiausia turi būti visiškai aišku, jog visa ta meno komedija vaidinama anaip tol ne mums, sakysim, norint padaryti mus geresnius ir tobulesnius, ir kad mes visai nesame tikrieji to meno kūrėjai, tačiau turime teisę daryti savo atžvilgiu prielaidą, jog tikrajam meno pasaulio kūrėjui esame jau paveikslai ir meno projekcijos ir, žinodami, kokia didžiulė reikšmė tenka meno kūriniam, čia patiriame sau aukščiausią pagarbą, nes tik kaip *estetinis fenomenas* gyvenimas ir pasaulis susilaukia amžino *pateisinimo*, nors mes, žinoma, suvokiame šitą savo reikšmę neką labiau, negu ant drobės nutapyti kariai nutuokia apie joje vaizduojamas kautynes. Tad viskas, ką žinome apie meną, iš esmės yra gryniausia iliuzija, nes mes kaip žinantys nesutampame ir nesame identiškai su ta būtybe, kuri, būdama vienintelė anos meno komedijos kūrėja ir žiūrovė, išgyvena amžiną pasitenkinimą. Tik kiek genijus meninės kūrybos akte susilieja su pirminiu pasaulio menininku, jis šį bei tą sužino apie amžinąją meno esmę, nes to akto būsenoje jis stebuklingu

Kantas I. *Sprendimo galios kritika*. V.: Mintis, 1991, p. 162-163. Iš vokiečių kalbos vertė R. Plečkaitis.

būdu prilygsta kraupiam pasakos paveikslui, gebančiam apsukti akis ir žiūrėti į save patį; čia jis tuo pačiu metu yra subjektas ir objektas, drauge poetas, aktorius ir žiūrovas.¹

A Koks gyvenimas sulaukia „amžino pateisinimo“? Kodėl? Meninės kūrybos ištakas tiria ir psichologai. Psichoanalizės kūrėjas Z. Froidas (*Freud*) menininkų kūrybiškumo šaltinį įžvelgė kūrėjų vaikystės traumose ir lygino meną su neurotiniu fantazavimu. Kodėl?

III.2.k. Kūryba ir neurozė. *Zigmundas Froidas (Sigmund Freud)*

Vaiko žaidimą sužadina norai, iš tikrųjų - vienas vienintelis noras, padedantis išauklėti vaikus, - noras būti dideliam ir suaugusiam. Vaikai visuomet žaidžia „suaugusius“, imituoja žaisdami tai, ką sužino apie didelių žmonių gyvenimą. Tad jie neturi pagrindo slėpti šį norą. Visai kitaip su suaugusiu; šis žino, jog iš jo laukiama, kad jis nebežais ir nefantazuos, kad jis gyvens tikrame pasaulyje; kita vertus, tarp norų, sukeliančių jo fantazijas, yra keli tokie, kuriuos apskritai būtina slėpti. Todėl jis gėdijasi savo fantazavimo kaip vaikiško ir neleistino dalyko.

Jūs galite paklausti: iš kurgi galima taip tiksliai sužinoti apie žmonių fantazavimą, jeigu jį gaubia toks paslaptینگumas? Ką gi, yra tokia žmonių padermė, kuriai, tiesa, ne Dievas, o deivė - būtinybė - lėmė išsakyti viską, ką jie kenčia ir kuo džiaugiasi. Tai neurotikai, kurie, tikėdamiesi, kad gydytojas psichologinio poveikio priemonėmis gražins jiems sveikatą, turi papasakoti jam ir savo fantazijas; tai ir yra didžiausias mūsų žinių šaltinis, ir, juo remdamiesi, mes pakankamai pagrįstai tarėme, kad mūsų ligoniai papasakoja mums ne ką kita, o tik tai, ką mes galėtume išgirsti ir iš sveikųjų.

Pabandykime susipažinti su kai kuriais fantazavimo požymiais. Galima pasakyti, kad laimingasis niekada nefantazuoja. Fantazuoja tik tas, kas nepatenkintas. Nepatenkinti norai yra fantazijų varomosios jėgos, o kiekviena fantazija yra norų patenkinimas, nepatenkinančios tikrovės korektūra. Tie varomieji norai yra skirtingi, jie priklauso nuo fantazuojančios asmenybės lyties, charakterio ir gyvenimo sąlygų. Tačiau juos nesunku

¹ Nietzsche F. *Tragedijos gimimas*. V.: Pradai, 1997, p. 58. Iš vokiečių kalbos vertė A. Tekorius.

suskirstyti į dvi pagrindines kryptis. Tai yra arba garbėtroškiški norai, susiję su savo asmenybės išaukštinimu, arba erotiniai. Jaunos moters norai beveik be išimčių yra erotiniai, jos garbės troškimą paprastai užgožia meilės geismas. Jaunas vyras, greta erotinių, turi ir pakankamai ryškių egoistinių bei garbėtroškiškų norų. [...]

Daug dar būtų galima kalbėti apie fantazijas, bet aš pasitenkinsiu tik pačiomis trumpiausiomis pastabomis. Fantazijų įsivyravimas ir išsigalėjimas sudaro prielaidas pereiti į neurozę arba psichozę: fantazijos yra ir artimiausios psichinės pakopos į tuos simptomus, kuriais skundžiasi mūsų ligoniai. Nuo čia atsiskvoja platus šalutinis kelias į patologiją. [...]

Tačiau užteks kalbėti apie fantazijas, grįžkime prie rašytojo! Ar iš tikrųjų mes turime teisę bandyti palyginti rašytoją su „sapnuojančiu vidury baltos dienos“, o jo kūrinius - su dienos sapnais? Čia iš karto išryškėja pirmasis skirtumas: reikia skirti rašytojus, kurie, kaip senovės epikai ir tragikai, perima seną medžiagą, nuo tų, kurie, atrodo, patys kuria savo temas. Sustokime ties pastaraisiais ir palyginimui pasirinkime ne tuos rašytojus, kuriuos labiausiai vertina kritikai, o anuos mažiau pretenzingu romanų, novelių ir istorijų autorius, kurie užtat susilaukia pačio karščiausio daugelio skaitytojų - vyrų ir moterų - pripažinimo. Šių autorių kūriniuose mums pirmiausia turėtų kristi į akis vienas bruožas: visuose juose būna vienas herojus, kuris yra dėmesio centre, kurio pusėn rašytojas visomis jėgomis stengiasi palenkti mūsų simpatijas ir kuri jį, atrodo, saugo su ypatinga apvaizda. Kai vieno romano skyriaus pabaigoje palieku herojų be sąmonės, kraujuojantį ir sunkiai sužeistą, tai esu tikras, kad kito skyriaus pradžioje rasiu jį rūpestingiausiai slaugomą ir sveikstantį, o jeigu pirmasis tomas baigėsi tuo, kad audringoje jūroje nuskendo laivas, kuriuo plaukė mūsų herojus, tai esu tikras, kad antrojo tomo pradžioje skaitysiu apie jo stebuklingą išsigelbėjimą, - juk kitaip romanas neturėtų tęsinio. Tas užtikrintumo jausmas, su kuriuo aš seku pavojingus herojaus likimo posūkius, yra visai tas pats, su kuriuo tikras didvyris šoka į vandenį, gelbėdamas skęstantį, arba atsistoja priešais priešą ugnį, puldamas kokią nors bateriją; tai yra tas tikrasis didvyriškumo jausmas, kuriam vienas iš mūsų geriausių poetų suteikė puikią išraišką: „Tau nieko negali atsitikti“ (Ancengrüberis¹). Tačiau, mano nuomone, iš to išdaviškiško nesužeidžiamumo požymio be vargo atpažįstamas Jo Didenybė Aš, visų svajojimų ir visų romanų herojus.

Šitie egocentriniai kūriniai turi ir kitų būdingų bruožų, rodančių tą pa-

¹ Ancengrüberis (*Ludwig Anzengruber*, 1839-1889) - austrų dramaturgas ir prozaikas.

čią giminybę. Kai visos romano moterys nuolatots įsimyli herojų, tai šitai vargu ar palaikysi tikrovės atvaizdavimu, užtat lengvai įžvelgsi, kad tai - būtina fantazijos sudedamoji dalis. Lygiai taip pat esti ir tuomet, kai kiti romano veikėjai griežtai suskirstomi į teigiamus ir neigiamus, nepaisant realybėje egzistuojančio žmonių charakterių margumo. „Gerieji“ yra būtent tie, kurie padeda herojumi tapusiam Aš, o „blogieji“ - jo priešai ir konkurentai.

Jokiu būdu neneigiame, kad daugelis literatūros kūrinių yra labai nutolę nuo naivaus fantazijos pavyzdžio, bet aš negaliu nutylėti savo spėjimo, kad ir pačius kraštutiniausius nukrypimus būtų galima susieti su šiuo modeliu, pereinant per daugelį nenutrūkstančių grandžių. Daugelyje vadinamųjų psichologinių romanų man krito į akis, kad juose tik vienas veikėjas, ir tai vėl - pagrindinis herojus, vaizduojamas iš vidaus; atrodo, lyg rašytojas tūnotų jo sieloje ir į kitus veikėjus žiūrėtų iš išorės. Apskritai psichologinio romano savitumas, matyt, atsirado iš šiuolaikinio rašytojo polinkio autoanalizės būdu suskaidyti savąjį Aš į kelis dalinius Aš ir taip perkelti konfliktiškas savo dvasinio gyvenimo tėkmes į kelis veikėjus. Atrodytų, kad gryna fantazijų priešingybė yra tokie romanai, kuriuos būtų galima pavadinti „ekscentriškais“, kuriuose veikėjas - romanų herojus - vaidina mažiausią vaidmenį, kur jis tik kaip žiūrovas stebi plaukiančius pro šalį kitų veikėjų darbus ir kančias. Tokie yra daugelis vėlyvųjų *Zola* romanų. Tačiau turiu pažymėti, kad ir nekuriančių, kai kuriais aspektais nuo vadinamosios normos nukrypusių individų psichologinės analizės metu mes susipažinome su analogiškais fantazijų variacijomis, kuriuose Aš patitenkina žiūrovo vaidmeniu.¹

Kodėl suaugęs žmogus gėdijasi fantazuoti?

Kas yra fantazijų šaltinis?

Kuo kūryba primena vaikų žaidimus?

Kuo meno kūrėjas vis dėlto skiriasi nuo paprasto fantazuotojo?

¹ Froidas Z. *Rašytojas ir fantazavimas// Grožio kontūrai* / sudarė B. Kuzmickas. V.: Mintis, 1980, p. 76-79. Vertė A. Gailius.

Ar galima spręsti apie kūrėją vien iš biografijos?

Ar kūrėjas kuria tik todėl, kad išspręstų savo psichologines problemas?

O gal kūryba nėra vien asmeniškumo išraiška? Gal kūrinio neasmeniškumas ir rodo genialumą?

K. Jungas (*Jung*) kūrybos psichologines ištakas traktuoja kitaip nei Z. Froidas (*Freud*). Kūryba, jo manymu, neatsiejama nuo kolektyvinių sąmoninių archetipų raiškos.

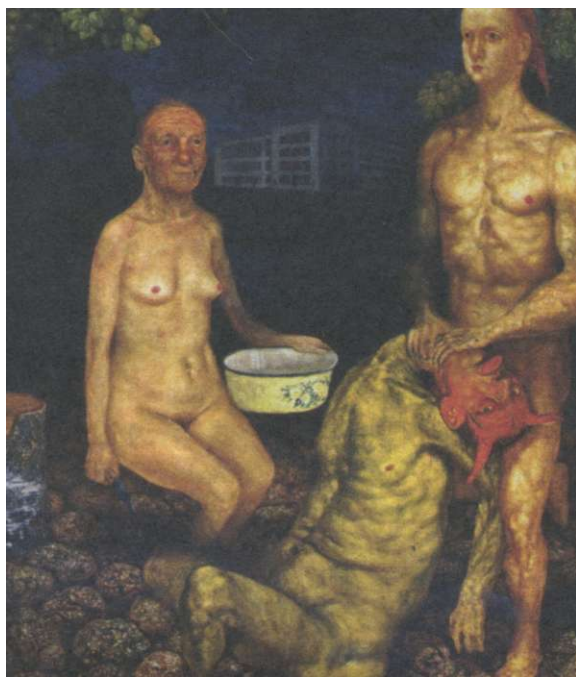
Ar kūrėjas kuria meno kūrinį, ar pats kūrinys formuoja kūrėją?

III.2.1. Kūryba ir archetipai. *Karlas Gustavas Jungas (Carl Gustav Jung)*

Asmeniškumas yra meno suvaržymas, netgi yda. „Menas“, kuris tiktai asmenišką arba didžiąją dalimi asmenišką, nusipelno, kad su juo būtų elgiamasi kaip su neuroze. Jeigu Froido mokykla laikosi nuomonės, kad kiekvieno menininko asmenybė yra infantiliškai ir autoerotiškai apribota, tai tokia nuomonė gal ir gali būti taikoma menininkui kaip asmeniui, bet ne jo viduje glūdinčiam kūrėjui. Juk pastarasis nėra nei autoerotišką, nei heteroerotišką, nei apskritai erotišką, jis pačiu didžiausiu laipsniu yra objektyvus, beasmenis, netgi nežmogišką arba antžmogišką, nes kaip menininkas jis yra tik kūrinys, o ne žmogus.

Bet kuris kūrybingas žmogus yra paradoksalių savybių dualizmas arba sintezė. *Jis yra žmogiškai asmenišką, o kita vertus - beasmenis kūrybos procesas.* Kaip žmogus jis gali būti sveikas arba ligotas, todėl jo *asmeninę* psichologiją galima ir reikia aiškinti asmeniškai. Tuo tarpu kaip menininką jį galima suprasti tiktai per jo kūrybinę veiklą. Pavyzdžiui, būtų grubi klaida bandyti aiškinti asmenine etiologija anglų džentelmeno, prūsų karininko ar kardinolo manieras. Džentelmenas, karininkas ar aukštąs dvasininkas, - visi jie yra objektyvios, beasmenės *officia* turinčios savitą, konkrečią psichologiją. Nors menininkas ir yra bet kokio oficialumo priešingybė, tačiau čia egzistuoja paslėpta analogija, nes specifinė menininko psichologija yra ne asmeninis, o kolektyvinis dalykas. Menas jam yra įgimtas kaip instinktas, kuris užvaldo jį ir paverčia instrumentu. Tai, kas jame galų gale reiškia savo valią, yra ne asmenišką žmogus, o meno kūrinys. Kaip asmuo jis gali turėti savo nuotaikų, norų bei asmeninių tikslų, bet kaip menininkas jis yra „žmogus“ aukštesne prasme, jis - *kolektyvinis žmogus*, nesąmoningai veikiančios žmonijos sielos reiškėjas ir formuotojas. [...]

¹ Pareigos, pareigingumas (*lot.*). Čia: visuomeninės padėties ir užsiėmimo suformuota žmogaus asmenybė.

Žiūrėdami į Š. Saukos paveikslą *Gėris ir blogis* matome, jog vienas personažas smaugia kitą. Kas ką smaugia: gėris - blogį ar blogis - gėrį?

Turint galvoje šias aplinkybes, visai nenuostabu, kad kaip tik menininkas, traktuojamas kaip visuma, teikia daug turiningos medžiagos kritiškai analizuojančiai psichologijai. Jo gyvenimas dėsningai yra pilnas konfliktų, nes jame nuolatos grumiasi dvi jėgos: paprastas žmogus, visai teisėtai siekiantis laimės, pasitenkinimo ir saugaus gyvenimo, ir beatodairiška kūrybinė aistra, kuri, iškilus reikalui, pamina po kojom visus asmeninius norus. Dėl to daugelio menininkų asmeninis gyvenimas ir yra taip nepaprastai nepatenkinantis, netgi tragiškas; taip atsitinka ne dėl neaiškių likimo vingių, o dėl jų asmenybių žmogiškojo nevisavertiškumo, dėl nepakankamo sugebėjimo prisitaikyti. Retai tepasitaiko kūrybingų žmonių, kuriems netektų brangiai sumokėti už dieviškąją didžio sugebėjimo kibirkštį. Atrodo, kad kiekvienas žmogus gimdamas atsineša tam tikrą ribotą gyvybinės energijos kiekį. Tai, kas žmoguje yra galingiausia, t. y. jo kūrybingumas, pasiglemžia didžiausią dalį šitos energijos, žinoma, jeigu tas žmogus yra

tikras menininkas. O energijos likutis būna pernelyg menkas, kad iš jo dar kas tikrai vertinga galėtų atsirasti. Priešingai - žmogiškosios savybės dažnai taip nukraujuoja, pasiaukodamos kūrybingumui, kad gyventi darosi įmanoma tiktai primityviame ar šiaip kokiame kitame žemame lygyje. Sis lygis neretai pasireiškia kaip vaikiškumas, lengvabūdiškumas ar kaip beatodairiškas, naivus egoizmas (vadinamasis „autoerotizmas“), kaip tuštybė ar kokia kita yda. Toks nevisavertiškumas yra prasmingas, nes tik tokiu būdu Aš gali gauti pakankamai gyvybinių galių. Jam reikia šių žemų gyvenimo formų, nes kitaip jis žūtų nuo visiško išsekimo. Asmeniņį kai kurių menininkų autoerotizmą galima palyginti su autoerotizmu nesantuokinių ar dėl kokių kitų priežasčių apleistų vaikų, kuriems labai anksti tenka blogomis savybėmis gintis nuo atšiaurios aplinkos žalojančios įtakos. Tokie vaikai lengvai tampa beatodairiškai savanaudėmis būtybėmis - arba pasyviomis, visą gyvenimą liekančiomis infantiliškomis ir bejėgėmis, arba aktyviomis, nusizengiančiomis moralei ir įstatymams. Visai akivaizdu, kad menininkas turi būti aiškinamas, remiantis jo menu, o ne jo prigimties trūkumais ar asmeniniais konfliktais, kurie iš esmės yra tiktai apgailėtina pasekmė to fakto, kad jis yra menininkas, t. y. žmogus, kuriam užkrauta didesnė našta negu paprastam mirtingajam. Kas daugiau sugeba, tas sunaudoja ir daugiau energijos, o „daugiau“ vienoje pusėje gali lydėti tiktai „mažiau“ kitoje.

Tai, ar rašytojas supranta, kad kūrinys jame savaime gimsta, auga ir bręsta, ar jis įsivaizduoja pats savo nuožiūra formuojąs savo išmones, nė kiek nepakeičia to fakto, kad iš tikrųjų kūrinys išauga iš jo. Kūrinio ir kūrėjo santykis yra toks pat kaip ir santykis tarp vaiko ir motinos. Kūrybos psichologija iš tiesų yra moteriška psichologija, nes kūrinys išauga iš nesąmoningų gelmių, tiesiog iš motinų pasaulio. Jeigu persvarą įgauna kūrybingumas, tai nesąmoningumas tampa svarbiausia gyvenimą ir likimą tvarkančia jėga, galingesne už sąmoningą valią, ir sąmonė dažnai tampa bejėge įvykių liudininke, ją nusineša su savimi galinga požeminė srovė. Bręstantis kūrinys sąlygoja rašytojo likimą, jo psichologiją. Ne Gėtė kuria „Faustą“, bet psichinis komponentas „Faustas“ kuria Gėtė*. O kas gi yra „Faustas“?

* J. Ekermano (J. Ekermanas [...] - vokiečių rašytojas, J. Gėtės draugas ir sekretorius) sapnas, kuriame jis matė garsiąją porą - Faustą ir Mefistofelį - krintančią į žemę kaip dvigubą meteorą, primena Dioskūrų (Dioskūrai - senovės graikų mitologijoje - broliai dvyniai Kastoras ir Polideukas, Spartos karalienės Ledos sūnūs. Kastoro tėvas buvo karalius Tindarėjas, Polideuko - Dzeusas. Todėl Polideukas buvęs nemirtingas) motyvą (plg. mano paskaitas „Apie atgimimą“ bei bičiulių porų motyvą veikale „Nesąmoningumo formos“) ir paaiškina esminę Gėtės psichikos savybę. Ypač subtili yra Ekermano pastaba, kad sparnuota Mefistofelio figūra su nedideliais ragais jam priminė Merkurijų. Sis pastebėjimas kuo puikiausiai atitinka alcheminę pagrindinio Gėtės kūrinio esmę ir prigimtį. (Už tai, kad priminė man Ekermano pokalbius, esu dėkingas draugiškai kolegos V. Kraufelto pastabai.)

tas"? „Faustas" yra *symbolis*, o ne tik semiotinė nuoroda į kažką seniai žinoma ar šito žinomo alegorija. „Faustas" yra išraiška to, kas nuo pat pradžių gyvavo vokiečių sieloje ir kam Gėtė padėjo gimti. [...]

Pats archetipas nėra nei geras, nei blogas. Tai moraliai indiferentiškas numenąs¹, kuris tiktai susidūręs su sąmone tampa arba gėriu, arba blogiu, arba prieštaringu dvilypumu. Į gėrį ar blogį jį sąmoningai arba nesąmoningai pakreipia žmogiškoji nuostata. Yra daug tokių pirmųkščių vaizdinių, kurie tol nepasirodo atskirų žmonių sapnuose bei meno kūrinuose, kol jų neprižadina sąmonės nukrypimas nuo vidurio kelio. Bet vos tik sąmonė nukrypsta į vienpusišką ir todėl neteisingą nuostatą, šie „instinktai" atgyja ir siunčia savo vaizdinius į atskirų žmonių sapnus ir menininkų bei regėtojų vizijas, kad vėl būtų atkurta sielos pusiausvyra.

Šitaip tautos sielos poreikis įsikūnija rašytojo kūryboje, ir todėl kūrinys rašytojui reiškia iš tiesų daugiau negu jo paties asmeninis likimas, nesvarbu, ar jis pats tai suvokia, ar ne. Pačia giliausia prasme rašytojas yra instrumentas, jis menkesnis už savo kūrinį, tad mums nėra ko tikėtis, kad jis tą kūrinį paaiškina. Jis padarė viską, ką galėjo, kurdamas. Aiškinimą jis turi palikti kitiems žmonėms bei ateičiai. Didis kūrinys yra kaip sapnas, kuris, nepaisant jo akivaizdumo, niekuomet pats savęs nepaaiškina ir nėra vienareikšmis. Nė vienas sapnas mums nepasako: „Daryk taip" arba „Tai yra tiesa". Jis pateikia mums vaizdą, kaip gamta išaugina augalą, o mums paliekama daryti išvadas.²

A

Kuo skiriasi menininko/AŠ nuo jo viduje glūdinčio kūrėjo? Kodėl klaida yra pastangos suprasti meno kūrinį remiantis kūrėjo biografija? Kaip kūryboje reiškiasi „pasąmoniniai archetipai"? Kodėl ne Gėtė (*Goethe*) kūrė „Faustą", o „Faustas" - Gėtė?

¹ Numenąs - romėnų religijoje - dievybė, paslaptiinga bekūnė antgamtiška jėga, viešpataujanti pasaulyje. Čia: konkrečiai neapibudinamas, tačiau egzistuojantis psichikos reiškinys, noumenas.

Jungas K. *Rašytojas // Grožio kontūrai* / sudarė B. Kuzmickas. V.: Mintis, 1980, p. 182-185. Vertė A. Gailius.

Kolektyvinė žmogaus sąsąmonė, sako G. Bašlaras (*Bachelard*), talpina savyje ir vyriškuosius (*artimus*), ir moteriškuosius (*artima*) pradus. Menininkas - tai žmogus, gebantis sintetinti šiuos skirtingus pradus. Kaip ir kodėl?

III.2.m. Kūryba ir svajonė. *Gastonas Bašlaras (Gaston Bachelard)*

Iš visų šiuolaikinės psichoanalizės mokyklų K. Jungo mokykla aiškiausiai parodė, kad žmogaus psichika savo primityvumu yra dvilytė. Jungui sąsąmonė nėra sudaryta iš pamirštų dalykų, ji - ne nuslopinta sąsąmonė, o pirminė prigimtis. Taigi sąsąmonė palaiko mumyse dvilytiškumo galią. [...]

Apriboję savo tyrinėjimus svajonių pasauliu, mes tikrai galime pasakyti, kad harmoningas dvilytiškumas tiek vyre, tiek moteryje išsaugo savo vaidmenį, palaikydamas svajonę, turinčią raminantį poveikį. Sąsąmoningi ir stiprūs poreikiai yra akivaizdžios kliūtys, siekiant psichinės ramybės. Taigi jie reiškiasi kaip vyriškojo ir moteriškojo pradų varžybos tuo momentu, kai abu išsilaisvina nuo primityviojo dvilytiškumo. Vos tik palikęs savo buveinę - giluminės svajos sferą, - dvilytiškumas netenka pusiausvyros. Tada jis pradeda svyruoti. Šiuos svyravimus pastebi psichologas ir pažymi juos anomalumo ženklu. Bet svajonei pagilėjus, šie svyravimai susilpnėja, psichikoje vėl įsigali „giminių santaika“, kurią patiria svajojantis žodžiais.

Psichologas Beitendeikas¹ savo puikioje knygoje „Moteris“* pateikia informaciją, rodančią, kad normalus vyras yra vyriškas 51 proc. bei moteris yra moteriška 51 proc. Šie skaičiai, žinoma, pateikti polemiskai, kad sugriautų ramų tikėjimą vyriškojo ir moteriškojo pradų monolitiškumu. Bet laikas veikia visas proporcijas; diena, naktis, metų laikai ir amžiai nepalieką ramybėje mūsų dvilytės pusiausvyros. Kiekvieno žmogaus vyriškųjų ir moteriškųjų valandų laikrodžiai nepriklauso skaičių ir matų viešpatijai. Moteriškojo prado laikrodis eina be perstojo, ramia tėkme. Vyriškojo prado laikrodžiui būdingas protrūkių dinamiškumas. Tai geriau pajustume, atskleisdami svajonės ir pažinimo pastangų dialektiką.

Beje, tai nėra tikrai lygiagreti dialektika, veikianti skurdžios „taip ir ne“ dialektikos lygyje. Vyriškojo ir moteriškojo pradų dialektika vyksta giluminio ritmo pagrindu. Ji vystosi nuo ne tokio gilaus, visada ne tokio gilaus (vyriškojo) iki visada gilaus, visada gilesnio (moteriškojo) lygio. Ir būtent

¹ [...] fenomenologinės pakraipos olandų psichologas.

* Buytendijk F. J. J. *La femme. Ses modes d'être, de paraître, d'exister. Desclée de bromver.* 1954, p. 79.

svajonėje, „slaptojo gyvenimo neišsemiamame rezerve“, kaip sako Anri Bosko¹, mes randame moteriškąjį pradą, atsiskleidusį visa savo pilnatve, besiilsintį savo naivioje ramybėje. Vėliau, kai reikia prabusti dienai, intymiosios būties laikrodis skambina vyriškajam pradui - visiems žmonėms, vyrams ir moterims. Tada visiems sugrįžta socialinės veiklos, iš esmės vyriškos veiklos, valandos. Netgi aistroje vyrai ir moterys moka pasinaudoti savo dvilype galia. Tai jau nauja, sunki problema - kiekvienam iš dviejų partnerių išlaikyti savo dvilypę giminę.

Kai genijus išreiškia tos pačios sielos *animus* ir *anima*² galias, žmogaus dualizmą suvienija asmenybė kaip vientisumo simbolis. Ar Milašius rašo žodį „meilė“? „Tas, kuris didžiuojasi rašas žodžių siela“, žino, kad šiame žodyje glūdi „amžinai moteriškas dieviškas Aligjerio ir Gėtės pradas - angeliškas sentimentalumas ir seksualumas, skaisti motinystė, - kuriame tarsi degančiame žaizdre susilydo Svedenborgo, Helderlyno ir Šilerio rojus: tobula žmogiška santarvė, suformuota vyro viliojančios išminties ir žmonos meilės traukos, tikras dvasinis bendravimas, būtina paslaptis, tokia baisi ir tokia graži, kad, prasiskverbęs į ją, negalėjau kalbėti, neliedamas ašarų“. Šis tekstas, paimtas iš „Laiško Storžui“, cituojamas puikioje studijoje, kurią Žanas Kasu skiria Milašiui. Milašius čia sušaukia genijus ne šiaip sau. Kiekvieno poeto *animus* ir *anima* sintezės skirtingos, bet šios sintezės prišinasi viena kitai kaip tik dėl to, kad jos visos įeina į reikšmingesnę pagrindinę sintezę, kuri toje pačioje paslapytyje sujungia *animus* ir *anima* galias. Šios didelio masto sintezės, tokios patvarios viršžmogiškoje sferoje, lengvai suyra, susilietusios su kasdienybe. Bet jos išryškėja, galbūt susiformuoja iš naujo, kai klausomės Milašiaus cituojamų didžiųjų svajotojų apie žmogaus didybę.³

A

Ką reiškia vyro moteriškumas ir moters vyriškumas?

Kas yra harmoningas dvilytiškumas?

Kaip genialumas sujungia sielos vyriškąjį ir moteriškąjį pradus?

¹ Bosco H. *Un rameau de la nuit*. Paris, Flammarion, 1950, p. 13.

Animus, anima - K. Jungo psichoanalitinės teorijos terminai, žymintys žmogaus pasąmonės archetipus - vyriškąjį pradą (*animus*) ir moteriškąjį pradą (*anima*).

Bašlaras G. *Apmąstymai apie svajones II Grožio kontūrai* / sudarė B. Kuzmickas. V.: Mintis, 1980, p. 387-389. Vertė G. Baužytė.

Ar galima estetinį vertinimą aiškinti vien psichologinėmis priežastimis? Gal priešingai: psichologinės priežastys slepia tai, kas mene svarbiausia, - reikšmingą formą. Formos, teigia formalinės estetikos atstovas K. Belas (*Bell*), nėra nei psichologijos, nei gyvenimo tęsinys. Kodėl?

III.2.n. Grožis ir forma. *Klaivas Belas (Clive Bell)*

Turi būti kokia nors ypatybė, be kurios meno kūrinys negalėtų egzistuoti; joks kūrinys nebus visiškai bevertis, jeigu ši ypatybė bus jam nors kiek būdinga. Kas tai per ypatybė? Kokia ypatybe pasižymi visi tie objektai, kurie sukelia mums estetines emocijas? Kokia ypatybė būdinga Šv. Sofijai¹ ir Sartro² katedros vitražams, meksikiečių skulptūrai, persų vazoms, kinų kilimams, Džoto freskoms Paduvoje³, Puseno⁴, Pjero dela Frančeskos⁵ ir Sezano⁶ šedevrams? Atrodo, galimas tik vienas atsakymas - reikšminga forma. Kiekvienas iš šių objektų jaudina mus ypatingu spalvų deriniu, tam tikromis formomis bei jų santykiais. Šiuos linijų ir spalvų santykius bei jų derinius, šias estetiškai jaudinančias formas aš vadinu „reikšminga forma“, o „reikšminga forma“ yra bendra visų vizualinio meno kūrinių ypatybė. [...]

Netobuli meno mylėtojai atsineša ir pasiima iš jo savo amžiaus ir civilizacijos idėjas bei emocijas. XII amžiaus Europos žmogų galėjo labai jaudinti romaniško stiliaus bažnyčia, bet jis nieko neižiūrėjo Tanių epochos paveikluose. Vėlesnių amžių žmogui graikų skulptūra reiškė daug, o meksikiečių - nieko, nes tik pirmajai jis galėjo priskirti daugybę su ja susijusių idėjų, kurios taptų jam artimų emocijų objektu. O tobulas meno mylėtojas, kuris gali pajusti gilų formos reikšmingumą, pakyla virš laiko ir vietos atsitiktinumų. Jis nepaiso archeologijos, istorijos ir hagiografijos problemų. Jeigu kūrinio forma yra reikšminga, jos kilmė nesvarbu. Luvre esančių šumerų statulų didingumas jam sukelia tokį emocijų

¹ [...] bažnyčia Stambule (buv. Konstantinopolyje). Pastatyta 532-537 m. Bizantijos architektūros šedevras.

² [...] miestas Prancūzijoje, garsus gotikine Dievo Motinos katedra, pastatyta 1194–1260 m.

1304-1306 m. Džotas Arenos koplyčioje Paduvoje nutapė ciklą freskų („Jėzaus gyvenimas“, „Marijos gyvenimas“, „Alegorijos“ ir kt.). [...]

⁴ [...] prancūzų tapytojas [...].

³ [...] italų Renesanso tapytojas [...].

⁶ [...] prancūzų tapytojas.

antplūdį, tokią estetinę ekstazę, kokią daugiau kaip prieš tūkstantį metų sukeldavo chaldėjų vertintojui. Didis menas tuo ir pasižymi, kad jo poveikis universalus ir amžinas. [...] Reikšminga forma yra apsiginklavusi galia sukelti estetinę emociją kiekvienam, kuris sugeba ją pajusti. Žmonių idėjos prazvimbia ir išnyksta tarsi uodai; žmonės keičia savo institucijas ir papročius kaip apsiaustus; vieno amžiaus proto laimėjimai tampa kvailyste kitame amžiuje. Tik didis menas lieka pastovus ir šviesus. Didis menas lieka pastovus ir šviesus todėl, kad jo pažadinti jausmai nepriklauso nei nuo laiko, nei nuo vietos, todėl, kad jo karalystė ne šiame pasaulyje. Ką reiškia tiems, kurie turi ir sugeba išlaikyti reikšmingos formos jausmą, ar formos, kurios juos jaudina, buvo sukurtos Paryžiuje už vakar, ar Babilone prieš penkiolika šimtmečių? Meno formos neišsemiamos, bet jos visos veda tuo pačiu estetinės emocijos keliu, į tą patį estetinės ekstazės pasaulį.¹

A

Kodėl meno formos išgyvenimas nepriklauso nuo laiko ir vietos atsitiktinumų?

Kodėl meno poveikis universalus ir amžinas?

Mene neturi likti žmogaus, teigia Ch. Ortega i Gasetas (*Gasset*). Kasdienės realybės ir meninės formos suvokimas yra priešingi dalykai. Kodėl?

III.2.o. Menas be žmogaus. *Chosé Ortega i Gasetas (Jose Ortega y Gasset)*

Nėra taip savaime suprantama, kaip mano akademikai, kad meno kūrinys per prievartą turi susidaryti iš žmogiško branduolio, kurį mūzos šukuotų ir glostytų. Tai reikštų meną laikyti tik kosmetika. Aš jau esu nurodęs, kad gyvosios realybės suvokimas ir meninės formos suvokimas yra iš principo nesuderinami, nes reikalauja skirtingo mūsų suvokimo organų prisitaikymo. Menas, siūlantis mums tokio dvilypio regėjimo galimybę, būtų žvairiaakis. Žvairumu perdėm pasižymėjo XIX amžius; dėl to jo meninė produkcija, anaip tol nereprezentuojanti normalaus meno tipo, yra galbūt didžiausia anomalija skonių istorijoje. Visos didžiosios meno epochos vengė, kad jų kūrinių svorio centras būtų žmogiškumas.

⁷

Belas K. *Kas yra menas? // Grožio kontūrai* / sudarė B. Kuzmickas. V.: Mintis, 1980, p. 123,134,136. Vertė E. Kuosaitė.

Ir šis išskirtinio realizmo imperatyvas, kuris dominavo praeito šimtmečio meniniame imlume, kaip tik ir reiškia pavyzdžio neturintį išsigimimą estetinėje evoliucijoje. Iš čia išplaukia, kad naujasis įkvėpimas, toks ekstravagantiškas savo išore, nors vienu aspektu grįžta į tikrąjį meno kelią, nes šis kelias vadinamas „stiliaus valia“. Taigi stilizuoti - vadinasi, deformuoti realybę, derealizuoti. Stilizacijoje slypi dehumanizavimas. Ir atvirkščiai - nėra kito būdo dehumanizuoti, išskyrus stilizavimą. Realizmas, vietoj šito ragindamas menininką paklusniai sekti daiktų forma, ragina jį neturėti stiliaus.¹

Kodėl meninis stilius reikalauja pašalinti „žmogišką branduolį“ iš meno kūrinio?

Ar niekada nesusimąstėte, kodėl rašančių moterų yra mažiau nei vyrų?

Gal kūrėjas priklausomas nuo socialinių aplinkybių, lyties požymių?

III.2.p. Moteris ir kūryba. *Virdžinija Vulf (Virginia Woolf)*

Tačiau moterims, - pagalvojau, žvelgdama į tuščias lentynas, - tenka susidurti su nepalyginamai didesniais sunkumais. Pirmiausia, ligi pat XIX amžiaus pradžios jos negalėjo net svajoti apie savą kambarį (ką jau kalbėti apie tylų, gerai izoliuotą kambarį!), nebent būtų turėjusios be galo turtinigus ir kilmingus tėvus. Pinigų, kurių jos gaudavo smulkioms išlaidoms, suma priklausė nuo tėvo geros valios, ir jų vos pakakdavo apsirengti. Joms buvo uždrausti netgi tie menki malonumai, kuriais galėjo pasimėgauti Keatsas, Tennysonas arba Carlyle'is, nors visi jie irgi buvo vargšai: jos negalėjo išeiti pasivaikščioti, trumpam nukeliauti į Prancūziją, neturėjo atskiros pastogės, tegu ir skurdžiausios, kur būtų galėjusios pasislėpti nuo savo šeimos pretenzijų ir tironijos. Taigi materialinės jų sąlygos buvo be galo sunkios; o dvasinės - dar baisesnės. Pasaulio abejingumas, kurį taip nelengvai pakėlė Keatsas, Flaubert'as ir kiti genialūs vyrai, moterų atžvilgiu virsdavo atviru priešišku. Vyrams pasaulis sakydavo: „Man nerūpi, ar tu rašai, ar ne“. Moterims jis kvatodavosi į veidą: „Tu rašai? O kokia gi nauda iš tavo rašymo?“ Štai čia galėtų mums padėti Newnhamo ir

¹ Gasetas O. *Meno dehumanizavimas // Grožio kontūrai* / sudarė B. Kuzmickas. V.: Mintis, 1980, p. 178-179. Vertė B. Kuzmickas.

A. Fantenas-Laturas (*Fantin-Latour*). *Piešimo pamoka studijoje*, 1879. Ar moterims sunkiau išmokti piešti nei vyrams?

Girtono psychologės, - pagalvojau, vėl žvelgdama į tuščius tarpus lentynose. Jau tikrai metas tiksliai nustatyti, kaip veikia menininką aplinkinių priešiskumas. Prisiminiau sykį mačiusi, kaip pieno produktų kompanija tyrė riebaus ir nugriebto pieno poveikį žiurkių augimui. Dvi žiurkės buvo laikomos gretimuose narveliuose, tačiau viena buvo didelė, stipri ir drąsi, o kita - mažutė, sunykusi ir baili. O kuo gi mes maitiname moteris menininkes? - paklausiau, matyt, nejučiomis prisiminusi tas džiovintas slyvas ir pudingą. Kad rasčiau atsakymą į šį klausimą, pakako atsiversti vakarinį laikraštį ir perskaityti lordo Birkenheado samprotavimus apie... tačiau nesivarginsiu perpasakodama, ką lordas Birkenheadas mano apie moterų kūrybą. Nekaratosiu ir to, ką pasakė dekanas Inge'as. Harley Streeto specialistas gali sau kiek nori antrinti Harley Streeto rėksniams, man dėl to nė plaukas nuo galvos nenukris. Verčiau pacituosiu Oscarą Brovningą, nes ponas Oscaras Brovningas vienu tarpu buvo žymi figūra Cambridge'e, jis egzaminuodavo ir Girtono bei Newnhamo studentes. Ponas Oscaras Brovningas ne sykį yra pareiškęs, jog „kad ir kokius pažymius jis rašytų, peržvelgęs egzaminų darbus, visuomet susidaręs įspūdį, jog net protingiausia moteris niekada ne-

prilygs kvailiausiam vyrui". Tai taręs, ponas Browningas kartą grįžo į savo apartamentus - ir būtent šis veiksmas daro jį artimesnį, žmogiškesnį ir patrauklesnį - ir rado ten arklininko parankinį, gulintį ant sofos: „jis buvo vieni kaulai ir oda, skruostai geltoni ir įdubę, dantys pajuodę, jis vos pajėgė pakrutėti..." „Tai Artūras, - tarė ponas Browningas. - Jis mielas vaikas ir labai protingas". Mano manymu, šie du paveikslai gerai vienas kitą papildė. Laimei, šiame biografijų amžiuje randame juos abu, ir apie didžius žmones galime spręsti ne vien iš to, ką jie sako, bet ir iš to, ką jie daro.

Taip, dabar tai įmanoma, tačiau net prieš penkiasdešimt metų tokie pareiškimai iš žymių žmonių lūpų turėjo skambėti gana grėsmingai. Sakykim, koks nors tėvas, trokšdamas gero savo dukteriai, nenorėjo jos išleisti iš namų, kad ji netaptų rašytoja, dailininke ar mokslininke.¹

A Jeigu moteris menininkė yra mažiau talentinga nei menininkas vyras, ar ji gali reikalauti daugiau pagarbos savo kūrybai vien todėl, kad ji - moteris?
Galbūt nėra amžinų, t. y. nekintamų, estetinio suvokimo principų?
Gal estetinis išgyvenimas kinta priklausomai nuo aplinkybių, erdvės ir laiko?
Gal meno kūriniais gali tapti ir akmenys, ir j krantą išplukdyti medžiai priklausomai nuo to, kaip juos vartojame?

III.2.r. Grožis ir vartojimas. *Tedis Brunijus (Teddy Brunius)*

Mūsų laikais į krantą išmesti medžiai ir kiti gamtos kūriniai kartais yra vartojami taip, kaip kinų meno žinovai vartodavo natūralius akmenis. Mes turime taip pat pripažinti, kad yra sukuriamos naujos meno kūrinų rūšys. Dabar turime naujų muzikinių priemonių: „triukšmingas" skulptūras, judančias skulptūras, *koliažus*, *asambliažus*, *aplikacijas* ir taip toliau. Tokius kūrinis sunku apibrėžti remiantis senąja meno kūrinio samprata.

Nepaisant to, neturime tvirtinti, jog *meno* apibrėžimas visais laikais yra tik sutartinis. Jis kinta priklausomai nuo viešpataujančių sluoksnių skirtingose kultūrose tikėjimosi lygio. Žinoma, buvo epochų, kur buvo laikomasi griežtų meno taisyklių ir buvo manoma, kad jomis grindžiami kūrinų vertinimai yra teisingi, o pačios taisyklės - absoliučios ir objektyvios. [...]

¹ Woolf V. *Savas kambarys*. V.: Charibdė, 1998, p. 65-67. Iš anglų kalbos vertė L. Būgienė.

Nagrinėdami meno kūrinį, mes dažnai laikome savaime suprantamomis mūsų aplinkos ir mūsų išsilavinimo lygio sąlygotas konvencijas. Mes tyliai pasiūlome numanomas taisykles. Formuluojuame teiginius, kurie išreiškia taisykles, tačiau j šias taisykles žiūrime taip, tarsi jos būtų aiškios ir akivaizdžios tiesos bei trivialybės. Kai, pavyzdžiui, mes sakome kam nors, kas yra menas, mes siūlome tam tikrą meno rūšį.

Nėra blogai siūlyti tam tikrą meno kūrinio vartojimą, bet tai iš esmės yra kritiko darbas. Estetikas tiria tą siūlymą, jį aptaria. Perėjimas nuo meno kūrinio vartojimo aprašymų prie tam tikro jų vartojimo siūlymo rodo meno kūrinio vartojimo taisyklių etnocentriškumą¹.

Mes esame etnocentriški ta prasme, kad veikiame, mąstome ir vertiname mūsų kultūros tradicijų rėmuose. Joms priklauso ir mūsų nepastebimai priimtoms meno kūrinio taisyklės. Tradicijų keitimasis priklauso nuo laiko, kultūrinės aplinkos, žmogaus charakterio, išsilavinimo, klasės.

Yra laiko etnocentriškumas. Jis reiškia, kad kiekviena epocha turi savą vertybių sistemą. Aristotelis, kalbėdamas apie tragediją, manė visai ką kita, negu mes turime galvoje kalbėdami apie tragediją. Tragedija jo laikais buvo vartojama pagal kitas taisykles negu mūsų laikais. Todėl mums sunku suprasti, su kuo susijęs žodis „katarsis“: ar su religija, ar su morale, ar su medicina. Gal tai psichinis faktas, jungiantis religinį, moralinį ir medicininį apsisvalymą?

Yra geografinis etnocentriškumas. Jis reiškia, kad skirtingos kultūros tuo laiku turės skirtingas vertybių sistemas. Jei aš kolekcionuoju porcelianą, man svarbu jo vaiskumas, stikliškos medžiagos kokybė, glazūra, kompozicija ir papuošimas. Aš vartoju vazą pagal tai, kaip vertinu šiuos dalykus, pritaikydamas tam tikras ištobulintas taisykles. Bet žmogus, kuris sukūrė šią vazą Kinijoje, taikė ne tik šias, bet ir kitas, labai svarbias - vazos skambėjimo - taisykles. Todėl porcelianas buvo vadinamas *tzu* - žodžiu, reiškiančiu „medžiagą, kuri suteikia toną“. Tai buvo menas ne tik akiai, bet ir ausiai. [...]

Yra išsilavinimo lygio etnocentriškumas. Pasakojama: susirgęs dienašio teatro kritikas buvęs pakeistas futbolo apžvalgininku, kuris pasinaudojęs savo, kaip futbolo reporterio, patyrimu - jis to žaidimo taisykles taikęs rašydamas apie VVilliamo Shakespeare'o „Otelo“ premjerą. Taigi vartodami dramą taip, kaip yra įprasta, mes turime taikyti tam tikras mūsų tikėjimosi lygį atitinkančias taisykles.

¹ Autorius etnocentriškumu vadina tam tikrą kontekstualumą. Šiaip terminas įvardija nuostatą vertinti pagal tam tikros grupės (etninės) vertybes.

Yra taip pat amžiaus tarpsnių etnocentriškumas. Tai rodo skirtingi Chaplino filmo ir Hanso Christiano Anderseno pasakos vartojimo būdai. Dešimties metų vaikas vartos tokius meno kūrinčius visai kitaip negu jo tėvai. Labai sunku pasakyti, koks vartojimas yra adekvatus kiekvienu konkrečiu atveju. Mes turime sutikti, kad kartais yra daug adekvačių meno kūrinčių vartojimų.

Si sistema gali būti dar labiau patobulinta. Mes galime nuodugnai stebėti, kaip meno kūrinčiai yra vartojami tipiskose situacijose. Tačiau svarbu, kad, naudodamiesi lyginamuoju metodu, mes, kaip estetikai, kritiškai vertiname ir kontroliuojame savo pačių etnocentriškumą. Mes turime išvelgti tyliai numanomas taisykles, būdingas mūsų specifinei situacijai. Mes ne visada jas žinome iki tol, kol nepradedame patys savęs kritiškai vertinti ir tyrinėti to akvariumo, kuriame judame kaip žuvis vandenyje.¹

Kodėl meno vertinimas yra etnocentriškas?

Kuo skiriasi geografinis etnocentriškumas nuo laiko etnocentriškumo?

O amžiaus tarpsnių etnocentriškumas - nuo išsilavinimo lygio etnocentriškumo?

Kas yra „tyliai numanomos taisyklės“, kuriomis remdamiesi vertiname meno kūrinčius?

¹ Brunius T. *Meno kūrinčių vartojimai // Krantai*. 1994, balandis-spalis, p. 93-94. Iš anglų kalbos vertė J. Baranova.

II 1.3. MORALĖ

Š. Saukos paveiksle *Sakmė apie Sigitą Parulskį* matome kelis skirtingus pasaulius: gulintį poetą, žmonių sambūrį, mažą mergaitę ir mėnulį. Kodėl poetas guli vienas?

Moralė normina mano santykį su kitu žmogumi, kuris toks pat kaip aš. Tai *Aš-Tu* santykis. Koks jis? Koks turėtų būti?

Ar žmogus iš prigimties yra egoistas ir tik protu pažaboja savimeilę? O gal vis dėlto jis turi įgimtų altruistinių siekių?

T. Hobsas (*Hobbes*) teigė, kad žmogus iš prigimties yra savanaudis (*homo hominem lupus est* - žmogus žmogui yra vilkas. *Lot.*). Tik saugumo sumetimais jis riboja savąjį egoizmą.

J. Herderis (*Herder*) ir D. Hiūmas (*Hume*), priešingai, manė, kad žmogui geranoriški troškimai yra įgimti.

Malonu būti naudingam kitiems ir sulaukti kitų prielankumo.

O jeigu malonu, kad galiu kenkti kitam?

Jeigu apskritai kiti žmonės man nerūpi, kodėl turiu į juos atsižvelgti? Kodėl turiu keisti savo sumanymus ir riboti interesus kitų žmonių labui, jeigu aš pats sau esu įdomiausias? Ar gali kas nors pagrįstai man dėl to priekaištauti? Kokiais argumentais? Kodėl egoistas turėtų tokių argumentų klausyti?

Argi aš pats sau nesu didžiausia problema?

Ar kas nors kitas gali už mane išgyventi mano kančią? Mano apendicito priepuolį?

III.3.a. Aš - svarbiausia problema? *Vitoldas Gombrovtčius*

(*Witold Gombrowicz*)

Nugrimzdęs banguojančioje minioje, jaučiausi tarytum Odisėjo jūreivis: tiek daug gundančių sirenų - draugiškų ir susidomėjimo kupinų veidų - supo mane! Nebūtų sunku pulti tiems žmonėms ant kaklo ir pasakyti: esu jūsų ir visada jums priklausiau. Bet - būk atsargus! Nesileisk paperkamas simpatija! Tik nesusilydyk su šleikštaus sentimentalizmo ir saldaus susitarimo kupina minia, susitarimo, kuriame nuskendo šitiek lenkų literatūros. Visada būk svetimas! Būk nedraugiškas, nepatiklus, blivus, griežtas ir egzotiškas. Laikykis, vyruti! Nesileisk savųjų prisijaukinamas ir pasisavinamas! Tavo vieta ne tarp jų, o už jų, tu esi tarytum virvutė, kurią vaikai vadina šokdyne, - išmeti ją prieš save, kad galėtum peršokti. [...]

Vel viena moteris (nes dažniausiai tai būna moteris; bet šitoji - moteris-priešė, kuri su manim kovoja) priekaištuoja man dėl egotizmo. Rašo: „Jūs, pone, man neatrodote ekscentriškas, o tik egocentriškas. Tai tėra paprasčiausia vystymosi fazė (*vide* Byron, Wilde, Gide) - iš kurios vieni per-

eina į kitą fazę, kuri gali būti dar dramatiškesnė, o kiti niekur nepereina, pasilieka savajame *ego*. Tai irgi tragedija, tačiau asmeninė. Nepatenki nei į Panteoną, nei į istoriją".

Frazės? Jei turi sveiko proto - reikalauti iš žmogaus, kad nesirūpintų savimi, nesijaudintų dėl savęs ir, trumpai šnekant, savęs nelaikytų savimi, gali tik beprotis. Toji moteris reikalauja, kad pamirščiau, jog aš esu aš, nors kuo puikiausiai suvokia, kad jeigu mane suries apendicito priepuolis, tai iš skausmo rėksiu aš, aš, o ne ji.

Milžiniškas spaudimas, kurį iš visų pusių šiandien jaučiame - kad išsižadėtume savo pačių egzistencijos - kaip ir kiekvienas postulatą, kurio neįmanoma realizuoti, priverčia iškreipti ir padirbti gyvenimą. Jei koks nors asmuo yra toks nesąžiningas savo paties atžvilgiu, kad gali pasakyti: svetimasis skausmas man svarbesnis už mano paties, - tai jis tučtuojau patenka į to „aiškumo“ nagus, kuris yra verbalizmo, visų banalių frazių ir bet kokio prieinamo idealizavimo tėvas. Bet aš - aš ne toks, niekada ir nė už ką toks netapsiu. Aš *esu*.

O juo labiau menininkas, jeigu tik leisis apgaunamas ir pasiduos tam agresyviai etiketui, yra pražuvęs. Nesileiskite išgąsdinami. Žodis „aš“ yra toks pamatinis ir pirmapradis, toks sklidinasis apčiuopiamiausias ir todėl garbingiausias tikrovės, toks neklystantis vedlys ir griežtas kriterijus, kad užuot niekinus derėtų pulti prieš jį ant kelių. Manau, kad rūpinuosi savimi dar nepakankamai fanatiškai ir kad neįstengiau - bijodamas kitų žmonių - su pakankamai kategorišku beatodairiškumu iki galo atsiduoti tam pašaukimui-užduočiai. Aš esu svarbiausia ir vienintelė mano problema: vienintelis iš visų mano personažų, kuris man iš tikrųjų rūpi.¹

Ką gali reikšti priesakas „Visada būk svetimasis“?

Kodėl reikalauti iš žmogaus, kad jis nesirūpintų savimi, gali tik beprotis?

Kas ir kodėl mums iš tikrųjų rūpi?

¹ Gombrovicz W. *Dienoraštis 1953-1956*, I. V.: Vyturis, 1998, p. 222-223, 204-205. Iš lenkų kalbos vertė I. Aleksaitė.

Nyderlandų tapytojo P. Breigelio (*Bruegel*) paveiksle *Mizantropas* flamandų kalba parašyta: „Kadangi pasaulis yra toks nepatikimas, aš vilkiu gedulo drabužius“. Nuo pasaulio gedulu atsitvėręs žmogus nepastebi, kad vagis vagia jo pinigus. Ką dailininkas šia alegorija norėjo pasakyti?

Kiti irgi turi savąjį Aš. Ar įmanoma to nepastebėti?

Ar sveikas protas nesako egoistui, jog jis - ne vienas?

III.3.b. Kur kiti? *Ežetias Joneskas* (*Eugene Ionesco*)

Kiti vaikščiojo gatvėje - gal gatvėje, o gal ir erdvėje - pirmą ir paskutinį kartą. Tik aš egzistavau realiai. Visa kita neaišku, tai buvo „visa tai“. Ir vėl atsidūriau keistame sąmonės paribyje. Kur mes esame? Kur aš buvau? Taip, tarsi lėkštės, peiliai, šakutės ir autobusai, ir keleiviai būtų daiktai ar kažkas nesuprantama, kuo negalima pasinaudoti! Buvau tik aš vienas. Kiti eidavo pro šalį ir dingdavo, aš jaučiausi esąs vienintelis tame sukuryje, kuris ne-

galėjo būti realus. Realybė virto savotiška tuščia erdve, kurią aš užpildžiau. Euforinis mano esybės skleidimasis: kuo labiau man atrodė, kad „visa tai“ vargu ar iš viso egzistuoja, tuo tvirčiau tuo tikėjau. Bet privalėjau sutramdyti šią euforiją, ne sunaikinti, o būtent sutramdyti, kad įgaučiau tokį pavidalą, jog užimdamas visą erdvę, kurią galėtumėm pavadinti esatimi, aš vėl atsidurčiau ties nematomu paribiu. Net nežinau, ar taikliai pasakiau tai, ką noriu pasakyti. Sunku nusakyti šią būseną. Galbūt noriu pasakyti visai ką kita, ar dar ką kita. Sveiko proto likučiai man sakė, kad nesu vienintelis. Kiti irgi buvo „aš“, visai kaip aš, tebekuždėjo protas, kurį stengiausi nuslopinti. Kai jaučiuosi vienišas, vienišas kosmoso atžvilgiu, lyg pats būčiau savęs kūrėjas, savo paties dievas, šmėklų valdovas, tuomet jaučiuosi toli nuo pavojų. Paprastai vienvėje nesi vienišas. Visa, kas lieka, nusineši su savim. Esi atskirtas, atskyrimas nėra visiška vienvė, tai ne ta kosminė, didžioji vienvė, tavo vienvė yra tik socialinė, ir ji ribota. Tai prisiminimai, vaizdai, buvimas tų kitų, kurie jus sekina. Kurie jums kelia nuobodulį. Vienvė būna nuobodi ir nepakeliama, ypač ta, kuri remiasi į kitus, kai jų šaukiamės, kai jų reikia, arba kai nuo jų sprunkame, tikėdami, kad jie egzistuoja. Kai kitų bijome, tada šliejamės prie jų, tarsi norėtume juos nuginkluoti. Bet aš nebuvau dievas, ir visų šių išnykstančių šmėklų, ir visų šių tikimybių nesukūriau, „kažkas“ man jas pasiūlė, įteigė. Tas kažkas. Tačiau būtent jis buvo prasimanėlis. Aš kenčiau, nors stengiausi nekenčėti, mėgindamas laikytis nuošalyje ir tikrai stebėti, neįsitraukdamas į žaidimą, tačiau vis vien buvau priverstas laikytis jo taisyklių.¹

Kodėl vienvėje nesi vienišas?

Kuo kosminė vienvė skiriasi nuo socialinės?

Ar atsiribojęs nuo kitų žmogus gali kada panorėjęs juos susigrąžinti?

Ar pamažu kiti žmonės netampa nežinia kodėl svetimi?

Ko griebtis vienišui, kuris jaučiasi beviltiškai vienišas?

III.3.C. Kaip kitus priartinti? *Eženas Joneskas (Eugene Ionesco)*

Vis dėlto esu priverstas paisyti ir kitų žmonių. Jie egzistuoja, nors man ir nemalonu, kai jie kišasi į mano reikalus. To užtenka, kad aš atitrukčiau ir nusileisčiau tarp jų. Jie atitraukia ir panardina jus į savo realybę. Tiksliau,

¹ Ionesco E. *Vienišius*. V.: Tyto alba, 1998, p. 46-47. Iš prancūzų kalbos vertė V. Gylikienė.

primeta jums savo matymo būdą. Priimi jų suvokimą. Supranti, kad turi paisyti ir kitų. Žinoma, negaliu nekreipti į juos dėmesio, bet dabar aš ypač noriu pasikliauti tuo „kitur“. Tas „kitur“ yra tikras. Už gatvės kampo pasukau į kairę ir gana ilgai žingsniauau, perėjau dvi ar tris gatves, - oras buvo apniukęs, - kol pasiekiau toli besidriekiančios gatvės kampe esantį bistro. Užsisakiau gėrimo, ištuštinau vieną, paskui antrą vermuto taurę. Prie baro grūdosi gausybė lankytojų. Darbininkai, baltieji ir juodaodžiai, juodadarbiai, mūrininkai, apsitaškę tinku, visai mažas žmogelis gelsvai pilku apsiaustu, besišnekučiuojantis su kitu skurdžiumi, tik daug aukštesniu, jie daug, bet nelabai garsiai kalbėjosi. Iš laikysenos galėjai spėti, kad tai draudimo agentai. Kiti - darbininkai, kalbėjo daug garsiau, stipriai plekšnodami vieni kitiems per pečius. Jie šūkalojo tarpusavyje iš vieno baro galo į kitą.

Pamažu mane vėl užvaldė keistumo, pasaulio nepaprastumo vizija. Ir užsisklendęs savyje, su visu šiai būsenai būdingu aštrumu aš suvokiau, kokie šie žmonės man svetimi. Kaip sunku įsismelkti į kitų sielas! Tačiau šį sykį aš panorau būti arčiau jų. Kas atsitiktų, jeigu būčiau arčiau jų, su jais? Kaip tai būtų įdomu! Aš gyvenčiau. Jie buvo atskirti nuo manęs storo nedūžtamo stiklo.

Kaip juos priartinti? Man jie - marsiečiai, panašūs į mane! Ar jie už stiklo, kaip zoologijos sode, ar aš? Ko gero, aš. Pasistengus man pavyko pasiekti, kad jų judesiai, gestai pasirodytų nevaldomi, kalbos prasmės aš nesuvokiau. Jų žodžiai tapo man nesuprantami. Kažkokie riksmi. Žodžiai, praradę bet kokią esmę, - lyg tuščias kiautas. Triukšmas. Jie pražiodavo burną, užsičiaupdavo, susiversdavo stiklų turinį į burną, tą skystį, kuriame skandinami rūpesčiai, vėliau išeinantį pro kitas skylės. Aš pasukau galvą gatvės pusėn, man pasirodė, kad namų fasadai yra visiškai ne namų fasadai. Praeiviai - ne praeiviai. Paskui pažvelgiau į stalą, taurę, savo rankas. Pajudinau pirštus ir mane suėmė juokas. Paskui - nerimas. Galiausiai - nuostaba. Apsižvelgiau aplink: ką visa tai reiškia? Pats klausimas man atrodė beprotiškas. Ką reiškia klausti savęs, kas tai? Ir ką...

Galų gale, galų gale aš esu. Bet esu čia, įvykių sūkuryje. Ar visa tai atsi-vers, ar aš pamatysiu tai, kas yra už viso šito? Tai, ko nėra? Mano žvilgsnis ne toks jau skvarbus. Aš vėl paėmiau į ranką taurę - su baime, su viltim. Vis dėlto aš tai pajutau, - pajutau. Tai mane pažadino. Ar užmigdė.¹

Kodėl gali būti nemaloni kitų žmonių egzistencija?
Kodėl kiti žmonės gali pasirodyti visiškai svetimi?
Kaip įveikti šį svetimumą?

¹ Ionesco E. *Vienišius*. V.: Tyto alba, 1998, p. 69-70. Iš prancūzų kalbos vertė V. Gylikienė.

Ar aš turiu žiūrėti į kitą žmogų taip kaip ir j save patį? Suprasti jo vianatvę ir bejėgiškumą?

Galbūt tai nesunku, jei mums kitas patinka, jei jį mylime.

Bet ar galime suprasti kitą, jei nejaučiame jam nuoširdžios simpatijos? Arba pajusti pagarbą tam, kuris mums emocionaliai atgrasus?

III.3.d. Kaip gerbti kitą? *Sigitas Parulskis*

Vakar mokėjau už butą, man į ausį įkyriai šnopavo senis, panašus į tuos, kokių nemėgo D. Ch. Nors prie kasos langelio mes stovėjome tik dviese, jam būtinai reikėjo glaustytis prie manęs, stumčioti, visokiais būdais patirti kontaktą. Jam vieniša, jis nebegali kitaip, jam baisu senti vienam. Tiesa, ir to buvo per maža - jis penkių sekundžių intervalu vis raugėjo man į ausį, vis gargaliavo ir pūtėsi. Bijojau, kad tuojau susprogs ir aptaškys visą Taupomojo banko filialą supuvusia žalia koše. Jis toks nepatenkintas, kad reikia mokėti už gyvenimo paslaugas. Ir aš nepatenkintas. Bet man dar viskas prieš akis - ligos, pažeminimas, užmarštis, - todėl privalau nepatenkintas būti išmintingai. O jam - viskas jau baigiasi, ir jis net dūsta iš pykčio, kad valstybės lavoną turi šerti ir jis. Senatvė, švokščianti į ausį bejėgiškumo grėsmę, ledo liežuviai, laižantys šiurpstančius pečius. Ar aš jaučiuosi pranašesnis, ir mūsų amžiaus skirtumas - man palankus argumentas? Ne, mes niekuo nesiskiriam. Viešpatie, juk tai, kas mus skiria, tėra tik pirštų atspaudai, tik niekingas odos gabalėlis, mūsų autentiškumo įrodymas, mūsų kosminis pasas. Aš netgi pripažįstu jį, kitą, man visiškai svetimą, pripažįstu, vadinasi, gerbiu. Bet gerbiu tik todėl, kad taip liepia Kantas su savo imperatyvų dėsniais. Jeigu ne Kantas (aš netgi apsidairiau - ar nestovi kur nors banko filialo patalpos kampe jo kilni šmėkla), - negerbčiau. Tik tu ir skiriuosi nuo tarakono.¹

Rašytojas mini I. Kantą (*Kant*). Kodėl?

Siūlome paskaityti I. Kanto tekstus ir rasti atsakymą, kas yra kategorinis imperatyvas i. Kanto etikoje. Kuo jis skiriasi nuo heteronominio imperatyvo? Kodėl žmogus žmogui, pasak Kanto, turi būti savaiminis tikslas, o ne priemonė siekti savo tikslų? (Žr. Filosofinės etikos chrestomatija XI–XII klasei. Sud. J. Baranova. V.: Alma littera, 2001, p. 68-71, 188-191, 217-221, 380-381).

¹ Parulskis S. *Apsinuodijęs žemės maistu // Šiaurės Atėnai*. 1999 10 30, nr. 41 (482), p. 2.

I. Kantas (*Kant*) moralės dėsni traktavo kaip antlaikišką ir neistorinį - tai yra nepriklausantį nuo laiko ir vietos aplinkybių.

F. Nyčė (*Nietzsche*) savo moralės genealogijoje siūlė tirti moralės fenomeną istoriškai - atsekti moralės sąvokų istorinę raidą.

Kaip istoriškai atsirado sąžinės fenomenas?

III.3.e. Sąžinės kilmė. *Frydrichas Nyčė (Friedrich Nietzsche)*

Priešiškumas, žiaummas, noras persekioti, pulti, griauti, malonumas jausti permainas - visa tai nukrypo prieš tokių instinktų turėtoją: *štai* iš kur radosi „nešvari sąžinė“. Žmogus, kuris stokodamas išorinių priešų ir kliūčių, įgrūstas į slegiantį papročių ankštumą ir reguliarumą iš nekantrumo save patį draskė, persekiojo, graužė, trikdė, kankino; tas į savo narvo strypus iki kraujo besitrunkantis žvėris, kurį norima „sutramdyti“, tas netektį išgyvenantis ir dykumos ilgesio kankinamas žmogus, turėjęs iš savęs padaryti nuotyki, kankyklą, nepatikimą ir pavojingą dykrą - šitas kvailys, šitas kupinas ilgesio ir į nevilgti puolęs belaisvis tapo „nešvarios sąžinės“ išradėju. Čia ir prasidėjo sunkiausia ir baisiausia liga, nuo kurios žmonija iki šių dienų nėra pasveikusi - žmogus pradėjo kentėti *nuo žmogaus, nuo savęs paties* - tai prievartinio atplėšimo nuo gyvuliškos praeities padarinys, tartum šuolis ir kryptis į naują aplinką ir gyvenimo sąlygas, karo paskelbimas seniesiems instinktams, kuriais iki šiol rėmėsi jo jėga, aistros ir baimė. Iškart pridursime, kad, kita vertus, atsiradus prieš save pačią nukreiptai, prieš save pačią stojančiai gyvuliškai sielai, žemėje gavo pradžią kažkas labai nauja, gilų, negirdėta, mįslinga, prieštaringa *ir perspektyvu*, jog dėl to iš esmės pasikeitė pasaulio pobūdis. Ir tikrai, prireikė dieviškų žiūrovų pagerbti dabar prasidėjusiam spektakliui ir kurio pabaigos dar visai neįmanoma numatyti, - spektakliui perdėm subtiliam, perdėm nuostabiam ir tokiam paradoksaliai, kad galėtų vykti be jokios prasmės ir niekieno nepastebimas kokiame nors juokingame žvaigždyne! Nuo to laiko žmogus yra žaidimo objektas, dėl kurio labai netikėtai ir nepaprastai jaudinančiai bando laimėti žaisdamas kauliukais Herakleito „didysis vaikas“, nesvarbu, ar jis vadinamas Dzeusu, ar Atsitiktinumu, - žmogus kelia susidomėjimą, įtampą, viltį, kone įsitikinimą, kad jis tarsi žadinąs kažkokius lūkesčius, kažką rengiąs, tarsi jis būtų ne tikslas, o tik kelias, nutikimas, tiltas, didelis pažadas..

Kodėl žmogus išrado „nešvarią sąžinę“? Koks būtų pasaulis be „nešvarios sąžinės“?

Kaip derinasi žiaurumas ir sąžinė? Ar tai - ne paradoksas?

¹ Nietzsche F. *Apie moralės genealogiją*. V.: Pradai, 1996, p. 96-97. Iš vokiečių kalbos vertė A. Tekorius.

Skaitykite antikos dramaturgo Sofoklio tragedijos *Antigonė* ištrauką.

Kuo paremtas Antigonės apsisprendimas nepaklusti valdovo įsakymui? Antigonė ieško amžinų, nekintamų vertybių - jos jai svarbesnės už padėtį, kurioje ji atsidūrė. Kodėl?

III.3.f. Pareiga - žmonių ar dievų valia? Sofoklis

ANTIGONĖ: *Ismene, mylimoji mano seserie!*

*Ar tu žinai, kad mūs Edipo negandais,
Kol būsim gyvos, Dzeusas plakti nenustos?
Nei sielovartų jokių, nei skausmo nebėra,
Nei gėdos, nešlovės ar nedalios tokios,
Kurių dar mes abi nebūtume regėję. [...]
Kreontas mūsų brolius perskiria kapu:
Pagerbęs vieną, antrąjį paniekino.
Palaidojo į žemę Eteoklijis
Gražiai, kaip reikalauja krašto paprotys,
Ir tas jau turi garbę mirusių šaly.
O kūną Polineiko, kritusio liūdnei,
Įsakymą viešai paskelbęs per šauklius,
Užgynė laidot ir bet kam raudoti jo.
Neapverktas teguli ir nelaidotas,
Tegu sau kelia vaišes prašmatnias pesliai. [...]
Įsakymą šį savo, jei nežino kas,
Dar liepęs pakartot ir anaip tol neįsisiąs
Nepaisyt niekam jo: kas drįsiąs nepaklust,
Tas miesto aikštėje sukniubs po akmenim*
*Žinai štai viską, ir matysim greit, ar tu
Garbinga, ar menka gerų tėvų duktė.*

ISMENĖ: *O vargšė! Ta bėda ne mano pajėgoms,
Nei aš atnarpliot, nei sunarpliot ką galiu.*

ANTIGONĖ: *Tu ryšies veikt ir kęsti su manim, sakyk?*

ISMENĖ: *O tu kam ryžties? Ką galvoji tu daryti?*

ANTIGONĖ: *Padėsi mirusį šiai rankai tu paimti.*

ISMENĖ: *Manai tu jį palaidot? Uždrausta visiems.*

ANTIGONĖ: *Palaidosiu aš savo brolių, draug ir tavo,
Jei tu nenori. Niekad neapleisiu jo.*

¹ Užmušimas akmenimis buvo vienas baudmės vykdymo būdų.

ISMENĖ: *Beprote tu! Kai taip Kreonto uždrausta?*
ANTIGONĖ: *Ne jam uždraust, kas mano priedermė šventa!*
ISMENĖ: *Tu atsiminki, seserie, kaip mūsų tėvas*

*Pražuvo be garbės, paniekintas visų,
Kai pats, pamatęs savo nuodėmes baisias,
Sava ranka išvėrė sau akis abi.
Ir motina-žmona (draugėj abu vardai)
Taip negarbingai kilpoj pabaigė dienas.
Toliau du broliai viena ta pačia diena,
Savižudos tie vargšai, galvas neramias
Nuo vienas kito rankos gavo paguldyti.
O šiandien mes abi, dar gyvos likusios,
Niekingai žūsime, jei šalies įstatymų,
Karaliaus valios ir valdžios negerbsime.
Tu pamiršti, kad gimėm mudvi moterim
Ir stot į grumtynes su vyrais negi mums.
Kieno galia didesnė, tas ir valdo mus.
Mums lemta vien klausyt, nors kartais ir skaudu.
As požemių dievus maldauju nuolankiai,
Tegu jie man atleidžia, priverstai jėgos.
O tu, kas turi valdžią, aš turiu klausyti.
Daugiau, nei pagali, daryt ne priedermė.*

ANTIGONĖ (šalta ir išdidžiai atsitraukdama):
*Nebeprašau ir, nors norėtum tu pati
Dabar padėt, man džiaugsmo jokio nebebus.
Daryki sau, kaip išmanai, o aš gi jį
Palaidosiu. Tuomet man gera bus ir mirti.
Gulėsiu aš prie jo, prie tnielojo miela.
Už meilės priedermę kalta, bet ne paika:
Čia žemėj reikalinga būsiu neilgai.
O ten gulėsiu amžius. Tu gali, jei nori,
Verst niekais pareigą, uždėtąjį dievų.¹*

A

Iš kur Antigonė žino „dievų valią“?

Kieno elgesys nusipelno daugiau pagarbos - Antigonės ar Ismenės? Kodėl?

Ką reiškia žodžiai „garbė“, „pagarba“?

¹ Sofoklis. *Antigonė // Antikinės tragedijos / sudarė H. Zabulis. V.: Vaga, 1988, p. 248-250. Iš senosios graikų kalbos vertė A. Dambrauskas.*

Ar neįvykdę pareigos turime teisę save gerbti?
O gal mūsų poelgiai nenusipelno vertinimo - bausmės ir atpildo?
Gal vienintelis gyvenimo tikslas tėra laimė?
Bet ar gebame apibrėžti, kas ji?

III.3.g. Etika yra transcendentali. *Liudvigas Vitgenšteinas*

(*Ludwig Wittgenstein*)

[...] Pasaulio prasmė turi būti už pasaulio. Pasaulyje visa yra taip, kaip yra, ir visa nutinka taip, kaip nutinka; jame nėra jokios vertės - o jeigu ji būtų, ji neturėtų jokios vertės.

Jei yra vertė, turinti vertę, ji turi būti už visų nutikčių ir taip-būties (*So-
Sein, being-so*). Nes visos nutiktys ir taip-būtis yra atsitiktinės.

Kas daro tai neatsitiktinį, negali būti pasaulyje, nes kitaip tas būtų vėl atsitiktina.

Tas turi būti už pasaulio.

[...] Todėl negali būti ir jokių etikos sakinių.

Sakiniai negali išreikšti nieko aukštesnio.

[...] Aišku, kad etika negali būti išreikšta.

Etika yra transcendentali.

(Etika ir estetika yra viena.)

[...] Pirmoji mintis nustatant etikos dėsni, turintį formą „tu privalai...“, yra ši: „O kas, jei aš to nedarau?“ Tačiau aišku, kad etika neturi nieko bendra su bausme ir atlygiu įprastine prasme. Todėl klausimas dėl veiksmo *padarinių* turi būti nesvarbus. - Šie padariniai bent jau neturi būti įvykiais. Nes turi būti kažkas teisinga šitaip keliant klausimą. Turi būti tam tikras etinis atlygis ir etinė bausmė, tačiau tai turi slypėti pačiame veiksmo.

(Ir taip pat aišku, kad atlygis turi būti kažkas malonu, o bausmė kažkas nemalonu.)

[...] Negalima kalbėti apie valią kaip apie etiškų dalykų nešėją.

O valia kaip fenomenas rūpi tik psichologijai.

[...] Jei bloga ar gera valia keičia pasaulį, tai ji gali pakeisti tik pasaulio ribas, o ne faktus, ne tai, kas gali būti išreikšta kalba.

Žodžiu, pasaulis dėl to turi pasidaryti visiškai kitoks. Jis turi, taip sakant, kaip visuma sumažėti arba padidėti.

Laimingojo pasaulis yra kitoks nei nelaimingojo.

[...] Kaip ištikus mirčiai pasaulis ne pasikeičia, bet sustoja.

[...] Mirtis nėra gyvenimo įvykis. Mirtis nepergyvenama.

Jei amžinybė suprantama ne kaip begalinė laiko tąsa, o kaip belaiškiškumas, tuomet amžinai gyvena tas, kuris gyvena dabar.

L. Vitgenšteino (*Wittgenstein*) skulptūra *Mergaitės galva*. Filosofas nuo 1925 iki 1928 metų užsiėmė architektūra ir skulptūra. Menas filosofui buvo aiškumo ir tikslumo paieškos instrumentas.

Mūsų gyvenimas toks pat begalinis, koks beribis yra mūsų regos laukas. [...] Laikinis žmogaus sielos nemirtingumas, t. y. jos tolesnis amžinas pomirtinis gyvenimas, ne tik nėra nieku būdu garantuotas, bet visų pirma šia prielaida apskritai nepasiekiamo to, ko ja buvo visuomet siekiama. Ar išsprendžiama mįslė tuo, kad gyvenu amžinai? Ar tuomet tas amžinas gyvenimas nėra toks pat mįslingas kaip dabartinis? Gyvenimo mįslės sprendimas erdvėje ir laike yra už erdvės ir laiko.

(Ne gamtos mokslų problemos čia turi būti sprendžiamos.)

[...] *Kaip* yra pasaulis - visiškai nesvarbu Aukščiausiam. Dievas neat-siskeidžia pasaulyje.

[...] Visi faktai priklauso tik užduočiai, o ne sprendimui.

[...] Ne tai mistiška, *kaip* yra pasaulis, o tai, kad jis *yra*.

[...] Pasaulio stebėjimas *sub specie aeternitatis* yra jo kaip apribotos visumos stebėjimas.

Pasaulio kaip apribotos visumos jautimas yra mistinis jautimas.¹

A Kas yra etinė bausmė ir etinis atpildas? Kodėl aš būtinai turiu gyventi laimingai?
Ar ne paradoksas, kad žmonės jaučiasi vieniši, nors juos aplinkui supa daugybė žmonių, galbūt tokių pat vienišų?
Kas skiria žmones, kad jie dažnai neįstengia būti drauge? Kodėl?
Kaip peržengti vienatvės ribą?

III.3.h. Kaip susipažinti? *Antuanas de Sent Egziuperi* (*Antoine de Saint-Exupéry*)

Lapė nutilo ir, ilgai žiūrėjusi į mažąjį prinčą, tarė:
- Prašau... prisijaukink mane!
- Labai norėčiau, - atsakė mažasis princas, - bet kad nedaug turiu laiko. Reikia susirasti draugų ir susipažinti su daug visokių dalykų.
- Susipažinti gali tik su tais dalykais, kuriuos prisijaukini, - tarė lapė. - Žmonės neturi laiko ko nors pažinti. Jie nusiperka viską jau gatava iš prekybininkų. Bet kadangi nėra prekybininkų, iš kurių galima būtų nusipirkti draugų, tai draugų žmonės ir neturi. Jei nori turėti draugą, prisijaukink mane!
- O kaip tai padaryti? - paklausė mažasis princas.
- Reikia būti labai kantriam, - tarė lapė. - Iš pradžių atsisėsi ant žolės, va šitaip, truputį toliau nuo manęs. Aš į tave žiūrėsiu akies krašteliu, ir tu nieko nesakysi. Kalba - nesusipratimų šaltinis. Bet tu galėsi kasdien atsėsti vis arčiau... [...]

Mažasis princas rytojaus dieną atėjo vėl.
- Geriau būtų buvę ateiti tą pat valandą, - tarė lapė. - Jei tu ateidinėsi, pavyzdžiui, ketvirtą valandą popiet, tai jau nuo trečios valandos aš imsiu jaustis laiminga. Kuo toliau, tuo laimingesnė jausiuos. Ketvirtą valandą jau pradėsiu jaudintis ir nerimauti: sužinosiu, kiek atsieina laimė! Jei tu ateidinėsi bet kada, tai niekad nežinosiu, kada man pasipuošti širdį.²

A Parašykite esė tema „Prašau... prisijaukink mane“.

¹ Vitgenšteinas L. *Rinktiniai raštai*. V.: Mintis, 1995, p. 110-111. Iš vokiečių ir anglų kalbų vertė R. Pavilionis.

² Egziuperi A. *Mažasis princas*. V.: Vaga, 1982, p. 60-62. Iš prancūzų kalbos vertė V. Kauneckas.

Ar žmonių tarpusavio santykiai nepriklauso nuo to, ką jie sako vienas kitam? Gal nemokėjimas kalbėtis su kitu žmogumi mus ir uždaro į vienatvės kalėjimą?

Kaip išmokti kalbėtis su kitu žmogumi, kad jis priartėtų, o ne nutoltų?

Kada žmogus bendraudamas atskleidžia, o kada praranda savąjį dvasios žavesį?

III.3.i. Kaip kalbėtis? *Frydrichas Nyčė (Friedrich Nietzsche)*

Dialogas yra tobulas pokalbis, - čia viskas, ką sako vienas, įgyja tam tikrą atspalvį, skambesį, yra palydima judesio, - *visiškai orientuojantis mus į kitą*, su kuriuo kalbamasi, t. y. panašiai kaip susirašinėjant, kai vienas ir tas pats žmogus randa gausybę būdų išreikšti savo sielą atsižvelgdamas į tai, kam rašo. Dialoge egzistuoja vienas vienintelis minties spindulio lūžis - jį sukelia pašnekovas, lyg veidrodį, kuriame mes norime vėl pamatyti savo mintis kuo gražesnio pavidalo. Vis dėlto kas nutinka, kai šnekasi du, trys ar daugiau pašnekovų? Čia pokalbis neišvengiamai praranda individualų subtilumą, skirtingi ketinimai kertasi ir vienas kitą užgožia; posakis, patinkantis vienam, nepatinka kitam. Todėl bendraudamas su daugeliu, žmogus priverstas trauktis, gūžtis, dėstyti tik faktus, atimdamas iš daiktų tą lengvą žmogiškąją žaismę, kuri paverčia pokalbį maloniausiu dalyku pasaulyje. Įsiklausykite į toną, kuriuo vyrai įprastai kalbasi su didelėmis vyrų grupėmis; visų jų kalbų esmė yra tokia: „Štai aš toks, taip aš kalbu, manykite apie tai, ką tik norite!“ Štai dėl ko talentingos moterys tiems, kurie susipažino su jomis draugijoje, daro slegiantį, nemalonų, atstumiantį įspūdį: kreipimasis į daugelį, kalbėjimas su daugeliu atima iš jų bet kokią dvasios patrauklumą ir išvelka į dienos šviesą vien jų sąmoningą mintį apie save pačias, jų kėslus ir būdą siekti viešos pergalės; tuo tarpu tos pačios moterys, kai kalbiesi dviese, vėl tampa moterimis ir vėl atgauna savo dvasios žavesį.¹

Kas yra dialogas?

Kuo skiriasi daugelio žmonių pokalbis nuo dialogo?

Nietzsche F. *Menschliches, Allzumenschliches. Kritische Studienausgabe*. Hrsg. V. G. Colli u. M. Montinari. Bd. 2, DTV, München, 1999, p. 261-262. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

Ar įmanomas ilgalaikis atviras autentiškas santykis su kitu žmogumi?

Kodėl dialogas - „Aš-Tu susitikimas“ - išskirtinis įvykis? Kas nutinka, kai *Tu* tampa objektu? Kuo skiriasi Aš-Tu ir Aš-Tai santykiai?

III.3.j. Aš-Tu santykis. *Martinus Buberis (Martin Buber)*

[1.1]

Pasaulis žmogui yra dvejobas, nes dvejoja yra žmogaus laikysena.

Žmogaus laikysena yra dvejoja, nes dvejopi yra pamatiniai žodžiai, kuriuos jis gali tarti.

Pamatiniai žodžiai yra ne pabiri žodžiai, o žodžių poros.

Vienas pamatinis žodis yra žodžių pora Aš-Tu.

Kitas pamatinis žodis yra žodžių pora Aš-Tai (beje, vietoj *Tai* galima sakyti *Jis* arba *Ji* - šis pamatinis žodis nuo to nepasikeis).

Drauge dvejobas yra ir žmogaus Aš.

Mat Aš pamatiniame žodyje Aš-Tu yra kitas, ne tas pats Aš, kuris yra pamatiniame žodyje Aš-Tai.

[1.2]

Pamatiniai žodžiai pasako ne kokį dalyką, kuris būtų *šalia* jų; sakomi jie steigia tam tikrą būvį [...].

Pamatiniai žodžiai tariami esybe [...].

Kai sakoma *Tu*, sykiu sakoma ir Aš iš žodžių poros Aš-Tu.

Kai sakoma *Tai*, sykiu sakoma ir Aš iš žodžių poros Aš-Tai.

Pamatinis žodis Aš-TU gali būti pasakytas tik visa esybe.

Pamatinis žodis Aš-Tai niekada negali būti pasakytas visa esybe.

[1.3]

Nėra jokio Aš paties savaime - visuomet yra tik Aš iš žodžių poros Aš-Tu arba iš žodžių poros Aš-Tai.

Kai žmogus sako Aš, jis turi omenyje kurią nors vieną iš tų porų. Aš, kurį jis turi omenyje, yra tada, kai jis sako Aš. Bet ir tada, kai jis sako *Tu* arba *Tai*, drauge būva vieno ar kito pamatinio žodžio Aš.

Būti Aš ir sakyti Aš yra visai tas pat. Sakyti Aš ir sakyti kurį nors iš pamatinių žodžių yra visai tas pat.

Kas sako pamatinį žodį, tas įžengė į tą žodį ir būva jame.

[1.4]

Žmogiškoji esybė gyvena ne vien galininkinių veiksmažodžių aprėžtoje srityje [...]. Jos gyvenimas sudarytas ne vien iš veiklos rūšių, kuriose

Čia matome **K. Stilo** (*Štili*) paveikslą *Priešybės Pasaulį* mąstome priešybėmis: gėris - blogis, karas - taika, vyras - moteris, baltas - juodas, *jin* - *jan*, viršus - apačia ir 1.1. Kaip manote, kodėl?

„kas nors“ yra objektas. Aš suvokiu ką nors. Aš juntu ką nors. Aš vaizduojuosi ką nors. Aš noriu ko nors. Aš jaučiu ką nors. Aš mąstau apie ką nors. Žmogaus gyvenimas nėra vien tokie ar panašūs į juos dalykai.

Visi šie ir panašūs dalykai sudaro Ta/'-karalystę.

Tačiau Tu-karalystės pagrindas yra kitas.

[1.5]

Kas sako *Tu*, tam nėra jokio „ko nors“, jokio objekto. Juk kur yra kas nors, ten yra ir kas nors kita, kiekvieną *Tai* riboja kitas *Tai*. *Tai* egzistuoja tik todėl, kad ji aprėžia kiti. Tačiau kai sakoma *Tu*, nėra jokio „ko nors“. *Tu* nieko neaprėžia.

Kas sako *Tu*, tas neturi jokio „ko nors“, neturi nieko. Bet užtai jis yra santykyje [...].¹

Kodėl pasaulis žmogui yra dvejopas?

Kodėl žmogaus Aš taip pat dvejopas?

Kuo skiriasi *Tu* nuo Aš?

Moralė prasideda tuomet, kai laisvė, užuot pateisinusi save, jaučiasi savavališka ir žiauri, sako E. Levinas (*Levinas*). Kaip pagrįstumėte šią jo mintį? Kodėl kitas man yra begalybė?

III.3.k. Aš-Tu santykio asimetrija. *Emanuelis Levinas*

(*Emmanuel Levinas*)

Mano amoralumo pirminis suvokimas yra subordinavimas manęs ne faktui, bet Kitam žmogui, Begalybei. Totalybės idėja ir begalybės idėja skiriasi kaip tik tuo, kad pirmoji yra grynai teorinė, o antroji - moralinė. Laisvė, kuri gali gėdytis pačios savęs, grindžia tiesą (todėl tiesa nėra dedukuojama iš tiesos). Kitas žmogus nėra visų pirma *faktas*, nėra *kliūtis*, negrasina man mirtimi; jis yra geidžiamas mano gėdoje. Kad atskleistume nepateisintą galios ir laisvės faktiškumą, neturime nagrinėti jo kaip objekto nei laikyti Kito žmogaus objektu; turime lygintis su begalybe, t. y. jos geisti. Turime turėti begalybės idėją, tobulybės idėją, kaip sakytų Dekartas, kad pažintume savo paties netobulumą. Tobulybės idėja - ne idėja, bet geismas. Kito žmogaus pasitikimas, moralinės sąmonės pradžia kvestionuoja mano laisvę. Tad šis būdas lygintis su begalybės tobulybe nėra teorinis svarstymas. Jis skleidžiasi kaip gėda, kai laisvė atsiskleidžia kaip žudanti pačiu savo veikimu. Jis skleidžiasi gėdoje, kai laisvė, *atsiskleisdama* gėdos sąmonėje, gėdoje ir *slepiasi*. Gėda neturi sąmonės ir aiškumo struktūros, ji yra nukreipta priešinga kryptimi. Jos turinys man yra išoriškas. Diskursas ir Geismas, kai kitas žmogus pasirodo kaip pašnekovas, kaip tas, kuriam

¹ Buber M. *Dialogo principas I. Aš ir Tu*. V.: Katalikų pasaulis, 1998, p. 69-71. Vertė T. Sodeika.

R. Magrito (*Magritte*) paveiksle *Mylintieji* matome du žmones, suglaudusius veidus. Vyrą ir moterį. Jie artimi. Kodėl nematome jų veidų?

aš *negaliu* turėti galios, kurio aš *negaliu* nužudyti, lemia šią gėdą, kurioje aš, kaip aš, nesu nekaltai spontaniškas, bet esu uzurpatorius ir žudikas. Priešingai, begalybė, Kitas, kaip Kitas, nėra tapatus kito paties manęs teorinei idėjai jau paprasčiausiai todėl, kad jis sukelia mano gėdą ir pasirodo kaip mane valdąs. Jo pateisintas egzistavimas yra pirminis faktas, pačios jo tobulybės sinonimas. Jei kitas gali angažuoti mane ir mano laisvę, kuri pati savaime yra savavališka, tai galų gale taip yra todėl, kad aš pats galiu jaustis kaip Kito Kitas. Tačiau tai įvyksta tik per labai sudėtingas struktūras.

Moralinė sąmonė pasitinka kitą žmogų. Pasipriešinimo mano galioms apreiškimas ne nugali jas kaip didesnė galia, bet kvestionuoja mano galių naivią teisę, garsųjį mano, kaip gyvos būtybės, spontaniškumą. Moralė prasideda tuomet, kai laisvė, užuot pateisinusi pati save, jaučiasi esanti savavališka ir žiauri. Inteligibilumo¹ ieškojimas, žinojimo *kritinės* es-

¹ Inteligibilus (lot. *intelligibilis*) - suvokiamas tik protu ir intelektualiaja intuicija.

mės raiška ir būties kilimas prie to, kas yra anapus jos padėties, prasideda tuo pat metu.

Etika yra dvasinė optika. Subjekto-objekto santykis to neatspindi. Be asmeniamo santykiyje, kuris veda į šį santykį, nematomas, bet asmeninis Dievas yra nepasiekiamas anapus bet kokios žmogaus esamybės. Idealas - ne tik tai būtis, esanti aukščiausiu laipsniu, ne objektyvybės sublimacija ar Tu sublimacija meilės vienatvėje. Kad atsirastų spraga, vedanti į Dievą, būtinas teisingumo darbas - veido į veidą tiesumas. Čia „regėjimas“ sutampa su teisingumo darbu. Tad metafizika skleidžiasi ten, kur skleidžiasi socialinis santykis - mūsų ryšiuose su žmonėmis. Joks Dievo „pažinimas“, atskirtas nuo santykio su žmonėmis, nėra galimas. Kitas žmogus yra pati metafizinės tiesos vieta, ir jis yra būtinas mano ryšiui su Dievu.¹

A

Kaip suprantate teiginį „Etika yra dvasinė optika“?

Kodėl neįmanomas Dievo pažinimas atsietai nuo žmogaus santykio su kitais žmonėmis?

¹ Levinas E. *Totalybė ir begalybė//Gėrio kontūrai/* sudarė B. Kuzmickas. V.: Mintis, 1989, p. 304,308. Vertė A. Sverdiolas.

ur r + S - POUTYKĘ

S. Eidrigevičius plakato viršuje lenkų kalba parašyta: „Turėk savo politiką“. Ką reiškia šis patarimas?

Politika - tai valdymo ir vadovavimo menas.

Vieno žmogaus santykis su pačiu savimi ir su kitu žmogumi - tai dar etika. Šis santykis - tai monologas arba dialogas.

Bet kai atsiranda trečias žmogus, būtinas naujo santykių derinimo principas. Čia prasideda politika.

Plačiausia prasme politika vadinama bet kuri vadovaujamosios veiklos rūšis. Valdant kitus žmones valdomos institucijos, jų padaliniai. Aukščiausias valdymo vienetas yra valstybė.

Vartojant „politikos“ sąvoką, vis dėlto dažniausiai turima galvoj jos siauroji prasmė: politika kaip valstybės valdymo menas.

Ar filosofas turi būti kartu ir politikas? O gal - politikų kritikas, manantis, kad politikai pasižymi ypatinga išmintim ir tuo jie pranašesni už kitus?

Filosofo - nuolatinio politinio opozicionieriaus - įvaizdį sukūrė Sokratas. Kodėl?

III.4.a. Filosofas - politikų kritikas. *Sokratas*

Jūs turbūt pažįstate Chairefontą? Tai mano draugas nuo jaunų dienų, ir draugas daugelio iš jūsų. Jis kartu su jumis buvo tremtyje ir grįžo kartu su jumis¹. Ir jūs turbūt žinote, koks buvo Chairefontas, kaip karštai visko imdavosi. Kartą, atvykęs į Delfus, jis išdrįso duoti orakalui tokį klausimą.

Prašiau jūsų, neūžkite, atėniečiai!

Štai jis ir paklausė, ar yra kas išmintingesnis už mane. Pitija jam atsakė, kad išmintingesnio niekur nėra. Apie tai jums paliudys čia esąs jo brolis, kadangi pats Chairefontas jau miręs. [...]

Paklauskite, kodėl taip sakau. Noriu išaiškinti jums, iš kur tos paskalos apie mane. Aš, tai išgirdęs, ėmiau taip sau galvoti: ką gi reiškia šitie dievo žodžiai, ir ką jis čia turi galvoj? Juk aš iš tiesų nesijaučiu esąs kažin koks išminčius. Taigi, kokia, pagaliau, prasme vadina jis mane išmintingiausiu? Be abejonės, jis nemeluoja: tai jam visai nederėtų. Ilgą laiką nesusigaudžiau, ką jis tada pasakė, tik paskui vargais negalais pradėjau suprasti, maždaug taip tyrinėdamas.

Nuėjau pas vieną iš tų, kurie garsėja išminčiais, tikėdamas, kad tenai greičiau negu kur kitur įrodysiu orakulą klystant ir pasakysiu jam: „Štai

¹ Turima galvoj 404 m. pr. m. e., kada „trys dešimtys“ paėmė valdžią į savo rankas, o demokratų atstovai, prie kurių priklausė ir Chairefontas, turėjo pasitraukti iš tėvynės.

šitas išmintingesnis už mane, o tu pasakei, kad aš išmintingesnis". Bet, gerai išsižiūrėjęs į jį, - nėra jokio reikalo minėti jo vardą, tik pasakysiu, kad tai buvo vienas iš valstybės vyrų (tokį padarė man įspūdį, kai jį stebėjau, atėniečiai), - taigi, pasikalbėjus su juo, man ėmė rodytis, kad šitas žmogus tik atrodo išmintingas ir daugeliui kitų, ir dar labiau pats sau, o toks tikrai nėra. Paskui pabandžiau jam įrodyti, kad jis tik laiko save išmintingu, bet iš tikrųjų toks nėra. Per tai aš užsitraukiau ir jo, ir daugelio ten buvusių neapykantą.

Eidamas iš tenai, pradėjau galvoti, kad už šitą štai žmogų aš išmintingesnis, kadangi nė vienas iš mudviejų berods nieko gero neišmanome, bet šis, nieko nežinodamas, manosi šį tą žinąs, o aš kai nežinau, tai ir nemanau, kad žinau. Taigi man ir atrodo, kad aš tuo mažmožiu išmintingesnis už jį, būtent tiek, kad ko nežinau, tai ir nemanau, kad žinau. Iš tenai nuėjau pas kitą, kuris atrodė išmintingesnis negu anas, ir pamačiau vėl tą patį: čia manęs irgi ėmė nekęsti ir jis, ir daugelis kitų.¹

Kodėl Sokratas tikrino politikų išmintį?

Kodėl politiko manymas, kad jis išmintingesnis už kitus, daro jį neišmintingą?

Filosofai, sako Platonas veikale *Valstybė*, skiriasi nuo kitų žmonių tuo, kad siekia įžvelgti tiesą, pamatyti esmę - tai, kas visada tapatu sau. Tad gal jie geba kontempuoti ir teisingos valstybės idėją? Įžvelgti tai, ko neduota pažinti jausmais ir julsėmis besivadovaujantiems žmonėms - kariams ir gamintojams? Gal būtent jie gebėtų teisingiausiai valdyti valstybę?

III.4.b. Filosofas kaip valdovas. *Platonas*

- Nieko nenoriu pridurti. Bet pasakyk, kuri iš dabartinių santvarkų labiausiai tinka filosofijai?

- Nė viena, - atsakiau. - Kaip tik dėl to aš ir apgailestauju, kad nė viena iš dabartinių valstybės santvarkų netinka filosofo prigimčiai. Jos sugadina tokią prigimtį ir pakeičia ją į blogąją pusę. Panašiai kaip iš svetur atgabenta sėkla, pasėta į jai svetimą dirvą, išsigimsta ir įgyja vietos augalų savybes, taip ir filosofo prigimtis dabartinėmis sąlygomis neįstengia išsaugoti savo

¹ Platonas. *Sokrato apoloģija* // Platonas. *Dialogai*. V.: Vaga, 1968, p. 91-92. Vertė M. Račkauskas.

savybių ir pereina į kitą prigimtį. Bet atsidūrusi puikiai sutvarkytoje, kaip ir ji pati, valstybėje, ji parodys, jog iš tikrųjų yra dieviška, o visos kitos prigimtys ir užsiėmimai yra tik žmogiški. Žinau, kad dabar tu paklausi, kokia yra toji santvarka. [...]

- Aš jau ir tada visa tai numačiau ir būgštavau dėl to, bet, tiesos skatinamas, vis dėlto sakiau, kad nei valstybė, nei valstybės santvarka, nei paskiras žmogus tol nepasieks tobulumo, kol kokios nors aplinkybės neprivers tų negausių filosofų, kurie anaipol nėra nedori žmonės, nors dabar juos ir vadina nenaudingais, rūpintis valstybės reikalais - nesvarbu, ar jie to norės, ar nenorės, - o valstybė turės jiems paklusti, arba kol koks nors dieviškas įkvėpimas nepaskatins dabartinių valdovų ir karalių sūnų arba jų pačių aistringai pamilti tikrąją filosofiją. Aš nematau jokio pagrindo teigti, kad vienas kuris iš tų dviejų atvejų arba jie abu būtų negalimi. Kitaip mus teisingai išjuoktų, kad atsiduodame tuščioms svajonėms. Ar ne taip?

- Taip.

- Taigi, jei kada nors neaprėpiamos praeities laikais arba dabar būtinybė vertė arba verčia žymius filosofus valdyti valstybę kokiam nors barbarų krašte, toli, kur nepasiekia mūsų akys, arba jei tokia būtinybė iškils ateityje, mes esame pasirengę ryžtingai tvirtinti, kad tokia valstybė buvo, yra ir bus, nes joje viešpatauja filosofijos mūza. Tokia valstybė yra visiškai įmanoma, ir mes kalbame apie galimus dalykus. Kad tai sunku, pripažįstame ir mes patys. [...]

- Bendraudamas su tuo, kas dieviška ir tvarkinga, filosofas pats tampa - kiek tai žmogui įmanoma - dieviškas ir tvarkingas. O apšmeižti galima viską pasaulyje.

- Tikra teisybė.

- Taigi, jeigu kokios nors aplinkybės privers filosofą pasirūpinti, kad tai, ką jis ten mato, būtų perkelta į žmonių asmeninį ir visuomeninį gyvenimą, o ne apsiriboti vien tik savęs tobulinimu, ar tu manai, kad jis bus blogas nuosaikumo, teisingumo ir apskritai visų visuotinių dorybių kūrėjas?

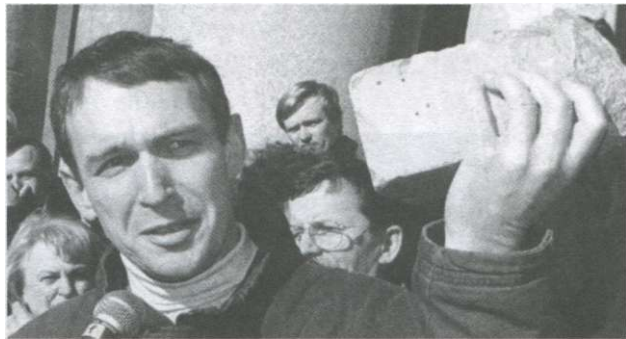
- Visai neblogas.

- Bet jeigu dauguma supras, kad mes apie jį sakome tiesą, tai argi jie pyks ant filosofų ir netikės mumis, kai sakysime, jog valstybė niekuomet ir jokiū būdu nebus laiminga, jeigu jos nenupieš dailininkai pagal dieviškąjį pavyzdį?

- Jeigu supras, nepyks. Bet kaip jie tą valstybę nupieš?

Filosofas veda minią...

Filosofas protestuoja...

Filosofas valdo...

Tai filosofas **Arvydas Juozaitis**.

Kuo skiriasi kiekviena šių laikysenų?

- Paėmę tarsi lentelę¹ valstybę ir žmonių papročius, jie pirmiausia švariai juos nuvalys. Tai nelengvas darbas. Bet tu žinai, kad jie jau iš pat pradžių skirsis nuo kitų tuo, kad nesutiks užsiimti nei paskiru žmogumi, nei valstybe, nei leisti įstatymų tol, kol negaus švarios valstybės arba patys jos neapšvarins.

- Jie elgsis teisingai, - pasakė Adimantas.

- Paskui jie nupieš valstybės santvarkos apmatų.

- Be abejo.

- Paskui, mano nuomone, jie tobulins tuos apmatų, žiūrėdami dviejų dalykų: kas prigimtyje yra teisinga, gražu, nuosaiku ir panašiai ir, antra, kaip visa tai pasireiškia žmonėse. Sumaišydami ir derindami žmonių įgūdžius, jie sukurs žmogaus pirmavaizdį, nusižiūrėję į tai, ką jau Homeras pavadino dieviška ir dievus primenančia ypatybe, būdinga žmonėms.²

A

Kas siekia idealios valstybės - minia ar filosofai? Kodėl? Ar pritariate Platonui, kad būtent filosofams labiausiai dera valdyti valstybę?

Ar galite nurodyti valstybę, kurią būtų valdę vien filosofai? Ar norėtumėte tokioje gyventi? Kokį vaidmenį filosofai vaidino Lietuvos politiniame gyvenime anksčiau ir kokį vaidina šiandien?

Kuo skiriasi Sokrato ir Platono laikysena politikos atžvilgiu?

Panagrinėkite, kokį skirtumą čia įžvelgia K. R. Popperis (*Popper*).

III.4.C. Egalitarinis ir autoritarinis intelektualizmas. *Karlas Raimundas Popperis (Kari Raimund Popper)*

Aš stengiausi parodyti, kad Sokrato intelektualizmas iš esmės buvo egalitarinis³ ir individualistinis ir kad jame glūdėjusį autoritarizmo grūdą Sokratas savo intelektualiniu kuklumu ir moksliniu nusiteikimu sumažino kiek įmanoma. Platono intelektualizmas visai kitoks. Platono *Valstybės* Sokratas [...] yra kraštutinio autoritarizmo įsikūnijimas. (Net jo savikritiškos pastabos nėra grindžiamos savo ribotumo suvokimu, bet veikia yra ironiškas būdas įtvirtinti savo pranašumą.) Jo auklėjamas tikslas - ne pažadin-

¹ [...] lentelė pastaboms pasižymėti.

² Platonas. *Valstybė*. V.: Mintis, 1981, p. 226, 228-230. Iš senosios graikų kalbos vertė J. Dumčius.

³ Egalitarinis (pranc. *egalitaire* < *egalite* - lygybė) - sulyginamasis, lygiavinis.

ti savikritiškumą ir apskritai kritinį mąstymą. Šis tikslas veikiau yra priešingas - indoktrinacija¹, protų ir sielų formavimas, siekiant (pakartosiu citatą iš *Istatymų*) [...] „ilgai pratinantis [...] išmokyti savo sielą niekada net nesvajoti veikti savarankiškai ir padaryti ją tokią, kad ji visiškai to nesugebėtų“. Šitai didžioji Sokrato egalitarinė ir išlaisvinanti mintis, kad galima diskutuoti su vergu ar kad tarp dviejų žmonių esama intelektualinio ryšio, universalios supratimo terpės, t. y. „proto“, - ši mintis pakeičiama viešpatuojančios klasės edukacinio monopolio reikalavimu, kuris dar papildomas net žodinių debatų griežčiausio cenzūravimo reikalavimu.

Sokratas pabrėždavo, kad jis nėra išminčius, kad jis neturi tiesos, bet yra ieškotojas, tyrinėtojas, tiesos mylėtojas. Jis aiškino, kad šitokią poziciją išreiškia žodis „filosofas“, t. y. išminties mylėtojas, siekiantysis išminties, priešingas sofistui, t. y. profesionalo išmintimi pasižyminčiam žmogui. Jeigu jis kada nors būtų pareiškęs, kad valstybę turi valdyti filosofai, jis būtų turėjęs galvoje tai, kad, prisiimdami didžiulę atsakomybę, jie turi būti tiesos ieškotojai ir gerai suvokti savo ribas.

Kuo šią doktriną pavertė Platonas? Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad jis jos apskritai nepakeitė, keldamas reikalavimą, kad valstybės suverenitetą įkūnytų filosofai, tuo labiau kad jis, kaip ir Sokratas, filosofą apibūdino kaip tiesos mylėtoją. Tačiau iš tikrųjų Platono padaryti pakeitimai milžiniški. Jo tiesos mylėtojas jau nebėra anas kuklus tiesos siekėjas; ne, jis yra išdidus tiesos savininkas. Įgudęs dialektikas, jis sugeba disponuoti intelektualine intuicija, t. y. matyti amžinąsias dangiškasias Formas arba Idėjas ir perimti jas. Iškilęs virš visų paprastų žmonių, jis yra „panašus į dievybę, jei... ne dieviškas“ [...] tiek savo išmintimi, tiek savo valdžia. Idealus Platono filosofas yra beveik visažinis ir visagalis. Jis yra Filosofas Karalius. Man atrodo, kad skirtumą, didesnę už skirtumą tarp Sokrato ir Platono filosofo idealų, sunku įsivaizduoti. Tai skirtumas tarp dviejų pasaulių - kuklaus, racionalaus individualisto ir totalitarinio pusdievio pasaulių.

Platono reikalavimas, kad valdyti turi išminčius - tiesos turėtojas, „tikras ir rimtas filosofas“ [...], žinoma, iškelia valdovų atrankos ir auklėjimo problemą. Gryna personalistinė (priešinga institucionalistinei) teorija šią problemą gali išspręsti paprasčiausiai paskelbdama, kad išmintingas valdovas dėl savo išminties bus toks išmintingas, kad savo įpėdiniu pasirinks geriausią žmogų. Tačiau tai nėra pats geriausias šios problemos sprendimas. Pernelyg daug kas priklausytų nuo nekontroliuojamų aplinkybių; atsitiktinumas galėtų sugriauti tolesnį valstybės stabilumą. Tačiau pastanga kontroliuoti aplinkybes, numatyti, kas gali atsitikti, ir tam pasiręngti, šiuo

¹ Indoktrinacija - doktrinos, pažiūrų diegimas.

atveju, kaip ir kitais, gali nuvesti prie to, kad grynas personalistinis sprendimas bus atmestas ir pakeistas institucionalistiniu. Kaip sakyta, bandymas planuoti ateitį neišvengiamai ir visada veda prie institucionalizmo.¹

Kodėl Sokrato laikyseną Popperis (*Popper*) vertina kaip egalitarinę ir išlaisvinančią?

Kaip Platonas pakeitė Sokrato mokymą?

Ar politinė veikla nėra pagrįsta atsitiktinumais ir nuolat kintančiomis aplinkybėmis? Gal tuo ji ir skiriasi nuo tvirtą pagrindą teikiančios teorinės kontempliacijos?

Gal politiko ir filosofo profesiniai interesai skiriasi ir turi skirtis, kaip nurodė Aristotelis?

III.4.d. Politikas kaip profesionalas. *Aristotelis*

Jeigu per įstatymus mes galėtume pasidaryti geresniais žmonėmis, tai ir tam, kuris nori rūpintis, kad žmonės - nesvarbu, ar vienas žmogus, ar daug žmonių - pasidarytų geresni, reikia išsiugdyti gero įstatymų leidėjo sugebėjimus. Mat nesvarbu, kokį žmogų mums pavestų padaryti gerą, ne bet kas tai sugebėtų, o jeigu kas ir sugebėtų, tai tik žinovas, panašiai kaip gydymo mene arba kituose dalykuose, reikalaujančiuose tam tikrų pastangų ir išmanymo.

Todėl dabar reikia pažiūrėti, iš kur ir kaip galima išsiugdyti gero įstatymų leidėjo sugebėjimus. Kaip kitais atvejais, taip ir čia gal būtų galima pasimokyti iš valstybės vyrų? Juk įstatymų leidimas yra valstybės valdymo meno dalis. Argi valstybės valdymo menas nėra panašus į kitus mokslus ir sugebėjimus? Juk kituose moksluose ir menuose tie patys žmonės savo sugebėjimus perduoda savo mokiniams ir patys jais naudojasi savo veikloje, pavyzdžiui, gydytojai ir dailininkai. Tačiau valstybės valdymo mokslas yra kitoks: sofistai skelbiasi jį išmaną, bet niekas iš jų neužsiima politika; tuo užsiima tik politikai, kurie, kaip atrodo, daugiau remiasi tam tikru įgimtu sugebėjimu ir patirtimi negu žiniomis. Apie tokius dalykus jie nei rašo, nei kalba, nors tai būtų gražiau, negu rašyti teismams ir liaudies susirinkimui skirtas kalbas, - jie nepadaro politikais nei savo sūnų, nei kitų artimųjų. Tai būtų visai protinga, jei tik jie įstengtų tai padaryti. Tada jie savo valstybei paliktų tokį palikimą, kad geresnio jau negalėtų palikti ir patys sau bei savo artimiesiems negalėtų linkėti geresnio įgyti.

Popper K. R. *Atviroji visuomenė ir jos priešai*. V.: Pradai, 1998, p. 140-141. Iš anglų kalbos vertė A. Šliogeris.

Žinoma, politikoje labai svarbu patyrimas; kitaip remdamiesi veikla žmonės negalėtų pasidaryti politikais. Todėl tiems, kurie nori įgyti žinių apie valstybės valdymą, reikia dar ir patyrimo. O sofistai, kurie skelbiasi išmaną, yra labai toli nuo tikrųjų mokytojų. Juk jie net nežino, kas yra valstybės valdymo menas ir koks yra jo objektas. Kitaip jie valstybės valdymo meno nelygintų su retorika, nelaikytų jo net menkesniu už retoriką ir nemanytų, kad lengva leisti įstatymus, sudėjus į krūvą visa, kas yra geriausia esamuose įstatymuose¹. Jie sako, kad esą galima išsirinkti geriausius įstatymus, tarsi išsirinkimui nebūtų reikalingas supratimas, tarsi nebūtų svarbiausia teisingai nuspręsti, kaip, pavyzdžiui, muzikoje. Juk kiekvienoje srityje prityrę žmonės teisingai sugeba spręsti apie darbus, tik jie supranta, kokiomis priemonėmis ir koku būdu darbas užbaigiamas ir kaip derinasi viena su kita to darbo paskiros dalys. O neprityrusiems pakanka bendro įspūdžio, ar darbas yra gerai, ar blogai atliktas, kaip, pavyzdžiui, dailėje. Įstatymas yra panašus į valstybės valdymo meno darbus. Kaip kas nors, remdamasis šiais darbais, galėtų tapti geru įstatymų leideju arba kaip sugebėtų spręsti, kurie įstatymai geriausi?²

jL\ Kuo panaši įstatymų leidejo veikla į gydymo meną ir kitus menus?
Ar sofistas gali būti geras politikas?
Kuo skiriasi geras politikas nuo sofisto?
Gal filosofui apskritai derėtų bodėtis politika? Juk jo tikslas - ezoterinė esmių kontempliacija. Politika blaško ir atima daug laiko. Trukdo mokytis ir mokyti kitus, kaip gyventi.

III.4.e. Filosofas - ne politikas. *Seneka*

Pritariu tavo sprendimui: slėpkis nuo veiklos. Tačiau slėpk ir neveiklumą. Žinok, taip pasielgsi jeigu ne pagal stoikų pamokymus, tai bent pagal jų pavyzdį. Beje, ir pagal jų pamokymus: tu tai įrodysi ir sau, ir tam, kuriam norėsi įrodyti. Mes liepiame užsiimti ne bet kokiais valstybės reikalais, ne visada ir ne be pabaigos. Be to, kadangi išminčiui davėme jo paties vertą valstybę, tai yra pasaulį, jis nepasitrauks iš valstybės, net jei atsistatydintų. Priešingai, palikęs savo kampą, jis galbūt pereis į aukštesnes ir plates-

¹ Čia polemizuojama su senovės graikų oratoriaus Isokrato (436-338 m. pr. m. e.) kalba „Apie turto mainus“.

² Aristotelis. *Nikomacho etika* // Aristotelis. *Rinktiniai raštai* / sudarė A. Rybelis. V.: Mintis, 1990, p. 271-272. Iš senosios graikų kalbos vertė J. Dumčius, M. Ročka, V. Sezemanas.

nes erdves ir, pakilęs ligi dangaus, supras, jog labai žemai sėdėjo užimdamas krėslą senate ar teisme. Atsimink štai ką: išminčius labiausiai veiklus tada, kai tyrinėja dieviškus ir žmogiškus dalykus. Dabar grįžtu prie to, ką tau patariau iš pradžių: apie tavo neveiklumą niekas neturi žinoti. Nėra ko sau priskirti filosofijos ar ramybės troškimo. Savo sumanymui duok kitą vardą: vadink jį liga, negalia, gali vadinti net tingėjimu. Gyrimasis neveiklumu yra tuščias pasipūtimas. Kai kurie žvėrys, kad jų negalima būtų rasti, paslepia savo pėdsakus prie pat guolio. Tu privalai daryti tą patį. Kitaip neatsiginsi persekiotojų. Daugelis praeina pro tai, kas ant akių padėta, o rausiasi tame, kas uždengta ir gerai paslėpta; vagį vilioja tai, kas užrakinta. Visa, kas atvira, atrodo be vertės; įsilaužėlis praeina pro atidarytas duris. Taip pat elgiasi ir minia, ir kiekvienas neišmanėlis, nes kiekvienas trokšta įsibrauti į slėptuves. Taigi geriausia nesigirti laisvu laiku. Bet per didelis slaptumas, žmonių akių vengimas taip pat yra gyrimasis: vienas slepiasi Tarente, kitas užsidaro Neapolyje, trečias daugelį metų neperžengia savo namų slenksčio. Minios dėmesį traukia tas, apie kurio neveiklumą sklinda legendos. Pasitraukus iš veiklos, nereikia elgtis taip, kad apie tave kalbėtų žmonės. Reikia elgtis taip, lyg pats su savimi kalbėtumeis. Apie ką? Apie tai, ką žmonės su didžiausiu noru kalba apie kitus - stenkis save vertinti blogai. Taip priprasi ir sakyti tiesą, ir išgirsti ją. Daugiausia tyrinėk silpniausias savo vietas. Kiekvienas pažįsta savo kūno trūkumus, todėl vienas lengvina savo skrandį išsivemdamas, kitas jį stiprina dažnai valgdamas, trečias džiovina ir išvalo savo kūną sotaus valgymo dienas kaitaliodamas su badavimu. Kam skauda kojas, tas susilaiko nuo vyno ir vonių. Dėl visų kitų dalykų elgdami lengvabūdiškai, žmonės rūpinasi tuo, kas dažnai jiems neduoda ramybės. Panašiai yra ligotos ir kai kurios mūsų sielos dalys, kurias reikia gydyti.¹

Kokia yra išminčiaus valstybė?

Ar žinote, kas yra kosmopolitizmas?

Ar stoikas - kosmopolitas?

Kuriai filosofo laikysenos politikos atžvilgiu alternatyvai jūs pritarumėte: ar filosofas turi būti nuolatinis politinis opozicionierius, ar valstybės valdovas, ar nepriklausomas tiesos stebėtojas, ar apskritai jam derėtų bodėtis politika?

Argumentuokite savo požiūrį, pasiremdami Sokrato, Platono, Aristotelio ir Senekos tekstais.

Seneka. *Laiškai Lucilijui*. V.: Mintis, 1986, p. 175-176. Iš lotynų kalbos vertė D. Dilytė.

Politika ir moralė reglamentuoja žmonių tarpusavio santykius. Tuo jos panašios. Tačiau skiriasi jų vertinimo kriterijai ir intencijos.

Moralės diskursas - tai individo pokalbis su pačiu savimi ir su kitu žmogumi. Jos vertinimo kriterijus nematomas - individuali (asmens) sąžinė. Gėrio ir blogio sąvokos vartojamos apibrėžti moralės kriterijų. O politinis veiksmas visada matomas ir išoriškas. Santykiai politikoje nėra individualūs. Politika reglamentuoja santykius tarp paskirų žmonių grupių. Galutinis jos tikslas - sėkmė. Nesėkmingo politinio veiksmo nepateisina geri jo sumanytojo ketinimai. Politikas turi gebėti pasiekti tikslą.

Ar siekiant sėkmingo tikslo geros ir priimtinos visos į sėkmę vedančios priemonės? Ar vis dėlto individualios moralės kriterijai turi galioti vertinant ir politinį veiksma?

Aristoteliiui tokia problema neiškilo. Etiką jis tapatino su politika.

Renesanso epochos italų mąstytojas N. Makiavelis (*Machiavelli*) atskyrė moralę nuo politikos. Kodėl? Kaip jis argumentuoja?

Ko turi siekti valdovas - ar ugdyti dorybes, ar būti galingas?

Ar moralus valdovas - ne silpnas valdovas?

Gal politikui tinkamos visai kitos dorybės?

Gal valdovui svarbu tik atrodyti doram, o ne tokiam būti?

III.4.f. Valdovas - ne moralistas. *Nikolas Makiavelis (Niccolo Machiavelli)*

Nesileisiu į šnekas apie prasimanytas valdovų savybes, bet laikysiuosi tikrovės ir pasakysiu, jog visi žmonės, apie kuriuos kalbame, ir ypač valdovai - kadangi jie aukštesni už kitus - turi tam tikrų savybių, dėl kurių yra giriami arba peikiami. Vienas laikomas dosniu, kitas šykščiu, - toskaniškai sakant, nes mūsiškai kalbant godus reiškia dar ir grobuoniškumą, o šykščiu vadinamas žmogus, gailintis savo gero. Vienas linkęs švaistyti, kitas taupus; vienas žiaurus, kitas jautrus; vienas nesilaiko duoto žodžio, kitas jį tesi; vienas lepus ir silpnavalis, kitas šiurkštus ir ryžtingas; vienas žmoniškas, kitas pasipūtęs; vienas pasileidęs, kitas doras; vienas atviras, kitas vylingas; vienas kietas, kitas nuolaidus; vienas rimtas, kitas lengvabūdis; vienas pamaldus, kitas bedievis ir taip toliau. Žinau: kiekvienas pripažins, kad geriausia būtų, jei valdovas turėtų geriausias iš čia minėtų savybių; bet kadangi žmogus iš prigimties negali būti apdovanotas vien dorybėmis ir vien dorai elgtis, tad išmintingas valdovas turi vengti tų ydų, per kurias gali netekti valdžios; o dėl savybių, kurios tuo negresia, tai jų

turi saugotis kiek tik galėdamas, bet jei neįstengia to padaryti, gali per daug nesivaržyti.

Be to, valdovas neturi bijoti būti apkaltintas ydomis, be kurių sunku išlaikyti valdžią, nes viską gerai apgalvojus paaiškėja, kad esama dalykų, iš pažiūros atrodančių dorybėmis, o iš tikrųjų artinančių pražūtį, bet yra ir tokių, kurie iš pažiūros yra ydos, o iš tiesų garantuoja saugumą ir gero- vę. [-.]

Kiekvienas supranta, kad girtinas yra valdovas, tesintis savo žodį ir gyvenantis sąžiningai ir be vylių, tačiau mūsų laikų patirtis rodo, jog didžius darbus nuveikė valdovai, kurie maža tepaisė duoto žodžio ir mo- kėjo pergudrauti žmones; tokie valdovai galiausiai įveikdavo tuos, kurie elgėsi garbingai.

Tad privalu žinoti, jog galima kovoti dviem būdais: pirma, įstatymais, antra, jėga. Pirmasis iš jų būdingas žmogui, antrasis - žvėrimis, bet kadan- gi pirmojo dažnai nepakanka, tai tenka griebtis antrojo. Užtat valdovas turi gerai mokėti veikti tiek vienu, tiek kitu būdu. To valdovus netiesiogiai moko ir senieji autoriai, rašantys, kad Aischilas ir daug kitų senovės vadų buvo atiduoti auginti ir auklėti kentaurui Chironui. Si pusiau žmogaus, pusiau žvėries globa reiškia ne ką kita, kaip tai, jog valdovas turi mokėti naudotis tiek žmogaus, tiek žvėries prigimtimi: viena be kitos negali išsi- versti. Todėl valdovas, priverstas veikti kaip žvėris, turi imti sau pavyz- džiū liūtą ir lapę, nes liūtas neišsisaugo spąstų, o lapė neapsigina nuo vil- kų. Tad reikia būti lape, kad neįkliūtum į spąstus, ir liūtu, kad atgrasintum vilkus. Tie, kurie paprastai elgiasi tik kaip liūtas, neišmano žabangų. Užtat išmintingas valdovas negali ir neturi laikytis savo žodžio, kai šitai gali jam pakenkti ir kai išnyksta priežastys, privertusios jį duoti pažadą. Jei visi žmo- nės būtų garbingi, ši taisyklė netiktų, bet kadangi jie blogi ir netesi tau duoto žodžio, tad ir tu neprivalai laikytis savo pažado. O pateisinamų prie- žasčių sulaužyti žodį valdovas niekada nepritrūks. Būtų galima pateikti daugybę tokių dabarties pavyzdžių ir parodyti, kiek taikos sutarčių iširo, kiek pažadų pavirto niekais todėl, kad valdovai netesėjo žodžio, ir visada laimėdavo tas, kuris būdavo didesnis lapė. Betgi reikia mokėti gerai slėpti lapės prigimtį ir būti dideliu apgaviku ir veidmainiu: žmonės tokie paiki ir taip paiso šios akimirkos poreikių, jog melagis visada atras toki, kuris leisis apmulkinamas.

Negaliu nutylėti vieno naujausių laikų pavyzdžio. Popiežius Aleksan- dras VI visą gyvenimą dūmė žmonėms akis, ir visada atsirasdavo žmo- nių, pasirengusių juo tikėti. Nebuvo žmogaus, kuris nuoširdžiau būtų žadėjęs ir įtikinamiau prisiekinėjęs tesėsiąs žodį ir kartu mažiausiai jo

laikėsis. Vis dėlto vyliai jam visada pavykdavo, nes gerai išmanė šią žmonių savybę.

Taigi valdovui iš tikrųjų nebūtinai visos minėtos dorybės, bet jis privalo atrodyti jas turįs. Netgi išdrįsiu pasakyti, jog turėti jas ir jų laikytis būtų kenksminga, o atrodyti, kad jas turi, naudinga. Todėl reikia atrodyti gailestingam, ištikimam, žmogiškam, nuoširdžiam ir dievobaimingam ir iš tikrųjų būti tokiam, bet sielos gelmėse reikia būti pasirengusiam, iškilus būtinybei, parodyti ir priešingas savybes. Reikia suprasti, jog valdovas, ypač naujas valdovas, negali vadovautis visu tuo, dėl ko žmonės yra laikomi gerais, kadangi, norėdamas išsaugoti valstybę, dažnai esti priverstas sulaužyti savo žodį, nepaisyti artimo meilės, žmoniškumo ir religijos. Taigi sielos gelmėse valdovas turi būti pasirengęs pasisukti taip, kaip to reikalauja permainingas likimo vėjas ir aplinkybių kaita, ir, kaip jau esu sakęs, jei gali, neišklysti iš doros kelio, bet reikalo prispirtas turi nepabijoti ir blogio.

Taigi jis turi labai saugotis, kad jam iš burnos neišsprūstų nė vienas žodis, kuris nealsuotų šiomis penkiomis dorybėmis, ir visiems, kurie jo klausysis ir jį regės, teatrodo jis tikras gailestingumo, ištikimybės, sąžiningumo, žmoniškumo ir pamaldumo įsikūnijimas.¹

Kodėl valdovas turi mokėti būti ir liūtu, ir lape? Ką simbolizuoja liūtas ir ką lapė?

Kaip vertinate Makiavelio (*Machiavelli*) mintį, kad „valdovas turi būti melagis“?

Ar sutinkate su filosofo nuomone, kad valdovas, norintis išsilaikyti soste, turi išmanyti vadybą, o ne tuščiai svaičioti?

Ar valdovų dorybės ir ydos kitokios nei kitų žmonių?

Kokių blogybių turi vengti valdovai?

¹ Makiavelis N. *Valdovas II* Makiavelis N. *Rinkiniai raštai*. V.: Mintis, 1992, p. 60-61,66-67. Iš italų kalbos vertė P. Račius.

Makiavelio (*Machiavelli*) valdovo tipą I. Kantas (*Kant*) pavadino politiniu moralistu. Nepaisant to, kad politinis moralistas pasitelkęs moraliai dviprasmiškas priemones pasiekia tikslą - realizuoja galią, ar jo elgesys neturi būti vertinamas moraliniu aspektu? Politiniam moralistui Kantas priešina moralų politiką. Kodėl politikoje moralė vis dėlto galima?

III.4.g. Moralus politikas - ne politinis moralistas. *Immanuelis Kantas* (*Immanuel Kant*)

Juk moralės pačios savaime, ir būtent viešosios teisės principų atžvilgiu (o kartu politikos, pažinios *a priori* atžvilgiu), ypatybė yra ta, kad kuo labiau ji sumažina elgesio priklausomybę nuo pasirinkto tikslo, t. y. nuo numatomos fizinės ir dorovinės naudos, tuo labiau ji pati atitinka šį tikslą apskritai, ir taip įvyksta dėl to, kad tikslai *a priori* duota visuotinė valia (tautoje ar skirtingų tautų tarpusavio santykiuose) vienintelė nustato, kas yra teisėta tarp žmonių. O šis visų valios suvienijimas, jeigu tik jis nuosekliai įgyvendinamas, gali kartu ir pagal gamtos mechanizmą būti priežastimi, sukeliančia numatytą poveikį ir suteikiančia teisės sąvokai realumą. Pavyzdžiui, yra toks moralinio politiko principas, kad tauta turi susivienyti į valstybę tik pagal teisinę laisvės ir lygybės sąvoką, ir šis principas pagrįstas ne protingumu, o pareiga. Tegu politiniai moralistai, šitai neigdami, kiek nori gudragalviauja apie gamtos mechanizmą, valdantį žmonių minią, pereinančią į visuomenę, sakydami, esą jis daro tuos principus neveiksmingus, o jų tikslus - nepasiekiamus, arba tebando įrodinėti savo tvirtinimus senųjų ir naujųjų amžių blogai organizuotų santvarkų pavyzdžiais (pavyzdžiui, demokratijų be atstovavimo sistemos), jų neverta klausytis, ypač dėl to, kad tokia pražūtinga teorija pati labai padeda išigalėti savo pranašaujamam blogiui. Pasak šios teorijos, žmogus priskiriamas tai pačiai klasei kaip kitos gyvos mašinos, kurioms trūksta tik suvokimo, kad jos nėra laisvos būtybės, kad taptų savo pačių sprendimų nelaimingiausiomis būtybėmis pasaulyje.

Kiek įžūliai skambantis, kaip priežodis paplitęs, bet teisingas teiginys: *fiat iustitia, pereat mundus*, kurį galima išversti: „teviešpatauja teisingumas, jei dėl to ir žūtų visi pasaulio nenaudėliai“, yra sąžiningas teisės principas, užkertantis visus kreivus kelius, kuriuos siūlo klasta arba prievarta. [...]

Iš tikrųjų politinis moralistas gali pasakyti: valdovas ir tauta arba tauta ir tauta vienas kito atžvilgiu nesielgia neteisėtai, jeigu jie, tarpusavyje ko-

G. van de Vusteinės (van de Vvoestijne) paveikslas *Paskutinė vakarienė*.
Ką liudija Kristaus ranka, uždėta ant duonos?

vodami, naudoja prievartą ir klastą, nors apskritai jie elgiasi neteisėtai negerbdami teisės sąvokos, kuri vienintelė yra amžinosios taikos pagrindas. Juk jeigu vienas nesilaiko pareigos kito atžvilgiu, o šis pirmojo atžvilgiu elgiasi lygiai taip pat neteisėtai, tai abu teisėtai gauna pagal nuopelnus, jeigu jie vienas kitą sunaikina, tačiau taip, kad lieka pakankamai šios rasės atstovų, kurie iki tolimiausios ateities tęstų šį žaidimą, būdami palikuo-

nims įspėjamu pavyzdžiu. Kartu yra pateisinama apvaizda pasaulio eigoje, nes moralinis principas žmonėse niekada neužgęsta, o protas, pragmatiniu požiūriu tinkamas realizuoti teises idėjas pagal šį principą, dar ir nuolat plėtojasi, tolydžiai kylant kultūrai, nors drauge auga ir kaltė dėl teisės pažeidimo. Pasaulio sukūrimo vien dėl to, kad žemėje egzistuoja tokia ydingų būtybių rūšis, matyt, negalima pateisinti jokia teodiceja (jeigu tarsime, kad žmonių giminė niekada netaps geresnė ir negali tokia tapti). Bet ši sprendimo vieta mums yra per aukšta, kad galėtume savo sąvokas (apie išmintį) priskirti aukščiausiai mums teoriškai nepažiniais galiais. Tokias niūrias išvadas neišvengiamai padarysime, jeigu tarsime, jog gryniesi teisės principai neturi objektyvaus realumo, t. y. yra neįgyvendinami; o pagal šiuos principus turi elgtis tauta valstybėje ir valstybės, santykiaudamos viena su kita, kad ir kaip tam prieštarautų empirinė politika. Vadinasi, tikroji politika negali žengti žingsnio, neparodžiusi pagarbos moralei, ir nors politika pati savaime yra sunkus menas, bet jos sujungimas su morale nėra joks menas, nes pastaroji perkerta mazgą, kurio politika negalėjo atrišti, kol jos nesutarė tarpusavyje. Žmonių teisė turi būti laikoma šventa, kad ir kokių aukų tai kainuotų viešpataujančiai valdžiai. Čia negalima dalyti pusiau ir išsigalvoti jokio pragmatiškai sąlygotos teisės vidurio (tarp teisės ir naudos); bet kokia politika turi priklaupiti prieš teisę, tačiau ji gali tikėtis pasiekti, nors ir pamazū, tokią pakopą, kur ji spindės be paliovos.¹

Kuo Kanto (*Kant*) požiūris į moralės ir politikos santykį skiriasi nuo Makiavelio (*Machiavelli*) požiūrio?

Kodėl Kantas nepritaria klastai ir prievartai politikoje?

Jeigu du politiniai veikėjai elgiasi vienas kito atžvilgiu nemoraliai ir neteisėtai, gal galima jų elgesį pateisinti?

Kuo skiriasi morali politika nuo tos, kuriai atstovauja politinis moralistas?

Kodėl žmonių teisės, pasak Kanto, turi būti laikomos šventomis?

Ar jūs pritariate filosofo požiūriui?

Ar galite nurodyti moralaus politiko pavyzdį?

Ar aplinkybė, kad galbūt moralių politikų pasaulyje nėra gausu, nemenkina moralaus politiko kaip idealo vertės?

¹ Kant I. *Įamžinąjį taiką* // Kant I. *Politiniai traktatai*/ sudarė A. Jokūbaitis. V.: Aidai, 1996, p. 157-158, 159-161. Iš vokiečių kalbos vertė G. Žukas.

M. Vėberis [*Weber*] grįžta prie N. Makiavelio (*Machiavelli*) nužymėto politinio realizmo. Politika - tai prievartos sritis. Čia vyksta nuolatinė kova.

Ar šioje kovoje negalima vadovautis deontologine (krikščioniška), Kanto (*Kant*) principų etika?

Vėberis mano, kad politikas privalo numatyti iš prievartos kylančius padarinius ir prisiimti už juos atsakomybę.

Kuri etika - krikščioniškoji ar kantiškoji - jį išlaisvina nuo atsakomybės? Kodėl?

III.4.h. Atsakomybės etika. Maksas Vėberis (*Max VVeber*)

Ir tai yra svarbiausia. Mes turime įsisąmoninti, kad bet kuri etiškai orientuota veikla gali vadovautis viena *dviejų* visiškai skirtingų, nesutaikomai priešingų maksimų. Veikla gali vadovautis arba „nusistatymo etika“ (*gesinnungsethisch*), arba „atsakomybės etika“ (*verantivortungsethish*). Tuo nenoriu pasakyti, kad nusistatymo etika yra tapati neatsakingumui, o atsakomybės etika - įsitikinimų neturėjimui. Ne apie tai kalbu. Tačiau didžiulis skirtumas, ar vadovaujamesi nusistatymo etikos maksima, ar atsakomybės etikos maksima. Pirmuoju atveju, religiškai tariant, „krikščionis daro tai, kas teisinga, o pasekmes palieka Dievo nuožiūrai“. Antroju atveju prisiimama atsakomybė už (numatomas) savo veiksmų *pasekmes*. [...]

Tačiau ir tuo problema dar neišsėmta. Jokia pasaulio etika neapeina to fakto, kad daugeliu atvejų, siekiant „gerų“ tikslų, taikstomasi su doroviškai abejotinomis ar bent jau pavojingomis priemonėmis, arba ir su blogų šalutinių padarinių tikimybe. Ir jokia pasaulio etika negali pasakyti, kada ir koku mastu etiškai geras tikslas pateisina etiškai pavojingas priemones ir šalutines pasekmes. [...]

Tačiau ar tikrai kuri nors pasaulio etika gali iškelti *vienodo* turinio normas erotiniams ir prekybiniams, šeimyniniams ir tarnybiniams santykiams, vyro santykiams su žmona, daržovių pardavėja, sūnum, konkurentu, draugu, teisiamuoju? Ar tikrai etiniams reikalavimams politikai neturi reikšmės, kad politika naudojasi labai specifiška priemone - galia, už kurios slypi *prievarta*? [...] Taigi *Pamokslo nuo kalno* etika? Pamokslas nuo kalno - turime omenyje absoliučią Evangelijos etiką - daug rimtesnis dalykas, negu mano tie, kurie šiandien mielai cituoja šiuos įsakymus. Su Pamokslu nuo kalno negalima juokauti. Jam galioja tai, kas buvo pasakyta apie

priežastingumo principą moksle: tai ne fiakras, kuri galima savo nuožiūra sustabdyti, kad panorėjęs įliptum ar išliptum. Pamokslo nuo kalno prasmė, jeigu ji netrivializuojama, *tokia*: viskas *arba* nieko. Imkime, pvz., pasakojimą apie turtingą jaunuolį: „jis išėjo nuliūdęs, nes buvo labai turtingas“. Evangelijos įsakymas besąlygiškas ir vienareikšmis: atiduok, ką turi, - absoliučiai *viską*. Politikas pasakys: tai socialiai beprasmiškas reikalavimas, kol jis netaikomas *visiems*. Taigi: apmokestinimas, nusavinimas, konfiskavimas - žodžiu, prievarta ir tvarka *visiems*. Etikos taisyklė to *visai* nereikalauja, štai jos esmė. Arba: „Atsuk kitą skruostą!“ Besąlygiškai neklausdamas, ar tas, kuriam atsuki, yra teisus suduodamas. Tai orumo neturėjimo etika (darant išimtį šventajam). Tai reiškia: reikia būti šventam *viskuo*. Bent jau norėti tokiam būti: gyventi kaip Jėzus, apaštalai, šventasis Pranciškus Asyžietis ir į juos panašūs. Tik *tada* ši etika prasminga ir yra orumo išraiška. *Kitaip* - ne. Nes jeigu akosmistinė¹ meilės etika skelbia nespriešinimą blogiui prievarta, tai politikas šį priesaką supranta atvirkščiai: tu *privalai* pasipriešinti blogiui prievarta, *kitaip* tu *atsakai* už blogio pergalę. Norintys vadovautis Evangelijos etika tevingia streikų, nes jie yra prievarta, ir teina į geltonąsias profsąjungas. Visų pirma tegul nekalba apie tokius dalykus kaip „revoliucija“. Juk ta etika vis dėlto nemoko, kad būtent pilietinis karas yra vienintelis teisėtas karas. Pacifistas, besivadovaujantis Evangelija, neims į rankas ginklų arba numes į šalį. Taip daryti Vokietijoje buvo rekomenduojama kaip etinė pareiga, siekiant užbaigti šį karą ir drauge - visus karus. Politikas pasakytų: vienintelis tikras būdas diskredituoti karą visai *apžvelgiamai* ateičiai būtų *status quo* taika. Tuomet tautos savęs paklaustų: dėl ko vyko karas? Tada karas būtų laikomas absurdu. Bet tai dabar neįmanoma. Nes nugaletojams, bent daliai jų, jis duos politinius dividendus. O už tai atsakingas toks elgesys, kuris mums padarė negalimą bet kokį pasipriešinimą. Dabar, kai baigsis nuovargio laikai, *ne karas bus diskredituotas, bet taika*. Tokia absoliučios etikos pasekmė.

Pagaliau - pareiga sakyti tiesą. Absoliučioje etikoje ši pareiga yra besąlygiška. Taigi daroma išvada: skelbti visus, visų pirma savo šalį kaltinančius dokumentus. O šių vienašališkų publikacijų pagrindu - vienašališkai, besąlygiškai, neatsižvelgiant į pasekmes prisipažinti kaltais. Politikas manys, kad tai toli gražu nepadedą atskleisti tiesos. Atvirkščiai, aistrų kurstyimas ir piktnaudžiavimas jomis sutrukdys išaiškinti tiesą. Tik visapusiškas

¹ [...] Ne šio pasaulio.

planingas tyrimas, atliktas nesuinteresuotų asmenų, galėtų būti vaisingas. Bet kokia kita veiksmena taip besielgiančiai nacijai gali turėti pasekmių, kurių nebus galima atitaisyti dešimtmečiais. Tačiau absoliuti etika *nesidomi* „pasekmėmis”.¹

Kuo skiriasi „atsakomybės etika” nuo „nusistatymo etikos”?
Ar galima siekiant gerų tikslų išvengti „nešvarių” priemonių?
Kodėl vadovautis etiniais principais politikoje netinka?
Palyginkite Kanto (*Kant*) ir Vėberio (*Weber*) požiūrį į politikos ir moralės santykį. Kuriam jų pritartumėt?
Valstybės, kaip politinės galios, garbinimas atpalaiduoja nuo moralinės atsakomybės, sako K. R. Poperis (*Popper*).
Ką reiškia filosofo teiginys, kad reikėtų moralizuoti politiką, o ne politizuoti moralę?

III.4.i. Racionalus politikas. *Karlas Raimundas Poperis*

(*Kari Raimund Popper*)

Siekiant geriau perteikti šią teoriją, reikia vartoti *politinių reikalavimų ir politinių teiginių kalbą* [...]. Tai reiškia, kad mes neturime stengtis gauti atsakymo į esencialistinį klausimą: Kas yra valstybė, kokia jos tikroji prigimtis, kokia jos reali prasmė? Be to, neturime stengtis gauti atsakymo į istoricistinį klausimą: Kaip atsirado valstybė, ir kokios yra politinės pareigos ištakos? Mūsų klausimą turime išreikšti veikiausiai šitaip: Ko mums reikia iš valstybės? Ką siūlome kaip teisėtą valstybės veiklos tikslą? O siekdami suprasti, kokie yra mūsų pamatiniai politiniai reikalavimai, galime paklausti: Kodėl teikiame pirmenybę gyvenimui gerai sutvarkytoje valstybėje, o ne gyvenimui be valstybės, t. y. anarchijai? Šitoks mūsų klausimo kėlimo būdas yra racionalus. Kaip tik į šį klausimą turi atsakyti technologas, prieš pereidamas prie bet kokios politinės institucijos kūrimo ar pertvarkymo. Juk tik jei žino, ko nori, jis gali nuspręsti, ar kokia nors institucija yra gerai, ar blogai pritaikyta prie savo funkcijos.

Jei savo klausimą suformuluosime kaip tik taip, humanisto atsakymas bus toks: Aš reikalauju, kad valstybė apsaugotų ne tik mane, bet ir kitus.

¹ Vveberis M. *Politika kaip profesinis pašaukimas // Politologija: Almanachas*. V.: Valstybinis leidybos centras, 1991, t. 2, p. 54, 55. Vertė T. Grinkevičienė, Z. Norkus.

Reikalauju, kad valstybė apsaugotų ir mano, ir kitų žmonių laisvę. Aš nenoriu gyventi iš malonės tų, kurie turi didesnius kumščius ar yra geriau ginkluoti. Kitaip tariant, noriu būti apsaugotas nuo agresijos iš kitų žmonių pusės. Aš noriu, kad būtų pripažintas skirtumas tarp agresijos ir gynybos ir kad gynybą palaikytų organizuota valstybės galia. (Tokia gynyba yra *status quo* palaikymas, ir siūlomo principo turinys toks: *status quo* turi būti keičiamas ne prievarta, o laikantis įstatymo, kompromisu arba arbitražu, išskyrus tuos atvejus, kada nesama teisinio pagrindo jam pakeisti.) Aš esu visiškai pasirengęs tam, kad valstybė šiek tiek apribotų mano veiksmų laisvę su ta sąlyga, kad būtų apsaugota likusi laisvės dalis, nes žinau, kad tam tikri mano laisvės apribojimai yra neišvengiami; pavyzdžiui, aš turiu atsisakyti savo „laisvės“ užpulti kitą žmogų, jei noriu, kad valstybė apgintų nuo bet kokių antpuolių. Bet aš reikalauju, kad nebūtų išleistas iš akių pamatinis valstybės tikslas, t. y. apsauga tos laisvės, kuri nedaro žalos kitiems piliečiams. Taigi reikalauju, kad valstybė apribotų piliečių laisvę kuo lygiau ir tik tiek, kiek reikia, kad būtų pasiektas lygus laisvės apribojimas.

Maždaug tokie būtų humanisto, egalitaristo, individualisto reikalavimai. Kaip tik tokie reikalavimai leistų socialiniam technologui politines problemas spręsti racionaliai, t. y. atsižvelgiant į pakankamai aiškų ir apibrėžtą tikslą. [...]

Galima pateikti tokio išvertimo pavyzdį. Tai, ką aš vadinu protekcionizmu, kritikavo Aristotelis*, paskui šią kritiką pakartojo Burke'as ir daugelis šiuolaikinių platonikų. Visi šie kritikai tvirtina, kad protekcionizmas sumenkina valstybės uždavinius; juk valstybę (Burke'o žodžiais tariant) „reikia deramai gerbti, nes ji yra žmonių bendrija, skirta ne tik šurkščioms gyvuliškoms laikinos ir dūlios prigimties reikmėms tenkinti“. Kitaip tariant, sakoma, kad valstybė yra kažkas aukštesnio ar kilnesnio už racionalius tikslus turinčią asociaciją; tai garbinimo objektas. Jos paskirtis yra aukštesnė negu žmonių ir jų teisių apsauga. Jos uždaviniai turi moralinę prigimtį. „Rūpintis dorybe yra valstybės, tikrai nusipelnančios šio pavadinimo, uždavinys“, - sako Aristotelis. Jei šią kritiką pamėginsime išversti į politinių reikalavimų kalbą, suprasime, kad šie protekcionizmo kritikai nori dviejų dalykų. Pirma, valstybę jie norėtų padaryti garbinimo objektu. Mūsų požiūriu, šiam norui nėra prasmės prieštarauti. Tai religinė problema, ir valstybės garbintojai patys turi nuspręsti, kaip savo tikėjimą suderinti su kitais religiniais įsitikinimais, pavyzdžiui, su pirmuoju Dievo įsakymu. Antrasis reikalavimas yra politinis. Faktiškai

* Žr. Aristotelis, *Politika*, III, 9,6 ff [...].

šis reikalavimas reiškia štai ką: valstybės pareigūnai turi rūpintis piliečių morale ir naudotis savo valdžia ne tiek piliečių laisvei apsaugoti, kiek jų moraliniam gyvenimui kontroliuoti. Kitaip tariant, tai reikalavimas išplėsti teisinio reguliavimo, t. y. valstybės nustatytų normų, sritį moralės normų įprastine šio žodžio prasme - t. y. ne valstybės, o mūsų pačių moralinių sprendimų nustatytų normų - sąskaita. Tokį reikalavimą ar siūlymą galima svarstyti racionaliai ir jo nenaudai galima pasakyti, kad tie, kurie kelia tokius reikalavimus, aiškiai nesupranta, jog šio siūlymo įgyvendinimas reikštų individo moralinės atsakomybės pašalinimą ir jog jis nepagerintų moralumo, bet jį sugriautų. Asmeninę atsakomybę jis pakeistų gentiniais tabu ir totalitariniu individo neatsakingumu. Priešindamasis tokiai nuostatai, individualistas turi laikytis įsitikinimo, kad valstybių moralumas (jei tokio dalyko apskritai esama) paprastai būna gero-kai menkesnis negu vidutinio piliečio, todėl daug labiau pageidautina, kad valstybės moralumą kontroliuotų piliečiai, o ne priešingai. Mums reikėtų moralizuoti politiką, o ne politizuoti moralę.¹

A Ar valstybė egzistuoja individo labui, ar priešingai: individas-valstybės labui? Kaip mano Popperis (*Popper*)? O kaip jūs?
Ką mano humanistas apie valstybės ir individo santykį?
Kodėl individas turi sutikti, kad būtų ribojama jo laisvė?
Kodėl valstybė negali būti garbinimo objektas?
Ar įmanoma sustabdyti tarptautinius nusikaltimus? Kaip?

¹ Popper K. R. *Atviroji visuomenė ir jos priešai*. V.: Pradai, 1998, p. 119-123. Iš anglų kalbos vertė A. Šliogeris.

II 1.5. TEISĖ IR TEISINGUMAS

E. Munko (*Munch*) paveikslas *Jurisprudencija* 1887. Apie ką kalbasi susėdę vyrai?

Žmonių bendruomenės tarpusavio santykius nustato moralė ir teisė. Moralės sankcijos yra vidinės. Jos niekur nesurašytos. Niekas nėra traukiamas baudžiamojon atsakomybėn už tai, kad nepateisino artimo žmogaus pasitikėjimo. Teisės sankcijos - išorinės. Jos surašytos kiekvienos valstybės civiliniame ir baudžiamajame kodeksuose. Teisės normų pažeidėjus persekioja valstybinės institucijos: prokuratūra, teismai, specialiųjų tyrimų tarnyba. Negali rinktis, ar grąžinti draugui jam priklausančią nuosavybę, ar negrąžinti. Tai ne moralinė, o teisinė problema, ir ją sprendžia jau ne du žmonės, o valstybinės institucijos. Ji iškyla kiekvieną sykį, kai pasikėsinama į kito žmogaus gyvybę, garbę, sveikatą, orumą ir nuosavybę.

Vis dėlto ar niekada išorinės sankcijos neprieštarauja vidinėms?

Ką daryti, kai netikėtai sužinai, kad artimas žmogus (draugas, motina, tėvas, sūnus, mylimasis ar kt.) pažeidė teisės normas? Ar turi tai pranešti teisinėms institucijoms? Ar tai nebus moralinė išdavystė?

Ar teisė pratęsia moralę, ar savo išoriškumu ją paneigia?

O gal teisė būtent įtvirtina dorovės normas? Jei nebūtų išorinių sankcijų, gal pašlytų ir vidinės? Kokia būtų visuomenė be įstatymo? Skaitykite, ką sako apie tai Aristotelis.

III.5.a. Dorovė ir įstatymas. *Aristotelis*

Jeigu, kaip sakyta, žmogus, kuris turi tapti dorovingas, privalo būti teisingai auklėjamas ir pratinamas, o vėliau turi daryti dorus darbus ir nei savo valia, nei prieš savo valią nedaryti nieko blogo, ir jeigu tai galima įvykdyti tik tvarkant gyvenimą pagal tam tikrą planą ir tikslingą tvarką, kuri turi pakankamai galios priversti paklusti, tai tėvo valdžia neturi tos galios ir negali priversti, - apskritai to negali padaryti vieno žmogaus valdžia, nebent tik karaliaus ar kieno nors panašaus; užtat įstatymas turi priverčiamąją galią, nes jis yra tvarkomasis pradas, kilęs iš supratingumo ir proto. Ir nors mes nekenčiame tų žmonių, kurie priešinasi mūsų norams, net jeigu jie teisėtai priešinasi, įstatymo mes nelaikome sunkenybe, jeigu jis išsako tai, kas gera.

Tik Spartos valstybėje - ir dar kai kur kitur¹ - įstatymų leidėjas yra pasirūpinęs jaunuomenės auklėjimu ir priežiūra. Daugumoje valstybių tuo visai nesirūpinama, ir kiekvienas gyvena taip, kaip jam patinka, tarsi kik-

¹ Turima galvoje Kreta ir Kartagina.

lopas valdydamas vaikus ir žmoną. Geriausia būtų, jei tu rūpintųsi visuomenė, tikslingai nustatytų reikalavimus ir, be to, taip, kad juos būtų įmanoma įvykdyti. Bet jeigu visuomenė nesirūpina, tada kiekvieno piliečio pareiga savo vaikams ir draugams padėti tapti doriems arba bent pasiryžti eiti ta linkme. Geriausiai jis tai galėtų padaryti, jeigu, kaip mes sakėme, turėtų įstatymų leidejo gabumą, nes visuomenės rūpinimasis remiasi įstatymais, - rūpinimasis bus geras tik tada, jei įstatymai bus geri. Nesvarbu, ar tie įstatymai bus rašyti ar nerašyti, taip pat nesvarbu, ar jie auklės vieną žmogų ar daugelį. Panašiai ir dėl muzikos, gimnastikos ir kitų auklėjimo dalykų. Kaip valstybėse didelę galią turi įstatymai ir papročiai, taip paskirose šeimose tėvo išpėjamieji žodžiai ir įpročiai - jų poveikis dėl giminytės ir geradarybių yra dar didesnis, nes vaikai jau iš pat pradžių myli savo tėvus ir iš prigimties yra linkę mielu noru jų klausyti.¹

Kaip atsiranda įstatymai?

Kodėl įstatymai turi priverčiamąją galią?

Kodėl rūpinantis visuomene būtina rūpintis įstatymais?

Ar žmonių susitarimai gyvuotų, jei nebūtų išorinių sankcijų?

Kodėl žmonės negeba tiesiog susitarti ir pasitikėti vienas kitu be teisinių įstatymų?

Ar nepakanka vien prigimtinių įstatymų?

III.5.b. Įstatymo kilmė. *Tomas Hobsas (Thomas Hobbes)*

Galutinė priežastis, tikslas arba sumanymas, dėl kurių žmonės, iš prigimties mėgstantys laisvę ir viešpatauti kitiems, įsivedė sau tuos apribojimus, kurių suvaržytus mes matome juos gyvenant valstybėse, yra rūpinimasis savisauga ir patogesniu gyvenimu; kitaip tariant, žmonės siekia atsikratyti vargingos karo būklės, kuri [...] yra neišvengiamas natūralių žmonių aistrų padarinys, kai nėra regimos valdžios, kuri laikytų juos baimėje ir, grasindama bausme, priverstų vykdyti susitarimus bei laikytis prigimtinių įstatymų [...].

Juk prigimtiniai įstatymai, tokie kaip *teisingumas, nešališkumas, kuklumas, gailestingumas* ir apskritai *elgimasis su kitais taip, kaip mes norėtume, kad*

²

Aristotelis. *Nikomacho etika II* Aristotelis. *Rinktiniai raštai* / sudarė A. Rybelis. V.: Mintis, 1990, p. 270. Iš senosios graikų kalbos vertė J. Dumčius, M. Ročka, V. Sezemanas.

su mumis būtų elgiamasi, patys savaime, be kokios nors jėgos, priverčiančios jų laikytis, baimės, prieštarauja mūsų natūralioms aistroms, skatinančioms šališkumą, išdidumą, kerštingumą ir pan. O susitarimai be kalvijo yra tik žodžiai, negalintys užtikrinti žmogaus saugumo. Todėl, nepaisant prigimtinių įstatymų, kurių kiekvienas laikosi, kai pageidauja jų laikytis, kai gali šitai daryti visiškai saugiai, jeigu nėra įvestos valdžios, arba pakankamai stiprios valdžios, kuri užtikrintų mūsų saugumą, kiekvienas žmogus pasikliaus - ir visiškai teisėtai gali pasikliauti - savo jėgomis ir mitrumu, kad apsisaugotų nuo visų kitų žmonių. Ir visur, kur žmonės gyveno nedidelėmis šeimomis, jie grobikavo ir apiplėšinėjo vienas kitą; šitai buvo laikoma prigimtiniams įstatymams visiškai neprieštaraujančiu elgesiu, ir juo daugiau kas prisiplėšdavo, juo didesnę šitai teikdavo jam garbę. Tokiais klausimais žmonės nesilaikė jokių kitų įstatymų, išskyrus garbės įstatymą, t. y. jie susilaikydavo nuo žiaurumo - nežudydavo žmonių ir palikdavo jiems žemės ūkio padargus. Kaip kadaise mažos šeimos, taip dabar miestai ir karalystės, kurie yra ne kas kita kaip didelės šeimos, dėl savo saugumo plečia savo valdas įvairiomis dingstimis - pavojaus, užkariavimo ar pagalbos, kuri gali būti suteikta užkariautojui, baimės - ir kiek įmanydami stengiasi pajungti ir susilpninti savo kaimynus atvira jėga ir slaptomis gudrybėmis; kadangi nėra kitokio saugumo užtikrinimo, jie elgiasi teisėtai ir ilgus amžius už tai prisimenami su pagarba. [...]

Vienintelis būdas įsteigti tokią bendrą valdžią, kuri įstengtų apginti žmones nuo svetimšalių įsiveržimo, neleistų jiems skriausti vienas kito ir užtikrintų jiems tokią saugumą, kad jie galėtų misti savo triūsų ir žemės vaisiais ir gyventi patenkinti - tai sutelkti visą valdžią ir galią vieno žmogaus arba žmonių susirinkimo, kuris balsų dauguma visų piliečių valias paversėtų viena valia, rankose; kitaip tariant, paskirti vieną žmogų ar žmonių susirinkimą atstovauti jiems; kad kiekvienas žmogus pripažintų ir laikytų save kūrėju viso to, ką jiems atstovaujantis asmuo darys pats ar privers daryti kitus, idant išsaugotų visuotinę taiką ir saugumą; kad kiekvienas savo valią ir sprendimus pajungtų jo valiai ir sprendimui. Tai daugiau nei sutarimas, arba santarvė; tai realus jų susivienijimas viename asmenyje, paremtas kiekvieno žmogaus susitarimu su kiekvienu kitu žmogumi, tarsi kiekvienas žmogus būtų pasakęs kiekvienam kitam žmogui: „Aš įgalioju šį žmogų arba šį žmonių susirinkimą ir perduodu jam savo teisę valdyti mane su ta sąlyga, kad tu taip pat per duosi jam savo teisę ir lygiai taip pat pritari visiems jo veiksams". Kai šitai atsitinka, tai daugybė žmonių, šitaip susivienijusių viename asmenyje, vadinami *valstybe*, lotyniškai *civitas*.

Taip atsiranda tas didysis *Leviatanas*, arba, tiksliau, jei kalbėsime pagarbiau, tas *mirtingasis dievas*, kuriam mes, valdomi *nemirtingojo Dievo*, turime būti dėkingi už taiką ir mūsų apgynimą. Juk dėl įgaliojimų, kuriuos jam suteikė valstybėje kiekvienas atskiras žmogus, jis turi sutelkęs savo rankose tokią didžiulę valdžią ir galią, kad jų keliama baimė įgalina jį nukreipti visų piliečių valią siekti taikos viduje ir padėti vienas kitam prieš išorės priešus. Jis yra esmė valstybės, kurią reikia apibrėžti taip: *valstybė yra vienas asmuo, už kurio veiksmus dėl tarpusavio susitarimo vienas su kitu tapo atsakinga didžiulė daugybė žmonių, kad jis galėtų taip panaudoti visą jų galią ir išteklius, kaip jam atrodys naudinga jų taikai ir bendram gynimui.*

Sis asmuo vadinamas *suverenu* ir sakoma, kad jis turi *aukščiausią valdžią*, o visi kiti yra jo *pavaldiniai*.

Yra du būdai pasiekti šią aukščiausią valdžią. Vienas iš jų - tai natūrali jėga, kai, pavyzdžiui, žmogus priverčia savo vaikus ir jų vaikus paklusti jo valdžiai, grasindamas pražudyti juos, jeigu jie atsisakytų, arba karu pajungia savo valiai priešus, su šia sąlyga palikdamas juos gyvus. Kitas būdas - kai žmonės laisva valia susitaria tarpusavyje paklusti kuriam nors žmogui ar žmonių susirinkimui, tikėdamiesi, kad jis apgins juos nuo visų kitų. Pastarąją valstybę galima pavadinti politine, arba *įsteigta*, o pirmąją - *įsigyta*

A

Kokie yra pagrindiniai prigimtiniai įstatymai?

Kodėl žmonėms sunku gyventi tik pagal prigimtį - be teisės įstatymų?

Kaip atsiranda valstybė? Kodėl Hobsas (*Hobbes*) ją vadina *Leviatanu*?

Kaip suprantate Hobso pasakymą: „balsų dauguma visų piliečių valias paverstų viena valia“?

Ar pritariate filosofui, kad žmonių prigimtis tokia savanaudiška, jog jos neapribojus išorinėmis sankcijomis žmonės sunaikintų vienas kitą?

Ar negalima tobulinti prigimties?

Ar kada nors, jūsų manymu, egzistuos visuomenės be valstybės?

O be įstatymų?

Ar turėtų įstatymas galią, jei nebūtų valstybės?

¹ Hobsas T. *Leviatanas II Filosofijos istorijos chrestomatija. Renesansas* / sudarė B. Genzelis. V.: Mintis, 1986, t. II, p. 264-268. Iš anglų kalbos vertė R. Rybelienė.

I. Kantas (*Kant*) pilietinę teisinę visuomenę laikė didžiausia žmonių problema. Ką reiškia filosofo teiginys, kad žmogus yra gyvūnas, kuriam, jei jis gyvena tarp kitų savo giminės narių, reikalingas šeimininkas (valstybė)?

Kodėl labai sunku garantuoti, kad „aukščiausioji valdžia būtų teisinga pati savaime“?

III.5.C. Aukščiausioji valdžia - teisinga pati savaime? *Immanuelis Kantas* (*Immanuel Kant*)

Didžiausia žmonių giminės problema, kurių spręsti juos verčia gamta, yra pilietinės, visuotinės teisinės visuomenės pasiekimas. Kadangi tik visuomenėje ir, be to, tik tokioje, kurios nariai turi didžiausią laisvę, taigi, matyt, egzistuoja ir visiškas antagonizmas, bet kurioje vis dėlto šios laisvės ribos tiksliausiai nustatytos ir laiduotos, idant ji galėtų egzistuoti kartu su kitų laisve, tik tokioje visuomenėje gali būti pasiektas aukščiausias gamtos tikslas - visų žmonijos pradų išsivystymas; be to, gamta nori, kad žmonija šį tikslą, kaip ir kitus jos paskirties tikslus, pasiektų pati. Tad didžiausiu gamtos uždaviniu žmonių giminei laikytina visuomenė, kurioje laisvė, valdant išoriniams įstatymams, būtų kiek įmanoma artimiausios susieta su neįveikiama prievarta, t. y. toks uždavinys turėtų būti tobulai teisinga pilietinė santvarka. Tik išsprendusi ir įgyvendinusi šį uždavinį, gamta gali pasiekti savo kitus tikslus žmonių giminės atžvilgiu. Pereiti į šią prievartos būklę žmones, paprastai linkusius į nevaržomą laisvę, verčia neganda; ir didžiausia jų - ta, kurion vienas kitą įstumia žmonės, dėl polinkio mėgautis laukine laisve negalintys ilgą laiką išbūti vienas šalia kito. Tačiau tokioje ribotoje erdvėje, kokia yra pilietinis susivienijimas, tų pačių polinkių poveikis yra geriausias; panašiai medžiai miške kaip tik dėl to, kad kiekvienas jų mėgina atimti iš kito orą ir saulę, verčia vienas kitą ieškoti abiejų dalykų virš savęs, todėl auga gražiai ir tiesiai; tuo tarpu tie medžiai, kurie skleidžia savo šakas laisvėje, atskirai vienas nuo kito ir dar kaip patinka, auga luoši, kreivi ir šleivi. Bet kokia kultūra ir menas, puošiantys žmoniją, gražiausia visuomenės santvarka yra vaisius nedraugiškumo, patį save priverčiančio paklusti drausmei ir šitaip, priverstinio meno dėka, pilnutinai išvystyti gamtos pradus. [...]

Si problema sunkiausia ir žmonių giminės bus išspręsta vėliausiai. Sunkumas, kurį sukelia jau vien šios užduoties idėja, yra štai koks: žmogus yra gyvūnas, kuriam, jeigu jis gyvena tarp kitų savo giminės narių, reikalingas šeimininkas. Juk jis, be abejonės, piktnaudžiauja savo laisve kitų, į jį pana-

šių būtybių atžvilgiu; ir nors kaip protinga būtybė jis nori įstatymo, kuris apribotų visų laisvę, vis dėlto jo paties egoistinis gyvūniškas polinkis gundo jį laikyti save išimtimi visur, kur įmanoma. Vadinasi, jam reikia šeimninko, kuris palaužtų jo paties valią ir priverstų jį paklusti visuotinai galiojančiai valiai, kurios sąlygomis kiekvienas gali būti laisvas. Bet kurgi jis gali rasti tokį šeimninką? Niekur kitur, kaip tik žmonių giminėje. Bet pastaroji yra lygiai toks pat gyvūnas, kuriam reikalingas šeimninkas. Vadinasi, jis gali pradėti, kaip nori; bet tuomet nesuprantama, kaipgi jis galėtų suteikti sau viešojo teisingumo valdžią, kuri pati būtų teisinga; tuo tarpu jis gali ieškoti jos vieninteliame asmenyje arba daugelio asmenų, išrinktų tam tikslui, visuomenėje. Tačiau kiekvienas jų visuomet piktnaudžiaus savo laisve, jei virš savęs neturės nieko, kas valdytų jį pagal įstatymus. Tuo tarpu aukščiausioji valdžia turi būti teisinga *pati savime*, bet drauge būti *žmogus*. Todėl šis uždavinys sunkiausias iš visų; maža to, - galutinai išspręsti jį neįmanoma: iš tokio kreivo medžio, iš kokio padarytas žmogus, neįmanoma padirbti nieko, kas būtų visiškai tiesu. Gamta tėra mus įpareigojusi artintis prie šios idėjos". Kad pastarosios imamasi vėliausiai, lemia dar ir tai, jog tam reikalingos *teisingos sąvokos* apie galimos santvarkos prigimtį, taip pat didžiulė, per daugelį amžių išugdyta patirtis ir, be viso šito, dar *gera valia*, kuri būtų pasiruošusi šią idėją priimti; šių trijų dalykų derinys labai retas, ir jeigu jis kada nors pasitaikys, tai tik labai vėlai, po daugelio bergždžių mėginimų.¹

A Kodėl teisinę visuomenę Kantas (*Kant*) laiko pasiekimu?
Kokia turėtų būti tobulai teisinga pilietinė santvarka?
Kodėl Kantas lygina skyrium augantį medį su medžiais, augančiais miške?
Kodėl žmogus negali gyventi be valstybės?

* Vadinasi, žmogaus vaidmuo yra labai sudėtingas. Kokia yra kitų planetų gyventojų bei prigimties būklė, mes nežinome. Tačiau gerai atlikdami šią gamtos užduotį, galime paglostyti savimeilę tuo, kad tarp savo kaimynų pasaulio statinyje užimame ne paskutinę vietą. Galbūt kitose planetose kiekvienas individas gali visiškai realizuoti savo paskirtį. Su mumis yra kitaip; tik giminė gali šito tikėtis.

Kantas I. *Visuotinės istorijos idėja pasaulio pilietijos požiūriu* // Baranova J. *Istorijos filosofija*. V.: Alma littera, 2000, p. 138-139. Iš vokiečių kalbos vertė G. Žukas, vertimą peržiūrėjo T. Raudeliūnas.

Ar gali tas pats žmogus ir leisti įstatymus, ir juos vykdyti?
Kodėl įstatymų leidyba ir vykdymas - du skirtingi dalykai?

III.5.d. Teisės leidyba ir vykdymas. Šarlis Luji Monteskjė (*Charles-Louis Montesquieu*)

Kiekvienoje valstybėje yra trijų tipų valdžia: įstatymus leidžiančioji valdžia, vykdomoji valdžia, tvarkanti tarptautinės teisės dalykus, ir vykdomoji valdžia, tvarkanti pilietinės teisės dalykus. Pirmosios valdžios vardu valdovas arba institucija kuria laikinus arba pastovius įstatymus ir taiso arba atšaukia jau galiojančius įstatymus. Antrosios valdžios vardu jis skelbia karą arba sudaro taiką, siunčia arba priima pasiuntinius, garantuoja saugumą, užkerta kelią užpuolių grėsmei. Trečiosios valdžios vardu jis baudžia už nusikaltimus ir sprendžia privačių asmenų konfliktus. Paskutinę valdžią galima pavadinti teisine, o antrąją - valstybės vykdomąją valdžią.

Piliečiui politinė laisvė reiškia dvasios ramybę, pagrįstą įsitikinimu, jog jis yra saugus. Tai laiduoja tik tokia valdžia, kuriai valdant vienas pilietis nebijo kito.

Jei įstatymus leidžiančioji valdžia ir vykdomoji valdžia bus sujungtos ir joms atstovaus vienas asmuo arba institucija, tai laisvės nebus ir reikia laukti, jog monarchas arba senatas ims kurti tironiškus įstatymus, kad taip pat tironiškai juos galėtų taikyti. Laisvės nebus ir tada, kai teisinė valdžia nebus atskirta nuo įstatymus leidžiančiosios ir vykdomosios valdžių. Jei ji bus sujungta su įstatymus leidžiančiąja valdžia, tai piliečių gyvenimas ir laisvė susidurs su savivalės grėsme, nes teisėjas juk dar yra ir įstatymų leidėjas. Jei teisinė valdžia bus sujungta su vykdomąja, tai teisėjas gali tapti engėju. Visi pražūtų, jei vienas ir tas pats asmuo arba institucija, sudaryta iš pareigūnų, bajorų ar paprastų žmonių, atstovautų visoms trimis valdžioms: įstatymų leidimo valdžiai, valdžiai, vykdančiai bendra valstybinius sprendimus, ir valdžiai, teisiančiai nusikaltėlius ar sprendžiančiai privačių asmenų konfliktus.¹

Kokias valdžios rūšis ir kodėl išskiria Š. Monteskjė (*Montesquieu*)?

¹ Montesquieu Ch. *De l'esprit de loi // Oeuvres de monsieur Montesquieu*. Amsterdam, 1790, t. I, p. 36. Iš prancūzų kalbos vertė T. Sodeika.

Ar prieš sukuriant valstybės - pozityviuosius - įstatymus, niekada nebūta jokių įstatymų?
Kuo skiriasi pozityvus įstatymas nuo prigimtinio?
Kaip plačiai Monteskjė (*Montesquieu*) vartoja sąvoką „įstatymas“?

III.5.e. Prigimtiniai ir pozityvieji įstatymai. Šarlis Luji Monteskjė (*Charles-Louis Montesquieu*)

Įstatymai plačiausiąja šio žodžio reikšme - tai būtini santykiai, išplaukiantys iš daiktų prigimties. Šia prasme visos būtybės turi savo įstatymus: dievybė* turi savo įstatymus, materialusis pasaulis turi savo įstatymus, būtybės, pranašesnės už žmogų protu, turi savo įstatymus, gyvuliai turi savo įstatymus, žmogus turi savo įstatymus. [...]

Apie prigimties įstatymus

Pirma visų šių įstatymų eina prigimties įstatymai; pavadinti jie taip todėl, kad išplaukia tikrai iš mūsų kūno sandaros. Norint gerai juos pažinti, reikia išanalizuoti žmogų iki visuomenės susiformavimo. [...]

Tokioje būklėje kiekvienas jaučiasi žemesnis už kitus ir vargiai suvokia esąs lygus su kitais. Žmonės nemėgino pulti vienas kito, todėl taika buvo pirmasis prigimtinis įstatymas. [...]

Su savo silpnumo jautimu žmogus sieja savo poreikių suvokimą. Taigi antrasis prigimtinis įstatymas būtų siekimas susiieškoti sau maisto.

Aš jau sakiau, kad baimė verčia žmones bėgti vieną nuo kito, bet abipusės baimės apraiškos skatina juos suartėti. Be to, suartėti juos akina ir malonumas, kurį jaučia kiekvienas gyvūnas, susitikęs su kitu tos pačios rūšies gyvūnu. Žavesys, sąlygojamas lyčių skirtingumo, dar labiau padidina tą malonumą; tad prašymas, su kuriuo žmonės nuolat kreipiasi vienas į kitą, būtų trečiasis prigimtinis įstatymas.

Be joslės, kurią žmonės turi iš prigimties, vėliau jie įgyja dar ir žinių; taip juos susaisto antra gija, kuri nebūdinga kitiems gyvūnams. Taigi atsiranda naujas akstinas vienyti, ir todėl noras gyventi visuomenėje yra ketvirtasis prigimtinis įstatymas.

Apie pozityviuosius įstatymus

Kai tik žmonės susiburia į visuomenę, jie nustoja jautęsi silpni: išnyksta lig tol tarp jų viešpatavusi lygybė ir prasideda kova.

* „Įstatymas, - sako Plutarchas veikale „Apie tai, kad valdovas turi būti apsišvietęs“, - yra visų mirtinųjų ir nemariųjų viešpats“.

Kiekviena atskira visuomenė pajunta savo jėgą; tai sukelia karo padėtį tarp tautų. Atskiri kiekvienos visuomenės nariai pradeda jausti savo jėgą ir stengiasi pakreipti savo naudai pagrindinius tos visuomenės teikiamus pranašumus; tai sukelia karo padėtį tarp jų.

Dėl šios dvejopos karo padėties tarp žmonių įvedami įstatymai. Kaip gyventojai tokios didelės planetos, kad joje neišvengiamai turi būti įvairių tautų, žmonės turi įstatymus, reguliuojančius tų tautų santykius, ir tai yra TARPTAUTINĖ TEISĖ. Kaip būtybės, gyvenančios visuomenėje, kurią reikia išsaugoti, žmonės turi įstatymus, reguliuojančius valdančiųjų ir pavaldinių santykius, ir tai yra POLITINĖ TEISĖ. Pagaliau jie turi dar ir įstatymus, reguliuojančius visų piliečių tarpusavio santykius, ir tai yra PILIETINĖ TEISĖ.

Tarptautinė teisė natūraliai remiasi tokiu principu, kad taikos metu įvairios tautos turi daryti viena kitai kuo daugiau gero, o karo metu pridaryti kuo mažiau žalos ir drauge nepakenkti pagrindiniams savo interesams.

Karo tikslas - pergalė, pergalės tikslas - užkariauti, užkariavimo - išsaugoti. Iš šito ir ankstesnio principų turi išplaukti visi *tarptautinę teisę* sudarantys įstatymai. [...]

Be tarptautinės teisės, aprėpiančios visas visuomenes, kiekviena iš jų turi savo *politinę teisę*. Visuomenė negalėtų gyvuoti be vyriausybės. „Visų atskirų jėgų suvienijimas, - taikliai sako Gravina¹, - sudaro tai, kas vadinama *politine būkle*“.

Jungtinė jėga gali būti sutelkta *vieno* arba *kelių* žmonių rankose. Kadangi gamta nustatė tėvo valdžią, kai kas mano, jog vieno valdžia geriausiai atitinka gamtą. Betgi tėvo valdžios pavyzdys nieko neįrodo. Mat jeigu tėvo valdžia panaši į vieno valdžią, tai brolių valdžia po tėvo mirties arba tikrųjų pusbrolių valdžia po brolių mirties panaši į daugelio valdžią. Politinė galia būtinai yra paremta daugelio šeimų sąjunga. [...]

(Prigimties įstatymai pirmesni už pozityviusius)

Atskiros protingos būtybės gali turėti pačių susikurtų įstatymų, tačiau jos pavaldžios ir ne jų pačių sukurtiems dėsniams. Prieš atsiradamos protingos būtybės buvo galimos ir, vadinasi, joms buvo būdingi galimi santykiai, o dėl to ir galimi dėsniai. Prieš atsirandant žmonių sukurtiems įstatymams turėjo būti galimi teisingumo santykiai. Sakyti, kad be to, ką liepia ar draudžia pozityvūs įstatymai, nėra nieko teisinga ar neteisinga, - vadinasi, sakyti, jog prieš nubrėžiant apskritimą ne visi jo spinduliai buvo lygūs.

Taigi teisingumo santykius reikia laikyti pirmesniais už juos įtvirtinusių

¹[...] Italų teisininkas, poetas ir publicistas. [...]

pozityvią teisę: antai, jei yra žmonių visuomenės, visiškai teisinga, kad žmonės paklūsta jų įstatymams; jei protingos būtybės patyrė gera iš kitos būtybės, tai jos turi jausti jai dėkingumą; jei viena protinga būtybė sukuria kitą protingą būtybę, sukurtoji būtybė visą laiką turi priklausyti nuo jos taip pat, kaip priklausė iš pat pradžių; jei viena protinga būtybė padaro ką nors bloga kitai, ji nusipelno, kad jai būtų atsilyginta tuo pačiu blogiu, ir taip toliau.¹

Kokių rūšių įstatymus išskiria Š. Monteskjė (*Montesquieu*)?
Kodėl kuriami pozityvūs įstatymai?
Kas yra įstatymas plačiąja prasme?
Kokie yra pagrindiniai prigimtiniai įstatymai?
Kodėl prigimtiniai įstatymai pirmesni už pozityvius?
Kuo skiriasi tarptautinė, pilietinė ir politinė teisės?
Kodėl žmogaus nelaikymas asmeniu prieštarauja teisei?
Kodėl nuosavybė yra išorinė laisvės ir teisės sritis?

III.5.f. Teisė ir nuosavybė. *Georgas Vilhelmas Hėgelis (Georg Wilhelm Hegel)*

Teisė apibrėžia žmonių tarpusavio santykį: čia paskiri žmonės reiškia ne ką kita, kaip abstrakčius asmenis. Tačiau drauge čia *teisę* pažeidžia tai, kad jos atžvilgiu žmogus nelaikomas asmeniu, kitaip sakant, braunamasi į žmogaus laisvės sritį. Tokiu būdu jau pagal apibrėžimą teisinis santykis yra negatyvaus pobūdžio ir iš tiesų nereikalauja, kad kitam būtų daroma kas nors pozityvu, o verčia tik pripažinti jį kaip asmenį.

Išorinę teisės ir laisvės sritį sudaro *nuosavybė*, niekieno daikto pajungimas mano valdžiai ir valiai. *Turėjimas* yra savavališko *pasisavinimo* aspektas. Tuo tarpu nuosavybės aspektas yra visuotinis: turėjimas yra mano valios paraiška, valios, kurią kitas turi traktuoti kaip neginčijamą.

Aš galiu iš savęs *nusavinti* savo nuosavybę - tai, kas iš tikro sudaro nuosavybę, t. y., viena vertus, yra mano, o kita vertus, turi *išorinės esamybės ypatumą*. Vadinasi, *nenusavinami* yra mano protas, mano laisvė, mano asmeniškumas ir apskritai *viskas*, kas apibrėžia neginčijamą mano laisvę.

¹ Monteskjė Š. *Apie įstatymų dvasią II Filosofijos istorijos chrestomatija. Naujieji amžiai* / sudarė B. Genzelis. V.: Mintis, 1987, 1.1, p. 287, 288, 291. Vertė P. Račius.

G. Hégelis (**Hegel**) rašė apie istorijos teismą, kuris rodo, kas istorijoje klydo. Krikščioniškojoje tradicijoje istoriją baigia Paskutinis teismas. Čia matome H. Boscho (**Bosch**) paveikslą **Paskutinis teismas**. A. Kamiu (**Camus**) romano **Krytis** veikėjas teigia, jog nereikia laukti Paskutinio teismo dienos, nes jis vyksta kiekvieną dieną - mes moraliai smerkiame vieni kitus. Kuo panašus ir kuo skiriasi teismas, kaip juridinė institucija, nuo šios religinės bei kultūrinės simbolikos?

Aš galiu parduoti savo turtą kitam ir *įsigyti svetimą*. Šitai vyksta tik pagal sutartį, pagal abipusį susitarimą, kai vienas asmuo atsisako tam tikros nuosavybės ir perduoda ją kitam, o kitas tą nuosavybę sutinka priimti. Mano laisvės sritis siejasi su manimi -1, y. aprėpia daikto santykį su manimi; kai kiti pažeidžia šią sritį, šitai nereiškia nieko kita, kaip tik tai, kad man nepriklauso konkretus daiktas, nors mano asmuo ir pripažįstamas, arba kad nepripažįstamas mano asmuo, kaip dažniausiai ir nutinka, kai prievartiniu būdu pakenkiama mano kūnui ir gyvybei.

Mano asmenį ižeisdamas kitas tiesiogiai ižeidžia patį save. Ižeisdamas mane, jis mano atžvilgiu atlieka ne neapibrėžtą veiksmą, o tam tikrą. Tai, ką jis sumanė, turi būti atlikta ir tikrovėje. Jei šitai atlieka pats ižeistasis asmuo, tai turime reikalą su *kerštu*; bet jei keršija tam tikra bendroji valia ir daro tai visuotinės valios labui, tai kerštas vadinamas *bausme*.

Teisė, aprėpianti nuosavybę, yra *civilinės* teisės sritis; teisė, aprėpianti asmenį, yra *baudžiamosios* teisės sritis. Mokslą apie pagrindines teisės sąvokas žmonės pavadino *prigimtaine teise*, sakytum egzistuoja kokia nors

teisė, priklausanti žmonėms iš prigimties, ir dar kitokia teisė, atsirandanti visuomenėje dėl to, kad ten prigimtinės teisės kaip tikrosios tenka *iš dalies atsisakyti*. Išties visuomenės dėka atsiranda tos ypatingos teisės, kurių nėra teisėje, pagrįstoje vien pavieniu asmeniu. Tačiau kaip tik jos ir panaikina minėtojo principo vienpusiškumą ir tą principą iš tiesų realizuoja."

Kas yra teisė?

Kuo teisė skiriasi nuo moralės?

Kurie žmogaus poelgiai prieštarauja teisei?

Kodėl teisė neatsiejama nuo nuosavybės?

Kada kerštas virsta bausme?

Kodėl Hegelis (*Hegel*) nesutinka su prigimtinės ir pozityvios laisvės skyrimu?

Kuo civilinė teisė skiriasi nuo baudžiamosios teisės?

Teisė siekia suderinti individo ir visuomenės interesus. Paskiras visuomenės narys žino, ko teisė iš jo reikalauja, ir kas nutiks, jei jis pažeis jos normas.

Vis dėlto ar galime būti visiškai tikri, jog niekada nenusikalsime?

III.5.g. Fobija: nusikalsti. *Herkus Kunčius*

Seksualinis, ekonominis, kriminalinis, politinis nusikaltimas. Kaltinimas. Antrankiai. Areštinė. Teismas. Advokato atsiprašymas, neva niekuo negalėjo padėti. Bausmė. Kalėjimas. Kamera. Durys užsitrenkia. Spragtelė spyna.

Mane paranojiškai persekioja baimė atsitiktinai nusikalsti, padaryti kažką tokio, dėl ko turėčiau likusį gyvenimą gailėtis. Sėdėti. Sėdėti ir atgailauti, kad taip atsitiko - neišvengiamai. Esu priverstas nuo savęs slėpti aštirus daiktus namuose, kad, neduok Dieve, naktį virtęs somnambulu ar netikėtai pamišęs, ko nors tokio neiškrėsčiau. Eidamas į miestą niekada nesinešu peilio, apie šaunamąjį ginklą nėra jokios kalbos - didžiuliu lanku aplenkiau ginklų parduotuves, kad nepasiduočiau pagundai ir sąmonės aptemimo būsenos nenusipirkčiau kokio mauzerio, šautuvo ar durklo. Neturiu ir turbūt niekada neturėsiu beisbolo lazdos, kasteto. Kirvis seniausiai išmestas. Bijau. Bijau vogti, bijau prievartauti, muštis, gintis *etc.* Bijau savęs.

¹ Hegel G. W. F. *Philosophische Propädeutik*. Bd. 3, *Samtliche Werke* Stuttgart, 1927, p. 187-189. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

Bijau, tačiau dažnai įsivaizduoju esąs kalėjimo vienetėje ar tarp galvažudžių recidyvistų bendroje kameroje, kurioje aš - svetimas, atsitiktinis, nepritampantis ir niekada nepritapsias. Čia atsidūręs patiriu patyčias, visą pažeminimo spektrą. Nesugebu, nemoku apsiginti. Silpnas. Kenčiu, kai mane dulkina, kai karia, kai naktį žadina ir reikalauja oralinio sekso. Mane vis pralošia kortomis. Mane daužo, spardo, skandina išvietėje. Taip vaizduotėje vis kankinu save už tariamai įvykdytą nusikaltimą ir patiriu, keista, malonumą.

Vis prisimenu, kai kartą kariuomenėje neištvėriau, čiupau valgykloje virtuvinį peilį ir puoliau mane vergu norėjusį paversti tautietį seržantą. Būčiau jį paskerdęs. Tą akimirką nedvejojau, nemaščiau, man buvo nusispjaut, kas bus. Tik mačiau staiga jo akyse atsiradusį išgąstį: jis, mane terorizavęs dvi metrinis atletas - šuolininkas į aukštį, apstulbęs suakmenėjo ir nesipriešindamas laukė dūrio. Mane sulaikė. Sulaikė draugai *duchai* ir taip apsaugojo nuo žmogžudystės. Vėliau, kai *diedų* suspardytas ir primuštas šaltu vandeniui gaivinausi indų plovykloje, supratau, kokia nedidelė riba ką tik skyrė mane nuo nusikaltimo, kaip lengvai ji peržengiama, kai esi afekto būsenos.

Po kelių mėnesių - nesinori prisiminti - įvyko kitas incidentas. Su majoru, karo Afganistane dalyviu, drauge budėjome divizijos štabe - *nariade*. Stovėjau prie durų, o jis poste skaitė laikraštį. Aš nesupratau, kaip, kodėl ir kuriuo metu jis pamišo, tačiau mano akyse išsitraukė ginklą ir nei iš šio, nei iš to šovė į du pietautiėjusius štabo karininkus. Pataikė. Vieną sužeidė, kitą - nušovė. Po to įsidėjo pistoletą į dėklą ir lyg niekur nieko pasiuntė mane į karininkų valgyklą atnešti - kaip dabar atsimenu - sriubos ir šnicelio. Nors buvau šoko būsenos, paklusau įsakymui. Vėliau jį areštavo, išvežė. Kur - galiu tik numanyti. Ir dar: žinau, kas yra baimė, kai akys išsprogsta, kai sustabarėji, nesugebi išspausti menkiausio garso, kai funkcionuoja jau ne sąmonė, intelektas, o tik primityvi fiziologija: difuzija, defekacija.

Praėjus metams, kontūzytas Afganistane papulkininkis poligono šaudykloje labai susinervino, atėmė iš manęs AK (jam pasirodė, kad nesu ginklo vertas), užtaisė ir nusitaikė man į krūtinę...

Nuo to laiko vis bijau. Bijau peilių, ginklų ir galvoju apie kalėjimą, bausmę, kurią tau paskiria teisėjas. Galvoju apie savo draugą, kadaise Lietuvos karatė viltį, metų metus neišeinantį iš kalėjimo ir nerašantį man laiškų. Galvoju apie de Sade'o Bastiliją, kurioje įkalintas jis parašė *120 Sodomos dienų*, *Eugeniją de Franval* - prancūzų novelistikos šedevrą. Galvoju apie Oscarą Wilde'ą ir Redingo kalėjimą, kuriame gimė *De profundis*. Aš galvoju apie Jeaną Genet - recidyvistą, kuriam atsidurt už grostų nebuvo jokia naujiena. Šiuo metu, kai rašau šias eilutes, berods Le-

fortovo kalėjime sėdi Eduardas Limonovas - buvęs vagis, rašytojas, o nūnai - revoliucionierius. Galvoju apie juos, jų tariamus ir realius nusikaltimus, ir apie save - kalėjime.

Ką veikti, kuo užsiimti kalėjime, jei, sėdint vienutėje, nėra šviesos, popieriaus, plunksnakočio, knygos? Kiek daug būtų praradusi pasaulio literatūra, jei kaliniams būtų buvę uždrausta rašyti! O gal aš klystu, būtų buvę tik geriau literatūrai. Nežinau, kaip būtų šiandien be markizo de Sade'o ir kitų, kuriems atliekant bausmę atsivėrė kūrybinės čakros.¹

Parašykite esė tema „Kuo užsiimti kalėjime?“.

Net jeigu niekada nenusikaltome, ar galime būti tikri, kad mūsų neištiks Jozefo K. likimas?

Ką darytute, jeigu ištiktų?

III.5.h. Už ką aš areštuotas? *Francas Kafka (Franz Kafka)*

Kažkas, matyt, apšmeižė Jozefą K, nes, nepadaręs nieko bloga, jis buvo vieną rytą areštuotas. Ponios Grubach, jo buto šeimininkės, virėja, kasdien apie aštuntą atnešdavusi jam pusryčius, šįsyk nepasirodė. Taip dar niekada nebuvo atsitikę. K. luktelėjo valandėlę, išvydo, nepakilęs iš lovos, priešais gyvenančią senutę, kuri neįprastai smalsiai stebėjo jį pro langą, o paskui, sykiu pajutęs kažkokį nesmagumą ir alkį, paskambino. Į duris tučtuojau kažkas pasibeldė, ir į kambarį įėjo vyriškis, kurio K. ligi šiol niekada nebuvo matęs tuose namuose. Jis buvo lieknas, bet suręstas tvirtai, vilkėjo tartum gyte apgijusią juodą eilutę, kuri buvo panaši į kelioninį kostiumą su daugybe klosčių, kišenių, sagčių bei sagų ir sujuosta diržu ir todėl atrodė labai praktiška, nors ir negalėjai suprasti, kam visos tos detalės reikalingos.

- Kas tamsta per vienas? - paklausė K., skubiai sėsdamasis lovoje.

Bet vyriškis nuleido klausimą negirdomis, lyg jo pasirodymas būtų prasčiausias daiktas, ir tik pasiteiravo:

- Tamsta skambinai?

- Tegu Ana atneša man pusryčius, - tarė K., tylomis atidžiai stebėdamas nepažįstamąjį ir mėgindamas sumoti, kas gi tas žmogus galėtų būti. Tačiau šis nesidavė ilgai stebimas, nusigręžė į duris, truputėlį pravėrė jas ir pasakė kažkam, matyt, stovinčiam prie pat durų:

- Jis prašo, kad Ana atneštų jam pusryčius.

¹ Kunčius H. *Fobija: nusikalsti // Naujoji Romuva*. 2001, nr. 3 (536), p. 50.

Brūkšninis žmogeliukas (piešinio fragmentas). Čia matome paties F. Kafkos (*Kafka*) keliais brūkšniais nupieštą žmogaus siluetą. Kaip žmogus jaučiasi?

Gretimame kambaryje pasigirdo kikenimas, ir iš garso sunku buvo suprasti, ar ten juokiasi vienas žmogus, ar keli. Nors iš to kikenimo nepažįstamasis negalėjo sužinoti nieko, kas jam būtų buvę naujiena, jis vis dėlto kreipėsi į K., lyg perduodamas įsakymą:

- Tai neįmanoma.

- Še tau, - tarė K., iššoko iš lovos ir greitai apsimovė kelnes. - Pažiūrėsim, kas ten sėdi gretimame kambaryje ir kaip ponias Grubach paaiškina man tokį įsibrovimą.

Tiesa, jis tuoj pat pagalvojo, kad nereikėjo šito sakyti balsiai, nes, ištaręs tuos žodžius, lyg ir pripažino nepažįstamojo teisę jį prižiūrėti, tačiau dabar jam tai atrodė nesvarbu. Nepažįstamasis vis dėlto kaip tik taip suprato jo sakinį, nes paklausė:

- Gal geriau tamsta pasiliktum čia?

- Nei čia pasiliksiu, nei apskritai su tamsta kalbėsiuos, kol pasakysi, kas tamsta per vienas.

- Aš tamstai tik gero linkiu, - pasakė vyriškis, dabar jau pats atidarydamas duris.

Gretimame kambaryje, į kurį K. įžengė lėčiau, negu norėjo, iš pirmo žvilgsnio viskas atrodė beveik taip pat kaip ir iš vakaro. Tai buvo ponios Grubach svetainė, ir gal tame kambary, prigrūstame baldų, užtiesalų, por-

celiano ir prikabinėtame fotografijų, šiandien buvo truputėlį erdviau negu paprastai, bet tai ne iš karto galėjai pastebėti, juoba kad didžiausia permaina buvo ta, jog jame prie atviro lango su knyga rankose sėdėjo kažkoks žmogus, kuris dabar pakėlė į K. akis.

- Tamsta turėjai pasilikti savo kambaryje! Ar Francas tamstai nesakė?

- Bet ko tamsta iš manęs nori? - paklausė K., perbėgdamas akimis nuo naujojo svečio prie to, kuris buvo pavadintas Francu ir dabar stovėjo tarpduryje, o paskui vėl pažvelgdamas į pirmąjį.

Pro atvirą langą buvo matyti ta pati moteriškė, kuri, pagauta tikro senės smalsumo, dabar irgi perėjo prie kito lango pasižiūrėti, kas čia bus toliau.

- Aš tuoj paklausiu ponią Grubach... - tarė K., pasimuistė, lyg mėgindamas ištrūkti iš tų nepažįstamųjų rankų, nors šie stovėjo tolokai nuo jo, ir buvo beinaš.

- Ne, - pasakė vyriškis prie lango, numetė knygą ant stalelio ir atsistojo. - Tamstai nevalia išeiti, juk tamsta areštuotas.

- Panašu, - atsakė K. - O už ką? - paklausė.

- Mes negalim tamstai to pasakyti.¹

A

Kodėl Jozefą K. glumina jo suėmimas?

Įstatymus leidžia žmonės. Jie kuriami pagal tam tikrus principus.

Bet ar šie principai yra teisingi?

Ar įstatymai negali būti vertinami teisingumo ir neteisingumo kriterijais?

Kas yra teisingumas?

Platonas veikale *Valstybė* vaizduoja grupelę mąstytojų, svarstančių, kas yra teisingumas. Vienas šio pokalbio dalyvių - Trasimachas - išsako klasikinę sofistinę teisingumo sampratą.

III.5.L Teisingumas - stipresniojo teisė. *Trasimachas*

[Trasimachas sako:]

- Tad klausyk. Aš teigiu, kad teisingumas yra tai, kas naudinga stipresniajam. Na, ko nepagiri? Matyt, nenori.

- Kai tik suprasiu, ką tu kalbi, - atsakiau. - Kol kas dar nesuprantu. Tu sakai, kad teisingumas yra tai, kas naudinga stipresniajam. Ką tu nori tuo

¹ Kafka F. *Procesas. Pilis. Novelės*. V.: Vaga, 1994, p. 7-8. Iš vokiečių kalbos vertė A. Gailius.

pasakyti, Trasimachai? Jei daugiakovininkas Polidamantas¹ yra stipresnis už mus ir jo kūno jėgoms palaikyti yra naudinga jautiena, tai ar ir mums, silpnesniems už jį, naudinga ir teisinga valgyti tokį patį maistą?

- Tu bjaurus, Sokratai: kimbi prie žodžių, kad kuo labiau iškreiptum mano apibrėžimą.

- Visai ne, mano mielas, tik tu pasakyk aiškiau, ką turi galvoje.

- Argi tu nežinai, - tarė jis, - kad vienos valstybės yra tironų valdomos, kitos tvarkosi demokratiškai, o dar kitos yra aristokratų rankose?

- Kaipgi nežinosi?

- Ir kad kiekvienoje valstybėje viešpatauja tas, kuris turi valdžią?

- Žinoma.

- Kiekviena valdžia leidžia įstatymus savo pačios naudai: demokratija - demokratiškus, tironija - tironiškus; panašiai daro ir kitos valdžios. Išleidusios įstatymus, jos paskelbia, kad jie yra teisingi pavaldiniams - tai kaip tik ir yra naudinga valdantiesiems, - ir tuos, kurie jų nesilaiko, baudžia kaip įstatymų ir teisingumo pažeidėjus. Sitai, mano mielas, aš ir norėjau pasakyti: visose valstybėse teisingumu laikoma tas pat - tai, kas naudinga valdžiai. O juk ji yra jėga. Todėl, jeigu teisingai samprotauji, išeina, kad teisingumas visur yra tas pat - tai, kas naudinga stipresniajam.²

Ar Trasimachas nėra teisingas?

Ar pasikeitus politinei valdžiai nekinta ir įstatymai? Kodėl jie kinta?

Gal įstatymai turėtų būti tvirtesni ir rečiau keičiami?

Kaip garantuoti, kad įstatymas įtvirtintų visų žmonių grupių, o ne laikino politinio elito interesus?

III.5.j. Teisingumas - valstybės harmonija. *Platonas*

- Beje, mes kuriame šią valstybę ne siekdami padaryti itin laimingą kurį nors vieną gyventojų sluoksnį, bet norime, kad visa valstybė ištiesai būtų laiminga. Juk kaip tik tokioje valstybėje mes tikėjome surasią teisingumą, o neteisingumą, priešingai, - blogiausiai tvarkomoje valstybėje, ir taip išspręsią mus dominantį klausimą. Dabar mes kuriame, mūsų manymu,

¹ [...] trakų atletas penkiakovininkas, Sokrato amžininkas. Pasakojama, kad jis plikomis rankomis įveikęs liūtą.

² Platonas. *Valstybė*. V.: Mintis, 1981, p. 38-39. Iš senosios graikų kalbos vertė J. Dumčius.

laimingą valstybę, bet ne tokią, kurioje būtų laimingi tik kai kurie piliečiai, o tokią, kurioje būtų laimingi visi. Paskui panagrinėsime priešingą valstybę. Jei mes pieštume žmogaus figūrą ir kas nors priėjęs imtų priekaištauti, kad mes gražiausioms kūno dalims nesuteikiame gražiausių spalvų, jeigu, pavyzdžiui, akys, kurios yra gražiausias dalykas, būtų nupieštos ne purpurinės, o juodos spalvos, tai mes galėtume pasiteisinti, atsakydami: „Keistuoli, nemanyk, jog mes turėtume taip gražiai išpiešti akis, kad jos pasidarytų visai nepanašios į akis; lygiai taip pat ir kitas kūno dalis. Verčiau žiūrėk, ar išėina gražus visas kūnas, kai deramai perteikiame kiekvieną jo dalį“. Panašiai ir čia: nereikalauk sargybiniais tokios laimės, kuri padarytų juos kuo tik nori, tik ne sargybiniais. Mes galėtume ir žemdirbius apvilkti prašmatniais drabužiais, apkarstyti auksu ir leisti jiems dirbti žemę tik savo malonumui; o puodžiai tegul patogiai įsitaiso prie židinio, geria vyną ir puotauja, pasidėję šalia žiestuvų ir dirbdami savo darbą tik tada, kai užėina noras. Panašiai ir visus kitus galėtume padaryti laimingus, kad klestėtų visa valstybė. Bet neįkalbinėk mūsų, nes, jeigu tavęs paklausytume, žemdirbys jau nebebūtų žemdirbiu, puodžius puodžiumi ir apskritai nė vienas iš valstybę sudarančių žmonių nebebūtų tuo, kas jis yra. Beje, dėl kitų dar būtų ne tokia didelė bėda. Juk jeigu batsiuviai pasidarytų niekam tikę, pagestų ir dėtųsi esą ne tuo, kas jie yra iš tikrųjų, valstybei nebūtų jokios bėdos. Bet jeigu įstatymų ir valstybės sargybiniai tik atrodys esą tokie, tai pamatysi, kad jie pražudys visą valstybę ir tik jie vieni turės progą gerai įsitaisyti ir klestėti. Jei mes sargybinius padarysime tikrais sargybiniais, tai jie jokių būdu nekenks valstybei. O tas, kuris kalba apie kažkokius žemdirbius, tarsi jie būtų ne valstybės nariai, o tik dykaduoniai ir laimingi visaliaudinių puotų dalyviai, tas, matyt, turi galvoje ne valstybę, o kažką kita. Taigi reikia nuspręsti, ar mums rūpi pačių sargybinių didžiausia gerovė, ar visos valstybės gerovė. Sargybiniai ir jų padėjėjai turi padėti šitai pasiekti, ir jiems, o ir visiems kitiems, reikia įteigti, kad jie turi puikiai išmanyti savo darbą. Žodžiu, gerai tvarkomoje ir klestinčioje mūsų valstybėje kiekvienam luomui turi tekti sava dalis, atitinkanti jo prigimtines savybes.¹

J\ Kokia valstybė, anot Platono, gali būti laiminga (teisinga)?
 Kodėl teisingoje valstybėje visi turi būti tuo, kuo kiekvienas yra? Ar
 sutinkate su Platonu?

¹ Platonas. *Valstybė*. V.: Mintis, 1981, p. 135-137. Iš senosios graikų kalbos vertė J. Dumčius.

Jau Aristotelis pažymėjo, kad įstatymo tikslas turi būti arba visų piliečių, arba tik tam tikros žmonių grupės gerovė.
Kada įstatymas įtvirtina teisingumą?

III.5.k. Įstatymas - visai piliečių bendruomenei. *Aristotelis*

Kadangi tas, kas nepaiso įstatymų, yra neteisingas, o kuris paiso - teisingas, tai visa, kas sutinka su įstatymais, yra vienaip ar kitaip teisinga. Taigi, visa, kas įstatymų leidėjų yra nustatyta, turi įstatymo galią, ir kiekvieną iš tų nuostatų vadiname teisingu. O įstatymai apima visą gyvenimą. Jų tikslas yra arba visų piliečių bendra gerovė, arba tik kilmingųjų, arba tik tų, kurie pasižymi arba dorybėmis, arba kuo nors kitu. Todėl vienu atžvilgiu teisingais laikome veiksmus, kurių tikslas yra sukurti ir išsaugoti laimę ir visa, kas ją sudaro, visai piliečių bendruomenei. Įstatymas liepia atlikti darbus, kurie dera narsiam vyrui, taigi nepasitraukti iš rikiuotės, nebėgti, nemesti ginklų, taip pat elgtis kaip dera santūriam žmogui, t. y. nesvetimoteriauti, visur laikytis saiko, taip pat elgtis kaip dera romiam žmogui, antai nemušti kito, neižeidinėti; panašiai jis liepia ir kitų dorybių ir nedorybių atžvilgiu: tą įsako, tą uždraudžia; jei įstatymas geras, įsako teisingai, o jei paskubomis išleistas - nelabai gerai. Šia prasme teisingumas yra tobula dorybė [...].¹

Kodėl teisingumą Aristotelis vadina tobula dorybe?
Ar lengva vien norint įtvirtinti įstatymų teisingumą? Kokiu kyla sunkumų?

III.5.1. Teisingumas kaip santykinė lygybė. *Aristotelis*

Jau iš pat pradžių reikia pasakyti, kad daugelio santvarkų kūrėjai buvo vieningos nuomonės, jog valstybinės santvarkos pagrindą turi sudaryti teisingumas ir santykinė visų piliečių lygybė, bet [...] jiems nepavykdavo to įgyvendinti. Mat demokratija kilo iš to, kad žmonės, matydami, jog tam tikru atžvilgiu visi yra lygūs, pradėjo galvoti, kad visi valstybės piliečiai

¹ Aristotelis. *Nikomacho etika* // Aristotelis. *Rinkiniai raštai* / sudarė A. Rybelis. V.: Mintis, 1990, p. 146. Iš senosios graikų kalbos vertė J. Dumčius, M. Ročka, V. Sezemanas.

K. Maseisas (*Metsys*). *Bankininkas su žmona* Ką galvoja šie du žmonės, žiūrėdami į pinigus?

yra apskritai lygūs; pavyzdžiui, iš to, kad visi yra lygiai laisvi gimę, visus pradėjo laikyti lygiais apskritai; oligarchija atsirado, galvojant, kad žmonės, būdami vienu kuriuo atžvilgiu nelygūs, yra nelygūs apskritai, pavyzdžiui, iš to, kad žmonės yra nelygūs turto atžvilgiu, padarė išvadą, kad žmonės iš viso yra nelygūs. [...]

Todėl vieni, remdamiesi lygybe, reikalauja sau lygių teisių visuose valstybės valdymo reikaluose, o kiti, skelbdami nelygybę, stengiasi įsigyti vis daugiau, nes, kas yra daugiau vertas, tas privalas daugiau ir turėti. Visos valstybinės santvarkos yra pasiekusios tam tikro teisingumo, bet visiško teisingumo joms nepavyko įgyvendinti. Dėl to, kai vieni arba kiti piliečiai negauna dalyvauti valstybės reikalų tvarkyme tiek, kiek jie tariasi turį teisės, jie sukyla. Šiuo atžvilgiu labiausiai pateisinamas būtų sukilimas tų žmonių, kurie labiausiai pasižymi dorybėmis, nes tik jie vieni turi rimtą pagrindą remtis nelygybe, bet jie mažiausiai galvoja apie sukilimą. Kai kurie išsiskiria

iš kitų aukšta kilme ir dėl šitos nelygybės nenori savęs laikyti lygiais. Mat tie, kurie iš protėvių gavo dorybę ir turta, yra laikomi kilmingais. [...]

Dėl nelygybės kyla neramumai, jei tik žmonės, kurie kenčia nuo nelygybės, nėra kompensuojami. Antai paveldima karaliaus valdžia tarp lygių piliečių yra jau nelygybė, o piliečiai apskritai stengiasi atkurti lygybę ir todėl sukyla. [...]

Yra dvejopa lygybė - skaičiaus atžvilgiu ir vertės atžvilgiu. Lygybė skaičiaus atžvilgiu bus tada, kai vienas daiktas bus lygus kitam skaičiumi arba dydžiu, o vertės atžvilgiu, kai lygybė bus proporcinga, pavyzdžiui, skaičiaus atžvilgiu trys bus tiek pat didesni už du, kiek du - didesni už vieną, tai yra vienetu, o proporcingai - keturi tiek pat didesni už du, kiek du didesni už vieną, nes abiem atvejais antrieji skaičiai yra tik pusė pirmųjų. Kaip jau anksčiau sakėme, žmonės, sutardami, kad teisingumas yra lygybė apskritai, skiriasi tarp savęs klausimu, kas yra lygybė vertės atžvilgiu. Mat vieni, būdami kuriuo nors atžvilgiu lygūs kitiems, nori būti laikomi lygiais ir visais kitais atžvilgiais, o kiti, būdami nelygūs kuriuo nors atžvilgiu, reikalauja nelygaus traktavimo ir visais kitais atžvilgiais. [...]

Todėl dažniausiai esti dvi santvarkos - demokratija ir oligarchija. Mat kilmingumas ir dorybė retai pasitaiko, o demokratijos ir oligarchijos elementų galima rasti daugelyje santvarkų. Juk nė viename mieste nerasi šimto kilmingų ir dorybingų žmonių, o pasiturinčių - visur daug. Todėl yra didelė klaida pamėginti visais atžvilgiais įvesti kokią nors lygybės rūšį. Tai patvirtina istorija, nes nė viena tokia santvarka ilgai neišsilaikė. Priežastis yra ta, kad padarius principinę klaidą iš pradžių, reikalas būtinai turi baigtis kokia nors nesėkme. Todėl vienu atveju reikia tvarkyti reikalus pagal skaičiaus lygybę, o kitu - pagal vertės lygybę.¹

Kodėl nė vienai valstybės santvarkai dar nepavyko įgyvendinti visiško teisingumo?

Kodėl teisingumui svarbus lygybės principas?

Kokias lygybės rūšis išskiria Aristotelis?

Kuo skiriasi skaičiaus lygybė (kiekybė) nuo vertės lygybės (kokybės)? Ar įmanoma lygybė apskritai? Ką reiškia filosofo teiginys „santykinė visų piliečių lygybė“?

¹ Aristotelis. *Politika II Filosofijos istorijos chrestomatija. Antika* / sudarė B. Genzelis. V.: Mintis, 1977, p. 253-254. Vertė J. Dumaus.

Ar teisingas įstatymas turi garantuoti tik formalią visų piliečių lygybę, t. y. lygybę įstatymų atžvilgiu, ar vis dėlto jis turi rūpintis ir jų lygiomis socialinėmis (ekonominėmis) galimybėmis?

F. Hajekas (*Hayek*) mano, kad formalus įstatymas teikia individui saugią leidžiamą erdvę elgtis savaip, nepažeidžiant kitų žmonių laisvės. Individai gali laisvai, be prievartos išmėginti savo galimybes - įstatymai nenurodo, kokie turi būti jų interesai ar veiklos rezultatai.

Hajekas atsisako pačios socialinio teisingumo idėjos. Socialinio teisingumo koncepcija negali nesvarstyti žmonių veiksmų rezultatų. Hajekas mano, kad socialinio teisingumo koncepcija pažeidžia spontanišką visuomenės procesų tvarką ir kelia grėsmę laisvei. Jo manymu, socialinis teisingumas reikalauja gėrio sampratos, bet diskusija, kuri gėrio samprata priimtinausia, - nepabaigiama. Galiausiai kuri nors viena teisingumo samprata primetama likusiai visuomenės daliai ir pažeidžia jos laisvę. Todėl formali lygybė įstatymų atžvilgiu nesuderinama su neformalios lygybės įgyvendinimu. Kaip Hajekas (*Hayek*) argumentuoja „įstatymo Viršenybės“, kaip neformalių žaidimo taisyklių, sampratą?

III.5.m. Laisvė be socialinio teisingumo. *Frydrichas Augustas fon Hajekas* (*Friedrich August von Hayek*)

Kur yra žinomas tikslus vyriausybės politikos poveikis konkrečioms žmonėms, kur vyriausybė tiesiogiai siekia tokio konkretaus poveikio, ten ji negali šio poveikio nežinoti ir todėl negali būti nešališka. Ji būtinai turi pasidaryti šališka, primesti žmonėms savo vertinimus ir, užuot padėjusi jiems siekti jų pačių tikslų, pati parenka jiems tikslus. Kai tik konkretus poveikis yra numatomas tuo metu, kai kuriamas įstatymas, jis nustoja būti tik žmonių naudojamu instrumentu ir vietoj to tampa įstatymų leidėjo instrumentu, kurį šis naudoja žmonių atžvilgiu ir savo paties tikslams. Valstybė nustoja buvusi utilitariniu aparatu, skirtu padėti individams visapusiškiau vystyti savo individualią asmenybę, ir tampa „moraline“ institucija, kur „moralinė“ reiškia ne priešpriešą amoralumui, o apibūdina instituciją, kuri primeta jos nariams savo požiūrį visais moralės klausimais, nesvarbu, ar tas požiūris moralus ar itin amoralus. Šia prasme nacistinė ar bet kokia kita kolektyvinė valstybė yra „moralinė“, tuo tarpu liberali valstybė tokia nėra. [...]

Būtinai ir tik tariamai paradoksalus viso to padarinys yra tai, kad formali lygybė prieš įstatymą prieštarauja ir faktiškai yra nesuderinama su bet kokia valdžios veikla, sąmoningai nukreipta įgyvendinti materialią ar neformalią skirtingų žmonių lygybę, ir kad bet kokia politika, tiesiogiai nukreipta į neformalų paskirstymo teisingumo idealą, turi vesti prie Įstatymo Viršenybės panaikinimo. Norint pasiekti tą patį rezultatą skirtingiems žmonėms, būtina juos traktuoti skirtingai. Suteikti skirtingiems žmonėms tas pačias objektyvias galimybes nereiškia suteikti jiems tą patį subjektyvų šansą. Negalima paneigti, kad Įstatymo Viršenybė sukuria ekonominę nelygybę, - jos naudai galima pasakyti tik tai, jog ši nelygybė nėra skirta specifiskai paveikti atskirus žmones. Labai reikšminga ir charakteringa yra tai, kad socialistai (ir nacistai) visuomet protestuodavo prieš „tik“ formalų teisingumą, kad jie visuomet priešindavosi įstatymams, kurie nenumato, kiek pasiturintys turėtų būti atskiri žmonės*, ir kad jie visuomet reikalavdavo „įstatymo socializacijos“, užsipuldavo teisėjų nepriklausomumą ir tuo pat metu palaikydavo visus judėjimus, tokius kaip *Freirechtsschule*, kurie griauna Įstatymo Viršenybę.

Galima net pasakyti, jog tam, kad Įstatymo Viršenybė būtų veiksminga, yra svarbiau, kad egzistuotų nuolat ir be jokių išimčių taikoma taisyklė, negu specifinis tos taisyklės turinys. Dažnai taisyklės turinys iš tikrųjų mažai svarbus, jei tik ta pati taisyklė visuotinai taikoma. Grįžtant prie ankstesniojo pavyzdžio: nesvarbu, ar vairuodami laikomės dešiniojo ar kairiojo kelkraščio, jei tik visi laikomės to paties. Svarbiausia yra tai, kad taisyklė įgalina mus teisingai numatyti kitų žmonių elgesį, o tam reikalinga, kad ji būtų taikoma visais atvejais - net jeigu konkrečiu atveju mes jaučiame jos neteisingumą.

Konfliktas tarp formalaus teisingumo ir formalios lygybės prieš įstatymą, iš vienos pusės, ir mėginimų įgyvendinti įvairius materialaus teisingumo ir lygybės idealus, iš kitos, taip pat leidžia paaiškinti išplitusią painiavą su „privilegijos“ sąvoka ir iš jos kylantį piktnaudžiavimą ja. Paminėsim tik svarbiausią šio piktnaudžiavimo pavyzdį - kai terminas „privilegija“ taikomas nuosavybei kaip tokiai. Ji iš tiesų būtų privilegija, jeigu, pavyzdžiui, kaip kartais būdavo praeityje, žemės nuosavybė būtų rezervuota aukštuomenės nariams. Privilegija taip pat yra ten, kaip tai yra ir mūsų

* Taigi nėra visiškai neteisinga, kuomet nacionalsocializmo teoretikas juristas Carlas Schmittas liberaliam *Rechtsstaat* (t. y. Įstatymo Viršenybei) priešstata nacionalsocialistų *gerechte Staat* („teisingos valstybės“) idealą, - tik tai, kad toji teisingumo rūšis, kuri priešstatoma formaliam teisingumui, būtinai suponuoja asmenų diskriminaciją.

laikais, kur teisė gaminti ar parduoti tam tikrus daiktus yra rezervuojama tam tikriems valdžios paskirtiems žmonėms. Tačiau privačią nuosavybę kaip tokią, kurią visi gali įsigyti pagal tas pačias taisykles, vadinti privilegija todėl, kad tik kai kuriems pavyksta ją įsigyti, reiškia atimti iš žodžio „privilegija“ bet kokią apibrėžtumą.¹

A

Kaip valstybė įstatymais gali pavergti individą?

Kodėl liberali valstybė nėra „moralinė“?

Kodėl formali lygybė įstatymų atžvilgiu nesuderinama su materialine lygybe?

Kodėl ir kada nesvarbu, ar mes vairuodami laikomės dešiniojo ar kairiojo kelkraščio?

1971 m. pasirodžiusi amerikiečių filosofo Dž. Rolsa (*Rawls*) knyga *Teisingumo teorija* atgaivino norminių teisingumo kriterijų paiešką. Iki šiol ji yra vienas svarbiausių šiuolaikinės politinės filosofijos veikalų. Rolsas perima Hajeko (*Hayek*) idėją, kad liberali visuomenė turi turėti tokią teisinę struktūrą, kuri suteiktų kuo didesnę laisvę ir panaikintų tarpusavio prievartą. Tačiau jis neigia Hajeko įsitikinimą, kad liberali visuomenė neturinti spręsti socialinio teisingumo problemos. Skirtingai nei Hajekas, Rolsas mano, kad žmonės gali susitarti dėl tam tikrų vertybių, kurios būtinos, kad kiekviena racionali būtybė galėtų įgyvendinti savo gyvenimo planus. Be tam tikrų materialinių vertybių žmogus nepajėgs įgyvendinti planų, kurie sutvirtina jo savigarbą. Rolsa teisingumo modelis - struktūrinis. Filosofas svarsto, koks teisingiausias materialinių vertybių paskirstymo projektas. Tokio modelio kūrimo prielaida jis siūlo laikyti „nežinomybės šydą“.

Įsivaizduokime situaciją: nė vienas sutarties dalyvis nežino, nei kokią užims vietą visuomenėje, nei kokia jam teks materialinių vertybių dalis. Kokį teisingiausią paskirstymo modelį jie rinktųsi?

III.5.n. Nešališkas teisingumas. Džonas Rolsas (*John Rawls*)

Akivaizdu, kad vienas iš pagrindinių uždavinių, kuriant teisingumo kaip nešališkumo koncepciją, - nustatyti, kokie teisingumo principai būtų pasirinkti pirminėje pozicijoje. Todėl mes turime detaliai aprašyti šią situaci-

¹ Hajekas F. A. fon. *Kelias į vergovę*. V.: Mintis, 1991, p. 119-120, 122-124. Iš anglų kalbos vertė A. Degutis.

R. Rakauskas. *Dalybos*. Kaip pasidalyti?

ją ir tiksliai suformuluoti tomis aplinkybėmis kylančią pasirinkimo problemą. [...] Tačiau gali būti pastebėta, kad, teisingumo principus traktuojant kaip atsiradusius pirminio susitarimo lygybės situacijoje, kyla klausimas, ar čia turi būti pripažintas naudingumo principas. Iš pirmo žvilgsnio atrodo mažai tikėtina, kad asmenys, laikantys save lygiais ir turinčiais teisėtų reikalavimų vienas kito atžvilgiu, sutiks su principu, kuris reikš vieniems menkesnes gyvenimo perspektyvas paprasčiausiai dėl didesnės gėrio sumos, tenkančios kitiems. Kadangi kiekvienas teikia pirmenybę savo interesams, savajam gėrio supratimui, niekas neturi pagrindo sutikti su nuolatiniu netekimu vien todėl, kad būtų didesnė malonumų pusiausvyra. Nesant stiprių ir pastovių geranoriškumo akstinių, racionalus žmogus nepripažins bazinės struktūros vien dėl to, kad ji maksimizuoja algebrinę pranašumų sumą, neatsižvelgiant į jos poveikį jo pagrindinėms teisėms ir interesams. Todėl atrodo, kad naudingumo principas nesuderinamas su lygių visuomeninių partnerių kooperacijos dėl bendro gėrio koncepcija. Jis nesuderinamas su abipusiškumo idėja, kuri implikuojama gerai sutvarkytos visuomenės sąvoka. Bent jau aš taip tvirtinsiu.

Man atrodo, kad pradinėje situacijoje asmenys pasirinktų du gana skirtingus principus: pirmas reikalauja lygybės, skiriant pagrindines teises ir pareigas, antras teigia, kad socialinė ir ekonominė nelygybė, pavyzdžiui,

turto ir autoriteto, yra teisinga tik tuo atveju, jeigu tai kompensuojama visų gerove, ypač mažiausiai aprūpinamų visuomenės narių. Šie principai neleidžia institucijų teisinti tuo pagrindu, kad vienu nepriteklius kompensuojamas visuminės gerovės dydžiu. Gali būti tikslinga, bet neteisinga, kad vieni turėtų mažiau todėl, kad kiti galėtų klestėti. Bet negalima laikyti neteisinga didesnę gerovę vienu žmonių, jei ji palengvina blogesnės padėties asmenų gyvenimą. Šituo išreiškiama ši intuityvi idėja: kadangi kiekvieno gerovė priklauso nuo kooperacijos schemos, be kurios niekas neturėtų patenkinamo gyvenimo, tai gėrybės turi būti dalijamos taip, kad visi - taip pat ir esantys blogesnėje situacijoje - savu noru dalyvautų joje. Tačiau šito galima tikėtis tik tuo atveju, jei yra siūlomos priimtinos racionalios sąlygos. Minėtieji principai - tai sąžiningas sutarimas dėl pagrindų, kuriais remiantis geriau aprūpintieji, arba esantys pranašesnėje socialinėje pozicijoje (apie kurią negalima pasakyti, kad ji užsitarnauta), gali tikėtis savanoriško kitų bendradarbiavimo, kai tam tikra reali schema yra būtina visų gerovės sąlyga [...]. Jei jau nusprendėme nagrinėti teisingumo koncepciją, kuri, sprendžiant politinių ir ekonominių privilegijų klausimus, ignoruoja įgimtus gabumus ir socialinių aplinkybių atsitiktinumus, tai būtina prisieime prie šių principų. Jie yra rezultatas atsiribojimo nuo tokių socialinio pasaulio aspektų, kurie dorovės požiūriu yra atsitiktiniai.'

A

Kas yra „nežinomybės šydas“? Kokius du teisingumo principus susitarimo dalyviai pasirinktų „nežinomybės šydo“ situacijoje?

Kodėl blogesnės padėties žmonių gyvenimo gerinimas pateisina neišvengiamą socialinę nelygybę? Kodėl teisingoje visuomenėje negalima dalies žmonių nepritekliaus pateisinti visuminiu gerovės dydžiu?

Kokioje bendruomenėje norėtumėte gyventi - labai turtingoje, kurios tam tikra žmonių dalis neturi lėšų, badauja ir elgetauja, ar mažiau turtingoje, tačiau tokioje, kurioje net ir mažiausiai pajamų turintys žmonių sluoksniai gali gyventi išsaugodami savigarbą?

R. Nozikas (*Nozick*) knygoje *Anarchija, valstybė ir utopija* polemizuoja su Dž. Rolsu (*Rawls*). Jis pateikia istorinį teisingumo modelį. Nozikas, skirtingai nuo Rolso, šį modelį grindžia ne visuomeninės sutarties prielaida, o Loko (*Locke*) nusakytu individo teisių neliečiamybės principu. Kiekvienas individas turi teises, kurių nei kitas asmuo, nei grupė neturi pažeisti. Mano nuosavybė - mano teisė. Kodėl turiu bendradarbiauti bendrame projekte? Kodėl man turi rūpėti mažiau aprūpintų gyventojų sluoksnių gerovė? Svarbu, kad teisingas būtų mano nuosavybės įteisinimas. Kas jį laiduoja?

III.5.o. Istorinis teisingumas. *Robertas Nozikas (Robert Nozick)*

Jeigu visuomenė būtų visiškai teisinga, tai šis indukcinis apibrėžimas visiškai išspręstų teisingumo nuosavybės srityje klausimą.

1. Asmuo, kuris įgyja nuosavybę pagal teisingo įsigijimo principą, turi teisę į šią nuosavybę.

2. Asmuo, kuris įgyja nuosavybę pagal teisingo perdavimo principą iš ko nors, kas turi teisę į nuosavybę, pats turi teisę į nuosavybę.

3. Niekas neturi teisės į nuosavybę, išskyrus tuos, kurie įgyja ją (pakartotinai) taikant pirmą ir antrą principus.

Tobulas paskirstomojo teisingumo principas reikštų tiesiog tai, kad paskirstymas yra teisingas, jeigu kiekvienas turi teisę į nuosavybę, kurią įgijo per paskirstymą.

Paskirstymas yra teisingas, jeigu jis teisėtai randasi iš kito teisingo paskirstymo. Teisėtus būdus, kaip pereiti nuo vieno paskirstymo prie kito, apibrėžia teisingo perdavimo principas. Pirmuosius teisėtus „žingsnius“ apibrėžia teisingo įsigijimo principas". Tai, kas atsiranda iš teisingos situacijos darant teisingus žingsnius, yra savaime teisinga. Mainų būdai, kuriuos apibrėžia teisingo perdavimo principas, išlaiko teisingumą. Kaip tinkamos įrodinėjimo taisyklės padeda išlaikyti tiesą ir kiekviena išvada, kuri dedukciškai gaunama tik iš teisingų prielaidų, nuolatos taikant tokias taisykles, yra pati savaime teisinga, taip perėjimo iš vienos situacijos į kitą būdai, kuriuos apibrėžia teisingo perdavimo principas, išlaiko teisingumą, ir kiekviena situacija, realiai susiklostanti iš pakartotinių perėjimų iš tei-

* Teisingo įsigijimo principas taip pat gali būti taikomas pereinant nuo vieno paskirstymo prie kito. Galite rasti niekam nepriklausantį daiktą ir jį pasisavinti. Reikia suprasti, kad aš turiu omenyje įsigijimą ir tada, kai suprastindamas kalbu tik apie nuosavybės perdavimą sandėrių keliu.

singos situacijos pagal teisingumo principą, yra pati savaime teisinga. Analogija tarp išlaikančių teisingumą ir išlaikančių tiesą transformacijų būna pamokoma ir ten, kur ji netinka, ir ten, kur ji tinka. Norint įrodyti, kad išvada teisinga, pakanka parodyti, jog ji galėjo būti dedukuota iš teiginių prielaidų tiesą išlaikančiais būdais. Norint įrodyti, kad iš teisingos situacijos *galėjo* rasti teisinga situacija, nepakanka nurodyti, jog ji atsirado teisingu būdu. Faktas, kad vagies aukos *galėjo* savo noru duoti jam dovanų, nesukelia vagiui teisės į jo neteisėtai įgytą laimikį. Nuosavybės teisingumas yra istorinis; jis priklauso nuo to, kas tikrovėje vyko. [...]

Ne visos realios situacijos susiklosto pagal du nuosavybės teisingumo principus: teisingo įsigijimo ir teisingo perdavimo. Kai kurie žmonės vagia iš kitų arba juos apgaudinėja, arba pavergia kitus grobdami jų produktą ir neleisdami jiems gyventi, kaip jie norėtų, arba prievarta trukdo kitiems konkuruoti mainų sistemoje. Nė vienas iš šių perėjimo iš vienos situacijos į kitą būdų nėra leistinas. O kai kurie asmenys įgyja nuosavybę tokiais būdais, kurių nesankcionuoja teisingo įgijimo principas. Kadangi egzistuoja praeities neteisingumas (ankstesnieji dviejų pirmųjų teisingos nuosavybės principų pažeidimai), atsiranda trečioji svarbi tema, liečianti teisingą nuosavybę, - tai nuosavybės teisingumo pažeidimų ištaisymas. Jeigu praeities neteisingumas įvairiais būdais - išaiškinamais arba neišaiškinamais - suformavo dabartinę nuosavybę, tai ką dabar reikėtų daryti (jeigu iš viso ką nors daryti) norint ištaisyti tuos pažeidimus? Kokios yra pažeidimus dariusių asmenų pareigos tiems, kurių padėtis yra blogesnė, negu ji būtų buvusi tuo atveju, jeigu nebūtų padaryta pažeidimų? O jeigu jiems būtų buvę už tai greitai atlyginta? Ir kaip viskas keičiasi (jeigu apskritai keičiasi) tada, kai tie asmenys, kurie gauna naudą iš neteisingumo, ir jų nuskriausti asmenys nėra tiesiogiai susiję su neteisingumo aktu, bet, pvz., yra tokių asmenų palikuonys? Ar patiria neteisingumą tas, kurio paties nuosavybės pagrindas - pažeistas teisingumas? Kiek toli reikia grįžti į praeitį, norint visiškai nuplauti istorinę neteisybių gėdą? Kas leistina daryti neteisingumo aukoms, kad jos galėtų ištaisyti joms padarytas skriaudas, taip pat ir neteisybes, kurias padarė asmenys, pasinaudoję savo valdžia? Nežinau, ar tokie klausimai buvo išsamiai arba teoriškai subtiliai nagrinėti. Smarkiai idealizuodami tarkime, kad teoriniai tyrinėjimai leis sukurti ištaisymo principą. Taikant šį principą, remiamasi istorine informacija apie ankstesnes situacijas ir padarytas neteisybes (kaip jos yra apibūdinamos pagal pirmuosius du teisingumo ir apsaugos nuo kišimosi principus) bei informacija apie realią įvykių eigą, kurią nulėmė šios neteisybės, iki dabar, taip pat yra atsižvel-

giama į tai, kaip visuomenė supranta nuosavybę. Taikant ištaisymo principą, bus stengiamasi kuo geriau įvertinti hipotetinio pobūdžio informaciją apie tai, kas būtų įvykę (arba to, kas galėjo įvykti, atsižvelgiant į tikėtąsi vertingumą, tikimybinį pasiskirstymą), jeigu būtų buvę išvengta neteisingumo. Jeigu realus nuosavybės apibūdinimas pasirodo nesąs vienas iš apibūdinimų, kuriuos leistų pateikti šis principas, tada reikia pateikti kitą įmanomą apibūdinimą".

Bendrosios nuosavybės teisingumo teorijos nuostatos skelbia, kad asmens nuosavybė yra teisėta, jeigu jis turi į ją teisę, pagrįstą teisingo įsigijimo ir perdavimo principais, arba pagrįstą neteisingumo (kaip jį apibrėžia pirmieji du principai) ištaisymo principu. Jeigu visų asmenų nuosavybė įgyta teisingai, tai ir nuosavybės visuma (nuosavybės pasiskirstymas) yra teisingas.¹

A Kodėl svarbus teisingas nuosavybės įgijimas ir jos perdavimas? Kuo skiriasi R. Noziko (*Nozick*) istorinė teisingumo koncepcija nuo Dž. Rolso (*Rawls*) struktūrinės? Kuri teisingumo samprata, jūsų manymu, pagrįsčiau sprendžia individo savigarbos išsaugojimo klausimą? Ar visuomenė turi rūpintis paskiro nario savigarba? Jei ne, kas turi tuo rūpintis? Kodėl kiekvienas privalo rūpintis ne tik savo, bet ir kitų žmonių savigarba?

* Jeigu pirmųjų dviejų principų pažeidimų ištaisymo principas leidžia pateikti ne vieną nuosavybės apibūdinimą, tada reikia rinktis, kaip ją apibūdinti. Galbūt tie svarstymai apie paskirstomąjį teisingumą ir lygybę, su kuriais aš nesutinku, yra teisėti vykstant *šiam* papildomam rinkimuisi. Panašiai galima svarstyti sprendžiant, kokių bruožų - jie be tokio svarstymo atrodytų savavališki - turėtų įgyti įstatymas tais atvejais, kai šitokie bruožai neišvengiami, nes kiti svarstymai neleidžia nubrėžti tikslios ribos; vis dėlto riba turi būti nubrėžta.

Nozick R. *Paskirstomasis teisingumas II Šiuolaikinė politinė filosofija: Antologija* / sudarė J. Kis. V.: Pradai, 1998, p. 227-229. Iš anglų kalbos vertė V. Radžvilas.

Amerikiečių filosofas M. Volseris (*VValzer*) knygoje *Teisingumo sferos* neieško bendrų abstrakčių socialinio teisingumo principų, nes teisingumas, jo manymu, kinta priklausomai nuo laiko ir vietos aplinkybių. Kiekvienos bendruomenės ar žmonių grupės teisingumo samprata skiriasi. Volseris mano, kad teisingumo principai yra pliuralistiniai. Socialines vertybes skirtingose grupėse, jo manymu, reikia skirstyti vadovaujantis skirtingais kriterijais. Kodėl?

III.5.p. Teisingumo sferos. *Maiklas Volseris (Michael Walzer)*

Priklausymas bendruomenei yra svarbus dalykas todėl, kad tai, ką politinės bendruomenės nariai gauna vieni iš kitų, jie negauna iš nieko kito, arba negauna iš nieko kito tiek pat. Ir pirmasis dalykas, kurį jie gauna, yra bendruomenės laiduojamas saugumas ir gerovė. Teiginį galima apversti: bendruomenės rūpinimasis svarbus todėl, kad ji moko mus vertinti narystę. Jei gu nesirūpintume vienas kitu, jeigu nepripažintume jokio skirtumo tarp bendruomenės narių ir svetimų, tai neturėtume akstino kurti ir išlaikyti politines bendruomenes. Rousseau klausė: „Argi žmonės mylės savo šalį, jeigu ji elgiasi su jais taip pat kaip ir su svetimšaliais ir suteikia jiems tik tai, ko negali atsakyti niekam? [...] Rousseau buvo įsitikinęs, kad piliečiai privalėtų mylėti savo šalį, o ši turėtų duoti jiems konkretų akstiną tai daryti. Narystė (kaip ir giminytė) yra ypatingas ryšys. Nepakanka pasakyti, kaip kad sakė Edmundas Burke'as, jog „tam, kad mylėtume savo šalį, mūsų šalis turi būti puiki“ [...]. Svarbiausias dalykas - kad ji būtų mums puiki, nors visada viliamės, jog ji bus puiki kitiems (taip pat mylime įsisąmonintą jos puikumą).

Politinė bendruomenė egzistuoja tam, kad būtų laiduojamas aprūpinimas, aprūpinimas laiduojamas tam, kad būtų bendruomenė: abipusiškumas galbūt svarbiausias šio ryšio bruožas. Filosofai ir politikos teoretikai pernelyg greitai pavertė šį ryšį paprastu apskaičiavimu. Iš tiesų kasdieniame gyvenime esame racionalistai. Norėdami patenkinti savo poreikius, buriamės, pasirašome visuomeninę sutartį arba pasirašinėjame ją nuolatos. Sutartį vertiname tiek, kiek yra tenkinami mūsų poreikiai. Bet vienas iš mūsų poreikių yra pati bendruomenė: kultūra, religija ir politika. Tik dėl šių trijų dalykų visi mūsų poreikiai tampa *socialiai pripažįstamais poreikiais*, įgyja istorinę ir apibrėžtą formą. Visuomeninė sutartis yra susitarimas spęsti drauge, kokios gėrybės yra būtinos bendram mūsų gyvenimui, o po to aprūpinti tomis gėrybėmis vieni kitus. Pasirašiusieji būna dėkingi vienas kitam ne tik už pagalbą, nes už ją būna arba gali būti dėkingi kiekvienam. Jie

dėkingi vieni kitiems už visus tuos dalykus, dėl kurių atsiskyrė nuo žmonijos ir susibūrė į konkrečią bendruomenę. Vienas iš tų dalykų yra *amour social*. Bet nors ji yra skirstoma gėrybė - dažnai nelygiai skirstoma, - ji atsiranda tik kaip kito skirstymo (ir politinių pasirinkimų, kurių reikalauja kitoks paskirstymas) išdava. Abipusis aprūpinimas stiprina abipusę priklausomybę. Tad bendras gyvenimas yra kartu ir išankstinė aprūpinimo sąlyga, ir vienas iš šito aprūpinimo padarinių.

Vyrai ir moterys buriasi todėl, kad jie tiesiogine šio žodžio prasme negali gyventi po vieną. Bet jie gali gyventi kartu daugybe įvairiausių būdų. Norint išlikti ir susikurti gerovę, reikia bendrų pastangų: gintis nuo dievų pykčio, kitų žmonių priešiško, gamtos abejingumo ir rūstybės (bado, potvynio, gaisro ir ligos), žmogaus gyvenimo trumpumo. Tikrosios miestų motinos yra ne tik armijos stovyklos, kaip kad rašė Davidas Hume'as, bet ir šventyklos, sandėliai, irigacijos darbai ir kapinės [...]. Kaip rodo sąrašas, miestų užuomazgos būna įvairios. Miestai skiriasi vieni nuo kitų iš dalies todėl, kad skiriasi gamtinė aplinka, kurioje jie pastatyti, ir tiesioginiai pavojai, su kuriais susiduria jų statytojai. Bet iš dalies tuos skirtumus lemia ir jų statytojų socialinių gėrybių sampratos. Jie ne tik pripažįsta, bet ir formuoja vieni kitų poreikius ir šitaip suteikia konkretų pavidalą tam, ką aš vadinsiu „saugumo ir gerovės sfera“. Pati sfera yra tokia sena kaip ir seniausia žmonių bendruomenė. Išties galima sakyti, kad pirminė bendruomenė yra saugumo ir gerovės sfera, bendruomeninė aprūpinimo sistema, kuri, be abejonės, buvo iškreipta dėl labai didelės jėgos ir klastos nelygybės. Bet, šiaip ar taip, sistema neturi natūralios formos. Skirtinga patirtis ir skirtingos sampratos sukuria skirtingus aprūpinimo modelius. Nors egzistuoja kai kurios absoliučiai būtinos gėrybės, nėra tokios gėrybės, kurią matydami iš karto žinotume, koks yra jos santykis su kitomis gėrybėmis ir kiek šios gėrybės turime suteikti vieni kitiems. Poreikių prigimtis nėra savaime akivaizdi.²

Ar Volseris (VValzer) mano, jog žmonės galėtų išgyventi nesirūpindami vienas kitu?

Kodėl kuriasi politinės bendruomenės?

Kas yra socialinė meilė (*amour social*)?

Kodėl bendruomenė yra „saugumo ir gerovės sfera“?

¹ Socialinė meilė (*pranc.*).

² VValzer M. *Saugumas ir gerovė II Šiuolaikinė politinė filosofija: Antologija* / sudarė J. Kis. V.: Pradai, 1998, p. 463-465. Iš anglų kalbos vertė V. Radžvilas.

II 1.6. ISTORIJA

R. Magrito (*Magritte*) paveiksle *Nostalgija* matome dvi j skirtingas puses žiūrinčias figūras - liūtą ir žmogų angelo sparnais. Kuris iš jų žvelgia į praeitį, o kuris - į ateitį? Kas ilgisi - liūtas ar žmogus?

Žmonės gyvena laike. Kai skaitome tekstą, išgyvename dabartį. Tačiau po penkiolikos-dvidešimties minučių šis momentas virs praėjusiu momentu. Rytoj ši diena taps vakarykšte diena.

Užsirašykite kur nors visus šios dienos įvykius: kas jums nutiko, ką sapnavote, ką galvojote, su kuo ir apie ką kalbėjotės, ką veikėte. Pasidėkite šią savo vienos gyvenimo dienos kroniką taip, kad rastumėte ją po dvidešimties metų.

Kuo taps šios jūsų dienos aprašymas? - Dokumentu, atspindinčiu tam tikrą jūsų gyvenimo istorijos momentą.

Kai aprašymas aprėpia ne vieno, o daugelio žmonių gyvenimus ir kai jis siejamas su reikšmingais politiniais ar socialiniais pokyčiais, tokį aprašymą vadiname istoriniu šaltiniu, o mokslą, nagrinėjantį šiuos šaltinius, istorija, arba istoriografija. Tačiau sąvoką „istorija“ drauge vartojame ir praėjusiems įvykiams nusakyti. Istorijos sąvoka aprėpia ir tai, kas vyko - praėjusius įvykius, o ne vien pasakojimą.

Žmonių ir bendruomenių gyvenime nutinka daugybė įvykių. Parašyta daugybė pasakojimų. Tai - istoriografija. Tačiau ar yra kas bendra tarp paskirų istorijos įvykių? Gal jie tik atsitiktiniai ir chaotiški?

Kada prasidėjo žmonijos istorija? Kodėl?

Ar turi žmonijos istorija tikslą ir kryptį?

Tai jau istorijos filosofijos klausimai.

Jei žmonijos istorija neturi bendro tikslo, ar ji nėra beprasmi? O jei vis dėlto turi - kur link juda? Kokia jos judėjimo eiga ir trajektorija? Antikos ir Rytų kultūros manė, jog istorija sukasi ratu. Kosmoso tvarka ir grožis, jo periodiškasis pulsavimas buvo vaizdinys, padedantis suprasti istorijos tėkmę. Graikams istorijos įvykiai nebuvo beprasmi. Kiekvienas jų buvo svarbus ir reikšmingas. Tačiau kiekvienas jų - amžina dabartis.

Jei mes laimės sąlyga, pasak F. Nyčės (*Nietzsche*), laikytume gebėjimą pamiršti ir pasijusti neistoriškai, tikriausiai galėtume tarti, kad antikos kultūra buvo pati laimingiausia kultūra pasaulyje?

III.6.a. Istorija kaip ciklas. *Mirčia Eliadė* (*Mircea Eliade*)

Mitas apie pirmąsias rojų, apie kurį kalba Platonas, aiškiai įžiūrimas indų tikėjimuose, yra gerai žinomas hebrajams (pavyzdžiui, mesijinis *illud tempus* Izaijo knygoje, XI, 6, 8; LXV, 25), taip pat iranėnų (*Dinkart*, VII, 9-

35, ir 1.1.) ir graikų bei romėnų tradicijoms*. Beje, jis puikiai derinasi su archajine (ir, ko gero, visuotine) koncepcija „rojiškos pradžios“, apie kurią kalba visos doktrinos, liaupsinančios pirmą pradžią *illiud tempum*. Nieko nuostabaus, kad Platonas tokias tradicines pažiūras atkuria savo senatvės dialoguose: pati jo filosofinės minties raida vertė jį vėl atrasti mitines kategorijas. Žinoma, jis žinojo helenistinę tradiciją, išlaikiusią Krono „aukso amžiaus“ atminimą (plg., pavyzdžiui, keturis amžius, aprašytus Hesiodo *Darbuose ir dienose*, 110 ir toliau). Beje, ši konstatacija visai nekliudo mums išžiūrėti jo *Politike* ir babiloniečių įtaką; pavyzdžiui, jis aiškina periodiškus kataklizmus planetų graža, ir šitai kai kurie šiuolaikiniai tyrinėtojai*** kildina iš babiloniečių astronominių samprotavimų, kurie vėliau per Beroso *Babilonijos istoriją* tapo prieinami helenistiniam pasauliui. Pagal *Timają*, kai kurios katastrofos priskirtinos planetų nukrypimui nuo savo tako (plg. *Timajas*, 22 d ir 23 c, potvynis, minimas žynio iš Sajiso), o visų planetų susiejimo momentas yra „užbaigtas laikas“ (*Timajas*, 39 d), t. y. „Didžiųjų Metų“ pabaiga. Kaip pažymi J. Bidez (*op. cit.*, p. 83), „mintis, jog tereikia visoms planetoms susitikti, kad sukeltų visuotinį perversmą, tikrai yra chaldėjiškos kilmės“. Kita vertus, atrodo, kad Platonas buvo susipažinęs ir su iranėnų koncepcija, pagal kurią šių katastrofų tikslas - apvalyti žmonių giminę (*Timajas*, 22 d).

Stoikai perėmė teorijas apie kosminius ciklus, pabrėždami arba amžinąją kartotę (pavyzdžiui, Chrisipas, 623-627 fragmentas), arba kataklizmą, *ekpyrosis*, kuriuo pasibaigia kosminiai ciklai (jau Zenono veikaluose, 98 ir 109 fragmentai, H. F. A. von Arnim). Semdamasis įkvėpimo iš Herakleito arba tiesiai iš Rytų gnostikos, stoicizmas išplatina visas šias idėjas apie „Didžiuosius Metus“ ir pasaulio gaisrą (*ekpyrosis*), kuris periodiškai sunaikina pasaulį, kad jį atnaujintų. Ilgainiui „amžinojo sugrįžimo“ ir „pasaulio pabaigos“ motyvai ima vyruoti visoje graikų bei romėnų kultūroje. Beje, periodiškas pasaulio atsinaujinimas (*metacosmesis*) buvo mėgstamiausia neopitagorizmo doktrina, o neopitagorizmas, kaip parodė J. Carcopino, kartu su stoicizmu buvo ypač populiarus romėnų visuomenėje II ir I a. pr. Kr. Tačiau prisirišimas prie „amžinojo sugrįžimo“ mito, kaip ir prie mito apie *apokatastazę* (šis terminas prasiskverbia į helenistinį pasaulį po Aleksandro Didžiojo), yra du filosofiniai požiūriai, kuriuose galima išvelgti tvirtą antiistorinį nusistatymą, taip pat ryžtą gintis nuo istorijos.

Pagvildenkime kiekvieną iš jų. Ankstesniame skyriuje pažymėjome, kad amžinojo sugrįžimo mitas, kaip jį interpretuoja graikų filosofija, reiškia pasku-

* Plg. J. Carcopino. *Virgile et le mystère de la IV-e églogue*. Edition revue et augmentée. Paris, 1943, p. 72; F. Cumont. *La Fin du monde selon les mages occidentaux*, p. 89 ir toliau.

** Plg. J. Bidez. *Op. cit.*, p. 76.

tinį bandymą „statizuoti“ tapsmą, anuliuoti laiko negrįžtamumą. Kadangi visos Kosmoso akimirkos ir būsenos kartojasi iki begalybės, jų netvarumas galų gale pasirodo tariamas: begalybės požiūriu kiekviena akimirka ir kiekviena būseną išlieka ir taip įgyja ontologinį archetipo pobūdį. Tad, kaip ir visos tapsmo formos, istorinis tapsmas irgi yra prisodrintas *būties*. Amžinosios kartotės požiūriu istoriniai įvykiai pavirsta *kategorijomis* ir taip vėl įgyja ontologinį pobūdį, kuriuo pasižymėjo archajinėje pasaulėvokoje. Tam tikra prasme galima sakyti, kad graikų amžinojo sugrįžimo teorija yra paskutinis archajinio mito apie archetipinio veiksmo kartotę variantas, kaip Platono idėjų doktrina buvo paskutinė ir geriausiai išplėtotą archetipo koncepcijos versija. Verta pažymėti, kad abi šios doktrinos buvo tobuliausiai išreikštos graikų filosofinės minties suklestėjimo laikotarpiu.

Tačiau ypač didelio pasisekimo graikų ir Rytų pasaulyje susilaukė mitas apie Visatos gaisrą. Vis labiau įtikėtina, kad mitas apie pasaulio pabaigą gaisro liepsnose, iš kurių dorieji išeis nenukentėję, yra iranėniškos kilmės (plg., pavyzdžiui, *Bundahishn*, XXX, 18), bent jau ta forma, kuria jį žinojo „Vakarų magai“, išplatinę jį Vakaruose, kaip nurodė Cumont'as (*La fin du monde*, p. 39 ir toliau). Stoikai, *Sibilių* pranašystės (pavyzdžiui, II, 253) ir judėjiškoji-krikščioniškoji literatūra paverčia šį mitą savo apokalipsės bei eschatologijos pagrindu. Kad ir kaip keista atrodytų, šis mitas teikė vilties. Mat ugnis atnaujina pasaulį: jos dėka bus atkurtas „naujas pasaulis be senatvės, mirties, gedimo ir puvimo, amžinai gyvas, amžinai klestintis, o mirusieji prisikels, gyvieji taps nemirtingi, pasaulis atsinaujins į gera“ (Yasht, XIX, 14,89, vertė Darmesteteris). Vadinasi, kalbama apie apokatas-tazę, kurios doriesiems nėra ko bijoti. Galutinė katastrofa padarys galą *istorijai*, tad šitaip žmogus vėl atgaus amžinybę ir palaimą.¹

Kodėl „amžinojo sugrįžimo“ mitas neigia istoriją?

Ar mintis apie pasaulio gaisrą mums teikia viltį?

Kaip manote, ar tai, kas vyksta dabar, gali pasikartoti?

Ar aprašinėtume ir vertintume paskirus įvykius, jei manytume, kad jie kartosis?

Kodėl istorijai būdinga įvykio negrįžtamumas?

Prisiminkite kino filmą *Prieš lietų*. Kaip toliau turėtų klostytis jame parodyti įvykiai?

Jeigu įvykiai suktųsi ratu, ar nesijaustume įkalinti uždaramame cikle?

Ar nenorėtume iš jo išsiveržti? Kaip?

¹ Eliade M. *Amžinojo sugrįžimo mitas* // Baranova J. *Istorijos filosofija*. V.: Alma littera, 2000, p. 27-28. Iš prancūzų kalbos vertė P. Račius.

Krikščionybė pakeitė praeities, dabarties ir ateities santykį: istorija turi pradžią (Dievas sukūrė Adomą), ji turi pabaigą (Paskutinio teismo diena). Todėl kiekvienas laiko momentas unikalus ir nepakartojamas. Laikas išnyra iš amžinybės, paskui vėl į ją sugrįžta. Tačiau nebesutampa, kaip ciklinėje koncepcijoje, su amžinybe. Niekas nesikartoja. Kodėl taip vyksta? Kodėl tai mums svarbu?

III.6.b. Istorija kaip kūrinys. *Aurelijus Augustinas*

Taip pat neabejoju, kad iki pirmojo žmogaus sukūrimo niekada nebuvo jokio žmogaus; nei to paties, nežinia kokiais ratais nežinia kiek sykių pasikartojančio, nei kokio kito, panašios prigimties. Nuo šio tikėjimo manęs neatbaido filosofų įrodinėjimai, iš kurių svarbiausiu laikomą pasitelkus sakoma, esą jokių žinojimu neįmanoma suvokti begalybės; ir, sako, dėl to Dievas turįs savyje visų baigtinių dalykų visas baigtines sąvokas; reikią tikėti - jo gerumas niekada nebuvo bergždžias, nes kitaip jo veikimas galįs pasirodyti laikinas, jeigu praeity buvusi amžina neveikli jo ramybė, ir tarsi apgailestaudamas dėl ankstesniojo neveiklumo be pradžios, jis dėl to būtų ėmęsis darbo. Todėl, - sako, - būtinai turį kartotis tie patys [dalykai], ir vis tie patys prabėgti, amžinai turėdami pasikartoti, o pasaulis arba išlieka kintamybėje, nors ir visada buvęs, tačiau ir sukurtas be laiko pradžios; arba jis užteka ir leidžiasi, ir tokiais ratais amžinai kartojasi pakartotas bei turintis pasikartoti. Žinoma, jei kartais sakoma, kad Dievo darbai pirmiausia buvę sumanyti, nereikią manyti, kad ankstesnį savo neveiklumą be pradžios, kaipo vangų ir dyką, būtų kaip nors pasmerkęs ir todėl pakeitęs; o jeigu spėjama, kad amžinai dirbo laikinus, tačiau vis kitus ir kitus, ir turėjęs kada nors imtis kurti ir žmogų, kurio niekada anksčiau nebuvo sukūręs, - atrodo sukūręs tai, ką sukūrė, ne žinojimu - kuriuo, mano, esą neįmanoma suprasti visų begalinių [kūrinių], tačiau nelyg kažkurią valandą jam atėjus į galvą minčiai, tarsi atsitiktiniam nepastovumui paakinius. Be to, - sako, - jeigu yra tie nuolat besisuką ratai ir tais ratais kartojasi tie patys laikinieji [kūriniai], pasauliui arba išliekant tokiam pačiam, arba taip pat vis iš naujo užtekant bei leidžiantis, - ir Dievui nepriskiriamas nei ilgaaamžis tingus pradžios neturįs neveiklumas, nei nenumatytas jo kūrinių lengvabūdiškumas; mat jeigu nesikartoja vis tie patys, esą negalima išvelgti jokio jo žinojimo nei numatymo begalinių [kūrinių] įvairovėje.

Jei protas neįstengia atremti, tai tikėjimas privalo išjuokti panašius įrodinėjimus, kuriais bedieviai mėgina iš tiesaus kelio išmušti mūsų nuoširdų tikėjimą, kad drauge su jais vaikščiotume ratu. Be to, su mūsų Viešpaties Dievo pagalba sveikas protas sudaužo šituos besisukančius ratus, gando pramanytus. Mat labiau norėdami vaikštinėti išgalvotu ratu, o ne tiesiu

keliu, labiausiai jie klysta dėl to, kad matuodami savo žmogiškojo, kintamo ir riboto [proto] matais sprendžia apie visiškai nekintamą protą, aprėpiančią bet kokią begalybę ir be jokios mąstymo kaitos suskaičiuojančią visus nesuskaičiuojamus; ir atsitinka, kaip sako Apaštalas: *Juk jie, matuodami pagal save pačius ir lygindami su savimi, elgiasi neišmintingai* (2 Kor 10,12). Kai tik jiems ateina į galvą mintis daryti ką nauja - jie tai daro nusprendę naujai (nesgi turi kintamus protus); todėl apmąstydami, žinoma, ne Dievą, kurio apmąstyti negali, bet save vietoj jo - ne jį, bet save pačius lygina, ne su juo, o su savimi. O mums nevalia tikėti, esą Dievas vienaip elgiasi, būdamas užsiėmęs, kitaip - kai dirba; net apskritai negalima sakyti, kad jis elgiasi, tarsi jo prigimtyje būtų atsiradęs kažkas, nebuves anksčiau. Juk kas tik elgiasi - tas ir patiria; o kas tik ką nors patiria - yra kintamas. Taigi nevalia įžvelgti jo neveiklume tingumą, vangumą, dykynystę, kaip ir jo veikime - darbą, pastangas, darbštumą. Išsėdamasis jis moka veikti ir veikdamas moka ilsėtis. Gali nutaręs imtis naujo ne naujo, o amžino darbo; ir daryti, ko nebuvo daręs, pradėjo ne apgailestaudamas, kad anksčiau ilsėjosi. Tačiau jeigu ir anksčiau ilsėjosi, ir vėliau veikė (tik nežinau, ar žmogui įmanoma tai suprasti) - nėra abejonės, kad „anksčiau“ ir „vėliau“ sakoma apie dalykus, anksčiau nebuvusius ir vėliau atsiradusius. Tačiau jame vieno ankstesnio dalyko nekeitė kitas, einas po jo, nekeitė valios, bet viena ir ta pačia, amžina ir nekintama valia sutvarkė sukurtuosius dalykus, kad iš pradžių jų nebūtų, kol nebuvo, ir kad vėliau, kai pradėjo būti - būtų; taigi gebantiesiems šitai permąstyti galbūt nuostabiai rodydamas, kaip jų nestokojo, o sukūrė juos iš savo maloningojo gerumo, nes pradžios neturinioje amžinybėje ir be jų jis išliko ne mažesnėje palaimoje.¹

^^

Kuo skiriasi Aurelijaus Augustino požiūris į istoriją nuo antikos ir Rytų koncepcijų? Kokiais argumentais Aurelijus Augustinas neigia istorijos cikliškumą?

Ar įmanoma paaiškinti, kodėl Dievas sukūrė žmogų?

Ar gyvavo kokia nors kita būtybė prieš sukuriant žmogų?

Ar žmogaus protas gali aprėpti begalybę arba suprasti Dievo kūrybos prasmę?

Ar galite įsivaizduoti istorijos pabaigą?

Jei istorijos laikas ribotas, ar mūsų šiandieniniai darbai nėra beprasmiški?

Kaip manote, ar žmogus pajėgus skaičiuoti istorijos laiką?

¹ Augustinas Aurelijus. *Apie Dievo valstybę II* Baranova J. *Istorijos filosofija*. V.: Alma littera, 2000, p. 45-46.
Iš lotynų kalbos vertė O. Daukšienė.

J. G. Herderis (*Herder*) – romantikas. Žmonių istorijos jis neatsieja nuo gamtos. Rašyti apie ją jis pradeda taip: pirmiausia aptaria planetų judėjimą, paskui pereina prie floros ir faunos ir tik vėliau – prie žmogaus. Ir gamtą, ir istoriją, pasak jo, veikia tos pačios gyvybinės jėgos. Herderis neieško vienos apriorinės schemos istorijai tirti. Jis neklasifikuoja istorijos įvykių pagal amžius ir epochas, o tik aprašo tautas, jų įvairovę. Jis žavisi individualybe.

Ką man reiškia kažkada gyvenęs žmogus? Ar jis gali man ką nors pasakyti, patarti, pamokyti? Kodėl istorijoje ieškome sektinų pavyzdžių?

III.6.C. Romantinė istorija. *Johanas Gotfrydas Herderis (Johanu Gottfried Herder)*

Visoje istorijoje nėra malonesnio dalyko, kaip rasti gerą ir išmintingą žmogų, kuris, nepaisydamas likimo permainų, išliktų toks pat geras ir išmintingas per visą savo gyvenimą, kiekviename savo darbe; ir koks nepasakomas nusivylimas mus apima, kai pamatome, kad ir didžiųjų bei gerųjų žmonių protas klysta ir pagal gamtos dėsnius už tai jie gali sulaukti tik pikto atpildo. Pernelyg jau daug tokių puolusių angelų būta žmonijos istorijoje, ir darosi gaila, kad toks silpnas yra kūnas, kuriuo kaip įrankiu naudojasi žmogaus protas. Kiek nedaug tegali pakelti mirtingasis, išlikdamas nesugniuždytas, kiek maža yra neįprastų dalykų, kurie neišmuštų jo iš vėžių! Vienam truputis garbės, blausus laimės žiburėlis arba koks nors netikėtas įvykis gyvenime tapo žaltyvyksle, nuklaidinusia jį į pelkes ir liūną; kitas neįstengė pats susitvardyti - persitempė ir, netekęs jėgų, susmuko. Tiesiog suspaudžia širdį, kai matai tuos nelaimingus laiminguosius, atsidūrusius likimo kryžkelėje, ir supranti, kad jie ir patys jaučia, jog jiems trūksta jėgų išlikti protingiems, teisingiems ir laimingiems. Juos persekioja furijos ir prieš jų valią priverčia juos peržengti pusiausvyros liniją - tada jie jau atsiduria jų rankose ir turi visą gyvenimą kentėti dėl kartą padarytos galbūt visai nedidelės klaidos arba kvailystės. Arba jeigu juos laimė iškėlė pernelyg aukštai ir jie dabar jaučiasi pasiekę jos viršūnę, kas laukia jų tada? Ko tikisi jų nuojautos pilna dvasia? Jų laukia šitų neištikimų deivių nepastovumas, nelaimės, slypinčios net ir geruose jų sumanymuose. Veltui nukreipi akis, o gailiaširdi Cezari, išvydęs atneštą nukirstą tavo priešo Pompėjaus galvą, veltui statydini Nemezidei šventovę. Tu peržengei laimės ribą, kaip kadaise peržengei Rubikoną; furijos persekioja tave, ir tavo krauju suteptas kūnas susmuks ant žemės prie to paties Pompėjaus statulos. Ne kitaip yra ir su visų šalių santvar-

komis, nes jos visada priklauso tik nuo nedaugelio asmenų proto arba beprotystės - tų, kurie iš tikrųjų tas šalis valdo arba yra vadinami jų valdovais. Gražiausias sodas, kuris, atrodė, daugelį šimtmečių ves žmonijai naudingiausius vaisius, dažnai yra nuniokojamas vieno vienintelio neišmanėlio, kuris, užuot palenkęs šakas, kerta visą medį. Tiek atskiri žmonės, tiek ištisos valstybės sunkiausiai išveria savo laimę - nesvarbu, ar jas valdo monarchai ir despotai, ar senatas ir liaudis. Liaudis ir despotas mažiausiai supranta Likimo deivės įspėjimą ženkla; savo garsaus vardo ir tuščios garbės apakinti, jie ima nebepaisyti humaniškumo ir išminties ir savo beprotystės padarinius pamato tik tada, kai jau per vėlu. Toks likimas ištiko Romą, Atėnus ir daugelį tautų; toks likimas ištiko Aleksandrą ir beveik visus užkariautojus, drumstusius pasaulio ramybę, nes neteisingumas žlugdo kiekvieną valstybę, o beprotystė - visų žmonių darbus. Tai likimo furijos, o nelaimė - tik jų jaunesnioji sesuo, trečioji baisiosios sąjungos narė.

Didysis žmonių tėve, kokią lengvą ir drauge sunkią pamoką tu surengi žemėje žmonių giminei visuose kasdieniniuose jos darbuose! Mokytis tereikia tik išminties ir teisingumo; jeigu žmonės jų mokysis, tai palengva išsižiebs jų sielose šviesa, jų širdyse įšviešpataus gėris, jų valstybė vis tobulės, į jų gyvenimą ateis laimė. Apdovanotas tokiomis dovanomis ir jomis tinkamai naudodamasis, ir negras galės susikurti savo visuomenę kaip graikas, ir trogloditas - kaip kinas. Patyrimas kiekvieną ves pirmyn, o protas ir teisingumas suteiks jų darbams pastovumo, grožio ir darnos. Na, o jeigu žmogus nepaisys jų, tų svarbiausių savo gyvenimo kelrodžių, kas tada suteiks patvarumą jo laimei, kas apsaugos jį nuo už nežmoniškumą keršijančių deivių rankos?¹

Kada istorijos tyrimas teikia džiaugsmą, o kada – nusivylimą?
Kokiu būdu istorija mums teikia galimybę susitikti su kitais žmonėmis?
Ko verta mokytis iš istorijos?
Ar istorija – ramiai tekanti upė?
Kokiais argumentais galime pagrįsti, kad šiandien gyvename tobulesnėje istorijos pakopoje negu mūsų seneliai?
Ar iš tiesų tobulesnėje?
Ar tiems, kurie gyvens po mūsų, pasisekė labiau nei mums?
Jeigu tariame, kad kiekvienas istorijos tarpsnis tobulesnis už prieš tai buvusį, kaip įsivaizduojate tobuliausią istorijos pakopą?

¹ Herderis J. G. *Mintys iš žmonių istorijos filosofijos II* Baranova J. *Istorijos filosofija*. V.: Alma littera, 2000, p. 115-116. Iš vokiečių kalbos vertė A. Tekorius.

Švietėjai, priešingai romantikams, žmonių istoriją atskiria nuo gamtos. Protas, pasak jų, esanti išskirtinė laisvo žmogaus dvasios sąvybė – nepriklauso nuo fiziologinių ypatybių. Istorija žmogui, pasak I. Kanto (*Kant*), būtina, kad jis visiškai išlavintų savo protą. Vienas žmogus per gyvenimą to negeba. Tokio protingojo prado raidos pasiekimu Kantas laiko pilietinės visuomenės atsiradimą. O ateities istorijos tikslas, pasak Kanto, yra „amžinoji taika“ – teisinė tautų federacija. Ji užkirstų kelius karams ir mažų valstybių engimui. Ateitis švietėjiškoje istorijos sampratoje svarbesnė už dabartį ir praeitį. Šviesi ateities viltis – moralinis jos siekiančiojo apsisprendimas. Kaip manote, ar tokia ateitis išauš?

III.6.d. Švietėjiškoji istorija. *Immanuelis Kantas (Immanuel Kant)*

*Tobulos pilietinės santvarkos įsteigimo problema priklauso nuo įstatyminio išorinio valstybių santykio problemos ir be pastarosios negali būti išspręsta. Kokia nauda siekti įstatyminės pilietinės santvarkos tarp atskirų žmonių, t. y. kurti bendruomenės gyvenimo tvarką! Nedraugiškumas, priverčtas žmones imtis šio darbo, vėlgi yra priežastis, dėl kurios kiekviena bendruomenė, santykiuodama su išore, t. y. kaip valstybė su valstybėmis, naudojasi neribota laisve, vadinasi, viena iš kitos turi laukti būtent tos blogybės, kuri slėgė atskirus žmones ir priverė juos pereiti į įstatyminę pilietinę būklę. Vadinasi, gamta dar kartą pasinaudojo kaip priemone žmonių, net didelių šitokios rūšies būtybių visuomeninių bei valstybinių organizmų nepakantumu, idant jie neišvengiamo tarpusavio *antagonizmo* jūroje rastų ramybės ir saugumo būklę. Kitaip tariant, karais, įtemptu ir niekuomet nesilpstančiu rengimusi jiems, negandomis, kurias dėl minėtų priežasčių turi vidujai pajauti kiekviena valstybė net taikos metu, gamta ragina imtis pradinių netobulų mėginimų ir galiausiai po daugybės nusiaubčių, perversmų bei visiško vidinių jėgų išsekimo priverčia juos pereiti prie to, ką be tokios liūdno patirties būtų galėjęs pasakyti ir protas, būtent: atsisakyti neįstatyminės laukinių būklės ir sudaryti tautų sąjungą; tada kiekviena, net mažiausia valstybė gali tikėtis, kad jos saugumą bei teises garantuos ne jos pačios valdžia ar teisinis vertinimas, bet išimtinai ši didžiulė tautų sąjunga (*Foedus Amphictyonum*), suvienyta galia ir sprendimas pagal suvienytosios valios įstatymus. Kad*

ir kokia nereali atrodytų ši idėja, kad ir kaip ją išjuoktų *Abbe St. Pierre*¹ arba *Rousseau*² (galbūt todėl, jog manė, kad ji bus netrukus įgyvendinta), vis dėlto tai neišvengiama išeitis iš tos varganos būklės, į kurią žmonės vienas kitą įstūmė ir kuri turi priversti valstybes nuspręsti tą patį (kad ir kaip sunku joms būtų tai padaryti), ką lygiai nenorom buvo priverstas nuspręsti laukinis žmogus, būtent: atsisakyti savo brutalios laisvės ir ieškoti ramybės bei saugumo įstatyminėje santvarkoje. Šiuo požiūriu visi karai tėra mėginimai (žinoma, to siekia ne žmonės, o gamta) įgyvendinti naujus valstybių santykius ir, sugriovus ar bent suardžius senuosius organizmus, sudaryti naujus, kurie savo ruožtu tiek patys saivaime, tiek vienas šalia kito nepajėgia išsilaikyti, todėl turi patirti naujas panašias revoliucijas; tai tęsis tol, kol galiausiai tiek vardan geriausio vidinio pilietinės santvarkos sutvarkymo, tiek vardan bendro valstybių susitarimo bei bendros įstatymų leidybos bus įtvirtinta būklė, kuri, būdama panaši į pilietinę bendruomenę, pajėgs veikti savarankiškai kaip *automatas*. [...]

Kol bus žengtas šis paskutinis žingsnis (būtent valstybių sąjungos sudarymas), vadinasi, kol žmogaus prigimtis dar tebėra beveik savo lavinimosi pusiaukelėje, tol ji, apgaulingai prisidengusi išorine gerove, ką sunkiausių vargus; ir *Rousseau* nebuvo toks jau neteisus, pirmenybę teikdamas laukinių būklei, jeigu atsisakoma būtent šios paskutinės pakopos, iki kurios mūsų giminei dar reikės pakilti. Menas ir mokslas mus jau gerokai *išlavino*. Esame *civilizuoti* beveik iki persisotinimo, ypač visuomeninio mandagumo bei padorumo srityje. Tačiau dar daug ko trūksta, norint laikyti save tikrai moraliais. Juk moralumo idėja priklauso kultūros sričiai; tuo tarpu šios idėjos taikymas, apsiribojantis vien garbėmylos bei išorinio padorumo panašumu į dorovę, sudaro tik civilizaciją. Bet kol valstybės visas jėgas skiria tuštiesiems ir smurtiniams savo plėtros tikslams pasiekti, todėl nuolat kliudo lėtam darbui, vidujai lavinant savo piliečių mąstyseną, net nepalaiko jų šiuo požiūriu, tol nedera tikėtis, kad kas nors panašaus atsirastų: juk tam kiekviena visuomenė turi ilgai vidujai lavinėti savo piliečių auklėjimo vardan. Tuo tarpu visas gėris, kuris nėra įskiepytas moraliniu požiūriu gerame mąstymo būde, yra ne kas kita, kaip

¹ Charles Irenee Castel, *Abbe de St. Pierre* (1658-1743). I. Kantas kalba apie jo „*Projet pour rendre la paix perpétuelle en Europe*“ („Amžinos taikos Europoje projektas“).

² Turimas galvoje J.-J. Rousseau „*Extrait du projet de paix perpétuelle*“ („Amžinos taikos Europoje projekto ištrauka“).

gryna regimybė ir paauskuotas skurdas. Tokioje būklėje žmonių giminė, matyt, pasiliks iki tol, kol taip, kaip nurodžiau, neatsisakys chaotiškos tarpvalstybinių santykių būklės.¹

A

Kokį vaidmenį istorijoje vaidina karas?

Kodėl pilietinė santvarka tik vienoje valstybėje nepanaikina karo pavojaus?

Ar Kantas (*Kant*) manė, kad civilizuotas žmogus gali laikyti save moraliu?

O ar šių laikų žmogus yra pakankamai civilizuotas, kad galėtų laikyti save moraliu?

Kodėl valstybių teisinės sąjungos (tautų federacijos) sudarymas yra galutinis istorijos tikslas?

Kodėl valstybių federacija laiduos amžinąją taiką?

Ar šių laikų pasaulyje vykstantys procesai artimi tiems, kuriuos numatė Kantas? O gal filosofas buvo naivus – karai yra neišvengiamą žmonijos lemtis? Gal net susinaikinimas? Ar vis dėlto pavyks pažaboti žmogaus griaujamąją prigimtį? Kaip manote?

¹ Kantas I. *Visuotinės istorijos idėja pasaulio pilietijos požiūriu II* Baranova J. *Istorijos filosofija*. V.: Alma littera, 2000, p. 139-141. Iš vokiečių kalbos vertė G. Žukas, vertimą peržiūrėjo T. Raudeliūnas.

G. V. Hėgelis (*Hegel*) darbuose rėmėsi ir romantikais, ir švietėjais. Iš švietėjų jis perėmė istorijos, kaip proto laisvės, sklaidos idealą, iš romantikų – visa apimančią istorijos, kaip pasaulinės dvasios, raidos viziją. Pasaulinė dvasia imanentiška žmonijos istorijai. Ji neatskiriama nuo jos ir neįmanoma be jos. Tačiau jai būdinga savita vidinė logika ir savaiminė raida. Filosofo tikslas – suprasti šiuos vidinius pasaulinio proto kelius. Pasekti mintimis pasaulinės istorijos, kurios pradžia Kinijoje, nes čia buvo sukurta pirmoji valstybė, kelią. Hėgeliui, kaip ir Kantui (*Kant*), istorija–valstybių istorija. Tautos, nesukūrusios valstybių, į istoriją neįeina.

Kodėl Hėgeliui (*Hegel*) valstybė atrodo tokia reikšminga?

Kita vertus, Hėgelis išskiria kelias skirtingas laisvės idėjos įsisąmoninimo epochas: Rytų pasaulį, graikų–romėnų ir germanų. Kuo skiriasi šių pakopų laisvės sąvimonė?

III.6.e. Istorija ir pasaulinė dvasia. *Georgas Vilhelmas Hėgelis (Georg Wilhelm Hegel)*

Apie pasaulio istoriją galima pasakyti, kad ji yra dvasios atsiskleidimas tuo pavidalu, kuriuo ji išsiskleidžia kaip žinojimas to, kas ji yra savyje, ir kaip gemalas turi savyje visą medžio prigimtį, vaisių, skonį, formą, taip ir pirmosios dvasios apraiškos potencialiai turi savyje visą istoriją. Rytų tautos dar nežino, kad dvasia arba žmogus savyje yra laisvas; kadangi jos šito nežino, jos ir nėra laisvos: jos tikrai žino, kad laisvas yra tik *vienas*, bet kaip tik todėl tokia laisvė pasirodo esanti tik savavaliavimo, barbariškumo, tamsybės aistra, tačiau kartu ir aistros tramdymas bei švelnumas, kuris pats yra tik gamtinis atsitiktinumas arba savivalė. Vadinas, šitas *vienas* yra tik despotas, o ne laisvas žmogus. Tik Graikijoje pirmą kartą pasirodo laisvės sąmonė, ir todėl graikai buvo laisvi, bet jie, kaip ir romėnai, žinojo tik tai, kad laisvi yra tik *kai kurie*, o ne žmogus apskritai; šito nežinojo net Platonas ir Aristotelis. Todėl graikai ne tik turėjo vergus, su kurių egzistencija buvo susijęs jų gražiosios laisvės gyvenimas ir būklė, bet ir pati ta laisvė iš dalies buvo atsitiktinė, laikina ir ribota gėlelė, nes iš dalies ir kartu ji buvo šurkštus žmogiškojo, humaniškojo prado pavergimas. Tik sukrikščionintos *germanų* tautos pradėjo suvokti, kad žmogus yra apskritai laisvas, kad dvasios laisvė yra svarbiausioji jo prigimties savybė. Šitas supratimas iš pradžių atsirado religijoje, giliausioje dvasios srityje; tačiau įgyvendinti šį principą pasaulyje – buvo tolesnis

R. Magrito (*Magritte*) paveikslas *Amžinybė* Ką turi bendra istorija su amžinybe?

uždavinys, kuriam spręsti prireikė ilgo ir sunkaus kultūrinio darbo. Pavydžiui, vergovė neišnyko tuojau pat, priėmus krikščioniškąją religiją, valstybėse laisvė įsiviešpatavo ne iš karto; vyriausybės ir valstybinės santvarkos ne iš karto buvo organizuotos protingai, ne iš karto buvo pradėtos grįžti laisvės principu. Šitas laisvės principo *pritaikymas* pasaulietiniuose reikaluose, šitas laisvės principo išsisknijimas ir išikūnijimas pasaulietiniuose reikaluose yra ilgas procesas, kuris ir sudaro pačią istoriją. [...] *Pasaulio istorija yra pažanga laisvės suvokimo vyksme - pažanga, kurią mes turime pažinti kaip būtiną. [...]*

Kartu laisvė pati savaime savyje turi begalinę būtinybę suvokti kaip tik save ir pati tapti tikroviška, nes savąja sąvoka ji yra savęs žinojimas, ji yra tikslas sau ir kaip tik vienintelis dvasios tikslas, kurį ji realizuoja. Šitas galutinis tikslas yra tai, į ką nukreiptas pasaulio istorijos triūsas: dėl jo ilgą laiką ant plataus Žemės altoriaus buvo atnašaujamos aukos. Vien tik šis galutinis tikslas save realizuoja, tik jis lieka nekintamas visų įvykių ir būsenų kaitoje, ir jis yra jų tikrasis variklis. Šitas galutinis tikslas yra tai, ko siekia Dievas pasaulyje; tačiau Dievas yra tobulybė, ir todėl jis negali geisti nieko kita, išskyrus paties savęs, savo valios. Tačiau tai, kas yra jo valios prigimtis, t. y. jo prigimtis apskritai, mes, mintimis išreikšdami religinius

vaizdinius, vadiname laisvės idėja. Dabar galima iškelti tik tokią tiesioginį klausimą: kokiomis priemonėmis ji naudojasi, kad save realizuotų? [...]

Sis klausimas apie *priemones*, kuriomis laisvė įsitvirtina pasaulyje, mus atveda prie paties istorijos reiškinių. Laisvė visų pirma yra vidinė sąvoka, o priemonės, priešingai, yra išoriški, besireiškiantys dalykai, kas istorijoje tiesiogiai atsiveria mūsų akims ir save parodo. Tiesioginis *istorijos vaizdas* mus įtikina, jog žmonių poelgius lemia jų poreikiai, aistros, interesai, charakteriai ir gabumai, ir kaip tik šitie poreikiai, aistros, interesai, ir tik jie yra šito veiklos spektaklio *varomosios jėgos*, atliekančios pagrindinį vaidmenį. [...]

Tačiau ir tada, kai į istoriją mes žvelgiame kaip į tokią skerdyklą, kurioje aukojama tautų laimė, valstybės išmintis ir individų dorybė, mūsų mąstymui neišvengiamai iškyla klausimas: *kam, kokiam galutiniam tikslui* buvo atnašautos tokios siaubingos aukos? [...]

Subjektyvioji valia, pasireiškianti ribotomis aistromis, [...] yra priklausoma ir gali pasiekti savo dalinius tikslus tik tos priklausomybės ribose. Tačiau subjektyvioji valia turi ir substancinį gyvenimą, tikrovę, kurioje ji juda esmėje, o pati esmė yra jos egzistavimo tikslas. Toji esmė pati yra subjektyvios ir protingos valios junginys: ji yra dorovinė visuma - *valstybė*, t. y. tokia tikrovė, kurioje individas turi savo laisvę ir naudojasi ja, tačiau tik tuo atveju, kai jis žino, tiki ir nori visuotinybės. [...]

Subjektyvioji valia, aistra yra tai, kas veikia ir įgyvendina; idėja yra vidinis pradas; valstybė yra akivaizdus realios dorovės gyvenimas. [...] Dorovės įstatymai neatsitiktiniai, jie yra pats protingumas. *O valstybės tikslas yra tas, kad substancinis pradas galiotų realioje žmonių veikloje ir jų mąstyme, kad jis būtų akivaizdus ir pats save apsaugotų.* Proto absoliutus interesas reiškiasi tuo, kad egzistuotų šita dorovinė visuma; ir kaip tik čia glūdi valstybes kūrusių herojų teisumas ir nuopelnai, nors tos valstybės ir nebuvo tobulos.¹

Kodėl laisvės sąvoka paaiškina istorijos raidą?

Kodėl vienas žmogus, būdamas laisvas, dar nėra laisvas?

Kuo skiriasi germanų tautų laisvės samprata nuo Rytų tautų ir graikų-romėnų laisvės sampratos?

Kokiomis priemonėmis ir būdais naudojasi pasaulinė dvasia, kad realizuotų save istorijoje?

Jei savižudžių kasmet vis daugėja, ar galime teigti, jog istorija pažangėja?

¹ Hegelis G. *Istorijos filosofija*. V.: Mintis, 1990, p. 43-47, 64-65. Iš vokiečių kalbos vertė A. Šliogeris.

Hėgelis (*Hegel*) suskirstė istorijos eigą į kokybiškai skirtingas pakopas: Rytų, graikų–romėnų ir germanų pasaulius.

Marksas (*Marx*) ir Engelsas (*Engels*) žmonijos istorijai aiškinti priėmė skirtingų ekonominių formacijų schemą. Nuo beklasės pirmąsios bendruomeninės formacijos per klasinę (vergovinę, feodalinę, kapitalistinę) žmonija juda aukštesnės pakopos beklasės visuomenės – komunizmo – link. Hėgeliškąjį idealizmą jie apvertė „galva žemyn“ ir sukūrė istorinio materializmo teoriją.

Marksas ir Engelsas ieškojo objektyvių, nuo žmogaus valios nepriklausomų visuomeninių santykių, kurie lemia formacijų kaitą. Jie rado vieną atsakymą: tai – ekonominiai santykiai. Ekonominiai santykių kitimas sąlygoja klasių kovą. Būtent klasių kova yra socialinis istorijos varomasis šaltinis.

Ką Engelsas (*Engels*) sako apie istorinio materializmo ir Hėgelio (*Hegel*) koncepcijos panašumus ir skirtumus?

III.6.f. Istorija ir ekonominių formacijų kaita. *Frydrichas Engelsas* (*Friedrich Engels*)

Gamtoje [...] veikia viena kitą tik nesąmoningos, aklos jėgos, ir bendrieji dėsniai reiškiasi toms jėgoms sąveikaujant. Čia niekur nėra sąmoningo, siekiamo tikslo: nei daugybėje tariamųjų, paviršiuje pastebimų atsitiktinumų, nei galutiniuose rezultatuose, patvirtinančiuose tų atsitiktinumų dėsningumą. Priešingai, visuomenės istorijoje veikia tik tokie žmonės, kurie turi sąmonę, elgiasi apgalvotai arba aistros skatinami, siekia konkrečių tikslų. Čia nieko neatsitinka sąmoningai nepasiryžus, neturint siekiamo tikslo. Tačiau kad ir koks svarbus būtų šis skirtumas istorijos tyrinėjimui, ypač atskirų epochų ir įvykių tyrinėjimui, jis nė kiek nekeičia to fakto, kad istorijos tėkmė turi paklusti vidiniams bendriesiems dėsniams. [...] Daugybės atskirų siekimų ir atskirų veiksmų susidūrimai istorijos srityje sudaro būklę, visai analogišką tai, kuri vyrauja sąmonės neturinčioje gamtoje. Veiksmai turi siekiamus tikslus, bet tikrieji tų veiksmų rezultatai anaip tol nėra siekiami [...]. [...]

Senasis materializmas [...] apie viską sprendžia vadovaudamasis veikimo motyvais, istorinius veikėjus skirsto į dorus ir nedorus ir dažniausiai nustato, kad dorieji paprastai būna apgauti, o nedorieji laimi; iš to senasis materializmas daro tokią išvadą, kad studijuodamas istoriją nedaug ko teišmoksi, o mūsų išvada yra tokia, kad istorijos srityje senasis materializmas yra

pats sau neištikimas, laikydamas ten veikiančias idealias skatinamąsias jėgas paskutinėmis įvykių priežastimis, užuot tyręs, kas slypi už jų, kokios yra tų skatinamųjų jėgų skatinamosios jėgos. Nenuoseklumas pasireiškia ne tuo, kad pripažįstamos *idealias* skatinamosios jėgos, bet tuo, kad nuo jų neinama toliau - prie jų varomųjų priežasčių. Priešingai, istorijos filosofija, ypač Hėgelio atstovaujama, pripažįsta, kad istorijos veikėjų paskatos, ir į akis krin-tančios, ir tikrosios, anaip tol nėra paskutinės istorinių įvykių priežastys, kad už tų paskatų slypi kitos varomosios jėgos, kurias ir reikia iširti. Bet istorijos filosofija tų jėgų ieškojo ne pačioje istorijoje; priešingai, ji importavo jas į istoriją iš kitur, iš filosofinės ideologijos. Pavyzdžiui, Hėgelis, užuot aiškinęs senovės Graikijos istoriją, remdamasis jos pačios vidiniu sąryšiu, tiesiog pa-reiškia, kad ta istorija esanti ne kas kita, kaip „puikios individualybės for-mų“ parengimas, paties „meno kūrinio“ įkūnijimas [...]. Ta proga jis apie senovės graikus pateikia daug gražių ir įžvalgių pastabų, bet vis dėlto mūsų šiandien jau nebepatenkina toks aiškinimas, kuris tėra frazės.

Vadinasi, tiriant varomąsias jėgas, kurios slypi už istorinių veikėjų pa-skatų, - ar tai būtų įsisąmoninama, ar neišsąmoninama, beje, labai dažnai neišsąmoninama, - ir kurios galiausiai sudaro tikrąsias istorijos varomąsias jėgas, reikia turėti galvoje ne tiek atskirų asmenų, kad ir labai įžymių, paska-tas, kiek tas paskatas, kurios išjudina dideles žmonių mases, ištisas tautas, o kiekvienoje tautoje savo ruožtu ištisas klases, ir čia svarbu ne trumpalaikiai protrūkiai, ne greit nutrūkstantys blykstelėjimai, bet ilgai trunkantys veiks-mai, kurie sukelia didelius istorinius pakitimus. Tirti varomąsias priežastis, kurios aiškiai arba neaiškiai, tiesiogiai arba ideologine, galbūt net ir fantasti-ne forma atsispindi veikiančių masių ir jų vadų, vadinamųjų didžiųjų žmo-nių, galvose kaip įsisąmonintos paskatos, - yra vienintelis būdas pažinti dė-snius, vyraujančius apskritai istorijoje ir atskiruose jos laikotarpiuose arba atskirose šalyse. Visa, kas išjudina žmones, būtinai turi pereiti per jų galvą; bet daug priklauso nuo aplinkybių, kokį pavidalą tai įgauna toje galvoje.¹

Kuo skiriasi istorijos įvykiai nuo gamtos įvykių?

O kas bendra, anot Engelso (*Engels*), tarp istorijos ir gamtos?

Kokios yra tikrosios istorijos veikėjų elgesio priežastys?

Kuo skiriasi istorijos sampratos – materialistinė nuo Hėgelio (*He-gel*) idealistinės?

Kaip manote, ar iš tiesų istoriją valdo dėsniai?

¹ Engelsas F. *Liudvigas Fojebachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga*. V.: Mintis, 1989, p. 49-53. Vertimo redaktorius J. Misevičius.

Ar istorija tikrai pažangėja? Gal ji tik sukasi ratu? Gal joje tik keičiasi viena po kitos kultūros ir civilizacijos? Todėl niekas ir negėba pasakyti, kas jas jungia. Gal žmonija neturi nei bendro tikslo, nei vieno plano? Ar gali taip būti?

O. Špengleris (*Spengler*) veikale *Vakarų saulėlydis* pranašavo tiek Vakarų kultūros, tiek ir bet kurios kitos kultūros baigtį.

Kuo reiškiasi artėjanti pabaiga?

Kodėl žmonija neturi ją vienijančio tikslo?

III.6.g. Istorija ir kultūrų kaita. *Osvaldas Špengleris (Osivald Spengler)*

Šiuo metu mes mąstome pasaulio dalimis. Tikrai mūsų filosofai ir istorikai to dar neišmoko. Kokią gi reikšmę mums gali turėti sąvokos ir perspektyvos, reiškiančios pretenzijas į universalų reikšmingumą, tačiau savo horizontu nenusidriekiančios toliau negu Vakarų Europos žmogaus dvasinė atmosfera?

Neužmiršdami šito, apžvelkime geriausias mūsų knygas. Kuomet Platonas kalba apie žmoniją, galvoje jis turi helenus kaip priešpriešą barbarams. Tai visiškai atitinka neistorinį antikinio gyvenimo ir mąstymo stilių ir, atsižvelgiant į šią sąlygą, leidžia padaryti išvadą, kurios yra teisingos ir svarbios *graikams*. Kuomet filosofuoja Kantas, tarkim, apie etinį idealą, jis tvirtina savo teiginius esant reikšmingus visų tipų ir laikų žmonėms. Jis neišreiškia šito tik todėl, jog jam ir jo skaitytojams tai savaime suprantama. Savo estetikoje jis formuluoja ne Fidijo ar Rembrandto meno principus, bet meno principą apskritai. Tačiau tai, ką jis konstatuoja esant būtinomis mąstymo formomis, yra tik Vakarų mąstymo būtinos formos. Jau žvilgsnis į Aristotelį ir jo gautus iš esmės kitokius rezultatus turėtų parodyti, jog čia akivaizdi ne mažiau skaidraus, bet kitaip organizuoto proto savirefleksija. Rusiškajam mąstymui svetimos Vakarų mąstymo kategorijos, kaip ir pastarajam - kinų ar graikų mąstymo kategorijos. Veiksmingas ir visuminis antikinių prožodžių supratimas mums taip pat neįmanomas, kaip ir rusiškų* bei indišku, o šiuolaikiniam kinui ir arabui, turintiems visai kitokį intelektą, filosofija nuo Bacono iki Kanto prilygsta kuriozui.

Štai ko stokoja Vakarų mąstytojas ir ko *kaip tik jam* neturėjo trūkti: pastangos suvokti savo išvadų (kurios ir pačios yra *vieno vienintelio ir tik šito*

* T. 2, p. 361 (past.). Svarbiausia darvinizmo idėja tikram rusui yra tokia pat beprasmiška, kaip ir tikram arabui - svarbiausia Koperniko sistemos idėja.

Sfinksas ir piramidės. J. Baranovos nuotrauka. **O. Špengleris (Spengler)** knygoje **Vakarų kultūros saulėlydis** rašo: „Indas užmiršdavo viską. Egiptietis nieko negalėjo pamiršti. [...] Egiptietiška siela, aukščiausia prasme istoriška ir su pirmaprade aistra siekianti begalybės. O dabartis, sutampanti su sąmonės turiniu, atrodė jai tik siauras ruožas tarp dviejų neišmatuojamų tolybių. Egipto kultūra yra rūpesčio įsikūnijimas [...]. Kaip kraupus šios galingos valios ilgaamžystės simbolis ir dabar guli mūsų muziejuose didžiųjų faraonų kūno mumijos, išsaugojusios veido broožus. Ant nupoliruotos iki švytėjimo granitinės Amenemcheto III piramidės viršūnės dar ir dabar galima perskaityti: „Amenemchetas stebi saulės grožį“, o kitoje pusėje: „Amenemcheto siela aukščiau už Orioną ir susisiečia su požeminiu pasauliu“. Tai laikinumo, dabarties nugalėjimas, tai aukščiausiu laipsniu neantiška“.

vieno egzistavimo išraiška) istoriškai reliatyvų pobūdį; žinojimo jų reikšmingumo ribų; įsitikinimo tuo, jog jo „nepažeidžiamos tiesos“ ir „amžini pasiekimai“ yra tikri tik jam ir amžini tik jo pasaulyje, ir tuo, jog jo pareiga - ieškoti už jų tiesų, išsakytų tiek pat įtikinamai kitų kultūrų žmogaus. Tai būtina ateities filosofijos *pilnatvei*. Tai ir reiškia suprasti istorijos formų, *gyvojo* pasaulio kalbą. Jame nieko nėra pastovaus ir visuotino. Tegul daugiau niekas nekalba apie mąstymo formas apskritai, apie to, kas tragiška, principus apskritai, apie valstybės uždavinį apskritai. Tai, kas visuotina ir privaloma, visuomet yra klaidinga išvada, kildinama iš savęs ir primetama kitiems. [...]

Tačiau „žmonija“ neturi jokio tikslo, jokios idėjos, jokio plano, kaip neturi tikslo peteliškių ar orchidėjų rūšis. „Žmonija“ yra zoologinė sąvoka arba tuščias žodis.* Tereikia pašalinti šį fantomą iš istorinių formų problemų rato, ir akims tučtuojau atsivers įstabus *tikrų* formų lobynas. Čia aptinkama neišmatuojama pilnatvė, gelmė ir viso, kas gyva, permainingumas, iki šiol maskuoti lozungų, sausų schemų, asmeninių „idealų“. Vietoj nuo-

* „Žmonija? Bet juk tai abstrakcija. Nuo seno buvo tik žmonės, ir bus tik žmonės“. (Goethe-Ludenui)

bodaus linearinės pasaulinės istorijos paveikslo, kuri išsaugoti galima tik užmerkus akis prieš akivaizdžių faktų šūsnį, aš regiu spektaklį daugybės galingų kultūrų, su pirmaprade jėga pražydusių iš iščių to motiniško landšafto, su kuriuo kiekviena iš jų per visą savo egzistavimo laikotarpį yra tvirtai susijusi, kultūrų, kurių kiekviena išlieja iš savo medžiagos - žmonijos - *savą* formą ir kiekviena turi *savą* idėją, *savas* aistras, *savą* gyvenimą, siekius, jausmus, *savą* mirtį. Čia yra spalvų, šviesų ir judėjimų, kurių dar neatskleidė joks dvasinis žvilgsnis. Yra sužydėjusios ir senstančios kultūros, tautos, kalbos, tiesos, dievai, landšaftai - kaip jauni ir seni ažuolai ir pinijos, žiedai, šakos ir lapai, tačiau nėra jokios „senstančios“ žmonijos. Kiekviena kultūra turi naujų raiškos galimybių, kurios pasirodo, subręsta, nuvysta ir niekad nepasikartoja. Yra gausybė esmiškai besiskiriančios plastikos, tapybos, matematikos, fizikos, kiekviena iš jų - ribotos gyvenimo trukmės, kiekviena uždara pati savyje, panašiai kaip kiekviena augalų rūšis turi savus žiedus ir vaisius, savą augimo ir vytimo tipą. Šitos kultūros, aukščiausio rango gyvos būtybės, stiebiasi į prakilnų betikslumą kaip gėlės lauke. Panašiai kaip augalai ir gyvūnai, jos priklauso gyvajai Goethe's, o ne mirusiai Nevvtono gamtai. Pasaulinėje istorijoje aš regiu amžino tvarkymo ir pertvarkymo, stebuklingo organinių formų tapsmo ir sunykimo vaizdinį. Tuo tarpu cechinis istorikas jas regi kaspinuočio, nepaliaujamai „atidėliojančio“ epochą po epochos, akimis.

Vis dėlto seka *Senovė - Viduramžiai - Naujieji laikai* pagaliau netenka poveikio.¹

A Ką reiškia Špenglerio (*Spengler*) pasakymas, kad mąstydamas apie istoriją žmogus turi justį ribą?
Ar Kanto (*Kant*) filosofija kreipiasi tik į Vakarų kultūros žmogų, ar apskritai į žmogų?
Kaip manote, ar Kantas sutiktų su Špenglerio istorinio reliatyvumo samprata?
Kodėl žmonija neturi bendro tikslo?
Kodėl klaidinga žmonijos istoriją skirstyti į epochas?

¹ Spengler O. *Vakarų saulėlydis II Kultura ir civilizacija*. V.: Gervėlė, 1999, p. 196-199. Vertė E. Raila.

Ar pavienės valstybės istorija skyrium nuo didesnių junginių istorijos turi prasmę?

Anglų istoriosofas A. Toinbis (*Toynbee*) mano, jog neturi. Tai, ką Špengleris (*Spengler*) vadino kultūra, Toinbis įvardija sąvoka „civilizacija“. Špengleriui civilizacija - tai kultūros nuosmukis, o Toinbiui - istorijos darinys.

Kokiais kriterijais remdamasis Toinbis išskiria gyvuojančias civilizacijas?

Kodėl svarbu istorikui tirti civilizacijas norint suprasti istoriją kaip visumą?

III.6.h. Istorija ir civilizacijų kaita. *Arnoldas Toinbis (Arnold Toynbee)*

Laiko dimensijoje jūs negalėsite suprasti Anglijos istorijos, jeigu pradėsite nuo anglų atėjimo į Britaniją, ir neką suprantamesnė jums bus Jungtinių Valstijų istorija tik nuo anglų atsiradimo Šiaurės Amerikoje. Analogiškai erdvės dimensijoje jūs nesuvoksit šalies istorijos, jei išplėsite tą šalį iš pasaulio žemėlapiu ir išmesite iš savo svarstymo viską, kas kilo už tam tikros valstybės sienų. [...]

Mažiausias šių bet kurios Vakarų šalies istorijos didžiųjų įvykių aiškinimo vienetas, kurį galima būtų pasitelkti, yra Vakarų krikščioniškojo pasaulio visuma. Vakarų krikščioniškuoju pasauliu laikau Romos katalikų ir protestantų pasaulį - Romos patriarchato sekėjus, išlaikiusius ištikimybę popiežiui, su buvusiais šalininkais, sulaužiusiais tą ištikimybę.

Bet krikščionybės istorija taip pat nesuprantama tik jos laiko ir erdvės ribose. Nors krikščionybė yra daug geresnis istoriko samprotavimo vienetas negu Jungtinės Valstijos, Anglija ir Prancūzija, patikrinus paaiškėja ir jo neadekvatumas. Laiko dimensijoje jis siekia tik Romos imperijos žlugimą pratęsusią tamsių amžių pabaigą; tai yra apima mažiau negu 1300 metų, o 1300 metų yra mažiau negu ketvirtis 6000 metų, kai egzistuoja visuomenės tipai, atstovaujantys krikščioniškajam pasauliui. Krikščionybės civilizacija priklauso trečiajai iš žinomų civilizacijų kartų. [...]

Vakarų krikščioniškasis pasaulis yra krikščionybės produktas, bet krikščionybė atsirado ne Vakaruose; ji atsirado už Vakarų krikščioniškojo pasaulio ribų, rajone, dabar priklausančiame kitai civilizacijai, - islamui. Mes, Vakarų krikščionys, kažkada mėginome atimti iš musulmonų savo religijos lopšį Palestinoje. Jei kryžiuočiai būtų pasiekę savo, Vakarų krikščioniškasis pasaulis truputį būtų pastūmėjęs savo pozicijas daug reiškiančioje Azijos žemyninėje dalyje. Bet kryžiuočiams nepasisėkė.

Vakarų krikščionybė yra tik viena iš penkių šiandien išlikusių pasaulyje civilizacijų: šios yra tik penkios iš maždaug devyniolikos civilizacijų, eg-

zistavusių, kaip manoma, nuo pirmo tokio tipo visuomeninių atstovų pasirodymo apytikriai prieš 6000 metų. [...]

Per paskutiniuosius 400 metų visos penkios gyvuojančios civilizacijos dėl dviejų iš jų iniciatyvos pradėjo kontaktuoti. Tai - Vakarų krikščionybės ekspansija iš Europos pusiasalio Azijoje viršūnės per vandenyną ir ortodoksinės bažnyčios ekspansija visame Azijos kontinente. [...]

Atskirų civilizacijų ekspansijų sekos rezultatas - dabar suvienytas į vieną didžiąją visuomenę visas apgyvendintas pasaulis. Vakarų krikščionybės ekspansija galutinai užbaigė šį procesą. Bet reikia atsižvelgti ir į šias ypatybes: pirma - Vakarų krikščionybės ekspansija tik užbaigė pasaulio suvienijimą, nulėmė tik paskutinį jo etapą; antra - nors pasaulio suvienijimas pasiektas dėl vakarietiškos struktūros, dabartinis Vakarų dominavimas tikrai neišsilaikys. Aštuoniolika ne Vakarų civilizacijų - keturios gyvos, keturiolika mirusių - neabejotinai dar kartą paliudys savo įtakas vieningam pasauliui. Keičiantis kartoms ir šimtmečiams, vieningas pasaulis vystysis atskirų jį sudarančių kultūrų pusiausvyros link, Vakarų komponentas palaipsniui atsidurs kuklesnėje vietoje, kurią gali tikėtis išlaikyti pagal savo vidinių turtų vertę, palygintą su tomis kitomis kultūromis - gyvomis ir mirusiomis, kurias savo dabartine ekspansija Vakarų visuomenė surišo su savimi ir tarpusavyje.

Istorija perspektyvoje, aš jaučiu, kelia mums ir ateinančioms po mūsų istorikų kartoms tokį reikalavimą. Jei mes norime padaryti gentainiams - žmonėms įmanomą mūsų jėgoms paslaugą - labai svarbią paslaugą - padėti susiorientuoti vieningame pasaulyje, mes privalome važduotės ir valios pagalba stengtis išsiveržti iš vietinės reikšmės ir vienadienių mūsų pačių šalių bei kultūrų istorijų kalėjimo sienų, mes turime pratintis matyti istoriją kaip visumą.

Pirma mūsų užduotis - sukurti ir pateikti kitiems žmonėms visų žinomų civilizacijų - gyvų ir mirusių - istorijas kaip visumą.¹

- A\
- Ar civilizacijos daro įtaką viena kitai?
 - Ar įmanoma suvokti istoriją paskiros šalies, jei atsiejame ją nuo kitų pasaulio šalių istorijos?
 - Kodėl krikščionybės istorijos neįmanoma suprasti vadovaujantis tik laiko ir erdvės dimensijomis?
 - Kaip susiję krikščionybė ir islamas?
 - Ar mes iki šiol tebejuntame jau išnykusių civilizacijų poveikį?

¹ Toynbee's A. J. *Civilizacijos teismas II* Baranova J. *Istorijos filosofija*. V.: Alma littera, 2000, p. 280-282. Iš anglų kalbos vertė V. Valentinavičius.

Ar istorija turi prasmę?
Ar įmanoma nusakyti jos prasmę, jei ji skyla į daugybę tarpusavyje nesusijusių darinių?
Ar istorija vystosi? Ar ji kaupia patirtį?
Kaip manote, ar pasiekusi tam tikrą pakopą ji jau nekartos praeities klaidų?

III.6.i. Kodėl istorija nepažangėja? *Reinholdas Nybūras (Reinhold Niebuhr)*

Kad ir koks būtų prasmingas individų ar bendruomenių gyvenimas vertinant „iš aukščiau“, jų tiesioginio ryšio su amžinuoju šaltiniu ar prasmės tikslu, istorija kaip tokia yra totalinė rišlumo sfera, kurią reikia suprasti jos galutinio telos¹ aspektu.

Neturint aiškaus supratimo principo, tinkamos istorijos filosofijos ar teologijos, pats paviršutiniškiausias istorijos tyrimas paklus tam tikriems rišlumo dėsniams ar atskiriems minimalios vienybės ryšiams. Nuosekli *pluralistinė* istorijos koncepcija nėra logiška ar net galima. Gali būti, kaip pastebėjo Aristotelis, kad menai gali būti prarasti ir surasti daug kartų istorijos eigoje. Gali būti, kad Romos civilizacija privalo realizuoti tam tikrus socialinius standartus visiškai *de novo*, nesiremiant ir nepriklausant nuo Babilono ar Egipto civilizacijos pasiekimų. Bet kita vertus, visada lieka minimalus likutis socialinio ir kultūrinio patyrimo, kurio sluoksnį palieka viena civilizacija ir panaudoja kita. Mokslo istorija negali būti atsekta be Egipto žinių: matematikos ir astronomijos pasiekimų. Vakarų civilizacijos mokslas ir filosofija akivaizdžiai remiasi graikais, o Vakarų valstybės valdymo menas yra nepaaiškinamas, nesupratus jo romėniškų-stoiškų prielaidų. Hebraiška-romėniška istorijos interpretacija, kurią mes norėjome nušviesti šiuose puslapiuose, turi savo šaknis Babilono, Egipto ir Persijos mesianizmo formose. Trumpai tariant, istorija kaupia rezultatus. Net Spengleris priverstas pripažinti, kad sukūrus naujas civilizacijas ant senųjų griuvėsių, tai, kaip jos prisitaiko juos sau, nulemia ir jų augimo pobūdį.

Vidinis viena kitą keičiančių civilizacijų ryšys gali būti apibūdintas kaip „ilgio vienybė“ - vienybė laike. Šiuolaikinių civilizacijų ryšys gali būti pavadintas „pločio vienybe“, arba vienybe erdvėje. Pirmoji vienybė yra akivaizdesnė negu antroji. Vakarų civilizacijos istorija yra, pavyzdžiui, aiš-

¹ *Telos* - tikslas.

kiau susijusi su Graikija ir Roma negu su šiuolaikine Kinija. Tačiau galima išvelgti minimalias tarpusavio priklausomybės sąsajas ir erdvėje. Nors Vakarų pasaulis labiau už Rytų pasaulį išvystė mokslą ir techniką, neįmanoma suprasti Vakarų mokslo raidos nesuprantant Rytų mokslinių atradimų įnašo.

Tačiau kai labiau paaiškėja įvairių „augimo“ idėjų numanomos reikšmės, akivaizdžiai išsiskiria krikščioniškoji ir šiuolaikinė žmogiškojo likimo interpretacijos. Kaip buvo anksčiau pastebėta, šiuolaikinė sekuliarizuota kultūra (o kartu su ja ir nuo jos priklausanti krikščioniškosios kultūros dalis) remiasi prielaida, kad augimas reiškia progresą. Tai suteikia augimo idėjai moralinę prasmę - tikėjimą, kad istorija juda iš chaoso link kosmoso jai imanentiškų jėgų dėka. Mes bandėme įrodyti, kad istorija nepatvirtina šios išvados. Didesnės netvarkos rizika glūdi didesnėje ir sudėtingesnėje tvarkoje, kurią žmogaus laisvė sukonstruoja gamtos harmonijos ir saugumo pagrindu. Dvasinė neapykanta ir „civilizuotų“ konfliktų letalinis efektyvumas, palyginti su gentiniais karais ar gyvūnų pasaulio kovom, yra vienas iš daugelio naujojo blogio pavyzdžių naujame išsivystymo lygmenyje.

Ši istorijos aspektą galima pailustruoti ir kitais dviem pavyzdžiais. Subrendusio individo normali psichinė būseną sudėtingą ir įtemptą psichiką sujungia į turtingesnę ir tobulesnę junginį negu paprastas vaikystės junginys. Bet ji kartu pasiduoja nukrypimams, kuriems vaikai yra atsparūs. Vaikų psichika gali sutrikti, bet paprastai jie neišprotėja.

Politinis didelės nacionalinės ar imperinės bendruomenės junginys peržengia pirmykštės genties plotį ir ribas. Be to, jis susiduria su tokiomis problemomis, kurių išvengia vieninga gentis. Tai, kad šiame sudėtingume surandama vienybė, liudija, jog augama „brandumo“ link. Bet kiekvieną tokią politinės veiklos sferą perpildo įtampos, kurios, rūpestingai „neprižiūrėtos“, gali išvirsti atvirais konfliktais. Istorijos bendruomenės yra politinio meno kūriniai. Jos neturi gamtos saugumo, yra atviros žmonių klaidoms ir žmogaus laisvės paklydimams. Neįmanoma išvelgti tokio istorijos augimo, kuris įgalintų ateities pasaulį valdyti stabiliai ir saugiai - taip, kaip tai galima nacionalinėje bendruomenėje. Lygiai taip pat jokia nacionalinė bendruomenė nėra tokia atspari suirimui kaip šeima ar gentis.

Šią istorinę realybę - blogio grėsmę kiekviename naujame gėrio lygmenyje - Naujajame Testamente simbolizuoja Antikristo figūra. Antikristas priklauso „paskutiniems ženklams“ - eschatams, kurie pranašauja pasaulio pabaigą.

Istorija bus paneigta aiškiausiai galutinai jai išsivysčius". Šiai galutinio blogio istorijos pabaigoje idėjai labai artimas bendras blogio istorijos eigoje numatymas. Jį tikintieji supras, bet pasaulis bus užkluptas netyčia.¹

Kas mus, šių laikų žmones, sieja su Egipto žyniais?
Kodėl pliuralistinė pasaulio koncepcija nėra nuosekli ir logiška?
Ką žymi Antikristo simbolis krikščioniškoje istorijos pabaigos interpretacijoje?
Ar istorija pajėgi išspręsti individo egzistencijos problemas?
Kuo skiriasi civilizacijų „ilgio vienybė“ nuo „pločio vienybės“?
Ar šių laikų civilizuotas žmogus blogesnis už tą, kuris gyveno anksčiau laikais?
Kodėl istorija, anot Nyburo (*Niebuhr*), nepažangėja?

* Specifinis Antikristo įvaizdis yra randamas tik Jono laiškuose: 1 Jn 2:18, 4:3; II Jn 7. Šiose vietose Antikristo figūra nėra sutapatinama su pasaulio pabaiga. Tačiau Jono laiškas aiškiai išreiškia bendrą įvairiai formuluojamą Naujojo Testamento idėją. Jėzaus pabaigos vizijoje numatomas pasirodymas tų, kurie ateis ir kalbės jo vardu, sakydami: „Aš Mesijas!“ (Mt 24:5).

„Atsiraiš netikrų mesijų ir netikrų pranašų, ir jie darys didelių ženklų bei stebuklų, mėgindami suklaudinti kiek tai įmanoma net išrinktuosius“ (Mt 24:24, Mk 13:32). Istorijos pabaigą ženklins ne tik aiškiausios išdidumo formos, bet taip pat galutinai konfliktai ir karai (Mt 24:6).

Apokaliptinėje Apaštalų laišku dalyje numatyta, kad krikščionys galės numatyti ir įžvelgti „staigų žlugimą“ istorijos, kai kiti žmonės kalbės „gyvename ramiai ir saugiai“ (1 Tes 5:2). „Sunkūs laikai“ numatyti, kai žmonės bus savimylūs, godūs pinigų, pasipūtę, išdidūs“ etc (II Tim 3:2).

Cf. taip pat. Apreiškimas 16:16-18; 19:19.

¹ Niebuhras R. *Žmogaus prigimtis ir likimas* // Baranova J. *Istorijos filosofija*. V.: Alma littera, 2000, p. 314-315. Iš anglų kalbos vertė J. Baranova.

Su O. Špenglerio (*Spengler*) ir A. Toinbio (*Toynbee*) istorijos, kaip pavienių kultūrų, vizija polemizuoja ne tik R. Nyburas (*Niebuhr*), bet ir K. Jaspersas (*Jaspers*). Jo manymu, žmonija turi bendras ištakas ir bendrą tikslą. Svarbiausias žmonijos istorijos lūžis, lėmęs tolesnę jos raidą, buvo ašinis laikas. Jis trukęs maždaug 800-500 metais prieš Kristų. Tada įvyko ryškiausias perversmas žmonijos istorijoje - atsirado naujo tipo žmogus. Kinijoje mokė Konfucijus ir Lao Dzė, Indijoje buvo parašytos *Upanišados* ir mokė Buda, Irane savo mokymą skelbė Zaratustra, o Palestinoje - pranašai Izaijas, Jeremijas. Graikijoje rašė Homeras, filosofavo Parmenidas, Herakleitas, Platonas, kūrė tragikai...

Racionalumas išstūmė mitą, transcendentinis dievas - demonus. Kad ir kokie skirtingi visi šie pranašai, Jasperso manymu, dvasiškai jie labai artimi. Jie visi rado savyje šaltinį, įgalinusį pakilti virš pasaulio ir virš savęs pačių.

Kaip rutuliojasi istorijos požiūriu žmonijos vienybė ir kokia tolesnė perspektyva?

Kas žmones sieja ir skiria?

III.6.j. Istorija ir ašinis laikas. *Karlas Jaspersas (Kari Jaspers)*

Žmonių vienybė atsiranda dėl prigimtinio pamato (planetos vienybės) bendrumo ir bendrumo laike.

Per istoriją auga - tiesa, su nuoslūgiais - bendravimas tarp žmonių. Prigimtinių dalykų margumas, tautų ir šalių įvairovė ilgą laiką egzistavo vieni šalia kitų be jokių tarpusavio santykių. Bendravimas susieja žmones, sujungia gentis į tautas, tautas - į tautų grupes, šalis - į kontinentus. Sujungia ir vėl išskaido: žmonės, priklausantys skirtingoms tautoms, susitinka ir vėl užmiršta vienas kitą. Visa tai trunka iki tos akimirkos, kada prasideda sąmoningas ir faktiškas santykis visų su visais, ir bendravimas - realus arba vykstantis kaip kova - tampa nepertraukiamas. Tada prasideda žmonijos istorija kaip bendravimo vienybė, pasireiškianti nuolatiniiais abipusiais mainais.

Žmonės per tūkstantmečius trukusias keliones seniai užvaldė žemės paviršių, išskyrus poliarinius regionus, dykumas ir aukščiausius kalnynus. Žmonija niekada nenustygo vietoje. Istorijos priešaušryje buvo atlikti stebinantys žygiai. Normanai nuvyko į Grenlandiją ir Ameriką, polineziečiai persikėlė per Ramųjį vandenyną, malajiečiai nusigavo iki Magadaskaro.

Afrikos žemyne negrų, o Amerikoje - indėnų kalbos yra tiek panašios, kad galima daryti išvadą apie nuolatinį genčių tarpusavio ryšius šiuose kontinentuose. Priešistoriniais laikais išradimai, darbo įrankiai, pasakos ir vaizdiniai nukeliavo tolimas keliones, tarsi iš rankų į rankas perduodami gretimam kaimynui. Ilgą laiką izoliuotos buvo tik Australija ir galbūt Amerika, tačiau ir jos nevisiškai buvo atskirtos nuo likusio pasaulio (egzistuoja glūminančios paralelės tarp Rytų Azijos ir Meksikos). Izoliacija nereiškia, kad ten niekad nebūta kitų šalių žmonių, ji reiškia tik tai, kad svetima kultūra nepadarė apčiuopiamos įtakos.

Per istoriją susikurdavo didelės imperijos, kuriam laikui sustiprindavusios kontaktus tarp jose gyvenusių žmonių. Po to jos vėl žlugdavo, ryši palaikydavę keliai sunykdavo, santykiai nutrūkdavo, žinios apie kitų tautų egzistavimą užsimiršdavo. Buvo tautos, tokios kaip Egiptas, Japonija, Kinija, kurios tam tikru laiku pabandydavo visiškai užsisklęsti nuo išorės, tačiau bet kokių izoliuojamųjų sienų statyba galiausiai žlugdavo.

Per paskutinius penkis šimtmečius europiečiai savo ryšių tinklu apėmė visą žemę. Jie visur išplatino savo civilizaciją ir pasiėmė iš kitų civilizacijų tas gėrybes, kurių neturėjo patys. Kitoms tautoms davė savo naminius gyvulus, naudingus kultūrinius augalus, ginklus, savo produktus ir mašinas, savo papročius ir savo tikėjimą bei visas savo pasaulio negandas, o pasiėmė iš jų bulves, kukurūzus, chininą, kakavą, tabaką, hamaką ir t. t. Bet pirmiausia jie įsisąmonino žemės vienybę, ryšius joje padarė planingus, tvarius ir patikimus.

Šie ryšiai reiškia, kad žmonės nepaliaujamai tampa artimesni vieni kitiems, kad planetai vienijantis gimsta žmonių sąmonė, o paskui ir jų veiklos vienybė.

Senovės istorijoje negalima išvelgti kultūrinės raidos vienybės, raidos, kurios centras būtų kokioje nors vienoje Žemės rutulio vietoje. Kiek siekia empirinis žvilgsnis, matome veikiau žmonių atskirumą, dažnus bandymus vienytis ir vienijimosi norą, kilusį dėl žmonių ir kultūrų kontaktų; matome plėtrą po užkariavimų persidengiant skirtingoms kultūroms ir tautoms, niveliuojančią arba išskirtinai individualizuojančią jų susimaišymo reikšmę. Visuomet žmonijos įvykiai yra jau istoriškai bendravimo dėka. Jie nekyla iš pirmapradiškai duotos vienybės, o yra veržimasis vienybės link.

Vienybė, kylanti iš Žemės rutulio erdvės ir laiko vienybės, yra tik labiausiai išorinė vienybė, neturinti nieko bendra su istorijos vienybe. Tai tinka ne vien tik žmogui, tai būdinga visai realybei. Paprasčiausio žmonių buvimo drauge uždarame, jų apgyvendintame žemės paviršiuje dar negalima vadinti vienybe. Vienybę įgalina bendravimas. Tačiau ji jokių

būdu pati nėra bendravimas kaip toks, ji yra tai, kas šiame bendravime atsitinka.

Gaublyje mes matome reliatyviai siaurą, be to, nuolat nutrūkstančią juostą (nuo Viduržemio jūros iki Kinijos), kurioje atsirado visi šiandien reikšmingi dvasiniai dalykai. Istoriniam lygiavertiškumui neegzistuoja jokių geografinių dėsnų.¹

Kaip manote, kodėl žmonės niekada nenustygsta vietoje ir nuolat keliauja?

Ar įmanoma kuriai nors tautai užsisklęsti nuo kitų?

Kodėl istorijos vienybė - tikslas, o ne faktas?

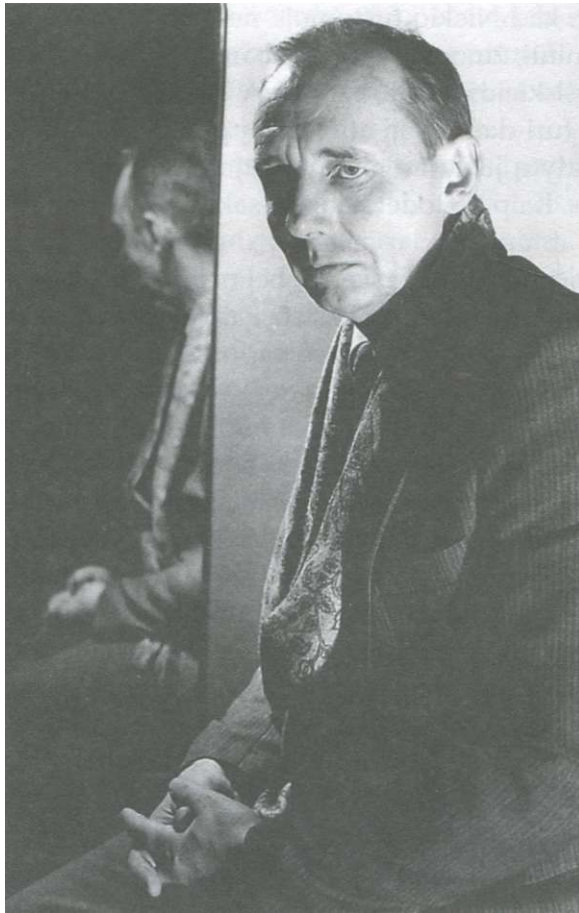
Kuo tikslas skiriasi nuo fakto?

Kokią prasmę įgyja istorija manojų Aš autentiškoje patirtyje?

III.6.k. Istorija - ne mano praeitis. *Arvydas Šliogeris*

Su istorijos atsiradimu visada lemtingai susijęs žodis „buvo“. Apie naiviojo buvimo akivietėje estinčius daiktus pasakyti, kad jie „buvo“, aš galiu tik tada, kai esu nuo jų atsitraukęs ir pabėgęs, vadinasi, kai jų jau nėra - kai jų nebėra - naiviai, akivaizdžiai ir paprastai. Istorija atsiranda tada, kai aš atitrūkstu nuo pasaulio ir pasineriu į save - į vadinamąją atmintį. Todėl ir sakoma, kad istorija yra kolektyvinė atmintis. Bet šis pasakymas išryškina vieną paprastą, tačiau lemtingą dalyką: nors istorija yra tik manyje, tačiau ji nėra mano atmintis. Būdamas istorijoje aš atsimenu ne savo tiesioginės pasaulio patirties akimirka, o būtent tai, ko nesu patyręs kaip akivaizdžios daiktiškosios duoties. Netgi priešingai, tai, ką esu patyręs *pats* ir ką atsimenu būtent kaip savo egzistencinės patirties liekanas, kaip tik ir nėra istorija. Buvimas istorijoje radikaliausiai atkirstas nuo mano pasauliškosios patirties, kuri visada ir neišvengiamai yra čiadabarties akimirkoje ir akivietėje sutinkamų jausmų masių patirtis. Istorijos akimirka prasideda kaip tik tada, kai baigiasi bet kokios pasaulio patirties akimirka. Kai nusisuku nuo knygos ir pažvelgiu į debesis, istorija išnyksta. Negana to, istorinės atminties akimirka prasideda tik tada, kai baigiasi *mano* egzistencinės atminties akimirka, *mano* sąmonę pririšanti prie buvusios *mano* patirties. Todėl, griežtai kalbant, istorija nėra nei patirtis, nei patirties atmintis. Tiesą sakant,

¹ Jaspersas K. *Istorijos šaltiniai ir jos tikslas II* Baranova J. *Istorijos filosofija*. V.: Alma littera, 2000, p. 332-334. Iš vokiečių kalbos vertė D. Viliūnas.

Lietuvos filosofas A. Šliogeris, knygų *Žmogaus pasaulis ir egzistencinis mąstymas*, *Daiktas ir menas*, *Transcendencijos tyla*, *Niekio vardai* autorius. Kodėl čia veidrodis?

istorija nėra net atmintis, nes aš negaliu atsiminti to, ko nepatyrčiau pats. Visiška nesąmonė tarti, pavyzdžiui, šitaip: „aš atsimenu Gaugamelų kautynes“; arba „aš atsimenu Sokrato teismą“; arba „aš atsimenu Frydrichą Barbarosą, išvykstantį į kryžiaus žygį“. Istorija nėra joks prisiminimas vien todėl, kad ji nėra *niekieno* atminimas. Bet galų gale paklauskime: o kas gi yra atmintis? Atsakymas labai paprastas ir akivaizdus: tai vaizdų, atitrauktų nuo buvusios tiesioginės pasaulio patirties, virtinė. Kadangi tiesioginė pasaulio patirtis yra juslinė ir kitokia būti paprasčiausiai negali, galiu tvirtinti, kad tik mano *kūnas* turi atmintį, o siela ar sąmonė - be atminties; platoniškoji anamnezės teorija tėra tik pasaka; siela neturi atminties suge-

bėjimo vien todėl, kad Niekio tuštumoje nesama ko nors tokio, ką išvis būtų galima prisiminti; žinoma - išskyrus baimę. O tai reiškia, kad tikroji - *mano* - atmintis išsiskleidžia mito terpėje. Visi tikrąją atmintį sudarantys vaizdai ir žodžiai turi daiktiškąją atitikmenį pasaulyje. Atminties „kalba“ prižiūta prie išskaidytų jauslumo masių. Antjuslinė atmintis - visiškai neįmanomas dalykas. Kaip tik todėl netikslu sakyti, kad atmintis sudaryta iš žodžių ir net kad atmintis sudaryta iš vaizdų. Būdamas atmintyje, aš vis tiek būnu pasaulyje, nors ir netiesiogiai, bet nebūnu nei savyje, nei sąmonėje, nei kalboje. Istorinės atminties klaida kaip tik ir pasireiškia tuo, kad ji tik simuliuoja tikrąją - iš egzistencinės patirties iškylančią - *mano kūno* atmintį. Joks istorijos vaizdas iš tikrųjų nėra vaizdas, nes jis nesusietas su kokia nors pasauliškąja duotimi ir negali būti pavadintas net simuliakru. Figūra „Gaugamelų mūšis“ arba „Cezario nužudymas“ nėra nei vaizdas, nei mitas, nei prisiminimas, nei akivaizdžios juslinės pasaulio duoties simuliakras. Žodelis „buvo“ visiškai supainioja tikrąją fenomenologinę situaciją. Vadinamieji istorijos įvykiai neturi *jokio* tikroviško atitikmens. Garsioji Ranke's ištarmė apie istorijos mokslą, turintį parodyti, „wie es eigentlich gevesen ist“, yra istorijos falsifikacijos ir mistifikavimo viršūnė, vienas radikaliausių istorinio žmogaus kludiesių.¹

Kodėl tai, ką esu patyręs pats, kaip tik ir nėra istorija?

Kada prasideda istorijos akimirka?

Kodėl istorija nėra prisiminimas?

Kaip manote, ar viena asmenybė gali pakeisti istorijos raidą, ar vis dėlto čia didesnę vaidmenį atlieka beasmenės istorijos jėgos?

Ką liudija istorijos schemų ir konceptų gausa? Kuri ar kuris iš jų patikimiausi?

Ar įmanoma įrodyti, kad kuri nors schema iš tiesų atspindi istorijos vyksmą? Juk šios schemas nepatvirtinamos jokiais faktais. Tai tik vertybines prielaidos. Pačių autorių - istoriosofų - sukurtos istorijos vizijos. Jos veikiau byloja apie autorius negu apie pačią istoriją - t. y. atspindi tos epochos žmogaus istorinę sąmonę. Tačiau jos - ne istorijos mįslės įminimas. Istorija tiesiog vyksta, ir tiek. Kodėl negebame su tuo susitaikyti, o mėginame suteikti istorijai dramos pobūdį?

¹ Šliogeris A. *Niekio vardai*. V.: Pradai, 1997, p. 258-260.

Ar turime jausti atsakomybę už tai, kas vyksta istorijoje?
Kokį vaidmenį istorija vaidina jūsų gyvenime?
Jeigu istorinės aplinkybės būtų kitaip susiklosčiusios, ar būtų pasikeitęs jūsų gyvenimas?
Ar sutinkate su tvirtinimu, kad esame tik beasmenių istorijos jėgų įkaitai?
Ar istorija turi prasmę, kurios ieško istoriosofai?

III.6.1. Istorija prasmės neturi. *Karlas Raimundas Popperis (Kari Raimund Popper)*

Tačiau ar galima įminti istorijos paslaptį? *Ar istorija turi prasmę?*

Nenorėčiau svarstyti „prasmės“ reikšmės problemos. Man regis, dauguma žmonių pakankamai aiškiai supranta, ką reiškia „istorijos prasmė“ ar „gyvenimo prasmė“. Į tokį klausimą atsakau: *istorija neturi prasmės.*

Pagrįsdamas šią nuomonę, turiu pirmiausia kažką pasakyti apie tą „istorijos“ sampratą, kurią žmonės turi galvoje, klausdami apie jos prasmę. [...]

Nėra žmonijos istorijos, tėra daugybė visų žmogaus gyvenimo aspektų istorijų. Viena jų - politinės valdžios istorija. Ji prilyginama pasaulinei istorijai. Manau, jog tai įžeidžia kiekvieną padorią žmonijos koncepciją. Tai ne geriau negu manymas, jog išaikvojimų, plėšimų ar nunuodijimų istorija ir yra žmonijos istorija. *Juk politinės raidos istorija yra ne kas kita kaip tarptautinių nusikaltimų ir masinių žudynių istorija* (pastebint, tiesa, kai kurias pastangas tai numalšinti). Ši istorija dėstoma mokykloje, ir kai kurie didieji nusikaltėliai išaukštinami kaip jos herojai.

Ar gali būti parašyta visuotinė konkreti žmonijos istorija? Tokios negali būti. Aš įsitikinęs, jog taip turėtų atsakyti kiekvienas humanistas, o ypač kiekvienas krikščionis. Jei būtų konkreti žmonijos istorija, ji turėtų būti visų žmonių, jų vilčių, kovos ir kančios istorija. Nes nė vienas žmogus nėra svarbesnis už kitą. Aišku, jog tokia istorija negali būti parašyta. Mes turime abstrahuotis, atmesti, pasirinkti. Taip mes sukuriame daug istorijų, viena jų - tarptautinių nusikaltimų ir masinių žudynių istorija, kuri buvo paskelbta žmonijos istorija.

Kodėl buvo pasirinkta valdžios, o ne, pavyzdžiui, religijos ar poezijos istorija? Priežastys yra kelios. Visų pirma, valdžia paliečia mus visus, o poezija - tik kai kuriuos. Kita vertus, žmonės yra linkę garbinti valdžią. Be abejonės, valdžios garbinimas yra vienas blogiausių žmonijos stambeldys-

tės, gyvenimo urvuose, vergovės relikto. Valdžios garbinimą skatina baimė, kuri pagrįstai laikoma niekinga emocija. Trečia priežastis, politinę valdžią paverčianti „istorijos“ šerdimi, yra ta, kad tie, kuriems valdžia priklausė, norėjo būti garbinami ir galėjo jiems palankius priversti tai daryti. Daug istorikų rašė, prižiūrėti imperatorių, generolų ir diktatorių.

Žinau, kad šios mintys susilauks stiprios ir įvairios, taip pat ir kai kurių krikščionybės apologetų opozicijos. Vargu ar galima šią doktriną pagrįsti Naujuoju Testamentu. [...] Kas slypi už šio teistinio istoricizmo? Kaip ir Hegelis, jis žvelgia į istoriją - politinę istoriją - kaip į sceną ar kaip į užsitęsusių Shakespeare'o pjesę, o žiūrovai stebi scenos veikėjus - „didžiąsias istorijos asmenybes“ ar abstrakčią žmoniją. Todėl jie klausia: „Kas parašė šią pjesę?“ Jie mano, jog, atsakydami „Dievas“, elgiasi dievobaimingai. Bet jie klysta. Jų atsakymas šventvagiškas, nes pjesę (jie tai žino) parašė ne Dievas, bet profesionalūs, generolų bei diktatorių prižiūrimi istorikai.¹

A

Poperis (*Popper*) teigia, kad nėra visuotinės žmonijos istorijos. Ar visi šiame skirsnyje nagrinėti autoriai taip mano?

Kuo skiriasi Poperio požiūris į istoriją nuo kitų filosofų požiūrio?

Kodėl politinė istorija nėra tikroji žmonijos istorija?

Kodėl mokydami vien politinės istorijos mes iškreipiame savo vertybes?

Įsivaizduokite, kad vietoj politinės istorijos mokotės meno istorijos.

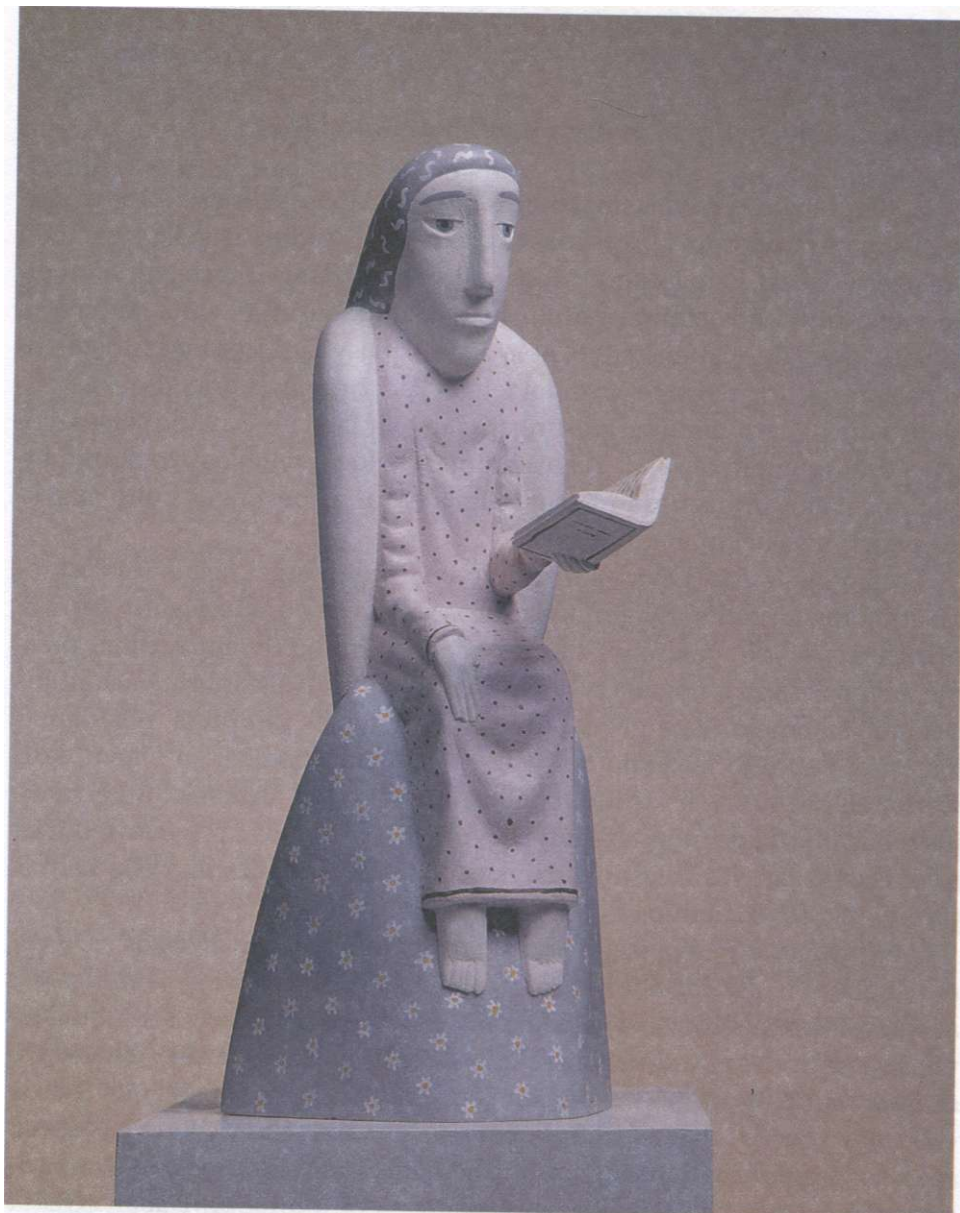
Kaip pasikeistų jūsų pasaulio supratimas?

Kaip manote, koku moraliniu principu mes dažnai vadovaujamės vertindami paskirus žmones kaip „didžiąsias istorijos asmenybes“?

Kaip vertinate Poperio teiginį, kad istorijos didžiosios asmenybės yra didieji nusikaltėliai?

¹ Popperis K. R. *Atviroji visuomenė ir jos priešai II* Baranova J. *Istorijos filosofija*. V.: Alma littera, 2000, p. 396-398. Vertė J. Patkauskaitė.

II 1.7. RELIGIJA

R. Bertašius. *Skaitantis angelas*. Ką skaito angelas? Kodėl?

I. Kantas (*Kant*) rašė, kad žmogaus protui šalia kitų klausimų („Ką aš galiu žinoti? Ką privalau daryti?“) neišvengiamai kyla ir klausimas „Ko galiu tikėtis?“. Jei metafizika atsako į pirmąjį klausimą, etika - į antrąjį, tai į šį trečiąjį klausimą atsakymą pateikia religija. Kaip atsirado sąvoka „religija“? Kaip ji susieja Dievą ir žmogų?

III.7.a. Žodžio „religija“ reikšmė. *Antanas Maceina*

Žodis „religio“ yra veiksmažodinis lotynų kalbos vedinys. [...] Savo raš-te „De natūra deorum“ Ciceronas žodį „religio“ kildina iš veiksmažodžio „relegere“, kuris, kaip lotynų kalbos veiksmažodžiams įprasta, turi daugybę viena nuo kitos stipriai nutolusių reikšmių: surinkti, siūlą suvynioti, praeiti, pravažiuoti, perskaityti, apsvarstyti, paisyti... Ciceronas turi galvoje pastarąsias tris reikšmes ir todėl teigia, kad žmonės, kurie visa, kas priklauso dievų garbinimui, rūpestingai svarsto ir tarsi vis iš naujo skaito, yra pavadinti religininkais [...]. Tai aiškinimas, teikias „religijos“ žodžiui daugiau formalios drausmės prasmę: religija esanti rūpestingas kulto taisyklių svarstymas bei jų vykdymas.

Lactantijus rašte „Divinae institutiones“ sąmoningai neigia šią Cicero-no etimologiją: žodis „religio“ kylas ne iš „relegere“, o iš „relegare“: surišti, pririšti, apvynioti, pakinkyti... Kaip rodanti pirmųjų dviejų vertinių prasmė, religija esanti žmogaus ryšys su Dievu [...]. Šiuo aiškinimu Lactantijus pagilina stabmeldiškąją grynai drausminę religijos sampratą, regėdamas jos esmę ne kulto taisyklių taikyme, o žmogaus sąsajoje su Dievu, kuri vienintelę pažinome ir kuriuo todėl turime sekti [...]. Be abejo, ir Lactantijus reikalauja, kad žmogus teiktų Dievui tai, ką privalo [...]. Tačiau teikti ką nors Dievui jau yra išvestinis dalykas, kylas iš ano gilesnio ryšio kaip iš pirmykščio savo šaltinio.

Augustinas svyruoja tarp Lactantijaus etimologijos ir savosios. „De vera religione“ ir „Retractationes“ jis pasisako už „religio“ kilmę iš „religare“, abejur tais pačiais žodžiais kalbėdamas, esą mes savo sielas rišame su Dievu; šis ryšys ir esąs vadinamas religijos vardu [...]. Tuo tarpu veikale „De civitate Dei“ Augustinas mėgina eiti jau kitu keliu. Čia jam „religio“ kyla iš veiksmažodžio „relegere“: išrauti, išravėti, iš naujo rinktis... Būdamas Dievo sukurtas ir pripažindamas savą kūriniškumą, žmogus buvęs Dievą pasirinkęs iš pat pradžios. Tačiau puolimu jis vėl jį praradęs. Dabar, Kristui atpirkus žmoniją, žmogus turįs Dievą iš naujo rinktis, meile jo siekdamas ir jame nurimdamas. Religija tad ir esanti šisai naujasis Dievo rinkimasis ir

už jį apsisprendimas [...]. Tai aiškinimas, įnešąs į religiją naują pradą, būtent išganymą, kurį, tiesa, kiekviena religija skelbianti, bet tiktai Kristus įvykdąs. Šio tad istorijoje vykdomo išganymo akivaizdoje žmogus ir turįs Dievą iš naujo rinktis, kad šiuo pasirinkimu ir pats įsijungtų į išganomąjį vyksmą. Religija todėl esanti atnaujintas Dievo pasirinkimas ir paties žmogaus atgimimas. [...]

Visi šie aiškinimai vienas kito neneigia, o greičiau papildo, vis giliau nuvokdami religijos esmę ir vis aiškiau atskleisdami religijos vaidmenį, einantį nuo rūpestingai atliekamo kulto iki likiminio žmogaus apsisprendimo. [...]

Įsižiūrėję betgi geriau į žodį „religio“, rasime vieną būdingą jo požymį, galintį būti kelrodžiu mūsų ieškomai pirminei šio žodžio prasmei: tai priešdėlis „re-“. [...]

Ką tad sako šis priešdėlis? - Priešdėlinis lotynų kalbos skiemuo „re“ geriausiai atitinka lietuviškąjį priešdėlį „at-“ grįžtamojo veiksmo prasme [...]: *recalificare* - atšildyti, *recantare* - atsišaukti, *recedere* - atsitraukti, *recelle* - atsokti, *reddere* - atiduoti, *reducere* - atvesti, *referre* - atnešti, *relaxare* - atpalaiduoti, *remittere* - atsiųsti, *renovare* - atnaujinti, *replicare* - atsukti, *respicere* - atsižvelgti, *restituere* - atstatyti, *revalescere* - atsigauti ir t. t. Šių žodžių šaknys reiškia vis ką kita. Tačiau priešdėlis „re“ teikia joms [...] bendrą vardiklį arba jas jungiančią bendrą žymę, būtent: *atoveiksminį pobūdį*. Lotynų kalbos veiksmažodžiai, turį priešdėlį „re-“, nusako veiksmo ryšį su kuo nors kitu: mes atveikiame todėl, kad kitas savo ruožtu veikia mus. Užtat atoveiksmis nėra tik paprastas jau sykį atlikto veiksmo pakartojimas: „ateiti“ anaipol nereiškia antrą kartą „eiti“. Atoveiksmis yra *santykinis* veiksmas, kryptąs į kitą, kuris yra jo šaltinis, paskata ar bent proga. Veiksmažodis priešdėliu „re-“ taria, kad juo reiškiamas veiksmas apima du polius, buvojančius ryšium vienas su kitu ir kaip tik šiuo ryšiu įtaigaujančius vienas kitą. Sakysime, mes negalėtume tam tikro veiksmo vadinti veiksmažodžiu „reddere - atiduoti“, jei nebūtume nieko iš kito gavę ir jei šis kitas mūsų neskatintų - nors ir tik tyliu mūsų pačių įsipareigojimu - gautą dalyką jam gražinti. [...]

Jeigu dabar šią priešdėlio „re-“ reikšmę pritaikinsime religijos žodžiui, tai bus aišku, kad ir šiojo skiemuo „re“ nešasi su savimi atoveiksmio prasmę. [...] Religijos vardas sako, kad religijos dalykas nėra uždaras ir vienašalis, bet atremtas į du polius, tarp kurių susikuria grįžtamasis veiksmas. Šie gi poliai yra: Dievas ir žmogus. Štai religijos nuovoka, įausta į kalbinį jos pavadinimą. Pagal šią nuovoką religija nėra nei tik dieviškasis, nei tik

žmogiškasis, bet *dievažmogiškasis* dalykas. Tai Dievo ir žmogaus susitikimas tam tikroje erdvėje, kurią įprasta vadinti šventa.¹

Kuo Laktancijaus (*Lactantijaus*) žodžio „religija“ kilmės samprata skiriasi nuo Cicerono sampratos?

Kaip šią sampratą išplečia Augustinas?

Ką reiškia žodyje „religija“ vartojamas priešdėlis „re-“?

Ar kada nors žmonės gyveno be religijos? Koks buvo jų gyvenimas?

Kodėl žmonės manė, kad pasaulį valdo aukštesnės būtybės - dievybės ir dievai?

Ar Dievą sukūrė žmogus, ar Dievas - žmogų?

Kaip įrodyti, jog Dievas iš tiesų egzistuoja?

III.7.b. Dievas - ne vien intelektė. *Anzelmas Kenterberietis*

„Tad, Viešpatie, suteikiantis tikėjimui supratimą, leisk man, kiek manai esant reikalinga, suprasti, kad esi taip, kaip tikime Tave esant, ir esi tai, kuo tikime Tave esant.

O mes savo ruožtu tikime, kad Tu esi kai kas, už ką nieko didesnio negali būti pamąstyta (*aliquid quo maius nihil cogitari potest*). O gal nėra tokios prigimties, nes „neišmintingasis pasakė savo širdyje: „Nėra Dievo“ (Ps 13,1; 52,1)⁷ Tačiau tas pats neišmintingasis tikrai supranta tai, ką girdi, girdėdamas, ką aš sakau, būtent: „kai kas, už ką nieko didesnio negali būti pamąstyta“; ir tai, ką jis supranta, yra jo intelektė, net jei jis ir nesupranta, kad tai yra (*et quod intelligit in intellectu eius est, etiam si non intelligat si non intelligat illud esse*). Juk viena yra daiktui būti intelektė, o kita - suprasti, kad daiktas yra. Mat kai dailininkas iš anksto apmąsto tai, ką ketina sukurti, jis turi [tą daiktą] intelektė, bet dar nesuvokia [jo] kaip esančio, nes dar nėra sukūręs. Tačiau kai jau nutapo, tai ir intelektė turi ir suvokia kaip esantį, nes jau yra sukūręs! Tad ir neišmintingasis verčiamas pripažinti, kad kai kas, už ką nieko didesnio negali būti pamąstyta, yra bent jau intelektė, nes kai jis tai girdi, supranta, o tai, kas supranta, yra intelektė. Bet išties tai, už ką didesnio negali būti pamąstyta, negali būti vien intelektė. Juk jei yra vien intelektė, gali būti pamąstyta esant ir tikrovėje, o tai dar daugiau [...]. Tad jei tai, už ką didesnio negali būti pamąstyta, yra tik intelektė, vadinasi, tas pat, už ką didesnio negali būti

¹ Maceina A. *Religijos filosofija*. Pirmoji dalis. V.: Katalikų pasaulis, 1990, p. 20-24.

Ką įžvelgiate šiame žvilgsnyje? **Č. da Koneljanas** (*Conegliano*). *Išganytojas*

pamąstyta, yra tai, už ką didesnio gali būti pamąstyta. O šito tikrai negali būti. Taigi, be jokios abejonės, kai kas, už ką didesnio negali būti pamąstyta, egzistuoja ir intelektualėje, ir tikrovėje.[...]"¹

Kokiais argumentais Anzelmas Kenterberietis įrodinėja, kad Dievas egzistuoja ne vien intelektualėje?

¹ Kenterberietis A. *Proslogioms*. V.: Aidai, 1996, p. 43-45. Iš lotynų kalbos vertė V. Stalioraitytė.

Kokius naujus Dievo įrodymo argumentus pateikia Tomas Akvinietis?

III.7.C. Dievas - pirmasis judintojas. *Tomas Akvinietis*

Atsakau. Dievo buvimas gali būti įrodomas penkiais būdais. Pirmasis ir aiškesnis būdas išplaukia iš judėjimo (*ex motu*) supratimo. Juk yra aišku ir įrodoma pojūčiais, kad kai kas šiame pasaulyje juda. Tačiau visa, kas juda, yra judinama kieno nors kito. Juk tai, kas juda, juda tik dėl to, kad yra potencialus to, kurio link juda, atžvilgiu. O išjudinti ką nors gali todėl, kad pats yra veikiantis: juk išjudinti ką nors yra ne kas kita, kaip daikto potencialią paversti veiksmu. Tačiau jokio daikto potencialios negalima paversti veiksmu kitaip, kaip tik tam tikros veikiančios būties dėka. Pavyzdžiui, veikianti ugnies šiluma priverčia potencialią medžio šilumą virsti veikiančia šiluma; taip ji išjudina medį ir keičia jį. Tačiau neįmanoma, kad tas pats daiktas kartu būtų ir veikiantis, ir potencialus tuo pačiu atžvilgiu. Toks jis gali būti tik skirtingais atžvilgiais. Tai, kas yra aktualiai šiltas, tuo pačiu metu gali būti ne potencialiai šiltas, bet tik potencialiai šaltas. Lygiai taip pat neįmanoma, kad kas nors tuo pačiu atžvilgiu ir tuo pačiu būdu būtų ir judinantis (*movens*), ir judinamas (*motum*), kitaip tariant, pats būtų savo judėjimo priežastis. Taigi visa, kas juda, turi būti judinama kieno nors kito. O jeigu judinamas daiktas ir pats juda, vadinasi, jį judina dar kas nors kitas, ir 1.1. Tačiau tai negali tęstis iki begalybės, nes tokiu atveju nebūtų pirmojo judintojo ir kartu jokio kito judintojo, nes antros eilės judintojai juda tik tiek, kiek patys yra išjudinti pirmojo judintojo. Pavyzdžiui, lazda juda tik tiek, kiek yra rankos išjudinta. Taigi būtina prieiti iki kažkokio pirmojo judintojo, kurio niekas kitas nejudina. Tokiu judintoju visi laiko *Dievą*.¹

A

Kuo Tomo Akvinietis argumentavimas Dievo buvimo klausimu skiriasi nuo Anzelmo Kenterberiečio argumentavimo?
Kurio filosofo argumentai jums atrodo pagrįstesni?

¹ Akvinietis T. *Teologijos sąvadas II Filosofijos istorijos chrestomatija. Viduramžiai* / sudarė B. Genzelis. V.: Mintis, 1980, p. 410-411. Iš lotynų kalbos vertė E. Ulčinaite.

Kokiais argumentais galima Dievo buvimo įrodymo argumentus kritikuoti?

III.7.d. Kodėl klaidingas pirmosios priežasties argumentas? *Bertranas Raselas* (*Bertrand Russell*)

Krikščionybės šalininkai teigia, kad viskas, su kuo susiduriame šiame pasaulyje, turi priežastį. Tirdami priežastis vieną po kitos, juk būtinai turime prieiti pirmąją priežastį. Ir būtent ją pavadiname Dievu. Tačiau man atrodo, kad mūsų laikais pirmosios priežasties argumentas nėra labai įtikinantis pirmiausia dėl to, kad pati priežasties samprata toli gražu jau nebe tokia, kokia buvo anksčiau. Priežasties samprata buvo nuolat puolama filosofų ir mokslininkų ir dabar jau nebeturi to gyvybingumo kaip kadaise. Tačiau, net ir neatsižvelgiant į šią aplinkybę, galima įsitikinti, jog argumentas, pasak kurio, turi egzistuoti pirmoji priežastis, yra visiškai nepagrįstas. Prisipažinsiu, kad, kai dar buvau visiškai jaunas ir labai gilinausi į šiuos klausimus, aš taip pat ilgą laiką pirmosios priežasties argumentą laikiau teisingu. Tačiau kartą (man tada buvo aštuoniolika metų) perskaičiau Johno Stuardo Millio „Autobiografiją“, kurioje aptikau tokią vietą: „Tėvas man paaiškino, kad į klausimą 'Kas mane sukūrė?' neįmanoma atsakyti, nes tuomet nedelsiant kiltų kitas klausimas 'O kas sukūrė Dievą?'“ Šis netikėtas paprastas pastebėjimas mane įtikino ir iki šiol esu įsitikinęs, jog pirmosios priežasties argumentas yra klaidingas. Iš tiesų, jei viskas turi turėti priežastį, tai priežastį turi turėti ir Dievas. O jei gali egzistuoti kas nors, kas priežasties neturi, tai tas kas nors puikiausiai gali būti ir gamta, o ne Dievas. Tad pirmosios priežasties argumentas visiškai nepagrįstas. Šis argumentas iš esmės niekuo nesiskiria nuo požiūrio, kurio laikėsi hinduistas, kuris manė, jog pasaulį ant savo kupros laiko dramblys, o dramblių - vėžlys. Bet kai hinduisto kas nors paklausdavo: „O kas gi laiko vėžlį?“, tas atsakydavo: „Verčiau pasikalbėkime apie ką nors kita“. Iš tiesų pirmosios priežasties argumentas nė kiek ne geresnis už hinduisto atsakymą. Juk ar yra pagrindas manyti, kad pasaulis negalėjo atsirasti be jokios priežasties. Kita vertus, nėra ir jokio pagrindo manyti, kad pasaulis negalėjo egzistuoti amžinai. Nėra jokio pagrindo manyti, kad pasaulis apskritai turi pradžią. Požiūris, kad daiktai būtinai turi turėti pradžią, kyla tik iš mūsų vaizduotės skurdumo. [...]

Religija, mano požiūriu, iš tikrųjų remiasi baime. Tai ir siaubas, kurį kelia nežinomybė, o dar ir [...] - poreikis žinoti, kad turi lyg ir vyresnįjį brolių, kuris ištikus nelaimei apgins tave. Baimė - štai kas sudaro religijos pagrindą: nežinomybės, nesėkmės, mirties baimė. O kadangi iš baimės kyla žiaurumas, tai nenuostabu, kad religija ir žiaurumas žengė koją kojon. Taip buvo todėl, kad jų abiejų pagrindas vienas - baimė. Dabar gyvendami šių

laikų pasaulyje mes pamažu imame suvokti, kas ir kaip, ir pajungti tikrovę sau pasitelkę mokslą, kuris žingsnis po žingsnio tiesia sau kelią, įveikdamas krikščionių religijos bei krikščioniškųjų Bažnyčių priešišumą ir visų pasenusių kanonų pasipriešinimą. Tik mokslas gali padėti mums įveikti tą bejėgišką baimę, kuri slėgė ištisas žmonijos kartas. Mokslas gali mus išmokyti liautis baugiai dairytis aplink ieškant įsivaizduojamų gynėjų, liautis prasimanyti danguje gyvenančius sąjungininkus ir verčiau pasikliauti savo jėgomis čia, šioje žemėje, kad paverstume šį pasaulį vieta, tinkama gyventi, o ne tokia, kokia jį per šimtmečius pavertė Bažnyčios.

Privalome stovėti ant savo pačių kojų, žvelgti pasauliui tiesiai į veidą ir matyti jame visa, kas gera ir kas bloga, gražu ir bjauru. Matyti pasaulį tokį, koks jis yra, ir nebijoti jo. Užkariauti pasaulį protu, o ne vergiškai keliaklupsčiauti prieš tas baimes, kurias pasaulis mums kelia. Šią Dievo sampratą mes paveldėjome iš senovės Rytų despotijų. Bet ji visiškai nedera laisviems žmonėms. Kai girdime, kaip žmonės bažnyčioje žemina save ir teigia, esą jie yra nelaimingi nusidėjėliai ir pan., - argi tai nežemina mūsų, save gerbiančių žmoniškų būtybių. Mes privalome stovėti aukštai pakeltomis galvomis ir atvirai žvelgti pasauliui į veidą. Privalome imti iš pasaulio viską, ką jis gali mums duoti. Ir net jei pasirodys, kad tai ne tiek, kiek norėtume, vis dėlto tai bus daugiau, nei per visus praėjusius šimtmečius pasiekė žmonija. Naujam tobulesniam pasauliui reikalingi žinios, sąžiningumas ir ryžtas. Jam nereikia nuolankaus galestavimo dėl praeities, nei vergiškų pančių, kuriais laisvą protą bando pažaboti žodžiai, kuriuos į apyvartą paleido tamsūs senų laikų žmonės. Jam reikia viltingo požiūrio į ateitį, o ne nepaliaujamo dairymosi praeitin, kuri jau seniai mirė ir kurią (tuo esame įsitikinę) smarkiai pralenks mūsų protu sukurta ateitis.'

Kodėl požiūris, kad daiktai būtinai turi turėti pradžią, kyla tik iš mūsų vaizduotės skurdumo?

Ką reiškia posakiai: „skurdi vaizduotė“, „turtinga vaizduotė“?

Kuo Raselas (*Russell*) grindžia religijos atsiradimą? Ar jūs filosofo nuomonei pritariate?

O gal manote, kad mokslas gali išsklaidyti egzistencinę baimę?

Ar žmogus, įsisąmoninęs savo kaltę ir dėl to atgailaujantis, save žemina?

Ar religija būtinai turi būti išstumta iš „gero“ pasaulio?

Kodėl šiais laikais žmogaus gyvenime religija jau ne vaidina tokio vaidmens, kokį vaidino viduramžiais?

¹ Russell B. *Why I Am Not a Christian*. London, 1927, p. 112-113. Iš anglų kalbos vertė T. Sodeika.

Kas pasikeitė: pasaulis, žmogus, Dievas?
Kur dingo Dievas?

III.7.e. Dievo mirtis. *Frydrichas Nyčė (Friedrich Nietzsche)*

Pamišėlis. - Ar jums teko kada nors girdėti apie tą pamišėlį, kuris šviesų vidurdienį uždegė žibintą, išbėgo į turgavietę ir ėmė be perstojo šaukti: „Ieškau Dievo! Ieškau Dievo!“ Kadangi ten buvo susirinkę daugelis tokių, kurie netikėjo Dievo, aplink jį kilo didelis juokas. „Ar jis dingo?“ - paklausė vienas. „Pasiklydo kaip vaikas“, - tarė kitas. „O gal pasislėpė? Gal jis bijo mūsų? Gal išplaukė laivu? Išvyko?“ - taip jie šūkavo ir juokėsi vienas per kitą. Tada beprotis šoko į minią ir pervėrė juos žvilgsniu. „Kur yra Dievas? - sušuko jis. - Aš jums pasakysiu, kur jis. *Mes jį nužudėme* - jūs ir aš! Mes visi esame jo žudikai! Bet kaip įstengėme tai padaryti? Kaip mums pavyko išgerti jūrą? Kas davė mums tokią kempinę, kuria galima nutrinti visą horizontą? Ką padarėme, atplėšę šią žemę nuo jos saulės? Kur link ji dabar skrieja? Kur link skriejame mes? Salin nuo bet kokių saulių? Ar nekrintame be perstojo? Atgal, į šoną, pirmyn, į visas puses? Ar dar yra viršus ir apačia? Ar neklaidžiojame tarsi begaliniam Nieke? Ar nedvelkia į mus tuščia erdvė? Ar nepasidarė šalčiau? Ar neateina vis labiau ir labiau naktis? Ar nereikia jau vidury dienos užžiebt žibintų? Argi negirdime triukšmo, kurį kelia duobkasiai, laidojantys Dievą? Argi neužuodžiam Dievo puvėsių kvapo? - Ir dievai pūva! Dievas mirė! Dievas neprisikels! Ir tai mes jį nužudėme! Kas paguos mus - žudikų žudikus? Tai, kas pasaulyje buvo švenčiausia ir galingiausia, pasruvo krauju po mūsų peiliais - kas nuplaus nuo mūsų tą kraują? Koks vanduo padarys mus švarius? Kokias atgailos šventes, kokius šventuosius žaidimus reikės išrasti? Argi šio žygio didybė mums nėra per sunki? Ar neturime patys virsti dievais, kad bent pasirodytume jo verti? Niekados nebuvo didesnio žygio, ir kas tik gims po mūsų, dėl šio žygio priklausys istorijai, didingesnei negu visa ankstesnioji istorija!“ - Ūmai pamišėlis nutilo ir vėl pažvelgė į klausytojus; tylėjo ir šie, nustėrę žvelgdami į pamišėlį. Tada pamišėlis taip trenkė žibintą į žemę, kad šis sudužo ir užgeso. „Aš atėjau per anksti, - tarė jis. - Mano valanda dar neišmušė. Sis siaubingas įvykis dar tik pakeliui ir artėja - jis dar nepasiekė žmonių ausų. Žaibui ir griausmui reikia laiko, žvaigždynų šviesai reikia laiko, žygiams reikia laiko, kad juos išgirstų ir pamatytų, kai jie jau bus atlikti. Sis žygis yra dar toliau nuo jūsų už pačius tolimiausius šviesulius - *ir vis dėlto jūs tai padarėtel*“ - Dar pasakoja, kad tą pačią dieną tas

G. van de Vusteines (VVoestijne) paveikslas *Jėzus Kristus atpirkęjas* Jėzus žvelgia į mus ypatingu žvilgsniu. Ką jis byloja?

pamišėlis puldinėjo j visas bažnyčias ir giedojo *Requiem aeternam deo*. O išvarytas lauk ir kvočiamas, vis kartuoja: 'Kas gi yra šios bažnyčios - ar ne Dievo kapai ir antkapiai?'"¹

Ką reiškia metafora „nužudyti Dievą“?

Kodėl bažnyčios - Dievo antkapiai?

Nyčės (*Nietzsche*) pamišėlis sielojasi dėl Dievo mirties. Kodėl?

Kodėl Dievo netekimas gali kelti neveltį?

¹ Nietzsche F. *Samtliche Werke. Kritische Studienausgabe in 15 Bandēti*. Hrsg. v. G. Colli und M. Montinari. Bd. 3, München, 1999, p. 480-482. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

III.7.f. Dievas - kūrėjas ar globėjas? *Žanas Polis Sartras (Jean-Paul Sartre)*

Aš pats nejutau kunigams jokios neapykantos: kai jie kalbėdavo su manim, jų veidai visuomet būdavo malonūs, prakilnūs, kupini gerumo ir susižavėjimo, žvilgsnis gilus - vis tai ypatybės, už kurias aš itin vertinau ponią Pikar ir kitas senas damas, draugaujančias ir kartu skambinančias su motina; tai buvo senelio neapykanta, o ne mano. Jam pirmajam atėjo j galvą patikėti mane savo draugui abatui, tačiau, kai ketvirtadieniais vakare parvesdavo mažąjį kataliką namo, jis neramiai stebėdavo mane ir stengdavosi išskaityti iš akių, ar neįleido šaknų papizmas, ir neiškęsdavo manęs nepašiepęs. Šitokia dviprasmiška padėtis truko gal kokį pusmetį. Vieną gražią dieną aš įteikiau mokytojui rašinį apie Kristaus kančią; šeimoje jis buvo sukėlęs visuotinį susižavėjimą, ir motina pati jį savo ranka perrašė. Tačiau mokykloje darbas tesusilaukė sidabro medalio. Nusivylimas mane pastūmėjo į netikėjimą. Iš pradžių Diboldoso mokyklą lioviausi lankyti dėl ligos, paskui dėl atostogų, o rudenį, prasižadant naujiems mokslo metams, pareiškiau visiškai nebeisiąs. Dar daugelį metų aš nenutraukiau oficialių ryšių su Visagaliu, tačiau privačiai su juo nebesusitikdavome. Tik vieną kartą man pasirodė, jog jis egzistuoja. Tuomet, bežaisdamas degtukais, pradeginau kilimėlį, o kai jau rengiausi savo nusikaltimo pėdsakus užmaskuoti, staiga mane pamatė Dievas, aš pajutau jo žvilgsnį savo galvos viduje ir ant rankų. Ėmiau blaškytis po vonios kambarį, baisingai iš visur matomas - gyvas taikiny. Mane išgelbėjo pasipiktinimas: aš įsiutau dėl tokio įžūlaus nekuklumo ir ėmiau keiktis, murmedamas kaip senelis: „Po velnių, po šimts velnių!“ Daugiau jis niekad į mane nebežiūrėjo.

Štai ir papasakojau, kaip niekais nuėjo pašaukimas: man reikėjo Dievo, jį man davė, aš jį priėmiau, nesuprasdamas, kad jo ir ieškojau. Neįleidęs šaknų mano širdyje, jis kurį laiką dar ten skurdo, paskui numirė. Ir šią dieną, kai kas nors užsimena man apie jį, aš be kartėlio pajuokauju, lyg senas mergininkas, susitikęs buvusią gražuolę: „Prieš penkiasdešimt metų, jei ne tas nesusipratimas, klaida, atsitiktinumas, kuris mus išskyrė, tarp mūsų galėjo kas nors būti“.¹

Kokio Dievo troško berniukas? Kodėl? Kodėl Dievas jį nuvylė?

Kuo skiriasi tikėjimas „iš padorumo“ nuo tikrojo tikėjimo?

Kodėl tikėjimas kartais susvyruoja arba ir visai griūva?

¹ Sartras Ž. P. *Žodžiai*. V.: Vaga, 1966, p. 93-95. Vertė A. Merkytė.

Kas gi vis dėlto pirmesnis Dievo ir žmogaus santykių: žmogus ar Dievas?

III.7.g. Dievas - žmogaus dvasia. *Liudvigas Fojerbachas* (*Ludwig Feuerbach*)

Dievo supratimas yra žmogaus savimonė, Dievo pažinimas - savęs pažinimas. Pasakyk man, kas tavo Dievas, ir aš pasakysiu, kas tu pats, - abu apibūdiname vienas kitą. Tai, kas žmogui yra *Dievas, yra jo paties dvasia, jo siela, o žmogaus dvasia, jo siela, jo širdis - tai jo Dievas*: Dievas yra jo vidinės esmės *atsiskleidimas*, jo „aš“ *pasireiškimas*. Religija - tai iškilmingas užslėptų žmogaus lobių atidengimas, tai giliausiai širdyje laikomų ketinimų prisipažinimas, tai *vieša jo meilės paslapčių išpažintis*.

Nors mes religiją, Dievo supratimą ir apibūdiname kaip žmogaus savimonę, bet tai dar nereiškia, kad tikintis žmogus tiesiogiai suvokia, jog jo Dievo supratimas susijęs su jo paties esmės supratimu, atvirkščiai, tokio supratimo nebuvimas kaip tik ir teikia galimybę šiai savotiškai religijos esmei atsirasti. Kad išvengtume panašaus nesusipratimo, geriau formuluokime taip: religija yra *pirmoji*, bet *netiesioginė* žmogaus savimonė. Dėl to religija visada eina pirm filosofijos tiek visos žmogijos, tiek atskiro žmogaus istorijoje. Savo esmės žmogus iš pradžių ieško visur kitur, bet *ne* savyje. Iš pradžių jis ją suobjektina, tarsi tai būtų ne jo, o kita esmė. Religija - tai žmonijos *vaikiškoji esmė*; o vaikas mato savo esmę, save kaip žmogų lyg kažką atskira nuo savęs, taigi žmogus, kaip tas vaikas, irgi suobjektina save taip, tartum čia būtų ne jis, o kitas žmogus. Istorinė religijų raida rodo, kad tai, kas ankstesnei religijai atrodė objektyvu, dabar pasidarė subjektyvu, t. y. kas anksčiau buvo pripažįstama ir garbinama kaip *dieviška*, dabar laikoma *žmogiška*. Kiekvienai vėlesnei religijai ankstesnioji atrodo kaip stambeldystė: juk anksčiau žmogus garbino savo *paties esmę*. Žmogus save suobjektino, bet tame objekte neįžvelgė savo esmės; vėlesnioji religija žengia šia linkme žingsnį pirmyn; todėl bet kokia pažanga religijoje yra susijusi su gilesniu savęs pažinimu. Tačiau kiekviena atskira religija, kuri savo vyresniąsias seseris vadina stambeldėmis, *pati* susilaukia to paties likimo, ir tai neišvengiama, nes priešingu atveju ji jau nebebūtų religija, prarastų savo bendrąją religijos esmę [...]. [...]

Religijoje, bent jau krikščionių, aiškiai matomas *žmogaus santykis su paties savimi*, arba, teisingiau - *su savo esme*, bet tas santykis su savo esme

atrodo taip, tarsi tai būtų *ne savoji, o kita esmė. Dieviškąją esmę sudaro ne kas kita, kaip žmogiškoji esmė, arba, tiksliau sakant, žmogaus esmė, iš kurios pašalintas individualaus, t. y. tikrojo, kūniškojo žmogaus ribotumas ir kuri paversta objektu, ir ši esmė pripažįstama ir garbinama kaip kita, nuo žmogaus nepriklausoma ir atskira esmė [...].*¹

A Kodėl žmogus trokšta Dievo?
Kuo skiriasi gyvasis Dievas nuo garbinamojo Dievo?
Ar įmanomas susitikimas su Dievu? Kada ir kur?

III.7.h. Aš šalia. *Raineris Marija Rūkė (Rainer Maria Rūke)*

*Kaimyne Dieve, jei naktim už sienos
tave trukdau kada bilsmu gaudžiu,
tai tik todėl, kad aš tave girdžiu
alsuojant ir žinau: tu menėj vienas.
Ir niekas, jei ištiktų negalia,
tau gerti nepaduos, nors tiesi ranką,
o aš klausaus. Vien ženkle man užtenka:
juk aš šalia.*

*Tarp mudviejų juk atsitiktinai
tik siena ši; ir jei kada išsprūs
šūksnys iš lūpų tau ar man, jinai
galbūt sugrius,
gal subyrės visai.*

Iš tavo ji paveikslų ištisai.

*Paveikslai kaip vardai tave paslėpę.
Ir jeigu kartais mano gelmėse
sužibės tave išvolgianti šviesa,
tik rėmų blizgesys jai atsiliepia.*

¹ Foerbachas L. *Kriščionybės esmė*. V.: Mintis, 1985, p. 63-65. Iš vokiečių kalbos vertė A. Tekorius.

A. Modiljanio (Modigliani) paveiksle *Alisa* pavaizduota sudėjusi rankas ramiai sėdinti mergaitė. Ar ji tikinti?

*Ir vėl jutimai mano išsikvėpę
vis nuo tavęs toli, vis tremtyse.¹*

Kaip manote, kur tiksliau išreikštas Dievo buvimo įrodymas - poeto Rilkės (*Rilke*) eilėraštyje ar Anzelmo Kenterberiečio ir Tomo Akviniečio argumentavimuose?

¹ Rilke R. M. *Poezija* / sudarė S. Geda. V.: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1996, p. 31. Vertė A. Gailius.

Kaip pažįstamas Dievas - protu ar jausmais?

III.7.L Kas gali jį protu patirti? *Johanas Volfgangas Gėtė* (*Johann Wolfgang Goethe*)

MARGARITA

Pasižadėk man, Heinrichai.

FAUSTAS

Aš pažadu bet ką tau.

MARGARITA

*Neišdrįstu paklausti, ką tau Dievas reiškia.
Esi tu geras ir švelnus kaip reta,
Bet tavo santykiai su juo tikrai neaiškūs.*

FAUSTAS

*Nurimk, mieloji, patikėki mano žodžiais,
Už tuos, kur myliu, net gyvybę atiduočiau
Ir stočiau už jausmus ir už bažnyčių draugo!*

MARGARITA

Bet to per maža, reikia ir tikėt!

FAUSTAS

Nejaugi?

MARGARITA

*Ak, jei bent kartą būtum nuolankesnis man tu!
Nejau tu negerbi net ir švenčiausių sakramentų?*

FAUSTAS

Aš juos gerbiu.

MARGARITA

*Bet abejingai jais bodies.
Tu nelankai mišių, seniai buvai išpažinties.
Ar Dievą tu tiki?*

FAUSTAS

*O kas galėtų atsakyti žmogui,
Kad Dievą tiki?
Paklausk kiekvieno kunigo ar teologo,
Ir dažnojo atsakymas ne sykį
Atrodys lyg patyčios.*

MARGARITA

Tai, vadinasi, ne?

Švelni būtybe, išklausk mane!
 Kas gali jį protu patirt,
 Kad drįstų tvirtint:
 „Aš tikiu!“
 Kieno esybė
 Iš puikybės
 Ištarti drįs: „Aš netikiu į jį“.
 Ar jis, tvėrėjas,
 Pagrindas būties,
 Nesutveria ir nepagrindžia
 Manęs, tavęs, savęs paties?
 Ar skliautai dangiški negaubia mūsų?
 Argi ne žemę jaučiame po kojų?
 Argi virš mūsų draugiškai nespindi
 Žvaigždynų amžina šviesa?
 Argi ne tau aš į akis žvelgiu,
 Ir visa persmelkia
 Jausmus ir protą,
 Ir visa, ko akivaizdžiai nematom,
 Pajuntam glūdint paslapy visatos?
 Išmok didybę jos širdim priimti,
 Patirk būties pilnatvę sieloj,
 Ir štai tada galėsi pavadinti
 Kaip nori - meile, laime ar Dievu!
 Aš nerandu tam vardo, aš jaučiu.
 O žodis - tiktai kevalas minčių,
 Jis tarsi kylantys nuo žemės dūmai,
 Aptemdantys padangės mėlynumą.

MARGARITA

Tai skamba ir prasmingai, ir gražiai;
 Ir mūsų kunigas pasako panašiai,
 Tik žodžiais gal šiek tiek kitais.

FAUSTAS

Bet argi gali žodžiai ką pakeist?
 Vienodais patyrimais gyvos širdys,
 Jausmai tie patys - žodžiai gali skirtis,
 Kodėl gi man nepasakyt savaip?

*Tavęs paklausius - gal ir taip,
Bet neapleidžia abejonės,
Ar tu tikrai esi krikščionis.'*

Kodėl Margaritai svarbu, kad Faustas tikėtų Dievą?
Kaip manote, ar jis tiki?
Kaip atskirti tikintį nuo netikinčiojo? Ar būtina atskirti?
Ar tikėjimas - ne kiekvieno žmogaus asmeninis reikalas?
Ar klausimas „Ar tu tiki?“ nepažeidžia kito žmogaus privatumo?
Kuo virsta Dievas, kai sakome „jis“?
Ar Dievą įmanoma pamatyti?

III.7.j. Dievas - daiktas ir gyvas Dievas. *Martinus Buberis (Martin Buber)*

Pati amžinojo *Tu* esmė tokia, kad jis negali virsti *Tai*; nes pati jo esmė neleidžia taikyti jam mato ar ribos, net jei tai būtų neišmatuojamojo matas ir beribio riba; nes pati jo esmė neleidžia jo traktuoti kaip savybių sumos, net jei tai būtų begalinė transcendentinių savybių suma; nes Jo nerasime nei pasaulyje, nei anapus pasaulio; nes Jo neįmanoma patirti; nes Jis negali būti mąstomas; nes mes nusidedame jam, Esančiajam, kai sakome: „Tikiu, kad jis yra“; juk „jis“ - tik metafora, o „tu“ - ne.

Vis dėlto mes paklūstame savajai prigimčiai, paverčiame amžinąjį *Tu* „tuo“, „kažkuo“, Dievą paverčiame daiktu. Tačiau tai ne savavaliavimas. Daiktinė Dievo istorija, Dievo-daikto kelionė per religijas ir jų marginalines formas [...], per jų nušvitimus ir užtemimus, jų gyvybę skatinančius ir gyvybę naikinančius laikotarpius, pasitraukimą nuo gyvojo Dievo ir grįžimą pas Jį, esamybės, įpavidalinimo [...], suobjektinimo, susąvokinimo, išsklaidymo (*Auflosung*), atnaujinimo permainos - visa tai yra kelias, vienintelis kelias.

Išsakytas religijų žinojimas ir jų įsteigtas (*gesetzte*) veiksmas - iš kur tai randasi? Apreiškimo esamybė ir jėga (juk visos religijos apeliuoja į vienokį ar kitokį apreiškimą - žodžio, gamtos, sielos - (tiksliau [...], egzistuoja tik apreiškimo religijos)), esamybė ir jėga, kurias žmogus gauna apreiškime, - kaip visa tai tampa „turiniu“?

¹ Goethe J. W. *Faustas*. V.: Tyto alba, 1999, p. CCXXII-CCXXV. Iš vokiečių kalbos vertė Antanas A Jonynas.

Atsakymas dvisluoksnis. Išorinį, psichinį, sluoksnį pažįstame tada, kai nagrinėjame žmogų patį savaime, atsietai nuo istorijos. Vidinį, faktinį, sluoksnį, religijos profenomeną pažįstame tada, kai jį gražiname į istoriją. Abu sluoksniai sudaro visumą.

Žmogus trokšta turėti Dievą; jis trokšta turėti Dievą nepertraukiamai laike ir erdvėje. Jis nenori apsiriboti vien neišsakomu prasmės patvirtinimu, jis nori matyti prasmę, išskleistą kaip dalyką, kurio galima vis iš naujo imtis ir kuri galima vis iš naujo turėti, laike ir erdvėje nesutrūkinėjusį kontinuumą, kuris garantuotų jam gyvenimą kiekviename taške ir kiekvieną akimirką.

Grynojo santykio gyvenimo ritmo, aktualybės ir latentiskumo kaitos, kurioje nyksta tik mūsų santykio jėga (tad nyksta ir esamybė, bet ne pirmapradė esamybė (*Urrpräsenz*)), šios kaitos nepakanka, kad būtų patenkintas žmogiškasis tolydumo troškimas. Žmogus trokšta sklisti laike, trokšta tąsos. Ir tada Dievas tampa tikėjimo [...] objektu. Iš pradžių tikėjimas papildo laike santykio aktus; ilgainiui jis juos pakeičia. Vietoj visada naujo esybinio judesio (*VVesensbeivegung*) - susitelkti ir išeiti susitikti - dabar yra rymojimas tikimame *Tai*. Kovotojo, pažįstančio Dievo artumą ir Jo atokumą, beatodairiškas pasitikėjimas vis labiau virsta tvirtu naudotojo įsitikinimu, kad jam nieko negali atsitikti, nes jis tiki, jog yra Tas, kuris neleis, kad jam kas nors atsitiktų [...].

Be to, grynojo santykio gyvenimo struktūra, Aš „vienišumas“ *Tu* aki-vaizdoje, dėsniš, reiškiantis, jog žmogus (nesvarbu, kiek vietos susitikime jis palieka pasauliui) gali išeiti pasitikti Dievo ir sutikti Dievą tik kaip asmuo, irgi nenumalšina žmogiškojo tolydumo troškulio. Žmogus trokšta pripildyti savimi erdvę, trokšta atvaizdo (*Darstellung*), kuriame tikinčiųjų bendruomenė susijungtų su savo Dievu. Taip Dievas tampa kulto objektu. Bet kultas iš pradžių tik papildo santykio aktus: jis įtraukia gyvą maldą, betarpišką Tn-sakymą į erdvinį, nepaprastai išraiškingą sąryšį ir juos susieja su juslių gyvenimu; tačiau ir jis ilgainiui virsta pakaitalu - kai bendruomenės malda ne palaiko asmeninę maldą, o ją išstumia ir - kadangi esybinis veiksmas nepripažįsta jokių taisyklių - kai asmeninę maldą išstumia į taisyklių rėmus išpraustos pamaldos.

Tačiau iš tikro grynajam santykiui erdvėlaikinis patvarumas gali būti suteiktas tik tada, kai tas santykis įsikūnija visoje gyvenimo materijoje. Jo neįmanoma išsaugoti (*beioahren*), jį galima tik patvirtinti darbais (*bezoahren*), jį galima tik atlikti (*getan*), tik įgyvendinti (*in Leben eingetan*). Žmogus, kuris tapo santykio su Dievu dalyviu, gali būti tame santykyje adekvačiai tik tada, kai jis pagal savo jėgas ir pagal kiekvienos dienos matą vis iš naujo įtikrovina Dievą pasaulyje. Tai vienintelis tikras tolydumo laidas. Tikrasis patvarumo laidas yra tai, kad grynasis santykis gali būti išpildytas esybei

tampant *Tu*, ją pakeliant į *Tu aukštį*, idant šventasis pamatinis žodis aidėtų visame kame; taip žmogaus gyvenimo laikas virsta tikrovės pilnatve; net jei jis negali ir neturi įveikti Tfl/-santykio, tai santykis taip persmelkia žmogaus gyvenimą, kad laikas jame įgyja švytintį, spinduliuojantį stabilumą; tada aukščiausio susitikimo akimirkos yra nebe žaibai tamsoje, o giedrą žvaigždėtą naktį patekantis mėnulis. Tad tikrasis erdvinio patvarumo laidas yra tai, kad žmonių santykis su jų tikroju *Tu*, spinduliai, nuo kiekvieno As taško einantys į centrą, sudaro ratą. Pirminis dalykas yra ne periferija, ne bendrystė, o spinduliai, bendras santykis su centru. Tik jis laiduoja tikrą bendruomenės patvarumą.

Tik tada, kai laikas pririšamas prie santykį atliepiančio išganingo gyvenimo, o erdvė pririšama prie bendruomenės, suvienytos apie centrą, tik tada, kai randasi abu šie ryšiai, apie neregimą, iš eono kosminės medžiagos dvasioje pastatytą altorių susikuria žmogiškasis kosmosas [...], ir jis būva tik tol, kol būva anie ryšiai.

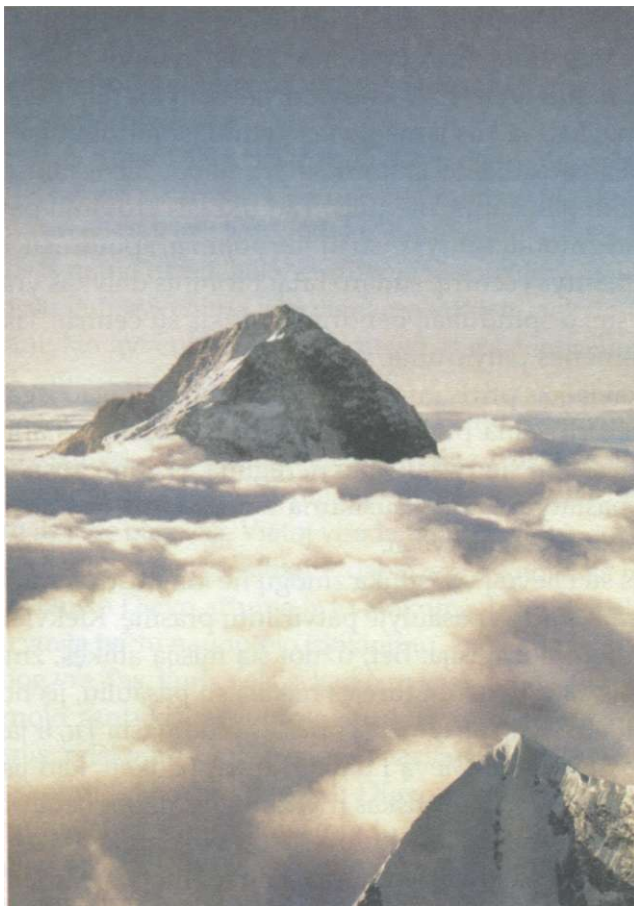
Susitikimas su Dievu [...] išrinka žmogų ne tam, kad jis turėtų reikalą su Dievu [...], o tam, kad jis pasaulyje patvirtintų prasmę. Kiekvienas apreiškimas yra pašaukimas ir misija. Bet, užuot šią misiją atlikęs, žmogus nuolat gręžiasi į Apreiškiantįjį; užuot turėjęs reikalą su pasauliu, jis nori turėti reikalą su Dievu. Jam šitaip atsigrėžus, priešais pradingsta *Tu*, ir jam nebelieka nieko kita, tik įstatyti *Tai-Dieva* į daiktiškumą, patikėti, kad jis žino Dievą kaip *Tai* ir kalbėti *apie* Jį. Autistiškas [...] žmogus, užuot betarpiškai ką nors (pojūtį, simpatiją) gyvenęs, reflektuoja savo suvokiantį arba simpatizuojantį Aš ir taip prasilenkia su vyksmo tiesa; taip ir žmogus, kuriam Dievas yra tapęs narkotiku [...] - beje, jie abu puikiausiai sugyvena vienoje sieloje, - užuot leidęs veikti dovanai, reflektuoja dovanojantįjį ir abu praranda.'

A Kodėl klusnumas Dievui neįmanomas be ištikimybės jo kūriniams?
Ar įmanomas žmogaus ir Dievo dialogas? Kaip jį užmegzti?
Ar šis dialogas žodinis?

III.7.k. Dievas ir tylą. *Tomas Mertonas (Thomas Merton)*

Paskaitę šventųjų gyvenimus bei mistinių patirčių aprašymus daugelis žmonių ima manyti, kad mistiko gyvenimas turėtų būti panašus į VVagnerio operą. Ten nuolatos dedasi baisūs dalykai. Kiekvieną naują dvasios krus-

¹ Buber M. *Dialogo principas* I. V.: Katalikų pasaulis, 1998, p. 178-182. Vertė T. Sodeika.

Himalajai. *Kosminis rytas pusdevinto kilometro aukštyje.* Alpinisto **Vlado Vitkausko** nuotrauka. Vokiečių istorikas ir filosofas **J. Herderis (Herder)** susiejo Senojo Testamento legendą su Tolimųjų Rytų legendomis. Kultūros ir istorijos raida, jo manymu, rodo, kad žmonija atsiradusi Azijoje - tarp Kinijos ir Tibeto. Tai liudija šių tautų mitai. Azijos kalnynų tautų legendos kalba apie rojų, tarpstantį aukštame kalne, kurio gyvasis šaltinis teikia gyvybę visam pasauliui.

telėjimą lydi griausmas ir žaibai. Dangus plyšta, siela palieka kūną ir keliauja nuostabios nežemiškos šviesos link. Ten ji stoja į akistatą su Dievu, o visa tai lydi milžiniškas skraidančių, giedančių, trimituojančių angelų bei šventųjų *Turnverein*. Pagaliau prasideda iškalbingas pasikeitimas nuomonėmis tarp sielos ir Dievo. Viskas vyksta kaip operos duete ir trunka mažų mažiausia septynias valandas (mat septyni - mistinis skaičius). Visa tai nuolatos pertraukia žemės drebėjimai, saulės ir mėnulio užtemimai bei supersubstancinių bombų spro-

gimai. Galiausiai po trumpos muzikinės uvertiūros, po kurios turėtų prasidėti Pasaulio pabaiga ir Paskutinis teismas, siela sukiniiais grįžta į kūną ir mistikas atgauna žadą. Jis vėl išvysta jį apspitusius susižavėjusius bičiulius vienuolius, kurių pora slapta užrašinėja visas įvykio smulkmenas, savaime aišku, kaupdami medžiagą būsimajam kanonizavimo procesui.

Galima drąsiai tvirtinti, kad vidinio gyvenimo šurmuly - tai požymis įkvėpimo, ateinančio iš mūsų emocinių išgyvenimų arba siunčiamo dvasios, kuri išties nėra Šventoji Dvasia. Šventosios Dvasios įkvėpimas yra tylus, nes Dievas ima byloti tik nurimusioje sielos gelmėje. Jo balsas teikia ramybę. Jis nesukelia egzaltacijos, priešingai - nuramina, o egzaltacija kyla iš netikrumo. Dievo Balsas yra tikrybė. Kai veikiame jo skatinami, tai veikiame tvirtai ir ramiai. Kur kas dažniau (ko gera, visuomet) Jis liepia mums nurimti, stabtelti. Jis parodo mums sumanymų, kuriuos ketinome realizuoti Dievo garbei, tuštumą ir painiavą. Jis gelbsti mus nuo paskatų, kurios pastūmėtų mus į beatodairišką rungtyniavimą su kitais žmonėmis. Jis išvaduoja mus nuo ambicijų. Šventąją Dvasią galime pažinti iš to, kad ji pažadina mumyse romumą ir nuolankumą.¹

A Dievas prabyla „tik nurimusioje sielos gelmėje“.

Kodėl?

Galite ir neatsakyti.

Tiesiog perskaitykite medituoti skirtą tekstą.

- (11) ..Pūtė didelis vėjas,
jis buvo toks stiprus,
kad skaldė kalnus ir trupino į gabalus uolas prieš VIEŠPATI,
bet VIEŠPATIES nebuvo vėjyje.
Po vėjo - žemės drebėjimas,
bet VIEŠPATIES nebuvo žemės drebėjime.
- (12) Po žemės drebėjimo - ugnis,
bet VIEŠPATIES nebuvo ugnyje.
O po ugnies - švelnios tylos balsas.
- (13) Jį išgirdęs, Elijas apsigaubė veidą kraiste ir išėjęs atsistojo prie olos angos.

1Kar 19, 11-12

¹ Merton T. *The Ascent to Truth*. HBJ Publishers, 1981, p. 185-186. Iš anglų kalbos vertė T. Sodeika.

KELETAS ŽODŽIŲ NE TIK FILOSOFIJOS MOKYTOJAMS

Kaip T. Sodeikos, J. Baranovos *Filosofijos XI-XII klasėms* vadovėlis susisieja su kitais mokomaisiais dalykais ir vadovėliais? Sis vadovėlis - tai įvadas į filosofiją. Jis aprėpia platesnę filosofijos problemų grupę nei *Filosofinės etikos chrestomatija XI-XII klasei* (sud. Jūratė Baranova. V.: Alma littera, 2001). Sis filosofijos vadovėlis galėtų tapti įžanga į filosofinės etikos kursą. Taip pat siūloma šiuos abu vadovėlius derinti - laikyti juos dviem to paties teminio plano dalimis.

Etikos ir filosofijos mokytojams siūloma atkreipti dėmesį į toliau išvardytus paskirų dalykų vadovėlius. Svarstant filosofijos ir filosofinės etikos problemas galima aptikti metodologinį pagrindą, kuris pagelbės mokant kitų dalykų.

Kitų dalykų mokytojai galbūt galėtų pagilinti dėstomojo dalyko supratimą pasinaudodami filosofinio diskurso privalumais. Tokia praktika neabejotinai padėtų kurti ir stiprinti integruoto mokymo sistemą.

Kaip vadovėliu gali remtis meninio ir dorinio ugdymo mokytojai

Vadovėlyje pateiktos paveikslų reprodukcijos, nuotraukos papildoma tekstus. Meninio ir dorinio ugdymo mokytojui jos gali padėti įžiebti diskusiją, ją išplėsti arba užbaigti. Siūlome į jame pateikiamas paveikslų reprodukcijas žvelgti kaip į atvirą frazę, kuria dailininkas, nevertindamas žodžių, per tam tikrus užkoduotus kolektyvinius archetipus siekia išsakyti savo egzistencinę patirtį. Pirmiausia derėtų stengtis tiesiog „išsižiūrėti“ į paveikslą - t. y. be jokių išankstinių nuostatų ar estetinio vertinimo kriterijų. Meninio ugdymo mokytojas šiuos paveikslus gali interpretuoti remdamasis meno istorijos ir jos srovių kontekstu.

Kaip vadovėliu gali remtis psichologijos mokytojai

Kai kurios *Filosofijos XI-XII klasėms* vadovėlyje svarstomos temos turi sąsają su D. Gailienės, L. Bulotaitės, N. Sturlienės psichologijos vadovėliu *Asmenybės ir bendravimo psichologija XI-XII klasėms*. Pavyzdžiui, temą *Mirtis*, nagrinėjamą šiame vadovėlyje, galima derinti su *Filosofinės etikos chrestomatijos XI-XII klasei* tema *Savižudybė* ir vadovėlio *Asmenybės ir bendravimo psichologija XI-XII klasėms* tema *Į kitus ir į save nukreipta agresija*, temą *Kova* - su psichologijos vadovėlio skyriumi *Bendravimo konfliktai*. Tema *Meilė* praplečia ir papildoma temas *Meilė, Moteris ir vyras* (*ŽT. Filosofinės etikos chrestomatija XI-XII klasei*). Tema *Žmogus ir prasmė* siejasi su *Gyvenimo prasmės* tema, nagrinėjama *Filosofinės etikos chrestomatijoje XI-XII klasei*, ir su vadovėlio *Asmenybės ir bendravimo psichologija XI-XII klasėms* skyriumi *Psichologinė sveikata*.

Kaip vadovėlių gali pasinaudoti istorijos mokytojai

Istorijos vadovėlio XI klasei *Lietuva ir pasaulis* autoriai E. Bakonis ir J. Janusas filosofinio istorijos apmąstymo nepriešina su istorijos tyrimais. Priešingai, jame ir Aurelijus Augustinas, ir J. G. Herderis (*Herder*), ir G. V. F. Hėgelis (*Hegel*), ir K. Marksas (*Marx*), ir A. Toinbis (*Toynbee*) aptariami poskyryje *Žymūs pasaulio istorikai*. Jų darbų probleminę interpretaciją tęsia *Filosofijos vadovėlio* skirsnis *Istorija*.

Kita vertus, *Istorijos vadovėlio* autoriai filosofiją laiko vientisa pasaulio kultūros istorijos dalimi. Kaip žymūs antikos kultūros veikėjai minimi Demokritas, Sokratas¹, Platonas², Aristotelis³, Ciceronas, Lukrecijus, Seneka⁴. Kaip istorijos šaltiniai pateikiamos ir Aristotelio⁵, ir Tertuliano⁶, ir Augustino⁷, ir Tomo Akviniečio⁸ veikalų ištraukos. Taip pat čia minimi ir pirmieji Naujųjų laikų mąstytojai N. Makiavelis (*Machiavelli*)⁹, M. Montenis (*Montaigne*)¹⁰; R. Dekartas (Descartes) ir Ž. Ž. Ruso (*Rousseau*)^{11,12} nurodomos kaip j istoriją įėjusios Švietimo epochos istorinės asmenybės. Š. Monteskjė (*Montesquieu*) ir Ruso tekstai pat pat pateikiami kaip istorijos šaltiniai.^{13,14} Tarp Švietimo laikotarpio filosofų mokytojai ir mokiniai, be jau minėtųjų, ras aptariamus ir B. Paskalį (*Pascal*)¹⁵, D. Hiūmą (Hume)¹⁶, T. Hobsą (*Hobbes*)¹⁷, B. Spinozą (*Spinoza*)¹⁸, Dž. Vika (*Vico*)¹⁹ ir kitus autorius²⁰.

¹ III.4.a. Filosofas - politikų kritikas. *Sokratas II* Sodeika T., Baranova J. *Filosofija. Vadovėlis XI-XII klasėms*. V.: Tyto alba, 2002.

III.4.b. Filosofas kaip valdovas. *Platonas // Ten pat.*

III.4.d. Politikas kaip profesionalas. *Aristotelis // Ten pat.*

III.4.e. Filosofas - ne politikas. *Seneka // Ten pat.*

Bakonis E., Janusas J. *Lietuva ir pasaulis. Istorijos vadovėlis XI klasei*. K.: Šviesa, 2001, p. 81-82.

Žr. Radikalusis antiintelektualizmas: *Kvintas Tertulianas (155/165-220/240) // Baranova J. Etika: filosofija kaip praktika*. V.: Tyto alba, 2002.

Zr. Intelektualizmas ar misticizmas? *Aurelijus Augustinas (354-430) // Ten pat.*

III.7.C. Dievas - pirmasis judintojas. *Tomas Akvinietis // Sodeika T., Baranova J. Filosofija. Vadovėlis XI-XII klasėms*. V.: Tyto alba, 2002.

A

Bakonis E., Janusas J. *Lietuva ir pasaulis. Istorijos vadovėlis XI klasei*. K.: Šviesa, 2001, p. 19,115,166-167, 227,230,237.

¹⁰ Ten pat, p. 237,238,293.

¹² Ten pat.

II.1.a. Vaizduotė ar protas? *Renė Dekartas (Renė Descartes) II* Sodeika T., Baranova J. *Filosofija. Vadovėlis XI-XII klasėms*. V.: Tyto alba, 2002.

v

Bakonis E., Janusas J. *Lietuva ir pasaulis. Istorijos vadovėlis XI klasei*. K.: Šviesa, 2001, p. 107,266-267,293.

III.5.d. Teisės leidyba ir vykdymas. *Šarlis Luji Monteskjė (Charles-Louis Montesquieu) II* Sodeika T., Baranova J. *Filosofija. Vadovėlis XI-XII klasėms*. V.: Tyto alba, 2002.

Bakonis E., Janušas J. *Lietuva ir pasaulis. Istorijos vadovėlis XI klasei*. K.: Šviesa, 2001, p. 107,293.

Moralinių jausmų tyrimas: *Davidas Hume'as (1711-1776) // Baranova J. Etika: filosofija kaip praktika*. V.: Tyto alba, 2002.

III.5.b. Įstatymo kilmė. *Tomas Hobsas (Thomas Hobbes) II* Sodeika T., Baranova J. *Filosofija. Vadovėlis XI-XII klasėms*. V.: Tyto alba, 2002.

Etika kaip geometrija: *Benedictas Spinoza (1632-1677) // Baranova J. Etika: filosofija kaip praktika*. V.: Tyto alba, 2002.

„Idealoji istorija“: *Giambattista Vico (1668-1744) // Baranova J. Istorijos filosofija*. V.: Alma littera, 2000.

Bakonis E., Janušas J. *Lietuva ir pasaulis. Istorijos vadovėlis XI klasei*. K.: Šviesa, 2001, p. 107,265.

Istorijos ir Filosofijos vadovėliai remiasi panašiomis vertybinėmis nuostatomis. *Filosofijos vadovėlio* skirsnis *Istorija* baigiamas K. R. Poperio (*Popper*) veikalu *Atviroji visuomenė ir jos priešai* ištraukos interpretacija. Čia klausama: įsivaizduokite, kad vietoj politinės istorijos mokotės meno istorijos. Kaip pasikeistų jūsų pasaulio supratimas? Istorijos vadovėlio autoriai kaip šaltinį nurodo tą patį tekstą, kur teigiama, kad politinės raidos istorija yra ne kas kita kaip tarptautinių nusikaltimų ir masinių žudynių istorija.¹ K. R. Poperis teigė, kad jeigu mokyklose bus dėstoma vien politinė istorija, kaip tikroji istorija, jokia visuomenė niekada neišsivaduos iš slapto pašąmoninio galios garbinimo.² Apie šio autoriaus racionaliosios politikos koncepciją³ plačiau galima pasiskaityti *Filosofijos vadovėlio* 3 skyriuje.

Kaip vadovėliu galės remtis pilietinio ugdymo mokytojai

Filosofijos vadovėlio temos *Politika, Teisė ir teisingumas* gali išplėsti pilietinio ugdymo vadovėlių diapazoną. Jos tiesiogiai siejasi su G. Vitkaus *Politologijos* vadovėlyje svarstoma politinės filosofijos problematika.⁴ *Politologijos* vadovėlyje aptariamus antikos autorius (Platonas, Aristotelis, Seneka) ir Naujųjų laikų politinės filosofijos atstovus ((N. Makiavelis (*Machiavelli*), T. Hobsas (*Hobbes*), Š. Monteskjė (*Montescjuieu*), F. A. Hajekas (*Hayek*)) mokiniai ras ir *Filosofijos* vadovėlyje. Apie Dž. Bentamą (*Bentham*) ir Dž. S. Milį (*Mill*) galima pasiskaityti knygoje *Etika: filosofija kaip praktika*. (Plačiau apie tai žr. J. Baranova. *Politinė filosofija*. V.: Pradai, 1995.) I. Zaleskienės vadovėlis *Mes. Pilietinės visuomenės pagrindai*⁵ pradedamas skyriumi *Žmogus*. Čia sakoma, kad mokslas, kuris tyrinėja žmogų kaip visumą ir padeda atsakyti į klausimą, kas yra žmogus, „vadinamas antropologija (gr. *anthropos* - žmogus, *logos* - mokslas). Paprastai skiriama filosofinė, psichologinė, kultūrinė, socialinė, biologinė antropologija“. T. Sodeikos, J. Baranovos vadovėlis *Filosofija XI-XII klasėms* skirtas būtent filosofinei antropologijai. Šis vadovėlis prasižada skyriumi „Kas yra žmogus?“, antrasis jo skyrius svarsto žmogaus fenomenus, o trečiasis - žmogaus institutus.

¹ Bakonis E., Janusas J. *Lietuva ir pasaulis. Istorijos vadovėlis XI klasei*. K.: Šviesa, 2001, p. 21,107, 265.

² *Historicizmo kritika: Karlas Raimundas Popperis (1902-1994)* // Baranova J. *Istorijos filosofija*. V.: Alma littera, 2000.

³ Žymus Rytų bloko šalių rėmėjas G. Sorosas buvo K. R. Popperio studentas. Šio mąstytojo knyga, jo žodžiais, padarė jam didžiulį įtaką ir padėjo nuspręsti remti atvirojo kritinio mąstymo plėtros galimybes.

⁴ Vitkus G. *Politologija*. V.: Danielius, 2001, p. 69-100.

⁵ Zaleskienė I. *Mes. Pilietinės visuomenės pagrindai. Vadovėlis 10 klasei*. V.: Homo liber, 1999, p. 13.

Kaip vadovėlių galės remtis lietuvių kalbos ir literatūros mokytojai

V. Zaborskaitės lietuvių literatūros vadovėlio *Trumpa lietuvių literatūros istorija vidurinės mokyklos 11-12 klasei* (I, II d., V.: Baltos lankos, 2000, 2001) antroje dalyje aptariamos žymiausių egzistencialistų koncepcijos. Jie įtraukti ir į *Filosofijos vadovėlį*: S. Kjerkegoras (*Kierkegaard*) (I.3.h.), M. Heidegeris (*Heidegger*) (I.5.d., I.7.C., II.1.d.), Ž. P. Sartras (*Sartre*) (I.7.d., II.7.a., II.7.m., III.7.f.), A. Kamiu (*Camus*) (I.3.f., I.7.e., II.6.h.), E. Joneskas (*Ionesco*) (II.7.e., III.3.b., III.3.C.), K. Jaspersas (*Jaspers*) (I.5.e.). Jų tekstų interpretacijų taip pat rasite *Filosofinės etikos chrestomatijoje XI-XII klasei* (sud. J. Baranova. V.: Alma littera, 2001). Vis dėlto plačiau apie šiuos autorius ir mokytojai, ir mokiniai galės paskaityti J. Baranovos knygoje *Etika: filosofija kaip praktika* (V.: *Tyto alba*, 2002), ypač jos skyriuje *Egzistencializmas ir literatūra*.

Filosofinės etikos chrestomatijos skyriuose *Gyvenimo prasmė* ir *Meilė* jau buvo siūloma nagrinėti B. Radzevičiaus romano *Priešaušrio vieškeliai* ištraukas, o tema *Laimė* paradoksaliai baigiama A. Škėmos romano *Baltoji drobulė* ištrauka. Taip pat į filosofinių problemų svarstymą integraliai įsilieja poetų A. A. Jonyno, S. Pamiškio, V. Rubavičiaus, A. Marčėno eilėraščių interpretacijos. Be to, šioje chrestomatijoje filosofijos tekstai susipina ir su pasaulinės literatūros rašytojų ((H. Hesse (*Hesse*), F. Sagan (*Sagan*), A. Strindbergo (*Strindberg*), R. M. Rilke (*Rilke*), E. Remarko (*Remarque*), A. Morua (*Mauvais*), F. Dostojevskio, M. Prusto (*Proust*), S. Cveigo (*Zveig*), M. Kunderos (*Kundera*), R. Muzilio (*Musil*), Š. Bodlero (*Baudelaire*)) tekstais.

Filosofijos vadovėlis parengtas tokiu pačiu principu. Poetai ir rašytojai, lygiai kaip ir filosofai, mokslininkai, psichologai, ieško atsakymo į klausimą, kas yra žmogus. Čia interpretuojami J. Strielkūno, A. A. Jonyno, V. Šimborskos (*Szymborska*), V. Rubavičiaus, A. Marčėno, R. M. Rilke eilėraščiai. Taip pat Sofoklio tragedija *Antigonė* ir J. V. Gėtės (*Goethe*) tragedija *Faustas*. Filosofinį diskursą provokuoja ir sieja ištraukos iš S. Parulskio naujosios eseistikos, H. Kunčiaus esė ir romano *Būtasis dažninis kartas*, V. Pelevino romano *Čiapajevs ir Pustota*. Taip pat čia aptariami ir pasaulinės literatūros autoriai: A. de Sent Egziuperi (*Exupéry*), H. Hese, F. Kafka (*Kafka*), Dž. Faulzas (*Foivles*), V. Gombrovičius (*Gombroicicz*).

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

A. Švėgžda. *Obuoliai su vynuogėmis baltame fone* // Lietuvos dailės muziejaus fondai. Viršelis.

Vietoj pratarmės. Kas yra filosofija?

M. Ernst. *Šokanti pelėda*, 1919 // Gatt G. *Max Ernst*. Firenze: Sadea Sansoni, 1969, p. 48. P. 15.

V. van Gogh. *Natiurmortas su Biblija*, 1885 // *Kunstforum*. Kunst und Literatur I. Bd. 139, Dez. 97-Marz 1998, p. 72. P. 21.

Shimomura. *Kanzanas. Vargšas vienuolis* (fragmentas) // Mason P. *History of Japanese Art*. New York: Harry N. Abrams, Inc. Tokyo, Japan, 1993, p. 344. P. 27.

I. KAS YRA ŽMOGUS?

1.1. Žmogus ir jo kūnas

R. Magritte. *Siekimas to, kas neįmanoma* // Meuris J. *Magritte, 1898-1967*. Benedikt Taschen, 1994, p. 82. P. 32.

M. Grünewald. *Triveidis II Fraenger W. Matthias Grünewald*. Dresden: VEB Verlag der Kunst, 1985, p. 121. P. 36.

Kadras iš kino filmo *Dvigubas Veronikos gyvenimas*. Rež. K. Kieslovski. P. 37.

R. Magritte. *Magas*, 1952 // Meuris J. *Magritte, 1898-1967*. Benedikt Taschen, 1994, p. 77. P. 39.

A. Dürer. *Štai žmogus* (Ecce Homo), 1493 // Strieder P. *Dürer*. Fernand Nathan, 1978, p. 12. P. 44.

1.2. Kūnas ir siela

R. Magritte. *Malonumo principas* (Edvardo Džeimso (Edvard James) portretas) // Meuris J. *Magritte, 1898-1967*. Benedikt Taschen, 1994, p. 87. P. 46.

S. Žvirgždas. *Pasakos nepasakos*, 1989 // *Lietuvos fotografija vakar ir šiandien*. Vilnius: Lietuvos fotomenininkų sąjunga, 2000, p. 68. P. 54.

1.3. Asmuo

R. Magritte. *Stiklinis namas II Hammacker A. M. Magritte*. Warszawa: Artès, 1994, p. 103. P. 57.

S. Eidrigevičius. *Sakelė (Kaukės) II Ku-ku-ri-ku*. Projekt graficzny Andrzej Stroka, 2001, p. 447. P. 60.

R. Magritte. *Polio Nužo* (Paul Nougé) portretas, 1927 // *Musée d'Art Moderne*. Bruxelles: Credit Communal, p. 66. P. 65.

1.4. Žmogus ir gyvūnas

F. Goya. *Tu, kuris negali* (Iš ofortų serijos *Kapričiai*) II AeBHHa H. M. Toūfi. A. — M.: HcKycTBO, 1958, p. 20. P. 70.

G. B. della Porta. *Žmogiškoji fizionomika*, 1586 // Schneider N. *The Art of Portrait. Masterpieces of European Portrait-Painting 1420-1670*. Benedikt Taschen, 1994, p. 20. P. 72.

Egipto sfinksas // Nuotrauka Jūratės Baranovos. P. 75.

R. Magritte. *Kolektyvinis išradimas* // Meuris J. *Magritte, 1898-1967*. Benedikt Taschen, 1994, p. 37. P. 79.

M. Liugaila. *Jos būtis II* Autoriaus nuosavybė. P. 81.

1.5. Žmogaus mįslė

R. D'Haese. *Leitenantas*, 1966 // *Musée D'Art Moderne*. Bruxelles: Credit Communal, p. 88. P. 83.

A. Dürer. *Adomas. Ieva*, 1507 // Strieder P. *Dürer*. Fernand Nathan, 1978, p. 109. P. 87.

P. Klee. *Su ereliu*, 1918 // Partsch S. *Paul Klee, 1879-1940*. Benedikt Taschen, 1993, p. 37. P. 91.

1.6. Žmogus ir mašina

M. Ernst. *Du dviprasmiški personažai, 1919-1920* // Rubin W. S. *L'Art dada et surrealiste*. Paris: Seghers, 1946, p. 97. P. 95.

R. Hausmann. *Tatlinas čia, 1920* // Rubin W. S. *L'Art dada et surrealiste*. Paris: Seghers, 1946, p. 72. P. 97.

A. Menzel. *Geležies valcavimo gamykla, 1875* // *Die welt der arbeit in der Kunst*. Stuttgart: Schuler verlagsgesellschaft, p. 61. P. 101.

Kao. *Kanzanas, 1345* // Mason P. *History of Japanese Art*. New York: Harry N. Abrams, Inc. Tokyo, Japan, 1993, p. 197. P. 104.

S. Dali. *Antropomorfinis rašomasis stalas, 1936* // Neret G. *Salvador Dali, 1904-1989*. Koln: Taschen/Humanitas, 2001, p. 44. P. 106.

P. Delvaux. *Mėlynas traukinys* // Rubin W. S. *L'Art dada et surrealiste*. Paris: Seghers, 1946, p. 315. P. 109.

1.7. Žmogus ir prasmė

P. Klee. *Galva su vokiškais ūsais* // Partsch S. *Paul Klee, 1879-1940*. Benedikt Taschen, 1993, p. 43. P. 111.

E. Munch. *Susinervimus. Autoportretas, 1919* // Bischoff V. *Edvard Munch, 1863-1944*. Benedikt Taschen, 1993, p. 92. P. 114.

A. Sutkus. *Ž. P. Sartras (Sartre) Nidos kopose II Sutkus A. Jean-Paul Sartre et Simone de Beauvoir*. Centre culturel français, union des photographes de Lithuanie. Vilnius, 1999, p. 13. P. 118.

H. Bosch. *Kvailių laivas, 1490-1500* // Bosch. Kaunas: Šviesa, 1998, p. 18. P. 122.

R. Magritte. *Draudžiama reprodukuoti (Edvardo Džeimso (Edvard James) portretas)* // Meuris J. *Magritte, 1898-1967*. Benedikt Taschen, 1994, p. 88. P. 126.

Sesshu. *Ežerai ir kalnai II Sesshu. Master of Ink and Brush: 500th Tokyo National Museum, Catalogue, Kyoto National Museum; The Mainichi News papers, 2002*, p. 032. P. 129.

II. ŽMOGAUS FENOMENAI

11.1. Tiesa

J. Lefebvre. *Tiesa, 1870* // *Le Musée d'Orsay*. Paris: reunion des musées nationaux, 1995, p. 173. P. 136.

H. Bosch. *Kvailumo išgydymas, 1475-1480* // Bosch. Kaunas: Šviesa, 1998, p. 16. P. 138.

J. VVermeer. *Astronomas* // Jacob J., Bianconi P. *The Complete Paintings of Vermeer*. Plate XLII. London: VVeidenfeld&Nickolson, 1970. P. 142.

K. Stevart. *Mergaitė atsilošia, 1996* // *Kunstforum. Kunst und Literatur I*. Bd. 139, Dez.97-Marz 1998, p. 328. P. 149.

11.2. Kalba

A. Gottlieb. *Ženklas, 1962* // Rucie-Smith E. *Art Today. 377 Illustrations in Full Colour. From Abstract Expressionism to Superrealism*. Oxford: Phaidon, 1977, p. 81. P. 151.

Kadras iš kino filmo *Tyla*. Rež. I. Bergmanas. P. 156.

K. H. Barton. *Vatas (Watt) išdavė savo partiją* // *American Illustrations*. Ed. E. Booth-Clibborn, New York, 1984, nr. 20. P. 164.

A. Švėgžda. *Iš „Medžio ciklo“* // Lietuvos dailės muziejaus fondai. P. 166.

11.3. Darbas

E. Degas. *Medvilnės kontora Naujajame Orleane, 1834-1917* // Schnack F. *Die welt der arbeit in der Kunst*. Stuttgart: Schuler verlagsgesellschaft, p. 28. P. 168.

R. Magritte. *Hėgelio (Hegel) atostogos II Meuris J. Magritte, 1898-1967*. Benedikt Taschen, 1994, p. 97. P. 171.

P. Bruegel. *Tinginių šalis* // Stechow W. *Pieter Bruegel the elder*. New York: Harry N. Abrams, 1968, p. 121. P. 178.

11.4. Žaidimas

- P. Klee. *Akrobatas*, 1923// Partsch S. *Paul Klee, 1879-1940*. Benedikt Taschen, 1993, p. 50. P. 183.
- M. Musashi. *Hotejis, stebintis gaidžių kovą II Art Treasures from Japan*. Tokyo, Japan&Palo Alto, Calif., U.S.A., 1971, p. 51. P. 185.
- P. Bruegel. *Valstiečių šokis II Stechow W. Pieter Bruegel the elder*. New York: Harry N. Abrams, 1968, p. 135. P. 192.

11.5. Kova

- P. Picasso. *Bulių kautynės II Boone D. Picasso*. Warszawa, 1994, p. 105. P. 195.
- Kadras iš kino filmo *Prieš lietų*. Rež. M. Malkevicius. P. 199.
- A. Dürer. *Apokalipsės raiteliai II Strieder P. Dtirer. Fernand Nathan*, 1978, p. 65. P. 204.
- M. Ray. *Destrukcijos objektas, 1932//Rubin W. S. V Art dada et surrealiste*. Paris: Seghers, 1946, p. 267. P. 206.
- Šv. Kotrynos vienuolynas. *Sinajaus kalnas // Nuotrauka Jūrėtės Baranovos*. P. 209.

11.6. Meilė

- F. Khnopff. *Menas, arba meilės glamonės (Sfinksas)*, 1898 // Musée D'Art Moderne. Bruxelles: Credit Communal, p. 27. P. 213.
- J. Miro. *Meilė, 1926 // Rubin W. S. L'Art dada et surrealiste*. Paris: Seghers, 1946, p. 158. P. 219.
- Kadras iš kino filmo *Plačiai užmerktos akys*. Rež. S. Kubrickas. P. 222.
- M. Chagall. *Mėnulio šviesa, 1926//Atvirukas*. P. 229.

11.7. Mirtis

- R. Magritte. *Jūros žmogus II Meuris J. Magritte, 1898-1967*. Benedikt Taschen, 1994, p. 23. P. 234.
- Kadras iš kino filmo *Mėlyna*. Rež. K. Kieslovski. P. 242.
- Š. Sauka. *Vaikiška liga // Šarūnas Sauka. Šiuolaikinis meno centras*, 1998, p. 23. P. 245.
- F. Goya. *Proto miegas gimdo pabaisas (Iš ofortų serijos Kapričiai) // AeBHHa H. M. Touisi. A.— M.: HcKycTBo*, 1958, p. 103. P. 248.
- E. Munch. *Mirusi motina ir vaikas // Bischoff U. Edvard Munch, 1863-1944*. Benedikt Taschen, 1993, p. 57. P. 259.
- Šimulis R. *Kapinės, 1998//Lietuvos fotografija vakar ir šiandien*. Vilnius: Lietuvos fotomenininkų sąjunga, 2000, p. 124. P. 264.

III. ŽMOGAUS INSTITUTAI

111.1. Mokslas

- J. de Barbieri. *Luka Pačiolis (Luca Pacioli) ir jaunas hercogas fon Urbinas (von Urbino), 1495// Die welt der arbeit in der Kunst*. Stuttgart: Schuler verlagsgesellschaft, p. 131. P. 268.
- Ch. Le Brun. *Gamtos mokslų akademijos įkūrimas, 1663//Die welt der arbeit in der Kunst*. Stuttgart: Schuler verlagsgesellschaft, p. 102. P. 272.
- F. Goya. *Skaitytantis asilas (Iš ofortų serijos Kapričiai) II AeBHHa H. M. roū.n. A.— M.: HcKycTBo*, 1958, p. 132. P. 280.

111.2. Menas

- G. de Chirico. *Didysis metafizinis interjeras, 1917II Rubin W. S. V Art dada et surrealiste*. Paris: Seghers, 1946, p. 135. P. 283.
- J. Miro. *Poetė II Rubin W. S. V Art dada et surrealiste*. Paris: Seghers, 1946, p. 340. P. 288.
- Belgų dailininkas Renė Magritas (Magritte) su žmona Z oržete (Georgette) 1920 metais//Meuris J. Magritte, 1898-1967*. Benedikt Taschen, 1994, p. 211. P. 293.

- J. Miro. *Rašytojas* // Rubin W. S. *L'Art dada et surrealiste*. Paris: Seghers, 1946, p. 329. P. 295.
M. Ernst. *Autoportretas* // Gatt G. *Max Ernst*. Firenze: Sadea Sansoni, 1969, p. 7. P. 298.
Š. Sauka. *Gėris ir blogis II Šarūnas Sauka*. Šiuolaikinis meno centras, 1998, p. 33. P. 304.
A. Fantin-Latour. *Piešimo pamoka studijoje, 1879* // *Musée D'Art Moderne*. Bruxelles: Credit Communal, p. 22. P. 312.

111.3. Moralė

- Š. Sauka. *Sakmė apie Sigitą Parulskį, 1988* // *Šarūnas Sauka*. Šiuolaikinis meno centras, 1998, p. 36. P. 316.
P. Bruegel. *Mizantropas, 1568* // Stechovv W. *Pieter Bruegel the elder*. New York: Harry N. Abrams, 1968, p. 135. P. 319.
L. Vittgenstein. *Mergaitės galva, 1926-1928* // *Kunstforum. Kunst und Literatur I*. Bd. 139, Dez. 97-Marz 1998, p. 82. P. 327.
C. Still. *Priešybė* // Rucie-Smith E. *Art Today. 377 Illustration in Full Colour. From Abstract Expressionism to Superrealism*. Oxford: Phaidon, 1977, p. 71. P. 331.
R. Magritte. *Mylintieji, 1928*//Meuris J. *Magritte, 1898-1967*. Benedikt Taschen, 1994, p. 30. P. 333.

111.4. Politika

- S. Eidrigevičius. *Turėk savo politiką* // *Ku-ku-ri-ku*. Projekt graficzny Andrzej Stroka, 2001, p. 61. P. 335.
Aroydas Juozaitis mitinge prie M. Mažvydo bibliotekos // Arvydo Juozaičio asmeninė kolekcija. P. 339.
Aroydas Juozaitis su plyta prie Seimo rūmų // *Ekstra*, 2000, nr. 5. P. 339.
Aroydas Juozaitis - prezidento patarėjas kultūros ir švietimo klausimais // Juozaitis A. *Ištvermės metai ir A. Brazauskas*. Vilnius, 2001, p. 187. P. 339.
G. van de VVoestijne. *Paskutinė vakarienė, 1927*// *The Groeninge Museum*. Bruges. A Selection of Finest Works, Ludion, p. 111. P. 349.

111.5. Teisė ir teisingumas

- E. Munch. *Jurisprudencija, 1887*// Bischoff V. *Edvard Munch, 1863-1944*. Benedikt Taschen, 1993, p. 14. P. 356.
H. Bosch. *Paskutinis teismas II The Groeninge Museum*. Bruges. A Selection of Finest Works, Ludion, p. 38-39. P. 367.
F. Kafka. *Brūkšninis žmogeliukas (piešinio fragmentas), o.T., o.J.* // *Kunstforum. Kunst und Literatur I*. Bd. 139, Dez. 97-Marz 1998, p. 85. P. 371.
Q. Metsys. *Bankininkas su žmona* // Pierre M. *La Renaissance*. Paris: Hachette, 1996, p. 75. P. 376.
R. Rakauskas. *Dalybos* // *Lietuvos fotografija vakar ir šiandien*. Vilnius: Lietuvos fotomenininkų sąjunga, 2000, p. 131. P. 381.

111.6. Istorija

- R. Magritte. *Nostalgiija* // Meuris J. *Magritte, 1898-1967*. Benedikt Taschen, 1994, p. 72. P. 388.
R. Magritte. *Amžinybė* // Hammacker A. M. *Magritte*. YVarzavva: Artès, 1994, p. 83. P. 400.
Sfinksas ir piramidės II Nuotrauka Jūratės Baranovos. P. 405.
A. Antanavičius. *A. Šliogerio nuotrauka* // *Lietuvos fotografija vakar ir šiandien*. Vilnius: Lietuvos fotomenininkų sąjunga, 2001. P. 415.

111.7. Religija

- R. Bertasius. *Skaitantis angelas II Jūratės Baranovos asmeninė kolekcija*. P. 419.
C. da Conegliano. *Išganytojas II Alpatovv M. A. Die Dresden Galerie. Alte Meister*. Dresden: VEB Verlag der Kunst, 1966, p. 413. P. 423.
G. VVoestijne. *Jėzus Kristus atpirkėjas* // *Musée D'Art Moderne*. Bruxelles: Credit Communal, p. 58. P. 428.
A. Modigliani. *Alisa II Modigliani*. Kaunas: Šviesa, 1997, p. 51. P. 432.
V. Vitkauskas. *Kosminis rytas pusdevinto kilometro aukštyje II Vitkauskas V. Everestas - manoji lemtis*. Vilnius, 2002. P. 438.

„Filosofija“ skirta pasirenkamajam filosofijos kursui, bet ji, be jokios abejonės, sudomins kur kas didesnę auditoriją. Joje pateikiami ir analizuojami filosofijos, grožinės literatūros tekstai, meno kūrinių reprodukcijos. Siūlomos kelios metodikos: teksto interpretavimas, diskusija ir meditacija. „Filosofijoje“ nagrinėjami itin svarbūs gyvenimo klausimai, svarstomos pagrindinės žmogaus raiškos formos: kalba, darbas, meilė, mirtis, aptariamos socialiai struktūruotos žmogaus veiklos sritys: mokslas, menas, moralė, politika, teisė ir teisingumas, istorija, religija... Iliustracijos praplečia filosofinio diskurso lauką ir padeda geriau suvokti dėstomus dalykus.

Viršelyje panaudota *Algimanto Jono Švėgždos* paveikslo „Obuoliai su vynuogėmis baltame fone“ reprodukcija

Iliustracijas parinko *Jūratė Baranova*, viršelio iliustraciją - *Tomas Sodeika*

Tomas Sodeika
Jūratė Baranova

FILOSOFIJA

Vadovėlis XI–XII klasėms

Redaktorė *Dalia Dubickaitė*

Viršelio dailininkė ir meninė redaktorė *Raimonda Bateikaitė*

SL 1686. 2002 07 03. 22,7 apsk. 1. L Tiražas 3000 egz. Užsakymas 702.

Išleido „Tyto alba“, J. Jasinskio 10, 2600 Vilnius

Spausdino AB „Vilspa“, Viršuliškių skg. 80, 2065 Vilnius